

159763

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
ANABİLİM DALI

İSLAMCI BELEDİYELERİN ON YILI (1994-2004):

Kayseri Örneğinde Sosyo-Mekansal Bir Çözümleme

Doktora Tezi

Ali Ekber Doğan

Tez Danışmanı
Yard.Doç.Dr. Zeliha Etöz

Ankara-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
ANABİLİM DALI

İSLAMCI BELEDİYELERİN ON YILI (1994-2004):

Kayseri Örneğinde Sosyo-Mekansal Bir Çözümleme

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Zeliha Etöz, Yrd. Doç. Dr.

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Can Hamamcı
Doç. Dr. Helga Rittersberger-Tılıç
Prof. Dr. Cevat Geray
Prof. Dr. Talin Öngen
Yrd. Doç. Dr. Zeliha Etöz

İmzası

Hamamcı
Rittersberger
Öngen
Etöz

Tez Sınavı Tarihi

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
TABLolar	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BELEDİYELER VE KENTSEL SİYASETLE MEKAN ÜRETİMİNDEKİ ROLÜ

1.1. DEVLET AYGITI İÇİNDE BELEDİYELERİN KÖKENLERİ, GELİŞİMİ VE KENTSEL SİYASETTEKİ ROLÜ	31
1.1.1 Kent Yönetimlerinin Kapitalizm Öncesi	32
1.1.2. KAPİTALİST DEVLETTE MERKEZİ-YEREL YÖNETİM ARASINDAKİ İŞBÖLÜMÜ	38
1.1.2.1. Modern Ulus-Devletin Bir Parçası Olarak Yerel Yönetimler/Belediyeler	38
1.1.2.2 Birikim Süreçleri Açısından Merkezi-Yerel Yönetim Arasındaki İşbölümü	39
1.1.2.3 Yerelliklerin Farklılıkları ve Eşitsiz Coğrafi Gelişme.....	42
1.1.3 Bir Çatışma ve İttifaklar Süreci Olarak Kentsel Siyaset ve Belediyeler	49
1.1.4 Mekanın Toplumsal Üretimi.....	57
1.1.5 Belediyeleri Kentsel Siyaset ve Mekan Üretimi Çerçevesinde Değerlendirince	63

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BELEDİYELERİN YAKIN TARİHİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

2.1 1800'LERDEN 1946'LARA TÜRKİYE'NİN MODERN KENTLEŞME DENEYİMİ VE BELEDİYELER	66
2.1.1 Türkiye'de Modern Kentleşmenin İlk Dönemi (1840'lardan 1920'lere)	68
2.1.2 Ulus-Devletin Mekansallaşma Dönemi (1923-1946)	72
2.2 TÜRKİYE'DE 1946-1960 ARASINDA YAŞANAN DEĞİŞİM VE SOSYO- MEKANSAL İZDÜŞÜMLERİ İŞİĞİNDE BELEDİYELER	82
2.2.1 Ülke Ekonomi-Politğinde Yaşanan Değişim ve Makro-Mekansal İzdüşümleri	83
2.2.2 Hegemonya Biçimleri ve Devlet-Toplum İlişkisinde Değişikliklerin Mekansallaşması	89
2.2.3 Kentsel Siyaset, Mekan Üretimi ve Belediyeler	95
2.3 PLANLI İTHAL İKAMECİLİĞİN PLANSIZ KENTİ, EMEĞİN KENTLEŞMESİ VE 1960-1980 ARASINDA BELEDİYESİLLİK	98
2.3.1 1960 Sonrası Birikim Sürecinin Dinamikleri ve Mekansallaşması	100
2.3.2 İç İçe Giden İkili Bir Süreç: Kırsal Küçük Üreticiliğin Kentleşmesi ve Emeğin Kentleşmesi	109
2.3.3 Küçük Girişimciliğe Bırakılmış Kentte Toplumsal Örgütlenme Biçimleri	118
2.3.4 1960-1980 Arasında Kentsel Siyaset ve Belediyeler: Geleneksel Belediyecilikten <i>Yeni Belediyecilik Hareketine</i>	122
2.4 1980 SONRASI: DIŞA AÇIK BİRİKİM, NEO-LİBERALİZM VE SOSYO- MEKANSAL GELİŞMELER ÇERÇEVESİNDE BELEDİYESİLLİĞİN İNİŞ ÇIKIŞLARI	131
2.4.1 1980'ler ve '90'lar Türkiye'sinde Siyasal ve Ekonomik Ortam ve Gelişmeler	136
2.4.2 1980 Sonrasının Dalgalanmaları İçinde Sosyo-Mekansal Gelişmeler	140
2.4.2.1 Nüfus ve Mekandaki Dağılımındaki Değişimler	141
2.4.2.2 Gelişen ve Gerileyen Mekanlar	143

2.4.2.3 Büyük Sermayenin Kentsel Alanlara Yönelmesi	145
2.4.2.4 Çoklu Değişimlerin Kentlerin Mekansal Dokusuna ve Kentsel Sorunlara Etkisi.....	147
2.4.3 1980-1994 Arası Belediyecilik Alanında Gelişmeler	157
2.4.3.1 1984'te ANAP'lı Belediyelerle Başlayan Neo-Liberal Belediyecilik.....	157
2.4.3.2 SHP'li Belediyelerin Beş Yıllık Pratiği.....	161
2.4.4. 1994 Seçimleri Öncesindeki Siyasal-Ekonomik Ortam	165

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYSERİ ÖRNEĞİ'NDE İSLAMCI BELEDİYE

3.1 KAYSERİ'NİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE GELİŞİMİ	170
3.1.1 Sektörlerin Durumu ve İlişkileri.....	171
3.1.1.1 Ticaretin İstikrarlı ve Belirleyici Konumu.....	171
3.1.1.2 Tarım Sektörü	172
3.1.1.3 İniş ve Çıkışlarıyla Kayseri Sanayi Sektörü	174
3.1.1.4 Özel Sermaye Öncülüğündeki Sanayileşmenin Yapısal Özellikleri	182
3.1.1.5 Kayseri'deki Diğer Önemli Sektörler: Ulaştırma-Haberleşme, İnşaat ve Konut	187
3.1.2 Emek Süreçleri ve Sınıf İlişkileri.....	189
3.2 1920'LERDEN BUGÜNE SOSYO-MEKANSAL GELİŞİM VE BELEDİYESİLİĞİN ROLÜ	196
3.2.1 Erken Cumhuriyet Dönemi	196
3.2.1.1 Sosyo-Mekansal Yapı.....	196
3.2.1.2 1930'lar Kayseri'sinde Modernleşme Hareketinin Üsleri.....	201
3.2.1.3 Belediyenin ve Belediyeciliğin Durumu	207
3.2.2 1950-1980 Arasındaki Sosyo-Mekansal Gelişim ve Belediyeciliğin Rolü	209
3.2.2.1 Belediyeciliğin 1950'lerde Artan Önemi.....	210
3.2.2.1.1 Kayseri'nin Haussman'ı Osman Kavuncu.....	210
3.2.2.1.2 DP Dönemi Kayseri'sinde Toplumsal ve Siyasal Durum	223
3.2.2.2 Çalık'tan Bahçecioğlu'na Kayseri'de Belediyeciliğin 1960 Sonrasındaki Gelişimi	226

3.2.2.2.1 Kayseri Belediyesi'nde Mehmet Çalık Dönemi (1963-1973).....	226
3.2.2.2.2 Muhafazakâr Kayseri'de Modernleşmeci-Sosyal Demokrat Belediye	233
3.2.3 Kayseri'nin Belediyecilik Bağlamında 1980'den 1990'lara Gelişimi ..	243
3.2.3.1 Kayseri'nin 12 Eylül ve ANAP'la Yeniden Muhafazakârlaşması	243
3.2.3.2 Üçüncü Bahçecioğlu Dönemi (1989-1994): “Bastırılan” ve Yarım Kalanın Sönük “Geri Dönüşü”	256
3.2.3.2.1 Belediye Meclis(ler)inin Yapısı	257
3.2.3.2.2 Meclis Yapısıyla Bakışlımlı Olmayan Belediye Harcamaları.....	262
3.2.3.2.3 SHP'li Yönetimin Önemli İcraat ve Projeleri	267
3.2.3.2.4 Yeni Yapılarla Dışa Vuran Mekan Üretimi Anlayışı.....	269
3.2.3.2.5 Bahçecioğlu'nun Üçüncü Döneminin Genel Değerlendirmesi.....	273
3.2.3.3 Kayseri'de Kentsel Siyaset ve Belediyeciliğin 1980'lerden-1994'e Kadarki Gelişiminin Satırbaşları	275
3.3 KAYSERİ'DE İSLAMCI BELEDİYE (1994-2004).....	279
3.3.1 İslamcıların Yerel Siyasetteki Yükselişinin Belli Başlı Nedenleri ...	280
3.3.2 “Beyaz Şehir”den “Hayırseverlerin Dünya Şehri”ne Kayseri'de İslamcı Belediyeciliğin Seyri	292
3.3.2.1 RP'nin Merkezi ve Yerel Ölçekte Savunduğu Belediyecilik Anlayışı ve Söylemi	295
3.3.2.2 1994 Seçimlerinden 2004'e Belediye Meclislerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı	301
3.3.2.3 Karatepe'den Özhaseki'ye Belediye Harcamaları: Kaynaklar Yerel Sermayeye	307
3.3.2.4 Kayseri'de İslamcı Belediyenin Sosyo-Mekansal Pratiği.....	314
3.3.2.4.1 Şükrü Karatepe'li yıllar (1994-1998).....	315
3.3.2.4.1.1 Önemli Proje ve Yatırımlar	315
3.3.2.4.1.2 Karatepe Dönemindeki Önemli Mekansal Düzenlemeler ve Mekan Üretimi	322
3.3.2.4.1.3 Sosyal ve Kültürel Etkinlikler, <i>Beyaz Şehir</i> in Üretimi.....	330
3.3.2.4.1.4 Modern Mekan Düzenlemeleri: Neo-Liberalizmle	

Muhafazakârlığın Çelişkisi Taşranın Zamanını Zorlarken	336
3.3.2.4.2 Mehmet Özhaseki’li Yıllar (1998-2004)	339
3.3.2.4.2.1 Özhaseki’yle Neo-Liberal Çizginin Sistemleşmesi, <i>Eğreti</i> <i>Kamusallık ve Oturmalar</i>	341
3.3.2.4.2.2 Önemli Proje ve Yatırımlar.....	353
3.3.2.4.2.3 Özhaseki Dönemindeki Önemli Mekansal Düzenlemeler ve Mekan Üretimi	358
3.3.2.4.2.4 <i>Beyaz Şehir</i> Tahayyülünden <i>Hayırseverlerin Dünya Şehrine</i> Geçilirken “Sosyal” ve Kültürel Etkinlikler ve Mekan Üretimi.	362
3.3.2.4.3 İslamcı Belediyenin 10 Yıllık Pratiğinin Genel Değerlendirmesi...	366
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	371
KAYNAKÇA	382
EKLER	

TABLÖLAR

Tablo 1. Türlerine göre dernek sayılarındaki değişim (1960-1968).....	120
Tablo 2: İktisadi sektörlerle göre gayri safi yurtiçi hasıla oranları (Sabit Fiyatlarla).....	172
Tablo 3: 1989-1994 Döneminde Kayseri’de Belediye Meclislerinin Yapısı.....	260
Tablo 4: 1989-1994 Arası Dönemde Belediye Giderlerinin Bölünüşü (Milyar TL.)	258
Tablo 5: 1994-1999 Döneminde Kayseri’de Belediye Meclislerinin Yapısı.....	303
Tablo 6: 1999-2004, 2004-2009 Dönemlerinde Kayseri Büyükşehir Belediye Meclisinin Yapısı	306
Tablo 7: 1994-2003 Arası Dönemde Belediye Giderlerinin Bölünüşü	309
Tablo 8: 1998-2003 Arasında Belediye Giderlerinin Bölünüşü	355

GİRİŞ

1990'lı yıllar Türkiye siyasi tarihinde oldukça önemli bir gelişmeye sahne oldu. Cumhuriyetin modernleşme politikalarının simgesi ve geniş kırsal nüfus üzerinde kurulan hakimiyetin üsleti olan kentler (Ankara ve İstanbul başta olmak üzere) 1994 Yerel Seçimleriyle birlikte, İslamcı bir çizgiyi temsil eden Refah Partili¹ belediye yönetimlerinin eline geçti.

Refah Partisi'nin kentlerdeki söz konusu başarısının bir tesadüf olmadığı 1995'te yapılan genel seçimlerde birinci parti olmasıyla tescillendi. 70 yılı aşan Cumhuriyet tarihinde ilk kez hükümetin büyük ortağı konumuna gelen İslamcıların bu yükselişi 1997'deki ordu merkezli müdahaleyle durdurulmaya çalışılmıştı. Bunda ne ölçüde başarılı olunduğu gelecekte ortaya çıkacak olsa da, kent yönetimleri açısından bakıldığında, 1999'daki yerel seçim sonuçları, bu gelenekten gelen ve bu kez Fazilet Partisi adıyla seçimlere katılan İslamcıların pek çok kentte güçlerini koruması sonucunu doğurmuştur.

Kazandığı büyükşehir sayısı 6'dan 4'e, il merkezi sayısı 22'den 12'ya düşmüş olsa da FP'li belediye başkan adaylarının Türkiye genelinde %18,42 ile en fazla oyu toplaması dikkat çekicidir. Genel seçimlerde %15,41 oy alan FP'den belediye başkanı adayları olanların

¹ Bu gelenek çoğu zaman siyasal İslamcılık olarak adlandırılmakla birlikte, İslamcı kavramının gerçekliğe ve akımın tarihsel gelişim sürecinde geçirdiği değişimlere daha doğru biçimde karşılık geldiği görülmektedir. *Siyasal İslam*, daha ziyade 1960 ve 1970'lerde ortaya çıkmış radikal bir siyasal akıma atıfta bulunuyorken, İslamcılık daha genel bir tanımlama olarak RP-FP çizgisi ve ondan gelen belediye yönetimleri için kullanışlı bir kavramdır. Tanımlamak gerekirse, İslamcılık, İslam'ın devlet ve toplum düzeninde egemen ideoloji olmasını savunan ister radikal (köktenci), isterse reformcu olsun her türden siyasal görüş, akım ve örgütlenmelerin adıdır. Son yıllarda bu konuda çalışan önemli isimlerden biri olan Haldun Gülalp, hem 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan İslamcılığın salt dinselliğin yükselmesi olarak anlaşılamayacağını, onu esasen bir ideoloji, bir siyasal mücadele ve meşrulaştırma aracı olarak ele almak gerektiğini belirtmektedir (Gülalp, 2003: 39). Her ne kadar aralarında ideolojik, örgütsel ve yöntemsel olarak farklılıklar bulunsun da, İslami dili siyasal amaçları için kullanan en önemli aktör olarak RP-FP çizgisinin İslamcılığın kurumsal siyaset düzlemindeki temsilcisi olduğu söylenebilir.

Büyükşehir düzeyindeki başarısı ise daha belirgindir. Buralarda FP'liler oyların %23,37'sini toplayarak en yakın rakibine de %4'ten fazla fark atmıştır. Ayrıca belediye meclis üyelerinin seçiminde de FP'liler birinci sırada oy toplamışlardır. Bu sonuçlar Türkiye'de kentsel nüfusun yüzde 40'a yakınının 1999-2004 arası dönemde bu gelenekten gelen kadrolarca yönetilen belediyelerin sınırları içinde yaşaması anlamına gelmiştir (bu paragraftaki tüm oranlar, Tuncer ve Kasapbaş, 2000'den alınmıştır). Çalışmamızda araştıracağımız başlıca konu, RP geleneğinden gelen belediyelerin birçok kentte ikinci dönemde de yönetime gelebilmelerinin arkasında yatan belediyeçilik pratiğinden kaynaklı etkenler ve bu bağlamda bu on yıllık yerel iktidar pratiğinin kentsel siyasette ve mekan üretiminde ne tür değişimlere yol açtığıdır. Söz konusu belediyeleri öncesindekilerle karşılaştırmak bu çizginin farklılığı ve özgünlüğü hakkında önemli bilgiler sunacağı için örnek olay incelemesi ve çözümlemesi yaptığımız bölümde yapılacaktır.

Çalışmamızda, İslamcı belediyelerin on yıllık pratiği, sermaye birikim sürecine özgü yapısal etkenlerle (sermaye birikim tarzı, merkezi-yerel yönetim arası ilişki ve işbölümünün kurumsal ve tarihsel çerçevesi, devlet müdahaleleri) insan etkinliğine göndermede bulunan etkenlerin (yerelliğe özgü olan ve onu aşan toplumsal-sınıfsal, politik ve kültürel etkenler) bir bireşimi olarak çözümlenecektir.

Birikim Süreçleri-Mekan İlişisine Sosyo-Mekansal Diyalektikle Bakmak

Bu yaklaşım çerçevesinde, kent mekanı, toplumsal olanla mekansal olanın diyalektik bir ilişki içinde olduğu ve birbirini karşılıklı olarak etkilediği bir yer olarak kavramlaştırılacaktır. Fakat bu, mekanla toplumun iki ayrı gerçeklik olarak birbiriyle karşılıklı etkileşimi değildir. Yani mekanın verili bir temel oluşturduğu, bir ortam sunduğu, toplumun da onu kullandığı

ayrı gerçekliklere sahip iki şey arasındaki bir etkileşim ilişkisinden ziyade mekansalın ve toplumsalın diyalektik olarak iç içe geçmiş olma hali söz konusudur. Richard Peet'in (1998: 100) "insan coğrafyası" diye adlandırdığı, mekanı nesnel bir yapı olarak değil, toplumsal bir deneyim olarak görme biçimi bizim de bu çalışmada mekana ilişkin yaklaşımımızın temelini oluşturmaktadır.

Bu yaklaşımın temelleri Henri Lefebvre'nin 1968'de yayımlanan *Le Droit a la Ville (Kent Hakkı)* ile başlayıp *La Production de L'Espace (Mekanın Üretimi)*²'le (1974) en olgun ifadesine ulaşan çalışmalarında atılmıştır. Kentleşme sürecinin bir mekan üretim süreci olarak anlaşılması gerektiğini belirten Lefebvre, toplumsal olarak üretilen mekanın da toplumsalın kuruluşunda, dönüşümünde rol oynadığını vurgulamıştır. David Harvey'in 1973'te *Social Justice and the City (Sosyal Adalet ve Şehir)*³'le başlayan çalışmaları ise bu konuda yeni bir gelişme kanalı açarak, mekansal ve ekolojik değişim süreçleri ve onun aldığı biçimleri, kapitalizmin belirli toplumsal ilişkilerinin sonucu olarak alan bir yaklaşım geliştirmiştir. Bunun 1985'te yayımlanan *The Urbanization of Capital (Sermayenin Kentleşmesi)* ve *Consciousness and Urban Experience (Bilinç ve Kentsel Deneyim)* kitaplarında vardığı nokta, kapitalist kentleşmenin yalnızca sermayece yaratılmış fiziksel biçimler değil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler ve politik bilinç biçimlerini kapsadığını ortaya koyan daha somut ve tarihsel bir yaklaşımdır (Robinson, 1998: 435). Harvey'in 1970'lerdeki yapısalcılığından uzaklaşması anlamına gelen bu yeni yaklaşımının bir habercisi onun *The Limits to Capital (Sermayenin Sınırları)* (1982) kitabı iken, diğeri ise Harvey'in öğrencisi olan Neil Smith'in *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space (Eşitsiz Gelişme: Doğa, Sermaye ve Mekanın*

² Bu çalışmada kitabın 1991 tarihli İngilizce çevirisi *The Production of Space*'den yararlanılmıştır.

³ Kitap Mart 2003'te Mehmet Moralı çevirisiyle Metis Yayınları tarafından Türkçe olarak da basılmıştır.

Üretimi) (1984) başlıklı çalışmasıdır. Smith, Harvey'in mekansal yapılarla toplumsal ilişkiler arasındaki ilişkileri ortaya koyan görüşlerini Lefebvre'deki toplumsal mekan üretiminin kavramlarıyla birleştirmiş, mekansal olanla toplumsal olanın ilişkisini insan-doğa ilişkileri, mekansal farklılıklar-kapitalist üretim bağlamlarında daha sistematik bir biçime getirmiştir.

Her ne kadar Harvey başlangıçta yapısalcı bir noktadan hareket etmiş olsa da⁴ 1980'lerdeki çalışmalarında geliştirdiği Tarihsel Coğrafi Materyalist yaklaşımdan kalkarak, Lefebvre'yle aralarında mekanın toplumsal ilişkilerin maddi bir ürünü olduğuna, sermaye birikiminde kentin rolüne, kentselliğin toplumsal ve mekansal yapıları arasındaki ilişkilere (yani toplumsal ilişkilerin şekillenişinde mekanın rolü, yerelin tekelliğine) ve toplumsal mekanın ideolojik içeriğine verdikleri önem bakımından bir ilişki kurulabilir⁵.

Lefebvre'yle Harvey arasında o dönem kapitalizminin anlaşılması ve bu toplumdaki çelişkilerin çözülmesinde Lefebvre'nin kentselliğe biçtiği rolden kaynaklı mesafenin⁶ onun

⁴ Bunu *işlemsel yapısalcılık* olarak alan Harvey *Sosyal Adalet ve Şehir*'de: "Kentsellik gibi bir olgu karşısında, disiplinler arası bir kuram yaratma çabası, Marx'ın uyguladığı ve Ollman ve Piaget'in anlattığı işlemsel yapısalcı yöntemle başlamak zorundadır. Diğer bir deyişle (...) kentsellik, iktisadi gelişme ve çevre gibi konuları ele alabilecek şekilde disiplinleri birleştirecek tek yöntemdir, diyalektik materyalizmin, Marx'ın düşündüğü anlamıyla yapılandırılmış bir bütün içinde çalışabilmeye uygun bir şekilde oluşturulmuş bir versiyonudur (Harvey, 2003: 273)". Harvey'in bütünü parçaları olan yapıların içsel ilişki ve çelişkilerine dayanan –bu anlamda belirlenimciliğe mesafeli- işlemsel yapısalcılığının o dönemde oldukça tutulan bir çizgi olan Althusserci yapısalcılıktan farklı olduğunu da belirtmek gerekir. Nitekim, Harvey üzerine biyografi yazısında Andy Merrifield, onun ilk kitaplarında bile Althusser'ci yapısalcılıkla karşılaştırıldığında Lefebvre'nin evrenine daha yakın olduğunu belirtmektedir (Merrifield, 2002: 133). Halbuki, 1972'de *La Question Urbaine (Kentsel Sorun)*'u kaleme alan Castells'in kuramı Althusser'in çalışması kenti yapısal etkenlerin bir ürünü olarak ele almış ve sonrasında buradan Yapısalcı Okul olarak anılacak bir mekan yaklaşımı gelişmiştir.

⁵ Harvey, daha 1973'te *Mekanın Üretimi*'nden önce aralarındaki ilişkiyi, "benim ve onun kaygıları arasındaki koşutluklar, içerikte benzerlikler (ki bu cesaret vericidir) ve yorum ve vurgulamada farklılıklar (ki bu da itici bir güçtür) vardır" sözüyle özetlemekte, Lefebvre'in çalışması kendisinininkinden daha genel olsa da bazı önemli noktalarda eksiklikleri bulunduğunu, buna karşın, kentselliğin doğası konusunda bazı genel sonuçlar şekillendirmeye çalışırken, ona başvururken kendisini daha güvenli hissettiğini belirtmiştir (Harvey, 2003 Türkçe baskısı: 273).

⁶ Bu kitaptaki pek çok tespite de katıldığını, Lefebvre'yle bazı ortak hareket noktaları bulunduğunu (kente bütünlüğü içinde bakmak, bu bütünü bir içsel ilişki olarak görmek, kentselliğin kendi kendine yeterliği, toplumsal ilişkileri ifade edip onu şekillendirmesi gibi) uzun uzun anlatan Harvey, itirazının kentselliğin sanayi toplumuna hakim olduğu savına olduğunu belirtmiştir. Ona göre, bazı önemli ve

1976 tarihli *Survival of Capitalism (Kapitalizmin Bekası)* ve *Mekan Üretimi* yapıtları ve Harvey'in 1980'lerdeki çalışmalarıyla belli ölçüde azaldığı söylenebilirse de aralarındaki yöntemsel farkın tam anlamıyla ortadan kalktığı da söylenemez. Bu bağlamda Lefebvre ve Harvey'in 1960'ların sonundan başlayarak, mekan üretimine, eşitsiz gelişmeye, kapitalist gelişme-mekan ilişkisine ilişkin sundukları çözümlemeler coğrafya ve kentleşme alanları başta olmak üzere sosyal bilim alanlarında geniş bir çalışma ve tartışma alanı açmış, çok sayıda sosyal bilimciyi içine alarak 1970'lerden bugüne bu alanlarda -Yapısalcı Okuldan Ekonomi Politikçi Okula, Tarihsel Coğrafi Materyalizmden Yapılaşma Kuramına, Yerellik Çalışmalarından Eleştirel Gerçekçiliğe kadar- çok çeşitli yaklaşımın gelişmesinde pay sahibi olmuştur. Harvey ve Smith, bu geniş tartışma alanı içerisinde, hem toplumsal ilişkilerde birikim tarzları, sınıf-ıçi ve sınıflar arası mücadeleler ve devlet müdahalelerini içeren birikim süreçlerinin sonucu olarak yaşanan değişiklikleri hem de bunların barındırdığı toplumsal ilişkilerin ürünü olan mekanın -yerel, bölgesel, ulusal, global düzeylerde- bunların cisimleşmesinde oynadığı rolü ortaya koyan bir çerçeve kurmuşlardır. Bu arada tek tek yerelliklerdeki farklı toplumsal ilişkilerin daha somut çözümlemesine olanak tanıyan eşitsiz-bileşik gelişme (*uneven development*) kavramına verdikleri önemin de altının çizilmesi gerekir. Farklı toplumsal ilişkileri barındıran mekanların farklı deneyimlenme biçimleri de sınıf-ıçi ve sınıflar arası ilişki ve bölünmeleri belirlediği için önemlidir. İki kuramcının bu çerçevede kentsel mekandaki değişimler ve yerel siyasete ilişkin söyledikleri, bu çalışma için yol gösterici kabul edilecektir. Bunun yanında, bunlar Lefebvre'deki toplumsal mekan üretimindeki süreçlerin içerdiği ve kendisini çelişik (*contradictory space*) mekan kavramıyla dışa vuran çok taraflı diyalektikle birleştirilmeye çalışılacaktır. Lefebvre'de oldukça önemli bir yer tutan, toplumsal

yaşamsal bakımlardan sanayi toplumu ve içerdiği yapılar, kentselliğe egemen olmaya devam etmektedir (Harvey, 2003: 273-279).

mekanın global bir mekan yaratarak bir yandan yerellikleri akışlarına ve ağlarına katarken, bir yandan da mekansal ayrışmaları arttırarak gettolaşmaya yol açan günümüz kapitalizminde çoklu anlamlar taşıyan, çelişkiler ve olasılıklarla dolu bir alanı ifade ettiği kavrayışından giden “çelişik mekan” (*contradictory space*) kavramı⁷, söz konusu diyalektiğin, o zamanlara kadar Marksist/materyalist çevrelere egemen olan ve 1960’larda en azından Anglo-Amerikan Marksizminde gerilediği görülen Sovyetler Birliği merkezli Ortodoks Marksizmin katı determinist (belirlenimci) anlayışından uzaklaştığının, olasılıkçı denebilecek yeni bir içeriğe sahip olduğunun göstergesidir. Bu yaklaşım noktasında Castells’in aksine, Lefebvre’yle arasında bir sorun bulunmayan Harvey’in kentselliğin global yayılımını bir gerçeklik olarak kabul etmekle birlikte, sanayi kapitalizminin dolaşım devrelerinin halen gayri menkul sermayesinin kentleşmeye hesredilmesi üzerinde belirleyici olduğu noktasındaki ısrarıyla Lefebvre’den ayrıldığı görülmektedir (Smith, 2003: xvii). Harvey’in de işaret ettiği gibi Lefebvre’nin Marx’ın *Ekonomi Politığın Eleştirisi’ne Katkı* kitabında üretim tarzları üzerinden çizilen tarihsel gelişme çizgisini –ilkel komünizm, kölelik, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm- kullanarak ortaya koyduğu kapitalizmin soyut mekanından farklılığın mekanlarına geçildiği tespiti açıkça artı-değer teorisiyle çeliştiği için iç tutarlılığı sorunlu bir çıkarımdır⁸.

Tez çalışmamızda, kentleşme kuramında maddeci çizginin önde gelen isimlerinden Harvey ve Smith’in yaklaşımlarını, Lefebvre’nin toplumsal mekan üretimi çözümlemesinin unsurlarıyla (mekanın temsili, temsil mekanı, mekansal pratik, çelişik mekan, soyut mekan, somut-toplumsal mekan) eklemlmeye çalışan bir “sosyo-mekansal diyalektik” çerçevesinde

⁷ Çelişik mekan konusunun ayrıntılı bir tartışması için bakınız, Lefebvre, 1991: 352-367.

⁸ Belki de bu yüzden, Lefebvre’nin 1970’lerin ortasında yazdığı dört ciltlik *De L’Etat (Devlet)* kitabında bu iddialarını pek gündeme getirmediği, burada kuramsallaştırdığı devletin globalleşmesiyle, mekan üretimi ve kentleşmenin sanayileşme üzerindeki zaferi arasında nasıl bir ilişki kurulabileceğini es geçmiştir (Smith, 2003: xix).

hareket edilecektir. Bu yaklaşımla, bir kentsel mekanı incelemek, bize burada saklı bulunan toplumsal ilişkileri açığa çıkarmak, daha açık bir ifadeyle burada yaşayanların gündelik yaşam pratiklerini ve sermaye birikim süreçlerinin izlediği gelişme seyrini (bu süreçte birikim tarzlarında yaşanan değişiklikleri, toplumsal sınıflar ve gruplar arasındaki mücadeleleri, devletin bu süreçlerdeki müdahalelerini) çözümleme olanağını verecektir. Bu bağlamda, kent yalnızca yapısal etkenlerin değil, toplumsal failerin eylemlerinin de biçim verdiği bir yer olarak ve aynı zamanda bu eylemlerin belirleyicilerinden olan toplumsallığın şekillendiği bir ortam olarak ele alınacaktır.

Görüldüğü üzere, sosyo-mekansal diyalektikle kavramsallaştırdığımız mekanın çözümlemesinde birikim süreci genel bağlamı oldukça temel bir yere sahiptir. Ancak, belirttiğimiz üzere, her kentteki sosyo-mekansal gelişmeler de, mekanik olarak birikim süreçleri doğrultusunda yaşanan değişiklikler biçiminde somutlaşmaz. Kentler arasındaki mekansal-eşitsiz gelişme dinamiklerinin yarattığı farklar, bu farklardan kaynaklanan işbölümleri, kentlerin içinde barındırdığı ekonomik ve toplumsal ilişki biçimleri, toplum kesimlerinin mekanı deneyimleme biçimleri, kentlerdeki toplumsal aktörlerin mücadelelerinin yol açtığı ittifaklar; ulusal düzeyde birikim sürecindeki değişikliklere paralel sosyo-mekansal gelişmelere yol açabileceği gibi, ona direnen, hatta onun tersi yönde giden (kentsel) gelişme doğrultularına da neden olabilir. Bu durum ya sistem içi muhafazakâr bir direniş ya da radikal ve reformist bir ittifakın direnişi olarak ortaya çıkabilir ama her iki gelişme doğrultusu herhangi bir tekil kentin birikim sürecinin çeperlerinde bir yerlere düşmesine, hatta sistem açısından sorun yaratan bir özellik taşımasına yol açar.

Özetlemek gerekirse, sürekli bir akış içinde bulunan kentin kendisi bir sermaye olarak, geçmiş sosyo-mekansal gelişiminden taşıdıklarıyla (toplumsal ve mekansal altyapısıyla,

ekonomik yapısıyla, sınıfsal mücadeleleri ve ittifaklarıyla) her zaman yeni sosyo-mekansal gelişmelerin ve birikim sürecine ait etkenlerin yoğrulduğu ve şekil aldığı bir toplumsal ortamdır ve bu özelliğiyle sonuca da (birikim sürecine, en azından tekil kent mekanında) etki eder. Araştırma konumuzu oluşturan kent yönetimleri (belediyeler) ise kentin bu ikili özelliğinden dolayı hem bir yapı hem de aktördür. Bunlar, bir yandan kapitalist ulus-devlet aygıtının -sermaye ve emeğin yeniden üretimini kent mekanı düzeyinde gerçekleştiren- bir parçasıyken, bir yandan da yerel halkın oylarıyla seçtiği, yerel çıkarlar ve tavırların temsilcisi olarak yerel ittifakların konusu ve merkezle ilişkisinin önemli bir aracısıdır.

Kenti yapı-fail diyalektiğinin ürünü olarak alan bu sosyo-mekansal diyalektik, savunduğumuz politik-ekonomi yaklaşımının esasını oluşturmakta, bu sayede hem ekonomik indirgemecilik ve işlevselciliğin, hem de kültürelci, kenti özerk bir varlık biçiminde alarak sonu mekansal fetişizme çıkan yaklaşımların sınırlılıklarının aşılması amaçlanmaktadır.

Yereli, Yükselişini ve Türkiye'nin Özgünlüklerini Çözümlemeye Katmak

Bunun yanında, her ne kadar kapitalizmin evrensel hareket yasalarından hareket ediyor olsalar da genel olarak Batı Avrupa ve ABD deneyimleri ve kapitalist sistemin dünya ölçeğindeki makro-mekansal eğilimleri üzerine bina edilmiş bu kuramları Türkiye'ye uyarlarken, yerel siyaset ve katılımın, işgücünün yeniden üretimi ve sınıf bilincinin kapitalizmin eşitsiz-bileşik gelişme eğilimlerinin -ve onunla ilgili tarihsel arka planın- buraya özgü farklılıkları da çözümlemeye katılmaya çalışılacaktır. Zaten mekanın toplumsal olarak üretilen bir şey olduğunu kabul ettiğimizde, Türkiye'de yerelin tanımlanmasında etkileri bulunan ülke ve içindeki yerelliklerin toplumsal ve ekonomik tarihinden gelen özgünlüklerin

çözümlemeye katılması bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır⁹. Bu özellikleri daha önemli kılan bir gelişme olarak, 1970'lerin büyük ekonomik krizinin üretim ve birikim sürecinde ve uluslararası işbölümünde yol açtığı değişikliklerin özellikle azgelişmiş ülkelerde (AGÜ'lerde) gündeme getirdiği yerelleşme eğilimini, kültürelci yükselişi, bu bağlamda da ekonomik ve toplumsal ilişkilerde geleneksel-kültürel bağların ağırlığındaki artışı da hesaba katmak gerekmektedir. Bu noktada, çeşitli sosyal bilim alanlarında son 10-15 yılda sıralanan bu olguların genel bağlamı olarak çokça tartışılan globalleşme ("küreselleşme") ve post-Fordizme temel oluşturan bir sermaye stratejisinin daha 1974'te Lefebvre tarafından çelişik mekan tartışması bağlamında uzunca tartışıldığını görmek dikkat çekicidir. Lefebvre'nin de belirttiği gibi, kapitalizmin daha 1970'lerin başlarında açığa çıkan kriz ve uluslararasılaşma eğilimleri ve bilimsel-teknolojik gelişmelerin (bilgisayar ve hava taşımacılığı) getirdiği olanaklar; bir yandan belirli bir mekanın globalleşmesini, bir yandan da üretim ve tüketim için stratejik değer taşıyan yerelliklerin alınıp satılması için parçalanıp farklılaşmasını getirmektedir (1991: 365). Aynı zamanda, II. Dünya Savaşı sonrasında koşullarında kurulan ekonomi-politik çerçevenin değişmesi anlamına gelen bu gelişme, dünya kapitalizmine sermaye birikimi düzeylerine bağlı olarak farklılaşsa da 1970'lerden beri bütün kapitalist ya da kapitalistleşen coğrafyaları içine alarak devam eden bir süreçtir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası kapitalist sistemle ABD hegemonyası altında bütünleşmeye yönelen AGÜ'lere dönük ulusal kalkınma modeli beraberinde bir kuramsal okulu da getirmişti. Modernleşme Okulu denilen bu yaklaşımda AGÜ'lerin yaşadığı süreç, kırsal üretime dayalı geleneksel toplum yapısından, sanayi üretimine dayalı

⁹ Benimsediğimiz yol evrensel olanla yerel olanı birbirini dışlayacak şekilde değil, bir arada ele almaktır. Aradaki fark, kökten olmasa da yüzeysel bir fark da değildir. İkincinin birinciye kendi ulusal, bölgesel ve yerel koşulları ve birikimleri içinde yeniden üretme tarzındadır.

modern topluma geçiş biçiminde öz mleniyordu. Bu, kırsal alanlardaki (geleneksel) cemaat yaşamının yüz yüze, birincil ilişkilerinin yerini, modern ilişkilere (resmi/gayri-şahsi) bırakacağı bir dönüşüm süreciydi. Gerek kentte yeni karşılaştıkları sınıf yapısı, gerekse de burada onların gelişiyle büyüyen istihdam ve barınma sorunları, kırsal işsizlik ve yoksulluk yüzünden terk edenlerin kırdaki birtakım ilişki ve dayanışma örüntülerinin kent koşullarında yeniden üretmelerini beraberinde getirmiştir. Harvey'in belirttiği gibi bu durum kırsal yoksulluğun göçmenlerce kent sistemi içinde yeniden şekillendirilerek kentsel yoksulluğa dönüşmesi ve kentin kırsallaşmasıdır (2003: 278). Nitekim, 1970'lerden itibaren yapılan pek çok bilimsel araştırma kırsal özgü kabul edilen geleneksel ilişki örüntülerinin modern olanlara eklenmesi olarak değerlendirilebilecek biçimde, kapitalist kent koşullarında yeniden yorumlanarak, kimi farklılaşmalara uğrayarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymuř¹⁰, gelenekselle modern olanı ikili karşıtlık içinde alan yaklaşımın hatalı olduğu anlaşılmıştır.

Az gelişmiş ülkeler 1970'lerden sonra ulusal kalkınmacılığı terk etmeye ve yapısal uyum politikalarıyla neo-liberal bir yeniden yapılanmaya zorlanınca, eskiden arızı, geçici olgular olarak modernleşme süreci içinde aşılacağı varsayılan geleneksel-kültürel bağlar ve ilişkilerin -kapitalist kent toplumuna uyarlanmış haliyle-, bu ülkelerin toplumsal yaşamında daha fazla ağırlık kazandığı, esnek üretimin bir parçası olarak -kimi ileri kapitalist ülkeler ( K 'ler) de dahil olmak üzere- dünyanın her yerine yayılmaya başladığı görüldü. Bu gelişme, hem ulusal kalkınmacılık ve onunla kimi toplumsal boyutlar kazanmış ulus-devletlerin ideolojisi olan

¹⁰ Toplumsal ilişkiler erevesi değişen her şey gibi onların anlamları da yeniden yorumlanmıştır. Örneğin İşlami cemaatler örgütlenirken ve örgütsel çalışma yürütürken kente mahsus modern formların, şemaların ve ilişkilerin bir kısmını da kullanmaktadır. Bu nedenle, bunların cemiyetsel özellikler kazandıkları da söylenebilir. Marx'ın *Grundrisse*'de belirttiği gibi: Burjuva toplumu yalnızca karşıt unsurların gelişmesinden kaynaklanan bir biçim olduğu için, sıklıkla, örselenmiş veya eski benliklerinin kötü bir taklidi şeklinde de olsa, daha önceki toplum biçimlerine ait ilişkileri ( rneğin kolektif mülkiyet) içinde barındırır. (...) Bunları gelişmiş, örselenmiş veya karikatürize edilmiş, ama her zaman temelden değişmiş bir biçimde içerebilmektedirler (akt. Harvey, 2003: 272).

ulusçuluğu geriletmiş, hem de ulusal bütün içinde eritmeye çalışılan yerel topluluklara dayalı mikro-milliyetçilik, bölgelilik hareketleri, yabancı düşmanlığı ve Hinduizm gibi ezen ulus milliyetçiliğinin günümüz kapitalizmine uyarlanmış hali olan neo-faşizmler ve siyasal İslam benzeri etnik, dinsel kültürelci ideolojiler ve kimlik siyasetine dayanan hareketlerin -bunlara İKÜ'lerdeki feminist, gay-lezbiyen ve çevreci hareketler de dahil edilebilir- önünü açmıştır. Bu durumun toplumsal olarak tanımlanmış ve yaratılmış mekansal bir birim olarak yerelliği, yaşam mücadelesinde toplumsal birliğin ve topluluk temelli girişimlerin temeli haline getirdiği kabul edilmektedir (Öncü ve Weyland, 1997: 14). Türkiye gibi pek çok azgelişmiş ülkede 1960 ve 1970'lerde de böyle bir gerçeklik olmakla birlikte, o yıllarda kırdan kente gelenlerin yoksulluk koşullarına karşı verdikleri mücadelede mahallin sosyal adaletçi talepleri dinsel, etnik, yöresel ağları aşmaktaydı. Sonraki on yıllarda ise neo-liberal siyasaların hakimiyetiyle birlikte, mahallin içeriğini hemşehrlik, akrabalık, cemaat bağları ve ilişkileri doldurmuş, sosyal adaletçi talepler de yerini geleneksel-kültürel bağlar ve ilişkiler içinde ayakta kalma stratejilerine bırakmıştır. Bu süreçte mahallin siyasal aktörlerle ilişkisinin hem yereldeki sıkıntılardan kaynaklı tepki ve taleplere belli bir şekil verdiği, hem de buralarda etkinleşen siyasal aktörlerin bir başkalaşım geçirdiği söylenebilir¹¹.

Yerellikteki bu dönüşüm salt Türkiye'ye özgü bir gelişme olmadığından, onu dünyadaki ekonomik-siyasal eğilimler bütünü içinde anlamak gerekmektedir. Bu anlamda Samir Amin'in *Obsolescent Capitalism (Eskimiş Kapitalizm)* (2003) kitabındaki kimi savlar önemli ipuçları sağlamaktadır. Amin'e (2003: 93) göre, bir dünya sistemi olarak kapitalizm

¹¹ Örneğin 70'lerde sol siyasetin, 1990'larda siyasal İslamcılarının büyük şehirlerin yoksul emekçi mahallelerini eklemlerken kendilerinin nasıl dönüştüğü sorusu geniş bir araştırmanın konusudur. Tezimiz açısından bu soruyu: "aşağıdan yukarıya talepleriyle yoksullar RP'li belediyelerin veya İslamcılarının kentsel siyasetleri üzerinde herhangi bir etkide bulunmuşlar mıdır?" biçiminde yeniden formüle edebiliriz.

1970’lerde girdiği büyük ekonomik krizden çıkamamakta, bu da kendisini tarihsel sınırlarına vardırarak, “eskimiş” bir yapı haline getirmektedir. Bunun temel toplumsal sonucu ise demokrasi kavrayışının gerilemesidir. Ona göre, hukukun hor görülmesinin yanında, kültürelci yedek ideolojilerin yükselişi de bu gerilemenin önemli bir ürünü sayılmalıdır (Amin, 2003: 93).

Yereldeki ağlar, ilişkiler ve mücadelelerin anlamını değiştiren önemli bir etken ise üretim örgütlenmesindeki değişimdir. Ayşe Buğra, esnek üretimle ilgili literatürü Thompson’un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* çalışmasıyla ilişkilendirerek yaptığı değerlendirmede şimdilerde güçlenen pre-modern ekonomik ve toplumsal ilişkilerin, sanayi devriminin ilk dönemlerinde geçerli olan ilişkilerle benzerliğini ortaya koymaktadır. “Küçük işletmelerin artan önemi, taşeron çalıştırma ve eve iş vermenin önem kazanışı, tam zamanlı düzenli işlerin kural olmaktan çıkıp istisna haline gelmeye başlaması, iki yüz yıl sonra yeniden, üretim düzeninin niteliğini belirleyen özellikler olarak ele alındı” (Buğra, 2004a: 24).

AGÜ’lerin pek çoğunda 1970’lerin krizinden beri gözlenen bu süreç, yansımaları Türkiye özelinde toplumsal, ideolojik ve siyasal boyutlarda eskiden beri nüveleri olan kimi eğilimlerin güçlenmesiyle buldu. Kuşkusuz 12 Eylül Askeri Darbesi, onun beraberinde getirdiği ve 1980’lerin sonlarına kadar süren baskıcı dönem, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşanan 15 yıllık “düşük yoğunluklu savaş”¹² gibi Türkiye’ye özgü önemli etkenlerin etkisini dışarıda bırakmamak kaydıyla, öteden beri kentsel nüfusun önemli bir kısmını oluşturan kır kökenlilerin gündelik yaşamında belli bir ağırlığa sahip bulunan

¹² NATO menşeli savaş stratejilerinden biri olan “düşük yoğunluklu savaş” (low intensity war), eski Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş tarafından, söz konusu bölgelerde çatışmaların en üst aşamaya çıktığı 1990’ların ilk yarısında yürütülen mücadeleyi tanımlamak kullanılmıştır (aktaran Seufert, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2001/09/25X09X01.HTM>).

akrabalık, hemşehrilik, etnik ve dinsel cemaat bağlarının yarattığı yerel toplulukların (ve kültürel kimliklerin) 1980 ve 1990'larda önemini daha da arttırmasını, Cumhuriyetin kurucu kadrolarının ideolojisi olan Kemalizmin ideallerinin daha güçlü biçimde aşınmasını, geleneğe ve daha genelde kültürel köklere dayalı İslamcılık, aşırı milliyetçilik gibi ideoloji ve hareketlerin güçlenmesini ve nihayetinde -dış dünyaya karşı izolasyonist ve çatışmacı yönleri ulusal ve uluslararası sermayenin kurduğu toplumsal sınıf ilişkileriyle ve devlet aygıtının müdahaleleriyle törpülenen- aşırı sağcı bir kökene sahip partilerin 1990'lardan itibaren siyasetin tepe noktalarına yükselmesini dünya ölçeğindeki bu eğilimlerle ilişkilendirmek gereklidir.

Yerelliklerdeki geleneksel ve kültürel ağlar ve ilişkilerin Türkiye'de yerel siyaset ve katılıma etkilerine ilişkin geniş bir literatür bulunmakla birlikte (Dubetsky, 1977; Ayata, 1996; Ayata ve Ayata, 1996; Erder, 1996 ve 1997; Kurdoğlu, 1998; White, 2000 ve 2002; Navaro-Yashin, 2000; Tuğal, 2002), burada girişin sınırlarını aşmamak kaygısıyla, bu literatürü 1980 öncesi için Alan Dubetsky (1977) ve 1990'lar içinse Jenny B. White (2002) ve Cihan Tuğal (2002)'ın çalışmaları ekseninde değerlendireceğiz. Dubetsky'i seçmemizin nedeni, konuyu dönemin derinleşen toplumsal sınıf çelişkileriyle ilişkili biçimde ele almasıyken, diğer ikisinin seçilme nedeni, konuyu İslamcı siyasetin yükselişiyle kent yoksulları bağlamında tartışıyor olmalarıdır.

Dubetsky 1977'de kaleme aldığı *Class and Community in Istanbul (İstanbul'da Sınıf ve Yerel Topluluk)* makalesinde, bu bağların etkilerini, çoğunluğunu kente yeni göç edenlerin oluşturduğu bir mahallede büyük ölçüde İslam'a dayanan cemaat ile bireylerin mensup oldukları toplumsal sınıfa göre oluşturdukları örgütlenmeler arasındaki ilişki bağlamında tartışmıştır. Çalışma, akrabalık, komşuluk bağlarıyla bütünlenen etnik, dinsel, yöresel

bağlardan doğan Sünni-Alevi, Laz-Kürt ayrımlarının yaygın bir işçi sınıfı hareketinin oluşumunu engellerken, siyasal tercihlerde de ne denli etkili olduğunu ortaya koymuştur¹³.

Cihan Tuğal, daha genel bir çerçeve olan “enformellik” içinde gecekonducuların toplumsal, kültürel ve siyasal davranışlarını değerlendiren *Enformalitenin ve İslamcılığın kenti yeniden kuruşu: Hakim kentin ötekileri* başlıklı yazısında, bazı dönemlerde imar izni hususunda oldukça gevşek davranan merkez sağ (ve yerine göre merkez sol) partileri destekleyen enformel kentlilerin, ekonominin ve siyasetin tıkanma eğilimine girdiği dönemlerde radikal unsurları destekleyerek rejimin korkulu rüyası olduklarını belirtmektedir (2002: 56). 12 Eylül öncesi dönemde ağırlıklarını merkez soldan ve sosyalistlerden yana koyan gecekonducuların, darbeden sonra hızlı bir İslamcılaşıma sürecine girip reformist ve devrimci sol hareketlerden uzaklaştıklarını söyleyen Tuğal’a göre, bu değişimin kendisini açığa vurduğu önemli bir dönemeç 1994 Yerel Seçimleriydi. Bu seçimlerde gecekonducuların oylarını toplayan Refah Partisi, aynı desteği koruyarak, 1995 genel seçimlerinde de sandıktan birinci parti olarak çıktı (2002: 56). Tuğal’ın yazısından enformel kentin İslamcılaşması olarak adlandırılabilir bu dönüşümün başlıca nedenlerinin: ülkede ekonomik ve siyasal bir kriz sürecinin yaşanıyor olması; solun önce Türkiye’de (12 Eylül’ün etkisiyle) sonra da dünyada genel gerileme sürecine girmesi; tersine İslam’ın dünyada bir devrimleşme yaşaması olduğu çıkarılabilir (2002: 56-65). Gecekonducularda siyasal radikalizm ve konformizm eğilimlerinin bir arada bulunduğunu, farklı dönemlerde bunlardan birinin öne çıktığını söyleyen Tuğal’a göre,

¹³ “Cemaat bağlarını, sınıf farklılıklarını aşan siyasi parti saflaşmalar da güçlendirmektedir. Aktepe’deki Sünni işçi ve patronların çoğu muhafazakâr Adalet Partisi’ni desteklemek noktasında birleşmektedir. Bu ortak destek bu partinin hem kırsal Anadolu’nun popülist İslamı’na hem de patronların girişimci hislerine hitap etmesi nedeniyle. Alevilerse oy verme davranışlarında tam tersine sola eğilimlidir, ya Cumhuriyet Halk Partisi’ni ya Birlik Partisi’ni ya da daha düşük oranda da Türkiye İşçi Partisi’ni desteklemektedir. Adalet Partisine ise, ona hakim olan ortodoks dini eğilimlerden dolayı yabancılaşmışlardır” (Dubetsky, 1977: 369).

birinci eğilim köylülükten kentliliğe, yoksulluktan orta sınıflığa, cehaletten okumuşluğa, vb. geçişi tam gerçekleştirememekten (bir an önce gerçekleştirmek istemek ya da hiç gerçekleştirmek istememekten) kaynaklanan bir tepki olarak değil, bu mekanlarda üretilen kentliliği hakim kente rağmen yaşatıp genişletme isteğiyle ilişkilendirmek de gerekmektedir (2002: 61). Ona göre, gecekonduların radikalizm ile konformizm arasındaki sık bocalamalarının bir nedeni de sistemin enformel kenti içermek ile hakim kenti gecekonduya karşı savunan çatışmacı bir yaklaşım geliştirmek arasındaki tereddütlü davranmasıdır (2002: 61). Sonuç olarak, “enformel kentliliği oluşturan farklı momentlerin arasındaki etkileşimlerden dolayı gecekonducular, yarattıkları kültürün korunması ve genişletilmesine olanak veren hareketleri desteklemekle, mekanın metalaşmasını ve rant dönüşmesini legalleştiren liberal muhafazakâr partileri desteklemek arasında gider gelirler (2002: 64).” 1990’larda belediye yönetimine gelen RP-FP çizgisi ise bu salınımı tatmin eden bir performans sergilemiştir. Özellikle o dönemde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan’ın kendi oturduğu konutun da kaçak olduğunu söylemiş birisi olması, Sultanbeyli’de tamamen imarsız-ruhsatsız binalardan oluşan bir yapılaşma doğuran İslamcı bir belediye başkanının bulunması gibi örnekler; hem dinsel değerlerin güçlü olduğu kimi gecekondu mahallelerde geleneksel-kültürel değerler ve cemaat bağlarıyla şekillenen kültürün korunmasını hem de bunların rant kaygılarını karşılayan bir performans geliştirdiklerini göstermektedir.

White ise *Islamist Mobilisation in Turkey (Türkiye’de İslami Seferberlik)* adlı çalışmasında Türkiye’de 1990’larda ve 21. yüzyılın başlarında yükselişe geçen İslamcı hareketin topluluk/cemaat ve değer merkezli bir siyasal süreç olduğu tespitiyle işe başlamış, insanları bu hareket içinde biraraya getiren bağların ne ideolojik ne de herhangi bir belli örgütlenme

biçimine ilişkin şeyler olduğunu belirtmiştir (White, 2002: 6). Hareketin temellendiği yer daha çok, yerel kültür ve kişiler arası ilişkilerdir. Kültürel değerlerin siyasal süreçlerde rol oynamasının yeni bir durum olmadığını kaydeden White’a göre, yeni olan onların çok sayıda ve birbirinden farklı insanı harekete geçirme gücüne sahip olmasıdır. “Bu doğrudan kentsel yaşam koşullarıyla ilişkilendirilebilir. Kentlerin yeni sakinleri iki kuşaktan fazla bir sürede farklı tarihsel arka plana sahip ve kentsel problemlerle yüz yüze bulunan insanların kendilerini tanımladığı topluluklar gelişmiştir. Tanıdık kültürel değerlere dayanan yeni dayanışma biçimleri bir topluluk ruhunu canlandırmakta, aynı zamanda da bu topluluğun siyasal bir güç haline gelmesine olanak tanımaktadır” (White, 2002: 7). White bu tespitin ardından İslami esinli Refah Partisi’nin bu katılımcı yerel politika içinde insanları harekete geçirmek için güçlü bir araç bulduğunu belirtmiştir. Ona göre, RP ve devamcısı olan FP’nin başarısı büyük ölçüde melez toplulukları birleştirme ve yerel topluluk ağları kurma yeteneğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. “O bunu, seçmenleriyle, tanınan, güvenilen komşular aracılığıyla yüz yüze dayanıklı ilişkiler kurarak ve siyasal mesajını yerel topluluğun kültürel kodları ve normları içinde vererek bireysel düzeyde etkileşime girmesiyle gerçekleştirmektedir” (White, 2002: 7).

White’nin bu tespitlerini Lefebvre’nin kavramlarıyla değerlendirecek olursak, siyasal tezahürü RP-FP çizgisini önce yerel daha sonra da bir dönem genel iktidara getiren bu gelişmeler, yerelin (bu yerelde egemen olan eğilim, ilişki ve tavırları ifade eder) güçlü bir temsil olanağı yakalayarak, modernleşmeci-laik merkezin 70-75 yıldır geliştirmeye çalıştığı temsil sürecini tersine çevirip, merkezi ele geçirecek bir potansiyele erişmesi anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda, kırsaldan göçle (kenttin kırsallaşmasıyla) gelen değer ve bağların, (bir toplumsal-siyasal aktör olarak RP-FP çizgisinin yönlendiriciliğiyle) İslami

motiflerle birleştirildiği yeni bir kentsellik anlayışının eskisi (yerelden ziyade Batı'yı model alan bir “evrensellik” çerçevesi içinde tanımlanmış ulusal modernleşmecî kentsellik anlayışı) karşısında başarı kazanmasıdır. Elbette siyasetin bu şekilde yerelleşmesi veya yerelin merkeze doğru bu güçlü temsil hamlesi bir siyasal aktörün tek başına gerçekleştirebileceği bir şey değildir. Daha geniş toplumsal ve ekonomik dinamikler zemininde bu gelişme somutluk kazanmaktadır. Zaten İtalya, Fransa, İspanya’da yerel kültürel bağlar ve coğrafi ölçekler ekseninde gelişen siyasal hareketleri göz önüne getirdiğimizde bunun sadece Türkiye’ye veya az gelişmiş “Doğu”ya özgü bir durum olmadığı da söylenebilir. Bu, dünya konjonktürünün içerdiği eğilimler ve Türkiye’de 1980’lerden sonra yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin, kriz ve çatışmaların hazırladığı maddi zemin üzerinde şekillenen bir şeydir¹⁴.

Türkiye’nin “Özgünlükleri”ne Sosyo-Mekansal Diyalektikle Bakınca Ortaya Çıkan Model

Kentleşme literatüründen kalkarak, mekan üretimi ve kentsel siyasete ilişkin savunduğumuz sosyo-mekansal diyalektiği, Türkiye’ye ilişkin özgünlüklerle birleştirdiğimizde, siyasal İslamcı belediye yönetimlerinin pratiğinin çözümlemesinin ana eksenleri de ortaya çıkmaktadır. Bir yandan bunların uluslararası kapitalist sistemin barındırdığı sermaye birikim tarzlarına, Türkiye’nin devlet yapısına ve uluslararası bağlantılarına özgü ne tür yapısal sınırlılık ve seçimler dünyası içinde işbaşına geldikleri ve faaliyet yürüttükleri, bir yandan da geleneğe-kültürel köklere (kimliklere) göndermede

¹⁴ Bunun yanında, yerelin daha güçlü temsil olanağı yakalaması durumunu merkez-çevre karşıtlığı içinde değerlendirmedığımızı da belirtmek gerekmektedir. Söz konusu olan, üretimin parçalanması, dışarıya iş verme, fason üretim ve esnekleşme gibi, hareket yeteneğini arttıran uluslararası sermayenin mekanların sosyal ve fiziksel avantajlarını kullanma stratejine yönelmesi gibi, ulusal kalkınmacı devlet/refah devletinin küçültülmesi gibi sermaye birikim sürecine ilişkin değişimler sonucunda yerelliklerin, hem meta üretimi hem de barındırdığı geleneksel-kültürel değer ve bağlar üzerinden toplumsal yeniden üretim açısından önem kazanmasının siyasal aktör tarafından bir manivelaya dönüştürülmesidir.

bulunan yerel topluluk bağları üzerinden yükselen bir partiden seçilmiş olmanın bir aktör olarak belediye yönetimlerinin yerel siyasette yürüttükleri faaliyetler ve mekanı üretme biçimleri üzerindeki etkileri ve bu vesileyle de yerel düzeyde sermaye birikim sürecine nasıl bir etkide bulundukları (sermaye ve işgücünün yeniden üretimi) açısından değerlendirilecektir. Bu eksenleri somutlaştıracak olursak; 1980 ve 1990'lara damgasını vuran neo-liberal politikalara karşı nasıl bir tavır takındıkları önemli bir ölçüt olarak değerlendirilebilir. Bir toplumsal aktör olarak söz konusu belediye yönetimlerinin yapısal sınırlamanın kendisini (neo-liberalizmin kent mekanı düzlemindeki gereklerini) nasıl yeniden ürettiği, dönüştürdüğü ya da kırılmaya uğrattığı ise, yerellikteki farklı çıkarları bir ittifak politikası çerçevesinde uzlaştırmak açısından nasıl bir hegemonya stratejisi izledikleri sorusuna bulunacak yanıtlarla belirlenmeye çalışılacaktır. Bir siyasi partiden aday olup seçilen belediye yönetimlerinin de dahil olmak üzere hegemonya stratejileri, toplumsal-siyasal aktörlerin kurdukları ittifakların şekillendirdiği sosyo-ekonomik öncelikleri kendi dünya görüşü ve ideolojileri çerçevesinde kentsel/yerel siyaset düzleminde yerel halkın ortak iyiliği/çıkarı olarak sunabilme yeteneği gösterme yönünde bilinçli bir çaba içinde olmalarına verilebilecek isimdir. Gramsci'nin hegemonya kavramından gidersek, bu stratejinin önemli bir boyutunu, yerellikteki belli ideolojik, kültürel ve ahlaki faktörleri kendi istediği içerikte doldurup yerelin bütününe maletme çabasının oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda, İslamcı belediyelerin dayandığı ekonomik ve toplumsal ilişki ve bağlarla sahip olduğu İslamcı ideolojinin bütün bu süreçlerde ne ölçüde ve nasıl etkili olduğu da araştırılması gereken konulardır. Bu çerçevede ulaşılacak bilgiler aynı zamanda, onların kent mekanını toplumsal açıdan nasıl ürettiklerine (özellikle ne tür toplumsal ilişkilerin önünü açtıkları ve mekan örüntülerinin oluşmasına katkı sağladıkları) ilişkin genel bir değerlendirme

yapmamıza da olanak sunacaktır. Ölçek açısından başlıca temsilcisi olduğu yerel birim olan kent ölçeği temel alınmakla birlikte, yerel iktidarı kullanan kadroların ülke bütününden ve parti merkezinden bağımsız biçimde hareket etmesi beklenemez. Bu nedenle ülkedeki genel siyasal-ekonomik ortamın, partinin merkez ve taşra teşkilatının yaklaşım ve uygulamalarının yerel iktidar pratiğini etkileyen etkenler olarak çözümlemeye dahil edilmesine çalışılacaktır.

Amaç, Metodoloji ve Sorunsallar

Kentli nüfusun önemli bir kesiminin gündelik hayatını yakından etkilediği için siyasal gündemin ön sıralarında yer almasına karşılık, İslamcı belediye yönetimlerinin 10 yıllık pratiği yeterli ölçüde ele alınmamıştır. Yapılan bilimsel çalışmalar ve yayınlar ise daha çok bunların çeşitli metropol kentlerdeki seçim başarılarının nedenleri üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmamız bu konudaki eksikliğin giderilmesine katkıda bulunabilirse ve Türkiye’de kentsel çalışmalar alanına, yerel yönetimlerin birer yapı ve aktör olarak pratiklerini değerlendirirken, kentsel siyaset ve mekan üretimi süreçlerinin nasıl çözümleneceğini gösterecek bir yaklaşım geliştirebilirse amacına ulaşmış sayılacaktır.

Tezimizin metodolojik niteliği, bir belediye yönetimi üzerinden yapılacak keşfedici ve betimleyici bir örnek olay çalışması olmasıdır. Bunun bir nedeni, doğrudan konuyla ilgili yapılmış bilimsel çalışmaların azlığı iken, bir diğeri çalışmamızın bir kentsel araştırma boyutu taşımasından dolayı monografik niteliklere sahip olmasıdır. Çalışmadaki temel izlediğimiz ise belediye yönetimlerinin mekanın toplumsal üretimindeki rolünden, sermaye birikim sürecindeki yerinden kalkarak, seçilen İslamcı belediye yönetiminin 1994-2004 arasındaki 10 yıllık sosyo-mekansal pratiğinin mülakat, gözlem ve yazılı metinlerden çıkarılacak bilgi ve göstergelerle değerlendirilmesi biçiminde bir yol izlemek olacaktır.

İslamcı belediyelerinin 10 yılını Kayseri örneğinde kentsel siyaset ve mekan üretimi eksenlerinde, sosyo-mekansal diyalektik yaklaşımıyla nasıl çözümleneceğini göstermeyi amaçlayan çalışmamız, keşfedici, betimleyici niteliğe uygun olarak üç temel soru etrafında şekillenmiştir. Bunlar:

a) Söz konusu belediye yönetimlerinin uygulamalarında 1990'lı yıllarda Türkiye'de merkezi ve yerel yönetim düzeyinde egemen olan neo-liberal siyasaların gerekleri etkili olmuş mudur, olduysa bunları yaşama geçirirken kendilerine has bir yol ve söylem geliştirmişler midir?¹⁵

b) 1994-2004 döneminde İslamcı belediyeler yerellikteki farklı toplumsal grupların talep ve tavırlarını kendi kentsel ittifak çerçeveleri etrafında yönetebilme, kentsel siyasette liderliklerini kabul ettirme anlamında nasıl bir hegemonya stratejisi izlemişlerdir? Bu ittifaklarla neo-liberalizmin ve üzerinde yükseldikleri ekonomik ve toplumsal ilişkilerin bağıntısı nasıl kurulabilir?

c) İslamcılığın kurumsal siyaset düzleminde en güçlü temsilcisi konumundaki bir partiden seçilen bu belediye yönetimleri kent mekanının (toplumsal) üretimine ne tür müdahalelerde bulunmuşlardır, bunların kent mekanında ve mekandaki toplumsal ilişkilerde bir başkalaşıma yol açtığı söylenebilir mi?

Bu soruları açmak açısından her birinde ele alınacak konuların başlıcalarını şöyle sıralamak olanaklıdır:

1. Soru: İslamcı belediyelerin, kenti ulusal ve küresel sermaye için bir cazibe merkezi yapmaya dönük yatırım ve hizmetlere öncelik veren 'kentsel girişimcilik', 'yarışmacı yerellik' anlayışlarının neresinde durdukları; gerek sermaye gerekse de emek kesimleri içerisinde etkili

¹⁵ Bu olası farklılığın geri planında yatan siyasal, ideolojik-kültürel faktörlerin neler olabileceğinin yanında, bu sorunsal bağlamında yanıtlanmaya çalışılacak bir diğer konu da araştırma konumuzu oluşturan belediyelerin kendi içlerinde bir homojenlik olup olmadığı, ya da dışarıdan bakıldığında bile gözlenebilen kimi farklılıklara rağmen bunları ortaklaştıran bir tipolojiye gidip gidemeyeceğimiz konusudur.

olmalarını sağlayan kentsel işgücünün yeniden üretimine dair sundukları farklı çizginin nasıl bir içeriğe sahip olduğu ve kullandıkları dilin, söylemlerin, ilişki kanallarının, çalışma ve örgütlenme biçimlerinin nasıl farklı kurulduğu ve işlediği.

2. Soru: İslamcıların hangi toplumsal grup ve sınıfların çıkar ve tavırlarının temsilcisi olarak ortaya çıkıp geliştikleri, yerel iktidarları sırasında hangilerini nasıl bir ittifak çerçevesinde uzlaştırdıkları (hangilerini kendilerine nasıl, ne yollarla eklemledikleri) ve burada hangi çıkarların dışarıda kaldığı yerel siyasette hegemonya stratejisi bağlamında değerlendirilebilecek konulardır. Bu arada, yerel siyaset, kentsel ittifaklar ve hegemonya bağlamında değerlendirilmesi gereken bir konu; kullandıkları dil, ilişki kanalları ve örgütlenme tarzlarına ilişkin özellikleri iken, bir başkası ise bunlara karşı sivil inisiyatifler/kentsel toplumsal hareketler olarak ne tür tepki ve hareketlerin gelişmiş olduğu ve söz konusu belediye yönetimlerinin bunlara ne tür tepkiler verdikleridir.

3. Soru: Kent mekanının toplumsal üretimi konusununsa, söz konusu belediye yönetimlerinin izledikleri siyasaların genelde mekan ve mekandaki toplumsal ilişkileri hangi yönde ve ne tür araçlar kullanarak etkilediği, bir toplumsal-siyasal aktör olarak kendi mekansal tahayyülüne uygun bir toplumsal mekanın üretilmesine girişip girişmediği soruları çerçevesinde ortaya konulabileceği varsayılmaktadır. Bu bağlamda özellikle toplumsal ve kamusal mekanların nasıl etkilendiği -gündelik yaşamda en fazla dikkatimizi çeken meydanlar, parklar, sosyal tesisler, yollar, kent girişlerinin vs. nasıl bir çevre düzenlemesi içinde anlamlandırıldığı, buralardaki anıtların, süslemelerin, kent mobilyalarının onların dünya görüşlerine uygun mekansal tahayyüllerini/meکان temsili projelerini ne ölçüde yansıttığı-, siyasal açıdan kamusal alanda İslamcılığın temsillerine ne tür katkılarda bulundukları, kentin hangi mekansal parçalarında ne tür toplumsal ilişkilerin gelişmesine

zemin hazırladıkları/destekçi oldukları konuları önem kazanmaktadır.

Araştırma öncesi yaptığımız literatür taramasından ve bazı gözlemlerden kalkarak, üç temel sorunsalımızın içerdiği konulara 8 soruyla yanıt aranacaktır:

i. Ulusal ve uluslararası düzeyde neo-liberal politikaların geçerli olduğu bir ortamda kentsel nüfusun yarıya yakınına hizmet veren 16 belediyenin yönetimini 10 yıl boyunca elinde bulunduran RP-FP çizgisi, harcamalarında genelde, gündelik yaşam kalitesinin belirlenmesi, özelde ise işgücünün yeniden üretimine yönelik toplumsal hizmetlere mi, özel sermayenin yeniden üretilmesi ve büyütülmesine dönük ekonomik işlere mi ağırlık vermiştir? Bunun diğer bir anlamı, 10 yıllık sürede bu belediye yönetimlerinin, işbaşına gelirken kullandıkları 'Adil Düzen' söyleminin ahlakçı ve sosyal adaletçi görünen unsurlarıyla, egemen neo-liberal politikaların yerellikte uygulanması arasında nasıl bir denge kurduklarıdır.

ii. İslamcı belediye yönetimlerinin, belediyeciliği bir hizmet şirketine indirgeyen neo-liberal kentsel siyaset yaklaşımıyla ilişkisi nedir? Bu konudaki performanslarının merkez sağ ve sol partilerden seçilmiş belediye yönetimlerinden farklarının olup olmadığı ve onların kentsel siyasetteki hegemonya kapasitesini nasıl etkilediği de bu bağlamda irdelenmeye çalışılacak konulardır.

iii. Hangi toplum kesimlerinin çıkar ve tavırlarını nasıl bir kentsel ittifak çerçevesi içinde uzlaştırmaya çalışmışlardır? Bu bağlamda, belediye meclislerinde 1994 sonrasında hangi kesimler daha fazla temsil edilme olanağı bulmuş, belediye harcamaları hangi kalemlerde yoğunlaşmıştır. Kendilerine özellikle yerel iktidara gelmeden önce ve iktidarlarının ilk yıllarında önemli bir kitle tabanı sunan, küçük ve orta boy işletme sahiplerinin kentteki

konumlarını güçlendirmeye çalışmışlar mıdır? Yeşil sermaye denebilecek, kendilerine yakın bir sermaye çevresinden ve onlarla ilişkilerinin ağırlığından söz edilebilir mi?

iv. Kentsel siyasetin önemli bir parçası olarak, bu belediye yönetimleri geldikleri siyasal çizgiyi ve İslami hareketin diğer parçalarını (dini cemaatler, kimi dernek ve vakıflar, yeşil sermaye, vs.) yerel toplumda ve kamusal alanda örgütleme veya güçlendirmeye çalışan ne tür işler yapmışlardır?

v. İslamcı belediye yönetimlerinin özgün yanlarından biri; kent yoksullarına yönelik görece en sistematik yardım örgütlenmesini geliştirmiş olmalarıdır. Bunun nasıl bir mekanizma içinde gerçekleştirildiği de belediyenin toplumsal işlevleri ve kentsel siyasetteki rolü açısından önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu yeni biçimin gelişiminde İslamcı belediyelerin özgün rolü ve sunuş biçiminden kaynaklı ideolojik boyutlar ve kentselliğin anlamında yarattığı değişiklikler nelerdir?

vi. Ramazan ayında iftar çadırı kurup yemek dağıtmak, toplumsal ve kültürel etkinliklerinin önemli bir kısmını bu ayda gerçekleştirmek, dini bayramlarda belediye otobüslerini ücretsiz yapmak gibi uygulamalar ne ölçüde yaygın ve sistematiktir? Bunların kolektif tüketim hizmetlerinin neo-liberal politikalarla yeniden şekillendirildiği ve kentsel yoksulluğun derinleştiği bir süreçte ekonomi-politik anlamı nedir? Kentin anlamlandırılması (temsili) ve deneyimlenmesine ne tür etkileri olmaktadır.

vii. İslamcı belediyelerle ilgili en fazla gündeme gelen konulardan biri, belediyeciliklerinin ideolojik-kültürel boyutudur. Bu, belediyenin toplumsal ve kamusal mekanların yeniden üretilmesinde oynadığı rolü açığa seren bir boyut olarak çalışmamızın üzerinde dikkatle duracağı konulardandır. Bu boyutun nasıl ve ne tür pratiklerle (kendi

kentsel tahayyüllerine dayanan dinsel ideolojik-kültürel simgelerinin üretilip, kendisinden önceki daha modern sayılabilecek simge, düzenleme ve tavırların bastırılması veya hükümsüz kılınmaya çalışması gibi) şekillendiğini tartışmak mekan üretimi sürecine nasıl bir müdahalede bulunduklarını anlamak bakımından önemlidir¹⁶.

viii. Bu yönetimlerin bir diğer özelliği, belediyeciliği geçmişe ve kendisi dışındaki belediye yönetimlerine göre daha fazla siyasallaştırması gibi gözükmetedir. Belediyecilikleri sırasında modern-muhafazakâr, sağ-sol gibi ayrışmaları ve bundan kaynaklı gerilimleri kullanıp kullanmadıkları bunların kentsel siyaset üzerinden mekan üretimi sürecine nasıl müdahale ettiklerini anlamak bakımından araştırılması gereken konulardan biridir. Bunun hizmet sunarken, belediyeye eleman alırken bir ayrımcılığa yol açıp açmadığı, bu konuda zaman içerisinde bir farklılaşma yaşanıp yaşanmadığı da yanıtı aranacak sorulardır.

Bu hipotezleri tezimizin üç temel sorunsalıyla ilişkilendirmemiz gerektirse şöyle bir tabloya ulaşırız:

Egemen ekonomik-politik paradigma ve kuramsal çerçevemiz açısından yapısal sınırlama olarak neo-liberalizmle ilişkisi	Makro düzey	i, ii, iii
Kentsel ittifak ve hegemonya açısından kentsel siyasetin temel bir aktörü olarak İslamcı belediye	Ara düzey	iv, v
Kentteki gündelik yaşamın ve kamusalılığın belirleyeni olarak toplumsal ve mekansal yeniden üretimde İslamcı belediye	Mikro düzey	vi, vii, viii

¹⁶ Çünkü, bir toplumsal aktörün mekan üretimi sürecine müdahalesinin en önemli halkası Lefebvre'nin dediği gibi, kendi toplumsal mekanını üretebilmesi, kamusal mekanları kendi mekan temsili projesine uygun olarak kendi toplumsallığıyla değiştirebilmesidir.

Kapsam ve Sınırlılıklar: Tez çalışmamız üç ana bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde kentsel siyaset ve mekan üretimi konuları yukarıda çerçevesini çizdiğimiz sosyo-mekansal diyalektikle ele alınacaktır. Bu şekilde bir kuramsal bir arka plan çizildikten sonra, Türkiye'nin modern kentleşme ve belediyecilik tarihi genel hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra, ilk iki bölümde ortaya konan kuramsal ve tarihsel arka plan çerçevesinde, "İslamcı Belediyelerin On Yılı" konusu, 1994 Yerel Seçimlerinde başkanlığını Refah Partisi'nin kazandığı ve 10 yıl boyunca aynı çizgiden kadroların yönettiği, büyükşehir ölçeğindeki bir kentin belediyesi örneklem alınarak çözümlenecektir. Bunun yanında, tez çalışmamızın başlangıç aşamasında örneklemimizi üç belediye olarak seçmiş olduğumuzu da belirtmek gerekiyor. İslamcı belediye yönetimlerinin on yıllık pratiğinin sosyo-mekansal çözümlemesi açısından aynı dönemde seçilmiş farklı coğrafi bölgelerden ve farklı ölçeklerden seçilmiş üç kent yönetiminin bir arada ele alınması, bir yandan söz konusu pratiğe ilişkin çeşitli genellikleri, bir yandan da genel eğilimlerin yerelliklerde neden ve nasıl kırılmalara uğradığını göstermemize olanak sağlayacaktı. Bu nedenle, İslamcı belediye yönetimlerinin benzerlik ve farklılıklarını anlamak için alan araştırmasına ayırdığımız Şubat-Eylül 2004 arasındaki 8 ay boyunca iki belediye yönetimiyle ilgili de mülakat ve gözlemler yapılarak veriler toplanmaya çalışılmıştır. Ancak, gerek ana örneklemimizden topladığımız verilerin büyüklüğü, gerekse de zaman ve maddi kaynak sıkıntıları diğer iki belediye üzerine yaptığımız araştırma ve gözlemlerden edindiğimiz verilerin yerelliklerin sosyo-ekonomik yapısı ve sınıf ilişkilerine ilişkin yazılı kaynak ve göstergelerle geliştirilmesine olanak tanımamıştır. Buna karşın, söz konusu iki kentin belediyesine ilişkin olarak mülakatlar ve gözlemlerimizle ulaştığımız bilgilerden bir kısmının, örneklemimizin özgüllüklerinin tartışıldığı belli noktalarda sınırlı da olsa kullanılmaya çalışıldığını belirtmek gerekmektedir.

Çalışmamız, zaman boyutunda 1994 sonrasıyla sınırlı tutulmuştur. Bu, çalışmanın amacının söz konusu tarihten sonra Türkiye kentlerinde İslamcı belediyelerin etkisiyle yaşanan gelişme ve değişimlerin ortaya çıkarılmasından kaynaklı bir sınırlamadır. Dolayısıyla seçilecek kentin 1994 seçimlerinden önce de bu çizgiden kadrolarca yönetilen bir yer olmaması gerekmektedir.

Örnek olay incelemesi yapacağımız yerin büyükşehir ölçeğinde bir belediye olması gerekmektedir. Bunun nedeni, Türkiye'deki il merkezi niteliğinde olan 80 kentten 22'sini kazanmalarına karşın, RP'lilerin/İslamcıların ülke kentsel nüfusunun %40'a yakınıni yönetir konuma gelmelerini, 6 büyükşehir ölçeğindeki belediyenin başına geçmelerinin sağlamış olmasıdır. 1999 Yerel Seçimlerinde yeniden kazanılan bu ölçekteki kentler sırasıyla; İstanbul, Ankara, Konya ve Kayseri'dir. Bunlar arasında bir eleme yaptığımızda, en uygununun Kayseri ya da Ankara'dan birinin olacağı tespit edilmiştir. RP-FP çizgisinin yerel iktidarda olduğu Türkiye'nin en büyük kenti İstanbul'un saha çalışmasının dışında bırakılması esas olarak, kentin ölçeğinin büyüklüğü nedeniyle çok daha geniş ölçekli ve kolektif çalışmaların konusu olabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Gerek nüfus, gerekse de kentsel yerleşim alanı olarak, aynı çizgiden kadroların yönettiği diğer büyükşehirlerin toplamından büyük bir araştırma evreni olduğu ve parçalanmış, çoklu bir metropol yapısı arz ettiği için İstanbul'u özellikle de Büyükşehir düzeyinde çalışmak olanaklı görünmemektedir. Parçalanmış ve çoklu yapının varlığı kenti çalışmayı şöyle güçleştirmektedir: hem bütün parçalar belli bir işbölümü çerçevesinde kentte geçerli olan bir birikim mantığına bağlıdır, hem de bunlar pek çok farklı, birbiriyle çelişen yaşam çevresini, alt-kültürü, toplumsal ilişkileri bünyesinde toplamaktadır. İslamcıların 1994 öncesinde de yönetimde olduğu Konya belediyesini de dışarıda tuttuğumuzda geriye Ankara ve Kayseri kalmaktadır. Eski ANAP'lı

İbrahim Melih Gökçek'in başında bulunduğu Ankara yerine, RP-FP geleneğinin daha köklü bir geçmişe dayandığı ve İslami rengi daha belirgin biçimde hissedilen, bu yüzden de 1998'de görevden alınan bir başkana (Şükrü Karatepe) sahip olmuş Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin örneklem seçilmesi doğru bir tercih olarak gözükmektedir. Seçilen örneklemin aynı zamanda, RP-FP çizgisinin iki seçimde de en fazla belediye başkanlığını kazandığı İç Anadolu'dan olduğunu da belirtmek gerekmektedir¹⁷.

Veri Toplama Tekniği: Daha önce de değinildiği gibi tezimiz, belediyecilik pratiklerinin odağında yer alan kentsel siyaset ve mekan üretimi kavramlarıyla, Türkiye'de belediyeciliğin tarihsel gelişimini sosyo-mekansal diyalektik yaklaşım çerçevesinde, İslamcı belediye yönetimlerinin 10 yıllık pratiğini, temsil edici nitelikte bir büyükşehir belediyesi örneği üzerinde yoğunlaşarak çözümlemeyi amaçlayan niteliksel bir çalışmadır. Aynı zamanda, ulaşılmaya çalışılan vargıları açısından keşfedici ve betimleyici nitelikte olan çalışmada mülakat ve gözlem teknikleriyle kent ve belediyeyle ilgili yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. Uygulamalı boyutta yarı yapılandırılmış bir soru formu üzerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Mülakat formları yukarıda sıralanan sorular çerçevesinde her birinde birer hafta kalınan Kayseri, Adapazarı ve Adıyaman kentlerinde 2004 Yerel Seçimleri öncesinde Şubat ve Mart aylarında yapılan gözlemler, ön görüşmeler ve kaynak (sanayi ve ticaret odalarıyla, Valilik ve üniversitelerin yayınları, kentlerle ilgili çeşitli

¹⁷ Sonradan vazgeçilmiş olsa da karşılaştırma amacıyla analize dahil etmek istediğimiz diğer iki kentin nasıl seçildiğini anlatmak örneklem seçiminin hangi ölçütlerle yapıldığını göstermek bakımından yararlı olacaktır. Bir ölçüt, bölgesel çeşitliliğin seçim performansı göz önünde bulundurularak dikkate alınmasıdır. Dolayısıyla bunlardan birinin, RP-FP çizgisinin 1999 Yerel Seçimlerinde yüksek bir oy yüzdesi tutturduğu ikinci bölge olan Doğu Anadolu'dan olması gerekmektedir. 1999 Yerel Seçimlerinde yeniden kazanılan bu belediyeler (Elazığ, Bitlis, Adıyaman, Şanlıurfa) arasındansa 1990'larda ekonomik ve demografik anlamda en fazla devingenliğe ve heterojenliğe sahip durumdaki Adıyaman'ın seçilmesi benimsenmiştir. Geriye Kahramanmaraş, Adapazarı ve Trabzon belediyeleri kalmaktadır. Bunlar arasından da RP-FP çizgisinin 1999'da İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinden sonra en fazla oy yüzdesine ulaştığı (%23.81) Marmara bölgesinden Adapazarı belediyesini seçmek uygun görülmüştür (DİE, 2000).

araştırmacı ve edebiyatçıların yazdığı kitap ve dergi yazıları)-yerel basın (gazete) taraması sonrasında oluşturulmuştur. Bu sürecin sonunda, RP-FP'nin parti merkezinde yöneticilik yapmış olanlar, belediyede ve yerel parti teşkilatında yöneticilik yapmış olanlar ve yerel kamuoyunda görüşlerine başvurulması düşünülenler için olmak üzere üç farklı mülakat formu çıkmıştır (Bunlar çalışmanın sonundaki Ek 1'de verilmiştir). Aynı yılın Temmuz ve Ağustos aylarında seçilen kentlerde, belediyecilik, kentsel siyaset ve kentleşmeyle ilgili kuruluşların (siyasi partiler, odalar, sendikalar, dernek ve vakıflar, yerel basın) temsilcileri ve konuyla ilgili uzman kişilerle (akademisyenler, eski-yeni belediye yöneticileri, belediye meclis üyeleri ve parti merkezinden yöneticiler) hazırladığımız bu mülakat formları çerçevesinde görüşmeler yapılmış, RP-FP çizgisinden belediye yönetimlerinin on yıllık pratiğiyle ilgili düşünceleri sorulmuştur. Daha sonra, tezimizin örneklemine bunlardan ölçek açısından en büyük olan Kayseri'yle sınırlamamız, bu görüşmelerden yalnızca 21'ini çözümlemeye dahil etmemizi getirmiştir. Bunlardan, 19'unu Kayseri'de yaşayan kişiler oluştururken (4'ü akademisyen, 4'ü yerel basın, 4'ü oda başkan ve yöneticisi, 2'si eski belediye başkanı, 2'si belediyenin eski ve yeni yöneticisi, 1'er tanesi de siyasi parti¹⁸, dernek ve vakıf yöneticisidir), 2'si de o dönemde hem RP hem de FP'de genel merkez yöneticiliği yapmış isimlerdir (Mehmet Bekaroğlu ve Cevat Ayhan). Tezin sonuna Kayseri'de mülakat yapılan kişilerin listesinin eklenmesi düşünülmüşse de bunların kentteki durumlarını zora sokmamak kaygısıyla bundan vazgeçilmiştir¹⁹.

¹⁸ Görüştüğümüz siyasi parti temsilcisi CHP İl Başkanı'dır. AKP İl Başkanı'yla da görüşülmek istenmiş fakat kendisi görüşme talebimizi kabul etmemiştir. CHP'nin önemi, 1994 öncesinde belediye yönetimini elinde bulunduran partı olmasından kaynaklanmaktadır.

¹⁹ Yalnızca biri kadın olan 19 kişiye nasıl ulaştığımız konusuna gelince, bunlar büyük ölçüde kentsel siyasette öne çıkmış kuruluşların temsilcileriyle, belediyecilik ve kentsel gelişme konularıyla ilgili olarak (eğitimle ya da pratiğin içinde biriktirilen deneyimlerle) uzmanlık konumu kazanmış kişiler arasından, bir denge de gözetilerek seçilmiştir. Söz konusu olan, oda, dernek-vakıf temsilcileriyle, yerel

Aralıklı olarak gittiğimiz, Kayseri’de bir ayı aşan kalış süresinde yaptığımız gözlemler kentin fiziki ve toplumsal yapısı, kentsel siyasetin gündemleri ve belediye faaliyetleriyle ilgili ön bilgiler sunmuştur. Mülakat formlarını hazırlamamıza yardımcı olan bu bilgiler, hem yarı-yapılandırılmış bu formları uygularken yönlendiricilik kapasitemizi arttırmış, hem de yazılı kaynaklardaki verileri değerlendirirken belli mekan parçalarıyla ve kentlerdeki toplumsal ilişkileri kafamızda somutlaştırmamıza olanak sağlamıştır.

Kayseri’de yaptığımız mülakatlar ve gözlemlerden edindiğimiz yargısal verilerin yanında, çalışmamızda geniş bir olgusal veri setinden de yararlanılmıştır. Ana gövdesini örneklemimiz Kayseri’yle ilgili daha önce yayımlanmış yazılı kaynaklardan edindiklerimizin oluşturduğu bu olgusal verilerin başında, kentin tarihsel gelişimiyle ilgili monografik veriler sunan çalışmalar (kitaplar, yıllıklar, ansiklopedi ve dergi yazıları) gelmektedir. Bunların yanında, kentin sosyo-ekonomik yapısı ve mekansal dokusuyla, kentsel gelişme eğilimleriyle ilgili verilerin yer aldığı yayınlarla (DİE ve DPT’nin istatistiksel kayıtları ve raporları, kentin ticaret ve sanayi odalarının yayınladığı kitap ve raporlar, Kayseri’yle ilgili yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri), belediye ve belediyecilikle ilgili veriler sunan çalışmalar (belediyenin yıllık faaliyet raporları ve diğer yayınları, kitaplar, yerel basın taraması) da tezimizde sıkça atıfta bulunduğumuz olgusal veri kaynaklarıdır. Bu kaynaklarda yer alan bilgiler, Kayseri örneğinin ele alındığı üçüncü bölümün -kavramsal çerçevemiz ve kuramsal yaklaşımımız çerçevesinde şekillenen- alt başlıklarında mülakat ve gözlemlerimizle birleştirilerek olgusal verilere dönüştürülmüştür. Bu verileri çözümlemeye dahil ederken,

başından gelenler, üniversitenin mimarlık ve şehir planlama bölümlerinden akademisyenlerle, belediyede yöneticilik yapmış ya da yapmakta olanlar arasında tutturulmaya çalışılan bir dengedir. Bunun dışında, hangi akademisyenlerle görüşeceğimize Kayseri kentsel gelişimi konusunda yaptıkları çalışmalar yol gösterici olurken, etkinlik ve yetkinlik bakımından hangi dernek ve vakıfla, hangi basın kuruluşunun yöneticisiyle mülakat yapmanın yararlı olacağı konusunda, diğer mülakat yapılan kişilerin görüşlerine ve verdikleri yanıtlara da başvurulduğunu belirtmek gerekmektedir.

mümkün olduğunca resmi kaynaklardan edinilen verilere dayanmaya, belli verilerden kalkarak yaptığımız çıkarımların diğer veri ve çıkarımlarla tutarlılık içinde olmalarına dikkat edilmiştir. Kimi noktalardaki eksiklik ve muğlaklıklar konunun birinci derecede ilgilisi olan kişilerle yeniden görüşülerek giderilmeye çalışılmıştır. “İslamcı Belediyelerin On Yılı”nı Kayseri örneğinde incelediğimiz çalışmamızın sonunda örnek olay çözümlemesinden çıkan bilgiler sorularımız çerçevesinde değerlendirilip, genel sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BELEDİYELER VE KENTSEL SİYASETLE MEKAN

ÜRETİMİNDEKİ ROLÜ

İslamcı belediyelerin on yıllık pratiğini inceleyen bu araştırmanın ilk bölümünde; devletin bir parçası olan ve yereldeki toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve yeniden üretilmesinde özgül bir konumu bulunan belediyelerin kentsel siyaset ve mekanın üretimindeki rolüne ilişkin kuramsal bir tartışma yürütmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda sırasıyla: devlet-belediye ilişkisi, kentsel siyaset ve belediyelerin konumu, kentsel siyasetin belirleyenleri, bu belirleyenlerin yapı-aktör dinamiği çerçevesinde ilişkileri, Lefebvre'nin mekan üretimi kavramı, belediyelerin kent mekanının üretiminde ve kentsel siyasetteki özgül yeri konuları ele alınacaktır. Yerel yönetimlerin varlığını gerekli kılan, onun ulus-devlet yapısı içindeki varoluş biçimini yeniden üreten ve özerkliğini getiren bir etken olarak eşitsiz gelişme olgusuna da girilecektir. Bu dinamik aynı zamanda kentlerin birbirinden farklılığını ve kentsel siyasetin aktörlerini ve gelişme yönünü belirlemesi açısından da özel bir başlıkta incelenmeyi gerektiriyor.

1.1. DEVLET AYGITI İÇİNDE BELEDİYELERİN KÖKENLERİ, GELİŞİMİ VE KENTSEL SİYASETTEKİ ROLÜ

Günümüz Türkiye toplumunda kent yönetimi denildiğinde akla ilk gelen yerel yönetim birimi belediyedir. Kentsel alanda görev ve yetkileri bulunan ve tüzel açıdan bir yerel yönetim birimi sayılan il özel idaresi ise hem coğrafi yetki alanının kent ölçeğinden daha geniş bir alanı kapsaması, hem doğrudan merkeze bağlı, onun atadığı, tayin ettiği

elemanlarca oluşturulmuş birimler olması, hem de tarihsel gelişimi içinde belediyeler karşısında sürekli gerileyen kurumlar olması nedeniyle çoğu zaman isminden bahsedilip geçilen kurumlar olmaktan öteye gidememektedir. Belediyenin yerel yaşamda içinde daha asli ve popüler bir kurum olarak kabul edildiği açıktır. İlgili yazında da belediyeler için yerel yerinden yönetim kurumları, il özel idareleri ve valilikler içinse merkezin yerinden yönetim kurumları denilmektedir. Belediyelerin bu şekilde yerel yönetimler dendiğinde akla ilk gelen kurumlar olması, il özel idaresi benzeri bir yerel yönetim birimine sahip olsun ya da olmasın, pek çok kapitalist toplum açısından da geçerli olan bir durumdur.

Belediye ile devlet arasındaki ilişkiyi doğru bir zeminde çözümleyebilmek için öncelikle kapitalizm ve onun devlet aygıtının gelişme süreci öncesi ve sonrasında kent yönetimlerinin dünya ve Türkiye’de nasıl bir değişim geçirdiğine bakmak gerekmektedir.

1.1.1 Kent Yönetimlerinin Kapitalizm Öncesi

Yerel yönetim birimlerinin (*local agencies*) devletin ortaya çıkışından bu yana her dönemde varolduğu kabul edilmektedir. Bu birimlerin ilk örnekleri ve kapitalizmden önceki temel biçimi kent yönetimleridir. Kapitalizmin modern ulus-devleti içinde bu yönetimler de yerel yönetim birimlerinden biri olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu nedenle bu bölümde daha çok kent yönetimlerinin tarihsel gelişiminden bahsedilecektir. Yerel yönetim(ler) kavramını kullandığımızda da bu kent yönetimi anlamını taşıyacaktır.

Kent yönetimlerinin tarihi Eski Yunan’da devletin tarih sahnesine çıktığı döneme kadar götürülmektedir. Devlet oluşumunda mülkiyetle birlikte atılması zorunlu iki adımdan birinin toprağa dayalı örgütlenmenin gerçekleştirilmesi olduğunu belirten Morgan’a göre, Atina devleti, bağlı olduğu soya değil, oturduğu bucağa göre kimlik kazanan yurttaşlar topluluğu

yaratabildiği zaman kurumsallaşmasını tamamlayabilmiştir (aktaran Güler, 1992: 26-27). Bu sayede İ. Ö. 7. yüzyılda sınıflı toplumlar olarak ortaya çıkan Yunan kent devletlerinden²⁰ Atina'da İ. Ö. 5.yüzyılda yaşama geçirilen demokraside de bu kurumsallaşmanın mantığına uygun olarak; özgürlüğünü kaybetmiş köleler²¹ ve o yerin yabancısı olanlar (Metekler) dışarıda bırakılmıştır (Sarica, 1996: 8-11)²². Tep, Sparta gibi kent devletleri (*site*) ise demokrasi yerine monarşi ya da tiranlıkla yönetilmekle birlikte, toprağa dayalı örgütlenme ve (dönem dönem sınırlansa da) özel mülkiyet temelinde örgütlenmişti. *Site* sakinlerinin boyun eğdiği genel, soyut ve sürekli kurallar olarak yasa kavramının buralarda da geçerli olması, oturan kente göre kimlik kazanan yurttaşlar topluluğu geleneğini yalnızca Atina *sitesindeki* demokrasiyle sınırlamamak gerektiğini göstermektedir.

Atina demokrasisini literatür açısından daha dikkat çekici kılan, onu ortaya çıkaran dinamiğin, Batı Avrupa'da geç Ortaçağ olarak bilinen 11.-15. yüzyıl arasında kent komünlerini ortaya çıkaranla benzerlik taşımasıdır. O dönemde de, kırsal egemen sınıfların (toprak aristokrasisinin) karşısına kentlerde güçlenen yeni bir sınıf çıkmıştı (Sarica, 1996: 12). Başka bir deyişle, Atina *sitesinde* demokrasinin yaşam bulmasında, denizcilikle uğraşan tüccarların toprak aristokrasinin hakimiyetine karşı mücadelesinin ve bu mücadelede kentteki küçük esnaf ve zanaatkarları yanına çekebilmiş olmasının rolü büyüktür (Sarica, 1996: 12; Şenel, 1982). Ancak bu noktada, Atina kent demokrasisinden komünlere oradan da günümüz kent yönetimlerine doğru getirilen sıçramalı yerel yönetim tarihi kurgusunun,

²⁰ Kent devleti yalnızca bir kentten ibaret değildir; bir ya da birçok kentle birlikte onlara bağlı ve onları tamamlayan kırları da kapsayan bir siyasi birliktir (Sarica, 1996: 8).

²¹ Buradaki egemen üretim tarzında, ilkel üretim araçlarını kullanan ve onun işlevlerini yerine getiren kölelerin sayıca nüfusun önemli bir kısmını oluşturdukları kabul edilmektedir.

²² Ancak bu dönemde her Yunan kent devletinde demokrasinin tek hakim yönetim biçimi olduğu ya da Atina kent devletinde her daim demokrasinin geçerli olduğu söylenemez. Monarşi, tiranlık ve oligarşi de buralarda kırsal ve kentsel sınıflar arasındaki güç dengesine, üretim biçimine bağlı olarak hüküm sürmüştür.

Batı merkezli bir yerel özerklik tarihi anlatısı olmanın sorunlarıyla mahul olduğunu da hatırd tutmak gerekir.

Batı geleneğini abartıp Doğu kent ve kentsel yönetim tarihini görmezden gelen bu anlatıya karşı kimi araştırmacılar, bir yerde kentsel örgütlenmeden, kentsel hizmetlerin uzmanlaşmış birimler tarafından sunulmasından ve kente özgü davranış kalıplarından söz ediliyorsa orada bir kent yönetiminin varolmadığını söylemenin yanlış olacağını belirterek karşı çıkmaktadır (Ortaylı, 2000: 4-7). Halbuki, Batıdakinden kimi farklılıkları bulunmakla birlikte, Doğuda da kentte ortak yaşamın gerektirdiği hizmetlerin sunumu veyahut düzenlenmesi konusunda özelleşmiş birimler üzerinde yükselen kentsel yönetim sistemleri söz konusudur. Aksi takdirde İskenderiye, Kahire, İsfahan, İstanbul gibi kentlerin kimi dönemlerde büyük uygarlıklara beşiklik etmesi anlaşılamaz. Örneğin Osmanlı kent sisteminin lonca, vakıf ve mahalle örgütlülüklerinden oluşması ve bunların üstünde hukuk işlerine bakan kadıların bulunması burada kent yönetimi anlamında bir yerel yönetim mirası bulunduğunu söylemeyi haklı kılar.

Burada tutulması gereken yol, yerel yönetimlerin tarihini, Batı Avrupa kent komünlerine özgü sayılan mali, idari özerkliği ve karar ve yürütme organlarının seçimle gelmesi bağlamıyla sınırlamak yerine, onun da Birgül Ayman Güler'in de deyişiyle , “çağdaş kurumların hepsi gibi, feodal toplumsal örgütlenmenin, antik dönemin, hatta belki de daha önceki uygarlıkların yarattığı birçok unsurun izlerini taşıdığını” (Güler, 1992: 26) kabul ederek; parçası olduğu daha geniş yönetim sistem içinde ve bir yerinden yönetim sistemi olarak ele almaktır.

Özerk kent komünleri, Avrupa feodal sisteminde Ortaçağın sonlarında birbiriyle ilişkili

biçimde gündeme gelen gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Kendine yeterli birimlere dayalı malikane ekonomisinin 12. yüzyıldan başlayarak içine düştüğü bunalım ve Kilisenin 13.yüzyılın sonlarından başlayarak krallar karşısında yaşadığı gerilemeye ticaret, bankerlik ve manifaktür üretimle ciddi bir birikim düzeyini tutturarak kent burjuvazisinin yükselişi ve merkezi krallıkların güçlenmesinin eşlik etmesi; Avrupa’da hem art alanlarını daha etkin biçimde kendisine bağlamak biçiminde kent devletlerinin gelişmesine hem de birbiriyle ilişkili bir kentler sisteminin ortaya çıkmasına yol açmıştır.²³

Kent komünleri kaynaklara göre, gücünü yitirmekte olan kilise ve aristokrasinin egemenlik alanının dışına çıkmaya başlayan kentlerde ticaret, bankerlik ve meta üretimiyle gelişen burjuvazinin yönetim ve denetiminde 11. yüzyılda şekillenmeye başlayan özerk yapılarıdır. Modern-ulus devlet yapılanmasının kurumsallaşmasını tamamladığı 19. yüzyıla kadar ki uzun tarihsel süreçte komünlerin gelişimi dalgalı bir seyir izlemiştir. Bunlar kimi zaman krallardan ve derebeylerinden alınan zımni ya da “komün charter”leri biçimindeki açık koruma ve ayrıcalıklarla güçlenmiş, kimi dönemlerde ve yerlerde ise ekonomik gelişmelere ve sınıflar arası ilişki ve güç dengelerinin değişmesine bağlı olarak gerilemiş hatta bastırılmışlardır. Komünlerin gelişimi önce bazı kentlerde kentsel ekonomik etkinliklerle bir burjuva sınıfının gelişmesi, bunların önce yargılama ile ilgili birtakım ayrıcalıklar, sonra da mali özerklik kazanmasıyla olmuştur (Pirenne, 1983: 48-51. Kentlerin bu şekilde kendi dışındaki/üstündeki siyasi güçlerden özerklik almasını, Weber bir yerde tam anlamıyla bir

²³ Sıralanan gelişmelerden hangisinin diğerlerinin asıl nedeni olduğu, bunların dışında kalan demografik, teknolojik, askeri, jeopolitik gelişmelerin bütün bu süreçte ne ölçüde pay sahibi olduğuysa bu çalışmanın kapsamı dışında kalan devasa bir çalışma alanıdır. Bizim için bu noktada önem taşıyan kentsel komünlerin yerel yönetim tarihinde nasıl bir yere sahip olduğu, ne tür özelliklere sahip olduğu ve modern ulus-devlet yapılanmasının olgunlaşmasıyla nasıl bir değişime uğradığıdır. Bunlardan kalkarak yerel yönetim devlet ilişkisinin kapitalist devlette nasıl kurulduğu meselesine geçeceğiz.

kentsel “topluluk” oluşturulabilmesinin önkoşulu olarak kabul ediyordu (1966: 81)²⁴.

Ertan, özerkliklerini kazanan bu yapıların yürütme organları olarak ortaya çıkan belediyelerin ise kentli burjuvazinin etki alanındaki yaşantıyı örgütleme ve kentsel topluluğu yönetme çabasının ürünü olduğunu belirtmektedir (2001: 6). Ertan’ın da işaret ettiği gibi komünlerin burjuva sınıfıyla ilişkisi bununla da sınırlı değildi. Komünün yeminli üyeleri burjuvalardı ve komünler de burjuvalar tarafından oluşturulmaktaydı (Hamamcı’dan aktaran Ertan, 2001: 7). Bu özelliği bakımından söz konusu komünlerin yerel yönetimlerin tarihinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte, katılım açısından Atina kent devletindeki demokrasiye benzer bir sınıfsal kısmiliğe sahip bulunduğu söylenebilir.

Yerel derebeyleri ve kilisenin Rönesans ve Reform hareketleriyle siyasal ve toplumsal açılardan burjuvazi destekli krallıklar karşısında iyiden iyiye gerilediği 16 ve 17. yüzyıllar komün özerkliğinin en canlı dönemi olarak bilinir. Aristokrasinin sınıf tahakkümünün temeli olan parsellenmiş toprak egemenliği sistemini gerileten hukuki, idari, mali ve toplumsal merkezleşmeye dayalı egemen mutlak devletin (Özdoğan, 2003) o yüzyıllardaki formu olan krallıkların bu dönemde, imzaladığı (“*commune charters*” olarak da bilinen) fermanlarla komün ve benzeri kentsel örgütlenmelerin özerklikleri konusunda verdikleri güvenceleri daha da

²⁴ Ona göre, **tam anlamıyla** bir kentsel topluluğu karakterize eden diğer özellikler; bir istihkamı(kuvveti), bir pazarı, kendisine ait bir mahkemeye ve kendi içinde bir tür birlik ilişkisine sahip bulunmasıydı (1968: 80-81 vurgu bana ait). Ancak bu ideal tipleştirme Avrupalı merkezci bir kuramsal emprisizm olduğu pek ala söylenebilir. Çünkü Weber’in de istisnai diyerek nitelendirdiği Yakın Doğu dediği Suriye, Fenike ve Mezopotamya kentlerinde, ona göre ilkel biçimde kalmış (**tam anlamıyla bulunmayan**) olsa da kentsel topluluklar bulunmaktaydı. Burada varolan canlı ve sürekliliğe sahip pazar, belli ayrıcalıklarla buralardaki ticaret erbabının önemli bir bölümünü oluşturan Levantenler, gelişkin kentsel yönetim düzenekler göz önünde bulundurulduğunda Weber’in tezinin tartışılabilirliği daha iyi anlaşılır. Zaten kendisinin de aynı sayfada bu muhayyel kentin cisimleştiği uyan bir dönem ve coğrafyayı da net biçimde ortaya koyamadığı görülmektedir: “Kentsel topluluğu tanımlayan bu gibi haklar, geçmişte, normal olarak üst sınıfların ayrıcalıklarıydı. Kentsel topluluğun politik özgünlükleri, ancak ayrı bir yeni üst sınıfın varlığıyla kendini ortaya koydu. Bu kurala göre değerlendirildiğinde, Batı’nın Ortaçağ “şehirleri” yalnızca kısmen gerçek şehirler olarak nitelendirilebilir. Onsekizinci yüzyılın şehirleri bile çok az derecede gerçek birer kentsel topluluklardı” (1968: 81).

resmileştirdikleri görülmektedir (Ertan, 2001: 7). Nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı kırlardaki serfliğe ve kilisenin yargılama gücüne göndermede bulunularak söylenen "kent havası özgür kılar" belgisi de bu dönem kent özerkliğini anlatan bir sözdür²⁵. Ancak Weber'in de belirttiği gibi, ulus-devletlerin sınırları üzerinde daha sıkı bir kontrol kurmayı başarması ve ticari işlemlerin küresel bir ölçeğe yayılmasıyla tekil mekanların birbirine bağımlı hale gelmesi kentsel özerkliğin sonunu getiren iki önemli gelişme olarak değerlendirilmelidir (Weber'den aktaran Gottdiener, 1994: 31).

19. Yüzyılda merkezileşmesini savaşlar, devrimler ve ulusal birlik süreçleriyle tamamlamış modern ulus-devletlerin kurumlaşması ve kent, çevresi ve artalanlarını oldukça aşan geniş bir coğrafya içinde siyasal gücü tekeline almasıyla birlikte komünler ve kentsel özerklikten geriye onun yönetsel birimleri olan belediyeler kalmıştır²⁶. Merkezi ulus-devletlere bağlanma sırasında bunlara verilen özerkliğin sınırları ise aynı zamanda ulusal birliğin kurulması anlamına gelen her bir ulus-devletin kurumlaşma sürecinde yaşanan çok aktörlü mücadelelere, savaşlara, devrimlere (ve karşı-devrimlere) bağlı olarak çizilmiştir²⁷. Bu konuda Fransız, Anglo-Sakson, İskandinav gibi isimlerle anılan pek çok model ya da sistemin bulunması da bu durumun bir yansıması sayılmalıdır.

Modern ulus-devlet modelinin 19. ve 20. yüzyıllarda çeşitli yollarla Batı Avrupa dışına

²⁵ Kısmen doğru olsa da bu sözle ifade edilen anlayış, Avrupa kentlerine ve komün deneyimine ilişkin çok geniş bir genellemedir. Halbuki Batı Avrupa coğrafyası bu konuda oldukça farklı deneyimlere sahiptir. Burada pek çok yazarın da işaret ettiği gibi burjuvazi, toprak sahipleri, papalık ve krallar arasındaki çoklu mücadele ve ittifaklar belirleyici olmuştur. Tilly ve Güler'in şehir oligarşileri dediği yerel tüccarlar ve bankerlerin diğerlerine göre güçlü olduğu coğrafyalarda (Hollanda, Belçika, İsviçre) yerel özerkliğin sınırları geniş tutulurken, sermayenin zayıf olduğu Polonya örneğinde toprak sahipleri hem devlet üzerinde kolayca hakimiyet kurmuş, hem de şehirlerin "suyunu çıkarmış"lardır (Tilly, 2001: 315). Bir de Ortaçağ'dan kalma komünler vardır ki bunların güçlülüğünün çoğu durumda sermayenin geliştiği kentlerin tersine Eski Rejim (*Ancien Regime*) ve aristokrasi lehine bir faktör olduğu belirtilmektedir (Güler, 1992; Benevelo, 1995).

²⁶ Ancak pek çok yerde komün isminin hukuki olarak korunduğu da görülmektedir.

²⁷ Ancak bu sınırın o dönemde kimi ülkeler dışında çok da geniş olmadığını da belirtmek gerekir.

yayılmasıyla da merkezi devlet ve yerel yönetimler arasında bir güç ve yetki paylaşımı demek olan bir yerel/yerinden yönetim sistemi yine her ülkenin tarihine bağlı olarak farklılaşan gelişimler göstererek yürürlük kazanmış ve evrimleşmiştir.

1.1.2. KAPİTALİST DEVLETTE MERKEZİ-YEREL YÖNETİM ARASINDAKİ İŞBÖLÜMÜ

1.1.2.1. Modern Ulus-Devletin Bir Parçası Olarak Yerel Yönetimler/Belediyeler

Devleti her türlü sınıflı toplum yapısında egemen olan üretim tarzı ve ilişkileriyle orta veya uzun vadede uyumlu siyasalar izleyen, bu sayede de sınıf egemenliğini ve sömürsünü sürdüren asli örgütlenme olarak tanımlayabiliriz. Ancak bin yıllardan bu yana gelen bu örgütlenmeyi ekonomik indirgemecilikle egemen sınıfların basit bir hizmetkârından ziyade kendine özgü çıkarları ve amaçları da bulunan, toplumsal sınıflardan (görece) özerk bir kurum biçiminde görmek gerekir. En azından ekonomik alanla politik alanının birbirinden ayrıldığı kapitalist toplumsal formasyonda sivil toplumla devletin diyalektik olarak içsel bir ilişki içinde bulunsa da ayrılmış olması böyle bir göreceli özerkliği geçerli kılmıştır. Bu durum Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi* adlı yapıtlarında şöyle tarif edilmekteydi (1999: 115): 'özel mülkiyetin feodalizmin ortaklaşa üretiminden kurtulması sonucunda, devlet de sivil toplumun yanında ve onun dışında özel ve özerk varlık kazanmıştır'²⁸. Bu özelliği sayesinde, Marx'ın deyimiyle toplumda "bütün burjuvazinin ortak işlerini yürütme" kapasitesine sahip olan kapitalist devlete sınıfsal karakterini veren, üretim ve bölüşüm ilişkilerinin belkemiğini oluşturan özel mülkiyet ve artı değere el konulma biçimini güvenceye almış olmasıdır. Bu

²⁸ Marx ve Engels aynı cümlelerin devamında bu devletin sınıfsal karakterine gönderme yapıp, "ama bu devlet, burjuvaların dışında olduğu kadar içerde de mülkiyetlerini ve çıkarlarını karşılıklı olarak güvenceye almak üzere, zorunluluk yüzünden kendilerine seçtikleri örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir" demeyi de ihmal etmemiştir (1999:115).

bağlamda sınıf çatışmasını düzenlemeye ve toplumsal düzenin istikrarını sağlamaya çalışan kapitalist devletin rejimi demokratik, otoriter ya da totaliter biçimler alabilir.

Kapitalist ilişkilerin toplumsal varlığı çerçevesinde içinde bulunduğu toplumdan kurumsal olarak ayrılmış bulunan modern ulus-devlet görünüşte bir merkezi aygıtlar (yönetmel-devlet aygıtları) bütünü olarak somutlaşsa (Özdoğan: 2003) da, yerel yönetim kurumlarıyla mekana yatay olarak da nüfuz etmeyi bilmiştir. İngiltere ve Fransa’da 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan burjuva devrimlerinden sonra bir çoğu eski düzenin parçası olan kent yönetimleri dağıtıldılar²⁹. Duncan ve Goodwin’ın İngiltere örneğinde vurguladığı gibi, seçimle göreve gelen [yer yönünden] yerel yönetimler 19. yüzyıldan başlayarak genel oy ilkesi olmadan kapitalist ulus-devlet’in bir parçası olarak kurulmuş ya da yeniden düzenlenmiştir (1988: xii). Oldham gibi 1830 ve 1840’larda işçi sınıfı hareketinin güçlü olduğu pek çok kent yönetimi *yoksul yasaları* gibi merkezi devletin uygulanmasını istediği pek çok politikaya direnmiş ve merkezle çatışmıştır. Duncan ve Goodwin yerel yönetim birimlerinin yeniden düzenlenerek de olsa kurulmasının arkasında yatan temel itkinin devletin, toplumun eşitsiz gelişmesini yönetme ihtiyacı olduğunu belirtmişlerdir (1988: xv).

1.1.2.2 Birikim Süreçleri Açısından Merkezi-Yerel Yönetim Arasındaki İşbölümü

Toplumda egemen üretim ve yeniden üretim sürecinin koşullarını sağlayan ulus-devletin bir parçası olan yerel yönetimler, onun ulusal olarak tanımlanan ülkesel makro

²⁹ Bireşim Yayınları kolektifince hazırlanan *Yerel Yönetimler* başlıklı kitapta da bu tarihsel gelişimin liberal yerel yönetim tarihi anlatılarından ne kadar farklı olduğunu anlatmaktadır: “Burjuvazi daha sonra bunların yerine yeni ilişkilere uygun bir yerel yönetim organı örgütlemeyi hedefliyordu. Ancak devrim sürecinde hareketlenen ve oy hakkına sahip olmayan halk kitleleri, yerel yönetimlere ağırlıklarını koydular. Geniş halk kitlelerinin bu fiili inisiyatif, burjuvazinin başını çektiği uzun bir mücadele sonucunda zor yöntemleriyle bastırıldı. Yerel yönetimlerin yetkileri kısıtlandı ve merkezi otoritenin bir parçası olarak yeniden örgütlendirildiler (Kolektif, 1994: 31-32)”

ölçekteki merkezi aygıtlar aracılığıyla yaptığını farklı bir ölçekte ve düzeyde gerçekleştiren kurumlardır. Bunu Birgül Ayman Güler'in şu satırlarıyla özetleyebiliriz: "Yerel yönetim kurumunun devlet bütünü içinde aldığı konumu tanımlamamıza yardımcı olacak özelliği, kapitalist üretim süreciyle değil, yeniden üretim süreciyle ilişkilendirilmiş oluşudur (1992: 129)."

Belediyeler merkezin basit yerel uzantıları olmaktan ziyade yerel çıkarlar ve yaklaşımların temsilcileri olarak değerlendirilmelidir. Bu temsilciler yerelde sahip oldukları gücü ve yetkileri kullanırken, merkezi devletin tanıdığı belli düzeyde bir özerklikten de yararlanmaktadırlar. Buna yerel özerklik denmektedir. Özerklik yönetsel, siyasal, mali anlamlar taşıyabilir ve derecesi ülke yerleşim sisteminin yönetsel düzenlenişi çerçevesinde ülkeden ülkeye değişiklikler gösterebilir. Belediyelerin belli bir andaki özerklik derecesini, yetki genişliğini, (vereceği) hizmet kapsamını -bu anlamda 'güçlü' veya 'güçsüz' oluşunu- merkezle ilişkisi belirlemektedir. Merkezi yönetimle yerel yönetim arasındaki ilişkiyi belirleyen temel etkenlerse ülkede hakim olan ikincil bölüşüm ilişkileri ve bir bakıma onun parçası olan yeniden üretim süreçleridir.

Merkezi yönetim, doğrudan üretim sürecinin işlerliği için çalışma ilişkilerinin düzenlenmesinden, çalışma güvenliğine, yatırım önceliklerinin belirlenmesinden, teşvik önlemlerine uzanan geniş bir yelpazeye yayılan müdahalelerde bulunma yetkisine sahipken, yerel yönetim kurumunun sınırları, "yeniden üretimin sürekliliğini güvence altına alacak altyapı, ulaşım, mekanın örgütlenmesi ve genel sağlık gibi dış koşulları yerine getirmek ve değişim süreci ile tüketimin sürdürülmesi için gerekli çevresel önlemleri almak olarak belirlenmiştir" (Güler, 1992: 130). Kimi ülkelerde eğitim ve yerel polislik işlerini de yerel yönetimlerin yerine getirdiğini eklemek gerekir. Bu yeniden üretimin en önemli

boyutlarından biri işgücünün yeniden üretimidir.

Modern-kapitalist toplumun gelişimiyle kentler işgücünün yeniden üretilmesinin mekanı olmuşlardır. Kent yönetimleri olarak belediyeler, bu yeniden üretimin merkezinde yer almaktadır. Yerel yönetimlerin kimini üretip ya da satın alıp sunduğu kimini ise düzenlediği mal ve hizmetler; kentli emekçilerin yaşamını idame ettirmesine, düzenli biçimde işine gidebilmesine, iş ve yerleşim yerlerinde asgari sağlık koşullarına sahip olmasına, ertesi gün işe ya da iş aramaya gitmesine ve yeni emekçi adayları dünyaya getirip beslemesine doğrudan ya da dolaylı yollardan katkı yapar.

İkincil bölüşüm esas olarak sanayi sermayesi, finans, ticaret sermayesi, toprak sahipleri ve küçük burjuvazi (esnaf-zanaatkâr, serbest meslek sahipleri, bürokratlar) gibi toplumsal sınıf ve gruplar arasında gerçekleşen bölüşüm sürecidir. Yerel yönetim aygıtları devletin ikincil bölüşüm ilişkilerine etkili müdahale araçlarından biridir. Bu noktada sözü edilen ilişkilerde yaşanan girift nitelikteki gelişmelerin merkezle yerel yönetim arasındaki işbölümünde ortaya çıkan değişim dinamiklerinin de kaynağı olduğunu belirtmek gerekir. Güler'in de işaret ettiği gibi, yerel yönetimlerin "harcama kapasitesinin arttırılması ya da azaltılması; yerel harcamaların bu kurum eliyle yapılması ya da bir merkezi kurum eliyle gerçekleştirilmesi; devlet bütçesi içindeki yeri bakımından önemli kararsızlıklar gösterip göstermemesi" sermaye fraksiyonları ve toplumsal gruplar arasında çok yönlü aktarım süreçlerinin işlemesi anlamına gelir (1992: 132).

İkincil bölüşüm ilişkilerindeki özgül konumu yerel yönetimleri sermaye birikim süreci açısından da önemli kurumlar olarak değerlendirmemizi gerekli kılmaktadır. Yerel yönetimler imar kararları ve planlama etkinliğiyle, fiziksel altyapı yatırımlarıyla mekan

üretmek, yaptığı harcamalarla kaynakların hizmetler arasında dağılımını sağlayarak, kamu sektöründen öze mal, hizmet ve kredi alımı yoluyla kaynak aktarımı yaparak, aktarılan kaynakların çeşitli toplum kesimleri arasında yeniden bölüşülmesine müdahale ederek sermaye birikimine doğrudan ya da dolaylı katkılarda bulunur. İmar-planlama kararları ve kentsel yatırımlar aynı zamanda kent toprağında rant geliri üreten ve varolan rantları arttırp-düşüren kararlar olarak değerlendirilmelidir. Belediyelerin birikimin bölüşülmesine müdahaleleri de asıl olarak kentsel toprak rantının bu şekilde imar kararları (bir yerin imara açılması, kentin gelişme eksenlerinin çeşitli kararlarla değiştirilmesi) ve rekreasyon ve altyapı, bakım-onarım-yenileme çalışmaları gibi etkinliklerle dağıtılması yoluyla gerçekleşmektedir.

Birikim sürecinin bir parçası olarak sermayenin aşırı birikim sorunlarını çözmek, birikimin farklı sınıflar arasındaki bölüşümünde ve kamudan özel sektöre kaynak aktarımında bir dolayım olmak, kentsel işgücünün yeniden üretimine katkıda bulunmak gibi sosyo-ekonomik işlevlerinin yanında, kentler, burjuva toplumundaki sınıflar arası çelişkileri kentsel-ekolojik sorunlar olarak çarpıtarak yansıttığı, bu yüzden de verili sistemin ilişkilerini yeniden tanımlayan bir öge olduğu için ideolojik bir boyuta ve kent yönetimleri ile toplumsal talepler arasındaki sürekli gerilim nedeniyle de siyasal bir boyuta sahiptir³⁰ (Castells, 1977: 235). Kent mekanının planlı yapısı siyasal kontrolün bir aracıken, meydanlar, heykeller ve anıtsal yapılar ideolojik yapının taşıyıcılarıdır.

1.1.2.3 Yerelliklerin Farklılıkları ve Eşitsiz Coğrafi Gelişme

Duncan'la Goodwin'in yerel yönetimlerin modern ulus-devletin bir parçası olarak gelişmesinde merkezi bir rol biçtiği eşitsiz gelişme kavramı, Lefebvre'nin de belirttiği gibi ilk

³⁰ Castells kentin bu düzlemlerini bir bütün (bir sistem) olarak değerlendirmek gerektiğini 1977'de İngilizce'ye çevrilen *Kentsel Sorun (Urban Question)*, Londra: Edward Arnold) adlı çalışmasında Lefebvre'yle *Kentsel Devrim* kitabındaki savları bağlamında yaptığı polemikte ortaya koymuştur.

olarak Lenin tarafından kullanılmıştır. Kavramın olgunlaşmasında Lenin'in 1916'da ilk basımı yapılan *Emperyalizm* broşürünün özel bir yeri bulunmaktadır. Nitekim, Lefebvre *Mekanın Üretimi* kitabında, uluslararası ölçekte ülkeler ve toplumlar arasındaki gelişme farklarıyla bu farkın sömürgeci amaçlarla nasıl kullanıldığına işaret etmek için kullanılan emperyalizm-eşitsiz gelişme ilişkisinin kimi farklılaşmalar göstermekle birlikte 1970'lerde de geçerliliğini koruduğunu savunmaktadır. Ona göre, "Bazı ülkeler halen mekanda şeylerin (malların) üretiminin erken aşamalarında bulunmaktadır ve yalnızca en fazla sanayileşmiş ve kentleşmiş olanlar teknoloji ve bilginin gündeme getirdiği yeni olanakları kullanarak diğerlerini sömürebilmektedir (1991: 65)".

Neil Smith de *Eşitsiz Gelişme: Doğa, Sermaye ve Mekanın Üretimi* adlı yapıtında³¹, Lenin'in bu konudaki fikirlerinin başlangıç noktası olarak ilk basımı 1899'da yapılan *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı kitabını göstermektedir³². Smith Lenin'in emperyalizmi ele alış tarzının da açıkça coğrafik olduğunu ve emperyalizmin coğrafyasının gelişimini kapitalizmin varlığını sürdürme gayretiyle başarılı biçimde ilişkilendirdiğini söylemektedir. Lenin'in Kautsky'nin "ultra emperyalizm" tezine karşı *Emperyalizm* broşüründe getirdiği eleştiri temel olarak, emperyalizmin 'geri' ile ileri uluslar arasındaki farklılıkların göstergesi olan eşitsizlikler ve çelişkileri azaltmak bir yana arttırdığı noktasıdır (Smith, 1991: 95-96). Smith, Lefebvre'den beri güncel bir konu olan mekan üretimi çözümlemesinin bizleri, Lenin'in emperyalizmin coğrafyasının analiziyle aynı yola soktuğunu ve bu konuda yapılacak

³¹ Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi ilk kez 1984 'te basılan yapıtın 1991'de yayımlanan ikinci baskısı kullanılacaktır.

³² Burada sermaye yayılımının ülke içinde mekansal farklılaşmaya kendisini uydurarak gerçekleştiğini ortaya koyan Lenin, bölgelerin endüstriyel uzmanlaşmaya göre birbirinden farklılaşmasıyla yaşanan teritoryal bir işbölümünün yaşandığını belirtmiştir. Kitabın önemli bir kısmının, kent ve kırsal teritoryal farklılaşmasına ayrılmış olduğunu belirten Smith, Lenin'in kent ve alt kentler arasındaki farklılaşmayı da ayrı bir bölümde toplumsal işbölümüyle ilişkilendirerek ele alması bakımından da önemli olduğunu vurgulamıştır (1991: 95).

Çalışmaların işe eşitsiz geşieme zmlmesiyle başlaması gerektiğini gösterdiğini belirtmektedir (1991: 96). Tersinden söylenecek olursa, eşitsiz geşiemenin zmlmesi sayesinde, hem kapitalizmin coğrafyasının kökenleri ve biçimleri, hem de Lefebvre'nin deyiimiyle kapitalizmin varlığını sürdürmesine katkıda bulunan mekan üretimini anlamak da kolaylaşacaktır.

Smith'in de belirttiği gibi Lefebvre'den sonra kentleşme literatüründe eşitsiz geşieme kavramını kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Bu konuda üzerinde duracağımız iki önemli alışma, Neil Smith'in yukarıda anılan kitabı ve David Harvey'in ilk baskısı 1985'te yapılan *Bilinç ve Kentsel Deneyim*³³ kitaplarıdır. Lefebvre'nin yolunu izleyen bu yazarlar, kapitalizmdeki eşitsiz geşieme olgusunu mekanların sosyo-ekonomik geşieme biçimlerinin ve mekanlardaki toplumsal ilişkilerin neden ve nasıl birbirlerinden farklılaştığını açıklayan ve belli bir mekanın diğer mekan ve ölçeklerle (bölgesel, ulusal, uluslararası) ilişkilerini belirleyen önemli dinamiklerden biri olarak değerlendirmişlerdir.

Smith, eşitsiz geşieme zmlmesini kapitalist mekan üretiminin farklılaşma ve eşitleşme/benzeşme yaratan çelişkili eğilimleri üzerine kurmuştur (1991: 97)³⁴. Harvey'le birlikte tarihsel-coğrafi materyalizmin kurucularından kabul edilmesini (Swyngedouw, 2000: 266) sağlayan kitabında Smith, farklılaşma eğiliminin herşeyden önce doğal bir temeli bulunduğunu belirtmektedir (1991: 99). Toplumdaki işbölümü geşiemenin düzeyleri ve

³³ Bu çalışmada onun 1992'deki versiyonu olan *Kentsel Deneyim* kullanılmıştır.

³⁴ Ona göre, fiiliyatta bu çelişkilerin temelinde kapitalist üretim biçiminin kendisini hala eşitsiz geşiemeyle dışa vurması yatmaktadır. Bunun kapitalizm öncesi geşieme biçiminin eşitsiz olmadığı anlamına gelmediğini vurgulayan Smith, kapitalizmde eşitsizliğin nedeninin kendisine has farklı bir coğrafyaya sahip olmasından kaynaklandığını ne sürmektedir. "Kapitalizmin coğrafyası önceki herhangi bir üretim biçiminde olduğundan daha sistematik ve bütünsel biçimde üretim biçiminin ayrılmaz bir parçasıdır (1991: 98)."

koşullarının mekansal farklılaşmasının altında yatan tarihsel bir temeldir³⁵. Tarihin uzunca bir kısmında işbölümü doğal koşulların farklılığından kaynaklanmıştır.

Verili olan farklı doğal koşullar, aynı ölçüde harcanan emek sonucunda elde edilen malların farklı miktarda ele edilmesine yol açmaktadır. (...) Hatta doğal koşulların niteliksel farklılığı verili bir bölgede yapılan üretim sürecinin önüne belli sınırlar koymaktadır. Yani Antarktika'da doğal yoldan pamuk üretilemez, hiç kömür bulunmayan bir jeolojik tabakadan kömür çıkartılamaz Bu artık ürünün doğal temelidir. Bu aynı zamanda da artık ürün üretimine açıkça bağımlı olan işbölümünün de doğal temelidir (Smith, 1991: 99-100).

Smith daha sonra sermayenin -birikim sürecinde saklı toplumsal bir mantığa göre ilerleyen- yapılı çevredeki yoğunlaşma ve merkezileşmesinin doğal farklılıkların derecelenmesine yol açtığını, en azından bugüne kadar ekonomik etkinliğin yer seçiminde belirleyici olduğunu belirtmektedir (1991: 104). Bu tespitin ardından yazar, ulaşım ve taşımacılık alanında, enerji alanında yaşanan gelişmelere değinerek, bunların doğal koşullara bağımlılığı azaltmakta olduğunu, artık fark yaratan şeyin daha çok üretim güçlerinin eşitsiz gelişmesi olduğunu, bu gelişmenin de mekansal coğrafyayı daha fazla toplumsal olarak üretilen bir coğrafya haline getirmekte olduğunu vurgulamıştır (1991: 104-105). Bu noktada coğrafi mekanın farklılaşmasının daha genel toplumsal işbölümünden kaynaklandığını söyleyen Smith (105-106), sermaye birikim sürecinin kaçınılmaz sonucu olan sermaye yoğunlaşması ve merkezileşme (tekelci kapitalizm) ile birlikte bu işbölümünün farklı emekler arasındaki bir işbölümü olmanın yanında, farklı sermayeler arasındaki işbölümünü de içerdiğini belirtmiştir (1991: 108). Ona göre, toplumsal farklılaşma sürecinin dört tane ayırt edilebilir düzeyi bulunmaktadır: emek (ve sermaye) içindeki genel toplumsal işbölümü; her

³⁵ Tarihteki ilk işbölümü kabul edilen kadın erkek arasındaki işbölümü de buna dahildir. Erkekler ilkel komünal toplumda avcılık ve toplayıcılıkla uğraşırken daha çok evde kalan kadına göre mekansal olarak daha geniş bir alanda kendisini geliştirmiştir.

bir farklı sektördeki emek ve sermaye içindeki işbölümü; farklı bireysel sermayeler arasındaki toplumsal sermayenin farklılaşması; emeğin işyerindeki ayrıntılı farklılaşması (1991: 108).

Smith, kapitalist dünyanın coğrafi farklılaşmasının, bu düzeylerden yükselen toplumsal farklılaşmanın gerçekleştiği iki ölçekte kendisini gösterdiğini belirtmektedir (1991: 113).

Bireysel sermayeler düzeyinde farklılaşma süreci oldukça doğrudandır; sermaye bazı mekanlarda (diğerlerinin zararına olacak biçimde) yoğunlaşır ve merkezileşir. Ekonominin farklı sektörlerle bölündüğü *özel* işbölümü düzeyinde ise coğrafi mekanın farklılaşması daha dolaylıdır. Verili bir sektördeki kâr oranı eşitlenmesine göre çevrimsel bir biçimde yaşanır ve sermayenin kâr oranı düşük olandan yüksek olana doğru olan sektörler arası hareketinin sonucudur. Sermayenin sektörler arasındaki bu hareketi zamanlamasına göre mekansal bir boyut alır: ekonomide görece genç olan sektörler daha fazla sermayeyi kendisine çeker ve onların hızlı gelişmesi, yeni filizlenen üretim etkinliklerine mekan sunmak için, belli bir coğrafi genişleme ya da yeniden yerleşmeyle ifadesini bulur. (...) Sistematik olarak büyük miktarda sermaye kaybının olduğu sektörlerse eski ve yerleşik hatta demode olanlardır. O güne kadar görece belli bir yerde kümelenme eğilimi göstermiş olan bu sektörlerin gerilemesiyle onların yerleştikleri yerlerin sabit sermayesi sistematik ve tazmin edilmeyen bir değersizleşme yaşar (Smith, 1991: 113).

Eşitsiz coğrafi gelişme eğiliminin farklılaşmalarla ilgili boyutunu bu şekilde ele aldıktan sonra Smith sermayenin evrenselleştirici eğilimiyle ilişkili boyuta geçmektedir. Burada görelî (toplumsal) mekan-mutlak (doğal) mekan ayrımını kullanan yazar, üretim güçlerinin gelişmesinin mutlak mekanı görelî mekan haline getirdiğini, sermayenin hareketinin de bu bağlamda görelî mekan olarak global bir mekan yaratılması anlamına geldiğini belirtmektedir (1991: 113-114). Smith (1991: 114), Marx'la Engels'in *Komünist Manifesto*'daki şu satırlarının bu konuda oldukça özetleyici olduğunu düşünmektedir: 'Sürekli genişleyen sürüm ihtiyacını karşılamak için burjuvazi, yeryuvarlağının bütününe el atmakta. Her yerde yerleşmesi, her

yerde yapılaşması, her yerde bağlantılar kurması gerekiyor³⁶. Bu alıntıya Lefebvre'nin (1991: 351) günümüz kapitalizminin “çelişik mekanı”nı anlatırken yönelttiği aşağıdaki soruları eklersek, dünyanın belli bir kapitalist aklileştirme biçimi çerçevesinde benzeşme (homojenleşme) eğiliminin, farklılaşma eğilimiyle nasıl bir arada somutlaştığını gösterebiliriz:

Bir dünya pazarının oluşması nasıl ve neden, bir yandan gezegen ölçeğinde belli düzeyde bir birlik (unity) bulunduğunu ima ederken, bir yandan da mekanın parçalara ayrışmasını arttırmaktadır – çokuluslu devletler ve (...) ulus ötesi şirketlerin yanı sıra, ulus devletlerin sayısını arttırarak, bölgesel farklılaşma ve kendi kaderini tayin? Birbirini karşılıklı dokuyan bu çelişkiler bizi nasıl bir zaman ve mekana götürüyorlar?³⁷

Smith, görelî mekanın global üretiminde saklı olanın üretimin koşullarının ve üretici güçlerin gelişme düzeyinin eşitlenmesine dönük eğilim olduğunu söyledikten sonra, bu eğilimin hiçbir zaman bütünüyle gerçekleşmesi mümkün olmasa da mekanın zaman yoluyla bu yıkımının nihai bir şey olduğunun altını çizmektedir (1991: 114). Smith'e göre, kapitalizmin eşitsiz gelişiminin bu ikili karakterinin doğurduğu çelişkiler kendine özgü çözümler bulmakta ve sentetik bir ürün olarak özel kapitalist mekan biçimleri doğurmaktadır.

Smith'in bugüne ilişkin önerdiği eşitsiz gelişme kuramı bir “tahterevallî” kuramıdır: “Sermaye bir tahterevallideymiş gibi gelişmiş bir bölgeden azgelişmiş olana doğru hareket

³⁶ Bu cümlelerin arkasından Marx ve Engels: “Burjuvazi, tüm ulusları, eğer yerle bir olmak istemiyorlarsa burjuva üretim tarzına uymaya zorluyor; uygarlık diye kendi uygarlığını ithal etmeye, yani burjuva olmaya zorluyor onları. Tek kelimeyle, kendi istediği gibi bir dünya yaratıyor kendine (1990)” demektedir.

³⁷ Lefebvre'ye göre, global entegrasyonla teritoryal yeniden farklılaşma arasındaki gerilim bütün coğrafi ölçeklerdeki ilişkilerin içinde yeniden düzenlendiği ve teritoryalize edildiği “mekanların genelleşen patlaması” durumuna yol açmaktadır (Lefebvre, 289-290). Lefebvre'nin tarif ettiği bu patlamanın özellikle 1970'lerin krizinden sonra kapitalizmin Keynesçi-Fordist uzlaşmasının teritoryal temellerinin değişmeye başladığı koşullarda güncel olduğu söylenebilir. Neo-liberal yeniden yapılanmanın ikinci kuşak “reformlarının” gündemde olduğu bugünlerde de bu güncelliğini korumaktadır. Küreselleşme söylemleri ve tartışmalarını da bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

etmeye çalışır, daha sonraki bir noktada da şimdilerde az gelişmiş durumda olan birinci noktaya geri döner (1991: 149).” Smith bu önermesini temel olarak Ernest Mandel’in *Geç Kapitalizm (Late Capitalism)* (1976) kitabındaki ‘bölgelerin az gelişmişliği kapitalizm açısından neredeyse emek gücünün doğrudan sömürüsü kadar önemlidir’ tespitine dayandırmaktadır.

Gündelik yaşamın kapitalizm altında sermaye dolaşımı içinde yeniden üretildiğini söyleyen Harvey de, Smith gibi eşitsiz gelişme konusuna, bu dolaşım sürecinin bir başka açıdan sahip olduğu çelişkili mantığa vurgu yaparak girmektedir. Bu mantık bir yandan sınıf ilişkileri ve mücadelesini üretirken, bir yandan da üretim güçlerinde ve tüketim biçimlerinde sürekli devrimleri ilerletme ve onu destekleyici çok sayıda örgütlenme ile kendisini yeniden üreteceği altyapıyı gerektirmektedir (Harvey, 1992: 155).

Kendi meselesinin kentsel sürecin bu mantığı nasıl içerdiğini ortaya koymak olduğunu söyleyen Harvey, bunun başka şeylerin yanında sermaye dolaşımının coğrafi bir tanımlamasına ulaşmak bakımından önemli olduğunu vurgulamaktadır (1992: 155). Çünkü ona göre, böyle bir tanımlamaya gitmemek sermaye dolaşımı ve birikimi hakkında konuşmayı eksikli kılmaktadır.

Sermaye birikimi bir kez coğrafi bir süreç olarak anlaşıldığında, içinde belli bir yapılaşmış uzlaşmanın sağlandığı ve etrafında belli sınıf ittifaklarının oluşmaya eğilimli olduğu farklı kentsel bölgeleri üretme eğilimindedir. Bu sürecin (coğrafi mekanın da) istikrarsızlığını kabul etmek, siyasal süreçlerin özerk gözükmeleri ve sermaye koalisyonlarının oluşma biçiminin kendisini tek çıkar yol gibi göstermesi için alan açar ve her bir kentsel bölgenin kendisini farklı bir siyasal-ekonomik gelişme yolunu tutmak zorunda hissetmesini getirir (Harvey, 1992: 156).

Bu özerklik ve teklüğün coğrafi mekandaki sermaye birikimiyle yalnızca geçimli değil, onun için yaşamsal olduğunu öne süren Harvey’den kalkarak kentsel bölgenin kapitalizmin

eşitsiz coğrafi gelişmesi açısından önemli bir jeopolitik birim olduğunun altını bir kez daha çizebiliriz.

Bundan sonraki kentsel siyaset ve mekan üretimi konularının anlaşılması konusunda da önemli katkısı olan eşitsiz gelişme literatürünün bu noktada, yerel yönetimlerin gelişme tarihiyle ilgili bize söyleyeceği temel bir bilgi vardır. O da sermaye birikim sürecinin eşitsiz bir coğrafi gelişme yaratarak kentsel bölgeler arasında yol açtığı ekonomik, toplumsal ve mekansal farklılıkların (mekansal olarak farklılaşan yapı ve ilişkiler) yalnızca merkezi bir örgütlenme biçimiyle yönetilememesinden dolayı, kısmen özerk yapıların kendilerini (ulusal) sermayeye ve kapitalist devlete kabul ettirmiş olduğu gerçeğidir. Devletin bu kabulünün arkasında yatan temel itkinin, toplumun eşitsiz gelişmesini yönetme ihtiyacı olduğunu da belirtmiştik. Sonuçta, eşitsiz sosyo-mekansal gelişmeden kaynaklı iki çelişkili gözükten dinamik birbiriyle örtüşerek, belediyelerin hem ulus-devletin birer ajanı, hem de yerel çıkar ve tavırların temsilcisi olmasına neden olmuştur.

1.1.3 Bir Çatışma ve İttifaklar Süreci Olarak Kentsel Siyaset ve Belediyeler

Belediyelerin yalnızca işgücünün yeniden üretimine hizmet eden kolektif tüketime başlıca sağlayıcıları, kentsel rantların sermaye fraksiyonları arasında paylaştırıcıları ve dolayısıyla kamu kaynaklarının önemli harcamacıları olmadıklarını belirtmiştik. O bu işleri yaparken, aynı zamanda, alternatif/farklı hizmetler ve etkinliklerle toplumun nasıl işlediğine –ve işlemesi gerektiğine- ilişkin deneyimler ve beklentilerin odaklandığı yerler oldukları için (Duncan ve Goodwin, 1988: xiii) de yeniden üretime hizmet etmeyen, hatta onu kırılmaya uğratan faaliyetler de yürütebilirler –örneğin aşırı sağ bir parti gelip nitelikli işgücünü/göçmen kaçırıp emek piyasasını daraltabilir, sosyalist bir parti gelip emek

maliyetlerini yükseltip sermaye kaçışına yol açabilir. Bu durum, kentsel siyasetin merkezinde yer alan bu yerel yönetim kurumlarının, genel anlamda sermaye birikimi ve yeniden üretim açısından gördüğü işlevlerden, kamu kaynaklarından yararlanarak bunları yapmasından kalkarak, yalnızca merkezi yönetimlerin siyasalarının yereldeki uygulayıcıları olarak görülmemesi gerektiğinin göstergesi sayılmalıdır. Çünkü yerel meclis üyeleri ve yönetim kadroları 4-5 yılda bir seçimle belirlenen belediyeler, özelde yerel çıkarlar ve yaklaşımların temsilcileridir (Duncan ve Goodwin, 1988: 4-5) ve kurumsal yapılanması itibariyle yerelle merkezi devlet arasında aracılık rolü oynarlar (Sounders, 1979: 143)³⁸. Belediyeler yerel çıkarlar ve yaklaşımların temsilcisi sıfatıyla, belli yerel siyasaları ortaya koyarken belirli bir düzeyde özerklikten de yararlanmaktadırlar. Belediyelerin kentsel siyasetteki rolleri ve yararlandıkları özerkliği tartışmaya geçmeden bunun belirleyicisi olan yerel çıkar ve yaklaşımların belirleyicisi olan etkenleri (kentsel çelişkiler ve ittifakları) ele almak gerekir.

Cox ve Johnson, kentsel siyasete yön veren çatışmanın kaynağında kente ilişkin olumlu ve olumsuz dışsallıklar ve rantların yer aldığını savunmaktadırlar. Onlara göre, kentsel siyasetteki çatışmada dört etkenün rolü bulunmaktadır: dışsallıklar, rant, kurumlar (özellikle devlete ait olanlar) ve çıkar grupları (1982: 3). Çizilen bu tablodan dışsallıklar ve rantlarla belirlenen çatışma alanının temel aktörlerinin çıkar grupları olarak çeşitli sermaye grupları (sanayiciler, perakende ticaret yapanlar ve toprak sahipleri) olduğunu ve çatışmanın esasen bunlar arasında cereyan ettiğini anlıyoruz. Onların çerçevesinde, yine bir çıkar grubu olarak

³⁸ Sounders'a göre, yerelle merkezi yönetim arasında örgütsel, ekonomik, siyasal ve ideolojik boyutta açığa çıkan dört gerilim eksenini bulunmaktadır. Örgütsel boyuttaki çelişki, siyasaların belirlenim yönüne ilişkin iken; ekonomik boyuttakiler ekonomik ve toplumsal öncelikler arasındaki gerilimlerden; siyasal boyuttakiler merkezin talep ettiği rasyonel planlamayla yerelin demokratik hesap verebilirliğinden; ideolojik boyuttakiler toplumsal-yurttaşlık haklarıyla özel mülkiyet hakları arasındaki gerilimlerden türemektedir (aktaran, Duncan ve Goodwin, 1988: 5). Bugünkü hakim neo-liberal belediyecilik siyasalarına bakınca, Sounders'ın tanımlamış olduğu bu eksenlerin daha 1970'lerin sonları ve 1980'lerin başı için anlaşılmaktadır.

kent toprağıyla ilişkisini daha çok barınma gereksiniminin giderilmesi üzerinden kuran kent emekçilerine (ücrete bağımlı mal ve hizmet üreticileri) ve onların bu iki grupta çelişkili ve çatışmalı ilişkisine ise ayrı bir boyut olarak yer verilmemiştir. Bunların yerleri çatışma sürecinde bireysel ve kurumsal olarak bu aktörlerden (sermaye gruplarından) somut durumda çıkarlarına en fazla uyan birinin yanı gibi gözükmektedir. Çıkarların kendisini ticaret odaları, perakende satıcı örgütleri (Türkiye’de esnaf odaları), kent sakinlerinin çeşitli dernekleri ve yerel yönetimler gibi mekansal olarak yerleşmiş bir kimlikte ifade ettiğini belirten Cox ve Johnson, kentsel siyasetin de kendisini bu mekan-temelli grupların kendi üyelerinin etkinlikleri için olumlu dışsallıklar sağlayan rant gelirlerini arttıran etkenleri kendi yerel mntıkalarına çekme yarışı olarak dışa vurduğunu belirtmektedir (1982: 10). Cox ve Johnson’un kimi açılardan Amerikan çoğulculuğunun (*pluralism*) sınırları içinde sayılabilecek bu çerçevesi³⁹ kentsel siyasetin eksenlerini analitik biçimde tartışmak açısından kimi olanaklar sunsa da kentsel siyaseti fazlasıyla işlevselci biçimde kentteki (çoğunlukla ekonomik) çıkarlar açısından karar alıcılar (yerel ve merkezi) üzerinde kimin etkili olduğu sorusuna indirgemektedir. Bu yüzden de kentsel siyasette verilen mücadele ve ittifakların sınıfsal içeriğini ve sermaye birikim süreçleriyle ilişkisini kuramamaktadır.

Kentsel siyasetteki çelişki ve çatışmaların altında yatan etken ve dinamikleri anlamak için David Harvey’in *Kentsel Deneyim* (1992) kitabına bakmak önemli kolaylıklar sağlayacaktır. Bir yaşam çerçevesi olan kenti, sürekli akış içinde bulunan bir toplumsal pratik biçiminde ele

³⁹ Kentsel siyasete bakış konusunda ABD’de önemli kuramsal yaklaşımlardan biri olarak kabul edilen çoğulcu yaklaşımın ilk temsilcisi olarak Roald Dahl gösterilmektedir. Bu yaklaşıma göre, kentsel alanlarda çok sayıda çıkar ve yurttaş tercihi biraraya gelmekte ve kamusal siyasayı ortaya çıkarmaktadır. Bazı gruplar kısa vadede iktidarı elinde bulundursalar da uzun vadede bütün çıkarlar bir şekilde temsil edilmektedir (Gottdiener, 1994: 232). ABD’nin Connecticut eyaletinin New Haven kenti belediyesi üzerine yaptığı araştırmada Dahl, belediye başkanı ve kent konseyinin kentsel yenilemeyle ilgili kararlarından kalkarak, başkanın çoğulculuğun düzenleyicisi olarak ayrılmış çıkarları bütünleştirdiğini savlamıştır (Gottdiener, 1994: 232).

alan Harvey (1992: 127), bu toplumsal pratik dolayımından kentin kendisinin de çeşitli karşıtlıkların nedeni haline geldiğini kabul etmektedir. Temel tanımlayıcı özelliğinin coğrafi bir emek pazarı olması olduğunu belirttiği kentteki toplumsal güdümlenin sermaye birikim süreçlerine bağımlı olduğunu söyleyen⁴⁰ Harvey'e (1992: 126) göre, kentsel gelişme dinamiklerinin arkasındaki çelişki ve ittifakları üretim, tüketim süreçlerinde yaşanan değişimler temelinde açıklamak gerekmektedir:

Bu (kentsel) ittifaklar bir kentsel ekonominin benim deyimimle “yapısal tutarlılığa” –bu tutarlılık üretim ve tüketimdeki hakim teknoloji ve hakim sınıf ilişkileri seti çerçevesinde tanımlanır- ulaşmasını sağlayan eğilimlere paralel olarak gelişir. İttifaklar yansıttıkları yapılaşmış tutarlılık gibi istikrarsızdır. Çünkü rekabet, birikim ve teknolojik gelişmeler onu bir yandan bozarken, bir yandan da üretme eğilimindedir. Kentsel siyasetin yükselebildiği siyasal alan da burada yatmaktadır (1992: 126).⁴¹

Harvey, bu yaklaşımının kentsel siyasetin görece özerk niteliğini olumsuz etkilemediğini belirtir,

Bu görece özerklik birikim ve sınıf mücadelesinin coğrafi dinamiklerine çok iyi uymaktadır. Aslında bu alan sermaye birikimiyle sınıf mücadelesini biraraya getirmenin başlıca aracı haline gelir. Kapitalizmin eşitsiz-bileşik coğrafi gelişimiye bu alanın farklı kentsel bölgelerin birbirleriyle yarışmasına bağlı olarak farklılıklar arz etmesine neden olmaktadır. Kentsel bölgeler önerdikleri biricik fiziksel ve toplumsal altyapılar seti, işgücünün nitelik ve niceliği, girdi maliyetleri, yaşam tarzları, vergi sistemleri, çevre kalitesiyle, vb. istihdam, yatırım, yeni teknolojiler vb. için yarışır. Yarışmanın etkisi her bir sınıf temelli ittifakı ortak kapitalist çıkarlar için disipline eder (1992: 126-127).

Harvey'in “tarihsel-coğrafi materyalizm” olarak adlandırdığı yaklaşımının özünü veren

⁴⁰ Bu tespitler bakımından Harvey'in pozisyonunun Castells'in *Urban Question* kitabındaki kenti işgücünün sınırlanmış kesimlerinin gündelik yaşam mekanı olarak alan ve temel işlevini işgücünün yeniden üretimi olarak tanımlayan yaklaşımına (Castells, 1977, 444-5) çok da uzak olmadığı söylenebilir.

⁴¹ Alıntının ilk satırındaki parantez içindeki kentsel kelimesi tarafımdan eklenmiştir (A. E. D).

bu satırlar, kentten kente farklılaşan çelişki ve ittifakların ve kentlerin özgüllüğünün kapitalizmin eşitsiz-bileşik mekansal gelişme eğilimleri bağlamında anlaşılabilirliğini ortaya koymaktadır. Kentleşmeyi bir süreç olarak değerlendiren Harvey, kentsel siyasetten sözettiğinde apaçık biçimde sabitlenmiş olmayan sürekli akış içinde olan bir mekanda işleyen geniş siyasal süreçleri kastettiğinin altını da özenle çizmektedir (1992:127).

Dolayısıyla Harvey’de, kentsel siyasetteki değişiklikler ve farklı toplumsal hareketlerin mayalanması, sermaye birikimine özgü yeniliklerin üretim ve tüketimde yaşanan değişimlerle ortaya çıkan yenilikçi süreçlerin parçası olarak değerlendirilmektedir. “Kentsel siyaset bu nedenle coğrafi mekanda eşitsiz-bileşik sınıf mücadelesinin disipline edici güçlü ve sıkça da yenilikçi bir araçtır” (Harvey, 1992: 127). Sözü edilen disiplinin de çatışmayı harekete geçiren bir etken olduğunu söyleyen Harvey, sınıf ittifakı oluşumunun da bu yüzden karmaşık ve istikrarsız bir süreç olduğunu vurgulamaktadır (1992: 152).

Kentsel siyasetin yükseldiği alanın bu süreçten doğduğunu söyleyen Harvey, siyaset sanatının da bireyler, gruplar, fraksiyonlar ve sınıfların rolleri, yaklaşımları ve çıkarlarının karmaşa içinde bulunduğu sermaye birikimindeki yarıma durumlarının yaşanmaması, böyle durumlar gündeme geldiğinde de bunun toplumsal dönüşümün (sermaye açısından) muğlak gerilimlerine evrilmemesi için devrede olduğunu belirtmektedir. Siyasetçinin marifetiyse görece güçlü bir çıkarlar koalisyonunu sürekli kılarak yere bağlı topluluğu bunda birleştirmesi ve eklemlemesidir (1992:152). Bu süreçte siyasetçiler ve kent yöneticilerin de kendi güç ve otoritelerini kamu çıkarları adına meşrulaştırıp kendi bireysel ve grup çıkarlarını gözetebileceklerini söyleyen Harvey, yerel yönetimin kentsel bir bölgede hakim olan ittifakın

merkezi siyasal aracı olduğunu belirtmektedir (1992: 153)⁴².

Harvey'in kentsel siyaseti ortaya çıkardığını ve yeniden ürettiğini söylediklerinden kalkılarak (Cox ve Johnson'un çizdikleri çatışma eksenlerini de hatırd tutarak), kentsel siyasetin eksenleri, tarafları ve özel olarak da belediyelerin bu süreçteki rolleri konusunda şunlar söylenebilir: **kentsel siyasetin temel eksenlerini, sermaye-sermaye, emek-sermaye çelişkilerinden kaynaklanan ancak kentsel çatışmalar biçiminde kendisini dışa vuran, kentin kullanımına ilişkin işgücünün yeniden üretimi anlamına gelmekle birlikte, sermayenin yeniden üretimi açısından da önem taşıyan olumlu ve olumsuz dışsallıklar üzerine, kentsel rant paylaşımı üzerine yürüyen çatışmalar oluşturur.**

Özerk yerel yönetim birimleri olan belediyeler de yöneticileri düzenli aralıklarla yapılan yerel seçimlerle (ve politikalarının genel çerçevesi) belirlenen bir kamu alanı olarak kentsel siyasetin hem konusu, hem de devletin ve hakim yerel ittifakın kurumsal bir aracı olarak bu siyasetin taraflarından biridir. Onun bir kamu olarak benimsediği yaklaşım ve ona uygun uygulamalar/pratiklerin belli konularda oluşturduğu bütünler (örneğin belediyenin kentsel ulaşım siyasası, çevre temizliği siyasası, imar ve konut siyasası) ise kentsel siyasaları oluşturur. Burada geçerken, kentsel siyaseti konuşurken siyasetle siyasa ayrımına ilişkin de birkaç şey söylemek gerekiyor. Çünkü çoğu zaman politika kelimesi iki anlama da gelmek üzere (birbirinin yerine) kullanılmaktadır. Politikanın bu şekilde kullanılması siyasetle siyasa arasındaki genellik-özellik, soyutluk-somutluk, kuramsal-pratik karşılaştırmalarıyla ifade edebileceğimiz önemli farkları da göz ardı etmektedir. Bunların düzlemlerinin bu

⁴² Ancak Harvey, onun tek ve en önemli araç olduğunu söyleyemeyeceğimizi belirterek, sivil toplumda işleyen siyasal süreçlerin yerel yönetimin belirlenmiş kapsamından daha geniş ve derin olduğunun altını da çizmektedir.

karşılaştırmalarla ortaya konulduğu gibi farklı olmasının temel nedeni aktörlerinin farklılığıdır. Siyaset alanında bütün toplumsal gruplar kendi maddi varoluşlarıyla ve nesnel çıkarlarıyla uyumlu olsun ya da olmasın bir kentsel siyasetin aktörü olabilme potansiyeli taşıırken, kentsel siyasaların aktörleri yalnızca resmi ya da yarı-resmi olarak kamusal bir güce sahip bulunan kurumlardır. Bu nedenlerle iki farklı olguyu aynı kelimeyle karşılamak kavramsal düzeyde daha fazla derinleşmenin de engeli gibi görünmektedir⁴³.

Belediyelerin kentsel siyasetteki rolüne dönecek olursak, güçlü bir sistem içi (belli) siyasalar seti arkasında bir koalisyon/ittifak yaratarak uzlaştırmak, bunları sermaye birikiminin gerekleri doğrultusunda disipline etmek, merkezi yönetimin ifade ettiği ulusal çıkar ve yaklaşımlarla yerel olanları yerelin lehine uzlaştırmaya çalışmak, kentler şahsında ulus-devlet sınırları içindeki konumunu sürekli bir şekilde güçlendirme çabası içinde olan yerel sermaye bloklarının başarısı için olumlu dışsalıklar yaratmak (dışsal ve çevresel koşulları geliştirmek), kentsel rantların egemen sınıf ittifakları çerçevesinde paylaşımına aracı olmak gibi işlevler görür.

Norman Fainstain ve Susan Fainstain ulus-devletin ödünç sermaye toplayıcısı olarak belediyelerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yerellikte ekonomik gelişmenin ileri götürülmesi ve kentsel alan içinde yaşayan nüfusun dinlenme, barınma, tüketim ve hizmet ihtiyaçlarının karşılanmasında merkezi bir konuma geldiklerini belirtmektedir. Bunun anlamı da belediyelerin uygulamakla yükümlü hale geldiği kentsel siyasaların birbiriyle çelişen iki amaca sahip olmasıdır (1982: 10). Yani, belli bir kentsel mekanında sermaye birikiminin ekonomik gelişmeyi arttıracak biçimde yapılandırılması için arsa-konut, ulaşım, ticari ve sınai

⁴³ Halbuki politika kelimesinin geldiği Batı'dan bir örnek olarak İngilizce konuşulan ülkelerde siyaset için *politics*, siyasa için de *policy* sözcükleri kullanılmaktadır.

gelişme alanlarında yapılacak işlerle, yerel halkın toplumsal refahının arttırılmasını sağlayacak işler arasındaki çelişki kentsel siyasetin gerilimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel siyasaların kazandığı bu önem aynı zamanda, siyasal-toplumsal aktörlerin de kentsel siyasalara daha yoğun ilgi göstermesini getiren bir toplumsal mücadelenin belirginlik kazanmasını da beraberinde getirmiştir. Kenti değişim değeri olarak gören ve kent toprağında oluşan rantlardan daha fazla pay almak isteyen kesimlerle, yaşamsal ihtiyaçlarına yanıt verme, toplumsal refahını artırma⁴⁴ anlamında kullanım değeri olarak görenler arasındaki bu mücadele, Paris'ten Londra'ya, Torino'dan Mexico City'e, Detroit'ten Tokyo'ya dünyanın pek çok kentinde 1968'de doruğa çıkmakla birlikte 1970'ler boyunca süren kentsel toplumsal hareketlere dönüşerek, yerelden merkeze siyasal gündemin önemli bir şekillendiricisi olmuştur⁴⁵. Lefebvre'ye göre, bu tarihlere gelindiğinde kent yönetimleri, kapitalizmin mekan düzenleme rasyonalitesine daha da boyun eğmiş, halktan daha da uzaklaşarak teknokratik yapılar haline getirmiştir. Emperyalizme, ırkçılığa, ataerkiye, çevre sorunlarına olduğu kadar modern kent yaşamın yabancılaştırıcılığına da gündemlerinde yer veren bu hareketlerin yarattığı sosyo-politik ortamı Lefebvre de bir toplumsal devrim olarak, "kentsel devrim" diye nitelendiriyordu (Lefebvre, 2003). Fransa ve İtalya'da LeHavre, Bolonya gibi kentlerde 1970'lerde sınai büyümenin yavaşlatılmasıyla, kentsel tarihsel değerlerin korunmasını, toplumsal yaşam çevrelerinin bozulmasının engellenmesini hedefleyen alternatif kentsel siyasaların sol belediyelerce benimsenmesinin altında da aynı dinamik yatmaktadır⁴⁶.

Kentsel siyasette belediyelerin rolü ya da yerel yönetim-merkezi yönetim ilişkisi

⁴⁴ Buna toplumsal sınıfsal olanların yanında etnik-ulusal, cinsel eşitsizliklerin giderilmesi de dahildir.

⁴⁵ Castells bu hareketlerin üç ana tema etrafında geliştiğini belirtmektedir: kolektif tüketime ilişkin talepler, kültürel kimliğin korunması, yerel yönetimin rolüyle ilgili siyasal hareketlilik (1983: xx).

⁴⁶ Bolonya örneğiyle ilgili olarak Cervellati, 1979'a bakılabilir.

tartışılırken gözden kaçırılan bir konuyu tam da bu noktada vurgulamak anlamlıdır. Belediyelerin alınmasında önemli pay sahibi olduğu yerel düzeydeki siyasa tercihleri ulusal düzeydeki kamu siyasaları üzerinde belirleyici etkilerde bulunabilirler. Mike Savage ve Alan Warde'nin (1993: 147) de belirttiği gibi, yerel yönetimlerin siyasaları kentteki yaşamı ve seçimler, hareketler ve kampanyalar aracılığıyla yerel yönetimlere etki etmek için çaba içine giren kent nüfusunun çeşitli kesimlerini etkilediği gibi tersinden devlet ve onun politikalarını da etkilemektedir. Örneğin kimi kamusal mal ve hizmetlerin özelleştirilmesi ve taşeronlaştırılması, (yerel) yönetişim gibi neo-liberal yeniden yapılanmayla, globalleşme olarak adlandırılan sermayenin yeni uluslararasılaşma biçimiyle ilişkili pek çok eğilimin önce yerel düzeydeki siyasalarla boy vermesini de bu durumun bir yansıması olarak değerlendirmek olanaklıdır.

1.1.4 Mekanın Toplumsal Üretimi

Eşitsiz gelişme göstererek birbirinden farklılaşan mekanların kendine has toplumsal ilişkilerle şekillenen bir olgu olduğu Fransız sosyal bilimci Henri Lefebvre'den beri kabul gören bir görüştür. Bu nedenle, Lefebvre kentsel çözümlemesini soyut bir yer değil, insan etkinliğinin ürünü olan mekan kavramı etrafında kurmuş ve toplumsal mekan kavramını öne çıkarmıştır⁴⁷.

Yapısalcı bir noktadan hareket eden Castells mekanı, yapı çevrenin üretilmesinde geçerli olan toplumsal ilişkilerin basit birer kılıfı olarak gerçeği gizleyen görüntülerden ibaret bir şey biçiminde değerlendirmiştir (aktaran, Gottdiener, 2001: 250). *Mekanın Üretimi* adlı kitabında her toplumun kendi yeniden üretimine uygun bir mekan ürettiğini belirten

⁴⁷ Hatta Lefebvre, toplumsal mekanı kent mekanının bütünü kapsayan bir şey olarak kullanmaktadır.

Lefebvre, geliştirdiği mekanın temsili-temsilin mekanları ayrıştırmasıyla bu üretimin daha dinamik ve çelişkili –kentsel ittifakların taşıyıcısı olan toplumsal aktörler açısındansa çatışmalı anlamına gelir- bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Temsil konusuna ve mekan üretiminde kullandığı diğer kavramlara girmeden önce Lefebvre’de mekan üretimi konusunun neden bu denli önemli yer tuttuğuna bakmak gerekiyor.

1968 Hareketinin etkisiyle kentsel mekan konusuyla ilgilenmeye başlayan Lefebvre bu alana ilişkin ilk yapıtlarında⁴⁸ kentsel toplumsal hareketlerin kapitalizmin aşılmasında taşıdığı potansiyeller üzerinde durmuş, toplumsal kuramda daha çok katılık, durağanlık, sabitlik olarak alınmış olduğu için o zamana kadar “kör bir alan” olarak kalmış olan mekan konusunda pozitivist ve metafizik olmayan diyalektik bir bakış açısı geliştirmiştir (Smith, 2003: xiii)⁴⁹. Takip eden yapıtlarında –*Kapitalizmin Varlığını Sürdürmesi* (1973), *Mekanın Üretimi* (1974)- ise Lefebvre, bu özgürlükçü potansiyellere işaret etmeyi sürdürmüş olmakla birlikte, kapitalizmin taşıdığı bütün yapısal çelişkilere rağmen yaşıyor oluşunda kenti kullanma veyahut onunla ilişkilenme biçiminin önemli payı olduğu sonucuna varmıştır. Özellikle kentleşme literatürünün kilometre taşlarından biri kabul edilen 1974 tarihli *Mekanın Üretimi* adlı kitabında Lefebvre, kentsel mekan(ın) üretiminin kapitalist (meta üretiminin zorunlu tamamlayıcısı olan) toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde önemli bir araç olduğunu ortaya koymuřtur⁵⁰.

⁴⁸ *Patlama: Marksizm ve Mayıs 1968 Fransız Devrimi* (1968), *Kent Hakkı* (1968), *Kentsel Devrim* (1970), *Farklılıklar Manifestosu* (1971).

⁴⁹ Mekanın taşıdığı özgürlük vaadini anlatan bu çalışmalarında Lefebvre sermaye ile simge, anlam ve düşüncelerin kent mekanının içinde ve buradan dışarı doğru nasıl dolaştığını analiz etmiştir (Smith, 2003: xiv).

⁵⁰ Bu tespiti Lefebvre’nin *Kapitalizmin Varlığını Sürdürmesi* kitabındaki şu sözleriyle daha da açmak mümkündür: kapitalizmin bir yüzyıldan bu yana kendi iç çelişkilerini (çözmese bile) yumuşatabilmeyi becerebilmesi ve ‘büyümenin’ sağlanması başarılı olması mekana yerleşmesi ve bir mekan üretebilmesi sayesinde mümkün olmuştur (Lefebvre, 1973’ten aktaran Gottdiener, 2001: 253). Kapitalizm

Mekanın Üretimi'nde mekanın çok uzak olmayan bir tarihe kadar yalnızca matematikçiler ve filozoflar tarafından ele alınan bir konu olduğunu söyleyerek söze başlayan Lefebvre (1991:1), kendi sosyolojisinin kavramları olan üretim, praksis ve gündelik yaşamı da kullanarak onu “fikri bir şey” olmaktan çıkarıp toplumsal ve fiziksel nitelikleriyle ele almıştır. Lefebvre kitapta çalışma planını ortaya koyarken; mekanın üç temel alanı olan fiziksel –doğa, Evren-, düşünsel -formel ve mantıksal çıkarımları içerir- ve toplumsal – gündelik yaşamın mekanı- alanların çözümlemesine olanak veren üniter (tümleşik) bir mekan kuramına gereksinim duyulduğunu belirtmektedir (1991: 11). Daha sonra bu kuramın dayanacağı nosyonun ne olabileceğini tartışan yazar, bunun ne mekanın fiziksel niteliğinden kalkılarak fizikten, ne de felsefeden çıkartılabileceğini belirtmiştir (1991: 12-14). Geriye evrensel bir nosyon olarak Hegel'in deyimiyle “somut evrensel” olan *üretim* ya da *üretme eylemi* kalmaktadır (1991: 15). Marx'ın yazılarından çıkardığı bu üretim kavrayışıyla yaptığı mekanın gerçek üretiminin çözümlemesiyle vardığı temel tez (toplumsal) mekanın (toplumsal) bir ürün olduğudur.

Her toplumun, her üretim tarzının kendi mekanını ürettiğini (ilkel-kölecî toplum mutlak mekanı, feodalizm tarihsel mekanı, kapitalizmse artı değerın soyut mekanını üretmiştir) söyleyen Lefebvre (1991: 48-49), toplumsal mekanın üretiminin metaların üretimine benzemediğini de vurgulamıştır. Bunun nedeni, mekanın farklı türden çok sayıda şeyi içermesidir. Yani, mekan, hem bir çıktı hem de (yeni eylemler için) bir araç ve hem bir emek ürünü hem de bir iştir (Peet, 1998: 103).

ve devletin aynı zamanda kentin düşmanı olduğunu belirten Lefebvre, bu ikilinin parçalara ayrılmış kenti istedikleri yere çekip çevirirken ve denetlenmiş mekanı üretirken ki en stratejik aracının ‘şehircilik’ (urbanism) ve kent planlaması olduğunu belirtmektedir (Lefebvre'den aktaran Gottdiener, 2001: 255).

Özünü, toplumsal yoğunluğun bir koşulu durumundaki kent merkezinde kendini gösteren gündelik yaşamın oluşturduğu toplumsal mekan, doğal ve toplumsal nesneleri ve onların ilişkilerini (ilişki ağları ve ilişkilene yollarını) kapsamaktadır. Bu nedenle de içerdği (yukarıda saydığımız) şeyler arasındaki bir ilişkiler seti olarak cisimleşir. Bu ilişkiler setinin dinamikliği ise birbiri üzerine binmiş çok sayıda toplumsal mekanla karşılaşmamızı sağlamaktadır⁵¹. Bütün çeşitliliğiyle ortaya çıkan kent mekanında toplumsal mekanlar birbirlerinin içine nüfuz eder ya da birbirlerine eklenirler. Bu eklenme ve üst üste binmişlik Lefebvre'ye, toplumsal mekanın sadece bir toplumsal ilişkiyi değil, bir çoğunu maskeleyen bir olgu olduğunu göstermiş (Peet, 1998: 103), onu topografik bir metaforla ele almasını da getirmiştir (Smith, 2003: xii).

Mekanın üretimi açısından oldukça önemli olan toplumsal mekan kavramı, aynı zamanda, mekanı yalnızca değişim değeri olarak, soyut mekan olarak değil, kullanım değeriyle bağlantılı olarak toplumsal sınıflar, ara katmanlar ve sınıf fraksiyonlarının şekil vermeye çalıştığı bir mekana -yaşam alanı olarak somut mekana- gönderme yapmaktadır. Burada ilki kenti değişim değeri olarak görenlerle (kentsel rantları arttırıcı, kenti sermaye açısından çekici hale getirecek altyapı-üstyapı çalışmaları, kent mekanına yapılan spekülasyon boyutları da içeren yatırımların getirisini arttıracak kentsel siyasalar talep ederler), onu kullanım değerine göre değerlendirenler (sağlıklı barınma, çalışma koşullarına sahip mekanlar, toplumsal gelişimlerini sağlayacak, kültürel gereksinimlerini karşılayacak kentsel siyasalar isteyen bu nedenlerle kamu kaynaklarının kullanımından, arazi kullanımına kadar farklı talepleri olanlar) arasındaki çelişkilerden kaynaklanan önemli bir çatışma alanı söz

⁵¹ Gelişme ve kalkınmayla hiçbir mekanın ortadan kalkmadığını söyleyen Lefebvre'ye göre, "dünya çapında geçerli olan şeyler yereli ortadan kaldırmaz (1991: 86)".

konusudur⁵².

Hepimizin yaşadığı fiziksel ve toplumsal alanlar olarak gerçek mekan maddi süreçler ve anlamlandırma süreçleri sonucunda üretilir. Bir toplumun mekanında saklı olanın üretim ve yeniden üretim olduğunu söyleyen Lefebvre'nin kapitalist toplumda kent mekanını sermayenin, devletin ve halkın nasıl gördüğü ve deneyimlediği konusunda geliştirdiği üçlü bir şema vardır. Bu şemanın unsurları mekansal pratik, mekanın temsili ve temsilin mekanıdır (1991: 50).

Mekansal pratikte toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi bir önkoşuldur. Mekansal pratik toplumsal formasyonlar açısından devamlılığı ve belli bir derecede uzlaşmayı sağlar ve insanların aktörler olarak performanslarını ve hayatla başa çıkabilmelerini garanti altına alır. Bu arada gündelik yaşamdaki bütün çelişkileri de bünyesinde taşıyan (toplumsal) mekansal pratik, Lefebvre'ye göre, maddi yeniden üretim açısından insanların bilgi birikimlerini işlevsel kılan ve anlamlandırma süreçlerini kapsayan pratik bir şeydir (Peet, 1998: 103).

Lefebvre'nin bilgi ve iktidarın esareti altında bulunduğunu belirttiği (1991: 50) mekanın temsil(ler)i; kamu otoritesi tarafından kent mekanına (atfedilmiş değer ve işlevlerle belirlenen) verilmek istenen bir düzeni, yani onun belli mekansal birimleri belli bir anda görmek istediği şeyi anlatmaktadır. Mekanın temsillerinde bilgi ve iktidarı elinde bulunduranlar soyut mekan kurgularında sözel ve grafik simgeler sistemini kullanırlar (feodalizmde ilahi boyut, modern dönemde ise haritalar ve planlar bu sistemlerin en yetkin somutlanması olarak karşımıza çıkar). Mekanın temsilleri iktidarların anlayış ve ideolojisinin bir

⁵² Örneğin devletin ve onun teknokratlarının müdahalelerinin önem kazanmasının, kentin burjuva devrimlerinden beri taşıdığı özgürlükçü, demokratik potansiyelleri zedelediğini söyleyen Lefebvre, *Kentler dünya çapında başkalaşımında yolunu şaşırınca* başlıklı makalesinde (1991) buna karşı sivil toplumda gelişecek toplumcu projelerin önemine dikkat çekmektedir.

karışımı olduğundan daima görelî ve değışken bir şeydir ve insanları bir mantık içerisinde tahakkümü altına alırken, toplumsal ve siyasal pratikte önemli bir rol oynar (Peet, 1998: 103).

Temsilin mekan(lar)ıysa belli bir mekanda (yerellikte) hakim olan tavır ve çıkarların (yani yaşayan mekanın) kendini ortaya koyuş biçimidir. İşler, imajlar ve anılarla sınırları çizilen temsilin mekanında, belli bir mekanın kullanıcıları bu temsilin hem yazarları hem de oyuncularını olurlar. Temsilin mekanlarının en iyi “mekanın söylemi” diye düşünülebileceğini belirten Shields, onun hem gündelik yaşam çevresindeki tarihten gelen birikimlerden hem de ütopyacı unsurlardan kaynaklandığını savlamaktadır (1999: 164-166). Temsil mekanında uyum ve bağlılığın kurallarına uyulmadığını söyleyen Peet (1998: 104) de burada sözel olmayan simgeler ve işaretlerden oluşan bir sistemin söz konusu olduğunu belirtmektedir.

Mekanın temsilleri ve temsilin mekanı arasındaki diyalektik ilişkilerin sonucu olan mekansal pratikler, mekanı hem ‘yukarıdan’ hem de ‘aşağıdan’ üretilen bir ürün yaparlar (Hubbard ve Sanders, 2003: 84). Üçlü şemanın unsurları mekan üretimine üretim tarzı ve tarihsel döneme bağlı olarak farklı kombinasyonlarla katılırlar. Bunlar arasındaki ilişkiler ise hiç bir zaman ne basit ya da yerleşik, ne de bütünüyle bilinçli değildir. Belli bir kenti ele aldığımızda bu diyalektik ilişkilerin taraflarının etkinlik derecesi gerek kentin bütünü, gerekse de kendi içinde bir bütünlük sunan parçaları (mahalle, semt, cadde, bölge) için kamunun ve yerel dinamiklerin güçler dengesine bağlı olarak işler. Bu diyalektik süreç aynı zamanda, günümüz kapitalizminin bir yandan bütün dünyayı kapitalist aklileştirme ekseninde benzeştirirken, bir yandan da varolan teritoryal bütünlükleri mekansal farklılıklarından azami ölçüde yararlanmak için parçalayarak farklılaşma eğilimlerini doğurması anlamında çelişik mekan kavramıyla birlikte ele alınması gereken bir konudur.

Günümüzün çelişik mekan dinamikleri, pekçok kentsel gelişme öyküsü örneğinde görüldüğü gibi, bir yandan kimi yerel farklılık ve özgünlüklerin dışarıdan sermaye çekmek ve yerel işgücünü yeniden üretim maliyetlerini düşürmek için birer avantaj olarak öne çıkartılmasını getirirken, bir yandan da bir süre sonra aynı mekanda yakalanan ekonomik gelişme eğiliminin ilerletilmesi için özgünlükleri tasfiye eden bir modernist rasyonalitenin çarklarını daha hızlı döndürmektedir. Bu durum da mekan üretiminde, ulusal merkezi bir “yukarı” olarak mekan temsiline daha güçsüz bir konuma iterken, yerel sermayeyle belediyeleri kendi mekan temsillerini -temsilin mekanlarını kendisine eklemleyerek- etkin kılan bir aktör konumuna yükseltmektedir. Bu benzeşme ve farklılaşma süreçlerini yeni “yukarı”ların kendi egemenlik ve karlılıkları doğrultusunda yönetebildikleri, önerdikleri mekansal temsil projelerini zorlayacak bir aşağıdan üretimin potansiyel toplumsal aktörlerinin (ki 1960’lar ve 1970’lerde değişim değeri merkezli soyut mekanın basıncının sonucu olan kentsel sorunlar etrafında güçlü toplumsal hareketler yaratabilmişlerdir) kendi içindeki farklılaşmalarını aşan temsil projelerine zemin oluşturacak alternatif mekansal pratikler geliştiremedikleri görülmektedir. Lefevre’nin ütopyası olan farklılıkların mekanı (*differential space*) ise temsilin mekanlarının (yani somut mekanın), “yukarı”dan mekan temsillerince bastırılmadan ya da yönlendirilmeden kendini gerçekleştirebildiği, yani kapitalizmin soyut mekanıyla çelişik mekanının aşıldığı bir noktadır.

1.1.5 Belediyeleri Kentsel Siyaset ve Mekan Üsretimi Çerçevesinde Değerlendirince

Manuel Castells 1970’lerdeki *Kentsel Sorun, Kent, Sınıf, İktidar* kitaplarında kentin sınıfsal çelişkilerden kaynaklı sorunları kentsel yaşam kalitesine ilişkin ekolojik sorunlar olarak sunmak gibi ideolojik bir düzleme de sahip olduğunu söylüyordu. Lefebvre ise kentin değil,

kentselliğin ideolojik bir içeriğe sahip olduğunu mekanın temsilini açıklarken söylüyordu (1991). Bu kavramlaştırma bize daha diyalektik bir bakış sunar. Siyasallaşarak birer aktör konumuna geçen toplumsal sınıf ve gruplar sahip oldukları mekan temsili projeleriyle toplumsal mekanın kavranması ve deneyimlenmesinde etkili olmaya çalışırlar.

Söz konusu aktörlerin kültürel-ideolojik hegemonya mücadelesinin bir parçası olarak da görülebilecek bu mücadelenin burjuva kamusal alanda temel olarak onlara toplumsal-sınıfsal ittifaklar çerçeveleri sunan siyasal partiler aracılığıyla verildiği görülmektedir. Liberal demokrasilerde siyasal partilerden aday gösterilip, yerel halkın oylarıyla belediyelerin başına geçen kadrolar da birbiriyle kimi noktalarda çelişen kimlikleri (yerelin seçilmiş temsilcileri, ulusal düzeyde faaliyet yürüten ve bir dünya görüşü etrafında birleşmiş kolektif aktörlerin üyeleri, merkezin parçası ve ajanı konumundaki bir kurumun yöneticileri) üzerlerinde taşıdıkları için kentsel siyasaları belirlerken ve mekanın üretimine müdahalede bulunurken hem “yukarıdan”, hem de “aşağıdan” gelen taleplere yanıt üretmek durumunda kalmaktadır. Bu talepler aynı zamanda kentsel siyaset ve mekan üretiminin birbiriyle çelişen eksenleri olarak değerlendirilebilir.

Yukarıdan gelen talepler; sermayenin mekanda yeniden yapılandırılmasını içeren ekonomik gelişmenin birikim tarzına uygun olarak ileri götürülmesiyle, merkezin (devlet ve partinin) mekan temsiline yerelde toplumsal yeniden üretimin hakim unsuru kılınması iken, aşağıdan gelenler yerel halkın barınma, dinlenme, kolektif tüketim ve hizmet ihtiyaçlarının karşılanmasıyla, toplumsal yaşam çevrelerinin korunması ve geliştirilmesi anlamında temsiline mekanlarının bozulmamasıdır. Yukarıdan gelen taleplerin sahiplerinin yalnızca yerel-üstü güçler olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Yerellikteki egemen sınıf ve grupların çıkar ve tavırlarının da belediyeyi toplumsal refahı arttıran işlerden çok kentin ekonomik gelişimine,

kentsel rantların arttırılmasına hizmet eden işlere ağırlık verilmesine, toplumsal mekan üretiminde belli bir temsil projesini dayatmaya zorlayan taleplerinin egemen kentsel ittifaklarca disipline edilmeye çalışan kesimleri kentsel toplumsal mücadelelere çektiği durumlarda yukarıdan gelen talepler haline geldikleri görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BELEDİYELERİN YAKIN TARİHİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Kentsel çalışmalar alanında siyasal-ekonomi perspektifinden yapılmış çalışmalar ve bunların dayandıkları kuramların (ve bunlardan çıkan modellerin) büyük ölçüde Batı Avrupa ve ABD deneyimleri ve kapitalizmin dünya ölçeğindeki makro-mekansal eğilimleri üzerine kurulu olduğunu giriş kısmında belirtmiştik. Bu nedenle, doğrudan örnek olay incelemesine geçmeden önce Türkiye ve içindeki yerelliklerin toplumsal ve ekonomik tarihinden gelen özgünlükleri de analize katmak bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, kentlerin hem sermaye birikim süreçlerinin tarihselliği, hem de eşitsiz gelişme dinamiklerinin yarattığı özgüllükler (farklılıklar) içinde ele alınmasını sağlayan sosyo-mekansal diyalektik yaklaşımıyla yapılabilir. Bu nedenle, söz konusu kuramların modellerini Türkiye'ye doğrudan uyarlamaya çalışmak yerine, yerel siyaset ve katılımın, işgücünün yeniden üretimi ve sınıf dizilişlerinin az gelişmiş ülkelere (AGÜ) özgü özelliklerini Türkiye örneği bağlamında çözümlemeye katmak önemlidir.

Türkiye kentsel toplumunun gelişiminin Batı Avrupadakinden (bundan sonra yalnızca Batı diye anılacaktır) farklı olup olmadığı sorusu esas olarak, 1950'lerden başlayarak, 1960'larda belirginlik kazanacak biçimde büyük kentleri kuşatan gecekonduların uyardığı bir ilgiyle sorunsallaştırılmaya başlandı. Tarımda makineleşmenin, üretkenlik artışının işsizleştirdiği, kırlarda fazlalık haline getirdiği kentin yeni sakinlerinin modern sayılabilecek kent yapısını gecekonduyla, işportayla, arabeskle, dolmuşla, yoksulluk görüntüleriyle sert biçimde sarsmasına bir tepki verilmeye çalışılıyor, kentleşme-kentileşme ayrımıyla yaşanan

kentsel geçiş sürecinin çarpıklığı ve farklılığının sorumluluğu ilk başlarda büyük ölçüde göçmenlere yükleniliyordu (Tekeli ve Gülöksüz, 1983: 1234-1235). Zaman içinde kentli küçük burjuvaların bir dışlama tarzı olarak benimsediği, kırdan kente göçü ve göçmenlerin kendisini bir sorun olarak gören yaklaşım değişikliklere uğrayarak varlığını sürdürmekle birlikte, konuya kültürelci ve özcü olmayan daha evrensel/dünya-tarihsel bir çerçeveden yaklaşan çalışmaların da geliştiği görüldü. Bunlarla, Türkiye kentleşmesinin farklılıklarının ekonomik-politik dinamiklerinin neler olduğu, bu bakımdan hangi toplumlarla aynı gruba sokulabileceği ortaya konulmaya çalışıldı. 1970’lerin sonlarından başlayarak da akrabalık, hemşehrilik, mezhepsel benzeri pre-kapitalist ilişki ve bağların gündelik yaşamdaki etkisi ve siyasal katılım ve mekan üretimindeki rolleri tam bu kavramlarla ifade edilmese de vurgulanmaya, ele alınmaya başlandı (Dubetsky, 1976; Kartal, 1978). Bu nedenle Türkiye kentleşmesinin farklılıklarını bu soruları sorduran olguların mayalandığı 1950 sonrasında yoğunlaşarak tartışmak, öncesini ise satırbaşlarıyla verip geçmek en doğru yol gibi gözüküyor.

2.1 1800’LERDEN 1946’LARA TÜRKİYE’NİN MODERN KENTLEŞME DENEYİMİ VE BELEDİYELER

Türkiye’de modern kentleşmenin tarihi, modernliğin kültürel düzlemde temsil ettiği kapitalist toplumun ön koşullarının olduğu 19. yüzyıldan başlatılmaktadır. Bizim de katıldığımız bu dönemleştirmeden bakınca, Osmanlı’nın ekonomik anlamda emperyalist Avrupa’ya açıldığı ve reform hareketleriyle elde kalan toprakları daha etkili biçimde yönetmeye ve “Batılılaşmaya” yöneldiği 1830’ların sonları, 1840’ların başları bir başlangıç noktasıdır. Türkiye kentlerinin sözü edilen tarihlerden 1950’lara kadarki süreçte hangi

aşamalardan geçtiği konusu, bu bölümde birikim süreçleri, kentsel siyaset ve mekan üretimi açılarından ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1.1 Türkiye’de Modern Kentleşmenin İlk Dönemi (1840’lardan 1920’lere)

Osmanlı kentsel düzeni, Bizans ve bir kentsel topluluk dini olarak gelişen İslamiyet’ten devralınan bir düzendir. Bu düzen pre-modern bir toplumun kentine uygun olarak sıralayacağımız sosyo-mekansal özelliklere ve sunacağımız kentsel yönetim sistemine sahipti: mahallelerin etnik yapısına göre ayrıştığı ve etnik grupların belli kent parçalarında öbekteştiği, dini yapıların buralarda temel sosyal mekanları oluşturduğu, bu ikisi sayesinde mahallelerin kentsel sistemin temel yapı taşı ve etkin birer toplumsal kontrol aracı olduğu, üretim ve ticaret alanlarının ağırlıklı loncalarca denetlendiği, çarşıdaki pazar yerlerinin faaliyet kollarına göre ayrıştığı, ev-işyeri ayrımının düşük olduğu, kadınların kişiler arası anlaşmazlıklara bakmanın yanında loncalardan, subaşıdan, vakıflara kadar uzanan değişik şehir hizmetlerini üreten kurumları denetleme ve çıkan anlaşmazlıkları çözme yetkisine sahip olduğu, sosyal hizmetler ve ortak gereksinimlerin vakıflarca karşılandığı, kent topraklarının padişahın mülkü olduğu bir yapıya sahiptir (Ergin, 1995; Ortaylı, 1977; Tekeli, 1977a; Tekeli, 1983). Tekeli’nin de belirttiği gibi bu, feodal bir düzenin durağan kentinin yönetimi için yeterli görülebilecek bir mekanizmaydı (Tekeli, 1977a: 17).

Osmanlı’da bu dönemde reformlarla başlayan değişim sürecini salt dışsal talepler ya da yönetici elitin batılılaşma özlemleriyle açıklamak oldukça yüzeysel bir değerlendirmedir. Sanayi devrimi sonrasında ulusal sınırlara sığamaz ölçüde gelişen İngiliz ve Fransız kapitalizminin Osmanlı Devleti üzerinde aşama aşama denetim kurması olgusu, İmparatorluğun içsel dinamikleriyle birleşerek önemli yapısal değişimlere yol açmış,

kapitalizme geçiş sürecini başlatmıştır (Tekeli, 1982: 27). Söz konusu içsel dinamikleri sıralamak gerekirse ilk akla gelenler şunlar oluyor: 17. ve 18. yüzyılda bozulmaya başlayan klasik tımar sisteminin yerini hukuken olmasa da fiilen (toprakta) zel mülkiyet düzenine bırakmaya başlaması; yine aynı yüzyıllarda zayıflayan merkezi denetimin yeniden kurulması; Osmanlı'nın denetiminde tuttuğu İpek Yolu, Baharat Yolu gibi ticaret yollarının yeniden etkin hale getirilerek, (Batıdaki) toprak kayıplarıyla yaşanan ekonomik gerilemenin aşılması ve devlet gelirlerinin arttırılması; üretilen ürünlerin canlı Avrupa pazarlarına satılması; gelişmeye başlayan dış ticaretle zenginleşen Müslüman olmayan azınlığın kentlerde artan gücü; milliyetçilik akımlarının daha fazla parçalanmaya yol açmasının önüne geçme kaygısı. Temelde yetersiz hale gelen ülkesel yönetim sistemiyle, azınlık ve birey haklarını geliştirmeyi hedefleyen bu sürecin önemli boyutlarından biri de kentsel yönetim sisteminin yeni bir yapıya kavuşturulması olmuştur.

Aslında Osmanlı'da kent mekanına ilişkin bu minvalde ilk düzenleme modernleşme ve kapitalistleşmenin siyasal, hukuksal ve toplumsal altyapısı ve güvencelerini sağlayan Tanzimat Fermanı'ndan 6 ay önce Mayıs 1839'da hazırlanmıştı (Yerasimos, 1996: 1). Osmanlı kent mekanını modernleştirme yönündeki ilk resmi belge olarak kabul edilen bu metinde, Yerasimos'un aktardığına göre; geniş cadde ve rıhtımların açılması, dar sokak ve ıkmaşların kaldırılması, başkent'in kentsel alanında köklü bir değişimin gerekliliği gibi konular yer almaktadır. Bu metnin ardından, 1840'lardan itibaren sokakları genişletme ve sıralama doğrultusunda şehircilik kuralları ve mülkiyet rejimini değiştirecek, kamulaştırmalara olanak tanıyacak yasal düzenlemeler kabul edilmeye başlanmıştır. Bu yasal düzenlemelerin en önemlileri, 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi, ilk İstimlak Nizamnamesi

(1856) (Yerasimos, 1996: 2), Nizamname-i Umumi (1857) ve Arazi Kanunnamesi (1858) (Tekeli, 1996: 21).

Bu dönemi belirleyen birikim tarzı dış pazara dönük bir üretim ve ticaret sisteminin kurulmasıyla özetlenebilir. Bu tarzı yaratan, Avrupa kapitalizminin gıda ve hammadde taleplerinin, Osmanlı'daki tarımsal üretimi iç pazardan çok dış pazara dönük hale getirmeye başlamasıdır. Bu durum ülke içindeki ulaşım teknolojisi ve ağının dış ticarete uyarlı biçimde geliştirilmesini beraberinde getirmiş, geniş hinterlanda sahip İstanbul, İzmir, Beyrut, Selanik, Mersin, Trabzon gibi liman kentleri hızlı bir gelişme yaşamıştır. Ülke kaynaklarının dışarıya aktarılma noktaları haline gelen bu kentlerden başlayarak Osmanlı kentlerindeki sınıfsal, etnik yapı ve toplumsal yaşam da bir değişim sürecine girmiştir.

Eskiden artık ürüne el koyduğu için egemen konumda bulunan askerler ve genelde asker kökenli merkezi yöneticiler sultanın bürokratları haline gelmiş, Osmanlı toplumunun sınıfsal hiyerarşi şemasında ikinci kademeyi oluşturan din adamları (ilmiye) sınıfı ekonomik ve toplumsal gücünü yitirmiş, ticaret ve üretim sektörlerinin dönüşümü sonucunda da aynı şema içinde üçüncü sırada bulunan kesimler arasında gelişen taraf tüccarlar olmuş, loncalarda örgütlü zanaatkarlar ise gerileyen kesimlerden biri olmuştur (Tekeli, 1982: 28-29). Ayrıca, modernleşme-kapitalistleşmenin önemli bir bütünleyeni olarak, İstanbul, İzmir, Bursa gibi ticaretin canlılık kazandığı bir kısım kentte, ihraç edilen kimi tarımsal ürünlerin ilk elde işlendiği fabrikaların kurulmaya başlanması, işçi, patron gibi modern sınıfların ortaya çıkması da bu sürecin kayda değer gelişmelerindendir. Birikim sürecine bağlı olarak yaşanan gelişmeler, 18. yüzyılda yüzde 8-9 olan kentli nüfusun 19.yüzyıl sonunda yüzde 25'e ulaşmasını getirirken (Tekeli ve Erder, 1978: 176), bu süreçte kırdan kente ya da liman kentlerine göç edenler arasında çoğunluğu ilk etapta Müslüman olmayanlar oluşturunuyordu.

Bunun nedeni, işgücü ihtiyacı duyan (zenginleşen) kesimin büyük oranda Avrupalı tüccarlarla bütünleşmiş Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlardan oluşması ve işletmelerinde kendi etnik cemaatinden insanları çalıştırmayı tercih etmesidir. Azınlıkların yoğunlaştığı bu kentlerde yabancı tüccarların sayısı da görece fazladır. Kimi yazarlara göre, bu kesimler pre-modern toplumlarda modern düşünce ve yaşam pratiklerinin yayılması anlamında toplumsal-kültürel bir değişimin de ajanları olarak nitelendirilebilir (Keyder, vd., 1996: 123). 1853-56 arası yıllarda yaşanan Kırım Savaşı'nın da İngiltere ve Fransa ile ilişkilerin gelişerek ve Osmanlı'nın bir Avrupa Devleti olarak tanınmasını sağlaması nedeniyle bu modernleşme sürecinde özel bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Ortaylı'nın aktardığına göre, Kırım Savaşı'nın belediye kurumunun gelişmesinde hızlandırıcı bir rolü de olmuştur. Osmanlı kentinin sırasındaki karmaşıklığı ve sağlık açısından olumsuzlukları yabancı elçilerin baskılarını doğurmuş ve Osmanlı'nın geleneksel kentsel yönetim sistemi yerini yerel halk tarafından seçilen bir meclisi olan belediyelere bırakmıştır (Ortaylı, 1977: 16). Bu yeni kent yönetim biçimin ilk uygulama yerlerinin bu kentler/kent parçaları olması da bu durumu yeteri açıklıkta ortaya koymaktadır⁵³. Bu belediye meclislerinin kentin etnik çeşitliliğini yansıttığını da belirtmek gerekir.

Liman kentlerinin önemi ve nüfusunun hızla arttığı bu sürecin bir yüzünü de iç pazara dönük üretim yapan zanaatkârların üretimine dayanan bazı kentlerin egemen birikim tarzı yüzünden ekonomik gerileme yaşaması oluşturmaktadır (Keleş, 1978: 18). Özellikle ekonomik canlılık içindeki kentlerde modern şehircilik ve kent yaşamı yönünde bir gelişme yarattığı için önemli bir dönem olan Tanzimat sonrası dönem, fıkren 1909 Babiali

⁵³ İlki 1856'da Pera ve Galata semtlerini kapsayan Beyoğlu'nda kurulan belediye kurumu 2. Abdülhamit döneminin 15. yılında yani 1891'de ülkenin tüm kentlerine yaygınlaştırılmıştır.

baskınından sonra, fiilen ise I. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında noktalanmıştır. Müslüman olmayan azınlıklara tanınan kimi hakların Osmanlı'yı geliştiren, güçlendiren bir harç olmak yerine daha da parçalayacağı düşüncesi, sivil-asker bürokrasi ve onun siyasal örgütü sayılabilecek İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde, varolan emperyalist dengeleri yerinden oynatmayı hedefleyen Almanya'yla yakınlaşmanın da etkisiyle güçlenmişti. Bu doğrultuda, milli bir burjuvazi yaratılarak ulusal bir ekonomi sisteminin kurulması ve modernleşmeyi (dönemin terminolojisiyle 'muasırlaşmayı') de bu milli temele bağlı kalarak gerçekleştirme düşüncesi benimsenmişti (İnsel, 1996; Toprak, 1982). Dünya Savaşı'ndan Lozan Anlaşmasına kadar geçen sürede yaşananlar başka şeylerin yanında bu planın uygulanacağı bir coğrafi ölçek ve demografik yapı değişikliği yaratmış, bu arada da pek çok kent kısmen ya da büyük ölçüde savaş, işgal ve direnişin arka planında yaşanan Müslüman olan ve olmayan Anadolu nüfus, halife (padişah)-Kuvayi Milliye yanlıları arasındaki iç savaş boyutundaki isyan ve çatışmalar sırasında büyük tahribatlara uğramıştır⁵⁴.

2.1.2 Ulus-Devletin Mekansallaşma Dönemi (1923-1946)

Erken Cumhuriyet dönemi olarak da bilinen 1923'ten çok partili rejime geçilen 1946 arası yıllar, izlenen siyasalar bakımından yekpare bir nitelik taşımamakla birlikte, yeni kurulan Cumhuriyetin üzerine kurulu olduğu coğrafi bütünlüğü kendi (modern-kapitalist) ulus-devlet mekanı haline getirmeye çalıştığı dönem olarak değerlendirilebilir.

1929 Dünya bunalımına kadarki liberal dönem ve 1930 sonrası devletçi-tek parti dönem olarak ikiye ayırabileceğimiz bu dönemin ilk yıllarında (1923-1930 arası) Ankara dışında kentleşme açısından durağan bir dönem yaşanmıştır. Tekeli'nin (1977a: 17) de

⁵⁴ Kurtuluş Savaşı'nın aynı zamanda bir iç savaş biçiminde yaşandığı tespiti daha ayrıntılı biçimde Savran, 1992'de yapılmaktadır.

belirttiği gibi, o yıllarda Cumhuriyet yöneticilerinin önünde duran iki temel iş bulunuyordu: ilki, önemli bir kısmı yanmış, tahrip olmuş Batı Anadolu şehirlerinin imarı ve bu şehirlerin mübadeleyle ve savaş süreciyle kaybettiği nitelikli işgücünün (küçük üretim ve hizmet sektörlerinde) yerini doldurmak; ikincisi, başkent ilan edilen Ankara'nın yeni düzenin (Cumhuriyet ve modernliğin) örnek mekanı, simgesi olarak yeniden inşasıdır⁵⁵. Buradan da anlaşılacağı gibi, gerek ülke yerleşim sistemine, gerekse de kentsel gelişmeye ilişkin bir takım tercihler söz konusudur.

Gerek dönemin siyasal-ekonomisinden kaynaklı maddi süreçler, gerekse de Cumhuriyet kurucularının mekanların anlamlandırma biçimine dair kültürel-ideolojik saikleri ve onu doğuran çelişkiler bu dönemin mekan üretiminde belirleyicileri olmuştur. Maddi süreçleri açıklamak gerekirse; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu coğrafi/topraksal bütünlük üzerine, Osmanlı'dan miras kalan birikimlerle (1913-1922 arasındaki dönem yaşanan savaşlar ve etnik çatışmalarla yaratılmaya çalışılan milli burjuvazi bu birikimin en önemli bileşeni idi) bir ulusal ekonomi yapısı kurmak, iç pazarı örgütlerken modern bir ulus-devlet ve burjuva toplum yapısı kurmak bunun temel belirleyenleriydi.

Modern burjuva toplum yapısının Türkiye'de serpiştiği mekan ise Batı deneyiminde olduğu gibi nüfusun sadece yüzde 25'ine yakınına barındırmakla birlikte, kırdan üretilen artı değerlerin birikime dönüşüm alanı olan kentler (Eraydın, 1988) olacaktır⁵⁶. Bu anlamda, fiziki ve kültürel modernleşme ve toplumun laikleşmesi projesinin çekirdeğinde yer alan kent mekanının üretimi ve yeniden üretimine Cumhuriyet kurucuları tarafından özel bir önem

⁵⁵ Ankara kent planıyla tanınan Hermann Jansen'in diğer iki planını da savaş sonrasında büyük bir nüfus kaybına uğramış ve kısmen yıkılmış önemli liman kentleri olan İzmir ve Mersin'de yapması da bu iki işin taşıdığı önceliği yansıtan iyi bir örnektir.

⁵⁶ Devlet 1930'ların sonlarında Köy Enstitüleriyle kırlara da el atmak istemişse de taşra kentleri ve kırsal alanlardaki yerel egemen sınıflar onun gelişimini ve toplumsal etkisini sınırlamayı bilmişlerdir.

verilmiştir. Sözü edilen projenin başarısının başlıca göstergelerinden biri ise Cumhuriyetin mekanını temsil eden taze başkent Ankara'nın imarı ve toplumsal gelişimi olacaktır. Ülkenin nüfus yoğunluğu, nitelikli işgücü ve sermaye birikimi açısından en önemli kenti İstanbul ise (Cumhuriyet öncesinde kentsel nüfusun %30'a yakını bu şehirde yaşıyordu- Tekeli ve Gülöksüz, 1983: 1230) bu yıllarda (eski merkezi konumunu kazanması için 1950'leri beklemesi gerekecekti) ciddi biçimde ihmal edilmiştir. Bunun bir yanıyla, İttihat ve Terakki, Saray çevresi gibi Eski Rejim'in (Cumhuriyet öncesinin) siyasi kadrolarının güçlü olduğu, etnik bileşimi görece kozmopolit, ekonomik açıdan gelişkin İstanbul'un Yeni Rejim'in kurucu kadrolarını girdabına çekerek yolundan saptıracağı, girilen devrimlere veyahut reformlara karşı engel oluşturacağı yönündeki bir kaygıdan kaynaklandığı söylenebilir⁵⁷.

Önceki dönemin yerleşme yapısının emperyalizme/kapitalist merkezlere bağımlılığına tepkinin şekillendirdiği yeni yerleşme/mekansal gelişme siyasası, dışa bağımlı liman kentlerinde yoğunlaşan mekansal örgütlenme biçimini yadsıyan, iç pazarın bütünleştirilmesini hedefleyen bir içerik taşıyordu. Bu anlamda yapılan önemli bir düzenleme, demiryolu hattının yenilenmesi ve geliştirilmesi sırasında liman kentleri odaklı ağaç dalları biçimli eski demiryolu şemasından ağ biçimine geçilmesi olmuştur (Tekeli, 1998). Bundan önce, demiryollarının yüzde 70'i Ankara-Konya çizgisinin Batısında kalırken, bu süreçteki demiryolu yatırımlarıyla (3383 km. yeni demiryolu yapıldı) hatların yarısından fazlası doğu bölgelerine kaydırılmıştır (Ersel vd., 2003: 214). Ancak bu siyasanın sermaye yatırımlarıyla bütünsellik kazanabilmesinin 1930-1950 arasındaki devletçilik siyasaları sayesinde mümkün olabildiğini de belirtmek gerekir.

⁵⁷ Mekana, onun barındırdığı toplumsal ilişkilere dair bu türden güçlü siyasi kaygıların yanında, Mustafa Kemal'in tek parti rejiminin kurulup Eski Rejim kadrolarını tasfiye ettiği 1930'a kadar adımını atmadığı İstanbul'un ihmalî ve Ankara'nın tercih edilmesi dönemin ülke yerleşim sistemine ilişkin ciddi bir tercihi yeniden üretmiş olması bakımından da önemlidir.

Daha serbest bir dış ticaretin söz konusu olduğu, dışarıya hammadde satıp karşılığında tüketim malları alınan 1923-1929 arası dönemde ise iç pazarı bütünleştirme hedefinin temel olarak, yukarıda bahsedilen ikili görev ve ulaşım ağının değiştirilmesiyle yerine getirilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. 1923-1946 arasındaki iki alt-dönemin koşulları ve ekonomi siyasaları farklı olsa da güdülen kaygı aynıydı; sermayeyi ulusal bir kimliğe büründürmek, sanayi üretimini geliştirmek ve iç pazarı bütünleştirmek. Bu süreçte kentlerin gördüğü işlevleri ise göreceli fiyat hareketleri ile tarımsal artığın sanayiye aktarıldığı, sermaye birikiminin dönüşüm alanı (Eraydın, 1988: 135) ve toplum yapısının dönüşümünün üsleri olmak biçiminde özetleyebiliriz. Birikimin temel kaynağının kırsal üretim olduğu bu dönemde kentlerin büyüme hızı bakımından yerinde saydığı görülmektedir. 1927 Nüfus Sayımına göre yüzde 24,2 olan kentli nüfus oranı 1935'te yüzde 23,5'e düşmüş, 1940'ta yüzde 24,4, 1945'te ise ancak yüzde 24,9'a yükselebilmıştır (DİE: 1998).

Devletçilik siyasasına geçilmesiyle yatırım kararları alınırken iç pazarı bütünleştirme doğrultusunda sanayi altyapısının ve nüfusun ülke içine yayılmasına özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Elbette bu süreçte bölgeler arasında tam bir dengenin gözetildiği de söylenemez. Sonuçta bir kamu işletmesi kurulurken üç temel belirleyenin bir arada değerlendirildiği gözlenmektedir: yabancı işgal tehlikesine karşı sanayi altyapısını iç bölgelere yayma stratejisi, demiryoluna yakınlık, enerji kaynaklarına ulaşılabilirlik. Her ne kadar ilk kriter ekonomik olmasa da Tekeli ve İlkin'in aktardığı gibi (2004: 224-225), birbirine yakın avantajları olan iki yer arasında (Nazilli-Sarayköy) seçim yapılırken daha korunaklı olan (Sarayköy) tercih edilmiştir. Bu kriterler doğrultusunda, devletçilik siyasasıyla kurulan kamu işletmelerinin çoğunun Anadolu'nun ortasına, nüfusu 20 bini aşmayan yerlerde kurulması da nüfusun mekanda dengeli bir yayılım göstermesi açısından olumlu sonuçlara yol açmıştır

(Tekeli, 1982: 42, 49, 330)⁵⁸. Ancak bunun yanında, bu fabrikaların ve daha fazlasının Kayseri, Eskişehir gibi ekonomik potansiyeli yüksek ve sıralanan kriterlere uyan orta büyüklükteki Anadolu kentlerine de kurulmuş olduğunu belirtmek gerekir. Yerleşme yapısını değiştirmeyi hedefleyen bu siyasalara karşın, İstanbul ve İzmir -durağanlık içinde olsalar da- kentlerin büyüklük sıralamasında ilk iki sırayı almaya devam etmektedir (Tekeli, 1998: 7)⁵⁹. Küçük ve orta büyüklükteki bu kentlerin tekstil, demir-çelik, şeker fabrikası gibi büyük sanayi tesisleriyle geçirdikleri dönüşümün nüfus artışı dışındaki boyutları da bu kentlerdeki mekânın toplumsal üretimi süreçleri açısından incelenmeye değer bir konudur. Örneğin söz konusu sanayi tesislerinin içinde işçi konutlarının, sosyal tesislerin bulunduğu birer yerleşke biçiminde kurulmuş olması⁶⁰; bir yandan buralardaki toplumsal yaşantıyı (modernleşme yönünde) değiştirmiş, bir yandan da kentin ekonomik gelişimini Ankara'nın ve onun yerellikteki temsilcilerinin (kaymakam, vali) yatırım, istihdam kararlarına bağımlı hale getirmiştir. Bu da, toplum yapısının değişimine sınıfsal çıkarları ve dünya görüşleri nedeniyle direnen taşra eşrafının ve büyük toprak sahiplerinin ülke coğrafyasındaki etkinliğini kıran üsler haline gelmesi açısından ulus-devlet mekânının oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır.

Modern anlamda belediyecilik geleneğinin çok gelişkin olmaması nedeniyle Cumhuriyetin ilk yıllarında belediyelerin gerek görev ve yetkileri, gerekse de merkezi yönetim karşısındaki gücü ve yerel esnaf ve eşraf üzerindeki kontrolü düşük kalmıştı. Belediyelere pek çok görev yükleyen 1930 tarihli 1580 sayılı Belediyeler Yasasının

⁵⁸ İstanbul, İzmir, Adana nüfusunun yüzde 20-40 arasında arttığı 1927-1945 arası yıllarda, sözü edilen kentlere, nüfusu yüzde 105 artan Kırıkkale, yüzde 202 artan Nazilli, yüzde 175 artan Çanakkale, yüzde 130 artan Ereğli örnek gösterilebilir (Aren, 1949: 345).

⁵⁹ İmarı rejimin prestiji olan Ankara ise bu süreçte yıllık ortalama yüzde 6'lık bir büyümeye kaydederek (Tekeli, 1998: 8) 1927'de yaklaşık 75 bin olan nüfusunu 1950'lerin başında 288 bine çıkarmıştır (Tekeli, 1982: 49-81, 331).

⁶⁰ Bunda 1932'de danışmanlık ve teknik destek için Türkiye'ye gelen Sovyet uzmanların özel bir etkisi olduğu söylenebilir.

gerekçesinden anlaşıldığı kadarıyla, 1920'ler boyunca yereldeki küçük girişimciler ve geleneksel grupların bu kurumlar üzerinde merkezi devlet bürokrasisini ve yeni yükselen burjuvaziye rahatsız edecek derecede bir etkisi olmuştur (Tekeli, 1983: 9). Bu etki varolan belediyelerin görevli kılındığı modernleşmenin gereklerini yerine getirmesine engel oluşturduğundan⁶¹, sözü edilen yasayla belediyeler üzerlerindeki merkezi vesayet artırılmıştır. Bu nedenle, yasanın çıktığı tarihten 1950'ye kadarki süreçte yerel yönetim birimi olarak il özel idarelerinin yetki ve kaynak bakımından belediyeye göre daha güçlü olduğu belirtilmektedir (Güler, 1992: 159). Tekeli'ye (1983: 9) göre bu durum rejimin, esnaf türü gelenekçi güçlerle ilişkisi yüksek girişimci tabanın belediyeler üzerindeki etkinliğini ortadan kaldırmak isteğinden kaynaklanmıştır⁶². Aslında 1930'a gelinceye değin Cumhuriyet devrimlerinin aktörü olan kadronun yereldeki değişim karşısı gelenekselci çevrelerin belediyeler üzerindeki etkisi karşısında boş durdukları da söylenemez. Bu etkinin kırılması için 1920'li yıllarda izlenen sosyo-mekansal strateji doğrultusunda yapılan değişikliklerden başlıcaları: loncaların ayrıcalıklarının kaldırılması, ticaret odalarının kontrolü altına sokulmaları, belediyelerin ceza kesme yetkisinin artırılmasıydı (Tekeli, 1977a: 19)⁶³.

Cumhuriyetin ilk 27 yılının kentleşme tarihini sosyo-mekansal diyalektik açısından değerlendirmek açısından bu noktada; kentlerin fiziki dokusunun nasıl değiştiği, mekanın toplumsal açıdan nasıl üretildiği, devletin ve toplumsal formasyondaki diğer aktörlerin bu

⁶¹ Bu görevli kılmayı İsmet İnönü'nün *Belediyeler Dergisi*'nin birinci sayısına gönderdiği şu yazıdan da anlıyoruz: "Türkiye'nin bayındırlığı vatandaşların düzgün belediye yönetimi altında medeniyet yaşayışı görmeleri, belediyelerin yükselmesine bağlıdır (Akt. Tekeli, 1998: 9)."

⁶² Bütün bunlar bu dönemde bile belediyelerin merkezin salt bir uzantısı olmadığının göstergesi sayılmalıdır.

⁶³ Cumhuriyetin 1920'li yıllarında belediyelere ilişkin en önemli yasal düzenlemeler: belediye gelirlerini ciddi biçimde yükselten 26 Şubat 1924 tarihli 423 sayılı Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu; 18 Mart 1924'te çıkarılan ve belediyelerin hangi yerleşimlerde kurulacağını (nüfusu 2000'den fazla olan yerler) tanımlayan 442 sayılı Köy Kanunu; ve Osmanlı belediyelerinde olmayan bir yetki olarak ceza verme yetkisi sağlayan, bu sayede belediyenin esnaf üzerinde kontrolünü güçlendiren 16 Nisan 1924 tarih ve 486 sayılı "Umur-u Belediyeye Müteallik Ahkam-ı Cezaiye Kanunu"dur (Tekeli, 1977a: 18-19).

süreçteki rolleri ve ağırlıklarının ne olduğu, dönemin kentsel siyaset, katılım ve belediyeçilik açısından özellikleri gibi konulara da değinmek gerekiyor. Kentleşme hızının durağanlığından dolayı fiziki doku üzerinde çok fazla bir basınç yaratmadığı bu dönemde, mekanın toplumsal üretiminde önem taşıyan şey daha ziyade anlamlandırma süreçleri boyutunda olmuştur. Bu üretim de kendini savaş sonrası koşullarda kamusal alanın tek hakimi kılmış Cumhuriyet rejiminin modern bir toplum yaratmak doğrultusunda kent yaşamının deneyimlenme ve anlamlandırılma sürecine ilişkin yaratmak istediği değişikliklerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Sungur Savran'ın deyimiyle kitlesiz-tepeden bir burjuva devriminin sosyal devrim süreci olan 1920'ler ve 1930'lar Türkiye'sinde "gerek devletin yapısında, gerekse toplumsal ilişkilerde, burjuva sosyo-ekonomik formasyonun ve kapitalizmin hızla gelişmesinin yolunu açacak önemli değişiklikler" (1992: 49-50), toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında kapitalizmin yerleşmesi ve gelişmesinin önünde yükselen birçok engeli ortadan kaldırırken (Savran, 1992: 51), mekanın toplumsal üretimine de ciddi etkilerde bulunmuştur. Bu etkilerin başında, kentlerdeki toplumsal ilişkileri kökünden etkileyen dinin kamusal alanın dışına çıkarılması biçimindeki bir laikleşme gelmektedir. Siyaset, hukuk, eğitim, ideoloji/kültür alanlarının yeniden düzenlenmesinin sonuçlarından biri olan İslam'ın kamusal alanın dışına çıkartılması yerel eşraf ve toprak sahiplerinden oluşan geleneksel güç yapısının kendisini yeniden üreteceği sosyo-kültürel zemini (anlamlandırma sürecinin kilit noktası) belli oranda altından çekmek anlamına gelmiştir⁶⁴.

⁶⁴ İslam'ın kamusal alanın dışına çıkartılması olarak değerlendirilen değişiklikleri Ahmet Yaşar Ocak şöyle sıralamaktadır: Saltanat (1922) ve Hilafetin (1924) kaldırılması; 1937'de devletin resmi dini ibaresinin kaldırılması; Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin ilgası; Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam'ın yarı bağımsız finans kaynaklarını oluşturan vakıfların siyasal iktidarın denetimine alınması; 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı'nın önceli olan Umur-u Diniye Riyaseti'nin kurulması; 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması (Ocak, 2003: 108-109).

Kent yaşamının deneyimlenme ve anlamlandırılma sürecine ilişkin yaratılmak istenen değişikliği sağlayan diğer bir faktör, özellikle savaşlarla, yangınlarla tahrip olan Batı Anadolu kentleriyle başkent Ankara başta olmak üzere kentlerdeki fiziki dokuyu mimari, cadde ve sokakların düzenlenmesi, merkezlere konulan anıtlar gibi noktalardaki tercihlerle farklılaştırma girişimleridir. Merkezi yönetimin bayındırlık çalışmalarına zaman zaman yüzde 15'lere varan oranda bütçe ayırabildiği bu dönemde (Batur, 1983: 42), kentlerin düzenli ve planlı olmasıyla, dönemin nüfusun arttırılması siyaseti doğrultusunda sağlıklı ortamlar olmasına da özel bir önem verildiği görülmektedir. 1930 yılında çıkartılan 1580 sayılı Belediye Kanunu Türkiye'de modern, planlı bir kent yaşamının gelişmesi için belediyelere birçok zorunlu ve isteğe bağlı işi tanımlarken, 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu da onların sırtına kamu sağlığıyla ilgili yeni görevler yüklemiştir. Belediyelerin mevcut mali ve insan kaynaklarıyla bu iki yasayla tanımlanan görevleri yerine getirmesinin olanaklı olmadığı anlaşıldıkça da 1933 yılında iki önemli kurum olan Belediyeler Bankası ve Belediyeler İmar Heyeti (İçişleri Bakanlığı bünyesinde) kurulmuştur (Tekeli, 1998: 10). Yine 1933 yılında çıkartılan ve kent merkezi niteliğindeki belediyelere imar planı yaptırma zorunluluğu ve tasarım düzeyinde ayrıntılı düzenlemeler getiren 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu da mekan üretimi açısından önemli bir düzenlemedir. Bir Alman kasabasının imar yönetmeliğinden esinlenerek hazırlanan (Geray, 1990: 223) bu yasayla kendi mekan temsili projesini daha somut biçimde ortaya koyan merkezi otoritenin, kent mekanının toplumsal üretimindeki rolünü belirginleştirdiği rahatlıkla söylenebilir. Merkezin kentlere belirli bir biçim verme doğrultusundaki bu adımı, birikim süreci açısından bütünleştirilmeye çalışılan iç pazarı bir ulus-devlet mekanına dönüştürme yönünde atılmış önemli adımlardan biri olarak değerlendirebiliriz.

Kent mekanına verilecek bu biçim aynı zamanda, birçok kenti cadde ve meydan düzenlemeleri bakımından standartlaştıracak, yerel kamusal alandaki yerel anlam, tavır ve simgeleri merkezi olana göre astlaştırmayı hedefleyecektir. Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, Cumhuriyet vb. isimler verilmiş⁶⁵, kenti enine ve boyuna kesen geniş, uzun birkaç cadde ve bulvar, bunların üzerinde önemli bir kamu binasının yakınında tören alanı niteliğinde ve içinde Atatürk Anıtı'nın bulunduğu bir meydan, kentin büyüklüğüne göre bulvarlardan birinin merkezi iş alanına yakın bir yerinde bir saat kulesinin varlığı çoğu kentin fiziki dokusunun ve kamusal alanının ortak özellikleri olarak sayılabilir⁶⁶. Tekeli de Yapı ve Yollar Kanunu'nun getirdiği düzenlemelerin, Cumhuriyet'in modern kent imajını daha ayrıntılı biçimde belirleme isteğinin bir işareti olarak yorumlanabileceğini belirtmektedir (2001: 25). Bu süreçte kent dokusuna ilişkin yaşanan değişme ve mekanın merkezi müdahaleyle bu şekilde aldığı biçim Cumhuriyet Türkiye'si kentlerinin çekirdeğini oluşturmuş, onun kent tahayyülü ve deneyimlenmesinde yol açtığı etkiler uzun süre baskınlığını korumuştur.

Kentin deneyimlenmesi ve anlamına ilişkin mekanın toplumsal üretimi sürecinde yaratılmak istenen değişimin diğer bir boyutunu, yeni rejimin kültürel-ideolojik hegemonyasını sağlayan kurumlaşmaların geliştirilmeye çalışılması ve geleneksel kesimlerin ilişki ve kültürlerinin kamusal alana taşınma ve görünürlüğünün engellenmesi oluşturmaktadır. Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra yapılan CHF 3. Büyük Kongresi'nde alınan kararlarla geçilen "tek parti dönemi(1930-1945)"nde (Hamamcı, 1990: 151), modernleşmeyi ulusçu bir ideolojiyle, halkçılık ve köycülük söylemleriyle birleştirerek,

⁶⁵ Bu cadde ve bulvarlara yerelliğin özgüllüğüne göre İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Fevzi Paşa gibi Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın önemli komutanlarının isimleri de verilebilmektedir.

⁶⁶ Bunlara ek olarak, motorlu taşıtların kent-içi ulaşımında belli bir önem kazanması da çıkmaz sokaklı, dar caddeli kent dokusunun yerini modern bir kent dokusu ve yaşamına bırakması açısından bu dönemki imar sürecinin önemli bütünleyenlerinden biri olmuştur.

'köktenci' bir biçimde gerçekleştirmeye yönelik (Tekeli, 2001: 74) Cumhuriyet bürokrasisi- (onunla ilişkisiyle yükselen) burjuvazi ittifakı, görüşlerini yaymak ve toplumsallaştırmak için de yeni bir örgütlenme modeli geliştirmiştir.

Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Tayyare Kurumu, Tasarruf ve İktisat Cemiyeti gibi merkezi kurumların yanında, yerele uzanan Köy Enstitüleri, Halkevleri gibi kurumlarla köktenci modernleşme doğrultusunda kırdı ve kentte insanların gündelik yaşamlarında bahsedilen söylem ve ideolojileri yayma ve modernleşme karşıtı güçlerin buralardaki toplumsal yaşamdaki entelektüel-kültürel hakimiyetlerini kırma konusunda önemli roller üstlenmişlerdi. Yerel düzeyde belediye ve parti örgütü etrafında kümelenen bir bütün oluşturan bu kurumların başkanlıklarını, kimi yer ve zamanda belediye başkanlığı ve parti başkanlıklarını da kendisinde toplayan tek bir kişi yürütüyordu (Tekeli, 1978: 48). Bu açıdan toplumsal tabanı oldukça dar olan Cumhuriyet rejiminin özellikle küçük ve orta ölçekli kentlerdeki en önemli kurumları Halkevleri'di (Osmay, 1998: 142). Kentin üst düzey bürokratları, gazetecileri ve siyasetçilerince desteklenen Halkevleri'nin, sayılan çevrenin çeperindeki burjuva, küçük burjuva kesimleri etkinlikleriyle bir araya getiren ve sivil kamusal alanı da bu etkinlikler ve kültürel üretimleriyle doldurmaya çalışarak modern-burjuva yaşam kültürünün gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Bu nedenle, Tekeli'nin de belirttiği gibi bu dönemin bir Anadolu kentinde halkevlerinin etkinliklerine eğilmeden, salt Belediyenin etkinlikleriyle sınırlı kalınarak kentsel yaşamın niteliğini kavramak olanaklı değildir (1978: 48). Tek parti rejiminin (Cumhuriyet Halk Fırkası'nın) kentlerdeki paralel popüler örgütleri gibi çalışan Halkevlerinin yanında, sayısı 1946'da 343 olan spor derneklerini⁶⁷ (Yücekök,

⁶⁷ 1946'daki dernek sayılarına bakıldığında spor derneklerinin tüm dernekler içinde en fazla sayıda örgütlenmiş "sivil" toplum kuruluşları olduğu görülmektedir. Onları 105 sayısıyla kültür dernekleri, 103 sayısıyla da esnaf dernekleri izlemektedir (Yücekök, 1971: 119).

1971: 119), bunlar arasında da üst düzey bürokratlar ve siyasetçilerle kent burjuvazisinin bir araya geldiği seçkin ortamlar olarak Şehir Kulüplerini de anmak gerekiyor.

2.2 TÜRKİYE'DE 1946-1960 ARASINDA YAŞANAN DEĞİŞİM VE SOSYO-MEKANSAL İZDÜŞÜMLERİ İŞİĞİNDA BELEDİYELER

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası konjonktürün de hızlandırıcı etkisiyle Türkiye dışa kapalı, devletçi ekonomi yapısından ve tek partili siyasal rejimden uzaklaşarak, ABD egemenliğindeki dünya kapitalist sisteminin bir parçası olmaya yöneldi. Liberal siyasaların ekonomik ve siyasal boyutta yansımaları sayılan dışa açık özel sermayenin ihtiyaçlarına öncelik veren bir birikim modeli ve çok partili rejime geçiş 1946 yılında başladı, Demokrat Parti iktidarıyla olgunlaştı. Ekonomi ve siyasette yaşanan bu değişimle birlikte de Tekeli'nin "köktenci modernite" dediği toplumsal gelişme projesinin yerini, halkın kültür ve geleneklerine daha hoşgörüyle bakan ve modernleşmenin ekonomik ve teknolojik gelişme boyutlarına vurgu yapan daha sentezci bir anlayış aldı.

Yaşanan değişimin toplumsal ve mekansal izdüşümlerini ve bunların kentsel siyasetle belediyeçilik pratiklerine etkilerini burada birbiriyle içsel biçimde ilişkili -ve bu yüzden de yer yer aralarına sınırlar koymanın güçleştiği- üç ana eksenle çözümlemeye çalışacağım. Bu üç eksenlerden biri, ülkenin birikim biçiminde yaşanan değişikliğin ülke yerleşim sisteminde ve kentsel gelişimde nasıl mekansallaştığıdır. İkincisi bu süreçte toplumsal ilişkilerde önemli bir değişim anlamına gelen devlet-toplum ilişkisinde yaşanan değişikliğin nasıl mekansallaştığıdır. Bu eksen kendi başına bir olgu olarak değil de toplumsal ve kültürel-ideolojik hegemonya biçimlerindeki değişiklik (dinsel ve milliyetçi muhafazakar değer ve motiflerin sosyalizasyon süreçlerinde eskiye -tek parti döneminin laik modernleşmeciliğine-

göre daha yoğun ve rahat biçimde kullanılması gibi önemli bir değişikliğe işaret eder) genel bağlamı içinde değerlendirmek gerekmektedir. Üçüncü eksen ise süreç içinde bu iki boyutta yaşanan değişimlerin kentsel siyaset ve belediyeçilik açısından ne tür yansımaları bulunduğudur.

Bu arada, kısa bir literatür taraması bize, bir geçiş dönemi olarak da nitelenebilecek 1946-1960 arasında zemini döşenen ve sonraki süreçte olgunlaşacak olan düzenleme biçimi ve birikim sürecinin ürünü olan hızlı kentsel nüfus artışı, ithal ikamecilikle yaşanan hızlı sanayileşme, gecekondu, marjinal/enformel sektör gibi bir takım sosyo-mekansal gelişme ve sorunun salt Türkiye'ye özgü olmadığını aynı dönemde modernleşme paradigmasıyla dünya kapitalizmine eklemlenen azgelişmiş veya geç kapitalistleşmiş ülkelerin çoğunda da göstermektedir (Roberts, 1995; Lloyd, 1993).

2.2.1 Ülke Ekonomi-Politiğinde Yaşanan Değişim ve Makro-Mekansal İzdüşümleri

Batılı, kapitalist “Hür Dünya”nın bir parçası olmaya çalışan Türkiye, savaş sonrasında ABD menşeli Truman doktrini ve Marshall Planı’nın getireceği dış yardım ve kredilerden yararlanmak üzere harekete geçti (Boratav, 2004: 99). Marshall Planı, Türkiye’yi uluslararası ekonomik işbölümünde, savaşla yıkılmış ve yeniden imar edilen Avrupa’nın tarımsal ve mineral ürün ihtiyacının karşılandığı bir ülke olarak işlevlendirmesi bakımından ülkenin bu dönemdeki sosyo-ekonomik gelişiminde özel bir öneme sahip olmuştur (Savran, 1992: 90). Marshall planıyla Dünya kapitalist ekonomisine açılma CHP tarafından 1946’da başlatılmış, kırsal sınıfları ve ticaret burjuvazisini siyasi ve ekonomik liberalizmiyle uzlaştıran Demokrat Parti (DP) iktidarı sırasında etkin biçimde yaşama geçirilmiştir. Önceki dönemde

burjuvaziyle birlikte egemen blokun önemli bir bileşeni olan sivil-asker bürokrasinin dezavantajlı konuma itildiği bu süreçte, tarım ve dış ticarete (tarımsal ürün ve hammadde ihracı karşılığında sanayi ürünleri ithal etme üzerine kurulu) dayalı bir sermaye birikim modeli izleniyordu. Söz konusu model devletin ve toplumsal sınıf ve grupların (aktörlerin) dahil olduğu bir süreç olarak oturdukça, tarımda makineleşme ve modern üretim tekniklerinin yaygınlaşmasıyla sağlanan verimlilik artışları ülkenin ekonomik gelişimini hızlandırırken, üretim teknikleri, toprak mülkiyetindeki hukuksal ve sınıfsal değişimler ve nüfus artışıyla birlikte kırdan kopmalar da yaşanmaya başladı.

Önceki dönemde yalnızca Ankara’da gözlenen hızlı nüfus artışı, Türkiye’nin tüm kentlerinde görülmeye başlandı. Ağırlıkla kırsal alanda yaşanan gelişmelerin etkisiyle kentlere yönelen nüfusla birlikte, 1950’de yüzde 25 olan kentli nüfus oranı, 1955’te yüzde 28,8’e yükselmiş, 1960’da ise yüzde 31,9’a varmıştır (DİE, 1998)⁶⁸. Doğduğu ilin dışında yaşayanların oranının yüzde 9,3’ten 11,0’a yükselmesi (Tekeli ve Gülöksüz, 1983; 1232) ise bu süreçte iç göçlerin esas olarak, kırdan aynı ilin merkezine ve belediyeliklerine dönük olarak yaşanmış olduğunu göstermektedir.

Kırdan kentte göçle yaşanan demografik değişimin ülke yerleşim sisteminde şekillenışı ise kapitalizmin yapısal bir özelliği olan mekansal eşitsiz-bileşik gelişmeyle kendini ortaya koymuştur. DP iktidarının sınıfsal ittifak şemasındaki konumu ve 1946-54 arasındaki zenginleşmesi nedeniyle tarım sınıflarının (büyük toprak sahipleri ve küçük çiftçiler) ekonomideki güçlü yerini koruduğu için kır ile kent arasındaki denge devam ederken, 1950-60 arası süreçte devletçi ve görece kapalı ekonomi yapısından, dışa açık ve özel sermayenin

⁶⁸ Tekeli ve Gülöksüz’ün verdiği rakamlar (1983: 1232), DİE verilerinin bu kentleşme oranını il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfus üzerinden tanımladığını göstermektedir.

ihtiyaçlarına göre kurgulanmış liberal bir ekonomiye geçilmesinin etkisiyle, kentler ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları, ekonomik açıdan çeşitli sosyo-mekansal avantajlara⁶⁹ sahip bulunan Batı bölgelerindeki bazı büyük kentler lehine açılmaya başlamıştır. İstanbul ve evresi (Doğu Marmara alt bölgesi) gelişen ticari ve sınai etkinliklerin merkezine otururken (Sönmez, 1990: 41), İzmir merkezli Batı Ege alt bölgesi ve Adana merkezli Çukurova alt bölgesi de aynı dinamiklerle hızlı bir gelişme dinamiği yakalamıştır.

lke yerleşim yapısını etkileyen bir diğer gelişme, ulaşım sisteminde önceliklerin değiştirilmesidir. nceki dönemin demiryoluna ağırlık veren ulaşım stratejisinden, karayolu ağırlıklı altyapı sistemine geçiş; ulaşım maliyetlerini yükseltmiş, kentlerde bu gelişmeye uygun geniş yollar açılmasını, otomobil merkezli bir planlama anlayışının güçlenmesini, toplu taşımacılıkta da kk girişimciğiğin ilk örneklerinin ([taksi-]dolmuşuluk) zellikle büyük kentlerde boy vermesini getirmiştir.

Yaşanan demografik geçiş ve bunun mekansal açıdan eşitsiz gelişimi kentlerin birikim süreci açısından oynadığı rolde de değişiklikler yaratmıştır. Bu dönemde, özel sermaye açısından kentler salt kırdaki yaratılan değerlerin görelili fiyat hareketleriyle biriktirildiği yerlerin olmanın ötesine geçerek birikimin odağına yerleşmeye başlamıştır. 1950'lerin ortasında dünya tarım fiyatlarında yaşanan düşüşün ardından, önceki yıllarda önemli bir zenginleşme yaşayan bir kısmı aynı zamanda toprak sahibi olan büyük tüccarların önemli bir kısmının DP'nin getirdiği ithalat kısıtlamalarının da etkisiyle, sanayiye yönelmesi bunun başlıca nedenidir (Savran, 1992: 93; Gülalp, 1993: 33)⁷⁰. Ancak veriler sermaye birikiminin 1950-

⁶⁹ Bunların başında, sosyal ve fiziksel altyapı olanaklarının gelişkinliği, geniş bir hinterlanda sahip olmak, dış ticaret kanallarına yakınlık/dış ilişki ve bağlantılara sahip olmak gelmektedir.

⁷⁰ Gülalp (1993: 42), bu süreçte yaşanan hızlı sanayileşmede bu sermaye sahiplerinin yabancı ortaklar bulmuş olmalarının da ciddi bir etkisi olduğunu belirtmektedir.

1960 arasında yalnızca sanayiye değil, konut, arsa gibi kentsel rant alanlarına da yönelmiş olduğunu da göstermektedir. Kırın zenginlikleri ve nüfusunu çeken kent mekanında yapılan konut yatırımlarının toplam (kamu-özel) yatırımlar içindeki payı 1950’de yüzde 28,3 iken 1955’te yüzde 34,5’e çıkmıştır (Eraydın, 1988: 144). Gürol Tüzün’ün (1998: 153) verdiği rakamlarsa konuta yatırılan miktarın özel sermaye yatırımları içindeki ağırlığının çok daha yüksek olduğunu göstermektedir. 1950-1954 arasında özel sermayenin yüzde 59,4’ü konuta giderken, 1954-1960 arasında bu oran yüzde 66’ya yükselmiştir. Bu yatırımların önemlice bir kısmı konut alanında gecekondulaşmayla birlikte dönemin önemli bir olgusu olan apartmanlaşmaya gitmiştir. Yıldız Sey (1998: 34), orta gelir gruplarının konut gereksinimlerini karşılayan apartman sayısındaki artış ve yaygınlaşmanın bir modayı izlemekten ziyade kentsel rantı artırma kaygısından kaynaklandığını belirtmektedir.

Kırdan kente hızlı göçün yarattığı konut sorununun, konut yapımı, kentsel toprak rantı ve inşaat gibi alanları bu biçimde, sermaye birikiminin kırılma alanları haline getirmesi de kent mekanının birikim süreci içinde oynadığı roldeki değişimin bir diğer boyutu olarak üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Ancak muhtemeldir ki sanayideki ve ticaretteki yüksek kârlılık oranları ve dış yardım ve kredilerin etkisiyle bu durum belli bir süre devam ettirilebilmiştir. Ancak ithal ikameci sanayileşme siyasasının planlı dönemde (1960-1980) daha disiplinli biçimde izlenmesi nedeniyle, konut sektörünün büyük ölçüde küçük girişimcilere (yap-satçı müteahhitlere) ve emekçi kesimlerin hazine arazileri üzerinde kendiliğinden geliştirdiği çözümlere (gecekondulaşmaya) terk edilmiş olmasının bu dönemden bir farklılaşma yarattığı rahatlıkla söylenebilir.

Kırsal nüfusun yüzde 71,2 olduğu 1955’te nüfusun yüzde 77,4’ünün, yüzde 68,1 olduğu 1960’da ise yüzde 74,9’unun kırsal etkinliklerle geçimini sağlıyor oluşunun gösterdiği gibi

1950-60 arasındaki göç sürecinde, kentin sunduğu olanakların yetersiz kalmıştır. Kırsal işsizlik ve yoksulluğun kente taşınması anlamında “kentın kırsallaşması” anlamına gelen bu durumun en belirgin göstergesi, yeni gelenlerin kendiliğinden geliştirdikleri çözüm olarak değerlendirilen gecekondu olgusudur. Sayıları 1955’te 50 000’i bulan gecekonduların (Ersel, vd., 2003: 172) ilk örnekleri 1945-50 arasında kent çevresindeki hazine arazileri üzerinde inşa edilmiş derme-çatma barakalar biçiminde gelişmişti. Bu barakaların yoğunlaştığı yaşam alanları 1950’lerde hükümetin 1948 ve 1953’te çıkarttığı gecekondu af/ıslah/önleme yasaları ve kent yönetimlerinin buralara getirdiği (yol, elektrik, okul gibi) altyapı hizmetleriyle mahalleleşme aşamasına geçti (Şenyapılı, 1998: 308-309). Şenyapılı, bunların gecekondulaşmada ilk kırılma noktası olduğunu ve kentin yerleşikleri, yöneticiler ve medya, bunların kent mekanını “kirllettiklerini” düşünürken, bu tür bir kamusal siyasanın gelişmiş olmasının arkasında ucuz, hareketli ve sisteme eklemelenmeye çalışan geniş bir işgücü kitlesinin barınma gereksinmesini karşılamak gibi ekonomik açıdan önemli bir işlevi görmesinin yatmakta olduğunu belirtmektedir (1998: 310).

1946’yı izleyen hızlı büyüme yıllarında ağırlıkla gecekondu bölgelerinde yaşayan ve tarım-dışı faaliyetlerden geçimini sağlayan bir toplum kesiminin de kentlerde hacmi, önemi ve ekonomideki rolünün arttığı görülmektedir. “Marjinal” diye nitelendirilen faaliyetlerde (bunlar kentleşme literatüründe bağımlı kentleşmenin⁷¹ bir sonucu olarak kabul edilmektedir

⁷¹ Bağımlı kentleşme 19. yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın başlarında bir ülkenin kaynaklarının dışa aktarıldığı liman kentlerinde (Bombay, Şangay, Kalküta gibi) görülen hızlı gelişmenin sosyo-mekansal düzeyde farklılıklarını anlatmak için kullanılan bir terimdir (Keleş, 1997). Bu terim, her ne kadar siyasal anlamda klasik sömürgeciliğin gerilediği bir süreçte olursa da, 1950-1960’larda az gelişmiş ülkelerde başlayan dışa bağımlı sanayileşmeyle (“kalkınmayla”) ortaya çıkan sosyo-mekansal gerçekliği (gecekondu, örgütlü-modern kesimlerin yanında sürekli genişleyen ve çeşitlenen marjinal sektörün varlığı, baraka evlerin yanı başında yükselen lüks çok katlı binalar vb.) adlandırmak için yeniden güncelleştirilmiştir. Bağımlı kentin yalnızca yoksulluğun ya da genel bir konut krizinin kenti olmadığını söyleyen Castells, mekanı kendilerini sanki bu bir mekanın üreticileri değil de sahiplerinin mülkü üzerindeki geçici inşaatçılar gibi gören yerleşimcilerce üretilen bir kent olduğunu söylemektedir.

[Tekeli, 1977b]], küçük üreticilik ve küçük hizmetlerde varlığını sürdüren ve sosyolojik olarak küçük burjuvazi ve lümpen-proletaryadan ve (belki de daha önemlisi) bu iki kategorinin hem karması, hem de onlardan ayrılıkları olan (“marjinal”) gruplardan oluşmaktaydı (Boratav, 2004: 115). Boratav bunların toplumdaki ve ekonomideki ağırlığını şöyle özetliyor:

1952-53 ile 1960-61 arasında, tarım-dışı nüfus içinde *ücret ve maaşlı olmayanların* hem mutlak sayısında, hem de göreceli payında artışlar gerçekleşmiş; bunların tarım-dışı faal nüfus içindeki oranları yüzde 35,9’a yükselmiştir. Kentli büyük ve orta burjuvaziye de içermesine rağmen bu kategorinin sayısal olarak büyük bölümünün düşük ve düzensiz gelir sahiplerinden oluşan ve yukarıda gevşek biçimde “lümpen-küçük burjuvazi karışımı ve karması” diye tasvir ettiğimiz grupların şişkinliğine tekabül etmesi doğaldır (2004: 115).

Bu kesimin gelişmesinde etkili olan asıl dinamik kentlerin fiziksel ve sosyal altyapısının yaşanan hızlı göç karşısında yetersiz kalmasıdır. Bu durumun sonucu olarak, kırdan gelen nüfusun işgücü piyasasının istihdam olanaklarının ötesine geçtiği koşullarda kendiliğinden geliştirilen çözümler sınıfına giren dolmuşçuluk ve işportacılık benzeri işler gelişmiştir. Bunun yanında, 1960’lara doğru kentlerdeki toplu tüketim alanlarının bu türden küçük girişimcilere bırakılması da bu kesim içinde görece örgütlü küçük burjuva unsurları kent yaşamında ve özel olarak da kentsel siyasette güçlendirmiş ve geniş bir hizmetler sektörünün oluşmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, yaşanan bu gelişmeler kentlerin önceki dönemin modernleşmesiyle yeni bir biçim almış kısımlarıyla açıkça tezat oluşturan yeni yaşam

Sakinlerinin kentsel gelişme üzerinde bir sosyal kontrole sahip olmadığını –devletin ali çıkarları ve yabancı sermayenin değişen akışları buna sahiptir– söylediği bağımlı kent kentsi olmayan bir kenttir (1983: 212). Terimin 1970’lerde plancılar ve araştırmacılar arasında revaçta olduğunu söyleyen Tekeli (1982: 195-197), kavramın yalnızca marjinal kesim ve gecekondulaşma olgularıyla sınırlı kullanılmasının yanlış olduğunu, Türkiye gibi bağımlı ülkelerdeki kalkınma sürecinin örgütlü ve modern kesimleri sayılan burjuva ve küçük burjuvalar üzerindeki etkilerinin de araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

çevreleriyle (gecekondulu, dolmuşlu, işportalı) tanışması ve az gelişmiş, bağımlı ülke kentlerine özgü ikili bir yapı kazanmaya başlaması sonucunu doğurmuştur. Bu yapı; kırsal yoksulluğun kentlere daha belirgin biçimde taşındığı, devletin kentsel altyapıya yatırımları kısıtıldığı ve toplu tüketimi tamamen küçük girişimcilere teslim ettiği 1960'larda daha da belirginlik kazanacaktır.

2.2.2 Hegemonya Biçimlerinde ve Devlet-Toplum İlişkisindeki Değişikliklerin Mekansallaşması

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonrası yılların bir diğer özelliği, birikim biçimindeki değişime paralel olarak toplumsal ve kültürel-ideolojik hegemonya biçimlerinde yaşanan değişikliklerdir. Bu değişikliklerin en kolay gözlemlenebilecek cisimleşme biçimi ise devlet-toplum ilişkilerinde, egemen güç blokunun hegemonyasının yeniden üretilmesini sağlayan fiziki baskı (zor) ve yönetilenlerin rızasını türetme dengesinde yaşananlardır. “Tepeden burjuva devrimi”, “köktenci modernite” gibi isimlerle adlandırılan ve 1925-45 arasındaki sürece hakim olan zora daha ağırlık verilen ilişki biçiminin terki anlamına gelen bu değişimin bir ayağını egemen blokun daha geniş bir yönetilen kesiminin aktif rızasını almasını sağlayacak bir faktör olarak toplumun geleneksel-kültürel değer ve tavırlarına alan açılmasıyla, diğeri devlet-toplum ilişkilerinde odalar gibi yeni kurumların ortaya çıkması, dernek türü örgütlenmenin devasa bir artış göstermesidir.

Tek partili otokratik rejim ve dışa kapalı devletçi ekonomi yapısından çıkış, çok partili siyasal rejim ve ekonomide 1950’lerin ortalarına kadar süren bir canlanma yaratan yeni yönelimler, partilerin ve siyasal iktidarın toplumla, yerelliklerle ilişkilerinin de yeniden tanımlanmasını getirmişti. Ancak, bu değişimin devlet-din ilişkileri bağlamında daha

1940'ların ortalarından itibaren CHP'li kadrolar içinde tartışılmaya başlandığı belirtilmektedir (Ahmad, 1999: 132; Bora, 1996: 21). Nitekim CHP'nin 1947'de yapılan 7. kurultayında bir yandan devletçilik ilkesi yumuşatılırken, bir yandan da laiklik ilkesi yeniden ele alınıp, dine karşı ılımlı bir siyaset çizgisi benimsendi⁷². Daha sonra bu doğrultuda sırasıyla: din derslerinin ilkokullarda seçmeli din dersi olarak okutulmasına izin verildi, İttihat ve Terakki'nin İslamcı kanadında yer alan tarih profesörü Şemsettin Günaltay başbakanlığa getirildi, yeniden bir İlahiyat Fakültesi kurulması kararı alındı, imam-hatip kursları açıldı, bazı türbeler ziyarete açıldı (Ersel, vd., 2003: 134).

Tanıl Bora, bunun nedenini, tepeden/“köktenci” modernleşme projesiyle karakterize olan Cumhuriyet ideolojisinin ulus-devlet inşasında, milliyetçiliğin yaygınlaştırılmasında başarılı olsa da akla olduğu kadar kalbe de hitap eden bir sosyal ethos (değerler bütünü) yaratma konusunda yetersiz kalmış olmasına bağlamaktadır. Ona göre, bu durum anlaşıldıkça, devlet dine her bakımdan daha sistemli ve artan oranda yatırım yapmaya başlıyor ve din de milli ahlakın resmi bir vecibesi olarak kurumsallaştırılıyordu (Bora, 1996: 20-21). Ancak, Bora'nın açıklamalarının 1920'lerin ikinci yarısından itibaren özel alana doğru itilen dinin tekrar kamusal alana çağırılmasının yüzeydeki kültürel-siyasal nedenleriyle sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Egemen sınıfların hegemonya biçimlerindeki değişimin ekonomi-politik nedenleri ise, birikim biçimindeki değişiklikten dolayı sınıf ittifakları çerçevesinin kırsal sınıflara doğru genişletilmesi ve kırdan kente göçün yoğunlaşmasıyla durağan kentli nüfusun sosyalizasyonuna göre kurulmuş Halkevleri gibi kurumların toplumsal yeniden üretim açısından yetersiz kalması olarak sıralanabilir. Çok partili sisteme geçilmesi, özelde de

⁷² Feroz Ahmad *Modern Türkiye'nin Oluşumu* adlı kitabında CHP'lilerin dini konularda yaptıkları açılımlar ve verdikleri tavizlerin siyasal açıdan başarılı bir manevra olduğunu ve Demokrat Parti'nin yanı sıra, tutucu muhaliflerin 1948'de kurdukları Millet Partisi'nin de tecrit edilmesinde önemli rol oynadığını belirtmektedir (1999: 132).

Demokrat Parti (DP) iktidarının bu süreçlerde hızlandırıcı bir işlev gördüğü söylenebilir. Nitekim, “DP’de hakim olan ve bizzat dile getirilen görüş: İslam’ın Türk milletinin ayırt edici vasfı olduğu”dur (Sarıbay, 2004: 58). Dini “milli kimliğin” asli unsurları arasında sayan bu anlayışın, ülkenin 1946 sonrası yüzünü döndüğü ABD merkezli kapitalist “Hür Dünya”dan esen anti-komünizmi modernleşme karşıtlığını gizleyen bir örtüye dönüştürdüğü de görülmektedir⁷³ (Laçiner, 2005: 26). Bora, DP anlayışının açtığı bu siyasal-ideolojik alanın daha sonra “Türk sağının ideolojik koordinatlarını belirleyecek milliyetçi-muhafazakâr söylemin anayurdu oldu”⁷⁴ğunu belirtmektedir (Bora, 1996: 21).

Bu süreçlerin toplumdaki yankısı, dinin yeniden toplumun başat kültürel örüntüsü haline gelmesi düzeyinde olmadı. Bunda DP yönetiminin eski CHP’liler ve Kemalist kadronun üyeleri olarak yeni bir Serbest Fıkra başarısızlığına düşmeme konusunda gösterdikleri dikkat kadar⁷⁵, geliştirdikleri ekonomik ve teknolojik gelişmeye bağlanmış modernleşme sentezi⁷⁶ ve onu güçlü kılan kurduğu sınıf ittifakları çerçevesi ve yaşanan ekonomik gelişmenin önemli rolü oldu. Bu nedenle, kırdan kente göçün ilk aşamaları sayılan

⁷³ Bu dönemlerde yaygınlaşan anti komünist söylemin içeriğinin büyük kısmı itibariyle bir modernleşmeye tepki ideolojisi olduğunu söyleyen Ömer Laçiner, bu tepkinin yalnızca CHP rejiminin otoriter/devletçi yöntemlerine ilişkin olmaktan ibaret olmayıp, modernleşmenin tüm varyantlarında ortak süreç ve sonuçları da kapsadığını belirtmektedir. “Kadınların kamusal hayata aktif katılımı ve ortünmeden uzaklaşmaları başta olmak üzere, geleneksel değer ve kabullerin, davranış, ilişki biçimlerinin “bozulması”, lüks veya bohem yaşam biçim ya da yerlerinin çoğalmasını bile “komünizm”e atfeden bir anlayıştır bu (Laçiner, 2005: 26).”

⁷⁴ Ancak, 1960’ların sonu ve 1970’lerde artan siyasal saçaklanma ve yükselen siyasal gerilimler ortamında “milliyetçi-muhafazakârlık” ayırt ediciliğini yitirmiş, bu ortak paydaya ek olarak, gelişen aşırı sağ aktörler kendilerini tanımlayacak yeni yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bunlardan biri, milliyetin dinin meşrulaştırıcısı olarak kullanıldığı “Millî Görüş”, diğeri ise dinin bir yorumunun (Sünnî-Hanefî) ırkçı milliyetçiliğin tamamlayıcı öğelerinden biri kılındığı “Türk-İslam Sentezi”dir.

⁷⁵ Atay’ın aktardığı gibi dönemin Başbakanı Adnan Menderes bazı konuşmalarında dini fanatizme karşı tavrını net bir biçimde ortaya koyuyordu (2004: 69). Sarıbay da *Global Toplumda Din ve Türkiye* kitabında (2004: 58), DP’nin Cumhuriyeti “tehdit” edici her türlü hareket ve kişinin karşısında olduğunu, bunların ortadan kaldırılmasına dönük tedbirleri tereddütsüz aldığını belirtmektedir. Bu anlamda, örneğin 1954’te Millet Partisi laiklik ilkesini çiğnediği gerekçesiyle kapatılmıştır (Ahmad, 1999: 136).

⁷⁶ Bu sentezin başarısında da ulus-devlet ve ulusçuluk konularında katedilmiş mesafenin, devlet-din ilişkisini bu temel üzerinde yeniden kurgulayan yukarıda anılan anlayışın ciddi payı bulunmaktadır.

1950’lerde, büyük kentlere göç edenler kent yaşamının kurallarına ayak uydurmaya, ona entegre olmaya çalışıyordu. 1950 sonrası süreç bu yüzden, Tayfun Atay’ın da işaret ettiği gibi, önceki dönemin toplumsal ve kültürel değişimlerine direnen insanların kente ya da kasabaya artık, kendi istekleriyle şapka veya kasket giyerek gittikleri bir dönem olarak yaşandı. Bunda, önceki dönemde bu kentlerde kurulan fiziki ve toplumsal (kültürel) altyapının kapsayıcılık kapasitesini koruyor olmasının payı vardı. “Dolayısıyla ‘siyasal’ (güdümlü) modernleşmeden, deyim yerindeyse, ‘toplumsal’ (kendiliğinden) modernleşmeye geçilen bir değişme dönemine girilmiştir” (Atay, 2004: 68). Ancak, milli kimliğin dinle desteklenmesi anlayışını, seçmen desteğini güvenceye almak düşüncesiyle birleştiren DP hükümetlerinin; ezanın Türkçe yerine tekrar Arapça okunmaya başlanması, radyolardan Kur’an yayınının başlatılması, tarikatların yeniden görünürlük ve etkinlik kazanması gibi açılımları, büyük kentlerde olmasa da Anadolu’nun kent ve kasabalarında dini tekrar sosyo-kültürel yaşamın etkili öğelerinden biri haline getirmeye, buralarda önceki dönemin modernleşme biçiminin siyasal aktörü CHP’ye dönük dinsiz ya da kafır biçimde bir imgenin gelişmesini getirmişti (Ahmad, 1999: 377). DP’nin siyasal söyleminde dinselliğe yapılan referansın 1954’ten sonra tarım fiyatlarının azalmasıyla girilen ekonomik bunalım sürecinde, tarım, ticaret ve inşaat sektörlerine desteklerin aynı ölçüde sürdürülmesinden rahatsız olan ve merkezi planla desteklenmiş bir ithal ikamecilik siyasası talep eden büyük sanayi sermayesinin DP’den uzaklaşmasıyla başlayan siyasal gerilimler içinde arttığı görülmüştür⁷⁷ (Duman, 1999: 47).

⁷⁷ Daha sonra bu durumun, tek parti döneminin rövanşını almak isteyen muhafazakâr çevrelerin “dinsiz” dedikleri CHP yöneticilerine saldırılarıyla bir güvenlik sorununa dönüştüğünü de belirtmek gerekir.

Anadolu kent ve kasabalarında geleneksel ve kültürel olanın geri gelişinin ve söz konusu siyasal gerilimlerin büyük kentlerdeki yankıları ise 1960'larda, göç sürecinin varolan kentin fiziksel ve sosyal altyapısını yetersiz kıldığı koşullarda anlaşılmaya başlandı. Aslında DP 1950'lerin ikinci yarısında İstanbul başta olmak üzere kentlerin (büyük oranda da İstanbul'un) imarına büyük kaynaklar ayırmışsa da, bunlar hem göçün hacmini karşılayamamış, hem de birikimin kentsel alanlarda kırılmasına yol açtığı için bütün kaynakların sanayileşmeye yönlendirilmesini savunan iç ve dış çevrelerin tepkisini çekmiştir.

Bu süreçte mesleki ve sektörel düzeylerde kurulan odalar yarı özerk kurumlar olarak, belli grupların hem artan zenginlikten aldıkları payı artırıyor hem de bunların örgütlülük kapasitesini arttırarak kendi alanlarında loncavari bir denetim kurmalarına olanak sunuyordu. Bu yeni kurumların "her mahallede bir milyoner" yaratacağını söyleyen DP'nin sunduğu halkın geleneksel-kültürel değerleriyle çatışmadan ekonomik, teknolojik gelişme ve zenginleşme yoluyla Batılılaşma (modernleşme) diye özetlenebilecek sentezci modernleşmenin hem ekonomik hem de sosyolojik açıdan popülist bir nitelik taşımasını sağlayan önemli araçlar olduğu söylenebilir. Devletin örgütlediği bu yeni kurumların yanı sıra, insanların kendi özgür iradeleriyle geliştirdikleri dernek türü örgütlenmelerin sayısı da bu süreçte hızlı bir artış göstermiştir (Yücekök, 1971: 111-112). Yücekök, dernek başına nüfusun (dernekleşme ortalaması) 1950'de 20868 iken, 1955'te 5625, 1960'da 2338'e düştüğünü belirtmektedir (1971: 112).

Ahmet Yücekök'ün çalışması, bu hızlı dernekleşme sürecinde yeni kurulan dini derneklerin de özel bir yeri bulunduğunu ortaya koymaktadır. Artış oranı en yüksek dernek kategorisi olan bu derneklerin önemli bir kısmını cami yaptırma derneklerinin oluşturduğu da görülmektedir. Bunların toplam dernek sayısına oranı bazı küçük Anadolu kentlerinde

(Gümüşhane, Çankırı, Afyon, Yozgat, Artvin, Kastamonu, Bolu) yüzde 30-60 arasında değişmektedir (Yücekök, 1971: 117). Burada dikkat çekici olan, dini derneklerin sayısındaki hızlı artışın daha 1946'da başlamış olmasıdır. Bu yılda 8'i cami yaptırma derneği, 3'ü diğer dini dernekler olmak üzere 11 olan sayı, 1950'ye gelindiğinde 154'e çıkmıştır. Bu da Ahmad ve Bora'nın devlet-din ilişkisinin değişimine dair yukarıda aktardığımız tespitlerini doğrulayan bir göstergedir. 1950-60 arasında ise bu artış büyük bir yaygınlık kazanmış ve dini derneklerin sayısı 154'ten 5103'e çıkmıştır. Artışta bunları takip eden diğer iki kategori esnaf dernekleri ve kültür dernekleridir. Esnaf derneklerinin sayısı 1946'da 103 iken 1950'de 253'e yükselmiş, bu tarihten sonraki on yılda ise bir patlama göstererek 2745'e ulaşmıştır. Aynı şekilde, 1946'da 105 olan kültür derneklerinin sayısı, 1950'de 285'e çıkarken, 1960'da 2511'i bulmuştur⁷⁸. Doğrudan kent halkının sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmeye dönük işçi, sosyal yardım ve güzelleştirme derneklerinin sayısındaki artış ise bunlara göre yavaştır. Örneğin 1946'da 14 olan işçi derneği sayısı 1950'de 91'e, 1955'te 275'e, 1960'ta ise 408'e yükselmiş, aynı şekilde, 1946 yılında Türkiye'de 72 tane sosyal yardım derneği bulunuyorken, bu rakam 1950'de 208'e yükselmiş, 1960'a gelindiğinde ise 635'e ulaşmıştır. Göçle daha ilintili olan hemşehrilik ve kent mekanındaki sosyal donatıları geliştirme temelinde kurulmuş güzelleştirme derneklerinin sayısı ise aynı tarih aralığında 34'ten 853'e çıkmıştır. Bu derneklerin sayısındaki en hızlı artışın 1955-1960 arasında (330'dan 853'e) gerçekleşmesi de bunların niteliğine uygun bir gelişmedir. Çünkü bu gelişme, kırdan kent göçün en yoğun yaşandığı dönemlerden biri sayılan 1950-1955 arası yılların ertesine denk düşmektedir (Rakamlar Yücekök, 1971'den alınmıştır).

⁷⁸ Kültür derneklerinin önemli bir özelliği çoğunun okul yaptırma, koruma ve mezun dernekleri olmalarıdır.

Sosyal yardım derneklerinin konumuz açısından önemli bir özelliği, çoğunun yöre ve hemşehrlik temelinde kurulmuş olmasıdır. Aynı şey, önemli bir kısmı köy, kasaba ve şehir kalkındırma/sevenler/yetişenler dernekleri gibi adlar altında kurulan (Yücekök, 1971: 122) güzelleştirme dernekleri için de geçerlidir. Bu iki kategoriye giren derneklerin sayısı 1960'ların ikinci yarısında hızlı bir artış sürecine girecektir⁷⁹. Yaşanan ekonomik-toplumsal-siyasal değişimlere ayak uydurmak ve onun içinde güçlü konumlar edinmek isteyen kesimlerin yörecilik, cemaatçılık (belli dini, etnik kimlik temelinde geliştirilmeye çalışılan organik dayanışma) eğilimleriyle geliştirdikleri yeni örgütlenmeler, yerel siyasete patronaj ilişkilerini üreten yapılar olarak 1960'lardan sonra önemlerini arttıracak yapılar olmaları bakımından önemlidir.

2.2.3 Kentsel Siyaset, Mekan Üretimi ve Belediyeler

Kentlerin nüfusunun artmaya başladığı 1946-1960 arasında belediye sayısı 585'ten 995'e çıkarken, nüfusu 10 bini aşan kentlerin sayısı 98'den 141'e yükselmiştir (Geray, 1990: 218). Aynı süreçte belediyeliklerde oturanların sayısı 27,7'den 37,9'a çıkarken, 1945'te ülke nüfusunun yüzde 18,3'ü 10 binden fazla insanın yaşadığı kentlerde otururken bu oran 1960'da yüzde 25,2'ye yükselmiştir (Tekeli ve Gülöksüz, 1983; 1232).

Belediye sayısındaki en ciddi artış (628'den 995'e) Demokrat Parti iktidarı döneminde yaşanmış, içme suyu ve elektrik altyapısına sahip belediyelerin sayısında ciddi artışlar yaşanmış olsa (Al, 1996: 36) da merkezin belediye aygıtına yaklaşımın özü değişmemiştir. Belediyeler merkezi yönetimin birer uzantısı olarak görülmeye devam ediliyor, merkezin

⁷⁹ Kültür derneklerinin sayısı 1964'te 886 iken 1968'de 1520'ye ulaşmışken, anılan yıllarda en hızlı artış gösteren kategori güzelleştirme dernekleri olmuştur (1964'te 2142 iken 1968'de 4644 olmuştur) (Yücekök, 1971: 119).

vesayeti büyük ölçüde korunuyordu⁸⁰ (Geray, 1990: 219). Merkez-yerel arasındaki güç ilişkisi korunurken, bu dönemde yerellikteki güçlerin, tavırların önünün açılması anlamında, il özel idarelerinin yetkilerinin merkezi yönetim ve belediye arasında paylaştırılması sonucunda belediyelerin yerellikteki kamusal hizmet kurumları arasında önemi artmış, belediye meclislerinde de yerelin geleneksel güçleri sayılan eşraf, esnaf ve zanaatkârlar (küçük girişimcilerin) ve serbest meslek sahipleri etkin konuma yükselmiş, bürokrat kökenlilerin ağırlığı azalmıştır (Güler, 1992: 160, 169). Büyük çoğunluğunun DP'lilerin elinde bulunduğu bu dönemde, yerel güçlerin artan etkinliğiyle birlikte belediyeler, Hamza Al'ın da işaret ettiği gibi (1996: 36), artık halkı değiştirme, modernleştirme yönünde değil, onun tavır ve istekleri doğrultusunda hareket etmiştir. Başka bir deyişle, devlet-toplum, devlet-din ilişkisindeki değişimle birleştirildiğinde, bu süreçte merkezin modernleşmeci mekan temsilinin gerilediği, önceki dönemin modernleşme siyasalarıyla bir gerileme yaşasa da yerellikte gündelik yaşamın hakim öğeleri olmaya devam eden geleneksel-kültürel değer ve tavırların kamusal alanda temsiline kapı açıldığı görülmektedir. Dönemin belediyecilik açısından bir diğer önemli farkı, kentsel gelişmede kırsal yoksulluğun kente taşınmasıyla şekillenen emeğin kentselleşmesinin yarattığı sorunlar ve arttırdığı kentsel hizmet gereksinimleridir. Bu sorunların başında da artan konut ihtiyacının kentsel işgücüne katılanların geliştirdiği çözüm sayılan gecekondulaşma ve onun yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan çarpık, plansız kentsel gelişme gelmektedir.

Kent yönetiminin siyasal iktidarın uzantısı olmaya devam etse de yeniden yerel güçler lehine bir doğrultuya girmesinin, kamusal alanın dışına çıkarılmış geleneksel-kültürel değer

⁸⁰ 1951'de CHP'li Malatya Belediye Başkanı'nın makam odasındaki İsmet İnönü fotoğrafı nedeniyle görevden alınması ve belediye meclisinin Bakanlar Kurulu kararıyla dağıtılması bunun göstergelerinden biridir. Aynı doğrultuda yorumlanabilecek diğer bir olaya, 1957'de yapılması gereken belediye seçimlerinin DP tarafından ertelenip, 27 Mayıs Darbesi'ne kadar yapılmamasıdır (Geray, 1990: 219).

ve tavırların, tarikat, cemaat gibi yapıların güçlenmesine ne ölçüde katkı sağladığı ayrı bir araştırmanın konusudur. Bununla beraber, bu gelişmelerin, kendiliğinden gelişen yaşam çevrelerindeki çözümler ve ilişkilerle birlikte değerlendirildiğinde 1960'tan sonra kentsel siyasete ilişkin olgunlaşacak tartışmaların ve geliştirilen kamu siyasetlerinin zeminini oluşturması bakımından oldukça önemli olduğu görülmektedir.

Bu dönemde yapılan yasal düzenlemeler, kent mekanında yaşanan nüfus artışıyla ciddi bir konut açığı ve kaçak yapılaşma yaşandığının göstergesidir. Daha 1948'de Türkiye'nin ilk gecekondü affı olan 5218 ve 5228 sayılı yasalar çıktı. Bunlardan ilki Ankara Yenimahalle'de belediyeye gecekonduculara konutlarını iyileştirmelerine yardımcı olmak, ucuz ve kredili arsa sağlayarak ihtiyaç sahiplerinin belli alanlarda konut yapmalarını özendirmek gibi görevler vermişti. "Bina Yapımını Teşvik Kanunu" adını taşıyan 5228 sayılı kanun da bir yandan varolan gecekonduları yasallaştırırken, bunların yapılmasını önlemek için konut sahibi olmayanlara ucuz arsa üretimi görevini tüm belediyeler için geçerli kılmış, bu arsalar üzerinde belli bir süre içinde başlanıp bitirilecek konutlar için kredi kolaylıkları ve vergi bağışıklıkları getiriliyordu. Geray (1990: 221), bu yasal düzenlemenin kentsel gelişme ve konut siyaseti açısından önemli bir aşamayı simgelemekle birlikte sonradan etkin bir toplumsal konut siyasetiyle sistematik hale getirilemediğini belirtmektedir. Bu yasanın yetersiz kaldığı görülünce, 1953'te belediye görevlilerine ceza yaptırımlarını da arttıran yeni bir imar affı, gecekondü önleme yasası olarak değerlendirilen 6188 sayılı "Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Binalar Hakkında Kanun" çıkarıldı (Geray, 1990: 221). Bu yasa, 1959'da çıkartılan hazine arsalarını belediyelere karşılıksız olarak devreden ve arsa üretimi konusunda güçlendirerek maddi olanaklarını arttırması bakımından özel bir öneme sahip bulunan 7367 sayılı yasayla değiştirilmiştir. Bu dönemin kentsel gelişmeye ilişkin diğer önemli

düzenlemeler; ikisi çok partili rejime geçişin ilk yıllarında CHP'li meclis çoğunluğunun çıkardığı ve belediyelerin mali olanaklarını arttıran Belediyeler Bankası'nı İller Bankası'na dönüştüren 4759 Sayılı yasa (1946) ve 5237 Sayılı Belediye Gelirleri Yasası (1948) olmak üzere, DP'nin 1956'daki büyük imar hareketine⁸¹ yönelik çıkardığı, -imar planlama ve yapı denetimi yetkilerini belediyelere veren- 6765 Sayılı İmar Yasası (1956), 6830 Sayılı kamulaştırma yasası (1956)dır. Bunların yanında, planlamanın önem kazanmasının kentsel boyuttaki yansımalarından biri olarak 1958'de İmar ve İskan Bakanlığı kurulmuştur. Hızlı kentsel gelişme karşısında kent ve bölge planlaması, konut ve yapı malzemesi konularında uzmanlaşması öngörülen özel bir bakanlığın kurulmuş olması modern şehircilik ilkelerinin gelişmesi açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir (Geray, 1990; Tekeli, 1998).

2.3 PLANLI İTHAL İKAMECİLİĞİN PLANSIZ KENTİ, EMEĞİN KENTLEŞMESİ VE 1960-1980 ARASINDA BELEDİYESİZLİK

Marshall planının sağladığı olanakların katkısıyla kırsal sınıflar ve ticaret burjuvazisini siyasi ve ekonomik liberalizmiyle uzlaştıran DP, 1950'lerin ilk yarısında tartışılmaz bir siyasal iktidar kudretine sahipti. Ancak, DP'nin izlediği tarım ve dış ticarete (tarımsal ürün ihracı-sanayi ürünü ithaline) dayalı sermaye birikim modeli, tarım fiyatlarının gerilemeye başladığı 1953'ten itibaren sürekli büyüyen dış açıklar yaratmaya başlayınca, ithalata dönük kısıtlamalar gündeme gelmeye başlıyordu. Dış ticaret açıklarının DP hükümetine 1954 Temmuz'unda aldattığı bu kararların yarattığı korumacılığın başta İstanbul'dakiler olmak üzere ticaret sermayesinin yabancı sermayeyle ilişki içinde olan bir kesiminin sanayi

⁸¹ Başbakan Adnan Menderes'in "İktisadi potansiyel bakımından Türkiye'ye bir Türkiye daha ilave edildi" diye sunduğu ve 10 binden fazla binanın yıkıldığı (aktaran Boysan, 1990: 225) bu büyük boyutlu kentsel dönüşüm etkinliği, kamuya yüksek maliyetiyle sanayi sermayesinin talep ettiği ithal ikameci sanayileşme politikalarıyla çelişmesi nedeniyle sonradan çokça eleştirilmiştir.

sektörüne yönelmesinde önemli payı bulunduğu kabul edilmektedir (Savran, 1992: 93). Sermayenin iç sınıf yapısında önemli bir değişikliğe neden olan bu gelişmeyle birlikte, güçlenen sanayi sermayesinin DP'nin ve temsilciliğini yaptığı tarım ve ticaret sermayesinin karşısına geçmeye başladığı görüldü. Bunun nedeni, 1956'da belirginleşen ekonomik kriz ortamında DP'nin kamu kaynaklarının önemli bir kısmını toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisine vermekte ısrar etmesiydi (Savran, 1992: 93). Sanayinin yıllık büyüme ortalamasının yüzde 4,3'e ulaştığı, tarımsal büyümeninse ortalama yüzde 1,8'de kaldığı bu dönemde (Boratav, 2004: 112-113) söz konusu ısrar, 1957'de sanayi sermayesinin DP'nin temsil ettiği sınıf ittifakından ayrılma sinyali olarak değerlendirilen Hürriyet Partisi (HP)'ni doğurdu. DP, bu gelişme ve daha büyük oranda da ithalat kısıtlamalarına karşı artan dış baskılar karşısında, 4 Ağustos 1958'de, uluslararası sermayenin önerileriyle hazırlanan ve doların 2.2 kat artması, korumacı kısıtlamaların hafifletilmesi, kamu işletmelerinin ürünlerine zamlar ve bütçe kısıntılarını içeren bir istikrar programını benimsedi (Boratav, 2004: 111). Ancak program bundan ibaret de değildi. Sanayi sermayesinin ithalat kısıtları dışında da teşviklerle öncelikli olarak desteklenmesi ve planlı ekonomiye geçilmesi de önemli bileşenleriydi ve asıl tartışma yaratan da programın bu boyutunun uygulanmamasıydı (Savran, 1992). Bu durum sermaye kesimleri arasındaki çatlağı derinleştirmiş ve HP sivil-asker bürokrasinin kadim partisi CHP'ye katılmıştır. DP hükümeti bu süreçte bir toplumsal mobilizasyonla (Vatan Cephesi) iktidarını sağlamlaştırmaya girişmişse de 27 Mayıs Askeri Darbesi'yle alaşağı edilmekten kurtulamamıştır.

Bu bölümde de öncekinde olduğu gibi konu temel olarak birikim sürecinin gelişimi ve makro-mekansal etkileri, toplumsal ve ideolojik-kültürel hegemonya biçimleri/projelerinde (devlet-toplum ilişkileri ve sınıf ittifakları konuları da burada tartışılacak) değişiklikler,

sürecin kentsel siyaset ve belediyeler üzerindeki etkileri başlıklarında tartışılacaktır. Ancak, belirtmek gerekir ki, 1960-80 arası süreçte egemen olan birikim tarzının yaşama geçişi toplumsal sınıf ve gruplar arasındaki dengeler aynı çizgide gitmediği için 1960-69 arasında farklı 1968-1976 arasında farklı, 1977-80 arasında (“tarz” aynı kalmakla birlikte) farklı devlet müdahaleleri ve birikim stratejileri yaratmıştır. Bunların kent mekanındaki sosyal ve fiziksel yansımaları da belli farklılaşmalar göstermiştir. Örneğin, gecekondu nüfus 1960’larda merkez sağ desteklerken, 1970’lerde sola destek vermeye başlamış, kent mekanının siyasal şiddetin merkezi olduğu 1970’lerin ikinci yarısında kırdan kente göç önemli ölçüde azalmıştır.

2.3.1 1960 Sonrası Birikim Sürecinin Dinamikleri ve Mekansallaşması

Birikim tarzındaki değişimin sancılarının yol açtığı toplumsal-siyasal gerilimlerin ürünü sayılan darbenin ardından “1958 İstikrar Programı”nın vazettiği ithal ikameci planlı sanayileşmeyi esas alan siyasalar önce CHP azınlık hükümetiyle sonra da -kendisini DP’nin devamı olarak lanse etse de sanayi sermayesinin taleplerine göre kendini yeniden kuran- Adalet Partisi (AP) tarafından uygulanmıştır.

Dünya kapitalizminin genişleme büyüme dönemine denk düşen 1950 ve 1960’larda, ithal ikameci sanayileşme siyasalarını, dış destek ve yönlendirmelerle izleyen pek çok azgelişmiş ülkede (AGÜ) olduğu gibi sanayileşmeyi (ve sanayi sermayesinin bir ekonomik sektör ve sınıf fraksiyonu olarak güçlenmesini) esas alan, işçi sınıfının kimi hak taleplerini belli ölçüde karşılayan, planlamayı ilke edinen bu ekonomi modeli ulusal kalkınmacılık olarak adlandırılmıştır. Kimi iktisatçılar modelin, İKÜ’lerin eskiyen fordist makinelerini Türkiye gibi AGÜ’lere kaydırmasıyla, bu ülkelere kendi (İKÜ) sanayisinin tamamlayıcısı

işlevi yüklediğini bu yüzden de “çevresel fordizm”in daha doğru bir adlandırma olacağını söylemektedir (Arın, 1986: 87). ABD öncülüğündeki Batılı kapitalist devletler blokunun Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda iki kutuplu dünyada, birçoğu bağımsızlığını yeni kazanmış AGÜ’leri uluslararası kapitalist sisteme bağlamak ya da sistem içinde tutabilmek için 1950’li yıllarda geliştirilmiş olduğu için de modelin adındaki ulusal nitelemesini ne kadar hak ettiği tartışmalıdır. Bunlardan dolayı, planlı bir model de olsa bu dönemde gelişen dayanıklı tüketim malları/metal endüstrisiyle onun yan sanayisinin dönemin uzun bir kısmında, ithal edilen parçaların montajı biçiminde geliştiği gözlenmiştir. Bu anlamda, başlarda burjuvazinin tüketim taleplerine göre kurulan, sonra dönem içinde emekçi ve orta sınıfların reel gelirlerindeki artışla yaygınlaşan bu ürünlerin üretimi, önemli ölçüde dışarıya bağımlı bir niteliğe sahip olmuştur (Boratav, 2004: 119-120). Bu bağımlılık salt dayanıklı tüketim mallarının üretiminde değil, demir-çelik, bakır, alüminyum, petrokimya, kimya, inşaat malzemeleri gibi ağırlıkla kamu sektörünce gerçekleştirilen temel ara malların üretiminde de geçerlidir. Bu nedenle Boratav’ın (2004: 120) işaret ettiği gibi, “ilk bakışta ekonominin dışa bağımlılığını zaman içinde azaltacakmış gibi görünen bu sanayileşme biçimi, beklenenin zıddı bir sonuç vererek, ekonominin ithalata bağımlılığını arttırmıştır.”

Süreç içerisinde bürokrasinin reformcu unsurlarınca⁸² desteklenen ve işçi sınıfı hareketliliğiyle gelişen iç pazar genişlemesiyle birleşerek, 1960-1976 arası dönemde yıllık yüzde 10'lara varan bir ekonomik büyüme temposu yaratan bu -Boratav’ın (2004) tanımlamasıyla “içe dönük, dışa bağımlı”- birikim modeli, 1970’lerin ikinci yarısında ciddi bir

⁸² Bu unsurların güç kazanmasında 1950’lerin sonu, 1960’ların başlarında (27 Mayıs sürecinde) sanayi sermayesiyle ittifak içinde bulunmuş olmasının payı vardır (Keyder, 1987: 20).

döviz darboğazıyla tıkanmıştır. İthal ikameciliğin içinde barındırdığı çelişkinin yarattığı bu tıkanmada Türkiye ve dünya ekonomisini etkileyen kimi önemli gelişmelerin de payı bulunmaktadır. Bunlardan biri dış kredi/borçları sınırlandıran 1973-75 arasında petrol kriziyle ateşlenen dünya ekonomik bunalımıyken, diğeri 1960'ların sonlarında gelişen ve bu tarihe kadar geçerli olmuş sınıfsal uzlaşma çerçevesini ortadan kaldıran sınıf-ıçi ve sınıflar arası mücadelelerdir. Bu da yine asıl olarak, uluslararası sermayeyle entegrasyon düzeyini arttırmış büyük sanayi sermayesinin (bunda ithalatçılık bağlamında dış ticarete de belli ölçüde girmiş olmalarının payı yüksektir) hızlı büyümesine, bu yüzden gelinen noktada ithal ikameciliğin Ahmet Aker'in (1975) tanımıyla "dışa bağımlı tekelleşme"ye dönüşmesine karşı tepkilerden kaynaklanmaktaydı. Büyük sanayi sermayesinin ekonomi siyasalarında belirleyici güç haline gelip, bunlara eski sınıfsal uzlaşmaları geçersiz kılacak biçimde salt kendi çıkarları doğrultusunda yön vermeye başlaması (Aker, 1975: 7-8) ve 1968'den itibaren uluslararası sermaye çevrelerinin IMF aracılığıyla gündeme getirdiği dış ticarete liberalizasyon, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi ve devalüasyon taleplerine (Boratav, 2004: 128)⁸³ karşı yükselen tepkilerin gücü kendisini, 1970'te bu sürecin başlıca siyasal aktörü konumundaki AP'den milletvekili ve parti teşkilatı düzeyinde yaşanan ciddi kopuşlarla dışa vurdu.

Dönem içindeki gelişme modeline karşı gelişen tepkilerin sınıfsal olarak çeşitli küçük burjuva kesimlerle işçi sınıfından geldiği görülmektedir. Açmak gerekirse, söz konusu küçük burjuva kesimler iki grupta toplanabilir. Bunlardan ilki reformcu bürokrasi ve aydınlar içinden gelen bir kesimin (Türkiye İşçi Partisi-TİP-, CHP ve sivil-asker bürokrasiyle bir rezonans içinde bulunan Doğan Avcıoğlu'nun yönetimindeki Yön çevresi bunların başında gelmektedir) öncülük ettiği büyük kentlerdeki eğitimli, ücretli çalışan küçük burjuvalardır.

⁸³ Demirel Başbakanlığındaki AP hükümeti bu talepleri 10 Ağustos 1971'de kabul etmiştir.

Devletçi ve reformcu sol bir çizgiyi ifade eden bu kesimin yanında, diğer bir küçük burjuva kesimse tepkilerini TOBB seçimleriyle ve AP'den kopuşlarla, Milli Nizam Partisi (MNP) ve Demokratik Parti⁸⁴'nin kuruluşuyla ortaya koyan küçük ve orta ölçekli Anadolu sermayesidir. Başka bir deyişle, hızla gelişen büyük burjuvazinin ekonomide belirginleşen ağırlığına ve yıkıcı rekabetine karşı, bunlar arasında yükselen tepkiler, o zamana kadar tek çatı altındaki sağ birliği sona erdirmiş ve ortaya çıkan küçük burjuva partileriyle siyasal sistem ciddi bir saçaklanma yaşamıştır (Yücekök, 1997: 44-45). Türkiye tarihinde ilk kez, İslamı, ideolojik bir referans ve ayırım noktası olarak koyan güçlü bir partinin kuruluşu açısından da önem taşıyan bu gelişmeler, büyük burjuvazinin siyasal etkinliğini sınırlarken, aynı süreçteki artan işçi sınıfı ve köylü eylemleri aşağıdan gelişen güçlü bir toplumsal muhalefetin varlığına işaret ediyordu. Bu süreçte çok yönlü sınıfsal çatışmalardan etkilenmekle birlikte, burjuvazinin fazla bozulmayan uzlaşması, büyük ve orta ölçekli kentlerde, her biri zamanla birer rant kaynağına dönüşen çeşitli konut ve kentsel tüketim alanlarının kendilerine bırakılmış olduğu küçük girişimcilikle olmuştur. Bu nedenle, sanayileşme sürecinin istihdam yaratma yeteneğinin kentleşme hızına göre sınırlı kaldığı bu süreçte, geçimlerini kentlerde üretken olmayan faaliyetler içinde sağlayanların, çalışabilir (iktisaden faal) nüfus içindeki oranı sürekli artmıştır (Boratav, 2004: 131). Ancak, 1970'lerde belediyelerin başına gelen ve emeğin kentleşmesini küçük girişimcilerin kentinde yapmak yerine daha kamucu biçimde, toplu tüketimi kolektifleştirerek gerçekleştirmeyi vaat eden CHP'lilerin 1973 sonrası belediyeçilik deneyimi de bu uzlaşmayı farklı bir noktadan sarsan bir gelişme olmuştur. Bu noktada Türkiye belediyeçilik tarihinde toplu tüketimin kolektifleştirilmesi, yerel demokrasi ve özerklik gibi konulardaki farklılığıyla yeni bir sayfa

⁸⁴ Bu partinin kurulmasının ardındaki daha belirgin bir toplumsal dinamik de büyük toprak sahipleriyle, kırsal sınıfların tepkileriydi (Sencer, 1971).

açan 1970'lerin "Yeni/Demokratik Belediyecilik Hareketi"ni gündeme getiren işçi sınıfı dinamiğine ilişkin birkaç değini yapmak gerekiyor.

Türkiye tarihinde en yaygın sanayileşme dönemini yaratan birikim tarzı, işçi sınıfı kitlesinde de belli bir genişleme yaratmıştır. Aynı biçimde, hızlı kentleşme nedeniyle hizmetler sektörünü de şişkinleştirerek yaşam bulan bu tarz, işçi sınıfının ekonomik ve toplumsal hak taleplerini belli ölçüde karşılasa da onun, 27 Mayıs sonrasında reformist bürokrasi-sanayi sermayesi ittifakının ürünü olarak tanınmış haklarını kuvveden fiile çıkarma sürecinde ciddi bir dinamizm kazanarak reel ücretlerini (1971-73 arası dışında) sürekli büyütmesini (Boratav, 2004: 139) ve belli bir siyasallaşma yaşamasını⁸⁵ engelleyememiştir. Reel gelirleri yükselmekle birlikte, sınai katma değerden aldığı pay düşen ve durumu burjuvaziye göre bozulan işçi sınıfının (Boratav, 2004: 139) yükselen toplumsal hareketliliği, o tarihlere kadar merkez ve yerelliklerdeki egemen sınıflar arasında cereyan eden siyasete sömürülen toplum kesimlerinden birinin aktif katılımı anlamına gelmesi bakımından önemli bir gelişme olmuştur.

Sınıf mücadelesinin dikey ve yatay eksenlerde şiddetlenmesiyle büyük sanayi sermayesinin toplumsal düzeyde yalıtılmaya başlaması, daha 1970'lerin başında Türkiye kapitalist formasyonunun tarihinin en ciddi siyasal çalkantı döneminin eşiğine geldiğini gösterdi ve 12 Mart Askeri Muhtırasını, sonrasında kurulan yarı-askeri bir ara rejim hükümetini gündeme getirdi. Bu ara rejim, gençlik önderlerini asıp, grevleri yasaklayıp, ücretleri iki yıllığına düşürüp, Anayasa'da kimi baskıcı düzenlemeler yapıp (Savran, 1992), devlet-sermaye ilişkilerinde (özel olarak da TOBB'da) taşra sermayesi aleyhine düzenlemeler

⁸⁵ Bunda 1963'te kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve onunla ilişki içindeki sendikacıların ağırlık sahibi olduğu ve kurulduğu 1965'ten sonra özellikle özel sektördeki sendikal örgütlenmeyi geliştiren Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)'in önemli bir payı bulunduğu söylenebilir.

yaptıktan (Buğra, 1997) sonra, yerini 1973 seçimleriyle başa geçen hükümete bıraktı. Dikkat çekici bir nokta, söz konusu büyük sermayenin sonrasında en önemli örgütü olacak Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)'nin de 1971'de kurulmuş olmasıdır. Ara rejim, reformist bürokrasiden gelen kadrolar ve aydınların başını çektiği küçük burjuva karakterli “devletçi-reformcu sol” çizginin siyasal etkinliğine önemli bir darbe vurur ve büyük sanayi sermayesinin siyasal-ekonomik hakimiyetini pekiştirirken⁸⁶, sınıf-ıçi ve sınıflar arası çelişkilere kalıcı bir çözüm getirmemekle birlikte, Türkiye’de sermayenin sınıfsal egemenliği bakımından ciddi bir yeniden yapılanma uğrağı olarak değerlendirilebilir. İktidar bloğunun büyük sanayi sermayesi lehine yeniden yapılandığı bu süreçte, hegemonya stratejisinde de bir yön değişikliği söz konusu olmuştur.

Cumhuriyet tarihi boyunca devlet bürokrasisiyle işbirliği içinde, hatta bir kısmı bu bürokrasiden gelerek ilk birikimini sağlayan ve 1960'lara kadar, onunla göbek bağıni kopartmamış durumda bulunan (büyük) sanayi sermayesinin TÜSİAD tabelası altında örgütlenmesi, bu kesimin 1960'ların başlarında çizilen sınıfsal uzlaşma çerçevelerinin dışına çıkmak, sınıflar arası ilişkilerde bir yeniden diziliş ve buna uygun sosyo-ekonomik siyasalar talep etmesinin ürünüdür. Çünkü birikim sürecinin aynı şekilde gitmeyeceğı, yukarıda belirttiğimiz gibi 1960'ların ikinci yarısında küçük burjuva kesimler ve işçi sınıfının açığa çıkan tepkileriyle anlaşılyordu. Büyük sanayi burjuvazisinin, kamu siyasalarına ayrı bir aktör olarak yön vereceğı özerk bir yapıya (TÜSİAD) geçmesi, Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu, aynı zamanda devletten özerk bir burjuva kamusal alanın ve sivil toplumun gelişmesi açısından da oldukça önemli bir gelişmedir. Söz

⁸⁶ Yarı-askeri rejim hükümeti büyük sanayi sermayesinin tekelleşme düzeyini arttıran gelişmeleri, Aker 12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme adlı kitabında (1975: 110); kredi ve teşviklerle mali yönden yapılan destekler, enflasyonist politikalarla tekeli fiyatların oluşmasının önünü açılması, ücretler ve tarımsal ürün fiyatlarındaki artışların durdurulması biçiminde özetlemiştir.

konusu sürecin, iki askeri müdahalenin (1971 ve 1980) militarist şiddetiyle kotarılmış olması ise bu durumu özsel açıdan değiştirmez. Uluslararası sermaye ve ABD'nin desteğiyle ve tekelcileşme sürecindeki büyük sanayi sermayesi, kendi siyasal egemenliğini⁸⁷ sancılı olsa da önce sivil-asker bürokrasiye benimsetildiğinin göstergesi 12 Mart'tır. Türkiye'de kapitalist gelişimin tamamlanması süreci olarak değerlendirebileceğimiz bu geçişin 1970'lerde yaşanan siyasal istikrarsızlık ve çatışmaların ardından ancak 12 Eylül 1980 Darbesi'yle toplumsal hegemonyasını kurabilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Bu dönemde geçerli olan sermaye birikim tarzının ülke yerleşme yapısına etkisi yine 1946-1960 arasındaki gibi hızlı kentleşme ve kent ve bölgeler arasındaki mekansal gelişmişlik farklarının derinleşmesidir. Türkiye'nin yerleşme yapısını daha da bozarak genelde batı bölgelerinin, bu bölgelerdeki sanayi ve hizmet sektörleri açısından görece gelişkin bir altyapıya sahip büyük ve orta ölçekli kentlerin, özel olarak da merkezinde İstanbul'un yer aldığı Doğu Marmara ekonomik alt bölgesiyle İzmir, Mersin gibi bazı liman kentlerinin gelişmesini getiren bu yıllarda, kırsal üretimin ekonomideki ağırlığının azalmasına paralel olarak, kırsal artı ürünlerin ticareti ve ulusal pazara taşınmasında ara noktalar olan küçük kent ve kasabaların gerilediği görülmüştür. Bunun yanında, hızlı kentleşmenin anlattığı kırdan kente demografik geçiş sürecinde ve kır-kent arasındaki ekonomik dengelerde bir takım değişiklikler olmuştur. Kırın milli gelirden aldığı pay gerilerken, 1950-1960 arasında olduğu gibi göçlerin yönü ağırlıkla Karadeniz ve Orta Anadolu kırlarından büyük kentlere

⁸⁷ Türkiye'de kapitalizmin sadece ekonomik ilişkilere, üretim ilişkilerine değil, bütün toplumsal ilişkilere damgasını vuracağı bir sürecin adı olan tekeli sermaye egemenliğine geçişin dönüştürücülüğü noktasında, emperyalizm analizinde tekeli sermaye egemenliğini kapitalizmin tam anlamıyla tecessüm ettiği hal olarak değerlendiren Hannah Arendt'ten esinleniyorum (Arendt, 1998: 10-11). Ancak, bunun yalnızca bir esinlenmeden ibaret olduğunu, Arendt'in bu süreçte en önemli çatışmayı ulus-devletle tekeli burjuvazi arasında kuran analizine katılmadığımı da belirtmek isterim.

doğru iken⁸⁸, bu dönemde göçün hareket noktası doğu bölgeleri olmuştur. Bunun yanında, aynı dönemde ortaya çıkan bir diğer göç eğilimi ise; göç hareketinde kırdan kente göçün ağırlığının azalması, (küçük) kentten-(büyük) kente göç olgusunun önem kazanmasıdır⁸⁹ (Ersel, vd., 2003: 171-172). Nitekim, kentli nüfus oranına temel alınan il-ilçe nüfusu 1960'da %31,9 iken, 1970'de %38,5'e, 1980'de %43,9'a yükselmişken, nüfusu 10 binden fazla olan yerleşim birimlerinde yaşayanların oranı aynı yıllarda sırasıyla %25,2, %35,8 ve %45,4 olarak gerçekleşmiştir.

DİE verilerinden kentten kente göçe ilişkin fikir verebilecek iki göstergeden daha söz edebiliriz. Bunlardan biri, doğduğu ilin dışında oturanların oranının 1970'lerde hızlı bir yükseliş göstererek 4 milyondan 7,5 milyona çıkması (Tekeli ve Gülöksüz, 1983: 1232) iken diğeri kent nüfus artışının 1990'lara kasar doğal nüfus artışından daima binde 10-20 oranında fazla olmasıdır (DİE, 1998: 16-17). Kentten kente göçün önem kazanmasıyla, doğduğu ilin dışında oturanların oranındaki sözü edilen artışı birleştirdiğimizde ulaştığımız bir sonuç, göçün aşamalı (önce yakın bir kente oradan da büyük kente) biçimde yaşanmış olduğudur. Bu anlamda, göç edenlerin ilk aşamada kent yaşamına alışmak bir hazırlık süreci geçirmiş oldukları söylenebilir. Bunun yanında, hanehalkı kararıyla evin bekar erkeğinin önden gönderilip, çevreyi tanıdıktan, iş ve barınma sorunlarını belli ölçüde çözdükten sonra ailenin geri kalanının kente taşınmasını ya da kır kökenlilerin mevsimlik işler için gittiği kentlerin gecekondulu mahallelerine yerleşmesini de aşamalılığın göstergesi saymak

⁸⁸ Büyük kentler ve Sivas, Malatya, Maraş gibi Orta-doğu Anadolu kentlerinde yaşanan gerilim ve çatışmalar nedeniyle 1975-1980 arası iç göçün durakladığı görülürken, 1980-1985 döneminden itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu köy ve kasabalarından batı bölgelerine göçlerin ağırlık kazanmaya başladığı görülmüştür (Ersel, vd., 2003: 171-172).

⁸⁹ Bu dönemdeki değinilmesi gereken diğer bir önemli göç hareketi ise 1960'ların ortalarında başlayan ve 1970'lerin ortalarına kadar yasal yollardan devam eden yurt-dışına işçi göçüdür. Bu göçte ağırlıkla gidilen ülke ise Almanya'dır.

olanaklıdır. Aşamalı olmasının yanında bu dönemdeki göç sürecinin bir diğer özelliği zincirleme biçimde gelişen bir süreç olmasıdır. Akrabalık, hemşehrilik, din/mezhep, yöre gibi cemaatsel temelde yerleşim alanlarının ortaya çıkmasında zincirleme göçün önemli payı vardı.

Zincirleme göç biçiminde; önce bir aile ya da köyden bir yahut birkaç kişi (büyük) kente gider, o belli bir yerleşiklik kazandıktan sonra ailesini, yakınlarını yanına alır, daha sonra da akrabalık, yöre, etnik kimlik gibi birbirinin içine geçmiş ilişkiler bağlamında gelişen ve genişleyen komşuluklar/mekan parçaları oluşur. Bu yüzden, zincirleme göçün, beraberinde getirdiği ilişki ağlarıyla, göçmenlerin yerleştiği yeni yaşam çevrelerinin oluşumunu etkileyen faktörlerden biri olduğu kabul edilmektedir.

Ağırlıkla gecekondu mahalleleri biçiminde olan buraların oluşumunu etkileyen faktörlerin arkasında ise kentsel tüketim alanının küçük girişimciliğe ve halkın kendiliğinden geliştirdiği çözümlere bırakılmasının yattığını bir kez daha hatırlatmak gerekir. Pek çok yazar, Türkiye'nin kentleşme denilen devasa dönüşüm sürecinin beraberinde getirdiği sorunları görece kolay atlatabilmesini bu enformel ilişki ağları ve mekanizmaların sağladığını kabul etmektedir (Şenyapılı, 1998; Işık ve Pınarcıoğlu, 2001). Ancak bunlara kentleşmenin getirdiği sorunlar demek ne kadar doğrudur tartışılır. Bunlar, özgül bir birikim tarzının getirdiği sorunlardır ve bu süreçte sanayinin ememediği işgücünün önemli bir kısmının iş ve barınma sorunlarını çözmelerine yardım ettiği, hatta kimi dönemlerde kentsel rantlardan pay almalarına olanak verdiği için bu kentleşme biçimi 1950'lerin ikinci yarısıyla 1970'lerin ilk yarısı arasındaki hızlı kapitalist sanayileşme döneminde açığa çıkan sınıfsal çelişkilerin hafifletilmesinde önemli bir araç olmuştur. Söz konusu yazarların dediklerine ancak böyle bir kayıt düşerek katılmak olanaklıdır. Kente gelen göçmenlerin, enformel ilişki ve Kıray'ın

deyimiyle “tampon mekanizmalar⁹⁰” sayesinde, yabancıları oldukları bu yeni mekanda kendilerine korunaklı ortamlar yaratabildiklerini söyleyen Işık ve Pınarcıoğlu (2001: 96), içine girilen enformel ilişki ağlarının göçmenleri kentin anonimleştirici etkileri karşısında kaybolmaktan kurtardığını ve kentte var kalabilmenin temel koşulu olan iş ve konut piyasasında tutunabilme fırsatları yarattığını belirtmektedir. Ancak, onlarında belirttiği gibi, sözü edilen “ilişki ağlarının kent yoksullarının tümünü aynı derecede koruduğu ya da tüm yoksulların bunlardan eşit derecede yararlandığı anlamına gelmemektedir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 97)”.

2.3.2 İç İçe Giden İkili Bir Süreç: Kırsal Küçük Üreticiliğin Kentleşmesi ve Emeğin Kentleşmesi

Batının 19.yüzyılda yaşadığı sanayileşme-kapitalistleşme sürecini düşündüğümüzde daha sert ve çatışmalı biçimde yaşanabilecek bir toplumsal geçiş sürecinin, Türkiye’de, 1950’lerin ikinci yarısı ve ’60’lardaki hızlı sanayileşme yıllarında, büyük ölçüde sorunsuz yaşandığı yukarıda belirtilmişti. Bunun önemli bir nedeni, Batıdaki gibi göçün içeriğinin kırsal yoksulluğun kentleşmesinden çok, kırdaki yaygın küçük üreticiliğin -ithal ikameciliğin dünya konjonktürünün de etkisiyle yakalanan yüksek birikim temposuyla geniş toplumsal kesimlerin gereksinim ve taleplerinin belli ölçülerde karşılandığı koşullarda-kentleşmesi biçiminde yaşanmış olmasıdır. Başka bir deyişle, Batı Avrupa’da ilkel sermaye birikim sürecinin sanayi devrimine dönüştüğü ve onunla iç içe geçtiği 18-19. yüzyıllarda yoksullaşma-mülksüzleşmenin ardından kente gelip emek piyasasına, sonra da işçi sınıfı kitlesine dahil olmak biçiminde yaşanan sürecin -1950’lerden itibaren tarihinin özel sermaye

⁹⁰ Tampon mekanizmalar “topraktan kopan köylülerin kentlerde yaşama stratejisi” içinde ortaya çıkan pratik çözümler olarak tanımlanıyordu (Kıray, 1998).

merkezli en önemli sanayileşme döneminin yaşandığı- Türkiye’de aynı şekilde tekrarlanmadığı söylenebilir.

Kırda yaşanan dönüşümler, bu mekanda bir nüfus fazlası doğurarak kente göçün önemli bir nedeni olmakla birlikte, araştırmalar gelenlerin önemli bir kısmının kırdan tamamen kopmadıklarını, orada belli mülkleri bulunduğu, kente tamamen çıplak emeğiyle gelmediklerini (yanlarında bir miktar birikimle kente göç ettiklerini) göstermektedir (Kartal, 1983: 99). Nitekim, bu döneme ilişkin araştırmalar, bu yeni kentli nüfusun önemli bir kısmının bir ayağının uzunca bir süre kırdan bulunmaya devam ettiğini ve buradan sağlanan gelirlerin hane ekonomisine ek katkılar anlamına geldiğini de göstermektedir.

Gecekondu bölgelerinde kırsal hayatı kısmen de olsa yeniden üretebilen; köyle kuvvetli ekonomik bağları süren; ailenin çeşitli bireyleri farklı zamanlarda dolmuş kahyalığından işportacılığa; hizmetçilikten pazarcılığa; bekçilikten pavyon fedailiğine kadar çok farklı biçimler içinde hayatlarını sürdürebilen insanlara dayalı bir kentleşme süreci, sanayi devriminin her an patlamaya hazır barut fiçilerini andıran ve proletarya-burjuvazi çelişkisi üzerine kurulu Batı Avrupa kentleşmesine göre egemen sınıflar açısından önemli istikrar unsurları taşımaktadır (Boratav, 2004: 132).

Kırsal küçük üreticiliğin bu şekilde kentleşmesinin zeminini ise ithal ikameci birikim tarzı nedeniyle sanayiye göre kârlılığı düşük olan kentsel hizmet ve rant alanlarının büyük ölçüde küçük girişimcilere, halkın kendisinin geliştirdiği –gecekondu, işporta gibi kırdan getirilen kültürle yoğrularak şekillenmiş- çözümlere bırakılmış olması oluşturmaktadır⁹¹. Bu durum yerli ve yabancı kentleşme literatürünün gösterdiği gibi salt Türkiye’ye özgü bir

⁹¹ Kısmen kentsel işgücünün yeniden üretimine katkı yapan, kısmen de yeni bir küçük burjuva kesim yaratan bu türden çözümlerin küçük girişimcilerce ya da birinci derecede gereksinim duyanlarca nasıl üretildiğiyle ilgili olarak bakınız (Tekeli, 1982; Eraydın, 1988; Işık, 1994; Işık, 1996; Buğra, 1998; Balamir, 1996; Bilgin, 1996). Ancak, Boratav (2004) ve Şenyapılı (1998)’nin dikkat çektiği gibi bu kesimin önemli bölümü bu dönemde marjinal-geçici işlerle uğraşmakta ve kentsel işgücü pazarında istihdam edilecekleri bir iş aramaktadır.

gelişme değildir. Aynı dönemde, kalkınma ve modernleşme paradigmalarıyla ithal ikameci sanayileşmeyi yaşayan pek çok azgelişmiş ülkede, sermaye birikiminin yetersizliği, devletleri kentsel alanlara yapılan yatırımları sınırlamaya itmiş, kentsel altyapı ve toplu tüketime ayrılan kamusal kaynakların oldukça sınırlı kalmasına yol açmıştır (Şengül, 2004: 70). Kaynakların öncelikli olarak sanayiye yönlendirilmesi biçiminde özetlenebilecek söz konusu strateji uygulanırken, bu ülkelerdeki kentleşme oranını 1945-1975 arasında ikiye katlayan hızlı bir göç dalgası yaşanmış (Roberts, 1995: 1), bu da sanayileşmenin itici gücü olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, bu ülkelerde birikim süreçleri kırdan kente göç eden ve kentsel işgücü kitlesine eklenenlerin karşılığı ödenmemiş kentsel maliyetleriyle –bu büyük ölçüde yeni kentli işgücünün toplumsal yeniden üretiminin maliyetleridir- desteklenirken, kentsel alanlarda pek çok sosyo-mekansal sorun ve çelişki ortaya çıkmıştır⁹².

Her ne kadar, 1950’lerde yaşanan siyasal açılımlarla geleneksel kentsel küçük girişimciler (esnaf ve zanaatkârlar) yerel meclislerde yeniden güçlü bir konuma geçmişlerse de kentsel hizmet ve rant alanlarının büyük ölçüde küçük girişimcilere bırakılması diye özetlenen gelişmenin, esnaf ve zanaatkâr eksenli bir kentleşme olarak da değerlendirilemeyeceğini belirtmek gerekir. Bunun bir nedeni, ileriki bölümlerde tartışacağımız gibi, bu dönemde söz konusu kesimin yerel sermaye ile birlikte üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu kamu kurumu olan belediyelerin gücünün mali ve yönetsel

⁹² 1970’lerin ortasında yayımladığı *Cities of Peasants (Köylülerin Kentleri)* adlı kitabıyla, Latin Amerika örneğinden kalkarak azgelişmiş ülke kentlerinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan hızlı kentleşme sürecinde ortaya çıkan bu sorun ve çelişkilerin en yetkin tasvirlerinden birini sunan Bryan R. Roberts, bu kitabın 1995’teki gözden geçirilmiş ve güncellenmiş baskısı olan *The Making of Citizens (Yurttaşların Oluşumu)*’te 1990’li yıllarda azgelişmiş ülkelerin kentlerinde zenginlik-yoksulluk, modernlik-gelenekçilik gibi karşıtlıkların 1970’lerin ortasında olduğundan daha sert biçimde varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir. Roberts’a göre, durum 1970’lere göre daha da vehimdir ve bu araştırmacıların artık çözümler konusunda o zamanki kadar net konuşamamasından ve bu tür sorunların göçmenlerce New York gibi gelişmiş ülke kentlerine taşınmış olmasından çıkarsanabilir (1995: 1-2).

açılardan sınırlandırılmış olmasıdır (Güler, 1992: 179-181). Diğer bir önemli neden ise klasik anlamda mülksüzleşmiş, kırdan bütünüyle kopmuş olmasa da ağırlıkla kırsal kesimlerinden oluşan ve bu yüzden kentsel işgücü kitlesine katılan yeni kentli kitlesinin gereksinimlerinin karşılanması işinin bir özel sermaye kesimi olarak geleneksel küçük girişimcilerin istek ve kudretini aşan bir nitelik taşımasıdır⁹³. Dolayısıyla, kırdan kente hızlı ve yoğun göçle gelenlerin kentsel sektörlerde soğurulmaması sonucunda ortaya çıkan ve göçün artarak sürmesi nedeniyle zaman içinde çeşitlenen ve genişleyen marjinal işler yelpazesi/sektörü; bu sektörde etkinlik yürütmekle birlikte ne işçi, ne işsiz sayılabilecek, ne de klasik anlamda kentsel küçük girişimci (esnaf ve zanaatkâr) sınıfına sokulabilecek yeni bir küçük girişimciliğin kentleşme sürecine damgasını vurmasını getirmektedir. Yeni oluşan yaşam çevrelerinden kent merkezine doğru genişleyen bir etkiye sahip bulunan ve kırsal küçük üreticiliğin kentselleşmesi olarak değerlendirebileceğimiz ama bütünüyle az gelişmiş ülkelerin büyük kentlerine özgü bir olgu olan marjinal sektörün büyümesiyle dönüşüme uğrayan kentsel sistemin önemli bir özelliği, marjinal işlerin büyük ölçüde örgütsüz ve pazara girişin (kentsel rantlardan bu işler üzerinden pay alabilmenin) geleneksel küçük girişimcilikte olduğu gibi sınırlandırılmaması nedeniyle, temel olarak kentsel işgücünün yeniden üretimine ayarlı biçimde işliyor olmasıdır. Hazine arazileri üzerine derme çatma biçimde yapılan gecekondu da kırsal küçük üreticiliğin yoksulluğuyla birlikte kente taşınmış olduğunun göstergesidir⁹⁴. Bunun yanında, marjinal sektörde iş yapan göçmenlerin

⁹³ Roberts da kentin yeni sakinlerinin özel girişimciliğin kudreti ve niyetini aşan gereksinimlerinin ancak kolektif ve devletin aracılığıyla sağlanabileceğini, özel girişimcilerin ancak devlet üzerinde kârlılıklarını arttıracak altyapıların sağlanması için baskılar yapabileceğini belirtmektedir (1995: 3).

⁹⁴ Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi görece yoksul olsa da bu insanların büyük bir kesimi başka pek çok ülkedeki gibi topraksız köylü değildi ve az da olsa belli birikimlerle geldikleri kentte kırsal geçimsel bağlarını da sürüyorlardı. Keyder, bunlar ve diğer bazı faktörlerin sonucunda (kentsel rantlardan belli derecelerde pay almak, ithal ikameciliğin sosyo-ekonomik boyutunu oluşturan iç pazar genişlemesi

önemli bir kısmının (özel olarak seyyar satıcılık, işportacılık, çiçekçilik, değnekçilik, hamallık, badanacılık gibi pazara girişin sınırlandırılmadığı, örgütsüz işler yapanlar kastedilmektedir), aynı zamanda kentsel işgücü piyasası içinde düzenli ücret alacağı işler araması, iş bulduğunda marjinal işler alanından çekilmesi (Şenyapılı, 1998: 310) de söz konusu küçük girişimciliğin bir amaç değil, ayakta durma aracı olarak yaşandığını göstermektedir. Ancak, Tekeli'nin (1982: 185-194) de belirttiği gibi 1964 yılından sonraki siyasal ve yasal gelişmelerin⁹⁵ etkisiyle marjinal sektörün bazı dalları (gazete satıcıları, dolmuşçular, pazarcılar gibi) geleneksel küçük girişimcilikle bütünleşen niteliksel bir değişim yaşamış, esnaf dernekleri niteliğini almış ve sektöre girişleri koşullara bağlamaya ya da yoğunlukla sınırlandırmaya başlamıştır. Marjinal sektörde yaşanmaya başlayan söz konusu değişimin benzerinin, 1970'lerde gecekondulaşma alanında ticarileşme biçiminde yaşandığı kabul edilmektedir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 163; Şengül, 2001).

Sonuçta, gecekondu, marjinal işler, kırla sürdürülen ilişkiler, bir yandan bu geniş kitlenin kentte yaşayabilmesini sağlayan kendiliğinden gelişmiş çözümler olarak önemli bir gereksinime karşılık geldiği, bir yandan da bu işgücünün yeniden üretim maliyetlerini önemli ölçüde düşüren bir ekonomik işlev gördüğü için, bu süreçte özellikle büyük kentlerde sürekli kendisine yaşam alanları buldu. Göç süreci uzun süre aynı yoğunlukla devam ettiği,

politikası gibi), Türkiye'deki gecekondu bölgeleri zamanla tipik **favela** ya da **bidonville**'lere kıyasla müreffeh bir görünüm kazandığını belirtmektedir (1990: 317).

⁹⁵ Tekeli'nin sözünü ettiği gelişmelerin neler olabileceğini düşündüğümüzde; bunların siyasal olanları arasında ilk akla gelenler, 1964'ten sonra kente alışmışlığın sonucu olarak patronaj ilişkilerinin bir tarafı olarak partiler üzerinde etkili olmaya başlamaları, etnik, yöresel, cemaatsel bağların geleneksel küçük girişimciliğin egemen blok'un karşısına geçmesiyle oluşan/güçlenen MHP-MSP gibi aşırı sağ partilerce 1970'lerin siyasal gerilimleri içinde Alevi-Sünni bölünmesine tedavül edilmesidir. Yasal gelişmelerse temel olarak bir kısım marjinal işleri kurumsallaştıran, formelleştiren 1964 tarihli 507 Sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu, 1972 tarihli Bağ-Kur Kanunu'dur. Hamamcı (1981: 150), geleneksel küçük burjuvazinin durumunu güçlendiren, yatay örgütlenme olanağı sağlayarak dağınıklıktan kurtaran 507 sayılı yasanın aynı zamanda, bu kesimin kentlerde tüketici kitleler aleyhine rantlar oluşturtmasını da kolaylaştırıcı bir etki yaptığını belirtmektedir.

sanayinin istihdam yaratma kapasitesi onun gerisinde kaldığı ve egemen sanayileşme siyasaları sermayeyi kent alanından uzak tuttuğu için de bir süre sonra söz konusu olgular, yukarıda değinildiği gibi kendi içinde dönüşümler geçirerek Türkiye kentlerinde yapısalılık kazanmıştır.

Hızlı kentleşmenin en önemli dinamiği olan göçün, aşamalı ve zincirleme olmasında da birikim sürecinin bu şekilde gelişim göstermesinin payı büyüktür. Zaman içinde kentleşmenin sanayileşmeden daha hızlı ve yoğun bir gelişim göstermesinde, bu birikim sürecinin mekansallaşma biçimi sayılabilecek kırsal küçük girişimciliğin kentleşmesinin, kendisi de sınıf ilişkileri dolayımından birikim sürecini etkileyen bir faktöre dönüşmüştür.

Kırdan kente göçün özgüllükleri nedeniyle kırsal küçük üreticiliğin kentselleştiği bu dönemin diğer bir önemli özelliği, Türkiye’de kentlerin ekonominin işleyişindeki öne çıkan işlevinin emeğin yeniden üretimi olmasıdır. Bu nedenle, dönemi Tarık Şengül *Kentsel Çelişki ve Siyaset* (2001) adlı kitabında “emek gücünün kentleşmesi dönemi” olarak adlandırmaktadır. Bununla birlikte, 1960’larla 1970’lerin bu açıdan homojen bir dönem olarak alınamayacağını da belirtmek gerekiyor. Çünkü, işgücünün yeniden üretimine katkıda bulunsa, onun sermayeye maliyetini ucuzlatsa da 1960’larda kentsel gelişmeye yön veren asıl dinamiğin, küçük üreticiliğin kentleşmesi olduğu görülmektedir. Emeğin kentleşmesi de sanayi ve diğer kentsel sektörlerde ücretli çalışanların sayısının hızlı bir artış gösterdiği bu dönemin önemli bir parçası olmakla birlikte, onun kentsel siyasette belirleyicilik kazandığı dönem küçük girişimciliğin kentnin gerilemeye başladığı, işçi sınıfı taleplerinin beledi düzeyde karşılanmasını savunanların orta ve büyük ölçekli kentlerde yönetime geldiği 1970’li yıllar olmuştur. Bu durum, devletin birikim kaygılarıyla kentsel alanlara sınırlı kalan müdahalesi nedeniyle Batı Avrupa’daki gibi refah devleti harcamaları biçiminde gelişmemiş, daha çok

emekçilerin kendi çabaları ve onun etrafındaki aşırı genişlemiş küçük girişimci çeperinin geliştirdiği çözümlerle ve siyasetçilerle kurulan patronaj ilişkileriyle geçerlilik kazanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Şengül (2001: 77) bu durumu, “Bir anlamda devlet ve orta sınıf merkezli bir kentsel gelişme döneminden (yerel) topluluk merkezli bir kentleşme dönemine geçilmesi” olarak değerlendirmektedir.

Sonuç olarak, 1960-1980 arası dönemin ayırt edici özelliğinin, ister 1960'lardaki gibi büyük ölçüde küçük girişimciliğin inisiyatifinde, isterse de 1970'lerdeki gibi emek yanlısı CHP'li belediyelerin inisiyatifinde olsun “emeğin yeniden üretiminde kent mekanı” bağlamında yaşandığını söyleyebiliriz. Merkezi yönetim ve belediyelerin yaptığı gecekondulara altyapı götürülmesinden, çıkartılan gecekondularına, belediye hizmetlerinin arttırılmasından sosyo-kültürel boyutlarda çeşitlendirilmesine, bazı toplu tüketim hizmetlerinin, işe gidiş-geliş saatlerine göre ayarlanmasına kadar, pek çok hizmet ve düzenleme de Türkiye kentlerinde, emeğin yeniden üretimine yönelik işlevlerinin artan biçimde önem kazandığını göstermektedir. Ancak, 1960'lardaki tarz, aynı zamanda küçük girişimcilerin geliştirdiği (ara) çözümlere kalıcılık kazandırmış ve esnaf oda ve derneklerinde örgütlenmiş bu kesimin, ilk dönemlerde işgücünün yeniden üretim maliyetlerini düşüren etkinliği daha ziyade ellerindeki kentsel rantları koruma ve maksimize etmeye ayarlı hale gelmiş ve birikim sürecine engel oluşturmaya başlamıştır. Zaten 1970'lerin belediyeçiliğini de bu dönemdeki işçi sınıfı dinamizminin yanında, 1960'ların sonlarında teşhis edilir hale gelen bu gelişmeye (ve onun içerdği kır kökenlilerin bir kısmının bu şekilde kentsel rantlara konmasına) karşı; okumuş, kentli, ücretli küçük burjuva kesimlerin tepkilerinin ürünü saymak gerekir. 1973'te Türkiye'nin görece büyük kentlerinde belediye yönetimine gelen CHP'li kadrolar, kentsel tüketim alanında küçük girişimcilerin etkinliğini geriletip, kamu

girişimini geliştirmenin yolu olarak toplu tüketimi kolektifleştirip, çeşitlendirerek işgücünün yeniden üretimini sosyal adaletçi bir çerçeveye oturtması bakımından önemlidir.

Bu dönemdeki, gecekondı, yap-sat türü apartmanlaşma, dolmuş gibi kentsel sorunları hafifletici yerel halkın kendi çözümleri olan mekanizmaların hakimiyeti, kamunun ve sermayenin kaynaklarının sanayiye yönlendirilmiş olması nedeniyle kentsel gelişmelerin birikim sürecine olumsuz etkisi 1950'lere göre çok daha düşük olmuştur. Sermaye birikimi sınırlı bir ülkede, sanayi altyapısını planlı biçimde geliştirerek büyümeye çalışma siyasasının, zımni sosyo-mekansal tercihinin fazla planlanmamış ve düzenlenmemiş bir kent olduğunun altını bu noktada bir kez daha çizmek gerekiyor. Çünkü, kırsal küçük girişimciliğin kentleşmesinin-kentin bu şekilde kırsallaşmasının konut ve ulaşım alanındaki çözümleri yapısallaştıkça kent planlamasının da iyiden iyiye kağıt üzerinde kaldığı görülmektedir.

Hızlı kentleşmenin arttırdığı kentsel rantların dağıtımı sırasında, esnaf örgütlülüğünün başat konumda bulunduğu kentsel ittifakların gelişmesiyle de içsel bir ilişki içinde bulunan bu durumun özellikle büyük kentlerdeki sonucu; mekansal gelişmenin bir “yağ lekesi büyüme” biçiminde yaşanmasıdır. Türkiye'nin ilk kent sosyologu sayabileceğimiz Mübeccel Kıray'ın tanımlaması olan “yağ lekesi büyüme”, kent mekanının yeni yapılarla plansız biçimde arada hiç boşluk bırakmadan, sürekli olarak yoğunlukları artarak büyümesidir (Habitat II-Türkiye Raporu, 1996: 25). Kentlerin bu şekilde büyümesi, uzunca bir süre Türkiye kentlerinde kamusal hizmet alanlarının (eğitim, sağlık, sosyal-kültürel etkinlik yapıları) oldukça yetersiz düzeyde kalmasına neden olmuş, yeşil alanların ve tarihi-kültürel yapıların tahrip edilmesine yol açmış ve kent içinde yeşil alanlar kurulmasını engellemiştir.

Dolayısıyla, bu kentsel gelişme biçimi kentsel yaşam standartlarının önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur⁹⁶.

Kentin fiziki yapısında ve toplumsal ilişkilerinde yağ lekesi büyümeye eşlik eden bir diğer gelişme de ikililikler biçiminde algılanan ve bağımlı kentleşmeye özgü olduğu belirtilen çarpık yapıdır. Bu çarpık yapının beslenme kaynağı, modern-geleneksel, formel-enformel, zengin-yoksul gibi birbirinin zıddı sayılan farklı gelişmişlik düzeyindeki toplumsal ilişki ve buna bağlı yaşam tarzlarının aynı yerellikte yan yana bulunması, hatta birbirine eklenmişliği (Tekeli ve Gülöksüz, 1983: 1227). Bu eklenmenin nedenleri de biliniyor: sanayi sermayesi hızla zenginleşirken, işgücünün yeniden üretimi işlerinin küçük girişimciliğin organize ettiği kendi kendine yaratılan çözümlerle gerçekleşmesi. Bu yüzden modern-planlı yaşam çevrelerinin yanı başında, kırsal ilişki ve bağların yeniden yorumlanıp yaşandığı plansız, altyapısız, derme çatma konut çevrelerinin bitivermesi bu dönemde sık rastlanan bir durumdur.

Yağ lekesi büyümeyle çarpık kentleşme bir arada giden süreçlerdir, ancak özel oto sahipliğinin gelişmesi ve kamunun ve özel sermayenin kent çevresindeki arsalarla farklı saiklerle –birincisi hazine arazilerinin rant değerlerini kamuya kazandırmak, sermaye fraksiyonları arasında paylaşmak, toplu konut (konut kooperatiflerini desteklemek), kampus yatırımları için, ikincisi daha ziyade arsa spekülasyonu ve konut yapımı için- ilgi göstermeye başlamasıyla Türkiye’de metropolitenleşme eğiliminin de 1970’lerden itibaren gündeme geldiği söylenebilir.

⁹⁶ Elbette bu durumun kimi istisnaları da olmuştur. Örneğin İstanbul Ümraniye 1 Mayıs Mahallesi (şimdiki adı Mustafa Kemal Mahallesi) üzerine Şükrü Aslan’ın yaptığı çalışmadan (2004: 117-124), 1970’lerde radikal solun güçlü olduğu kimi mahallelerde yeni gecekondular yapılırken meslek odaları, üniversite öğrencileri ve kimi öğretim üyelerinden teknik, danışmanlık desteği geldiği ve buralarda belli bir plan çerçevesinde, yeşil alanların, sosyal alanların ayrıldığı anlaşılmaktadır.

2.3.3 Küçük Girişimciliğe Bırakılmış Kentte Toplumsal Örgütlenme Biçimleri

Yerel siyaset ve katılımın, işgücünün yeniden üretimi ve sınıf bilincinin Türkiye’ye özgü özelliklerini araştırdığımızda, kentin 1960 ve ’70’lerde küçük girişimciliğin etkinliği altında, emeğin yeniden üretimi işlevine dönük bir işlev gördüğü tespiti önemlidir. 1950’lerde ilk örnekleri görülen ve bu süreçte kentleşmenin yapısal bir ögesi haline gelen ve kırsal küçük üreticiliğin ve onun içerdiği kırsal yoksulluğun kentselleşmesi biçiminde değerlendirilebilecek olgu ve gelişmelerin özeti, kentin kırsallaşmasıdır. Kent kırsallaşırken yeni yaşam çevrelerinde kıra, taşraya özgü sayılan geleneksel-kültürel değer ve ilişkilerin yaşam bulmasında sağ siyasetçilerin milliyetçi-muhafazakâr yaklaşımlarıyla, ithal ikameciliğin bütünleyeni olan ve iç pazar genişlemesi işlevi gören “popülist” siyasaların ürettiği siyasal patronaj ilişkilerinin özel bir payı bulunuyordu. Bu yüzden yeni yaşam çevreleri (ya da gecekondu bölgeleri) genelde sağın özelde AP’nin oy depoları olarak görüldü ve buralarda yaşayanlar, Kıray gibi kentleşme uzmanları tarafından, uzunca bir süre toplumsal değişimlere kapalı tutucu kitleler olarak değerlendirildi (1960’ların sonunda bu konuda yapılan tartışmalar için bakınız, Batuman, 2004).

Bunlardan hareketle, kentsel geçişle toplumsal ilişkilerde modernleşme yönünde yaşanacak değişime ilişkin başlangıçtaki modernleşmeci beklentilere uymayan bir sürecin yaşanmış olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Yani, kırsal alanlara özgü sayılan geleneksel cemaat yaşamının yüz yüze birincil ilişkilerinin yerini, modern ilişkilere bırakmadığı, bunun yerine birincinin ikinciye eklenerek varlığını koruduğu -hatta ekonomik kriz koşullarında, yüz yüze ilişkiler ve cemaat bağlarının yaşanan kapitalistleşme sürecine dönük bir tepki olarak güç kazandığı- bu dönemde iyice açıklık kazandı.

Bu durum 1960’larda kentlerde, özellikle de yeni oluşan yaşam çevreleri olan gecekondu bölgelerinde merkez sağı güçlendiriyordu. Buralarda yaşayanlar uzunca bir süre başta imar kolaylıkları olmak üzere kentsel hizmet gereksinimlerine yanıt veren ve yeni girdikleri ilişkiler evreninde yaşadıkları toplumsal-kültürel uyum sorunlarını çözmelerine olanak sağlayan ilişki ve bağlara hitap eden bu milliyetçi-muhafazakâr siyasetçilerle daha kolay patronaj ilişkileri kuruyorlardı.

Merkez sağın milliyetçi-muhafazakâr ideoloji ve siyasal patronaj ilişkilerinin konumuz açısından önemli bir boyutu da dinin toplumsal etkisinin, yerel ve merkezi düzeyde siyasete etkisinin bu süreçte nasıl bir seyir izlediğine ilişkindir. 1946-1960 arası dönemde devlet-toplum, devlet-din ilişkilerinin değişmesi ve kırdan kente göçle hızlanan dernekleşme eğiliminin bu dönemde de sürdüğü görülmektedir. Aşağıdaki tabloda görülebileceği gibi sayısı en fazla artan dernekler Cami Yaptırma Dernekleri dışındaki, tabloda Din (2) olarak gösterilen daha belirgin biçimde dinsel ve cemaatsel nitelik taşıdığı söylenebilecek olan, “fahri kuran kursuna yardım”, “imam hatip(lere) yardım dernekleri”, “din görevlileri yardımlaşma dernekleri”, “İslamı yüceltme”, “ilahiyatla ilgili dernekler” benzeri derneklerdir. Dini derneklerindeki bu hızlı artış artık bir “bastırılanın geri dönüşü” olgusundan ziyade, kırdan kente yoğun biçimde göç eden kitlenin, yaşadığı sosyo-mekansal geçişin toplumsal ve kültürel açılardan yol açtığı sarsıntılara karşı bir sığınak, dayanışma arayışı olarak gözükmemektedir. Sayısı en fazla artan dernekler sıralamasında dini dernekleri, 7 kat artan işveren dernekleri ve 4 kattan fazla artan güzelleştirme dernekleri takip etmektedir. Dernekleşmede dikkat çekici bir gelişme de 1963’te sayısı 9 olan Komünizmle Mücadele Dernekleri’nin sayısında 1960’ların ikinci yarısındaki sol hareketteki yükselişe paralel olarak gözlenen hızlı artıştır.

Tablo 1. Türlerine göre dernek sayılarındaki değişim* (1960-1968)⁹⁷												
Yıl	Sosyal Yard.	Spor	Din (1)	Din (2)	İşveren	Kültür	İşçi	Serb. Mes.	Memur	Esnaf	Kom. Müc.	Güzelleş -tırme
1960	635	3376	4821	283	23	2511	408	189	665	2745		853
1961	656	3668	4993	305	31	2776	443	195	751	2843		1011
1962	719	3815	5220	384	36	3150	490	207	881	2992		1290
1963	806	3944	5677	533	61	3445	539	210	995	3133	9	1637
1964	886	4136	6133	668	76	3842	601	220	1090	3236	20	2142
1965	1102	4237	6370	863	106	4353	649	260	1448	3578	61	2677
1966	1262	4662	7259	1328	132	5069	738	244	1759	3555	91	3480
1967	1393	5009	7856	1889	157	5774	853	281	2074	3635	118	3995
1968	1520	5334	8419	2311	190	6327	995	259	2355	3670	141	4644

Kaynak: Yücekök, A. (1971). *Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, Ankara: SBF Yayını, 119.

* Din (1) sütunu altındaki rakamlar cami yaptırma derneklerinin sayısyken, bunun dışındaki (İmam Hatiplere Yardım, İslamı yüceltme vb.) din derneklerine Din (2) sütunu altında yer verilmiştir. “Kom. Müc.” kısaltması komünizmle mücadele derneklerini anlatmak için kullanılmaktadır.

Aynı zamanda, yeni kentlilerin bir kısmının küçük girişimciler olarak kentsel rantlardan pay almasını sağlayan söz konusu ilişkilerin dayanak noktası olan, 1960’ların geniş sınıfsal uzlaşma çerçevesinin 1960’ların sonlarında bozulduğunu biliyoruz. Yerel taleplerin karşılanmasını sağlayan bu kalıbın ekonomi-politik araçları gerilese de sonraki dönemlerde varlığını belli ölçüde sürdürdüğünü biliyoruz. Ancak, hatırdı tutulması gereken, 1970’lerde kentsel siyaset açısından bu kalıbın önemli ölçüde ötesine geçilmiş olması, gecekonduların siyasal tercihlerinde ve mahalle ölçeğinin anlamında ciddi bir değişim yaşanmasıdır. 1970’leri karakterize eden ekonomik kriz, gelir dağılımı adaletsizliklerinin artması, siyasal gerilimlerin tırmanması ortamında mekansal bir birim olarak yerellikler ve özel olarak da yoksul gecekondu mahalleleri, buralarda oturanların yaşam mücadelesinde toplumsal birliğin ve

⁹⁷ Yücekök’ün tablosunda yer almakla birlikte, yer sorunu nedeniyle sayısının azlığı ve sayısındaki artışın yavaşlığı nedeniyle buraya yabancı azınlık dernekleri, tarımla ilgili dernekler ve diğer dernekler kategorilerine, bu tabloda yer verilememiştir.

topluluk temelli girişimlerin odağı haline gelmiştir. Ancak, elbette yerelliğin bu şekilde yeni anlamlar kazanarak önem kazanması birden bire olmadı ve bunun ilk örnekleri cemaatleşme ve siyasi patronaj-himayecilik ilişkilerinin daha etkili olduğu 1960'larda ortaya çıkmıştı. Bunu güzelleştirme derneklerinin sayısının 1960-1968 arasında 853'ten 4644'e çıkmasından⁹⁸ ve ağırlıkla yerel topluluğun kimlik temelinde bir araya geldiği kültür derneklerinin sayısının 2511'den 6327'ye çıkarak din derneklerinden sonra sayıca en kalabalık grup haline gelmesinden (Yücekök, 1971: 119) kalkarak kolaylıkla söyleyebiliriz. Ancak 1960'ların sonlarından itibaren gecekondu bölgelerinin -siyasal patronaj ilişkilerinin de yardımıyla- yerleşik mahallelere dönüşmüş olması, bunu takiben kullanıcı-yapımcı özdeşliğinin ortadan kalkmaya başlaması ve arsa elde etme biçiminin ticarileşmiş olması (Pınarcıoğlu ve Işık, 2001: 161-162, Tekeli, 1998: 19) ve toplumda esen sol/sosyal adaletçi rüzgar 1970'lerde buralarda yaşayanların yaşam çevrelerindeki enformel ilişki ağlarının ötesine geçen farklı arayışlara girmelerine neden olmuştur.

Alan Dubetsky (1977) 1970-1971 yıllarında İstanbul'un apartmanlaşmaya başlayan ilk gecekondu yerleşmelerinden birinde (Çağlayan Mahallesi) yaptığı araştırmada, dönem içindeki işçi ve gençlik eylemlerinin mahallede mekansal olarak ayrılmış Alevi (Doğulu/Kürt) ve Sünni (Karadenizli/Laz) nüfusu farklı düzeyde olsa da etkilediğini göstermektedir. Dubetsky, katı etnik ayrışmaya karşın, buraya birkaç dakikalık yürüyüş mesafesindeki fabrikalar bölgesi Kağıthane'de yükselen işçi mücadelesinin iki kesim arasında da yankısını bulduğunu belirtmektedir.

⁹⁸ Özellikle 1963'ten sonra güzelleştirme derneklerinin sayıları her yıl 500'den fazla artmıştır (Yücekök, 1971: 119).

İçlerinde varlıklı girişimcilerin pek bulunmadığı Alevilerin bu durumdan daha fazla etkilendiğini belirten Dubetsky, mahallenin kalkınması ve yeni bir caminin inşa edilmesi için çok sayıda derneğin kurulmasına öncülük eden esnaf ve atölye sahiplerinin bulunduğu Sünni kesimdeki işçilerin de dini inançlarını koruyarak büyük fabrikalarda çalışan komşuları ve günlük gazetelerden öğrendikleriyle belli bir bilinçlenme yaşamış olduklarının söylenebileceğini belirtmektedir (1977).

Ortaya çıkan bu yeni gelişmeler, gerek ikinci kuşak gecekondu emekçiler (özellikle de bunların genç kesimlerinin) ve yeni küçük burjuvazinin gözünde sözü edilen ilişkilerle, esnaf ve atölye sahibi geleneksel küçük burjuvazinin yerel siyasetteki hakimiyetinin farklı yaşam çevrelerinde farklı yoğunlukta da olsa sorgulanmasını getirmiştir (Hamamcı, 1981, bu tespitin de yapıldığı kapsamlı bir çalışmadır). Bu süreç aynı zamanda, emekçi kesimlerin patronaj ilişkileri içinde elde edebileceklerinin sınırına varılmış olmasını getirerek yerelliğin anlamında değişiklikler yaratacak bir sürecini başlatması bakımından önemlidir.

2.3.4 1960-1980 Arasında Kentsel Siyaset ve Belediyeler: Geleneksel Belediyecilikten Yeni Belediyecilik Hareketine

Şengül'ün yukarıda andığımız “devlet ve orta sınıf merkezli bir kentsel gelişme döneminden (yerel) topluluk merkezli bir kentleşme dönemine geçilmesi” tespitiyle özetlenebilecek, yerelliğin bu şekilde önem kazanmasının özellikle işçi sınıfı hareketinin ve sol ideolojinin, buna bağlı olarak sosyal adaletçi taleplerin güç kazandığı büyük ve orta ölçekteki kentlerdeki sonucu; Bülent Batuman'ın (2004: 163-164) da işaret ettiği gibi, Türkiye kapitalizminin mekanında öteden beri mevcut bulunan kentsel çelişkilerin kentsel talepler ve mücadelelere dönüşmüş olmasıdır. Bu gelişme, devlet ve egemen sermaye bloğu

dışındaki kesimlerden (aşağıdan) gelen taleplerin ifadesini bulduğu yeni kentsel siyasaların, mekan projelerinin ortaya çıkmasını getirmiştir. Durum böyle olunca da, kırdan kente gelenlerin yoksulluk koşullarına karşı verdikleri mücadelede mahallin sosyal adaletçi talepleri o yıllarda Türkiye gibi pek çok azgelişmiş ülke kentlerinde söz konusu olan dinsel, etnik, yöresel ağları ve onlardan beslenen pre-modern ilişkileri aşıyordu. Bu nedenle, kentsel siyaset (üzerine bina olduğu kentsel ittifaklar) ve katılım bu dönemin ilk on yılında farklı, ikincisinde farklı belediyeçilik pratikleri ve mekan üretim/yeniden üretim süreçleri getirmiştir.

Kentlerde yaşayan ve kentsel etkinliklerle geçimini sağlayan nüfusun özellikle büyük kentlerde toplaşarak artmasına, belediye sayısının 789'dan (1960) 1623'e (1980) çıkmış olmasına (Güler, 1992: 179, Altaban, 1990: 323) karşılık kentsel gelişmeyi yönlendiren kamusal kuruluşların gücünün bu tarih aralığında azalmış olduğu görülmektedir. Kentsel harcamalarda önemli bir yeri olan İller Bankası'nın harcama kapasitesindeki değişim, 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yürürlüğe girmesinin bu konuda bir dönüm noktası sayılabileceğini göstermektedir. Birgül Ayman Güler'in (1992: 180) aktardığı gibi, İller Bankası'nın sermayesinin devlet gelirlerine göre büyüklüğü 1959'da yüzde 10 düzeyindeyken, 1963-1970 arası yıllarda ortalama yüzde 5 düzeyine gerilemiştir. Öte yandan, belediye gelirlerinin toplam kamu gelirlerine oranı da 1960'da yüzde 16,35 iken, 1972'de bu oran yüzde 5,67'ye düşmüştür (Altaban, 1990: 323). Güler de aynı oranın 1960-1970 arasında ortalama yüzde 8 iken, sonraki on yılın ortalamasının yüzde 5 olduğunu belirterek, belediyelerin 1960 sonrasında yalnızca gelirler değil, görevler açısından da bir küçülme yaşadığını vurgulamaktadır. Yerel yönetimlerin merkeze bağımlılığını arttıran (Tekeli, 1998: 19) bu gelişmenin temelinde Güler'e göre birbiriyle ilişkili iki neden bulunmaktadır. Bunlar; "(1)

yerel meclislerin, 1950'li yıllardan devralınan yapısı ile sanayileşme arasındaki çatışma ve (2) sınai birikimin, devletin elindeki toplumsal artıktan pay ayrılmayan genel-kentsel büyüme maliyeti ile desteklenmesi yönündeki devlet siyasasıdır (Güler, 1992: 181)".

Güler'in işaret ettiği gibi, 1950'lerden başlayarak yeniden esnaf ve zanaatkarların egemenliği altına giren ve bu nedenle sanayileşme/birikim süreci için birer engele dönüşen yerel meclislerin (1992: 181) gücünün geriletilmeye çalışıldığını, belediyelerin gelir kaynaklarındaki söz konusu büyük gerilemenin yanında, 1963'te çıkarılan 307 sayılı yasayla belediye başkanının doğrudan halk tarafından çoğunluk usulüyle seçilmesinin -yani belediyelerde başkanlık sisteminin- kabul edilmesinden de anlıyoruz (Tekeli, 1998: 18-19). Kentleşmenin sosyal maliyetlerinin sanayiye desteklemeye odaklanmış devletin (kamunun) sırtına yüklenmemesi gerektiğini savunan Demirtaş Ceyhun⁹⁹ 1968 tarihli *Yağma Edilen Türkiye* kitabında üretken yatırımlara öncelik veren bu tarz bir tercihin kentlerde bir takım toplumsal sorunlar yaratsa da belirli bir geçiş dönemi için katlanılması gerekli bir durum olduğunu öne sürmektedir (1968: 153-154). Ona göre, batılı modellere uygun bir şehirciliğin uygulanmaya çalışılması yüksek maliyeti nedeniyle ne gerçekçi, ne de doğru bir yol olacaktır (1968: 154). Dolayısıyla, planlı bir sanayileşme için her ne kadar barındırdığı etkinliklerle daha 1962'de ulusal gelirin yüzde 60'ı aşan bölümünü kendinde topluyor olsa da plansız ve düzensiz biçimde gelişen ve ilkel birikim sürecine özgü "kırsal" ve "geleneksel" olanın kentselleşmesi biçimindeki toplumsal ilişki örüntüleri ve sorunları bünyesinde taşıyan bir kent mekanı tercih edilmiştir.

Küçük girişimcilerin etkili olduğu yerel meclislerin gücünün sınırlandırmaya çalışılması ilk

⁹⁹ Ceyhun gibi 1969 yerel seçimlerinde TİP'in Adana Belediye Başkanı adayı olmuş birinin bu şekilde bir kalkınmacılık içinde olması o dönemde kamusal alanda sanayileşmeye verilen önceliğin de ilginç bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

bakışta yukarıda savunduğumuz “yerel topluluk merkezli kentleşme”, “küçük girişimciliğe bırakılmış kentleşme” teziyle çelişir gözükse de işgücünün yeniden üretimi işlevi gördüğünü söylediğimiz kentleşme maliyetinin kamuya en ucuza mal olacak biçimde mal olacak biçimde gerçekleştirilmesi kaygısıyla tutarlıdır. Açmak gerekirse, sanayinin istihdam yaratabilme kapasitesinin kentleşme hızının gerisinde kaldığı koşullarda, yeni oluşan yaşam çevrelerinde konut, ulaşım, kentsel tüketim gibi işgücüne yeni katılanların hizmet ihtiyaçlarının karşılandığı alanlar ve bu insanların geçimlerini sağlayacağı iş ihtiyacının karşılanması halkın kendi kendine geliştirdiği çözümlere bırakılmıştı. Sözü edilen çözümler, kırsal küçük üreticiliğin kentsel küçük girişimciliğe dönüşmesine ve hizmetler sektörünün aşırı şişkinleşmesine neden olmuştu. Böyle bir süreçte merkezi-yerel yönetim işbölümü ve güç dengesinin ikincisi aleyhine kurgulanmış olması, hem sınai sermaye birikimini ödenmeyen kentsel maliyet ile destekleme biçiminde bir strateji izlendiğinin, hem de 1960’larda yerellikte güç sahibi olanların siyasal patronaj ilişkileri ve cemaatsel ağları kullanarak kamu üzerinde kurdukları baskının yüksek kamusal maliyetlere yol açmasından kaçınılmaya çalışıldığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Daha önce belirttiğimiz gibi sanayi sermayesinin 1960’larda kaydettiği ve 1970’lere gelindiğinde tekelleşme sürecine dönüşen, bu yüzden de çok boyutlu toplumsal çelişki ve çatışmalar doğuran gelişme nedeniyle, geleneksel küçük üreticiler, küçük esnaf ve ticaret sermayesi gibi diğer sermaye fraksiyonlarının toplumsal konumları ve güçleri sarsılmıştı. Hatta, Güler (1992: 184), iç pazara dönük sanayi üretiminin meta üretimi yapan geleneksel küçük üreticiliği yok etmeye yöneldiğini, hizmet üreten kentsel küçük üreticiliği de kendi egemenliği altında değiştirmeye zorladığını belirtmektedir. Bu durumun konumuz açısından önemli bir sonucu, 1960’ların sonlarından başlayarak (büyük ve orta ölçekli kentlerdeki)

yerel toplumsal güçlerde yaşanan dönüşümdür. Sanayileşme ile yerel meclis yapıları arasında geçerli olan bakışsımsızlık ise ekonomik süreçlerle 1960'lı yıllarda çözülmüştür (Güler, 1992: 185). Dolayısıyla, süreç içerisinde geleneksel küçük girişimciliğin (esnaf ve zanaatkarların) belediye meclislerindeki ağırlıklarının azalmış olduğu, buna karşılık müteahhitler ve doktor, avukat, mühendis gibi yüksek statülü meslek gruplarının önem kazandıkları görülmüştür (Güler, 1992: 185, 188)¹⁰⁰. Birikim süreci veya ekonomik süreçlerin yanı sıra, yerel güç yapısının (kentsel siyasetteki güçler dengesi ve ittifakların) değişmesini getiren bir diğer dinamik yeni bir toplumsal ittifak çerçevesinin, 1960'ların sonlarında sol bir siyasallaşma yaşayan eğitilmiş küçük burjuva kesimin radikalizmiyle, yükselen işçi sınıfı hareketinin buluşmasıyla filizlenmiş olması ve meslek odaları, sendikalar ve sol partilerce güçlü bir biçimde temsil olanağı bulmuş olmasıdır.

CHP 1965'teki 18. Kurultayında benimsediği "Ortanın Solu" yönelimi ve 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında yaşanan siyasal gelişmelerin etkisiyle sözü edilen yeni ittifak çerçevesinin kurumsal siyaset alanındaki en önemli temsilcisi haline gelmiş ve adayları 1973 yerel seçimlerinin ardından büyük ve orta ölçekteki kentlerde belediye yönetimini eline geçirmiştir. Bu gelişme kentleşme literatüründe Türkiye belediyecilik tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı sayılmaktadır.

Yaşanan çok yönlü kentleşme sorununa karşın belediyelerin siyasal açıdan güçsüz

¹⁰⁰ İkinci planla ilişkisini kurarak bunu söyleyen Güler, 1973-1978 arasını kapsayan 3. beş yıllık kalkınma planıyla birlikte geleneksel küçük girişimcilğe karşı bakışın değişmeye başladığını belirtir. Burada yükselen işçi sınıfı hareketine karşı yeni bir hegemonya stratejisine geçilmiş olması ihtimali olabilir. 1980 sonrasında kentsel alanda büyük sermayenin çıkarına kurulan sermaye-küçük girişimcilik ittifakı da böyle bir stratejinin ipuçlarını vermektedir. Zaten, 1960'larda büyük sermayeye tepki olarak özerk bir siyasal duruşa yönelen bu kesimin 1970'lerin ikinci yarısındaki siyasal çatışmalar içindeki konumu, yükselen sola karşı bir toplumsal taban oluşturmak/kalkan işlevi görmek biçiminde olmuştur. Bunda, küçük burjuva kesimler ve tarım burjuvazisinin partileri sayılan MSP, CGP, MHP gibi partilerin büyük sanayi sermayesinin partisi AP önderliği altında topladığı Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerinin önemli payı bulunmaktadır.

tutulmaya çalışılmasına karşı, CHP'lilerin toplumcu belediyeçilik vaatleriyle gecekondulu, yoksul emekçi kesimlerle sola yönelmiş yeni küçük burjuva kesimlerin desteğini alarak gösterdikleri seçim başarısı ve uyguladığı siyasaların o zamana kadarki egemen belediyeçilik ve kentsel gelişme siyasalarına ters bir gelişme olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Bu kentsel siyasaların, hem sermaye içinde kentsel alana ilişkin 1950-1960'larda varılmış uzlaşmanın bozulmaya başlamasının, hem de emekçi kesimler içinde sermayeye ve toplumsal düzene karşı yükselen tepkilerin toplamı ürünü olduğunu bir kez daha belirtmek gerekir. Burada önemli bir dinamik olarak, küçük girişimciliğe terk edilmiş kentleşme sürecine ve onun getirdiği kentsel sorunlara karşı eğitilmiş ve nitelikli küçük burjuva kesimler arasında küçük girişimcilerin bir bölümünün kentsel gelişmeyle sağladığı rantlara sınırlama getirilmesi yönünde bir eğilimin ortaya çıkmasına da değinmek gerekiyor. Kentleşme uzmanlarının görüşleriyle olgunlaşan bu yaklaşımın ipuçlarından biri 1969'da kurulan Mimarlar Odası Kent Toprakları Komisyonu'nun hazırladığı rapordur. Batuman'ın (2004) aktardığı gibi, raporda kentsel rantların birikim açısından değer yaratmayan sınıflardan alınıp nasıl kamuya kazandırılacağı tartışılıyordu. Bu bakışın o yıllarda yükselen kent emekçilerinin talepleriyle buluşması, CHP'li belediyelerin savunduğu siyasalar demetini ortaya çıkarması bakımından önemlidir.

Üretken-kaynak yaratıcı belediyeçilik (Geray, 1984: 2854), yeni/demokratik belediyeçilik hareketi (Tekeli, 1998: 19) gibi adlandırmalarla anılan bu anlayışla birlikte, özellikle kentsel işgücünün yeniden üretimi işlevini gören hizmetler Avrupalı sosyal demokrat partilerin beledi sosyalizm uygulamalarına benzer şekilde kamusallaştırılarak, kolektifleştirilmeye başlanmış, modern bir kent kültürü üretmeye yönelik etkinlikler önem kazanmıştır.

Kent emekçilerinin yaşam koşullarını yükseltme vaatleriyle oy toplayarak işbaşına gelen CHP'li belediyelerin izlediği siyasa sınıfsal açıdan; toplu tüketim hizmetlerini üstlenerek küçük girişimciliği geriletme, onlardan geri alınan rantların bir kısmını dolaylı-toplumsal ücret halinde kent emekçilerine döndürme, bunu yaparken de modern ilişki örüntülerinin yeni yaşam çevrelerinde CHP'nin toplumsal tabanını genişletecek biçimde geleneksel olanların yerini almasıyla özetlenecek çok yönlü bir içerik taşımaktadır. Bu siyasa aynı zamanda, dönemin (1980 kararlarına kadar ki) egemen birikim tarzı olan ithal ikameci sanayileşmenin önemli (ve Keynesçi) bir boyutu olan (tüketim mallarındaki ithalat kısıtlamalarıyla korunan) iç pazarın genişletilmesine kent mekanında hizmet edebilecek bir yoldur. Bu anlamda da iç pazarın kentsel toplu tüketim hizmetlerinin belediyece örgütlenerek kolektifleştirilmesi ve çeşitlendirilmesiyle toplumsal yeniden üretim alanına doğru genişletilmesi birikim sürecine katkının yeni bir yolunun geliştirilmesi anlamına gelecektir. Bir kısmının sonuçlarının ancak 1980'lerde alındığı (Tekeli, 1998: 23) bu uygulamalardan bazıları; toplu konut projelerinin geliştirilmesi ve desteklenmesi, toplu taşımacılığın gelişmesi, halk ekmek fabrikalarının kurulması, tanzim satış mağazalarının açılması, kültürel-sanatsal etkinliklerin aktif biçimde desteklenmesi, gecekondu bölgelerini daha yaşanılır kılmaya öncelik verilmesidir (Geray, 1984: 2854-58).

Daha önce yüksek büyüme-sanayileşme içinde birikim süreci yeni/artı değer üretmeyen rant alanlarında kırılmasın diye küçük girişimcilere, halkın kendi kendine geliştirdiği tampon mekanizmalara bırakılmış olan kentsel alanlara, kent emekçilerinin gereksinimleri doğrultusunda geliştirilen bu siyasaaların kentlerde yeni gerilimlere neden olması güçlü bir olasılıktır. Bu bağlamda, kentsel alanda küçük girişimcilikle ve onun Milli Selamet Partisi-

Milliyetçi Hareket Partisi gibi siyasi temsilcileriyle¹⁰¹-emek yanlısı hizmetlerle birikim sürecine katkıyı bir arada yürütmeye çalışan CHP'liler arasındaki çatışma, 1970'lerin ikinci yarısındaki siyasal gerilimlerin arka planındaki olgulardan biri olarak değerlendirilebilir¹⁰². Kentsel alandaki söz konusu çelişkilerle mecliste ve sokakta yükselen siyasal gerilimler arasındaki ilişki, yakın dönem kentleşme tarihiyle ilgilenenlerin üzerinde önemle durmaları gereken bir konudur. Söz konusu siyasal gerilimlerin kendisini modern-geleneksel yaşam tarzları ve ideolojik-kültürel tavırlar arasındaki bir çelişki biçiminde dışa vurması da küçük sermaye-büyük sermaye arasındaki uzlaşmanın kentinden CHP'nin sunduğu bir model olarak birikim biçimiyle uyumlu bir emeğin kentleşmesi stratejisiyle çıkılmaya çalışılmasının sonucudur. CHP'nin kentsel siyasetteki bu duruşunun, 1977'de başlayan ekonomik durgunluğun ardından sarsıldığı görülmüştür. Bunun en ciddi emarelerinden biri, 1977 seçimlerinde CHP'nin kentsel siyaseti daha emek yanlısı biçimde kurgulayan, siyasallaştıran ve bu süreçte parti teşkilatında ağırlık sahibi küçük girişimcilikle ciddi sorunlar yaşayan Vedat Dalokay'ın parti içindeki önseçimleri kaybederek Ankara Belediye Başkanlığı'na aday gösterilmemesidir (Tekeli, 1992: 150). Dalokay'ın yerine sınıfsal, siyasal çatışmalardan ziyade teknik çözümleri öne çıkaran Ali Dinçer'in aday gösterilmesi, *yeni belediyeçilik hareketinin* kendi içinde bir evrimleşme geçirdiği biçiminde yorumlanabilir. Ankara'da yaşanan bu durum İstanbul ve Kocaeli'nde de tekrar etmiş, Dalokay'la birlikte *yeni belediyeçilik hareketini* başlatan Ahmet İsvan ve Erol Köse de yerel parti teşkilatlarınca yeniden aday

¹⁰¹ MSP'nin önceli Milli Nizam Partisi'nin kuruluşunda da ekonomi politikalarında böylesi sınıfsal geriletmeye karşı Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli sermaye kesimlerinin tepkileri önemli rol oynamıştı (Sencer, 1971: 364-366). MHP ise aynı dönemde klasik anlamda faşist bir strateji izleyerek (Arslan, 2002; Gürel, 2004), aynı kesimin "burjuvazi ile işçi sınıfı hareketi arasında sıkışmış ve proleterleşme tehdidini hisseden unsurlarının alternatif arayışının ifadesi"(Poulantzas, 1979)'ni bulduğu bir siyasal aktör olmaya çalıştı.

¹⁰² Ancak seçilen bu politik hat bir çelişkiyi daha içinde barındırmaktadır. Tekeli'nin 1977 tarihli *Bağımlı Kentleşme* kitabında ortaya serildiği gibi, küçük sermaye, sağ partilerden seçilmişlere göre daha az olmakla birlikte, CHP'li belediye meclisi üyeleri arasında da en fazla temsilcisi bulunan sınıftır (88-89).

gösterilmemişlerdir (Tekeli, 1992: 150).

Ortanın solundaki CHP'nin savunduğu yukarıda anlatılan uzlaştırma modelini bütün büyük sermayenin paylaşmadığını MC hükümetlerinin büyük ortağı Adalet Partisi'nin merkezi yönetimdeyken CHP'li belediyeleri bloke etme çabaları ortaya koymaktadır. Şengül'ün de işaret ettiği gibi, bu belediyelerin önerdiği hemen tüm projeler merkezi yönetimin ciddi engellemeleri ile karşılaşmıştı (2001: 84). Bu sürecin çelişkilerinin doğurduğu merkezi yönetim-yerel yönetim çelişkisinin, *yeni belediyeçilik hareketinin* Türkiye belediyeçilik tarihinde ilk kez yerel özerklik ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konularını toplumsal gündemin ön sıralarına taşımasını getirmesi bakımından da vurgulanması gereklidir. Ne var ki, bu belediyeçilik çizgisinin, yerel demokrasiyi oy aldığı kent emekçilerinin etkin katılımıyla geliştirmek noktasında yeterli çabayı göstermediğini de belirtmek gerekiyor (Şengül, 2001: 84). Sonuç olarak, özgül bir tarihsel sürecin ürünü olan *yeni belediyeçilik hareketi*, gündeme getirdiği kimi siyasalar ve sorunsallarla (yerel demokrasi, özerklik ve toplu tüketimin örgütlenmesi) içeriği belli bir değişime uğramış olsa da gerisinde bıraktığı birikimle önemli bir deneyimdir.

1980'lere gelindiğinde ise sermaye içi yeniden diziliş süreci tamamlanmış ve yükselen sola ve işçi sınıfı hareketine karşı, 1970'lerin ikinci yarısında kriz koşullarının da etkisiyle yeni bir ittifak zemini oluşmuştur. 1970'lerin başlarında reaksiyoner bir biçimde geçerek toplumsal ve siyasal açıdan büyük sermayeden uzaklaşan küçük sermaye kesimleri, bu süreçte kendilerini bağımsız üreticiler olarak gerileten, tasfiye eden büyük sermayenin açtığı bayilik, servislik, yan sanayi gibi yeni etkinlik alanlarına kaymayı/bu alanlarda kendisine bağlı ağ örgütlenmelerine katılmayı kabul ederek, onun ekonomik-toplumsal egemenliği altında toplanmaya başlamıştır. Yerel güç yapısının yeniden biçimlenmesini getirecek olan bu ilişki

biçiminin gerçek bir ittifaka dönüşmesi ve kentsel alanda sonuçlarının ortaya çıkması için 12 Eylül 1980'deki askeri darbeyi beklemek gerekmişse de MC hükümetleriyle merkezi devlet düzeyinde kurulan ittifakın kentsel alandaki gerilimlerin yükselmesinde özel bir rolü olduğu, 1970'lerin sonlarında Çorum, Maraş, Malatya, Sivas gibi kentlerde yaşanan ve büyük kitlelerin daha çok MHP ve kısmen de MSP tarafından dini duygular ve mezhep farklarını öne çıkarılarak mobilize edildiği kanlı olaylarda kendisini göstermiştir¹⁰³. Büyük sermaye ve küçük girişimcilik arasında kentsel alanlarda kurulacak söz konusu ittifakın 12 Eylül darbesinin ardından hükmünü yürütmeye başlamasının önemli bir nedeni ise, bu askeri müdahalenin sol hareket ve işçi sınıfının toplumsal gücünü kırmaya (bu arada *yeni belediyeçilik hareketinin* zeminini oluşturan birikimleri de tasfiye etmeye) çalışmanın yanında, geleneksel küçük burjuvazinin tepkilerinin temsilcisi sayılan aşırı sağcı bu siyasal çizgiler ve onların savunduğu “anti-modern”, “anti-kapitalist” “alternatiflerin” de çeşitli iktisadi ve siyasal dinamiklerin etkisiyle bir biçimde bastırılmasını getirmiş olmasıdır.

2.4 1980 SONRASI: DIŞA AÇIK BİRİKİM, NEO-LİBERALİZM VE SOSYO-MEKANSAL GELİŞMELER ÇERÇEVESİNDE BELEDİYEÇİLİĞİN İNİŞ ÇIKIŞLARI

İthal ikamecilik 1950'lerin ortasından 1976'ya kadar hızlı bir sanayi sermayesi birikimi yaratmış olmakla birlikte, içinde barındırdığı dışa (ithal sanayi ürünlerine, kolay ve ucuz dış

¹⁰³ Bunlardan en kanlısının ardından savcının hazırladığı *Kahramanmaraş Toplumsal Olayları İddianamesi* Alevi-Sünni gerilimini bölgedeki mülkiyet ilişkilerinin ve sınıfsal yapının değişimini çözümlmeye çalışarak başlaması açısından ilginç bir resmi belgedir (aktaran, Gürel, 2004) Laçiner'in Malatya olayları üzerine yazdığı makalede belirttiği gibi(1978), olayın arka planını büyük burjuvazi karşısında gerileyen esnaf ve küçük imalathane sahiplerinin kentsel pazar ve rantlarını korumak için kendi alanlarına, 1960'lardan başlayarak giren Alevi küçük girişimcilere karşı tepkisinin oluşturmasını MC hükümetleriyle birleştiren, 1980'lerde kurulacak sermaye-küçük girişimcilik ittifakının daha 1970'lerin ikinci yarısında milliyetçi-muhafazakâr söylemin güçlü olduğu Orta ve Doğu Anadolu kentlerinde filizlenmeye başladığı söylenebilir.

borçlanma olanaklarına ve yabancı sermaye girişlerine) bağımlılık ve iç pazar talebinin canlı tutulması gibi sınırlılık ve istikrarsızlık dinamikleri nedeniyle 1973/75'teki dünya ekonomik krizi sonrasında sürdürülemez hale gelmişti. Boratav, ilk belirtilerinin dış ticaret göstergelerinin şiddetle bozulması biçiminde 1977'de ortaya çıkan krizin 1979'a kadar, sözü edilen birikim modelinin ana çerçevesi içinde geçirilmeye çalışıldığını, bu tarihten sonra sermaye çevrelerin çağrılarıyla yeni bir birikim modelini getirecek iktisat siyasaları bütünü olarak "24 Ocak kararları" diye anılan istikrar programının benimsendiğini belirtmektedir (2004: 139-147). Böylece, içe dönük-dışa bağımlı ithal ikameci birikim sürecinden, dışa açık-ihracatın teşvik edildiği birikim stratejisine geçilmesi yönünde bir adım atılmış oldu.

Strateji Koray Yılmaz'ın işaret ettiği gibi temel olarak sanayi sermayesinin ulaştığı büyüklük¹⁰⁴ ve uluslararası sermayeyle farklılaşan eklemlenme ilişkisinden kaynaklı iki sacayağına oturuyordu: Büyük sermaye için dar gelen iç pazarın sınırlarını aşarak dünya ekonomisiyle bütünleşme ve daha yüksek kârlılık oranlarının söz konusu olduğu sanayi malları üretimine geçme (Yılmaz, 2004: 77-78). Büyük sermayenin gereksinim ve taleplerinin ön planda olduğu bu stratejinin yüksek miktarda döviz gerektiren ikinci boyutunda ne ölçüde başarılı olunduğu tartışmalı olsa da ihracatı arttırarak dışa açılma noktasında başarıya ulaşıldığı söylenebilir. İç pazar talebini canlı tuttuğu ve üretim maliyetlerini arttırdığı için bunun önündeki en önemli engel olan kentsel ve kırsal emekçi sınıfların gelirlerindeki

¹⁰⁴ Bu, her ne kadar sanayi malları üretimine ağırlık verecek bir sermaye birikimine sahip olmasa da sermayenin iç büyümesinin aynı birikim süreci devam ettirilir ve daha büyük pazar ölçeklerine açılmazsa bir değersizleşmenin eşğine gelmesi anlamında (yani üretim kapasitesinin hızlı büyüme sürecinde önemli ölçüde tüketilen iç pazar talebinin çok ötesine geçmesi anlamında) bir aşırı birikim sorununun da yaşanmakta olduğunun göstergesidir. 1980'lerin başlarındaki finansal sistemin serbestleştirilmesi ve finansal araçlardaki çeşitlenme, kamunun büyük altyapı yatırımlarına yönlendirilmesi ve ithal ikameciliğin planlı safhasında (1963-1980) bilinçli biçimde düşük tutulan belediye gelirlerinin iki katına çıkarılması ve kamunun toplu konut alanına girmesi de -tekil örneklerde başka faktörler de rol oynasa- bu aşırı birikimin ikinci çevrimde soğurulması anlamında yorumlanabilir.

artışların sıkı bir denetim altında tutularak kısıtlanması bu başarının başlıca anahtarlarından biridir. 1970'lerin sınıfsal ve siyasal güç dengeleri açısından gerçekleştirilmesi çok güç gözükse de bu stratejinin sonuçlarının alınmasını sağlayan ise 24 Ocak 1980'de ilan edilen programın mimarı Turgut Özal'ın da belirttiği gibi aynı yılın 12 Eylül'ünde yapılan askeri darbe oldu (İSO, 2002'den aktaran Ercan, 2004: 98). Bu sonuçları şu verilerden kolaylıkla görebilmek mümkündür: 1978/1979-1988 arasında reel ücretler tüketici fiyatlarına göre yüzde 32 oranında gerilerken emek verimliliğinde yüzde 50'lik bir artış gözlenmiştir (Boratav, 2004: 164), aynı dönemin ilk safhalarında (1981-1984) üretim artışı yıllık yüzde 4 düzeyindeyken, ihracatın milli gelirden aldığı pay yüzde 4,5'tan yüzde 16,1'e çıkmıştır (Başkaya, 1986: 269-271). Yeni birikim stratejisinin birikim sürecine dönüşmesi için ise, düzenleme tarzında sermayenin kendi iç yapısının ve işçi sınıfıyla ilişkisinin değişmesini içeren planlamacı, kamunun sanayi yatırımlarını ve genel olarak ekonomideki rolünü büyüten ve yer yer popülist tavizlerle yürütülen devletçilikten, neo-liberal ve piyasacı bir yeniden yapılanma gerekli olmuştur.

Boratav'ın (2004: 164) da vurguladığı gibi, 1980'deki kararlarla başlayan ve 1988 yılının sonuna kadar iktisat siyasalarına damgasını vuran ve zaman içinde yeni öğelerin eklenmesiyle zenginleşen bir bütünlük taşıdığını söylediği bu neo-liberal modelin pek bir orijinalitesi bulunmamaktadır. Bu model, “(...) 1970'li yıllarda IMF'nin dış tıkanma koşulları altında bunalan pek çok azgelişmiş ülkeye empoze ettiği standart *istikrar politikası* paketi ile daha ziyade Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir *yapısal uyum* programının tüm bilinen unsurlarını içermektedir”(Boratav, 2004: 164-165). Türkiye'ye özgü olmayan bir diğer şey, bu siyasaların Latin Amerika'daki Arjantin, Şili gibi örneklerde görüldüğü gibi askeri

rejimlerin ağır şiddetiyle rayına oturtulmuş olmasıdır¹⁰⁵. Bu iki ülke neo-liberal yeniden yapılanmanın Latin Amerika'daki örnekleri olurken, Türkiye uzunca bir süre Asya ve Ortadoğu'daki ilk ve uzunca bir süre tek örneği oldu (Savran, 2005). Neo-liberal yeniden yapılanma yalnızca, az gelişmiş ülkelere dayatılmış dışsal bir program değil, uluslararası kapitalist ekonomide Keynesçi siyasaların geldiği noktada birikim sürecinde yaşanan krizin sonucu olarak ileri kapitalist toplumlardaki 'sermaye-emek arasında 25-30 yıl sürmüş Fordist Keyneçilik-Refah Devleti uzlaşmasının' (Harvey, 1997) bozulması anlamında bir yön değişikliğinin adı olarak ilk olarak, 1979'da İngiltere'de başbakanlığa gelen Muhafazakâr Partili Margaret Thatcher, ve 1981'de ABD'de başkanlık koltuğuna oturan Cumhuriyetçi Partili Ronald Reagan hükümetleriyle yaşam bulan bir süreçtir.

Batı'da Keynesçi refah devletini, az gelişmiş ülkelerde ithal ikameci kalkınmacı devleti hedefe koyan ve liberal ekonomi siyasalarına geri dönüşü savunan bu yeniden yapılanmanın zaman içinde olgunlaşan üç temel boyutu bulunmaktadır: Serbestleştirme (liberalizasyon), düzenleme dışı bırakma (deregülasyon) ve esnekleştirme.

1960'ların sonlarından başlayarak bir aşırı birikim sorunuyla karşı karşıya olduğu anlaşılan (Harvey, 1997; Mandel, 1995; Frank, 1984) ve 1970'lerin krizinin bu ilk belirtileriyle finans alanına yönelerek (Sweezy, 1998: 21) "kapitalist dünyanın bir aşırı likidite denizinde yüzmesine" (Harvey, 1997: 168) neden olan -ve de önceki birikim sürecinin korumacı sınırları ve işçi sınıflarının gücü yüzünden değersizleşme tehdidi altına girdiği anlaşılan- uluslararası sermayenin coğrafi hareketlilik kapasitesini arttıran serbestleştirme, birbiriyle iç içe geçmiş finans hareketlerinin ve dış ticaretin serbestleştirilmesi önlemlerini içerir.

¹⁰⁵ Boratav, Türkiye'nin onlardan önemli bir farkının, iç pazar talebinin kısılmasında daraltıcı para ve maliye politikalarından ziyade, emek aleyhtarı gelir politikalarının esas alınmış olması olduğunu belirtmektedir (2004: 165).

Düzenleme dışı bırakma ise piyasanın yeniden ekonomik ve toplumsal yaşamın belirleyeni haline gelmesi, devletin “geleneksel” işlevleri olan güvenlik, adalet, maliye gibi alanlara çekilerek küçültülmesidir. Her ne kadar, 1990’ların ortasına kadar daha çok özelleştirme boyutu öne çıkartılarak tartışılsa da “2. Kuşak Neo-liberal Yeniden Yapılanma Reformları”yla bütünlenen düzenleme-dışı bırakma; devletin ekonomiye müdahale araçlarını sınırlandırmak, çevreyi, halk sağlığını ve işyeri güvenliğini korumak, herkese parasız sağlık, eğitim, ucuz konut sağlama, tarımsal üretimi destekleme dahil toplumsal yeniden üretime ilişkin her türlü devlet müdahalesini ortadan kaldırma şeklinde özetlenebilecek bir siyasadır.

Esnekleştirme ise hem Fordist kitlesel üretim sisteminde zamanla gelişen tıkanıklara tepki anlamında gelişen bir boyutu hem de sermaye birikim süreçleri ve teknolojik gelişmenin ortaya çıkardığı yeni olanak ve dinamiklerle (ihracatın önem kazanması, finansallaşma gibi, bilgisayar kontrollü teknolojilerle otomasyonun artması, üretim sürecinin parçalanması gibi) ilintili boyutları bulunan bir siyasadır. 1980 ve 1990’larda daha ziyade serbestleştirme ve düzenleme-dışı bırakma siyasalarının yardımıyla olgunlaşan esnekleştirmenin iki ayağı vardır: üretim süreçlerinde yeni üretim teknikleri ve organizasyon biçimleriyle (nihai ürüne ulaşma açısından ikincil unsurların ana üretim biriminin dışına çıkartılması, üretim birimlerinin ulusal ve uluslararası coğrafi yer değiştirme potansiyellerinin arttırılması, alt-sözleşme/taşeronluk ilişkilerinin gelişmesi, tam zamanlı-stoksuz üretim, kalite çemberleri uygulaması gibi) sağlanan esnekleşme ve emek piyasasında yüksek işsizlik, üretim süreçlerinde yukarıda sıralanan değişiklikler ve yeni sağ hükümetlerin sermaye-emek arasında eski uzlaşma zeminin ortadan kalktığını gösteren yer yer fiziksel saldırıları da içeren hegemonya projeleri sonucunda sendikaların gücünün kırılmasıyla sağlanan ve sınıf-içi

bölünmeleri arttıran (tam zamanlı, yarı-zamanlı, geçici/parça başı) istihdam biçimleri ve vasıflı-vasıfsız işgücü ayrımı, kayıtlı-kayıtdışı çalıştırmayla sağlanan esnekleşme.

2.4.1 1980'ler ve '90'lar Türkiye'sinde Siyasal ve Ekonomik Ortam ve Gelişmeler

İşlevini dönemin Türkiye İşverenler Sendikası (TİSK) Başkanı Halit Narin'in "Bugüne kadar hep işçiler güldü, bundan böyle gülme sırası bizde" diye özetlediği askeri darbeyle açılan ve en güçlü sermaye gruplarından Koç Holding Başkanı Vehbi Koç'un "*Devletin yeniden kurulması devri*" dediği (aktaran Ercan, 2004) 1980'li yılların önemli özelliklerinden biri, siyasette 1970'lerde yaşanan saçaklanma ve istikrarsızlığın -cunta süngüsü marifetiyle- ortadan kaldırılmaya çalışılmasıdır. Ancak, arzulanan bu siyasal istikrarın salt süngü gücüyle gerçekleştiğini söylemek de mümkün değildir. Daha önce de belirtildiği gibi büyük sermaye küçük ve orta burjuva kesimleri yeniden kendi egemenliğine alabilecek bir ittifak sürecini ekonomik ve siyasal boyutlarda 1970'lerin ikinci yarısında beri başlatmıştı.

Önceleri askeri yönetimin baskı ve engellemeleriyle sağlanmaya çalışılan siyasal merkezi güçlendirme projesi, 1983 sonrasında büyük İstanbul burjuvazisiyle Anadolu sermayesini birincinin hakimiyetinde birleştiren Turgut Özal ve partisi Anavatan Partisi (ANAP) tarafından daha da ileri götürülmüştür¹⁰⁶. Özal (1987: 23-24) her ne kadar dört eğilimi birleştirdiğini söylese de temelde sözü edilen sınıfsal ittifaka uygun olarak, liberallerle -başta Nakşibendi tarikatı üyeleri¹⁰⁷ olmak üzere- dini muhafazakârların bir ittifakıydı.¹⁰⁸ Büyük

¹⁰⁶ Bunda Özal'ın 1977 seçimlerinde MSP'den milletvekili adayı olmuş olmasının, Sabancı Holding'de yöneticilik ve büyük sermayenin en önemli işkolu sendikası olan Metal Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) Başkanlığı yapmış olmasının ne ölçüde payı olduğu bilinmez, ama kişiliği ve seçimlerde sağdaki rakibi Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni muhafazakâr oyların 1970'lerde yüksek olduğu yerlerde açık farkla geçmiş olmasının bu konuda yeterince bilgi verdiği söylenebilir.

¹⁰⁷ Özal'ın da mensupları arasında yer aldığı bu tarikat MNP ve MSP'nin kuruluş süreçlerinde de etkili olmuş bir çevredir.

¹⁰⁸ Partideki MHP kökenliler ise 1980 sonrasında İstanbul ve Anadolu sermayeleri arasında oluşmuş ittifakın hegemonyası ve kendi liderliğinin yasaklılığı nedeniyle burada yer almaktaydı. Dördüncü

toprak sahipleri ve küçük çiftçilerinse işçi sınıfıyla birlikte bu ittifakın dışına atılmış oldukları görülmekteydi.

Liberallerle dini muhafazakarlar arasındaki ittifak, 12 Eylül sonrasında geleneksel küçük girişimcilikle büyük sermaye/Anadolu-İstanbul sermayeleri arasında kurulan ittifakın ANAP örneğinde siyasal ifadesiydi. Özal'ın kişiliğinde simgeleşen bu ittifak, neo-liberalizmin ilk uygulandığı Batılı ülkeler olan ABD ve İngiltere göz önünde bulundurulduğunda çok da özgün bir durum değildir. Bu ülkelerin yeni sağcı hükümetleri de refah devleti uygulamalarına aile, millet, din gibi muhafazakar unsurları kullanarak saldırmaktaydı. Bunu kısaca, muhafazakar düşünür “Hayek’ten kalkarak Locke’a varmak” olarak değerlendirebiliriz.

Dini muhafazakarlığı liberal siyasalarının toplumsal dayanağı olarak öne çıkaran Özal çizgisinin, sözünü ettiğimiz sınıfsal ittifakı milliyetçi hareketin “Türk-İslam” sentezine yaslanarak kuran 12 Eylül darbecilerinden farklı biçimde kurmuş olduğunun altını da çizmek gerekir. Her ne kadar, ABD’nin *Yeşil Kuşak* politikasına da uyarak, ilk ve orta eğitimde din derslerini zorunlu hale getirmiş, yeni Kur’an Kursları ve İmam Hatip Liseleri açmış, yeni imamlar istihdam etmiş (Yavuz, 1997: 67), darbecilerin lideri Kenan Evren konuşmalarında dini motifleri kullanmış olsa da, askeri yönetim daha ziyade Türk devletinin toplulukçu (komüniteryan) niteliğine vurgu yapmıştır (Yavuz, 1997: 69). Ali Yaşar Sarıbay, o dönem devlet-toplum ilişkisinde geçerli olan anlayışı şöyle özetliyordu: “Ahlaki düzen toplumun

eğilim olarak lanse edilen sosyal demokratlar ise diğerleri gibi arkasında herhangi bir kitle bağı bulunmayan, partideki liberallerin eklentisi durumundaki bireylerden ibaretti. Bunların bir eğilim olarak anılmaları da bu yüzden mümkün değildi.

birliğine dayanır, birlikse devlete itaati gerektirir; toplumun birliği dolayısıyla *sine qua non* devletin devamlılığı içindir (aktaran Yavuz, 1997: 69)”¹⁰⁹.

Özal’sa muhafazakar çevreleri kamusal alana davet ederek DP’nin 1950’lerde yaptığına benzer şekilde devlet-toplum ilişkilerini yeniden düzenliyordu. Özal’lı yılları sivil toplumun özerkleşmesi, gelişmesi ve demokratikleşme açılarından selamlayan Göle’ye göre, Özal’ın uyguladığı liberal siyasalar sivil toplumun ekonomik özerkleşmesini temsil ederken, gelişen İslamcılık da onun kültürel boyuttaki özerkleşmesini temsil eder (Göle, 1994: 222)¹¹⁰.

Camilerin ve İmam-Hatip Liselerinin sayısındaki artış, üniversiteler, Milli Eğitim ve İçişleri Bakanlıkları başta olmak üzere devlet kurumlarında yaşanan muhafazakar kadrolaşma, Suudi sermayesinin yerli İslami/tarikat sermayeyle güçbirliği içine girmesi bu dönemde başlayarak, Turgut Özal hükümetleri döneminde(1983-1991) hızlanan eğilimler olarak, Cumhuriyet döneminde kamusal alanın dışına itilen siyasal İslamın yeniden bu alana dönmesini sağlamıştır. Kamusal alanın İslami kesimlere açılmasının yapı-aktör ilişkisi bağlamındaki toplumsal-siyasal karşılığı da geleneksel ve kültürel bağlarla şekillenen cemaatsel topluluk ilişkilerinin toplumda önemini arttırması, geleneksel küçük girişimciler içinden yeni zenginleşen, 1990’larda KOBİ sahipleri olarak adlandırılacak bir kesimin çıkması olmuştur. Devlet-sivil toplum ayrımı ve kamusal alan tartışması üzerinden bu gelişmeleri değerlendiren Şerif Mardin, Nilüfer Göle, Metin Heper gibi akademisyenlere göre, “toplumun ayrı bir gerçekliği” olarak kamusal alan dışında tutulmuş geleneksel-

¹⁰⁹ Ancak, 12 Eylül darbecileri İslamı komünizm tehlikesine karşı kitleleri pasifize edici, itaatkarlaştırıcı bir ideoloji olarak gördükleri, devletle toplumu bir aile, bir cemiyet olarak gören Türk-İslam sentezi yaklaşımı çerçevesinde işlevli kılmaya çalıştıkları belirtilmektedir (Yavuz, 1997: 68).

¹¹⁰ Aslında, toplumsal-kültürel düzlemde İslamiliğin önünü açarak devlet-din ilişkilerinde önemli bir değişime yol açan Özal’ı cunta hükümetine ekonomiden sorumlu bakan yapan 12 Eylül darbecileriydi (Yavuz, 1997: 67). Bu değişim aynı zamanda kamusal alanın dışında tutulmuş kesim ve görüşlere açılmasını da ifade etmekteydi.

muhafazakar/dindar unsurların 1980’lerde kaydettiği mesafe, sivil toplumun özerkleşmesi ve gelişmesi açısından ilerici bir gelişmedir (Navaro-Yashin: 1998: 4).

Özal’ın kimliğinde cisimleşen liberal-muhafazakar ittifakının hegemonyası 1987’de 1980 öncesinin siyasal liderlerine getirilmiş siyaset yapma yasağının sona ermesiyle sarsıntıya uğradı, işçi hareketinin 1988-89’daki yükselişi ise söz konusu hegemonyanın kırılma noktası oldu. İşçiler başta olmak üzere, emekçi kesimlerin o dönemde yükselttiği mücadeleyle varolan birikim tarzını (emek yoğun ürünlerin ihracatına dayalı-dışa açık büyüme) tıkadığı ölçüde o güne kadar ANAP’ta temsilini bulan sınıfsal ittifak ve sunduğu toplumsal projenin de güçten düşmeye, çatlamaya başladığı görüldü. Erdal İnönü liderliğindeki Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ve Süleyman Demirel’in başında bulunduğu Doğru Yol Partisi (DYP) Özal’ın partisi ANAP’ın dışarıda bıraktığı ve milli gelirden aldığı payı düşürdüğü sınıf ve grupları temel alarak ANAP hegemonyasını kırmaya yöneldi.

Kısmi bir hafifleme olsa da 12 Eylül’ün süren baskı ve sınırlamalar ortamında işçi sınıfı ve yükselen emek hareketinin akacağı en güçlü siyasal kanal olarak SHP öne çıkıyordu. Nihayetinde, SHP toplumsal muhalefet açısından önemli bir yükseliş anına denk düşen 1989 yerel seçimlerinden yüzde 28,7 ile birinci parti olarak çıkarak ve Konya ve Bursa dışında bütün büyük kentlerde belediye başkanlıklarını kazandı. ANAP’ın sağdaki rakibi DYP ise tarım sınıflarının ve Anadolu kentlerindeki tarımsal ürün tüccarlarının zemininde toplumsallaşmaya çalışan bir profil çiziyordu. ANAP iktidarının yıpranmışlığı ve 12 Eylül öncesinin liderlerine getirilmiş siyasi yasakların kalkmasının ardından, 1987 genel

seçimlerinde d6nemin radikal sağ partilerinin de eski tabanlarını geri kazanmaya başladıkları gör6lmüştür¹¹¹.

Bu şekilde işçi hareketinin ve sosyal demokrasinin (6nce belediyelerde, sonra da koalisyon ortağı olarak merkezi hük6mette yer almasını getiren) yükselişiiyle 1990'lı yıllar, 1980'lerden farklılaşma potansiyeli taşımaktaydı. Ne var ki, 1994'te patlak veren ekonomik kriz başta olmak üzere ulusal ve uluslararası 6lekte yaşanan kimi gelişmelerle yeniden neo-liberalizme dön6ldüğü bir tarih kesiti olmuştur.

2.4.2 1980 Sonrasının Dalgalanmaları İçinde Sosyo-Mekansal Gelişmeler

Türkiye kentlerinde 1980 sonrasında yaşanan sosyo-mekansal gelişmeleri ele alacağımız bu bölümde 6nce kentsel alanlardaki nüfus artışının seyri ve 6lke mekanındaki farklı 6leklerde nasıl bir dağılım sergilediğı konusuna girilecek, daha sonra bu süreçte hangi kent ve bölgelerin geliştiğı, hangilerinin gerilediğine değinilecektir. Mekansal gelişmelerin genel çerçevesini veren bu konuların ardındansa, kentsel siyasalarda ve toplumsal ilişkilerde ciddi bir değışime yol açan sermayenin kentsel alanlara yönelmesi eğilimi ele alınacak, bölümün son başlığında 1980 sonrası yaşanan bütün makro ve mikro 6lekteki bu gelişmelerin kentlerin fiziksel dokusuna ve kentsel sorunlara ne tür etkilerde bulunduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sıraladığımız konuları ele alırken yalnızca 1980-1990 arasıyla sınırlı kalmadığımızı, 1990'ları da kapsadığını belirtmek gerekmektedir.

¹¹¹ 1986 ara seçimleriyle karşılaştırınca bu seçimlere Necmettin Erbakan başkanlığında giren Refah Partisi oyunu yüzde 5,5'tan 7, 2'ya yükseltirken, Alparslan Türkeş'in başına geçtiğı Milliyetçi Çalışma Partisi'nin oylarında ufak bir kıpırdanma gör6lmüştür (yüzde 2,2'den 2,9'a). Bu da radikal sağın iki partisinin 1977 genel seçimlerindeki oy tabanlarına (yüzde 12,5) yaklaştıklarının göstergesidir (Çitçi vd., 2001).

2.4.2.1 Nüfus ve Mekandaki Dağılımındaki Değişimler

Ülke yerleşim sistemini, mekanlar arası ilişkileri, aralarındaki gelişmişlik farklılaşmalarını anlamak ve gözlemlemek açısından önemli bilgiler sunması nedeniyle, nüfus hareketleri ve onun mekansal yayılımındaki gelişmeler konusuna bu bölümde de kısaca değinmek gerekiyor. 1950-1980 arasında yıllık yüzde 2,8-2,5 aralığında gerçekleşen nüfus artış hızı (Tekeli ve Güloksüz, 1983) -1990-2000 arasında yıllık yüzde 1,8'e kadar düşmesinden (DPT, 2003) de anlaşılacağı gibi- bu dönemde hızlı bir gerileme gösterirken, Türkiye'nin uzunca bir süredir yaşadığı kırdan-kente, gerileyen/durağanlaşan kent ve bölgelerden-gelişen kent ve bölgelere göç akımı da sürmüştür. Kentli nüfusun yıllık binde 62,6 oranında artmasının, önceki beş yıllık dönemin 1.692.000 olan iç göç nüfusunun 2.582.000'e çıkmasının gösterdiği (Ersel, vd, 2003: 171) gibi 1980-85 arası yıllar kentleşme ve göç açısından Türkiye tarihinin en hareketli dönemi olmuştur. Buna paralel olarak, kır nüfusunda da yılda binde 10,6'lık bir gerileme yaşandığı görülmektedir (DİE, 1998: 18).

Kentli nüfusun yüzde 43,9'dan yüzde 53'e çıktığı bu dönemde, en hızlı kentsel nüfus artışı Trakya ve Batı Anadolu'da yaşanmış (ikisinde de artış oranı %114,8'dir), 1950-75 arasında en fazla Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinden Batı'ya doğru bir göç söz konusuyken, göç eden nüfusun çoğunluğu özellikle 1980 ve 1990'larda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Batı ve Güney bölgeleri illerine doğru olmaya başlamıştır (DİE, 1998; Ersel, vd., 2003; DPT, 2003)¹¹². 1990'a gelindiğinde yüzde 59'a çıkan kentli nüfus oranı, 2000 genel nüfus sayımına göre yüzde 64,9'a yükselmiştir. Rakamlar tarım gelirleriyle kırdan kente göç hızı arasında çok yakın paralellikler bulunduğunu göstermektedir. Tarım gelirlerinde en

¹¹² Aynı kaynak, Karadeniz ve İç Anadolu kentlerininse % 37,8'erle en durağan kentler olduğunu göstermektedir.

büyük düşüşün yaşandığı (yüzde 25,5'ten yüzde 19,7'ye) ve ilk kez sanayinin milli gelirden aldığı payın (21,9) tarımı (19,7) geçtiği 1980-1985 arası yılların en büyük göç dalgasının yaşandığı yıllar olması dikkat çekicidir (DİE, 1998). Tarımsal gelirlerdeki gerilemenin yavaşladığı, hatta ilk yıllarında kısmi bir iyileşmenin söz konusu olduğu 1990-2000 arasında ise kentleşme hızının ülkenin genel nüfus artış hızından (binde 18, 29) ancak binde beş civarında daha fazla olduğu görülmektedir (DPT, 2003).

1980 Sonrasının üzerinde önemle durulmayı hak eden bir göç hareketi ise dönem boyunca sürmekle birlikte, 1993-1997 arasındaki askeri bir önlem olarak başvurulmuş köy boşaltmalarla yoğunlaşan Doğu ve Güneydoğu Anadolu kırlarından kopmak zorunda bırakılmış büyük miktarda nüfusun kitlesel zorunlu göçüdür. Hakkında sağlıklı bilgi bulunmamakla birlikte, konuyla ilgili TBMM komisyonuna göre 1,5, İnsan Hakları Derneği raporlarına göre 3,5 milyon olduğu tahmin edilen zorunlu göç mağduru nüfus sözü edilen bölgedeki Diyarbakır, Van gibi bazı “büyük” kentlerle, İstanbul, İzmir ve Adana-Mersin metropolitan alanı içindeki (bunlara bir de Antalya kent merkezi dahil edilebilir) yerleşim yerlerinin kenar mahallelerine yönelmiş, buradaki yoksulluk, tecrit edilmişlik (polis şiddeti) ve yaşayanların kente eklemelenme biçimleri gecekondu ve gecekondu mahallesi olgusuna da pek benzemediği -hatta kentle eklemelenemediği (Ersel, vd., 2003: 172)- için yeni ve sürecin gerilimini verecek bir kavram olarak “varoşlaşma”dan söz edilmeye, buralar popüler kültüre kentli “orta sınıf”(küçük burjuva) yaşantısı ve değerlerine yönelik tehdidin mekanları olarak resmedilmiştir. 1990'lı yıllardaki 1 Mayıs 1996 olayları, Gazi Olayları (13-15 Mart 1995) gibi polisle göstericiler arasında büyük çaplı çatışmaların yaşandığı, çok sayıda genç göstericinin öldüğü, yaralandığı ya da hapse atıldığı toplumsal olaylarda suçlu olarak hep bu varoşlar gösterildi.

2.4.2.2 Gelişen ve Gerileyen Mekanlar

Nüfus artışı ve nüfus hareketleri açısından bunlar yaşanırken, birikim sürecinde yaşanan değişiklikler ülke yerleşim sisteminde, mekanlar arası işbölümünde değişiklikler meydana getirmiş ve yeni sosyo-mekansal gelişme eğilimlerini açığa çıkarmıştır. Bu bağlamda üzerinde ilk olarak durulması gerekli konu mekansal gelişmişlik farklarının ne yönde bir eğilim gösterdiğidir. Öteden beri görece gelişkin bir sanayi altyapısı olan, barındırdığı büyük sermaye unsurlarının bağlantıları, artan ihracat teşvikleri sayesinde uluslararası sermaye ile belli bir düzeyde ilişki tutturabilmiş İstanbul, Kocaeli, İzmir, Bursa, Ankara, Adana gibi büyük kentlerin Türkiye gelirinden aldıkları pay hafif bir artış göstererek 1979'da %45,9 iken 1997'de %49,2'ye çıkmıştır¹¹³ (Ataay, 2001: 90). Dönemin bir diğer özelliği iç ve dış turizmin önem kazanmasıyla yaşanan kıyasallaşma eğilimidir. Zaman içinde önemli bir döviz kaynağı haline gelecek olan turizm etkinlikleri Antalya, Muğla gibi kentler ve Kuşadası, Fethiye, Alanya gibi beldelerin gelir ve nüfus açısından hızlı bir gelişme yaşamasını getirmiştir.

Ülke yerleşim sisteminde 1990'larda belirginlik kazanacak bir gelişme ise ulusal ve uluslararası büyük sermaye ile ilişkilerini güçlendiren, onları kentlerine çekmek için birbirleriyle yarışan kimi küçük ve orta ölçekli Anadolu kentlerinin (Denizli, Kayseri, Gaziantep, Eskişehir, Çanakkale, Çorum, Konya) bol ve ucuz işgücünün sağladığı avantajlarla değişik oranlarda olmakla birlikte belli bir büyüme süreci yaşamalarıdır¹¹⁴ (Bilgin 1996). Bunda

¹¹³ Büyük kentler arasında İzmir ve Adana'nın esas olarak imalat sanayisinde yaşadığı gerileme nedeniyle görece olarak gerileme yaşadıkları gözlenmiştir. Bunda tarıma dayalı sanayilerin metropollerin hinterlandındaki kentlere (Manisa, Gaziantep) ve kimi Anadolu kentlerine kaymış olmasının payı bulunduğu söylenebilir.

¹¹⁴ Köse ve Öncü 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayi başlıklı makalelerinde (2000), bu kentlerin yakaladığı büyüme eğiliminin nedenlerinden biri olarak, 1988'den itibaren yükselen işçi sınıfı mücadelesinin etkisiyle geleneksel sanayi kentlerinde işgücü maliyetlerinde yaşanan artışların Türkiye sermayesinin kendisine emek tasarrufları sağlayan yerler arayışına itmesini göstermektedir. Bu anlamda bu kentlerin ucuz, örgütsüz ve bol miktarda işgücünü barındıran emek havuzları olarak gösterdikleri

özellikle 1990’larda ulus-devletlerin ekonomik-toplumsal boyutlarının daraltılmasını getiren neo-liberal siyasaların (serbestleştirme, düzenleme-dışı bırakma, esnekleştirme) geldiği aşama olarak, “küreselleşme”, “yarışan yerellikler”, “kentler üzerinden kalkınma” söylemleriyle birikim süreçlerinde kent ve yerelliklerin önem kazanmasının etkili olduğu belirtilmektedir. Saydığımız bu kentlerde belli bir dönüştürücü etkisi olmakla birlikte, bu yarışmacı yerellik kurgusu, Devlet Planlama Teşkilatı’nın hazırladığı 7. ve özellikle 8. beş yıllık kalkınma planlarına yön vererek, odağına ulusal ölçekte bütünsel kalkınma yerine yerellikler üzerinden kalkınmayı alan stratejik planlama anlayışının gerekçelerinden biri olmuştur.

Her ne kadar, bütün “Anadolu Kaplanları” söylemlerine, ardında gizlenen düşük ücretle, sendikasız, sigortasız çalıştırma, çocuk işçiliği, uzun çalışma saatlerine zorlama gibi ağır sömürü koşullarına rağmen, (Ataay, 2001 ve Sönmez, 1998’in gösterdiği gibi Denizli, Konya gibi ‘Kaplanlar’ın 1980 öncesine göre ne kadar geliştikleri tartışmalıdır, ancak 1990’larda önceki on yıla göre bir gelişme gösterdikleri söylenebilir) bu kentlerin ulusal sanayi üretimi veya gelirden aldığı pay yüzde 1-2 bandını aşamamış, hiçbiri geleneksel sanayi kentlerinin düzeyine çıkamamıştır. Bununla birlikte, ekonomik yapılarında tarım ve ona dayalı ticaretin etkisinin azalmış, gelirlerde sanayi ve hizmet sektörlerinin payının artmış olduğu bu kentler kendi içlerinde ciddi bir kabuk değişimi yaşamışlardır. Bu da ağırlıklıla organize sanayi bölgelerinde dışarıya parça-başı, fason işler yapan küçük ve orta ölçekli işletmelere dayalı olarak sanayisini geliştiren, ancak SANKO, Kombassan, HES, İstikbal¹¹⁵ gibi büyük sermaye grupları da çıkartmaya başlayan söz konusu Anadolu kentlerindeki gündelik yaşamı ve toplumsal ilişkileri değiştirmektedir.

gelişme, ABD’de sanayi yatırımlarının Kuzeydoğu eyaletlerinden az gelişmiş Güney eyaletlerine, daha sonra da Latin Amerika ve Güneydoğu Asya’ya kaçmasını çağrıştıran bir durumdur.

¹¹⁵ Kayseri’nin iki güçlü sermaye grubu HES ve İstikbal 2004’te birleşerek Boydak Holding’i oluşturmuştur.

İstanbul, İzmir metropolitan bölgelerinin hinterlandında yer alan kimi kentlerin (Bilecik-Bozüyük, Tekirdağ-Çorlu ve Çerkezköy, Kırklareli-Lüleburgaz, Manisa) sanayi yatırımlarının etkisiyle, Mersin (İçel), İskenderun gibi liman kentlerinin de özellikle 1990'lara kadarki süreçte dış ticaretteki canlılıktan kaynaklı olarak milli gelirden aldıkları payı arttırdıkları bu dönemde, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri ve buralardaki kentlerin geliştirilen kimi bölgesel gelişme planına karşın gerilemeye devam ettikleri gözlenmiştir. Örneğin Sönmez'in yaptığı bir hesaplama göre, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki 19 il 1965'te Türkiye milli gelirinin yüzde 10,6'sını yaratırken, bu rakam 1979'da yüzde 8,6'ya, 1995'te yüzde 7,4'e gerilemiştir (1998: 172).

2.4.2.3 Büyük Sermayenin Kentsel Alanlara Yönelmesi

Mekansal gelişmişlik farkının artmasının neo-liberal yeniden yapılanma ve dışa açılma gibi birikim tarzına içkin kimi gelişmelerin kent ekonomilerinde yarattığı etkilerin yanında bir nedeni de yeni birikim tarzının sermayeyi kentleşmeden doğan rantlardan pay almaya yönlendirmiş olması anlamında, küçük girişimcilğe bırakılmış emeğin yeniden üretiminin ön planda olduğu kentleşme döneminden, sermaye birikiminin soğurulma alanı ve bir sermaye olarak algılanmaya başladığı yeni bir kentleşme dönemine geçilmiş olmasıdır. Ancak, önceki dönemde birikimin kırılma alanı olarak kamunun ve özel sermayenin girmesinin tercih edilmediği kentsel alanlara sermayenin yönelmesiyle gelişen yeni dönemin sonuçları - kentlerin ekonomik yapısında, sosyo-mekansal dokusunda, sınıf ilişkileri ve kentsel ittifaklarda (yerel güç dengelerinde) yarattığı değişimler- üzerinde mekansal adaletsizlikten çok daha fazla durulmayı hak eden gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, kriz ve ardından canlı iç pazara dayalı ithal ikameci sanayileşmeden, iç talebi kısarık dışa açık ihracatı teşvik eden sanayileşmeye geçilmesi sırasında üretime dönmeyen önemli bir

miktarda sermayenin finans piyasalarından sonra yöneldiği ikinci soğurulma alanı kentsel rant ve tüketim alanları olmuştur. Bu kapsamda, bir yandan devlet sanayi yatırımları alanından yeni işletme kurmayarak, özelleştirme yaparak çekilirken ulaşım ve iletişim alanlarındaki büyük altyapı yatırımlarına yönelmiş, bir yandan da toplu konut yatırımları ve kent yönetimlerinin bütçeden aldığı payları arttırmıştır. Eraydın (1992: 114) kamunun söz konusu altyapı yatırımlarına milli gelirin yüzde 20'si kadarlık bir pay ayırdığını belirtmektedir. Kimi yazarların (Tekeli, 1998) büyük sermayenin ve yabancı sermayenin kentsel arsa ve konut piyasasına ilgi gösterilmesi anlamına 1970'lere kadar götürülebileceğini söylediği bu süreci, Tarık Şengül (2001) sermayenin kentleşmesi dönemi olarak tanımlamaktadır.

Büyük sermayenin 1980'li yıllar için ekonomide yaratılan yıllık değerin yaklaşık yüzde 20'sinin arsa sahiplerine rant olarak transfer edildiğinin tahmin edildiği kentsel alanlara yönelmesiyle, rant dağıtımının toplumsal tabanının bir ölçüde daralmış olduğunu söyleyen Tekeli (1988: 132), kentsel rantları eskisi kadar geniş bir kesime dağıtma olanağının kalmadığını belirtmektedir¹¹⁶. Ancak, doğru olmakla birlikte yapılan bu durum tespiti, önceki bölümde belirttiğimiz, 1970'lerin ikinci yarısında ekonomik ve siyasal süreçlerin etkisiyle büyük sermayeyle küçük girişimcilik arasında gelişmeye başlayan ve özellikle 1980'li yıllarda geçerli olan kentsel (sınıfsal) ittifakı/çıkar birliğini dışlayan bir şey olmadığını belirtmek gerekir. Küçük girişimciliğin kentsel alandaki etkinliği 1970'li yıllarda beyaz yakalı, eğitilmiş küçük burjuva kesimle, işçi sınıfı ve gecekondu yoksul emekçi kesimler arasında oluşan ittifakın güç kazanması demek olan CHP'li belediyeler nedeniyle zaten sınırlanmaya başlanmıştı. Toplumcu sayılabilecek kimi uygulamalarıyla emeğin kentleşmesini kamu eliyle geliştiren bu kent yönetimlerinin darbe ve sonrasında oluşan koşullarda önünün kesildiği

¹¹⁶ Bu konuda ayrıca Işık, 1996: 799'a bakılabilir.

1980 sonrasında, yerel meclislerde ağırlıklı konumunu koruyan (geleneksel) küçük girişimcilerin (Güler, 1992: 188), belediyelerin mali ve yönetsel açıdan güçlendirilmesi, çıkartılan imar afları ve imar planı yapma yetkisinin belediyelere verilmesi gibi uygulamalarla geliştirilen sermayenin kentleşmesinden 1970'lere göre daha kârlı çıkmasını getirdiği belirtilmektedir (Güler, 1992: 197).

Birleşmiş Milletler'in organizasyonuyla 1996 yılında İstanbul'da düzenlenen Habitat II Zirvesi için hazırlanan *Türkiye Ulusal Raporu ve Eylem Planı* (1996) kitabından kalkarak sermayenin kentsel alanlara yönelmesinin sonuçlarına ilişkin şöyle bir liste çıkartılabilir: Büyük şirketler eliyle kent dışındaki arazilerin topluca imara açılması, bu kesimin toplu konut, turistik tesis, lüks konut, eğlence yerleri ve iş merkezleri gibi inşaat projelerine ve bunların işletmesine (bu aynı zamanda arsa spekülasyonunu da içeren bir şekilde gerçekleşmiştir) girişmesi, özel eğitim ve sağlık kuruluşlarının sayısının gösterdiği büyük artışlar, özel (vakıf) üniversitelerinin kurulup yaygınlaşması, bir kısmı yerli ve yabancı ortaklarla olmak üzere süpermarket, hipermarket zincirleri, alışveriş merkezlerinin kurulması. Bunların her biri kentsel alanın dokusunu, toplumsal sınıf ve gruplar arasındaki ilişkileri, kentsel siyasetin gündemini ve kentte yaşayan insanların gündelik yaşamını (kenti anlamlandırması ve deneyimlemesini) ciddi biçimde etkileyen gelişmeler olarak kaydedilmelidir.

2.4.2.4 Çoklu Değişimlerin Kentlerin Mekansal Dokusuna ve Kentsel Sorunlara Etkisi

Büyük kent merkezlerinin önemlerinin artması ve büyük sermayenin kentsel alanlara yönelmesi (kentsel rantların bölüşümüne girmesi) beraberinde bu kentlerin yağ lekesi

büyümeden, 1970'lerin sonlarında ipuçları görülen saçaklanma biçimindeki bir büyümeye geçmesini (Habitat II-Türkiye Raporu, 1996) ve varolan belediye çerçevesinin bu kentler için daha da yetersiz kalmasına neden olmuştur. Böylece söz konusu kentler için 1984'te 3080 sayılı yasa çıkartılarak, uzunca bir süredir kamu siyasasının gündeminde yer alan Büyükşehir belediyesi modeline geçildi. Bu model Büyükşehir belediyelerine ek mali olanaklar sağlarken, idari yönden de bu ölçeğin belediye başkanını belediye meclisleri karşısında güçlendirmiştir. Saçaklanma eğiliminin kentleşme literatürüne tercümesi, kentin mekanda sıçramalı biçimde aralarda işlevsel boşluklar bırakarak, düzensiz biçimde yayılması anlamına gelen metropolitenleşmedir (Habitat II-Türkiye Raporu, 1996: 25). Başlarda daha ziyade İstanbul ve Ankara'da boy veren, zamanla diğer büyük kentlere de yayılan metropolitenleşmenin, diğer kapitalist ülke kentlerinde olduğu gibi toprak, enerji ve zaman israfına yol açan anti-ekolojik bir mekansal gelişme biçimi olduğu kabul edilmektedir (Freund ve Martin, 1996). Nitekim, bu eğilimin güçlenmesiyle birlikte, büyük kentlerin çevresinde, hatta hinterlandında yer alan verimli tarım toprakları üzerinde rant baskıları oluşmuş ve buralardaki tarımsal etkinlikleri olumsuz biçimde etkilenmiştir.

Saçaklanmanın yanında, sermayenin kentsel rantlar alanına yönelmesinin bir önemli sonucu da kentin gelişme akslarında yer alan ya da kent merkezlerinin ulaşım olanaklarındaki gelişmeyle (özel oto sahipliğinin artışı, geniş yollar, köprülÜ kavşaklar, alt-üst geçitler vb.) genişlemesiyle pek çok gecekondulu mahallesinin kenar semt olmaktan çıkmasıdır. Bu nedenle, buraların 1980 ve 1990'larda önemli ölçüde gecekondulardan temizlendiği, bir kısmının zengin muhitlere dönüştürüldüğü -mutenalaştırıldığı (*gentrification*)-, daha büyük bir kısmının küçük burjuva kesimlerin konut gereksinimlerini karşılayan apartmanlaşmış yerleşim yerleri haline geldiği görülecektir. Bu durum da bize uluslararası bağımlılık

ilişkilerinde esaslı bir değişim yaşanmamış olsa da ithal ikamecilikten başka bir birikim tarzına geçilmiş olmasının çarpık kentleşmenin mekansal dokudaki görünümüleri açısından 1960-1980 arası döneme göre ciddi bir farklılaşma yaşandığını göstermektedir. Ancak unutulmaması gereken bir nokta, söz konusu temizliğe ve dönüşüme karşın gecekondulaşmanın, özellikle kırdan kente göçün patlama gösterdiği 1980’lerde sayısı yarı yarıya artarak¹¹⁷(Keleş, 1997: 386) ve metropolitan alanın çeperlerindeki belde ve ilçelere doğru yayılma göstererek sürmesidir. Sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışan sendikali veyahut güvenceli işlerde çalışan ücretliler arasında bu dönemde gelişen bir eğilimse, kooperatifler ve kamunun toplu konut projeleri aracılığıyla uydu kentlerde, kentin banliyölerinde yapılan toplu konutlara sahip olma çabasıydı. Bu da onları kentin kamusaliliklarından yalıtması, kamusal mekanlarında görünmez/marjinal kılması, gecekondu bölgelerinde yaşayan ve önemli bir kısmı enformel işlerde, güvencesiz, düzensiz çalışan kent yoksullarından kendilerini ayırtmalarını nedeniyle özellikle büyük kentlerde kentsel siyaset ve mekan üretimi bakımından 1980 sonrasında öncesindeki on yıldan farklılaşmasının altında yatan önemli sosyo-mekansal gelişme dinamiklerinden biri olarak kaydedilmelidir. Bu gelişmenin ücret artışlarına sıkı baskılar getirilen 12 Eylül rejimi ve sonrasında, toplu konut idaresinin kuruluşu, toplu konut projelerine sendikaların da dahil edilmesi, kooperatiflerin ucuz arsa, altyapı ve kredi kolaylıklarıyla desteklenmesinden görülebileceği gibi kamuca desteklendiğini söylemek de mümkündür. Uydu kentleşmenin bir diğer yönü, “zengin gettolari” olarak adlandırılan (Hamamcı, 1996) yüksek konfor ve güvenlik vaat eden konut alanlarının gelişmesidir. Bunların yakın çevresine kurulan alışveriş merkezleri, eğlence mekanları da buraları otomobilin merkezinde olduğu birer yaşam çevresine dönüştürmüştür.

¹¹⁷ Ruşen Keleş *Kentleşme Politikası* adlı kitabında (1997: 386) gecekondu sayısının 1980’de 1.150.000 iken bu rakamın 1990’da 1.750.000’e 1995’te ise 2 milyona çıktığını belirtmektedir.

Bütün bunları düşündüğümüzde, aynı mekansal birimde zenginliğin simgesi gösterişli binalarla, yoksul yaşam çevrelerinin (gecekonduların) fiziki olarak yan yana, iç içe olmasıyla kendisini dışa vuran ikili kent yapısının sermayenin kentsel alanlara yönelmesinin getirdiği mutenalaşma ve metropolitenleşmenin sosyo-mekansal anlamda yarattığı ayrışma, kopma (içine kapanma), yalıtma dinamikleri ile farklılaştığı görülmektedir. Fiziki dokuda gözlemlenen bu farklılaşmaya karşın söz konusu iki gelişmenin sosyo-mekansal bir adalet sağlamaktan oldukça uzak gelişmeler olduğunu, hatta 1990'larda belirginleşen dışlayıcı ve gerilimli kentleşme sürecinde de önemli payı bulunduğunu söyleyebiliriz¹¹⁸. Bunda ayrıca, kentsel siyasetin tartışıldığı kamusal alanda; bireyci ve piyasacı bir söyleme sahip olduğu için toplumsal açıdan Keynesçiliğe göre dışlayıcı bir nitelik taşıyan yeni sağ ideolojiyle ve önceki dönemin bütünlükçü ve ilerlemeci modernist kültürel mantığının karşısında gelişen parçacı, "her şey giderci", bilinemezci post-modernizmin kültürel-ideolojik hegemonyasının özel bir rolü bulunduğu da söylenebilir.

Metropolitenleşme, kent merkezi ve yakın çevresini tarımsal etkinliklerden ve gecekondularından temizlemenin dışında, sanayi tesisleri ve çevreyi rahatsız eden diğer etkinliklerin de metropoliten alanın çeperlerine yani kentsel alanın dışına taşınmasını getirmiştir. 1970'lerin sonlarında başlayan bu eğilim, 1980'lerde hızlanarak bugün gelinen noktada bazı küçük-orta ölçekli kentler dışında büyük ölçüde tamamlanmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin büyük kentlerinde çoklu kent merkezi daha ziyade ticaret, finans, eğlence gibi

¹¹⁸ Karayalçın'ın 1989 seçimlerinde kullandığı "İki Ankara Kalkmalı, Tek Ankara Olmalı" sloganının gösterdiği gibi kentsel siyasetin kimi aktörlerinin seçim çalışmalarında olumsuz ikili kent imgesine göndermelerle kurulan 1970'lerdeki sol belediyeçiliğin sosyal adaletçiliği, bütünlükçülüğünün izlerine bu dönemde de rastlanmaktadır. Ancak, 1993/94'ten sonra geri dönülen neo-liberal politikaların belediyeçiliğe de damgasını vurması, solun ve işçi hareketinin güç ve prestij kaybetmesi sonucunda kentsel çelişkilerin sosyal adalet sorunsalı çerçevesinde tartışılan bir konu olmaktan çıkması ve kentsel gelişmenin yeni dinamiklerinin (başta sermaye-kent ilişkisindeki değişiklik ve metropolitenleşme gelmektedir) etkisiyle kent mekanı çoklu ve parçalı bir yapı biçiminde algılanır, tartışılır olmuştur.

hizmet sektörüne ait etkinliklere kalmıştır. Kentsel küçük üreticilerin (zanaatkârların, atölye sahiplerinin) küçük sanayi sitelerine (KSS), organize sanayi bölgelerine (OSB) taşınması da kent merkezlerinin sanayi etkinliklerinden arındırılması eğiliminin salt büyük kentlere özgü kalmadığını, kent merkezlerindeki rant artışları, ulaşım olanaklarında sağlanan gelişmelerden yararlanma isteğinin, toplanma ekonomilerinin üretim için sağladığı avantajları –ki özellikle OSB’lerin hızlı yaygınlaşmasının altında yatan bu avantajlar alt sözleşme ilişkileri içinde parça başı, fason üretimin gelişmesiyle daha bir önem kazanacaktır- daha örgütlü biçimde geliştirme kaygısının toplamı sonucu olarak küçük ve orta ölçekteki kentlerde de geçerli olduğunu görüyoruz.

Ancak, üretim etkinliklerinin kent dışına çıkartılması eğilimlerinin bir yanılla kent içindeki rant hareketlerine bağlı olarak geliştiğini, üretim sürecinin parçalanmasının her sektörde aynı mekansal sonuçlara yol açmayabileceğini de gözden ırak tutmamak gerekir¹¹⁹. Çünkü 1990’lardan sonra, büyük kentlerin merkezinde olup da kira bedellerinin (rantın) düşük olduğu, ancak çöküntü bölgesi de sayılamayacak kimi semtlerdeki apartman katlarında, özellikle tekstil sektöründe etkinlik yürüten, atölyelerin açıldığı da görülmektedir (Ankara’da Necatibey Caddesi-Maltepe-Sıhhiye üçgeninde, Dikmen-Öveçler semti, İstanbul’da Çağlayan, Yenibosna, Bayrampaşa, Güneşli semtlerinde yoğunlaşmaktadır). Bu atölyeler genellikle Kızılay gibi canlı bir pazardaki mağazalara alt-sözleşme ilişkileri içinde fason iş yapmaktadır. Bu yüzden, üretimin OSB’ler de dahil, başka yerlerde yapılmış parçalarının birleştirildiği nihai ürün aşamasının da bu yeni yaygınlaşan atölyelerde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu tarz sözleşmeli üretim, post-Fordistlerin belirttiği bir

¹¹⁹ Zaten, sanayinin şehir dışına çıkartılması eğiliminin de artan rant baskılarının ve kentin kendisinin sermaye birikim döngüsünün dışına çıkmış paranın bir yatırım aracı olarak değerlendirilmesi kaygısının sonucu olduğunu düşünürsek bunu daha iyi anlayabiliriz.

nevi “tam zamanlı üretim”, stoksuz üretim anlamına geldiği, artı-değere asıl el koyan ve sözleşmenin hizmet satın alan kısmı (üretim için siparişi veren) ile işgücü sahibini üretim biriminde karşı karşıya getirmede için sermayenin yüksek kapasite, konjonktürel krizler ve işçi maliyetlerindeki beklenmeyen artışlar gibi istikrarsızlık öğelerini de taşeronun sırtına yüklemesini getirmesi bakımından önemlidir. Bu tarz üretim sürecinde yer alan fason iş atölyelerinin ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak kısa sürede yaygınlaştığı, battığı, piyasanın canlandığı dönemlerde yeniden canlandığı, ancak her durumda kaybedenin bu tür işletmelerde asgari ücrete ve güvencesiz biçimlerde çalışan işçiler olduğu görülmektedir.

Bunlara karşın kentsel sistemin işleyişinin üretimden ziyade, ticaret ve finans etkinliklerine uyarlı biçimde örgütlendiği, bu nedenle kentlerde bunların düzenli işleyişini güvenceye alma anlamında denetim işleviyle tüketimin ön plana geçtiği kabul edilmektedir (Habitat II-türkiye Raporu, 1996: 26). Yerel yönetimlerin kent mekanında yaptığı altyapı yatırımları ve ürettiği hizmetler de bu ikili işlevi kente sürekli daha fazla sermayeyi çekerek, kendisinin bir sermaye birikimi olarak korunup, büyütülmesi amacı çerçevesinde gerçekleştirmek olarak belirmiştir.

Kamu tarafından örgütlenen toplu tüketimin geriletildiği –varlığını sürdürmekte çünkü halen kentsel nüfusun önemli bir kısmı ücretlilerden oluşuyor ve emeğin yeniden üretimi halen bu hizmetlere gereksinim duymaktadır-, özel tarafından örgütlenmiş bireysel tüketimin ağırlık kazandığı görülmektedir. Bunda kimi toplu tüketim hizmetlerinin özele devredilmesinin yanında, 1990’ların ikinci yarısında hızlanan bir gelişme olarak alışveriş merkezleri ve hipermarketlerle kentsel tüketim alanının büyük ve orta boy sermayenin etkinlik alanlarına dönüşmesinin büyük payı bulunmaktadır. Sermayenin eskiden küçük girişimcilere bırakılmış perakende tüketim alanına yerli-yabancı ortaklarla bu hızlı girişi, kredi

kartı gibi mali araçların yaygınlaşmasıyla desteklenmiş, hipermarket ve market zincirleri yaklaşık 40 milyar dolarlık bir büyüklüğe sahip sektörün 2000 yılı itibarıyla yüzde 31,3'ünü kontrol eder duruma geçmiştir¹²⁰.

Kentlerin mekansal dokusunda meydana gelen değişiklikler konusunda son olarak, mekanda yan yana duran çelişkilerin mekansal temsilinin dönüşümünde pay sahibi olduğu belirtilen ve öteden beri önemli bir kentsel sorun olarak kabul edilen gecekondulaşmanın 1980 sonrasındaki gelişimine ilişkin biraz daha bilgi vermek gerekiyor. Hızlı kentleşmenin ilk dönemlerinde kullanıcı-yapımcı özdeşliği içinde yapılmaya başlanan, daha sonra yapım süreci kısmen “profesyonelleşmiş” denebilecek ücretli emek kullanımıyla konut sahibi-kullanıcı özdeşliği içinde süren gecekondulaşmanın, 1970'lere gelindiğinde kiracılığın artmasıyla ticarileşmeye başladığı, kamu arazilerine el koymanın araçlarına dönüştüğünü, bu alanda bir mafyalaşmanın geliştiğini görmüştük (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 161). Bu eğilim kırdan kente olmanın yanında, akım yönü kentten kente doğru da olan göç hareketinin (özellikle ilk beş yılında) sürdüğü, bu nedenle de İstanbul, Ankara gibi kentlerde göçmen nüfusun yerlileri geçtiği 1980 sonrasındaki yasal düzenlemeler ve kentsel gelişme dinamikleriyle birlikte derinleşmiştir. Bunun sonucu olarak, hem *hisseli tapu sisteminin* gelişmesi, arazi mafyasının etkinlikleriyle salt gecekondulara hizmet eden bir arsa piyasası oluşmuş, hem de başkalarınca inşa edilip, kullanıcılara birer *meta* halinde satılır hale gelen gecekondulara özgü bir inşaat piyasası ortaya çıkmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 161-162). Bu dönemde, 1983-1987 arasında biri askeri rejim, diğerleri ANAP iktidarınca kaçak yapıların affına ilişkin çıkartılan

¹²⁰ Perakende ticaretteki küçük girişimcilik hakimiyetini önemli ölçüde kıran bu gelişmenin yanında, 2000-2001 krizlerinden sonra ortaya çıkan finansallaşma eğilimine de dikkat çekmek gerekiyor. Beğendik, Tansaş gibi kısa sürede sektörün güçlü market zincirleri haline gelen firmalar krizden sonra bankaların eline geçmiştir.

beş yasanın gecekonduların ticarileşmesinde¹²¹ ve bu alanlarda güçlü bir çok katlı yapılaşma (kaçak kat çıkmalar ve yasal/kaçak apartmanlaşma biçiminde) hareketinin başlamasında bir dönüm noktası olduğu kabul edilmektedir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 165).

Boratav'ın belirttiği (2004: 152-153) gibi 1980'li yıllarda gelişen bu tarz çarpık popülizmin “özellikle kentli yoksul kitlelere dönük ana hedefi, bu kitlelerin saflarında sınıf bilincinden yoksun ve sermayenin (ANAP'ın) programına ve ideolojisine teslim olabilecek kalabalık gruplar yaratmak”tır. Ona göre, kentin yoksul emekçi kesimlerinin ekonomik sorunlarının çözümünü işgücü piyasasının dışına çıkaran bu stratejinin gerçekleştirilmesinde 1984 sonrasında büyük bölümü ANAP'lıların eline geçen ve bu süreçte yapılan çeşitli yasal düzenlemelerle güçlendirilen belediyeler kilit rol oynamışlardır. Nitekim, *Nöbetleşe Yoksulluk* adlı yapıtlarında Işık ve Pınarcıoğlu (2001: 165) da Özal'ın gecekonduların apartmanlara dönüşmesinin önünü açan düzenleme ve uygulamalarla, “düşük gelirli kentli kitlenin 1980 sonrasında uygulanan ekonomi siyasetleri ile kaybettiklerini emlak piyasasında elde edeceği getiriler ile telafi etmesini sağlayacak koşulları yarattığını” savlamaktadır¹²². Onlara göre (2004: 166), islah imar planı yetkisinin belediyelere verilmesiyle olgunlaşan bu gelişme, *popülizmin ulusaldan yerele kayması* olarak anlaşılabilmektedir. Eski gecekondular alanlarının önemli bir kısmının metropolitenleşmeyle kent merkezine dahil kılınmasının hızlandırıcı rol oynadığı ticarileşmenin önünü açan bu imar düzenlemelerine ilişkin Şengül'ün altını çizdiği (2001: 90) iki noktaya da değinmek gerekiyor. Birincisi, gecekonduların apartmanlara dönüşümünün eskinin gecekondular alanlarının altyapı ve sosyal donatılar açısından

¹²¹ Ticarileşmenin başlıca göstergeleri; bir kişinin birden fazla konuta sahip olması, başkalarının inşa edilip, kullanıcılara/hisseli arsa sahiplerine birer *meta* halinde satılması, kiracılığın yaygınlaşmasıdır.

¹²² Boratav (2004: 153), yoksul kent emekçilerinin ücret dışı gelirlerini arttıran kalemlerin yalnızca, onları (eşitsiz biçimde de olsa) kentsel rantlara ortak eden tapu tahsis belgesi, imar afları ve plana uymayan imar izinleri gibi uygulamalarla sınırlı olmadığını, vergi iadesi, “fak-fuk-fon” gibi başka araçları da içerdiğini belirtmektedir.

standartlarının yükselmesine katkı sağlamamış olmasıdır. İkincisi ise, gecekondu sahipleri kentsel rantlardan pay almaya yönlendiren imar düzenlemelerinin siyasal açıdan, bu kesimi kentleşmede sermayenin izlediği mantık ile bütünleştirme girişimi anlamını taşımasıdır. Şengül (2001: 90) ayrıca, 1980’lerde benimsenen bu siyasanın Margaret Thatcher dönemi İngilteresi’ndeki ucuz kiralık belediye evlerinin kullanıcıları başta olmak üzere kent emekçilerine satılarak, onlar tarafından mülk edinilmesini sağlayan ev sahipliği politikasıyla benzerliğine dikkat çekmektedir. Bu politika sendikali işçiler ve orta-üst düzey memur, öğretmen, mühendis, doktor gibi ücretli veya serbest çalışan küçük burjuva meslek gruplarının banliyö/uydu kentlerde kooperatifler, Toplu Konut İdaresi, Emlak Bankası gibi kurumlar (bunlarla işbirliği yapan sendika ve oda gibi örgütlerin de yer yer sürece dahil edildikleri görülmektedir) aracılığıyla kurulan yeni konut çevrelerinde ev sahibi kılınmasını da içermektedir. Bütün bunlar, 1970’lerde yükselen sınıf mücadelesinin keskinleştirdiği kentsel sorun ve çelişkilerin üzerinin sadece devlet şiddetiyle örtülmediğini, işçi sınıfının ve ücret gelirlerinin baskı altında tutulduğu koşullarda konut ve kentsel rantların paylaşımı sorununa getirilen ve değişik kentsel toplumsal sınıf ve katmanları gönüllü bir tarafı haline getiren bu çok boyutlu çözümlerle hafifletildiği, bunun da Özal ve ANAP’ın 1988’e kadar sürece güçlü siyasal hegemonyasında önemli pay sahibi olduğunu göstermektedir. Ancak, gerek bu hegemonya 1980’lerin sonlarında yükselen işçi hareketiyle kırılmış, gerekse de gecekondu sahipleri yaklaşım değişmeye başlamış, yeni gecekondular varoş tabir edilen hisseli tapu sistemi ve arazi mafyası nedeniyle daha yoğun ve altyapı eksiklikleriyle malul yerleşim yerleri olarak gelir dağılımı adaletsizliklerini, artan suç oranlarını, cemaatleşmeyi, dışlanmışlık ve ayrımcılıkları simgeleyen 1990’ların yeni kentsel sorun alanları durumuna gelmiştir.

Bu gelişmelerin etkisiyle, “artık gecekondular, geniş kitlelerin konut gereksinimlerine cevap veren ve bu kitlelerin kentle ve toplumla barışık olmalarını sağlayan bir konut edinme tarzı olma özelliğini önemli ölçüde yitirmişti” (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 163). 1980 sonrası yapılan gecekonduların daha bir spekülasyon aracı niteliği taşır hale gelmesi, bu kesimler arasında kentsel rantlardan pay alma konusunda yüksek beklentilerin ortaya çıkmış olması¹²³, büyük sermayenin kentsel alanlara yönelmesiyle birleşince, onun kamusal alanda bir konut sahibi olma biçimi olarak eskisi kadar meşru görülmemeye başlanmasını getirmiştir. Bunun literatürdeki tipik örneklerinden biri Ayşe Buğra’nın 1998 tarihli *The Immoral Economy of Housing in Turkey* başlıklı çalışmasıdır. Buğra (1998), 1970’lerden beri yaşanan değişimler ve gelişen ilişki örüntüleriyle gecekonduların uzunca bir süredir eski masumiyetlerini yitirmiş olduğunu, yozlaştığını, geline nokta “ahlaksız konut ekonomisi” biçiminde tanımlanabileceğini belirtmektedir. Ancak, kaçak, imara aykırı yapılaşmanın apartmanlar ve (büyük) sermayenin kente yönelmesinin getirdiği lüks yapılar (villalar, Gök Kafes gibi gökdelenler, özel üniversite kampüsleri gibi) için de söz konusu olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, Işık ve Pınarcıoğlu’nun (2001: 176-177) belirttiği gibi, ahlaksız konut ekonomisini gecekondulara daraltmak pek de doğru olmayan bir yaklaşımdır. Bunun yanında, gerek kentin imarlı kesimine yakın olmayan, yakın olsa bile böyle bir imarlaşma sürecine girmemiş eski gecekondular bölgelerinin, gerekse geniş bir alana yayılmış metropolün çeperlerine yayılmış yeni gecekondular alanlarında yaşayan ve kısa bir dönem hariç son 25 yıla hakim olan neo-liberal siyasaların yoksullaştırıcılığı koşullarında yaşam mücadelesi yürüten milyonlarca hane halkının da kentsel rantlara ne ölçüde ortak oldukları tartışmalıdır.

¹²³ Ancak yapılan araştırmalar, söz konusu dönüşümden asıl kazançlı çıkanın gecekonduculardan çok aracılar ve müteahhitler olduğunu göstermektedir (N. Özdemir, 1999’dan aktaran Şengül, 2001: 91).

2.4.3 1980-1994 Arası Belediyecilik Alanında Gelişmeler

Kentsel siyaset ve belediyecilik alanında 1980'den Refah Partili belediyeler dönemine kadar geçen sürede yaşanan pek çok gelişme ve yasal düzenlemeyi sosyo-mekansal gelişmelerle ilgili önceki bölümde ele almış bulunuyoruz. Buna karşın, söz konusu dönemde belediyeciliğe yön veren siyasaları ayrıca ele almak, 1984-1989 arasındaki ANAP, 1989-1994 arasındaki SHP'li belediyelerin pratiğini değerlendirmek bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır.

2.4.3.1 1984'te ANAP'lı Belediyelerle Başlayan Neo-Liberal Belediyecilik

Askeri darbenin ardından çoğunluğu CHP'li olan başkanları görevden alınan belediyeler 3,5 yıl süren cunta döneminde çoğunlukla valiler tarafından yönetildi. Bu dönemde yapılan düzenlemelerden bazıları; 1981'de çıkartılan 2380 sayılı yasayla belediye gelirlerini arttırılması, yine aynı yıl çıkartılan 2487 sayılı konut yasasıyla kooperatiflerin ve kooperatif birliklerinin konut yapımına öncelik verilmesi ve büyük kentlerin etrafında oluşmuş çok sayıda belediyenin birleştirilerek 2561 sayılı yasayla (tarihi 1981'dir) tek bir belediye haline getirilmesidir (Tekeli ve Gülöksüz, 1990: 375-376; Keleş, 1992: 271). Valilerin yönettiği belediyelerin bu dönemde daha çok 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun yüklediği günlük hizmetleri yürütmeye çalıştığı, 24 Ocak Kararları'nın gereği olarak önemli yatırımlara girişmediği, yeni otobüsler alamadığından kimi yerlerde yerel halkın artan toplu ulaşım gereksinimlerini karşılamak için özel halk otobüslerini örgütledikleri belirtilmektedir (Tekeli ve Gülöksüz, 1990: 376).

ANAP iktidarının 1984 yılından sonra çıkardığı, 2981 sayılı gecekondu ve imar affı yasası (1984)¹²⁴, 3194 sayılı yeni imar yasası (1985) ve 2985 sayılı yeni toplu konut yasasının (1984)¹²⁵ getirdiği olanaklar ve belediyenin önüne koyduğu görevler bütün kent yönetimlerini yeni imar planları hazırlamaya, bina ve arsa sahiplerine yeni rantlar yaratmaya teşvik etmiştir. Bunun yanında, gerek sermayenin kentselleşmesinin gereklerini karşılamak, gerekse de 1980-1985 arasında hem kırdan-kente, hem de (küçük) kentten-(büyük) kentlere yaşanan yoğun göçün etkisiyle daha da büyüyen kentlerin yönetimine ilişkin olarak yeni bir yapılanmaya gidildiği görülmektedir. Bu yapılanmanın temelini, 1984 yılında çıkartılan 3030 sayılı Büyükşehir Belediye Yasası oluşturmuştur. Büyük kentlerde iki kademeli sistem getiren yasa, buradaki belediyelerin genel bütçe gelirlerinden aldığı payları bir kez daha arttırırken, askeri rejim tarafından birleştirilen ilçe belediyelerine de yeniden tüzel kişilik kazandırmıştır. Dolayısıyla, ANAP iktidarı bu dönemde kent mekanının yeniden yapılanması açısından büyük etkileri olan üç önemli işe imza attığı görülmektedir; belediyelere yeni mali kaynaklar sağlamak, konut alanına devlet teşvikleri ve metropol kentler için yeni bir yönetimi modeli geliştirmek.

Belediyenin gelir ve yetkileri sıralanan yasal düzenlemelerle arttırılırken, sermayenin kentsel alanlara yönelen ilgisi kentsel gelişmenin küçük girişimciliğe bırakılmış eski işleyişten uzaklaşması sonucunu doğurmuştur. Bu durumu İstanbul örneğinde Köksal ve Kara (1991: 124) şöyle özetlemektedir: “Bir anlamda bir taraftan artan parasal olanakların kullanımı, diğer taraftan belediyelerin elindeki parasal olmayan araçlara dahil olan plan yapma yetkisi

¹²⁴ 1986’da bunun kapsamını genişleten 3290 sayılı kanun çıkmıştır.

¹²⁵ Üç yıllık kısa bir sürenin ardından yeni bir toplu konut yasasının çıkartılmış olmasını Keleş (1997: 362), devletin önceki yasada öngörülen genel bütçeden %5’lik kaynağı ayırmada karşılaştığı güçlükler, toplu konut kuruluşlarının örgütlenmelerindeki aksaklıklar, inşaat piyasasındaki durgunluk ve sektördeki özel sermayenin Toplu Konut Fonu’ndan pay almak için ANAP iktidarı üzerinde baskı oluşturması gibi nedenlerle açıklamaktadır.

dolayısıyla, kentsel rantın dağıtılmasında belediyelerin tek otorite olması, geleneksel belediyeçilik faaliyetlerinin geri plana itilmesine neden olmuştur.” Dolayısıyla, toplum kesimlerinin kentsel siyaset ve belediyeçiliğe ilgisinin önemli ölçüde arttığı bu dönemde, imar ve yatırım konularına yoğunlaşan ANAP’lı yönetimler eliyle belediyeler de kentsel işgücünün yeniden üretimi işlevinden uzaklaştırılmışlardır. Her ne kadar, belediyenin görevleri arasında yer almaya devam etse de sağlık ve eğitim-sanat-spor alanlarına yapılan harcamaların ciddi bir düşüş gösterdiği bu dönemde, temel gıda ve zorunlu ihtiyaç maddelerinin sağlanması ve bunların üzerindeki fiyat denetimi görevlerinin de hukuken olmasa da fiilen ortadan kalktığı belirtilmektedir (Güler, 1992: 191-192, Köksal ve Kara, 1991: 124). Bunun geleneksel küçük girişimcilerin belediye meclislerinde yüzde 32 gibi yüksek ağırlığa sahip olması ve dönemin sermaye-küçük girişimcilik ittifakıyla da ilintili bir yanı vardır. Kolektif tüketimden ve küçük girişimcilerin zorunlu ihtiyaç maddelerinde haksız rantlar elde etmelerini engelleme kaygısından uzaklaşma anlamına gelen bu durum, ulusal ölçekte 1980’den beri geçerli olan neo-liberal siyasaların ANAP’lı belediye yönetimleriyle kentsel siyasalara da yön vermeye başladığının göstergesidir.

Bunların yanında, neo-liberal anlayışın bu dönemde belediyeçilik alanındaki üç önemli sonucundan daha söz etmek gerekmektedir. Bunlar, çöp toplama ve depolama gibi kimi hizmetlerin özelleştirilmesi (Keleş, 1992: 354), yatırımların ihale edilerek gerçekleştirilmesi (Güler, 1992: 194) ve belediyelerin finansmanında iç borçların artışına ek olarak dış borçlanma yoluna gidilmeye başlanması (Cihangir-Çamur, 2002: 15-16) olarak sıralanabilir. Güler bu dönemde başlayan özelleştirme uygulamalarının sınırlı düzeyde kalmasına karşın ihalecilik yoluyla özel sektöre önemli miktarda kaynak aktarımı yapıldığını belirtmektedir (1992: 194). İhalelerin önemi, başta Büyükşehirler olmak üzere yasal düzenlemelerle gelirleri

artan ANAP'lı belediyelerin -dış borçlanmaya da giderek- büyük boyutlu yol ve altyapı projelerine girişmesinden kaynaklanmaktadır (Tekeli ve Gülöksüz, 1990: 379). Tekeli ve Gülöksüz, bu projelerin bir kısmının finansman sorunlarını çözmek için yap-işlet-devret modelini de kullanan ANAP'lı belediyelerin aynı zamanda ihalecilikleriyle çelişki oluşturacak şekilde çok büyük miktarlarda makine-teçhizat alımına da gittiklerini belirtmektedir (1990: 379-380). Köksal ve Kara'nın deyimiyle geleneksel belediyecilik faaliyetlerini (kolektif tüketimi) geri plana iten ANAP'lı belediye yönetimlerinin (1991: 124) izlediği piyasacı, sermaye yanlısı neo-liberal çizginin kültürel-ideolojik boyutunda da Türk-İslam sentezinin bulunduğu belirtilmektedir (Tekeli ve Gülöksüz, 1990: 378, 381). Artan rant baskıları altında kalan ANAP'lı belediyelerin Türk-İslam olmayanlar başta olmak üzere tarihi eserlerin korunmasına önem vermemiş, artan kaynaklarını çoğu kent-içinde kalmış SİT alanlarını imara açmak için yıkım ve istimlak faaliyetlerine ayırmıştır. ANAP'lı belediyelerin üzerinde durulması gereken bir özelliğinin de çağdaş bir kültür siyasasının bulunmaması olduğunu söyleyen Tekeli ve Gülöksüz'e göre bunlar, "Türk-İslam sentezinin yaratıcılığa kapalı milli kültür politikasına hapsolmuş durumda"dırlar (1990: 378).

Sonuç olarak, 1984-1989 arasını kapsayan ANAP'lı yönetimler döneminde, belediyeler toplu tüketim ve işgücünün yeniden üretimine yönelik iş ve hizmetleri kısıtlarken, özel sermayeye kaynak aktarımı anlamına gelen ihalecilik uygulamalarına ağırlık vermiştir. ANAP'lı belediye yönetimlerinin toplu tüketim ve işgücünün yeniden üretimine yönelik iş ve hizmetler yerine, sermayenin arsa, inşaat, konut, ticaret, tüketim gibi kentsel alanlarda üretilen rantlara yönelme eğilimine hizmet eden uygulamaları, ihaleciliğin yan ürünü olarak

ortaya çıkan yolsuzluklar ve gecekondü yıkımları güçlü tepkiler doğurmuş¹²⁶, bu da kendisini CHP’li belediyelerin 1973-80 arasındaki toplu tüketim hizmetlerini kolektifleştirerek geliştiren, kent yoksullarından yana olan sosyal adaletçi belediyecilik anlayışının mirasçısı olarak sunan SHP’li adayların 1989’da belediye yönetimlerini kazanmasını getirmiştir. Bu sonuçta, Özal’ın ve partisi ANAP’ın temsil ettiği sınıfsal ittifakın 1980’lerin sonunda yaşanan kimi gelişmelerle -ki 2.4.1 başlıklı bölümde bunlar ifade edilmişti- ulusal ölçekte hegemonyasının kırılmasının da önemli payı bulunmaktadır.

2.4.3.2 SHP’li Belediyelerin Beş Yıllık Pratiği

SHP ve adayları Mart 1989 Yerel Seçimleri sırasında propagandalarını ağırlıklı olarak ANAP’li belediyelerin yolsuzlukları üzerine kurmuş ve kendisini 12 Eylül darbesiyle yarım kalan 1970’lerin sosyal demokrat (CHP’li) belediyelerin mirasçısı olarak sunmaya çalışmışlardı. Bu söylemlere uygun olarak, SHP’liler belediyelerin başına geçtikten sonra işe, kentli nüfusun ANAP’ın uyguladığı neo-liberal ekonomik siyasaıyla toplumsal ve mekansal olarak bölünmüşlüğüne hafifletecek bir takım uygulamalarla başladı. İlk yıllarda dışarıya sosyal adaletçi bir belediyecilik anlayışına sahip oldukları görüntüsü veren bu uygulamalardan başlıcaları: Halk Ekmek fabrikasının kapasitesini arttırıp, etkin biçimde çalıştırmak, bayilik ağını genişletmek; tanzim satış mağazaları kurmak; tüketim kooperatiflerini desteklemek, kimi yoksul gecekondü mahalleleri için sabah ve akşam saatlerinde ücretsiz toplu taşıma hizmeti vermek (Halk Taşıt); söz konusu mahallelerin altyapısını geliştirmek; buralarda çocuk gelişimi için her sabah süt dağıtmak; konut

¹²⁶ Özellikle Türkiye’de belediyeciliğin temsil mekanı sayılabilecek İstanbul’da Dalan başkanlığındaki ANAP’lı belediyenin kentsel yenileme adına yaptığı gecekondü yıkımlarına duyulan tepkiler ANAP belediyeciliğinin popüler imgesinin bozulmasında önemli pay sahibi olmuştur.

kooperatiflerine ucuz arsa tahsisi ve çeşitli altyapı kolaylıkları sağlamak; üniversite öğrencileri için ucuz kiralık konutlar tahsis etmek olarak sıralanabilir.

Kentin çalışan ve yoksul kesimlerinin merkezinde yer aldığı söz konusu toplu tüketim uygulamaları, bu kesimlerin yaşam koşulları ve ekonomik durumlarında bir iyileşme yaratmış olsa da bu uygulamaların 1992'den sonra ileri götürülemediği, bir kısmından geri dönüşlerin yaşandığı görülmektedir. Bunun yanında, ilk başlarda kullanılan, temel/zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyat denetimi konusundaki yetkinin 1991'de belediyelerden alınıp esnaf örgütlerine devredilmesini getiren 3741 sayılı yasaya karşı sessiz kalmaları, hatta bu değişikliği hükümetten talep edenlerden birinin SHP'li Ankara Büyükşehir Belediyesi olması dikkat çekicidir¹²⁷ (Keleş, 1992: 356-357). ANAP'lı belediyeler döneminde fiilen rafa kaldırılmış durumda bulunan söz konusu yetkinin kaldırılması konusundaki bu tavır iki şeyi göstermektedir. SHP'li belediyeler sosyal demokratlık iddiası ve 1970'lerin mirasına sahip çıkması nedeniyle fiyat denetimleri yönünde tüketicilerden gelen taleplerle daha fazla karşılaşmış, buna karşın bunlardan bazıları küçük girişimcileri karşılarına almak istemeyerek, tavrını ikinci grup lehine koymuştur. SHP'li belediyelerde 1992'den sonra gözlenen değişimin nedenlerine gelince, bunları: *parti*yî yerel iktidara taşıyan işçi sınıfı basıncının 1991'den sonra azalması ve 1989-1991 arasında yaşanan ücret artışları, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan düşük yoğunluklu savaşın yüksek maliyetleri, sosyal harcamalar ve tarımdaki destekleme alımları nedeniyle kamu maliyesinde meydana gelen açıklar nedeniyle yaşanan ekonomik durgunluk diye sıralamak mümkündür.

¹²⁷ Ankara Büyükşehir Belediyesinin konuya ilişkin olarak çıkardığı bir broşürde, “rekabet piyasasının çeşitli yararlarının varlığından” söz edildiğini söyleyen Keleş (1992: 357), SHP'li belediyenin bu işlevi üzerinden atmakla, hem belirlenen fiyatlara yönelik tepkilerin muhatabı olmanın güçlüklerinden kurtulmayı, hem de esnaf örgütleri üzerinden sosyal demokrat tabana sivil toplum örgütlerine verilen önemi göstermeyi amaçlamış olabileceğini söylemektedir.

Kentlerin Türkiye’de sermaye birikiminin odağına yerleştiği ve ekonomik krizin kapıyı çaldığı bir dönemde (5 Nisan’ın öngününde) SHP’li belediye yönetiminin toplu tüketim alanını aynı şekilde örgütlemeye devam etmesi, halk taşıt gibi uygulamaları sürdürüp geliştirmesi oldukça radikal bir tavır niteliği taşıyacaktı. Yerel özerklik ve halk katılımı konusunda diğer partilerden çok da ileride olmayan SHP’li belediyelerin (Güler, 2004), bu tavrı göstermemiş olması onların 1970’lerin sosyal demokrat anlayışından ne ölçüde uzak düşmüş olduklarının göstergesidir.

SHP’li belediyenin sosyal ve ekonomik siyasalarındaki bu değişim kendisini, belediyece bu süreçte geliştirilen ya da daha önce temeli atılmış bir takım projelerin dış borçlanma gibi araçlar da kullanılarak yaşama geçirilmeye başlanması ve taşeronlaştırma/ihaleciliğin, piyasadan mal ve hizmet alımının önem kazanmasıyla ortaya koydu. Sözü edilen projeler arasında ilk akla gelenler; doğal gaz, metro/hafif raylı sistem, arıtma tesisleri, Portakal Çiçeği Vadisi gibi orta sınıflara dönük büyük boyutlu kentsel dönüşüm projeleridir. Bunların büyük bir kısmı işgücünün yeniden üretimini onların ekonomik-sosyal koşullarını geliştirerek yapmak yerine, kent emekçilerinin gelirleri bakımından bu hizmetlerden düzenli biçimde yararlanma şansı olmayan en alt kesimlerinin derinleşen kentsel yoksullukla artan sorunlarına çözüm getirmeden, bunların güvenceli tabakasıyla eğitime edinilmiş meslekleri olan küçük burjuva (orta sınıf) kesimleri kentsel bütünleşme denilen bir toplumsal ittifakı geliştirecek yatırım ve hizmetler olarak değerlendirilebilir. Belediyece sunulan toplu tüketime ilişkin hizmetlerdeki söz konusu değişim, aynı zamanda, sermayenin 1980’lerden itibaren inşaat, arsa, konut, perakende ticaret gibi kentsel alanlara yönelme eğilimine dönük işlerin/projelerin daha fazla öncelik kazanması anlamına gelmiştir.

Projeciliğin önemli bir yanı ise belediyelerin özellikle dışarıdan alınan krediler olmak

üzere borçlarını ciddi oranda yükseltmesidir. Örneğin borçlanma 1989'da belediye gelirlerinin %7,8'i iç ve %7,5'u dış olmak üzere %15,3'ünü oluşturuyorken, bu oran 1993'te %26,7'ye çıkmıştır. Söz konusu yılda 8 trilyon TL olan dış borçlar, 7,2 trilyon TL olan iç borçları geçerek gelirler içindeki payını %14,1'e yükseltmiştir (Cihangir-Çamur, 2002: 15-16). SHP'li yönetimlerin bu borçlanma politikası, belediyeleri ciddi mali sorunlarla yüz yüze bırakacak, kendisinden sora gelen yönetimlerin, personel sayısını azaltma, mal ve hizmet gereksinimlerini piyasadan karşılama, özelleştirme uygulamalarına yönelmelerini zeminini oluşturacaktır.

SHP'li belediyeleri 1970'lerdeki *yeni belediyecilik hareketiyle* karşılaştırdığı doktora çalışmasında Mahmut Güler'in verdiği bilgiler (2004: 202), SHP'lilerin son dönemlerinde kentsel hizmetlerde, özel sektörün payının arttığını ortaya koymaktadır. Aynı yıllarda, taşeronlaştırma veya ihalecilik yoluyla, piyasadan mal ve hizmet alımının önem kazanması da SHP'li belediyelerin 1970'lerin üretici-yatırımcı-kaynak yaratıcı çizgisinden uzaklaştığının en güzel göstergelerinden biridir. İki dönem arasında bir takım ortak noktaların olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bunların başında, belediye çalışanlarının taleplerine ve örgütlülüklerine özellikle ilk yıllarda gösterilen olumlu tavır gelmektedir. Bunların yanında, yaya bölgeleri, kadın sığınma evleri gibi uygulamalarla modern bir kent kültürü ve yaşamını geliştirme doğrultusunda yapılan sosyo-mekansal düzenlemeler, tarihi ve doğal çevrenin korunmasıyla, kültürel ve sanatsal faaliyetlere önceki (ANAP'lı) döneme göre verilen önem SHP belediyeciliğinin olumlu yönleri olarak kaydedilmelidir.

Sonuç olarak, 1989-1994 yılları arasında Türkiye'de büyük ve orta ölçekteki çoğu kentte belediyeyi elinde bulunduran SHP'liler, seçimler öncesinde sahiplendiği 1973-1980 arası sosyal demokrat belediyecilik anlayışından, toplu tüketim hizmetlerinin kolektifleştirilerek

geliştirilmesi, tüketim alanının yoksul ücretli kesimler lehine düzenlenmesi ve denetlenmesi, katılımcı yönetim başlıklarında yeterli çabayı göstermemiş, oy aldığı ücretli çalışan ve yoksul kesimlerin gereksinimlerinin gerisinde kalan, sınırlı bir takım işler yapmıştır. SHP’li belediyelerin hem katılımcılık (demokratiklik), toplu tüketimi kentlilerin geçimini ucuzlatacak biçimde kolektifleştirme (sosyallik), üretimcilik(kamuculuk) gibi başlıklarda vaatlerini ve kendisinden beklenenleri yeterince yerine getirememeleri, SHP’nin 1994 seçimlerinde bu başlıklarda önceki dönemin bile gerisine düşen bir programla, sahip oldukları seçkinciliği yansıtan adaylarla seçmenlerinin karşısına çıkmış olması bu faktörlerin başlıcalarıdır. Bu dönemin sonlarında Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerde vaat ettiği belediyeçiliği uygulamak bir yana, belediyeçiliğin; finansmanı dış krediyle sağlanan büyük projelerin idaresinin ön plana geçtiği projeci anlayışla ve belediyenin üretebileceği mal ve hizmetleri özelden temin etmenin önem kazanmış olmasıyla “kent işletmeciliği”ne dönüştürülmesi de sosyal demokrat kadroları tıpkı merkez sağdakiler gibi kentsel rantlardan pay alma yoluna sevk ederek yozlaştırmıştır. Bu yozlaşmanın sembolü İSKİ skandalıdır. SHP’li belediye yönetimlerinin merkez sağ bir partiden etik açıdan bir farklarının bulunmadığını açığa seren bu ve benzeri olaylar, kentlerin yoksul emekçi mahallelerinin önemli bir kısmının sosyal demokrat belediyeçilik anlayışının temsilcilerine 1970’lerden beri verdikleri desteğin sona ermesinde pay sahibidir.

2.4.4. 1994 Seçimleri Öncesindeki Siyasal-Ekonomik Ortam

Önceki yerel seçimlerle karşılaştırıldığında 1994 seçimlerine bambaşka bir havada girildi ve bu seçimler belediyeçiliğe dair en az şeyin tartışıldığı, vaat edildiği bir seçim oldu. Seçim öncesi atmosferi şekillendiren ve Türkiye’nin 1993/1994 sonrası siyasal-ekonomik ortamını karakterize eden birbiriyle ilişkili dört önemli gelişmeden söz edilebilir. 1994 (yerel) ve 1995

(genel) seçimlerinin sonucunun da teyit ettiği bu gelişmeler: İşçi hareketinin ulusal-uluslararası gelişmelerin etkisiyle 1990'ların başlarındaki kazanımlarına razı olup siyasal bir sıçramanın eşiğinden dönmesi; 1989-1992 arasındaki işçi ücretleri ve tarımsal ürün fiyatlarındaki yükselişlerle, bu yıllarda hızla artan savunma giderlerinin kamu borçlanmasıyla karşılanmaya çalışılması nedeniyle yaşanan ekonomik kriz; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Türk Silahlı Kuvvetleri ile PKK militanları arasındaki çatışmaların 1989'dan sonra şiddetlenerek *düşük yoğunluklu savaşa* dönüşmesi; merkez sağ ve solun DYP-SHP koalisyon hükümeti dönemindeki (Kürt sorununun çözümü ve ekonomi siyasaları gibi önemli başlıklardaki) başarısız pratiğiyle yaşadığı güç kaybı ve bu siyasal tablo içinde İslamcı çizgiyi temsil eden Refah Partisi'nin yükselişi.

İşçi hareketinin sekiz yıllık kayıplarını geri aldığı 1989-1991 arası yükselişi, DYP-SHP koalisyon hükümetinin işbaşına gelmesinin, 1980'lerdeki ekonomik kayıplarını telafi edecek kazanımlar elde etmesinin ardından bir durgunluğa girdi. Radikalinden reformcusuna Türkiye solunun bileşenlerinin Sosyalist Blok'un 1991'de yıkılmasıyla yaşadığı şaşkınlık da bununla birleşince, işçi hareketinin toplumsal etkisi hem ulusal hem de yerel ölçekte gerilemeye başladı¹²⁸. Sonuçta, yaşanan ulusal ve uluslararası gelişmelerin etkisiyle işçi hareketi, 1993'ten sonra kimi dönemsel ve yerel çıkışlar dışında, kendisinden toplumsal hareket olarak söz edilemeyecek derecede geriye gitmiş, sol siyaset de sürekli güç kaybetmiştir.

Bu dönemdeki ekonomik krize gelince, temelde bu, emekçi sınıfların 1990'ların ilk

¹²⁸ Bu çifte sarsıntıya, *düşük yoğunluklu savaş* ve aynı yıl belirginleşmeye başlayan ekonomik bunalım da eklenince; söz konusu gerileme sol siyaset açısından daha yıkıcı bir hal alıyordu. Bu gelişmeler, o zamana kadar sosyal, reformcu ve demokratik yönlerini öne çıkarmaya özen gösteren SHP'nin de CHP'den kalma statükocu-devletçi geleneğe dönerek, emek yanlısı ve demokratik iddialarını geriye çekmeye başlamasını getirdi.

yıllarında artan ücretleri ve tarımsal ürün fiyatlarındaki artışların sanayinin üretim maliyetlerinde neden olduğu olumsuzluklar, bunların etkin bir vergilendirme politikası yerine devletin dış ve iç borçlanmasıyla finanse edilmesinin kamu maliyesinde yarattığı sorunlardan kaynaklanmaktaydı. Bu sorunlar, tırmanan savunma harcamalarıyla birleşince 1989'da sermaye hareketleri önündeki engelleri kaldıran 32 sayılı kararla başlayan ve Boratav'ın (2004) "uluslararası finans kapitalin egemenliğine geçiş" dediği süreci derinleştirecek olan ekonomik kriz kapıya dayanmıştı. 27 Mart 1994 yerel seçimleri arifesinde, 4 Mart'ta doların hızlı çıkışı ve bankalar arası piyasada faiz oranının %920 ile Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmayla yüzünü gösteren (Hürriyet, 5 Mart 1994) bu kriz, Boratav'ın deyişiyle, sermayenin emekçi kesimlerden 1989-1992 döneminin rövanşını aldığı bir dönemeç oldu (2004: 194).

Aslında 1991'de yapılan genel seçimler işçi hareketinde ve sol siyasette yaşanan gerilemenin habercisi gibiydi. Solun en güçlü ve özellikle örgütlü sınıf kesimi üzerinde etkili partisi SHP, 1989'daki oylarından yüzde 8'ini kaybetmiş, 1. parti konumundan 3. sıraya gerilemişti. Bu gerileme SHP'nin dördüncü parti durumuna düştüğü 1994 seçimlerinde de sürdü. Aynı şekilde, 1994'te RP'nin birinci parti olarak çıktığı seçimler merkez sağın iki güçlü partisi ANAP ve DYP'nin de bir tikanıklık içinde bulunduğunu açığa serdi. ANAP 1993'te yaşamını yitiren Özal'ın ardından partideki liberal çizginin belirginleşmesi ve muhafazakâr kesimlerin partiden uzaklaşmaya başlaması nedeniyle, kentli burjuva ve yüksek gelirli küçük burjuva kesimlerden oluşan bir tabana sıkışıp, taşra kentleri ve muhafazakâr kesimler arasında gerilemiş, DYP ise SHP'yle yürüttüğü koalisyon hükümeti sırasındaki Kürt sorunu ve ekonomik sorunlar konularındaki başarısız icraatları nedeniyle büyük kentlerin yoksul mahallelerinde ve Doğu ve Güneydoğu'nun kır ve kentlerinde yaşayanlar nezdinde ciddi bir

yıpranmışlık yaşamıştı.

Merkez sağ ve özellikle de soldaki gerilemeyle birlikte, ortaya çıkan boşluğu 1991’de yaptıkları kutsal ittifakla yüzde 16,9’a ulaşan radikal sağın iki partisi RP ve MHP’nin dolduracağı, siyasal sistemde birbirine yakın kitle desteğine sahip çok sayıda partinin bulunacağı ve egemen siyasetin sağ bölmesinin güçleneceği bir saçaklanmanın yaşanacağı krizden önce yaşanan gelişmelerle görülebiliyordu¹²⁹. Bu süreçte siyasal yelpazenin şekillenmesinde ciddi etkilerde bulunan bir gelişme de doğu bölgelerinde silahlı çatışmaların şiddetlenmesiydi. MHP gibi siyasal özneler bu ortamı asker uğurlama, asker cenazelerini siyasallaştırma aracı olarak kullanırken, hükümetin büyük ortağı DYP’nin bütün seçim propagandası da “terörle mücadele”deki başarısı üzerinde kurulmuştu¹³⁰. Merkezin daha sağ bir çizgiye kaydığı bu süreçte aşırı sağın partileri arasında öne çıkansa RP olmuştur. Önce 1994 seçimlerinde, sonra da 1995 genel seçimlerinde birinci parti olarak çıkan RP, 1990’ların ikinci yarısında Türkiye siyasetine hem merkezi hem de yerel düzeyde en fazla iz bırakmış siyasal aktör olmuştur. Söz konusu izin geniş bir kentli nüfusun gündelik yaşamını daha fazla etkileyen yerel boyutu, çalışmamızın bir sonraki bölümünde RP’nin belediyelere bakışı ve belediyeçilik pratiğiyle birlikte -bir örnek olay üzerinden- detaylı bir biçimde ortaya konmaya çalışılacaktır. RP’nin Türkiye siyasetine merkezi düzeydeki etkilerine ise ancak diğerini çözümlerken gerekli olduğu noktalarda değinilecektir.

¹²⁹ RP’nin birinci parti olarak çıktığı 1992’de yapılan yerel ara seçimler bu durumun somut bir habercisiydi.

¹³⁰ Seçim öncesinde (12 Şubat 1994’te) Tuzla tren istasyonuna düzenlenen bombalı saldırı ardından 3 Mart’ta Demokrasi Partisi (DEP) milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasıyla sonuçlanan sürecin de DYP’nin oy oranı açısından yüzde 21,4’le birinci parti olmasında, MHP’nin yüzde 7,95’e yükselmesinde önemli payı olduğu söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYSERİ ÖRNEĞİ'NDE İSLAMCI BELEDİYE

Ekonomik ve toplumsal gelişmişlik göstergeleri ve kentsel nüfus büyüklüğü açısından Kayseri, Ankara ve Konya ile birlikte Orta ve Doğu Anadolu diyebileceğimiz geniş bölgenin en gelişkin kentlerinden biridir. Bu çalışma açısından Kayseri'yi örneklem seçmemizin bir nedeni de halen Büyükşehir Belediyesi'ni yönetmekte olan kadronun, İslamcı belediyeler arasında, işbaşına geldiği 1994'ten beri seçmen desteğini sürekli biçimde arttırmış¹³¹ ve kentsel siyasette rakipsiz duruma yükselmiş, başarılı örneklerden biri görüntüsü veriyor olmasıdır.

Bu bölümde, İslamcı gelen kadronun yönetimi altında Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin 1994'ten-2004'e kadarki on yıllık sürede kentin sosyo-mekansal gelişiminde ne tür bir etkisi olduğunu, kentin ekonomik ve siyasal gelişimiyle de etkileşimi içinde ele almaya çalışacağız. Burada ilk olarak, konuyu daha geniş bir çerçevede değerlendirmemizi sağlayacak bir zemin olması bakımından, kentin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymak ve Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne kadarki sosyo-mekansal gelişimini (belediyecilik temelinde) özetlemek gerekiyor. Zemini bu şekilde kurduktan sonra, yaptığımız mülakatlar ve gözlemlerin verdiği ipuçlarının da yardımıyla, İslamcı belediye yönetiminin 1994-2004 arasındaki siyasa ve uygulamalarının şekillendirdiği sosyo-mekansal pratiği kentsel siyaset ve (toplumsal) mekan üretimi bağlamlarında değerlendirmeye çalışacağız.

¹³¹ Söz konusu kadronun AKP listesinden aday olduğu 2004 Yerel Seçimlerinde Büyükşehir Belediye Başkanlığı düzleminde % 70,25 gibi çok yüksek bir oy oranına ulaştığını da belirtmek gerekir.

3.1 KAYSERİ'NİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE GELİŞİMİ

Anadolu'nun en eski ticaret kentlerinden biri olarak, tarihi Milattan Önce 2000'li yıllara, yani Hititliler zamanına kadar giden Kayseri, Anadolu'nun Roma, Bizans, Danişmendliler, Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı egemenliği altında bulunduğu devirlerde daima İpek Yolu'nun Kapadokya Bölgesi'ndeki (Kızılırmak'ın güneyi ile Toros Dağlarının kuzeyinde yer alan Tuz Gölü'nden Fırat Nehri'ne kadar uzanan bölgedir) en önemli durağı konumunda bulunmuştur.

Kayseri kenti Cumhuriyetin ilk yıllarında ise yaklaşık 40 bin kişinin yaşadığı ve o dönem için orta ölçekte bir yerleşim yeri idi. Ticaretinin geleneksel gelişkinliğine pek de uymayan bu durumun arkasında, 1927 yılına kadar ülkenin önemli merkezleriyle demiryolu bağlantısının bulunmamasının yattığı anlaşılmaktadır. Halbuki, Osmanlı'da 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20.yüzyılın ilk yıllarında Batı Avrupa kapitalizmiyle eşitsiz biçimde de olsa yaşanmış olan bütünleşme ve kapitalist modernleşme sürecinin etkisiyle kentte tarım ve ticaretten elde edilmiş görece ciddi sayılabilecek miktardaki sermaye birikiminin sağlanmış olduğu görülmektedir¹³². Burada ekonomik yapının tarihsel gelişiminden ziyade, onu oluşturan sektörlerin yakın geçmişteki durumu, günümüzdeki şekillenışı Türkiye'deki birikim süreçleri ve sektörlerin birbirleriyle ilişkileri üzerinde yoğunlaşılacaktır. Ekonomik yapı biçim olarak böyle bir izlek içinde değerlendirilirken, içerik olarak yerellikteki toplumsal yapı ve ilişkilerle etkileşim içinde (ondan nasıl etkilendiği, onu nasıl etkilediği) ele alınmaya çalışılacaktır.

¹³² Nitekim, 1916 yılında tüccar ve büyük toprak sahipleri tarafından kurulmuş 2 yerel bankanın (*Kayseri Milli İktisat Bankası* ve *Köy İktisat Bankası*) varlığı da bunun açık bir göstergesidir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4722).

3.1.1 Sektörlerin Durumu ve İlişkileri

3.1.1.1 Ticaretin İstikrarlı ve Belirleyici Konumu

Ticaretin Kayseri’de Hititler dönemine kadar uzanmasına karşın, kentin düzgün bir kara ve demiryolu ulaşımından yoksun olduğu belirtilmektedir. Bunun nedeni, Türkiye coğrafyasında büyük çaplı insan ve mal taşımacılığının ulaşım altyapısını oluşturan demiryolu ağının yapıldığı ilk dönem olan 19. yüzyılın sonunda hakim olan ekonomik ilişkilerdi. Demiryolları, Avrupa sermayesine bağımlı bir yarı sömürge durumuna geline bu dönemde, ülke kaynaklarının dışa aktarım kanalı olan liman kentlerinin hinterlandıyla bağlantısını kapsayacak biçimde inşa edilmişti. Ancak, ulus-devlet haline gelindikten sonradır ki, iç pazarı bütünleştirme kaygısıyla (özellikle başkent Ankara’dan) Anadolu’nun her yerine ulaşmayı amaçlayan ağ tipi demiryolu şemasına geçilirken Kayseri de demiryolu ağına dahil olmuş ve bu ağın doğuyla batının, kuzeyle güneyin birbirine bağlandığı en stratejik kavşak noktalarından biri olmuştur.

Anadolu’nun en önemli ticaret merkezlerinden biri olarak, 1896’dan beri bir Ticaret Odası’na sahip olsa da, demiryolu ağının gelişme biçimiyle Ankara’dan Doğu’ya, Güney’e ve Güneydoğu’ya ve Karadeniz’e ulaşımın ara üssü haline gelen Kayseri kentinin ticari önemi daha da artmıştır. Bir ticaret kenti olarak Kayseri’nin¹³³, söz konusu stratejik konumunu, ulaşım ve taşımacılıkta 1950’lerden sonra ağırlıklı bir konuma geçen karayolları ağı açısından da korumuş olduğu gözlenmektedir. Kentte 1926’dan başlayarak yapılan büyük kamu

¹³³ Sosyal ve iktisadi bakımlardan kentteki ticaret altyapısının çevre kentlere göre ‘üstün’ olmasını sağlayan bir etken; yöredeki ticareti (iç ve dış pazarla ilişkiler ve deneyim bakımından görece birikimli olmalarından dolayı) ellerinde bulunduran Gregoryen Ermenilerin, kitlesel biçimde Müslümanlığa geçmesidir. Böylesi bir sosyal ve ekonomik sermayeyi koruduğu için de Kayseri’nin bölgenin en önemli ticaret kenti durumuna geldiği belirtilmektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4727). Bu aynı zamanda, bölgede milliyetçiliğin nasıl din unsuru baskın biçimde sıl din unsuru baskın biçimde tanımlandığının bir göstergesi olarak da kaydedilmelidir.

(sanayi) yatırımlarının da ticaret yaşamının canlılığına pekiştirici bir etkiye bulunduğu söylenebilir. Aşağıdaki Tablo 1'in de ortaya koyduğu gibi, ticaret gerek Kayseri'deki gelirin dağılımında, gerekse de sektörün Türkiye genelindeki ağırlığı bakımından halen en önemli sektör konumunda bulunmaktadır. Ticaretin Kayseri'nin yıllık gelirinden (GSYİH'sinden) % 28 pay aldığı 2001 yılında, ildeki toplam vergi mükelleflerinin % 35'ini ticaret sektöründe etkinlik yürüten 11.320 firmanın oluşturduğu görülmektedir (Bilgili, 2001: 42-45).

Tablo 2: İktisadi sektörlere göre gayri safi yurtiçi hasıla oranları (Sabit Fiyatlarla)							
Sektör	Türkiye (1980)	Kayseri (1980)	Türkiye (1996)	Kayseri (1996)	Sektör. Göre Kayseri'nin GSYİH'deki Payının Değ.	Türkiye (2001)	Kayseri (2001)
Tarım	% 24,1	% 26,3	% 14,6	% 10,3	% 1,5-% 0,79	% 13,9	% 10,1
Sanayi	% 21,8	% 20,8	% 28,4	% 19,3	% 1,5-% 0,76	% 28,9	% 20,0
Ticaret	% 13,7	% 12,7	% 21,4	% 28,2	% 1,1/1,59	% 22,4	% 26,8
İnşaat	% 6,9	% 6,3	% 5,9	% 7,4	% 1,0-% 1,47	% 5,2	% 11,4
Ulaşt.-Haberleş.	% 9,6	% 9,2	% 12,8	% 12,6	% 1,6-% 1,10	% 13,8	% 12,5
Mali Kuruluşlar	% 2,7	% 2,6	% 2,4	% 1,1	% 0,51	% 2,5	% 1,0
Konut Sahipliği	% 5,3	% 3,5	% 5,1	% 4,5	% 0,99	% 5,3	% 4,4
Serb. Mesl.-Hiz.	% 5,0	% 3,8	% 2,3	% 1,8	% 0,88	% 2,3	% 1,7
(-) İzafi Banka		% 1,3	% 2,0	% 0,6	% 0,32	% 2,0	% 0,5
Sektör Toplamı		% 83,9	% 90,9	% 85,6		% 92,3	% 87,4
Devlet Hizmet.	% 10,9	% 13,8	% 4,3	% 7,9	% 1,6-% 2,08	% 4,7	% 7,8
Kâr Amacı Olm. Öz. Hizm. Kur.			% 0,4	% 0,4	% 1,16	% 0,4	% 0,3
Toplam (10-12)		% 97,7	% 95,6	% 93,9	% 1,4-% 1,1	% 97,4	% 95,5
İthalat Vergisi		% 2,2	% 4,4	% 6,1		% 4,6	% 4,5
GSYİH	% 100,0	% 99,9	% 100,0	% 100,0		%101,9*	% 100,0

* Büyük bir ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılı rakamları, "dış alem net faktör gelirleri" diye bir kalemi de içeren DİE, 2002a (*Türkiye İstatistik Yıllığı-2001*)'den alındığı için böyle bir anomali oluşmuştur.

Kaynak: DİE, 2002a; İSO,1988; Arpaguş ve Köksoy, 2002; Yurt Ansiklopedisi, 1983, 4705.

3.1.1.2 Tarım Sektörü

Ticari açıdan Cumhuriyet öncesi ve sonrasında sahip olduğu bu avantajlı ve stratejik konumuna karşın, toprak ve iklim koşullarının elverişsizliği nedeniyle tarım sektörünün

ticaret ve sanayiye göre fazlaca gelişkin olmadığı, parçalı, dağınık ve ağırlıkla da küçük işletmelerde geçimlik düzeyde yapılan bir üretim etkinliği olduğu görülmektedir. Fakat, 1980'lere kadar nüfusun ve ildeki etkin işgücünün çoğunluğunu barındırdığı için GSYİH içinde bu sektörün belli bir ağırlığı olmuştur.

Kayseri'de yetişen başlıca bitkisel ürünler, tahıllar, baklagiller, yumru bitkiler (özel olarak da patates) ile sulanabilen alanlarda yetişen sanayi bitkilerinden şeker pancarı ve ayçekirdeğidir. 1970'lerde ulaşılan miktarlarla 2000 yılı rakamlarını karşılaştırdığımızda, şeker pancarı dışındaki ürün kalemlerinin miktarının çok fazla artmadığı hatta yer yer gerilediği, şeker pancarının üretimindeki miktarın da 195 bin tondan 468 bin tona çıktığı görülmüştür (bakınız, Arpağuş ve Köksoy, 2002: 15 ve Yurt Ansiklopedisi, 1983, 4713).

Hayvancılığın da adeta kentin ismiyle özdeşleşmiş hayvansal ürün (pastırma-sucuk) üretimi nedeniyle, bitkisel üretim kadar önemli bir tarımsal üretim alanı olduğunu belirtmek gerekir. İlin toplam tarımsal üretim gelirlerinden aldığı payın 1950'lerden beri sürekli biçimde artmasına (ortalama % 35-40'dan, 1970'lerde % 40-45'e ve 1988'de % 51'e) paralel olarak bu önemin daha da arttığı görülmektedir (Özaslan ve Şeftalici, 2002: 94). Son 20-25 yıllık süreye bakıldığında et üretimi 5415'ten (1980), 8584'e (2000) çıkmış olsa da, Kayseri'de canlı hayvan varlığı açısından ciddi bir gerilemenin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır (Arpağuş ve Köksoy, 2002: 19 ve Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4719).

Ekilen tarım alanlarının 1980'de 496 bin hektar iken 2000'de 406 bin hektara düşmesinden de (Arpağuş ve Köksoy, 2002: 15 ve Yurt Ansiklopedisi, 1983, 4713) anlaşılabileceği üzere, tarımsal etkinlik son 20-25 yıllık süreçte ciddi bir gerileme yaşamış,

etkinlik oranı % 26'dan % 10'a kadar düşmüştür¹³⁴. Bu sürece daha yakından bakınca, en büyük kan kaybının 1980'lerde yaşandığı, bu gerileme eğilimlerinin 1993'e kadar durduğu, bu tarihten sonra da gerilemenin tekrar hızlandığı görülmüştür. Rakamlarla ifade etmek gerekirse, il içi sektörel gelir dağılımında tarımın payı 1987'de % 14,6'ya inmiş, 1992'ye kadar da % 14 seviyesinde tutunmuştur (Özaslan ve Şeftalici, 2002). Sektörün gelir açısından yaşadığı bu sert düşüşe karşın, 2000 yılı nüfus sayımı verilerinin gösterdiği gibi, Kayseri ilinin bütününde nüfusun mekansal ve sektörel dağılımında kırların ve kırsal üretim etkinliklerinin ciddi bir ağırlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. İl nüfusunun yerleşim yeri açısından % 31'i bucak ve köylerde otururken, ekonomik olarak etkin nüfusunun % 47'si de tarım sektöründen geçimini sağlamaktadır (DİE, 2002b).

3.1.1.3 İniş ve Çıkışlarıyla Kayseri Sanayi Sektörü

Kayseri'de gelirden ticaretten sonra en fazla pay alan ikinci sektör durumunda bulunan sanayi sektörüne baktığımızda, ağırlıkla geleneksel el sanatlarına dayanan bu ekonomik etkinliğin, kentte bazı kamu işletmelerinin kurulmaya başlandığı 1926'ya kadar, tarımsal ve doğal kaynaklara bağlı geliştiği belirtilmektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4722). Cumhuriyet sonrasının sanayileşmesi daha büyük ölçekli ve katma değer yaratan niteliği nedeniyle, ticaret ve tarım etkinliklerinin uzantısı olarak gelişen önceki dönemden farklılaşır. Kentte büyük ölçekli sanayi işletmelerinin gelişmesinin hem sağlayıcı hem de bütünleyeni ise demiryolu şemasında daha önce andığımız değişikliklerle kentin bütünleştirilen iç pazar içinde kazandığı stratejik konumudur (Yani, Doğu-Batı, Akdeniz-Karadeniz bölgelerini birleştiren yolların kesişim noktası). Bu anlamda, Kayseri'de yapılan ilk büyük sanayi işletmesi, yapımına

¹³⁴ Tarımın ve ona bağlı olarak kırsal nüfusun 1980 sonrasında içine gireceği hızlı bir gerileme sürecinin ipuçları ise 1975-1980 arasında görülmüştür. Kentli nüfusun % 43,7'den, 48,9'a çıktığı bu süreçte, tarımın Kayseri GSYİH'sinden (gelirinden) aldığı pay da % 34'ten % 26'ya gerilemiştir.

Ağustos 1925'te başlanan ve üretime 1926 yılının Ekim ayında geçen '*Tayyare Fabrikası*'(*Kayseri Uçak ve Motor Fabrikası*)dır. Kayseri-Ankara demiryolu bağlantısının kurulduğu 1927'den 1935'e kadar geçen sürede, bir yandan kentin Akdeniz ve Karadeniz liman kentleriyle kara veya demiryolu bağlantıları kurulmuş, bir yandan da kentin sanayi altyapısını ciddi biçimde geliştirecek olan *Tank Tamir Fabrikası* (1926), *Sümerbank Kayseri Bünyan Halı İpliği Fabrikası* (1926), *Bünyan Hidro-Elektrik Fabrikası* (1929) ve *Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası* (1935) gibi büyük çaplı sanayi işletmeleri inşa edilmiştir.

Kamunun bu yatırımlarının 1950'lerde başlayacak ve 1960 ve 1970'lerde hızlanacak olan özel sermaye öncülüğündeki, yeni sanayileşme dalgasının kimi açılardan (nitelikli işgücü ve hammaddeyi sağlamak gibi) altyapısını oluşturduğu kabul edilmektedir. İki kamu işletmesi (*Şeker Fabrikası* ve *Çinkur*) dışında, 1950'lerden 1970'lere kadarki dönemde özel girişimcilerce kurulan fabrikalardan en önemlilerini: *Birlik Mensucat*, *Orta Anadolu Mensucat*, *Sarıyıldız Un Fabrikası*, *Termo*, *Adaşlar*, *Asya Makine*, *Mavi Çelik ve Döküm*, *Süntaş* diye sıralamak mümkündür (Kayseri Sanayi Odası, 2004: 37-38). Bu yıllarda imalat sanayiinde ölçeklerin büyüdüğü, üretim kollarının çeşitlendiği ve işletmelerin çoğunun tüzel kişilik kazandığı görülmektedir. Yanı sıra, tekstil ve gıda ağırlıklı sanayi yapısının da 1970'lerde, giderek metal eşya-makine imalat dalının ağır bastığı gelişkin bir yapıya evrildiği anlaşılmaktadır (Kayseri Sanayi Odası, 2004: 37-40). Yaşanan bu gelişmeler Kayseri'yi 1970'lerin sonunda Türkiye'nin en büyük 9. büyük sanayi merkezi durumuna getirmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1983).

SSK kapsamına giren işyerlerinin sayısının neredeyse on kat artmasının (567'den 5.595'e çıkmıştır) da gösterdiği gibi ciddi bir ekonomik canlılık dönemi olan 1960-1970 arası yıllar, kentteki esnaf, tüccar (ticaret burjuvazisi) ve müteahhit gibi değişik ölçülerde sermaye

sahiplerinin, hızla sanayi yatırımlarına giriştiği yıllar oldu. Aynı sanayileşme temposu 1970-1980 arasında da sürmüştür. Bu hareketlilikte yeni olan şey, ağırlıkla yurtdışında çalışan Kayserili işçilerin dövizlerini bir araya getiren ve devlet kredilerinden de ciddi biçimde yararlanan çok ortaklı anonim şirketlerin sanayileşmenin motoru durumuna geçmesidir. Yurtdışına önemli miktarda göç veren bir kent olmasını birikim süreci için bir avantaja çeviren Kayseri’de 1970’lerde kurulan çok ortaklı firmaların başlıcaları; döşemelik mobilya kumaşları üreten *Lüks Kadife*, makine halıları üreten *Saray Halı*, deri ürünleri üreten *Türktaş Deri* ve boru üretimi için kurulan *Erbosan*’dır. İşçi dövizleriyle kurulan bu fabrikalarla birlikte o yıllarda popüler hale gelen çok ortaklı yatırım yapma eğilimi sonucunda, Kayserili sermayedarların bir araya gelip kurdukları; *Kayseri Yem Sanayi*, *Meysu ve Garipsu*, *Kireç ve Tuğla Sanayi A. Ş.*, *Hes Kablo*, *Panter Plastik*, *Sermest Halı*, *Atlas Halı* gibi büyük ölçekli fabrikaları da anmak gerekir (Yurt Ansiklopedisi, 1983; Kayseri Sanayi Odası, 2004). Her ne kadar, hazırlıkları 12 Mart ara rejimi döneminde yapılan 3. Beş Yıllık Kalkınma Programı’nda işçi dövizlerinin çok fazla artmayacağı (510 milyon \$’dan 600’e çıkacağı) öngörülmüş olsa da (Türkiye İş Bankası, 1974: 42) bu dövizle kurulan çok ortaklı fabrikaların kuruluşunda, - 1973-1975 arasındaki dönemin iki kalkıncı partisinin (CHP-MSP) oluşturduğu koalisyon hükümeti üzerinden- kamunun ciddi etkisinin bulunduğu söylenebilir. Biri “yerel sermayeye dayalı ağır sanayi hamlesini” savunurken, diğeri plancılık yaklaşımına ‘sermayenin tabana yayılması sloganıyla’ ücretli kesimlerin küçük tasarrufları üzerinden yaratılacak halk sektöründen¹³⁵ bahseden iki partinin iktidarında bu yatırımlarda kamunun ve özel olarak da DPT uzmanlarının örgütleyerek öncülük ettiği anlaşılmaktadır (Yurt Ansiklopedisi, 1983). Bunun dışında, Ecevit hükümetleriyle başlayan işçi dövizlerinin işlevlendirilmesi siyasasının,

¹³⁵ CHP’nin 1970’lerde savunduğu halk sektörünün yeni bir versiyonu 1990’larda kâr payı ortaklığı sistemiyle işçi dövizlerini toplayan İslami holdinglerle yeniden görülmüştür.

dünyadaki ekonomik krizin etkilerinin Türkiye’de 1973’ten 1977’ye kadar ötelenmesinde özel bir rolü olduğu kabul edilmektedir (Boratav, 2004)

Ne var ki, 1970’lerde (özellikle yüzlerce göçmen işçinin dövizile) kurulan bu firmaların önemli bir kısmının, yatırım alanları, kuruluş yeri ve işletme yapısındaki yanlışlık ve hatalar nedeniyle 1980’lerin başlarında ya kapanmış ya da el değiştirmiş olduğu görülmüştür (Özdemir, 1999: 90-91). Lakin, 1970’lerdeki sanayileşme yöneliminin başarısızlığının nedenini, 1960’lardaki kadar başarılı olmadığı görülen ve uzun bir süre çok ortaklı (“halka açık denilen”) şirketleşme imgesinin kentte oldukça olumsuz bir intiba edinmesine yol açan işletme ölçekleriyle sınırlı biçimde tanımlanamamak gerekir. Söz konusu başarısızlıkta, önceki on yılda sanayi sermayesine hızlı zenginleşme olanağı sunan ithal ikameci birikim modelinin 1970’lerin ikinci yarısında dünya ekonomisinde yaşanan krizin de etkisiyle sınırlarına varmasının ve 1980’lerde uygulanan iç pazarı daraltıcı, “kemer sıkma” paketlerinin –ileride daha ayrıntılı tartışacağımız gibi, kentte yaşanan sanayileşmenin esas olarak tüketici talebi dinamiği üzerine inşa edilmiş olması (Velzen, 1978) da göz önünde tutulursa- ciddi bir payı bulunmaktadır. Dolayısıyla Kayseri’nin imalat sanayisi açısından Türkiye katma değerinden aldığı pay, 1980’deki % 1,45 düzeyinden 1985’te hızlı bir düşüşle 1,05 düzeyine inmiş, 1990’lı yıllara kadar da bu oranın aşılamadığı görülmüştür. Aynı şekilde sektörün il içinde gelir dağılımındaki sektörel payı 1978’deki % 25,1’lik seviyeden 1987’de % 17,1’e, 1992’de ise % 16,9’a gerilemiştir (Özaslan ve Şeftalici, 2002). Halbuki bu süreçte sanayinin Türkiye’de sektörler arası payı sürekli artış göstermiştir (1978’de % 18,3 iken 1987’de % 25,8’e, 1992’de ise 27,2’ye çıkmıştır). Kentin imalat sanayisindeki gerilemeye işaret eden bir

diğer veri ise kişi başına sanayi elektrik tüketiminin 1980-1990 arasında Türkiye geneline göre yerinde saymış olmasıdır¹³⁶ (DİE, 2004).

Kentte sanayi etkinliğinin canlılığı (gelişimi) ve niteliğinin önemli göstergelerinden biri olan sanayi işyerlerinin sayısına bakıldığında, nicel olarak 1980 ve 1990'lı yıllarda dalgalı bir seyir olduğu anlaşılr. Bu durum 1980'lerde her ölçekteki firma açısından bir gerileme anlamına gelirken, nisbi bir canlanmanın yaşandığı 1990'larda nitel açıdan orta ölçekli firmaların sayılarının doğrusal olarak arttığı gözlemlenmiştir. Sayısı 1980 yılında 3.759 olan bu işyerlerinden ancak 325'inin 10 ve daha fazla işçi çalıştırdıkları görülmektedir. Kentteki sanayi işyerlerinin sayısı özellikle 1980'lerin başlarında ekonomik kriz ve krize çözüm olarak getirilen iç pazarı daraltarak, ihracatı teşvik eden büyüme modeli nedeniyle hızlı bir azalma yaşamış ve 1985'te 3.145'e düşmüştür (Özaslan, 2003: 170).

Kayserili sanayicilerin ticaretle süren ilişkisi ya da sanayinin bu yıllarda yatırım yapan pek çok sermayedar açısından ticaretin kârlı bir uzantısı olarak görülmesi nedeniyle, çok kolay bir şekilde sektör ve iş değıştirebildiğı ve bu yüzden de dönem içinde revaçta olan ekonomik etkinlik türü ne ise o alana bir furya biçiminde yöneldikleri görülmektedir. Bu yüzden de 1960 ve 1970'lerde 'kitlese' biçimde sanayiye giren Kayseri sermayesi, ithal ikameci sanayileşmenin gerilediğı, iç pazarın daraltıldığı, 1980'lerin ilk yarısında sanayi yatırımlarına ara vermiştir. Teşvikli yatırımların –özellikle %95'i devlet kredisiyle yapılmış 1. Organize Sanayi Bölgesi(OSB)'nin (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 1996: 216) tamamlanma aşamasına gelmiş olmasının etkisiyle- artış gösterdiği 1986-1989 arası yıllardan sonra, 1988-1989 yıllarında Türkiye genelinde yükselen işçi sınıfı mücadelesinin ücretlerde yarattığı

¹³⁶ Örneğin 1985'te bu rakam Türkiye ortalamasındayken, 1990'da Kayseri'nin bu ortalamanın yaklaşık % 25 gerisine düştüğü görülmüştür (DİE, 2004).

iyileşme nedeniyle, Kayseri sanayisinin 1990'ların başında yeniden bir duraklama dönemine girmiştir.

Kayseri Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürü Haluk Şeftalici, *Yatırım Teşviklerinin Kayseri Sanayisine Etkisi* başlıklı çalışmada, 1985'ten sonra uygulanan teşvik sistemiyle artan yatırımlar içinde büyük ölçekli işletmelere dikkat çekmektedir (1994). Nitekim, Şeftalici'nin verdiği rakamlar (1994), 1985'ten 1986'ya teşvikli yatırımlarda bir kıpırdanma olmakla birlikte (14 milyar TL'den 50 milyar TL'ye), asıl artışın -teşvik belgesi sayısında çok fazla bir değişiklik olmamakla birlikte- 1988 (229 milyar TL) ve 1989 yıllarında (284 milyar TL) gerçekleştiğini göstermektedir. Bu da söz konusu yatırımların büyük ölçekli olduğunun göstergesidir.

Temeli 1977'de atılan 600 hektar gibi geniş bir alan üzerine kurulu olan 1. OSB'nin 1990'da faaliyete geçmesi (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 1996: 216) ve Gümrük Birliği sürecinde kimi ürünlerin önündeki kotaların kalkmasının da etkisiyle, 1989'da Kalkınmada İkinci Derecede Öncelikli Yöre statüsü verilen Kayseri'nin 1990'lı yıllarda yeni bir sanayileşme "atılımına" girdiği görülmüştür. Bu dönemde Kayseri'nin mevcut kredi ve teşvikleri kullanarak en fazla işyeri ve sitenin yapıldığı il olduğu belirtilmektedir Özdemir (1999: 95).

Sanayi işyerlerinin sayısının Ocak 1997 itibarıyla 7.278'e çıkmasına yol açan bu hareketliliğin arkasında yatan önemli bir etken de küresel ve ulusal üretim zincirleri içinde üretim sürecinin parçalanmasını içeren yeni bir üretim örgütlenmesinin geliştirilmesidir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, sözü edilen yeni üretim örgütlenmesi bağlamında, küçük imalathanelerin sayısal oranının Türkiye ortalamasından yüksek olduğu

(Özdemir, 1999: 94) illerden biri olan Kayseri’de yaşanan hareketlilikte,, alt sözleşme yoluyla parça başı üretim ve fason işlerin yaygınlaşmasının, bunlara bağlı olarak da küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ’lerin) önem kazanmasının ciddi pay sahibi olduğu kabul edilmektedir¹³⁷. Bu sürecin devingenliği neticesinde, sanayi işyerlerinin sayısının Ocak 2001’de 9650’yi bulduğu, fakat bundan yaklaşık bir-iki ay sonra patlak veren ekonomik krizin ardından 2002’de % 39,5’luk sert bir düşüş yaşayarak 5.843’e gerilediği gözlemlenmiştir. Buna karşın, 1992’de 152, 1994’te 164 olan 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı, 1997’de 874, 2001’de 1.078’e çıkmış, 2002’de ise yaşanan ağır krize rağmen 1.118’e yükselmiştir (Erdem, 2003).

Kayseri sanayisinin Türkiye sanayisi katma değerinden aldığı pay 1978’de % 1,5 iken, 1980’de 1,45’e, 1983’te % 0,99’a, 1988’de 0,87’ye, 1992’de ise 0,81’e kadar gerilemiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1983; DİE, 2004; Özaslan, 2003: 155). TÜSİAD’ın Cem Behar’ın koordinatörlüğünde hazırlanan *Türkiye’nin Fırsat Penceresi* adlı çalışma da (Behar, 1999), Kayseri’nin 1983-1990 arasında nüfus açısından gelişirken ekonomik etkinlikler (temel ölçüt elektrik tüketimi olduğundan özel olarak da imalat sanayi) bakımından gerilediğini, 1990-1996 yılında ise tam tersi yönde bir gelişmenin gözlemlendiğini ortaya koymaktadır. TÜSİAD’ın çalışmasının ortaya koyduğu rakamlar bu noktada fazla genel kaldığı için, kent sanayisindeki yükselişe geçişe tam olarak, katma değerde % 30’luk bir büyümenin yaşandığı 1993 başladığını belirtmemiz gerekiyor (Yavuz, 2003: 211). Örneğin Kayseri sanayisinin Türkiye’deki sanayinin ürettiği toplam katma değerden aldığı pay 1992’deki % 0,81’lik seviyesinden 1994’te 1,28’e, 1996’da ise 1,41’e yükselmiştir (DİE, 1998; Ataay, 2001).

¹³⁷ Önemli bir bölümü büyük şirketlere/dışa bağımlı biçimde üretimde bulunan, Kayseri’li KOBİ’lerin % 75,5’unun Organize Sanayi Bölgesi’nde ve sanayi sitelerinde yer aldığı belirtilmektedir (Özdemir, 1999: 98).

Sanayi alanında 1980 sonrasında en fazla gelişme gösteren sektörler, ağaç-mobilya ve dokumacılık-tekstil olmuştur. Ucuz işçilik ve hammaddeye dayalı olduğu için uluslararası piyasada rekabet gücü yüksek olan dokumacılık-tekstil sektörünün söz konusu dönemde izlenen “ihracatı teşvik yoluyla birikim” modelinin (AB ülkelerinin Gümrük Birliği sonrası gevşettiği kotaların) önünü en fazla açtığı sektör olduğu görülmüştür (Erdem, 2003: 137-138). Nitekim, kentten yapılan ihracatta en fazla ağırlığa sahip sektör açık ara farkla (örneğin 1998’de ihracat pastasının % 60’dan fazlası) dokuma-tekstildir. Ağaç-mobilya sektöründeki gelişme ise her ne kadar 1998’de Türkiye’nin toplam mobilya ihracatının % 5,95’ini gerçekleştirmişse de asıl olarak iç pazara dayalı olarak yaşanmıştır. Kayseri’de ağaç-mobilya sektörünün gösterdiği bu hızlı gelişmenin göstergelerinden biri, 1996 itibarıyla Türkiye’de bu sektörde üretilen katma değerden % 13’lük pay alarak¹³⁸, Bolu’nun ardından en gelişkin ikinci il durumuna yükselmesidir (Ataay, 2001: 91). İlin büyük ölçekte (200+) üretim yapan en önemli firmalarının geldiği tekstil sektörü¹³⁹ (Şeftalici, 2003: 24), Türkiye’nin toplam tekstil-dokuma ihracatından da % 1,09 pay almaktadır (Erdem, 2003: 138). Buna paralel olarak da dokumacılık sektöründeki bu firmalardan 6’sı, 1996-2001 yılları arasında sürekli biçimde Türkiye’nin en büyük 500 sanayi kuruluşu sıralamasına girmiştir (Erdem, 2003: 123-124). Aynı liste, kentte geleneksel olarak güçlü olan metal eşya-makine imalat sektörünün de hatırı sayılır bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Zaten bu sektör de gerek etkinlik yürüten işyeri sayısı (1.), gerek ihracattan elde ettiği gelir(2.), gerekse de çalıştırdığı işçi sayısı

¹³⁸ Aynı oranın 1994’te ise % 11,9 olduğu görülmektedir.

¹³⁹ Aynı kaynakta, bunların 8’inin özel sektöre, 2’sininse kamu sektörüne ait olduğu belirtilmektedir.

(2.) açısından il sanayisinin en önemli iki sektöründen biri olmayı sürdürmektedir¹⁴⁰ (Erdem, 2003).

Kayseri sanayisinin yapısına ilişkin olarak söylenmesi gereken önemli bir husus da, kent merkezi ve çevresinde yoğunlaşan sanayi kuruluşları içinde önemli sayıda küçük ve orta ölçekli firmanın yanında, her yıl Türkiye'nin en büyük 1000 sanayi kuruluşu listesine girecek büyüklükte azımsanamayacak sayıda (20-25 tane) firmanın bulunuyor olmasıdır¹⁴¹ (Erdem, 2003). Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuzda, büyük ekonomik krizin sonrasına gelen 2002 rakamlarıyla 50'den fazla işçi çalıştıran işyeri sayısının 237'yi bulduğu Kayseri'yi, tipik bir yenilerde "KOBİ'lerle kalkınmış Anadolu Kaplanı" biçiminde değerlendirmek de yanıltıcı sonuçlara yol açma tehlikesi içerdiği söylenebilir. Nitekim Ahmet Haşım Köse ve Ahmet Öncü de konuyla ilgili bir makalelerinde (1998: 144) Kayseri'yi, İstanbul, İzmir, Adana, Ankara, Bursa, Eskişehir, Kocaeli, Manisa, Sakarya, Samsun ve Tekirdağ'la birlikte "geleneksel sanayi mekanları" arasında saymışlardır¹⁴².

3.1.1.4 Özel Sermaye Öncülüğündeki Sanayileşmenin Yapısal Özellikleri

Kentteki manifaturacıların biraraya gelerek kurduğu *Birlik Mensucat*'ın 1954 yılında işletmeye açılması, Kayseri'de 1960-1980 arasında hızlanacak özel sermaye öncülüğündeki sanayileşmenin başlangıcı sayılmaktadır. Kayseri sanayisini daha derinden anlamamız için onu *Kayseri'de Çevresel Üretim* adlı araştırmayı gerçekleştiren Leo Van Velzen'in (1978) yaptığı

¹⁴⁰ Gıda sektörünün en kârlı alanlarından sayılan içki üretimiyle uğraşan işyerlerinin sayısının yalnızca 1 (o da Meysu'dur) olması da ancak kentin dini anlamda muhafazakârlılığıyla açıklanabilecek, kayda değer bir durumdur.

¹⁴¹ Bu arada, veriler 1978'lerin sonunda şehirde söz konusu listeye giren 10 şirketin girdiğini, 1980'lerde kent sanayisinde yaşanan gerilemeye paralel biçimde bunların sayısının 1991'de 7'ye düştüğünü göstermektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4723; Bilgili, 2001: 51).

¹⁴² Onlara göre, sözü edilen tanıma uyan "Anadolu Sanayi Mekanları" Çorum, Denizli, Gaziantep, Konya, Adıyaman ve Kahramanmaraş'tan ibarettir.

gibi daha geniş mekansal ölçekler ve diğer sektörlerle (sanayi sermayesinin diğer burjuva fraksiyonlarıyla) ilişkileri ve sermaye birikimin yerel özellikleri içinde ele almak gerekmektedir.

Kentteki kapitalist toplumsal ilişkilerin çerçevesini ve sermaye birikim sürecinin özelliklerini de bize anlatan bu ilişkiler içine oturan sanayileşmenin ayırt edici özelliklerini 1970'ler için Velzen (1978), 1990'lar içinse Emine Bilgili (2001)'nin çalışmalarından kalkarak ortaya koymaya çalışacağız. 1970'lerdeki sanayileşme süreci dört özellik ile özetlenebilir; a) birikimin kökeninin -kentteki üretim hammaddelerinin kıtlığı nedeniyle- ticari faaliyetlerde bulunuyor oluşu, b) bu sanayileşmenin yatay sermaye birikimi biçiminde gelişme eğiliminin güçlü olması nedeniyle, ne mülksüzleştirme, proleterleştirmeyi de içeren bir ilkel birikim süreci yaratması ne de ayrı bir sanayi sermayesinin gelişip varolan üretim tarzını ve ekonomik yapıdaki egemenlik ilişkilerini değiştirmesi, c) teknolojik yenilenmeler ve hammadde tedarikinde bütünüyle dışa bağlı olan bu sanayileşmenin sınırlarını ulusal ve uluslararası büyük sanayi merkezlerinin belirliyor olması, d) sanayinin gelişmesinin, üretim faktörlerinin örgütlenmesini temel alan herhangi bir biçimden ziyade, tüketici talebiyle harekete geçebilen bir sanayileşme biçiminde yaşanması (1978: 182-184)¹⁴³. Bilgili'nin *Kayseri İmalat Sanayiinin Yapısal Analizi* adlı çalışması ise, Kayseri sanayisinin ilk üç sektörü (tekstil-dokuma, metal eşya-makine imalatı ve ağaç-kereste-mobilya) itibarıyla hammadde ve teknolojik yenilikler açısından dışarıya bağımlılığının¹⁴⁴ ve tüccar-sanayici birlikteliğinin eskisi

¹⁴³ Velzen'e göre, bütün bunların sermaye birikim süreci açısından önemli bir sonucu, "Kayseri'de zanaatkar imalatında ve manifaktür imalatında, bu sektörleri Batı'dakine benzer bir sınıai kapitalizm yönünde ilerlemeye yöneltecek herhangi bir gelişmenin bulunmadığıdır". Nitekim, Kayseri'de 10-49 arası kişi çalıştıran küçük ve orta boy işletmelerin Türkiye toplamı içindeki payı 1980'de % 0,78 iken 1997'de 0,91'e yükselmiştir (Bilgili, 2001: 137).

¹⁴⁴ Bilgili (2001: 138) söz konusu bağımlılıklar yüzünden, bu üç sektördeki üretim artışlarının kentte yan sanayilerin oluşmasını getirmedeğini, diğer şehir ya da ülkelerin yan sanayilerini olumlu etkilediğini

kadar olmasa dahi 1990'larda da devam ettiğini göstermektedir (2001: 42-43). Bu yüzden, küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısı kapitalist sanayileşmenin Batı'daki gelişimindeki gibi gerilemek şöyle dursun artış göstermiştir (Bilgili, 2001: 137). Üretimin/işletmelerin ölçeklerinin büyümesinden de anlaşılabileceği gibi, kente dışarıdan gelen sanayi yatırımı girişleri sınırlı kalmış olsa da bunların sanayici kimliklerinin tüccar kimliklerini aştığı, sanayi sermayesinin güçlendiğini de görmek gerekir.

Bilgili'nin belirttiği üzere, üretilen metallerin nihai tüketim ürünleri olması, ara mallar olmaması anlamında sanayinin ileri bağlantılarının düşük olması nedeniyle, Kayseri sanayisinde üretim artışları esas olarak talep tarafından yönlendirilmektedir. Bu anlamda 1970'lerden niteliksel bir farklılaşma yaşandığı söylenemeyecek bu özelliğin, kentteki sanayi sektörünü kırılgan bir konumda tuttuğu, bu alandaki gelişmeleri tersine çevirebilecek bir dinamik barındırdığı ortadadır. Bu özelliği besleyen bir unsur ise başarılı olduğu anlaşılan işlere – yerelindeki sermaye biriktirme biçiminin, Velzen'le Bilgili'nin işaret ettikleri, özgüllükleri nedeniyle- sanayi dışı sektörlerde etkinlik yürütenlerin de çok fazla araştırma ve yeni teknoloji yatırımı yapmadan¹⁴⁵ yoğun biçimde yönelmesidir. Nitekim, yapılan araştırmalar da Kayseri'nin, İç Anadolu Bölgesinde kapasite kullanım oranının en düşük kaldığı kentlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Özdemir, 1999: 100).

Bütün bu özellikleriyle değerlendirildiğinde, Kayseri sanayisinin belli dönemlerde büyümeler ve dönüşümler yaşasa da sermayenin yapısı ve üretim faktörlerinin bazılarındaki handikaplar nedeniyle belli eşikleri aşması, bir bölgesel gelişme kutbuna dönüşmesinin zor

belirtmektedir. Nitekim, ildeki KOBİ'ler üzerine yaptığı araştırmada Nermin Özdemir (1999: 93), ilde sanayinin yok denecek kadar az olduğunu söylemektedir.

¹⁴⁵ Bilgili (2001: 42) başarılı olduğu anlaşılan işlere yönelen firmaların teknoloji açısından durumu taklit teknolojilerle, kopyalama yoluyla idare ettiklerini belirtmektedir.

olduğu söylenebilir. Kent sermayesinin -başta üretim ölçeğini büyütmek olmak üzere çeşitli saiklerle- öteden beri Adana, Ankara gibi yakınındaki bölge merkezi niteliğindeki kentlere yatırım yapması/göç etmesi de bu durumu yeterince açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Fakat bu gerçeklik, onun öteden beri Nevşehir ve Niğde'nin tamamı, Yozgat ve Sivas'ın bazı ilçelerini kapsayan geniş bir bölgenin ticari açıdan merkezi olmaktan kaynaklanan girişimcilik kültürüne ve uzunca bir süredir sahip olduğu (toplumsal ve fiziksel anlamda) sanayi altyapısına bağlı olarak, Neil Smith'in birinci bölümde andığımız tahterevalli teorisinin gösterdiği gibi, belli bir gerileme yaşadktan sonra tekrar, mekansal azgelişmişliğin sağlayacağı kimi avantajları kullanmak isteyenleri bu özellikleriyle cezbeden bir kent olacağı ve hızlı bir gelişme temposu yakalayabileceği gerçeğini değiştirmez¹⁴⁶. Nitekim, 1993'ten sonra yaşanan sanayileşme de bugün bulunduğu noktanın ötesine ne kadar geçebileceği tartışılır olan bu tür bir süreçmiş gibi gözükmemektedir. 1990'lardaki sanayileşme hareketi için birer avantaj olarak kullanılan ucuz, örgütsüz işgücü, sigortasız, kayıt-dışı çalıştırma gibi kimi özelliklerin kenti (Türkiye'de) sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından on yedinci sıraya iten, kentteki toplumsal ilişkileri küçük girişimci kültür ve ahlakının taşralı muhafazakârlığı içine hapseden etkenler olduğu da söylenebilir.

Kentteki taşralı muhafazakârlığını yeniden üreten daha temel nitelikteki bir başka neden, kent sanayisinin görelî-niceliksel gelişkinliğine karşın üretim etkinliğinin daha büyük mekansal ölçeklerle bağımlılık ilişkileri içinde yürümesi ve sanayi sermayesinin ticaret kesiminden tam kopamamış olmasıdır. Küçük girişimcilerin gücünü sarsacak bir mülksüzleşmeyi getirmediği, yerel ölçekte ticareti tabiyetine sokmadığı için Kayseri'deki

¹⁴⁶ Kentte 1990'ların ortalarında gelişen sanayileşme dalgasının önemli bir dinamiğinin, önceki alt başlıkta belirttiğimiz yeni üretim örgütlenmesi bağlamında ulusal ve uluslararası sermaye için parça başı ve fason işler türü alt sözleşme ilişkilerinin kaydettiği gelişme olduğunu bir kez daha tekrar etmek gereklidir.

sanayileşme süreçleri sanayi burjuvazisiyle ve işçi sınıfının toplumun gündelik yaşamında ticaret ve geleneksel küçük burjuvazi kadar etkin bir konuma gelmesine yol açmamıştır. Fakat, yaptığımız mülakatlar, -özellikle orta ve büyük girişimciler açısından bir değerlendirme yapılırsa- söz konusu muhafazakârlığın kolektivist olmaktan ziyade kişisel çıkarları da kapsayan püriten, bireyci bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır¹⁴⁷. Bundan dolayı da, Kayseri'deki muhafazakârlık olgusunun diğer Orta Anadolu kentlerindeki kadar bir durağanlık yaratmadığını, ulusal ve uluslararası ölçeklerde yaşanan gelişmeler ve birikim süreçleriyle ilişkisi nedeniyle kendi içinde belli bir devingenlik taşıdığını belirtmek gerekiyor.

Sonuç olarak, Kayseri sanayisi için, bölgesindeki pek çok kente göre uzunca bir süredir sanayi altyapısına sahip bulunmakla birlikte, çeşitli içsel ve dışsal sebepler nedeniyle hem sanayi yatırımlarının hızlı gelişebildiği hem de bunların kolayca ihmal edilebildiği bağımlı ve kendi sınırlılık ve engellerini beraberinde taşıyan bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden, hammadde ve teknolojiye ziyade, para sermayesi ve ucuz işçiliğe dayalı olarak yürüyen ve üretimin coğrafyasını merkez ilçenin çevresinin ötesine dahi taşıramayan Kayseri sanayisinin, ithal ikameci dönemden beri malul olduğu dışsal etkenlere bağımlı sanayileşmenin ötesine geçebildiğini söylemek için halen erkendir. Alt sözleşme ilişkileri içinde üretim yaptığı sermayeleri olumsuz etkileyecek yeni bir uluslararası ekonomik krizde ya da üretim coğrafyalarının değiştiği yeni bir konjonktür evresinde, kent sanayisinin yeniden 1980'lerde yaşadığı durgunluk sürecine dönmesi, bugünkü birikimlerin kent dışına ve üretken olmayan alanlara kaçması güçlü bir olasılıktır.

¹⁴⁷ Bunun en özlü ifadesi, mülakat yapılanlardan birinin Kayseri'li sermaye sahipleri için kullandığı "Dini eğilimleri yüksek olmasına rağmen, menfaatlerine de çok düşkündürler" sözüdür.

3.1.1.5 Kayseri’deki Diğer Önemli Sektörler: Ulaştırma-Haberleşme, İnşaat ve Konut

Kentteki ticaret sektörünün gelişkinliği, ulaşım ağları içindeki stratejik konumu ve görece gelişkin sanayisi Kayseri’de ulaşım-taşımacılık sektörünün de gelişkin olmasını sağlamıştır. Tablo 2’nin de gösterdiği gibi, ulaştırma ve haberleşme başlığında toplanan etkinliklerin il milli gelirinden aldığı pay 1990’larda tarım sektörünü geçerek, onun kent ekonomisinin en gelişkin üçüncü sektörü olmasını beraberinde getirmiştir. Özdemir (1999: 88), bu sektördeki gelişkinliğin, Kayseri ve çevresinde ticari ve sanayi etkinlikleri geliştiren, ekonomiyi canlandıran bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Sektörde etkinlik yürüten firma sayısının 1997 yılı rakamlarıyla ildeki vergi mükelleflerine oranıyla (% 12,6), il GSYİH’sinden aldığı payın (% 12,5) birbirine yakınlığı da dikkat çekici bir durumdur (Bilgili, 2001: 45, Arpaguş, 2004: 17).

İnşaat ve konut sahipliği sektörleri ise gerek istatistiksel verilerin ortaya koyduğu, gerekse de çıplak bir gözlemlerle de anlaşılabilecek ciddi bir hareketlilik yaşayan sektörlerdir. Bunların Kayseri’de, GSYİH’den aldığı payları son yıllarda sürekli biçimde arttıran sektörler olması kentte arsa fiyatlarını ciddi bir biçimde arttırmakta, bu da onu birkaç yönden – birikimin yöneldiği bir alan haline gelerek üretken yatırımlara alternatif oluşturması, sınai etkinlikler için ucuz arsa bulmayı güçleştirmesi, kiralara arttırdığı için hayat pahalılığı yaratarak ücret artışı taleplerini yakıcılaştırması- kentin ekonomik gelişimini engelleyen bir unsur durumuna getirmektedir. Özellikle inşaat sektörünün yükselişi çok parlaktır. Söz konusu sektör, 1996 yılında Türkiye’de gelirlerden % 5,9’luk bir pay alırken, Kayseri’de gelirlerden % 7,4’lük paya sahip olmaktaydı. Bu oranlar bir sonraki yıl Türkiye için % 5,8, Kayseri için 7,6 oldu. Nihayet, 2001 yılı verilerine göre, inşaat sektörünün il gelirlerinden

aldığı pay % 11,4'e ulaşarak bu sektör de tarım sektörünü geçmiştir. Kayıtlı müteahhit sayısının 2.257 olduğu Kayseri'de aktif çalışanlarının sayısının ancak 100-200 arası olduğu belirtilmektedir. Kent merkezinde yapım etkinliği daha ziyade sayısı 535 olan ve 72.314 kişinin üye olduğu yapı kooperatifleri örgütlenmesi içinde gerçekleştirilmektedir (Özaslan ve Şeftalici, 2002: 138). Geçici işçi çalıştırmanın yaygın olduğu inşaat sektöründe çalışanların ildeki tüm çalışanlara oranı ise 2000 sayımına göre % 5,4'tür.

İnşaat ruhsatı ve yapı kullanma ruhsatlarının sayısındaki düşüklüklerinse sıraladığımız oranlarla tezatlık içinde bulunduğu görülmektedir. Örneğin 2000 yılında tüm Türkiye'de inşaat ruhsatı verilen bina sayısı 30.218 iken Kayseri'de bunun % 1,96'sı kadar 595 tane ruhsat verilmiş, aynı şekilde, yapı kullanma izni verilen bina sayısı da 50.095'te 375 (yani % 0,75) gibi komik bir rakamda kalmıştır. Bu tezatlık da belediyelerin yapı denetimlerinin oldukça yetersiz düzeyde kaldığı, kayıtdışılık ve kuralsızlığın bu sektörde bir kurala dönüştüğünü göstermektedir.

Kentte özel sermaye öncülüğünde yürütülen sanayileşmenin özellikleri, kent burjuvazisinin kültürel-ideolojik özellikleri ve kentin muhafazakar yapısı nedeniyle mali sektörle, serbest meslekler sektörünün her zaman Türkiye ortalamasından yarıya yakın oranda düşük çıktığı görülmektedir. Özellikle avukat, muhasebeci, doktor gibi serbest meslek mensuplarının GSYİH'ten aldıkları payın 1996 rakamlarıyla Türkiye ortalamasına (%2,3) göre düşük olması, (%1,8), kentin sosyal sermayesi ve altyapısının geri durumda kaldığının göstergesi olarak, Kayseri'nin sosyo-ekonomik gelişiminin şimdiki konumunun ötesine geçmesinin engellerinden biri olarak da sayılabilir.

3.1.2 Emek Süreçleri ve Sınıf İlişkileri

Sektörler ve işkollarının gelişimi ve durumunu kısaca serimledikten sonra, kentteki emek süreçlerine¹⁴⁸ bakacak olursak, ilk söylenebilecek olan şey, kayıtlı istihdam içinde kamunun 1970'lere kadar ağırlıklı konumda bulunmuş olmasıdır¹⁴⁹. Bunda Kayseri'de emek süreçlerinin bir başka özelliği olan, işyerlerinin SSK bildirgesi verme eğilimlerinin düşüklüğünün¹⁵⁰ rol oynadığı kabul edilmektedir. Özelin kayıtlı işçi sayısı açısından kamuyu ancak 1965 yılında yakaladığı, 1973'te ise geçtiği görülmüştür. Özellikle bu dönemde özel kesimin istihdam yaratma kapasitesi hızlı biçimde artmış, bir önceki on yılda, özel kesimdeki SSK'lı işçi bakımından 13. sırada bulunan ilin, SSK'lı işçi sayısının 11.558'den 24.201'e yükselmesiyle 1980 yılında bu ölçüt açısından 9. sıraya yükselmiştir¹⁵¹ (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4740-4741). SSK'lı işçi sayısı 1996'da 65.399 iken, 2000'de 81.530'a ulaşmış, sonra 2001 krizinin etkisiyle 2001'de 69.955'e inmiştir. En son 2002'de ise 79.759 olan SSK'lılar içerisinde kadınların oranı ancak % 9 düzeyindedir. Fakat, 2000 yılı nüfus sayımı verilerine göre SSK kapsamına giren işçilerin sayısı 98.295 kişiyle SSK'lı sayısından % 21 daha fazladır. Bu verilerdeki ilginç bir çelişkinin de göz önünde tutulması gerekiyor. Bu da kadın sigortalı sayısının SSK kayıtlarına göre 12.456 olmasına karşın sayımda bu kapsamda çalıştığını

¹⁴⁸ Çalışmamızda, "çalışma ilişkileri" kavramı yerine emek süreçleri kavramlaştırmasını tercih ettik. Bunun nedeni, çalışma ilişkileri kavramının Keynesçi-Fordist refah devleti veya sosyal devlet siyasalarının işyeri düzeyindeki sosyal uzlaşma iddiasını içeren ideolojik bir tanımlama olmasından, hem de emek süreçlerini öteki kavramın karşılık geldiğinden daha geniş bir alanı ve süreci (emek piyasasını, sınıf oluşum süreçlerini (sermaye birikimi ve işçileşme süreçlerini, farklı üretim örgütlenmelerini) içeriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Birikimin/yatırımın kaynağında emeği gören bir yaklaşımdan hareket ediyor olmamız da emek süreçleri kavramını tercih etmemizin örtük bir nedenidir.

¹⁴⁹ Örneğin 1960'da kentteki sigortalı işçilerin 7717'si kamuda çalışırken, özel kesimdekilerin sayısı 5333'tü (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4740-4741).

¹⁵⁰ Örneğin 1970'de bildirim oranı % 29 düzeyindedir.

¹⁵¹ Sigortalı işçi sayısı toplamı da aynı şekilde 1970'de 22.659 iken, 1980'de 38.006'ya yükselmiştir. Ancak, "1970'te SSK kapsamındaki işyerlerinin % 29'u bildirge vermişken, bu oran 1980'de % 20'ye düşmüştür" (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4748).

söyleyen kadınların sayısının 3.369 olmasıdır. Kayıt dışılığın, sigortasız çalıştırmanın gerçek boyutuna daha yakın bir rakama ulaşmak için erkek işçiler üzerinden bir hesaplama yaparsak, 94.926 erkek işçiden 69.074'ünün sigortalı olmasından dolayı oranın *en az* % 37,6 olduğu ortaya çıkmaktadır¹⁵².

Emek süreçlerinin diğer bir özelliği dediğimiz, kayıt-dışı istihdam olgusunu besleyen etmenlerden biri de geçici işçi çalıştırmanın yoğunluğudur. Bu anlamda daha 1980'de SSK'lı 5 işçisinden birini geçici çalıştıran¹⁵³ Kayserili işyeri sahiplerinin aynı eğilimlerinin 1990'larda da sürdüğü görülmektedir. 1996 rakamlarına göre, SSK'lı işçilerin % 17'si geçici statüde çalışmaktadır. İşçilerini sigortalı yapmak konusunda da pek istekli olmayan işyeri sahiplerinin sigortasız çalıştırdıklarına ne kadar sürekli ve düzenli bir iş sunabildikleri de şüphelidir. Dolayısıyla Kayseri işçi sınıfı kitlesinin en fazla yarısının düzenli ve sosyal güvenceli bir işte çalışabildiğini görülmektedir. Bu rakamları kamu işyerlerinde çalışanları dışarda tutarak yeniden hesaplarsak, bu oranların daha da düşeceği de kaçınılmazdır. Azınlıkta kalan, özel sektörde sigortalı ve düzenli bir işte çalışanların yüzde kaçının asgari ücretten yüksek maaş aldığı, kaçının sendikalı olduğu ve ücretlerinin toplu sözleşmeyle belirlendiğinin araştırılması da Kayseri'de işçi sınıfının olumsuz durumunu daha da çıplak biçimde ortaya çıkaracaktır. Ancak, çalışmamız için bu kadarı yeterlidir.

Dolayısıyla, emek süreçlerinde geçici ve sigortasız çalıştırmanın öteden beri güçlü eğilimler olduğunu düşününce, Kayseri sermayesinin, “esnek üretim teknikleri”, “enformel ilişkiler” diye tanımlanan çalışma ilişkilerine fazlasıyla aşina oldukları görülmektedir. Sanayi

¹⁵² Kadın işçiler dünyanın her yerinde hep daha az sigortalı olmuştur. Bu ‘evrensel kuralın’ Kayseri’de de bozulmadığını görüşmelerimizden kalkarak varsaydığımızdan ‘en az’ diyerek sözcüğün altını çiziyoruz.

¹⁵³ Kayseri’de geçici işçilerin oranının 1970’lerde daha da yükselmesi nedeniyle bunların Türkiye genelindeki tüm geçici işçiler içindeki payı % 1’den (1970), % 2’ye (1980) çıkmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4748).

sitesinde 1970'lerde yaptığı araştırmada, işletmelerin tamamının asgari ücretin altında işçi çalıştırdığını gören Velzen (1978: 127), buna mahkum olan küçük işletmelerin dışında kalanların bu düşük ücret siyasasını sermaye birikiminin bir olanağı olarak değerlendirerek, bunu sürekli kılmak için üretimlerini çok sayıda atölye içinde şekillendirdiklerini belirtmektedir.

Bu anlatılan sistem, ayrıca, bu atelyelerin hepsinin bir adama bağlanması, bunun ise, tüm işletmeye ortak edilmesi, fakat hissesinin önemli bir şey olmaması ile daha da rafine hale getirilmektedir. Bu yolla, zanaat erbabı olan usta, sanayideki formen gibi, atelyelerdeki emek düzenlemelerini denetimi altında tutmuş olmaktadır. Bir kaçı dışında, sendikalar da bu yerlere girmemektedir (Velzen, 1978:128).

Kentin özel sermaye liderliğinde sanayileşmesinin ilk birikim yılları sayılabilecek 1960 ve 1970'lerdeki enformellik eğilimlerinin 1990'lardaki yeni sanayileşme dalgası içinde yeniden canlanması, bize, bu türden az gelişmiş kentlerde en önemli üstünlüklerden birinin, ilkel birikimin sürekli tekrarlanabilmesi olduğunu düşündürmektedir. Bu arada, sanayi üretiminin üst mekansal ölçeklerdeki sermayelere bağımlılık ilişkileri içinde yürütülmesinin ilkel birikimin sürekliliğini yeniden üreten en önemli etmen olduğunu da belirtmek gerekir.

Kayseri ölçeğinde, sözü edilen enformellik eğilimlerinin güçlenmesinde Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi(OSB)'nin de özel bir payı bulunmaktadır. 2003 itibarıyla 345 fabrikanın faaliyet yürüttüğü ve 21500 dolayında işçinin (Şeftalici, 2003: 25) -diğer pek çok OSB'de olduğu gibi- sigortasız, güvencesiz, düzensiz istihdam edildiği¹⁵⁴ OSB'yle birlikte esnekliğin kent sanayisinin daha belirgin bir kuralı haline geldiği söylenebilir. Türkiye'nin toplam sanayi istihdamı içinde % 2,04'lük bir payı bulunan Kayseri'de, ücretin Türkiye

¹⁵⁴ Kentteki toplam imalat sanayi istihdamının yaklaşık üçte birinin gerçekleştiği 1. OSB'deki sözünü ettiğimiz olumsuz çalışma koşulları mülakat yapılan kişilerden konuyla ilgili bilgi sahibi olanlar ve görüşülen kamu görevlilerinin üzerinde uzlaştığı bir noktadır.

sanayisinde verilen ücretler toplamı içindeki oranının da % 1,55 olması, ucuz emek ve emek yoğun üretimin kentin emek süreçleri açısından ayırt edici bir yanını bize sunmaktadır¹⁵⁵ (DİE, 1998: 252).

Gürsel Korat'ın (1997) belirttiği gibi, toplumsal devinim bakımından sakin, ticari anlamda canlı bir kent olan Kayseri'de, işçi sınıfının oldukça geri bir örgütlülük içinde ve bilinç düzeyinde bulunmaktadır. Bunun nedenlerinden biri emek süreçlerinin onları asgari iş ve gelir güvencesinden mahrum bırakmasıyken, diğer bir önemli neden sanayi işçilerinin bir bölümünün, kente gününbirlik gelinebilecek uzaklıktaki çevre yerleşmelerde –Nevşehir, Yozgat gibi illerden gelenler de dahil- oturmasıdır (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4740, Özaslan, 2003). Dolayısıyla, bu işçiler fabrikada ücret karşılığında çalışıyor olsa da ne toplumsal, ne ekonomik, ne de mekansal olarak kırdan kopamamış oldukları için, klasik anlamda mülksüzleşmiş olmadıkları için proleterleşmemektedir. Bunların dışındaki işçilerin önemli bir bölümünün de işgücü piyasasına yeni katılanlar olarak ilin ya da çevre illerin kırsal alanlarından göç etmiş olmaları nedeniyle, geldikleri yerle (kırla) geçimsel ilişkilerinin¹⁵⁶ sürdüğü, işsiz-parasız kaldıklarında ya da başka bir ihtiyaçları durumunda aile-akrabalık gibi geleneksel dayanışma örüntülerinden yararlandıkları görülmektedir. Bütün bunlar bir yandan, kayıt-dışı istihdam ve ona bağlı olarak yaşanan geçim sıkıntısı, yoksulluk gibi sorunları geçimsel olarak hafifletirken, diğer yandan da gecekondulaşma, marjinal sektör gibi olguların da sanayileşen büyük kentlerdeki biçim ve yoğunlukta gelişmemesinde pay sahibi olmaktadır. Daha da önemlisi bu durum, 1960 ve 1970'lerde yaşanan sanayileşmenin ve

¹⁵⁵ Rakamlar 1994 yılına aittir. Aynı kaynak, Kayseri'deki iş kazalarının Türkiye genelinden aldığı payın % 2,5 gibi yüksek bir oranda olması da emeğin 'ucuzluğunun' bir başka göstergesi sayılabilir.

¹⁵⁶ Bu ilişkilerin başında, akrabalar tarafından kenttekilere (para karşılığında ya da ücretsiz olarak) un, bulgur, peynir vb. (kışlık) erzak gönderilmesi, göçmenlerin ailecek ya da belli fertleriyle hasat zamanında yakın (genelde 1. derecede yakın) akrabaların tarlada ya da bahçede çalışmaları gelmektedir.

onun yarattığı sıkıntıların sınıf çelişkileri olarak algılanmasını, bu anlamda sınıf bilincini çok fazla yükselten bir etki yaratmamasının başlıca nedenlerindendir. Ne var ki, SSK kapsamına giren 80 bin işçinin çalıştığı bir şehirde Türkiye genelinde hareketliliğin yoğun olduğu dönemlerde bile sendikal örgütlülüğün düşük olmasının, iş yavaşlatma, grev gibi eylemlerin seyrek, düzenlenen muhalif etkinliklere katılımın az olmasının nedenlerini elbette bununla sınırlamak mümkün değildir. Birinci Dünya Savaşı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı sırası ve sonrasında Ermeni tehciri ve Yunanistan’la yapılan mübadele ile nüfusunun etnik bileşimi Türk ve Müslümanlar lehine büyük bir değişme göstermiş kentlerden biri olarak Kayseri’nin toplumsal tarihinden, kapitalistleşme, sermaye birikim süreci tarihinden gelen sosyo-kültürel nedenleri de göz önünde bulundurmak gerekir.

Kayseri’nin sosyo-mekansal gelişmesini de farklılaştıran bu nedenlerden başta gelenleri şunlardır; güçlü bir ticaret burjuvazisinin varlığı ve sanayileşme sürecindeki özgül konumlarıyla “ticari kapitalizm” denilen (Velzen, 1978) bir kapitalistleşmeyi üretmeleri, işgücü piyasasına yeni katılanların ilin ya da yakın çevredeki illerin kırsal alanlarından geliyor oluşu nedeniyle kırla ilişkilerinin Batı bölgelerindeki pek çok sanayileşmiş kente göre daha sıkı biçimde sürmesi, sanayileşme ve kentteki nüfus artışı arasındaki farkın görece düşük olması. Bir yandan özerk bir sanayi burjuvazisinin fazla gelişkin olmamasını getiren bu kapitalistleşme tarzı, bir yandan da hizmetler sektöründe büyük kentlerde ya da nüfusu Kayseri’yle aynı seviyelerde olan kentlerdekine benzer türden marjinal işlerin gelişmesine izin vermemiştir.

Kentin diğer illerden aldığı göçün düşük kalmasına¹⁵⁷ da neden olan söz konusu kapitalistleşme biçimi nedeniyle Kayseri; İstanbul, Ankara, Adana gibi büyük kentlerin zaman-mekan sıkışmasından farklı bir zaman kavrayışını deneyimlemektedir. Bugün için konuşmak gerekirse, saydığımız kentler büyük sanayi sermayesi-finance sermayesi bileşimi bir (tekelci) kapitalizmin yaşam tarzlarını, değerleri sürekli değiştirdiği, bozduğu, kendine göre yeniden biçimlendirdiği hızlı bir akış içindeki zamanı deneyimlerken, bunlardan etkilenmekle birlikte Kayseri’de alt ve orta sınıflar içindeki ve arasındaki toplumsal ilişkilerin farklı bir zaman-mekan rabıtasının egemenliğinde olduğu söylenebilir¹⁵⁸. En azından, kentin merkezindeki sosyal ve kamusal mekanlar böyle bir görüntü sunmaktadır. Özetlersek bu “tüccar-sanayici” bileşimi, yerel sermayenin küçük burjuva ahlakını görünüşte dahi olsa sürdürmesinde (ya da kamusal alanda onunla çatışmamasında) en fazla pay sahibi olan etkidir. Aslında bu nokta, benzer toplumsal, kültürel ve siyasal eğilimleri paylaşan Konya için de incelenmesi gereken bir konudur. Muhafazakâr ve dışa, sosyo-kültürel değişime kapalı, taşra durgunluğu diye betimlenebilecek olan bu zamanın, önceki bölümde anlattığımız 1960’ların sonlarında gelişen ve MSP ve MHP tarafından temsil edilen anti-modernleşmeci küçük burjuva radikalizmiyle daha katı çizgilerde çizilmeye çalışıldığı görülmektedir. Fakat bunların Kayseri’de ve birçok Orta ve Doğu Anadolu kentinde yerel siyaseti kültürel-ideolojik hegemonyasına alması için 1960 ve 1970’lerde güçlenen işçi hareketiyle, ortanın solu açılımıyla bu hareket dalgası üzerinden bir yükseliş yaşayan CHP’nin bastırıldığı, yerel sermaye ve küçük girişimciliğin büyük sermaye egemenliğine biat

¹⁵⁷ Bu konuda en güvenilir veri sayılabilecek, Kayseri doğumlu olmayanların oranının 1960-1990 arasında ancak % 10 artarak % 95’ten % 85’e düştüğü görülmüştür.

¹⁵⁸ Zaten az gelişmişliğin, pre-kapitalist ilişkilerin, KOBİ’lerin yani ilkel birikimin sürekliliğinin sunduğu avantajlar dediğimiz şey de böyle bir zaman-mekan ilişkisinin hakim zaman-mekan ilişkisine eklemlenmesini gerektirir.

ederek toplumsal-ekonomik konumunu önceki on yıla göre güçlendirdiği 1980'leri beklemek gerekecektir.

Az gelişmişliğin bir (görelî) üstünlüğü olarak yararlanılan üretim sürecindeki ücret maliyetlerini ve emeğin toplumsal yeniden üretimini ucuzlatan ve farklı bir zaman-mekan rabıtasının egemenliğini getiren taşralı muhafazakârlık, aslında tek tek bireyci saiklerle hareket eden yerel sermayeye de dini ve ahlaki değerleri güçlü (hayırseverlik de bu söylemin önemli bir motifidir) olarak sunabilmesini sağlayan bir kültürel-ideolojik üstünlük kazandırmaktadır. Nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu çeşitli ülkelerde İslami bir alt-ekonominin ortaya çıkışını incelediği *İslam'ın Ekonomik Yüzleri* kitabında Timur Kuran, dine bağlılığın özellikle kır ve taşra kökenli sermayedarlar açısından, bireysel zenginliğin yaratabileceği suçluluk duygusunu yumuşatmak gibi önemli bir işlev gördüğünü belirtmektedir (2002: 94)¹⁵⁹. Buna ilaveten, kentte hakim olan ve kimi zaman milliyetçi, kimi zaman dindar yanları öne çıkan bu muhafazakâr zaman-mekan sabitinin ve kültürel-ideolojik hegemonyanın ürettiği ve aslında Konya gibi kimi kentlerde de gözlenebilecek olan kentsel kültürün, gündelik yaşam temposunun İslamcı çizginin en güçlü siyasal temsilcisi konumundaki RP'nin yükselişiyle örtüştüğü söylenebilir¹⁶⁰.

¹⁵⁹ Ona göre, İslami bir alt ekonominin oluşması da karşılıklı güven ve dayanışmaya dayanan ilişki ağları oluşturulmasını kolaylaştırdığı için bu sermayedarlar açısından iş ortamının belirsizliğini azaltmak gibi önemli bir avantaj yaratmaktadır (Kuran, 2002: 95-96).

¹⁶⁰ Ek bir bilgi olarak, bu kültürün aynı zamanda yurtdışında yaşayan ve yaşadıkları toplumla sosyo-kültürel anlamda bütünleşememiş ve dini/etnik kimlikleri nedeniyle bir dışlanma yaşadıklarını hisseden ve 1990'lardan sonra daha fazla alt kimliklerine yönelen gurbetçi işçi dövizî akışıyla da desteklendiğini belirtelim.

3.2 1920'LERDEN BUGÜNE SOSYO-MEKANSAL GELİŞİM VE BELEDİYESİCİLİĞİN ROLÜ

3.2.1 Erken Cumhuriyet Dönemi

3.2.1.1 Sosyo-Mekansal Yapı

Kayserinin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki durumuna baktığımızda, 40 bine yakın nüfusu barındıran kent merkezinin tek katlı ve iki katlı evler ve büyük tarihi ve dini yapılardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. O dönem için Türkiye'nin orta büyüklükteki kentlerinden biri olan Kayseri'nin mekansal dokusunda gözlenen bir diğer önemli özellik de bazı mahallelerde yoğunlaşan terk edilmiş ev ve kiliselerin varlığının yanı sıra, şehrin yarı yıkık bir durumda bulunmasıdır¹⁶¹. Bunun nedeni, savaşın cephe bölgesinde, ya da işgale direniş bölgelerinden birinde yer almamış olmasına karşın, I. Dünya Savaşı (1914)-Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu (1923) arasındaki süreçte, 1914 itibarıyla merkez ilçe nüfusunun % 21,5'ünü (154 bin kişiden 33 bini) oluşturan (Karpas, 1985: 186-187) Ermeni azınlık bağlamında yaşanan etnik gerilim ve çatışmalar olmuştur. Etnik bileşimi oldukça değiştiren tehcir ve zorunlu göçle¹⁶² noktalanmış bu olaylara, Lozan Anlaşması gereği yapılan nüfus mübadelesiyle % 12,7 olan Rumların da kenti terk etmesi eklenince, kentin demografik yapısı ciddi ölçüde değişmiştir. Cumhuriyetten sonra yapılan ilk nüfus sayımında merkez ilçe nüfusunda açığa çıkan büyük gerileme (1914 sayımında 154 bin iken 1927'de 100 bine düşmüştür) bu değişimin en yalın ve çarpıcı göstergesidir. Nitekim 1935 nüfus sayımı da

¹⁶¹ Kent merkezi dışında, Ermeni nüfusun ağırlıkta olduğu ve terk etmek zorunda kaldıkları Talas ve Develi'de de bu tür yıkıntı (kaderine terk) manzaralarına rastlandığı söylenebilir.

¹⁶² Tehcirle zorunlu göçü aynı anda kullanmamızın nedeni, birincisi 1915'te olduktan sonra bir kısım (tehirden sağ kalan) Ermeni'nin Mondros Ateşkes Antlaşması (1918) sonucu Kayseri'ye dönmüş olmaları ve bunların büyük bölümünün Milli Mücadele sırasında tekrar ama bu sefer idari bir karar yerine nesnel koşulların dayatması sonucunda kenti terk etmek zorunda kalmasıdır.

gayri-Müslim azınlığın savaş öncesinde merkez ilçe nüfusu içinde % 34,2 olan ağırlığının düştüğünü ortaya koymaktadır. Sayımın verileri bize ilçe bütününe ilişkin bir veri sunmasa da Kayseri'nin merkezindeki gayri-Müslim sayısı ancak 1939 kişidir (bu da % 4,2'lik bir orana denk düşmektedir) (İstatistik Genel Direktörlüğü, 1937: 24). Lakin, belediyeçilik tarihiyle ilgili kimi kaynaklarda (Çalışkan, 1995: 93-94; Dayıoğlu, 1998: 43), Ermeni'lerin topluca hareket ettiklerinde 1930'ların sonlarında dahi, yerel seçimlerin kaderini değiştirebilecek ağırlığa sahip bir grup olduğuna ilişkin iddialar da öne sürülmektedir.

9 Ağustos 1939 günü yapılan ve çekişmeli geçen seçimle yeniden belediye başkanlığına getirilen Necmettin Feyzioğlu, Valiliğin 9.8.1939 gün ve 2470 sayılı emirleriyle, görevi, Faik Seler'den devralmıştır.

(...) Feyzioğlu grubunun seçilmesinde büyük rolü Avukat Ahmet Hıfzı Gözübüyük oynamıştır.

Büyük bir Ermeni topluluğunu Kazancılar çarşısından geçirerek, Cumhuriyet meydanındaki Atatürk Anıtına saygı duruşuna durmuşlar ve aradan eski belediyenin bahçe kısmında bulunan sandığa Feyzioğlu grubuna oy kullanmışlardır (Çalışkan, 1995: 93-94).

Cumhuriyetten önceki son nüfus sayımı verilerinde, kent merkezi nüfusu ayrı bir kalem olarak verilmemektedir. Fakat Ahmet Nazif Efendi'nin Osmanlı Devleti'nin resmi belgelerine dayanarak verdiği rakamlara göre, yüzyıl başında burada 56 bin 178 kişi yaşamaktadır (aktaran Somuncu, 1998: 52). 1927 Nüfus sayımı ise bu rakamın 39 bin 544'e düşmüş olduğunu göstermektedir. Nüfustaki bu dramatik ölçüdeki azalma ve etnik bileşimindeki sert değişimin yansıttığı demografik değişimin önemli toplumsal-sınıfsal ve ekonomik sonuçları olmuştur. Bunun nedeni, Ermeniler başta olmak üzere gayri-Müslim kesimin I. Dünya Savaşı/tehcir öncesinde Kayseri ticaret ve sanayisinin denetimini elinde tutuyor oluşudur (Somuncu, 1998). Kentin burjuva ve küçük-orta boy meta üreticisi kesimlerinin Ermeni olan büyük bir kısmının taşınmış olması, buradaki yerel ekonomiyi de

olumsuz yönde etkilemiş, ekonomi tarım ve küçük sanayiye dayalı hale gelmiş, kentin büyük merkezlerle bağlantısını sağlayan ilişki ağları ortadan kalkmıştır¹⁶³. Besim Darkot bu gerilemede, ayrıca demiryolunun kente gelişinin gecikmesi nedeniyle, bölgedeki ticaretin merkezinin 1930'lara kadar Konya Ereğli'ye kaymasının payı bulunduğunu belirtmektedir (Darkot, 1993b: 487). ve kentin nüfusu 1914'te 154 bin 818 iken, 1927'de 39 bin 134'e inmiştir (Karpas, 1985: 186-187; Darkot, 1993b: 487). İl nüfusunun aynı süreçte (1914 ve 1927 nüfus sayımları arasında), yalnızca 263 binden 250 bine düşmüş olmasının gösterdiği gibi, kent merkezi nüfusunun önemli bir kısmı savaş ve Milli Mücadele sonrasında kapitalizme geçiş, Avrupa emperyalizmiyle bütünleşme sürecinin dinamikleriyle gelişim gösteren kentsel ekonomik etkinliklerdeki durgunluk nedeniyle kırsal alanlara göç etmiş, nüfusun kent-kır bileşimi ikincisi lehine önemli ölçüde değişmiştir.

On yıldan az bir süreye sığan tehcir, çatışma, mübadele, zorunlu göç süreçlerinden ötürü kent merkezi ve Talas, Develi, Bünyan, İncesu gibi önemli yerleşim yerleri hem nüfus yoğunluğu ve bileşimi açısından ciddi bir değişim geçirmiş, hem de Müslüman olmayan nüfusunun çok büyük bölümünü yitirmesinden kaynaklı bu değişim nedeniyle toplumsal ve ekonomik altyapı (ticari bilgi ve deneyim birikimi, ticari ilişki ağları, sermaye, nitelikli emek) bakımından birikimlerinin bir kısmını kaybederek geriye gitmişlerdir. Bunun mekansal yansımalarının kentin Milli mücadele ve sonrasında (1930'lara kadar) yarı yıkık durumda bulunması olduğuna atıfta bulunmuştuk. Ancak, kentin bu süreçte bir de görece şanslı bulunduğu belirtilmektedir: o da ticari yaşantıda önemli ağırlığı bulunan Gregoryen Ermenilerin bir bölümünün, tehcirden kurtulmak için kitlesel biçimde Müslümanlığa

¹⁶³ Ermeniler kentin ekonomik tarihinde o kadar önemli bir yer etmiştir ki, kentin tanınmış mamülleri olan pastırma ve sucukçulukta ün kazanmasının Ermenilerin çabasıyla olduğu kabul edilmektedir (Kayseri Valiliği, 1998).

geçmesi (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4727) ve Rum tüccarların bir kısmının da etnik kimliklerini bir kenara bırakıp dinsel kimliklerini öne çıkararak kendilerini Türk Ortodoks olarak tanımlamalarıdır¹⁶⁴. “Kayserili uyanıklığı”yla ilişkisi kurulabilecek bu siyasi tavırların kentteki ekonomik canlılığın diğer Anadolu kentlerine göre daha az gerilemesini, yaşadığı yıkımdan daha hızlı toparlanmasını sağlayan bir etmen olduğu kabul edilmektedir¹⁶⁵. Çünkü Kayseri bu tavırlar sayesinde ticaret bilgisi ve sermaye bakımından birikimlerini az da olsa korumuştur.

Kayseri il nüfusunda en hızlı artış, yıllık % 38 ile büyük kamu işletmelerinin kurulduğu, ulaşım altyapısının gelişimiyle kentin Anadolu’nun önemli bir kavşak noktası haline geldiği 1927-1935 arası dönemde yaşanmıştır. Aynı dönemde, Kayseri kent merkezi nüfusunun da çok da hızlı olmayan bir artışla 46.181’e çıktığı görülmüştür (İstatistik Genel Direktörlüğü, 1937). Bu yıllarda kente gelen Nahid Sırrı Örik’in yazdıklarından, kentin fiziksel dokusunun sokak ve çevre düzeni, mimari anlayış, konutların durumu bakımından Osmanlı’nın son dönemindeki halinden iç kalenin dışına yapılan fabrikalar, tesisler (başta fabrikayla işçi konutlarının ve sosyal donatıların bir yerde toplandığı “Sümerbank yerleşkesi” gelmektedir), tren garı dışında fazla bir değişikliğe uğramadan 1950’lere kadar geldiğini göstermektedir. Darkot (1993b: 486), 19. yüzyılda kente gelen Moltke ve Neumann gibi gezginlerin “Zirvesinden kar eksik olmayan heybetli bir dağın eteğinde geniş bir sahaya yayılan” kenti Anadolu’nun en güzel beldeleri arasında saydıklarını belirterek: “Fakat umumi manzaranın yarattığı bu intiba, şehir içinin tozu, kirliliği, sokaklarının darlığı, kaldırımların bozukluğu,

¹⁶⁴ Bunlar 1922-1923’te *Anadolu’da Ortodoksluk Sadası* isminde bir de gazete yayımlayarak (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4778) yeni çizgilerini ortaya koymuş, kamusallaştırmıştır.

¹⁶⁵ Bugün bile belli bir etnik paronayanın devam ettiği, kentin ekonomik ve siyasal yaşantısında etkili isimlerin önemli bir kısmıyla ilgili olarak Ermeni kökenli olduğu iddiasının ortada dolaştığına yaptığımız görüşmelerde şahit olmuş bulunmaktayız.

üzeri toprak örtülü kerpiç veya volkan tüfünden yapılmış evlerin çoğunun harap görünüşüyle az-çok tadile uğruyordu”.

Örik’in ilk baskısı 1939’da yapılan *Anadolu’da Yol Notları* kitabında, 1936 yazında 5 gün kaldığı Kayseri’nin durumuna ilişkin yazdıkları da şunlardır:

Dar, çapraşık, taş döşeli sokaklarda dolaşmaya başlıyorum. Sokakların iki yanlarında kalın ve siyah taşlarla örtülü duvarlar yükseliyor. Tamamıyla düz bir satıh üzerinde kurulmuş bir şehir, evleri ya kısmen görünüyor ya hiç görünmüyor ve görünen ev parçalarında tavanları örtülü garip balkonlar ve taş merdivenler var. Dümdüz damların üstü de toprak ve çimen. Bu sokaklar, bu duvarlar ve bu evler insana adeta bir Arabistan manzarası gösteriyor (Örik, 2000: 91-92).

Bunun en önemli nedeni, 150 bin kişiden 1927 sayımına göre 39 bine düşen, onca kamu yatırımına karşın 1935’te ancak 46 bin olabilen nüfus nedeniyle kentte bir konut fazlasının bulunmasıdır. Örik’in yazdıkları bu konutların bir kısmının kentin en merkezi yerinde bile olsa, 1930’larda yıkık durumda bulunduğunu ortaya koymaktadır: “... sanki yanında ve üstünde gibi duran bu dağın (*Erciyes*) dekoruyla büyük meydan insanda hakikaten büyük bir tesir yapıyor. Vakti etrafında harap ve berbat küçük binalar da var. Düzeltilmediğinden kışın pek çamurlu ve yazın müthiş surette tozlu olacağı da muhakkak”¹⁶⁶. Ancak bu kaynağın ilerleyen sayfalarında, kentin merkeziyle tren garı arasındaki cadde (İstasyon Caddesi) ve çevresinde arsa fiyatlarının günden güne ve fahiş oranlarda artmakta olduğu aktarılmakta ve söz konusu caddenin iki yanında dönemin modern mimari formu olan kübik binaların yükseldiği belirtilmektedir (Örik, 2000: 114). Nitekim Örik’den iki yıl önceki ziyaretinde Cumhurbaşkanı Atatürk de aynı yıllarda yaptığı bir gezi sırasında Kayseri’deki (yeni) imar hareketinden özel bir memnuniyet duyduğunu dile

¹⁶⁶ Parantez içindeki *Erciyes* bana aittir (A.E.D.).

getirmiştir (Somuncu, 1998). Yaşanan bu rant artışları, aynı bölgede ikinci bir caddenin (Atatürk Caddesi) hazırlıklarını başlatmış, kentin geleneksel gelişim aksı olan güney ve doğudan (Talas-Ali Dağı'na doğru) kuzeye ve batıya doğru gelişmeye başlaması anlamında ciddi bir eksen kayması yaratmıştır. 1930'lardan itibaren bu tür ciddi mekansal gelişme eğilimleri açığa çıkmış olmasına karşın, Muharrem Barut'un 1977 tarihli *Selam Kayseriliye* adlı kitabı, kentin -Örik'ten aktardığımız- genel manzarasının 1943-1945 arasında belediye başkanlığında bulunan Emin Molu döneminde dahi pek fazla değişmemiş olduğunu ortaya koymaktadır:

O zamanın Kayseri'si, yürekler acısı bir Ortaçağ kalıntısı görünümündedir. Pastırma ve sucuklar mahalle içlerinde, avlularda, sağlık kurallarıyla bağdaşmayacak, ilkel yöntemlerle üretilmektedir. Sinek, havada bulut oğul vermektedir. Caddeler, ara yollar, dardır. Yer yer keskin büküşler boğuntular meydana getirmektedir. Kent Etilerden kaldığı gibi, taş taş üstüne konmadan korunmuş gibidir (aktaran Satoğlu, 1977: 37).

3.2.1.2 1930'lar Kayseri'sinde Modernleşme Hareketinin Üsleri

Yapılı çevrenin genelinde fazlaca değişiklik olmamakla birlikte, gerek gelişme aksındaki değişme eğilimlerinin, gerekse de mekansal dokuya Cumhuriyet'le birlikte eklenen yeni yapıların geleneksel toplumsal ve mekansal yapının egemenliğini zorlayan bir etki yaptığını söylemek gerekmektedir. Bunlar aynı zamanda, yerellikte o döneme kadar egemen olmuş iktidar bloğunun beslendiği sosyo-mekansal yapının kendisini yeniden üretmesini sağlayan en önemli kültürel-ideolojik dayanakların -yani din ve geleneksel-kültürel ilişki ve bağların- kamusal alanın dışında tutulduğu 1930'ların koşullarında, yeni/modern bir yaşam kültürünün geliştiğini kazandığını göstermesi bakımından önemle üzerinde durulması gereken bir noktadır. Bu durumdan çıkarılabilecek daha genel bir sonuç ise Cumhuriyet

rejimine yön verenlerin CHP'nin 3. Büyük Kongresinde alınan kararlarla geçtiği “tek parti rejiminin” 1930-1945 arasında, sanayileşme ve kültürel değişim temelinde köktenci modernleşme yöneliminin (bunun muhafazakâr çevrelerin/siyasi çizgi olarak da sağın sahiplendiği Ziya Gökalpçi modernleşme anlayışının -Batı'nın kültür ve yaşam tarzını dışarıda bırakıp teknik ve bilimini alıp geleneksel kültürle sentezlemek diye özetlenebilir- tersi olduğu açıktır) Kayseri özelinde belli bir başarı kazanmış olduğudur.

İç pazar bütünleşmesi ve toplumsal yapının modernleşme yönünde değiştirilmesi kaygıları ve bunun dünya konjonktürünün dayatması sonucunda gelişen devletçilik siyasasıyla birleşmesinin ürünü olarak 1920 ve 1930'larda yapılan bu yapılardan başlıcaları *Demiryolu-Gar, Tank Tamir Fabrikası ve Uçak Fabrikası, Sümerbank Beş Fabrikası ve Halkev'i* dir. Özellikle kamunun sanayi yatırımlarının, mekansal olarak o dönemler için kentin kenarları sayılabilecek yerlere inşa edilmiş olsalar da bunların zamanla kentin toplumsal ve fiziksel altyapısını ciddi biçimde değiştirdikleri kabul edilmektedir. Bunun önemli nedenlerinden biri, bu tesislerin salt yatırım altyapısını geliştirmek, kârlı bir tesis kurmak gibi ekonomik kaygıların ötesinde işlevlere dönük tasarlanmış olmasıdır. Bunlardan birinin iç pazar bütünleşmesini sağlamak (yatırımları dengeli bir biçimde dağıtarak iç pazar bütünleşmesini daha sağlam temellere oturtmak da diyebiliriz) olduğunu belirtmiştik, diğer bir nedenin güvenlik kaygısıyla yatırımları Anadolu'ya yaymak olduğunu da. Bunların yanında, belki daha da önemlisi –en azından bu çalışmanın temel eksenlerinden biri olan mekan üretimi açısından daha önemlisi-, bu yatırımların yerelliğe o güne kadar hakim olmuş geleneksel yapıları geriletme, ilişkileri çözme, modern kültür ve ilişkileri egemen kılma çabalarında, birer eğitim ve hareket üssü/okul işlevine dönük olarak inşa edilmiş oldukları da anlaşılmaktadır.

Yapılan kamu yatırımları bu yüzden, çeşitli sosyal ve kültürel donatıları barındıran birer yapı kompleksi biçiminde inşa edilmiştir. Böyle bir yolun tercih edilmiş olması, yerellikteki geleneksel yapının toplumsal aktörü eşrafın merkezin temsilcileri üzerinde etkinlik kurmasını zorlaştırmış, bu komplekslerin mikro-kozmosu içinde merkezin geliştirmeye çalıştığı modern toplumsal ilişkilerle ve yaşam kültürünün kendisine yaşam alanı bulmasını sağlamıştır.

Aynı süreçte, yereldeki geleneksel güç ve aktörlerin en fazla etkileyebildikleri kamu otoritesi ve hizmet kurumu olan belediyenin ne kadar güçsüz olduğu, 1923-1950 kayıtlara göre 16 kere belediye başkanının değişmesinden, *Halkevi*'nin toplumsal ve kültürel etkinlikleriyle adeta ikinci bir belediye gibi çalışmış olmasından anlaşılmaktadır. Dönemin burjuvalarıyla üst düzey bürokratlarını biraraya getiren *Şehir Klübü*'nden ayrı olarak, öğretmenler ve orta ve alt düzey bürokratların etkinlik yürüttüğü *Halkevi*, dinin (cemaat ve tarikatlarıyla, vakıflarıyla) kamusal alandan dışlandığı 1930-1945/50 arası yıllarda spor, kitaplık, tiyatro, sergi, basın ve yayıncılıkta yoğunlaştırdığı etkinliklerle dönemin en önemli toplumsal (yeniden üretim) kurumu olduğu belirtilmektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4777). Nitekim, Cevdet Kudret'in *Havada Bulut Yok* adlı romanında yazdıkları da, *Halkevi*'nin II.Dünya Savaşı yıllarında ciddi bir yoksullara yardım faaliyeti örgütlediğini göstermektedir¹⁶⁷. Örik (2000: 115) de küçük bir meydan üzerinde bulunan eski bir kiliseden dönüştürülmüş bir yapı olduğunu belirttiği Kayseri Halkevi'nde, gittiği günün bayram

¹⁶⁷ Otobiyografik özellikler taşıyan bu romanda, *Halkevi*'nin yaptığı yardımların toplumun büyük bir kesiminin içinde bulunduğu yoksulluğa bir çözüm olmadığını anlayan baş karakter Süleyman öğretmen: "İnsanları aç bırakmak için mi kölelikten kurtardık? Çalışkan, tokgözlü, zeki, tahammüllü Anadolu insanı, ne aç ve boş oturmaya ne de sadakayla yaşamaya layık değildir" der (orj. Sayfa 229; aktaran Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4784).

olmasına ve aynı esnada Sümer Stadi'nda Ankara'dan gelen bir takımla futbol maçı oynanıyor olmasına rağmen, çok sayıda kitap okuyan gençle karşılaştığını anlatmaktadır.

Merkezin yereli değiştirmek için kullandığı üslerin en tipik örneklerinden biri, 1935 yılında yapımı tamamlanarak hizmete giren *Sümerbank Kayseri Mensucat Fabrikası* ve lojmanlarından oluşan yerleşkedir. Sovyet uzmanların raporları ve danışmanlığı doğrultusunda Birinci Sanayi Planının¹⁶⁸ ana yatırımlarından biri –hatta birincisi- olarak inşa edilen fabrikanın (Tekeli ve İlkin, 2004: 235) o dönem için kentin gelişiminde ne derece önemli olduğunu yine Örik'in gözlemler ve yaptığı görüşmelerden kalkarak yazdığı şu satırlardan öğreniyoruz:

(...) Kayseri'nin hayatı üzerinde bu fabrikanın pek muazzam ve pek hayırlı tesiri olduğunu ve büyük bir iktisadi buhrandan şehri kurtardığını her taraftan duymuş ve öğrenmiştim. Hatta dün gece Talas'ta sahneye çıkmış gençlere kadar bütün Kayseri delikanlılarını bir fabrika işsizlikten halas etmiş. Daha etraflı malumat veremediğime ve rakamlar yardımıyla fabrikanın verimlerini anlatamadığıma müteessirim. Müteaddit daireleri eksik izahat da alamayarak gezip çıktığımız zaman, fabrikanın içindeki spor sahası oldukça kalabalıklaşmış bulunuyordu. Filhakika bugün burada, Ankara'dan gelen sporcularla ikinci ve son maç yapılıyor.

Örik'in Cumhuriyet rejiminin bir hediyesi olduğunu belirttiği, Sümerbank fabrikasının iş ve tezgâh sayısı açısından o dönem için Türkiye'nin en büyük (dokuma) fabrikası olduğu belirtilmektedir (Tekeli ve İlkin, 2004: 415; Asiliskender, 2003a: 47)¹⁶⁹. Kuruluşunun ilk yıllarında 3000 kişiyi istihdam eden bu fabrikayı, yerleşkesindeki sosyal donatılarla (lojmanlar, okul, sinema, stadyum gibi çok sayıda tesisi kapsar) birlikte, mekan üretimi

¹⁶⁸ Birinci Sanayi Planı Kasım-Aralık 1933 arasında Celal Bayar başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanmış 8 Ocak 1934'te yürürlük kazanmıştır (Tekeli ve İlkin, 2004: 234).

¹⁶⁹ Tekeli ve İlkin, 1943 yılda Romanya'dan getirilen yeni makinelerle kapasitesi daha da artırılan Kayseri ve Nazilli'deki fabrikaların kurulu oldukları kentler için fabrikada çalışacak eleman bulma sıkıntısı doğuracak düzeyde büyük geldiğini belirtmektedir (2004: 432).

açısından değerlendirdiğimizde, yerelde geçerli olan temsilin mekanına (ve bunu yüzlerce yıldır belirlemiş o yıllarda tam çözülmemiş lonca yapısı içinde yer alan esnaf-zanaatkarlar tüccarlar ve din adamlarından oluşan yerel egemen iktidar bloğunun gelenekçi mekan temsiline) karşı merkezin mekan temsili projesinin ne olduğunun göstergesi olduğu söylenebilir. Bunun dolaysız sonucu ise, 1930’lardan itibaren inşa edilen bu ve benzeri sanayi yatırımlarının boyutları, kurgulanışı ve yaşama geçiriliş biçimiyle kent yaşamı ve kültürünün gelişmesi ve değişmesinde önemli bir rol oynamış olmasıdır. Nitekim, hazırladığı yüksek lisans teziyle bu yerleşkenin Kayseri’nin modern kentleşme tarihinde özgül yerini ortaya koymaya çalışan Burak Asiliskender’in yazdıkları da **bu türden üretim yerlerinin bu şekilde planlanıp, yapılmasıyla modernleşmeci merkezin mekan üretimi sürecinde kendi mekan temsili projesini egemen kılmak bakımından önemli mesafe kat ettiğini ortaya koymaktadır.**

Asiliskender, Sümerbank Fabrikası’nın Lojmanları ile birlikte, merkezin o dönem için ideal olarak gösterdiği “modern” yaşamın ne demek olduğunu çevresine öğreten bir okul işlevi gördüğünü belirterek, bu yerleşkenin Kayseri kent kültürü için bir “eşik” tanımladığını belirtmektedir. “Tesis ile kent ve yaşayanlarına evrensel hedefleri içeren yeni “modern” Türk kimlikleri giydirilmiş, yaşam ritüeli güncellenmiştir” (Asiliskender, 2003b: 87). Bu modernliğin, yerel (Anadolu) kültürünü kendi içinde eriten yabancı bir olgu biçiminde değerlendirilmemesi gerektiğini söyleyen Asiliskender’e göre, burada söz konusu olan yerel kültüre modernliğin mantığının katılmasıyla oluşan yeni bir çağdaşlık düşüncesidir.

Modernliğin yerellikle ne kadar hemhal olduğu meşakkatli bir siyaset ve kültür felsefesi sorunu olmakla birlikte, *Halkevî*’nin ön planda olduğu fakat sosyo-ekonomik açıdan *Sümerbank* ve diğer kamu yatırımlarınca desteklenen modernleşme hareketlerinin 1930’lardan

1950'lere kadar kente hakim olduğu, ona yeni anlamlar ve yaşam biçimleri kattığı görülmektedir. Meydanın yakınındaki sinemanın her seansta dolu olması, lokantalarda “yemekten ziyade içkinin bulunması”da Osmanlı döneminde bile dindar, muhafazakâr olduğu belirtilen bir kentte modernleşmenin popüler sayılabilecek kimi görüngülerinin bugünkünden çok daha etkili olduğunu ifade etmektedir.

Bu modernleşme hareketinin toplumsal tabanını ise esas olarak, kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan ve Cumhuriyetin reformlarına bağlı işçi ve memurlar ve onların aileleri oluşturmuştur. Bunlar, Kayseri'nin yerel iktidar bloğu içindeki (esnaf ve tüccar) ailelerin aksine, bir toplumsal devinim isteği duyan, çocuklarının eğitimiyle halihazırdaki sınıfsal konumunun ötesine geçebileceğini düşünen bu insanların modernleşmeyle gelecek nesillerin daha iyi yaşayabileceğine dair ilerlemeci bir iyimserliği paylaşıyorlardı. Devletten topluma doğru özellikle Halkevleri, öğretmen kesimi aracılığıyla yayılan bu düşünceler ve kültürün alıcı kitlesi olan işçi-memur kamu çalışanları, kurumlarına ait lojmanlarda oturmakta, çocuk, yakacak, giysi yardımları almakta, ortalama bir esnaf ve zanaatkârdan çok daha güvenceli bir hayat sürmektedir. Ortak bir yaşam kültürünü paylaşan bu insanlar ya da aile fertleri, Halkevi'nin etkinliklerine katılmakta, varsa kendi kurumunun spor takımlarının karşılaşmalarını izlemekte, çeşitli bayram ve yıldönümlerinde paylaştıkları modernleşmeci Kemalist orta sınıf ahlakı ve kültürünü yeniden üretmektedir.

Sonuç olarak, 1930-45/50 arası dönemle ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklar, kentteki modernleşme hareketinin yalnızca topluma yukarıdan dayatılan durağan ve özünde etkisiz bir nitelik taşımadığını, kendisine yabana atılmayacak bir kentli toplumsal taban yarattığı ve kente içinde geleceğe dair umutlar barındıran ilerlemeci bir modernizmin dinamizmini kattığını göstermektedir. Dinin kamusal alandaki siyasal etkisinin, geleneksel yapının egemen

blokunun belli bir baskı unsuru da kullanılarak sınırlandırıldığı söz konusu dönemde modernleşme hareketinin bu dinamizminin, Cumhuriyet Halk Fırkası-CHF (daha sonra ismini Cumhuriyet Halk Partisi-CHP olarak değiştirecektir) etrafında toplanmış modernleşmeci çizgiye kentsel toplum nezdinde, ne kadar sağlam olduğu (derinlik kazandığı) tartışmalı olsa da¹⁷⁰ kültürel-ideolojik bir hegemonya kazandırdığı bile söylenebilir. Bunun en iyi göstergesi, kentteki burjuva kesimlerin dönemin moda konut tipinin (kübizm) benzerlerini, modernleşmenin siyasal aktörü merkezi kamunun (Cumhuriyet rejimin) yatırımlarıyla yarattığı yeni mekan parçalarının bulunduğu bölgelere yaptırmayı tercih etmesiyle kentsel gelişme aksının değişmesi ve buradaki arsa fiyatlarının fahiş oranda pahalılaşmasıdır.

3.2.1.3 Belediyenin ve Belediyeciliğin Durumu

1930-1950 arası dönemde kentin gelişimini anlamak bakımından önemli bir boyutu da köktenci modernleşmenin kentsel siyaset ve belediyeciliğe ne gibi etkilerinin olduğu sorusuna verilecek yanıtlar oluşturmaktadır. Bu aynı zamanda, söz konusu dönemde kentsel/yerel siyasetin işleyişi, belediyenin icraatları ve merkezle ilişkisi konusuna girmeyi de gerektirmektedir. Bu konuda elimizde çok fazla veri bulunmamakla birlikte, tek partili rejime geçilen 1930'dan DP'nin başa geldiği 1950'ye kadar Kayseri Belediye Başkanı'nın tam 25 kere değişmesi konuya ilişkin çok şeyi anlatmaktadır. Bu süreçte 20 farklı kişinin belediye başkanlığı koltuğuna oturmuş olması (bunların 5'i 2'ser kez bu koltuğa oturmuştur), belediyenin kent yönetimi ve kent mekanındaki bölüşüm ilişkileri açısından fazla önemli bir yeri olmadığı gibi bir yargıyı ilk bakışta akla getirebilirse de bu yanıltıcıdır. Çünkü, özellikle

¹⁷⁰ Çünkü yerellikteki geleneksel bloğun birliğini çözemediği ve toplumsal düzeyde etkisini kıramadığı 1950 seçimleri ve DP iktidarları sırasında görülecektir.

1932-1946 arasında valilik makamının başına geçen kişinin de sıkça değiştiği (6 kere), ortalama görev sürelerinin yaklaşık 2 yıl olması, bunun yanında bu süreçte belediye başkanlığı yapan 20 kişinin önemli bir kısmını oluşturan valilikten atananların (12 kişinin) çoğunun kısa bir süre sonra başka bir yere tayininin çıkartılması da yerellikteki hakim bloğun isteklerini yaşama geçirmek konusunda merkeze güçlü baskılar kurduklarının göstergesi sayılmalıdır. Belediyecilik, kimi dönemlerde bu işin meclis üyelerinden biri/il sağlık müdürü/emniyet müdürü gibi kişiler tarafından üstlenilmesinin gösterdiği gibi 1950 yılına kadar merkezin istediği sınırlar içinde, çok fazla gelişmesine izin verilmeyen bir pratik olarak kalmışsa da, yerel siyasette etkin olan kesimlerin, merkezden de olsa kendi istediklerini belediyenin başına getirdikleri, beğenmediklerini kısa sürede bu görevden uzaklaştırırken yeni bir başkasının bu göreve atanmasını sağladıkları anlaşılmaktadır. Yerel siyasette etkili olan kesimlerin böylesi yan yollara saparak işini halletmesi de temelde, merkezi yönetim ve onun temsilcisinin belediye başkanının seçimle göreve geline bir makam olma niteliğini oldukça aşındıran bir vesayet yetkisine sahip olmasından (yani yerel özerklik ve demokrasinin eksikliğinden) kaynaklanmaktadır¹⁷¹. Belediyenin yetkilerinin bütün Türkiye kentlerinde olduğu gibi merkeze ve valiliğe/il özel idarelerine göre kısıtlı olduğu bu dönemde, sağlık müdürü/emniyet müdürü gibi kişilerin atanmış olmaları da rejimin neleri kent yönetiminin öncelikleri olarak kabul ettiğinin bir göstergesidir. Bu dönemin -aynı zamanda en uzun süre görev yapmış olan- önemli başkanları, meclis içinden seçilenlerden Necmettin Feyzioğlu (Ekim 1930-Şubat 1932 ve Ağustos 1939-Ağustos 1942), Hayrullah

¹⁷¹ En sonunda, konuyla ilgili kaynaklarda bir araştırma yapınca, “belediye başkanımız madem merkezden atıyor” düşüncesiyle, yine bir yarı-yerel çözüm bulunduğu anlaşılmaktadır. Kayseri’nin yerel iktidar bloğu ve onun belediye meclisi, 1940’ların ikinci yarısında milletvekillerini de devreye sokarak, Sait Koçak (İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı), İbrahim Ergüven (Eyüp İlçesi Hakimi) gibi başka kentlerde görev yapan Kayserili kamu yöneticilerinin Kayseri Belediyesi’nin başına gelmelerini sağlamışlardır (Çalışkan, 1995).

Ürkün (Eylül 1936-Nisan 1938 ve Kasım 1938-Mart 1939), Emin Molu (Şubat 1943-Haziran 1944), atanmışlardan vali Nazmi Toker (Mayıs 1933-Ağustos 1936) ve Sait Koçak (Mayıs 1945-Aralık 1946)'tır. Bunlardan Emin Molu ve Sait Koçak dönemlerine ilişkin birtakım bilgilere, Osman Kavuncu döneminde uygulanan imar planının hazırlanış ve kimi önkoşullarının oluşması bağlamlarında ileriki sayfalarda yer verilecektir.

3.2.2 1950-1980 Arasındaki Sosyo-Mekansal Gelişim ve Belediyeciliğin Rolü

Bu bölümdeki konu, birbirinden hayli farklı nitelikleri olan ve kentin belediyecilik ve sosyo-mekansal gelişim tarihinde özgün bir yeri bulunan, 1950-1957 arasında süren DP'li Osman Kavuncu dönemi ve sonrasında onun belediyecilik çizgisini sürdürenlerle¹⁷², 1973-1980 arasındaki CHP'li Niyazi Bahçecioğlu dönemi ekseninde ele alınacaktır. Bu anlamda, belediyecilik, kentsel ittifaklar, mekan üretimi ekseninde kurulacak bu bölüm iki alt dönem olarak ele alınacak ve her ikisinde de kentin nüfus artışı, istihdam ve konut sorunu, gecekondu olgusu, toplumsal örgütlenme, gündelik yaşamda modern kültür-geleneksel kültür çatışmasıyla, gerginleşen AP-CHP arasındaki mücadeleyle kendisini dışı vuran modernleşmeci kesimlerle (orta ve alt düzey memurlar, öğretmenler, kamu işletmelerindeki işçiler)-gelenekselci (ve muhafazakâr) güçlerin omurgasını oluşturan küçük esnaf ve zanaatkârlar arasındaki çatışma, önemli toplumsal-siyasal olaylara da yer verilmeye çalışılacaktır. Bu arada, ikinci alt başlıkta, sosyal demokrat çizginin temsilcisi olarak seçilen Bahçecioğlu dönemine, muhafazakâr olarak bilinen Kayseri'de bu dönemi açan “yerel” etkenlere diğerlerinden daha geniş yer verilecektir.

¹⁷² Bunlar, 1963-1973 arasındaki AP'li Mehmet Çalık dönemi ve öncesindeki 1957-1963 arasındaki yıllarda işbaşında bulunan DP'li Şahap Sicimoğlu, Mehmet Özateş, 27 Mayıs sonrasında 1963'e kadarki sürede başkanlığı yürüten iki üst düzey subay ve iki validen oluşan belediye yönetimleridir.

3.2.2.1 Belediyeciliğin 1950'lerde Artan Önemi

3.2.2.1.1 Kayseri'nin Haussman¹⁷³'ı Osman Kavuncu

Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle de 1930'larda yapılan kamu yatırımlarından en fazla payı alan Orta Anadolu kenti olan Kayseri'deki kentleşme süreci İkinci Dünya Savaşı sırasında tüm Türkiye'de olduğu gibi yavaşlamış, kır-kent nüfusunun oranında herhangi bir değişme olmamıştır. Savaş sonrasında ise yeniden savaş öncesindeki dinamiğe dönülerek, nüfusun kır-kent bileşimi ikincisi lehine dönmüştür. Bu açıdan, Kayseri'nin 1940-1950 arasındaki ilk beş yılda % 23 civarında çakılı kalan kentli nüfus oranının 1950'de ancak % 25'e yükselebildiği görülmektedir. Bu açıdan il genelinde kır ve kent arasındaki nüfus dengesi ilginç biçimde Türkiye ortalamasına denktir. Fakat, 1950'den sonra Kayseri ile Türkiye arasında nüfusun kır-kent bileşimi açısından bir fark oluşmaya başlamış, 1970'lere kadar Kayseri'deki kentsel nüfus artışı hep Türkiye ortalamasının gerisinde kalmıştır. Aynı dönemde, kent merkezinin il nüfusuna oranına bakıldığında ise 1940'ta 318.556 kişinin % 16,5'ine karşılık gelen 52.467'si Kayseri merkezde otururken, bu oranın 1945'te % 16,8'e (yani 344.290'ın 57.863'ü) yükseldiği, 1950'ye varıldığında ise % 16,2'ye gerilediği (403.861'in 65.488'i) anlaşılmaktadır. Bu da bize 1940'larda Kayseri kent merkezinin pek de çekici olmadığını, 1945-1950 arasında kentli nüfusta yaşanan % 2 civarındaki artışı diğer kentsel yerleşimler ve ilçe merkezlerinden kaynaklanmış olduğunu göstermektedir.

¹⁷³ Baron Georges Haussman 1850-1870 arasında Paris kent mekanını bir daha 1789, 1830, 1848'deki gibi ayaklanma, devrim yaşanmayacak ve yeni gelişen kapitalist üretim sistemine uygun bir toplumsal yeniden üretime uygun biçimde yeniden inşa eden, planlama ve imar etkinliği gibi kamunun iradi müdahalelerinin bir kenti ne kadar değiştirebildiğini ispatlayan vali olarak kentleşme literatüründe sıkça anılan kişilerden biridir. Nitekim, David Harvey'in kentsel siyasetin dinamikleri ve işleyişi konusunda daha önce anmış olduğumuz *Kentsel Deneyim* (1992) kitabında en uzun bölümün Haussman'a ayrılmış olması bunun ispatıdır.

1950'ye gelindiğinde nüfusu 65 bin olan Kayseri'de güçlü kentleşme eğilimleri bulunmamakla birlikte, kent çevresindeki diğer orta ve doğu Anadolu kentlerine kıyasla gelişkin bir ticaret burjuvazisi vardı. Tek parti devrinin sona ermiş olmasının da etkisiyle, 1950 sonrasında söz konusu kesimin üzerinde önemli etkisi bulunduğu belediye, kentsel gelişmede temel aktör konumuna gelmiştir. Bu dönemde Demokrat Parti'den seçilerek belediyenin başına geçen Osman Kavuncu yönetiminin, kamu kredi, yardım ve yatırımlarını çekerek giriştiği büyük imar hareketi ve bunu yaşama geçirme biçimi Kayseri'nin 1950 sonrasındaki sosyo-mekansal gelişmesini anlamak açısından kilit önemdeki bir gelişmedir. Dönem başında demografik açıdan kentleşme eğilimleri çok fazla güçlü olmayan Kayseri'de kent merkezi nüfusunun 1960'a gelindiğinde 102 bine ulaşmasında (İl geneli nüfusunun % 16,2'sinden 21.3'üne ulaşmasında) da belediyenin kenti yeniden inşa ettiği bu sürecin etkisi olduğu söylenebilir.

İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu'ndan mezun olan Kavuncu, bir süre Uçak Fabrikası'nda muhasebe şefliği yaptıktan sonra, gazetecilik ve serbest muhasebecilik yapmıştır. Siyasete CHP saflarında ve Halkevi Yönetim Kurulu üyesi olarak başlayan Kavuncu, Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte bu partinin saflarına geçmiş ve 1946'da bu partinin merkez ilçe başkanlığına seçilmiştir. 3 Eylül 1950'de yapılan seçimlerde DP listesinden belediye meclisi üyesi seçilen Kavuncu daha sonra meclis üyeleri arasından belediye başkanı seçilmiş ve 1957'ye kadar bu görevi yürütmüştür.

İki dönem başkanlık yapan Kavuncu'nun görev dönemine ilişkin olarak ilk söylenebilecek söz, belediyenin bütçe olanaklarını önemli ölçüde genişletmesidir. Dört yıllık birinci başkanlık döneminin sonunda (hükümetin kent yönetimlerine bakışının da etkisiyle)

belediye bütçesi 1 milyon 300 bin TL'den 6 milyon 434 bin TL'ye çıkartılmıştır¹⁷⁴ (Çalışkan, 1995: 146). Kavuncu'nun genişleyen bu bütçeyle giriştiği büyük boyutlu imar ve istimlak etkinliğinin önemi bu süreçte geliştirilen yeni/yaratıcı finansman yöntemlerinden kaynaklanmaktadır. Kentin geniş bir ovaya yayılmış olmasının plan yapmayı ve parsellemeyi, dolayısıyla belediyenin bu süreçlerdeki yönlendiriciliğini kolaylaştırdığı da söylenebilir. Böylesi bir avantajdan da yararlanan Kavuncu yönetimi, imar planı uygulamalarının kentsel rantların kamuya kazandırılmasının nasıl azamileştirilebileceğini ve sürekli kılınabileceğini göstermesi bakımından Türkiye belediyeçilik tarihinde özgün bir yere sahip olmuştur. İlhan Tekeli'nin, İlber Ortaylı'yla birlikte hazırladıkları *Türkiye'de Belediyeçiliğin Evrimi*nde Cumhuriyet sonrasındaki belediyeçilik tarihini anlattığı bölümde Osman Kavuncu deneyimine ayrı başlık açması da (Tekeli, 1978: 158-162) bu tespitimizi doğrulamaktadır¹⁷⁵.

Kavuncu'nun imar programının temelini, 1943-1944 arasında Kayseri Belediye Başkanlığı'nı yürüten Emin Molu döneminde Prof. Kemal Ahmet Aru'nun Alman Profesör Örsner başkanlığında hazırladığı (Çalışkan, 1995: 128-129)ve 3 Eylül 1945 tarihinde yürürlüğe giren imar planı¹⁷⁶ (Kayseri Valiliği, 1973: 177) oluşturmuştur. Plan doğrultusundaki ilk uygulama olan kentin kadastrounu çıkarma işini, -başkan Molu asker

¹⁷⁴ Beş katı bir artış anlamına gelen bu rakam o dönemde enflasyonun izlediği düşük seyirle birlikte düşünülünce daha net anlaşılabilir. Tevfik Çavdar *Yüzyıllık Pahalılık* adlı kitabında (1983: 116), 1950-1955 döneminde yıllık enflasyon oranının ortalamasının Ankara için % 5,9, İstanbul içinse % 5,1 olduğunu belirtmektedir. Osman Kavuncu'nun gelirleri ne denli arttırdığını anlamak açısından enflasyon oranının yetersiz bir veri olarak görülebilir. Bu durumda da altın ve dolar kurundaki artışlara bakmak yararlı olacaktır. Aslan Başer Kafaoğlu'nun verilerine göre, altın fiyatlarının beş yıllık artış toplamı % 20-25 arasında değişirken, dolar kuru da 1950-1953 arasında ancak % 33'lük bir artış göstermiştir -1 dolar 3,90 TL'den 5,23 TL'ye- (1981: 215).

¹⁷⁵ İlhan Tekeli'nin aktardığı üzere, Osman Kavuncu'nun farklılığı daha başlangıçta ortaya çıkmıştı. Göreve geldiği ilk iki ay belediyeye kapanıp ziyaretçi kabul etmeyen Kavuncu, bu süre boyunca belediye yasalarını ve olanaklarını inceleyerek uzun vadeli bir uygulama stratejisi belirlemiştir (1978).

¹⁷⁶ Bu plan 1957 ve 1970 yıllarında değişikliklere uğramış ve 1973'teki yeni plana kadar yürürlükte kalmıştır (Kayseri Valiliği, 1973: 177).

kaçığı olduğu gerekçesiyle silah altına alındığından¹⁷⁷- bir yıl sonra onun yerine belediye meclisinin talebiyle atanan Sait Koçak gerçekleştirmişti (Dayıoğlu, 1998: 63)¹⁷⁸. Kentin imar planı ve onun ilk uygulamalarının 1940'ların ortasında başladığına ilişkin açtığımız bu kısa parantezden sonra, bu konuda öngörülen asıl işi gerçekleştiren Osman Kavuncu dönemine dönebiliriz.

Kavuncu, 1946-1950 arasında belediye meclis ve encümen üyesi olmasının etkisiyle, başkan seçildiğinde önünde duran imar planının, yerel hakim bloğun isteklerine uygun olarak gözden geçirilmiş halini kararlı biçimde sahiplenmiştir. Kavuncu başkanlığındaki Kayseri Belediyesi, konut, ticaret ve sanayi bölgelerinden oluşan söz konusu planı belediye olanaklarını ve işin toplumsal zorluklarını göz önünde bulundurarak aşamalı biçimde hayata geçirmiştir. Bu kapsamda, ilk aşamada kentin kuzey batısında yer alan eski çiftlik arazisi ile kentin yapılaşmış kısmını birleştirecek yol çalışmalarıyla işe başlanmıştı. Bu iş için gereken kamulaştırmaları, belediye bütçesinden para ödmeden, Belediye İstimlak Kanunu'nun kendisine tanıdığı yetkileri (yol üzerindeki arsaları belediyenin kentin başka yerlerindeki arsalarıyla mübadele etme, yolun iki yanından 20'şer metrelik derinlikteki alana el koyabilme) kullanarak, arsa sahiplerini topraklarının bir kısmını belediyeye bırakmayı içeren bir sözleşmeye imza atmaya ikna edebilmesi¹⁷⁹ (Tekeli, 1978: 160), Kavuncu'nun esnek bir

¹⁷⁷ Ki, yaptığımız mülakatlardan ikisinde, Nazi Almanyası'nda eğitim görmüş idealist genç başkan Molu'nun askere alınmasının basit bir kaçaklık durumundan kaynaklanmadığı belirtilmiştir. Her ne kadar, CHP İl Başkanı Mustafa Aslan bunun modern düşünceli bir insan olmasını çekemeyenlerin böyle bir gerekçeyle başvurduklarını söylese de askere almanın Molu'nun hazırlattığı imar planının ilk haliyle, kentsel gelişmeyi doğuya (Sivas Caddesi hattına) yönlendirmesinin tarihi ticaret merkezinde (Kale-içi) üslenmiş yerel hakim bloğun çıkarlarıyla çelişmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

¹⁷⁸ İmar planının uygulanmasının önkoşulu diyebileceğimiz kent kadastrounu çıkartan Koçak aynı zamanda, aldığı 8 otobüsle belediyenin toplu taşımacılık alanına girmesini sağlayan, Belediye Otobüs İşletmesini kuran isim olarak da önemli başkanlardan biridir (Dayıoğlu, 1998: 63).

¹⁷⁹ Böyle bir kamulaştırma sistemin kurulabilmiş olması aynı zamanda, böyle bir rant paylaşımının tarafı olan arsa sahiplerinin sayısının azlığına da ima etmektedir. Çünkü buralarda arsalar az sayıda elde toplanmış olmasa, arsasını vermeyen biri olduğunda böyle önemli bir yolun başka bir arsadan

kamulaştırma politikası yürüttüğünü göstermektedir. Sahip oldukları arsa veya konutun daha ziyade kullanım değeriyle ilgilenen yoksul ve orta sınıftan hançhalklarını gayri menkullerini belediyenin Sahabiye Mahallesi'nde gösterdiği arsalar ve bir miktar para karşılığında terk etmek zorunda bırakan Kavuncu yönetimindeki belediye, çıkarları gayri menkullerinin değişim değeriyle yatan büyük arsa sahipleriyle ise rant paylaşımı temelinde anlaşma yoluna gitmiştir. Arsa takası ve para yardımının kamulaştırmalar sonucunda evsiz kalanların barınma gereksinimini karşılamada yetersiz kaldığı görülünce, belediye 1957 yılında Sahabiye Mahallesi'nde "Belediye Blokları" olarak anılacak sosyal konutları yaptırarak Kayseri tarihinde de bir ilke imza atmıştır (Tuncel, 2002: 107; Satoğlu, 1977)¹⁸⁰. Önceki dönemin zoraki kamulaştırmalarıyla karşılaştırıldığında halkın daha hakça gördüğü söylenen (Tekeli: 1978: 160) bu uygulama süreci tamamlandığında, belediye hem yolu gerçekleştirmiş, hem de yeni konut bölgesini imara açmıştı. İmar planı doğrultusunda girilen uygulamaların daha da önemli bir sonucu, 1930'lardan beri geçerli olan (kuzeybatı yönündeki) kentsel gelişme aksının üzerindeki arsaların önemlice bir kısmının belediyenin mülkiyetine kazandırılması, bu kuruma her zaman kullanabileceği büyük miktarda bir gelir kaynağının yaratılmış olmasıdır. İmar etkinliklerindeki ağırlık, her ne kadar gelişme aksı değişmemiş olsa da, 1930-1950 arasındaki gözde semtleri olan İstasyon Caddesi çevresi ve Sümer mahallesi yerine, tarihi merkez civarındaki eski dar ve çıkmaz sokaklı mahallelere verilmiştir. Bunun yanında, imar

geçirilmesi diye bir şantaj politikası tutmaz, tutsa da ortaya düz ovada dolambaçlı bir yol çıkardı. Bu hipotez bizi arsaların az sayıda insanın elinde toplanması sürecine ilişkin bir spekülasyona götürür. Söz konusu bölgede arsaların el değiştirmesi ve az sayıda insanın elinde toplanması söz konusuysa, bu süreç plan hazırlanırken (kentten Prof. Örsner'in ilk başta önerdiği doğu yerine kuzeybatı yönünde gelişmesinin tercih edilmesiyle) başlamış, plan yasalaştıktan sonra hızlanmış ve kadaströ çalışmaları sırasında da tamamlanmış gibi gözükmektedir. Burada böyle bir spekülasyona yer verilmesinin nedeni, yalnızca Kayseri'nin kentsel gelişimi tarihine ilişkin yapılacak çalışmaların kentsel siyaset-bölüşüm ilişkilerini anlamak açısından araştırması gereken bir boyuta çentik atma kaygısıdır.

¹⁸⁰ Belediye Blokları'ndaki bu konutların çeşitli büyüklük ve tipte olduğu, plan uygulamalarıyla evlerinden olanların mali durumlarına göre bunlardan birini aldığı belirtilmektedir (Satoğlu, 1977: 46).

planında konut bölgesi olarak aynı ölçüde merkezi bir yere sahip olmasa da merkezi iş alanına yakınlığı nedeniyle Sivas Caddesi'nde istimlak ve imar çalışmaları yürütülmüş (Çalışkan, 1998: 70), 1950'lerden itibaren kentin doğuya¹⁸¹ doğru da bir genişleme yaşadığı görülmüştür (Somuncu, 1998: 57).

Konut bölgesinin istimlak ve imarı bu şekilde halledildikten sonra, planın ikinci aşaması olan merkezi iş alanı da denilen ticaret bölgesinin gerçekleştirilmesine geçilmiş, bu kapsamda önce iç kalenin güneyinde yer alan eski mahallelerde istimlak çalışmalarına girilmiştir. Bu alanın kapsamına Yoğunburç Caddesi'nin bir kısmı ve Kızıkapı Caddesi ve meydanının yanında Düvenönü meydanı çevresinin bir kısmı da girmektedir. İstimlak sonrasında buradaki dar, karmaşık, çıkmaz sokaklar ve eski yapılar yıkılmış, yerini ızgara planlı sokaklarla, yeni modern iş yerlerinden (banka, büro, işhanları) oluşan bir ticaret bölgesi (merkezi iş alanı) almıştır (Somuncu, 1998: 57; Çalışkan, 1995: 143). Aynı bölge içerisinde yer alan ve kentin ticari yaşamında önemli bir yer tutan Kapalı Çarşı ve yakın çevresindeki sokaklara ise pek dokunulmamıştır.

Kent merkezine büyük bir inşaat alanı görüntüsü veren ikinci aşamadaki bu imar faaliyeti için gerekli kamulaştırmaları gerçekleştirmek ise biraz daha zor olmuş, daha karmaşık bir finansman sisteminin kurulmasını gerektirmiştir. Kentin merkezi iş alanının kendisi olduğu için bu bölgede yapılacak istimlakin bedeli 4-5 milyon TL'yi buluyordu Belediye burada da önce konut bölgesinde uyguladığı mübadele yöntemine başvurdu. Önceki uygulamadan elinde kalan arsaların bir kısmını ticaret bölgesindekilerle değiştirip,

¹⁸¹ Planı hazırlayan ekibin başındaki Örsner'in gelişme aksı olarak önce doğuyu (Sivas yönünü) önerdiği, belediye meclisinin kentin bu yükün altından kalkamayacağı düşüncesiyle bu öneriyi benimsemediği (Çalışkan, 1995: 129), ancak, 1950'lerde Sivas Caddesi'nin devamı olan ve şimdilerde kentin en gelişkin kısmı olan bu bölgenin de önceki döneme göre belli bir gelişme temposuna girdiği ve bu temponun 1960'larda hızlandığı belirtilmektedir (Kayseri Valiliği, 1998: 57).

verdiği arsa üzerinde inşa edilecek yapıları finanse etmeyi önermişti. Fakat belediyenin bu maliyeti karşılaması da olanaklı görünmüyordu ve belediye yönetimi ortağı olduğu bir şirket üzerinden borçlanabileceğine karar verdi (Tekeli, 1978: 160). Bunun için de zaten merkezi yönetimce -1580 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden (yani 1930'dan) sonra- % 25'lik payla zorunlu ortak edildiği (Çalışkan, 1995: 92) yerel elektrik şirketinden yararlanıldı. Şirketteki belediye payını Kayseri kökenli Sabancı'ların bankası Akbank'tan aldığı kredi ile % 75'e çıkartan Kavuncu, kendisini şirketin idare heyeti (yönetim kurulu) başkanlığına seçtirmiş, daha sonra da aynı bankayı çeşitli pazarlıklarla¹⁸² şirket adına "Elektirik Tahvilleri" çıkartmaya ikna etmişti. Belediye yönetimi daha sonra bu tahvilleri arazi sahiplerine dağıtmış, onlar da bunları kendi binalarını inşa ederken bankadan kredi almak için kullanmıştır. Kavuncu bu işlemler için de arsa sahipleriyle sözleşme yapmıştır. Ticaret bölgesinin yolları henüz yapılmaktayken belediyenin eline geçen arsalar beş misli değer kazanmıştır (Tekeli, 1978: 160-161). Belediyenin arsa sahiplerine, elektrik şirketinin bankaya olan borçlarını kolaylıkla ödemesini sağlayan bu mekanizmanın işlemesi için Kavuncu'nun oldukça planlı hareket etmesi, arsa sahipleriyle bizzat tek tek ilgilenmesi, uzun ve sabırlı bir ikna çalışması yürütmesi gerekmiştir.

Osman Kavuncu'nun, imar planının konut ve ticaret bölgeleriyle ilgili olan aşamalarını böyle farklı kamulaştırma ve finansman sistemleriyle yaşama geçirebilmiş olması, onun kimi olumlu kişisel özelliklerinin (çalışkanlık ve beceriklilik gibi) yanında, yerel ekonominin canlılığı ve ticaret sermayesinin birçok Anadolu kentine göre varıl olmasının ve bu kesimin büyük toprak sahipleriyle birlikte belediye yönetiminin arkasına güçlü bir kentsel toplumsal

¹⁸² Bu dönemde vali ve belediye başkanının öncülüğünde kurulan Şeker Fabrikası ve Çimento Fabrikası yapımı girişimlerini finanse etmek için kurulan 6 milyon TL sermayeli şirketin çoğunluğu merkezi kamudan sağlanan paralarının bu bankaya yatırılması pazarlıkların önemli bir parçasıdır (Tekeli, 1978: 161).

ittifak desteği koymasının da büyük payı olmuştur¹⁸³. Her ne kadar oluşan rantların bir bölümünü belediyeye kazandırmış olsa da, arsa sahiplerinin Kavuncu'ya destek veren diğerk bir önemli grup olmasını sağlayan şey kentsel arsa piyasasını ciddi bir biçimde hareketlendirmiş olmasıdır. Kavuncu'nun, arsa sahiplerine küçümsenemeyecek miktarlarda rantlar yarattığını “arsa yoksa yol da yok” diyerek sahiplerinden arsalarının yarısı ya da 1/3'ü gibi bir kısmını belediyeye bırakmasını sağlayabilmiş olmasından da anlayabiliyoruz. Fakat, iki tarafa da önemli maddi kazançlar sağlayan bu imar sürecine rantları arttırma kaygısının fazlasıyla etkide bulunduğu için, ortaya çıkan konut alanlarının sağlıklı nitelikte olduğu ve zaman içerisinde buralarda gerçekleşen kat arttırmalarıyla bu olumsuzluğun daha da arttığı belirtilmektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4740).

Planın üçüncü boyutu olarak Kayseri'nin batısında Çorakçılar yazısı denilen boş arazide 1956'da kurulan sanayi sitesinin Kayseri'nin sosyo-mekansal gelişiminde önemli rol oynadığı görölmektedir. Kent merkezinin ticari işlere ve daha genel olarak da hizmetler sektörüne ayrılmasını getiren sanayi sitesi, türünün Türkiye'deki ilk örneklerinden biri sayılmaktadır. Söz konusu bölgenin imar ve istimlak çalışmaları önceki aşamalarda kazanılan tecrübe ve mal sahipleri ve finans çevrelerine verilen güven nedeniyle daha kolay gerçekleştirilmiş olsa da kentteki zanaatkârları (küçük sanayicileri) buraya taşımak belediye başkanı Kavuncu'nun en fazla zorlandığı iş olmuştur.

Küçük ve orta ölçekte sanayiyle uğraşan girişimciler 1500 dükkandan oluşan bu düzenli ve ızgara planlı sitede toplanma ekonomisinin nimetlerinden yararlanacak olsalar da, uzun

¹⁸³ Nitekim, “arsa yoksa yol da yok” diyerek arsa sahiplerinin rant beklentilerine hitap ederek arsalarının yarısı ya da 1/3'ü gibi bir kısmını belediyeye bırakmasını sağlayabilen Osman Kavuncu, Cumhuriyetin kuruluşundan beri 3 yıldan fazla belediye başkanlığı, valilik yapmış kimsenin bulunmadığı Kayseri'de, 1950'den milletvekili seçildiğı 1957'ye kadar başkanlık koltuğunda oturmayı bilmiştir.

bir süre boyunca ulaşım maliyetleri ve daha da önemlisi pazara yakınlık avantajından, müşterilerle doğrudan ilişki kurabilme –esnafılık yapmaya devam etme- şansından uzaklaşacakları için belediyenin bu kararına direnç göstermişlerdir. Sınai etkinliklerle uğraşan küçük girişimciler uzun süre belediyenin buradan işyeri satın alma, taşınma taleplerini yanıtsız bırakmışlar, bu kesimin belediye yönetimine yönelik yoğun tepkileri kimi belediye meclisi üyelerince de dillendirilmiş ve tartışmalara neden olmuş, belediye sınai etkinlikleri yeni sanayi sitesine ikna yoluyla taşıyamayınca, dükkan fiyatını düşürme ve ödeme kolaylıklarını arttırmanın yanında, çeşitli yasal zor yöntemlerini de devreye sokmuştur. Belediye yönetimi valilikle anlaşarak İl Hıfzısıhha Kurulu'ndan kentin sınai etkinliklerin merkezi iş alanının dışına çıkartılması kararını çıkartmıştı (Çalışkan, 1995: 143). Zanaatkârların çoğunluğu bu karara uymamakta direnince, çatışma daha da şiddetlenmiş, belediye kent içinde sınai etkinlikte bulunan işyerlerini mühürlemeye, elektriklerini kesmeye başlamıştır. Belediye ayrıca görünürdeki taşınmama nedeni olan uzaklık/ulaşım zorluğu konusunda, buraya özel otobüs hattı tahsis etmiş ve buraya özel olmak üzere otobüs ücretini normal ücretin yarısı düzeyine çekmişti. Birkaç yıl süren bu çatışmalı süreç sonunda zanaatkârların büyük çoğunluğunun sanayi bölgesine taşınması sağlanmıştır. Kavuncu'nun kentteki küçük atölye sahipleriyle yaşadığı bu süreç, bu dönemde imar planı doğrultusunda yapılan her şeyin o kadar da kolay uygulamaya konulmadığını, toplumda çeşitli uzlaşmazlıklar, çelişkiler ve çatışmalar doğurarak gerçeklik kazandığını en açık biçimde ortaya koymuştur.

Kavuncu dönemindeki büyük imar hareketinin en önemli boyutlarından biri ise geniş cadde ve yollardır. İnsan ve mal akışını kent içinde ve kent dışına doğru hızlandıran imar planlama anlayışını otomobil merkezli olarak nitelendirebiliriz. Yalnızca 2 km olan kentsel

mekanın çapını büyük ölçüde genişleten bu gelişme (Somuncu, 1998), kentlilerin gündelik yaşamlarını (kenti deneyimleme biçimini ve anlamlandırma pratiklerini) ciddi biçimde değiştirmiştir. Kavuncu, 1930 sonrası modernleşmenin gözde mekanlarının kentin sosyo-mekansal gelişimdeki merkeziliğini ortadan kaldırırken, eski geleneksel merkezi de -buradaki mal sahiplerinin bir kısmını karşısına almak pahasına- dönüştürerek canlandırmıştır.

Kavuncu, tarihi kent merkezini modern yol ve binalarla yeniden canlandırırken burası ve çevresinde yer alan, Alaca Kümbet (kentün güneyine giden ana yol olan Talas Caddesi'nin ortasındadır), Yoğunburç (Kale'nin güneydoğusunda bulunan burç takımı), Hunat Medresesi (Kale'nin doğu yönünde karşısında bulunan Selçuklu döneminden kalma yapı kompleksi) gibi kimi tarihi eserleri rehabilite edip, yeniden görünür kılarak, tarihin mekandaki görünümüne aracılığıyla toplumsal kullanışına güzel bir örnek ortaya koymuştur. Kavuncu'nun, mekanın toplumsal yeniden üretimi açısından oldukça önemli olan bu uygulamasında, kentleşme uzmanı ve Vakıflar Başmüsaviri olan Profesör Ali Saim Ülgen'in önerilerinin (Satoğlu, 1977: 54-56) yanında, o dönemde DP'yle birlikte siyasal kültüre egemen olan modernleşmenin gelenekselle çatışan sosyo-kültürel boyutlarını geri plana atıp ekonomik ve teknolojik gelişmeyle sağlanacak zenginleşme umudu ve vaadini öne çıkararak daha kolay toplumsal kabul gören bir versiyonunu¹⁸⁴ yaşama geçirme çabasının payları olduğunu görebiliriz. Bir bakıma Kavuncu'nun popülerliği de, kırdan kente göçün ilk dalgasında pay sahibi olan söz konusu "Büyük Umutlar"ın kentini muhafazakar çevrelerle çok fazla çatışmadan yaratabilmesinden hasıl olmuştur.

Kavuncu'nun yerellikte sahip olduğu popülaritenin daha maddi nedeni ise, DP'nin kırsal kesimi tatmin eden yüksek ürün fiyatı ve teşvik siyasalarının yanında, Kavuncu'nun

¹⁸⁴ Bu versiyonu tezin İkinci Bölümünde Atay'a (2004) referansla açıklamaya çalışmıştık.

küçük sanayiye çepere atıp, Kale-içinin ticari bölge niteliğini vurgulayarak, hakim ticaret burjuvazisinin kentin sosyo-ekonomik yapısındaki konumunu pekiştirmiş olmasıdır. Kavuncu yönetimindeki belediye yönetimi buna ilaveten, imar planı doğrultusunda yenilenen Cumhuriyet mahallesinde ticaretin mekansal ve toplumsal biçimlerinin çeşitlendirilmesi ve altyapısının geliştirilmesi için Belediye İşhanı'nı yaptırmıştır. İşhanı'ndaki dükkanları kiraya vererek belediyeye düzenli bir gelir kaynağı daha kazandıran Kavuncu yönetimi, ticaret burjuvazisinin önce gelenlerini toplayıp, *Birlik Mensucat* (manifaturacıların kurduğu şirket) ve *Orta Anadolu* (tüccar ve müteahhitlerin kurduğu şirket) gibi iki büyük şirket ve fabrikanın kurulmasına öncülük etmiştir (Satoğlu, 1977). Bu bakımdan da Kavuncu yönetimindeki Kayseri Belediyesi'nin 1950'lerden sonra gelişen özel sanayide ve kentte yaşanan sanayi sermayesinin oluşumunda bahsedilen sınıfın denetim sahibi olmasında, yani Velzen'in Kayseri'de tespit ettiği "ticaret kapitalizmi"nin hakimiyetinde önemli pay sahibi olduğu söylenebilir. Ancak, bu belediye yönetiminin yalnızca kentteki özel sanayinin gelişmesinde değil, kamuya ait yeni sanayi işletmelerinin kurulmasında, daha genel olarak da kentin kamu yatırımları (*Karayolları, Köy İşleri* gibi) ve esnaflar, küçük sanayiciler, toplu konutlar için *Halk Bankası, Emlak Kredi Bankası* ve *SSK* tarafından verilen kredi teşviklerinden Türkiye geneline göre daha fazla yararlanmasında da temel kamusal aktör konumunda bulunduğunu belirtmek gerekmektedir (Satoğlu, 1977). Örneğin Kavuncu, 1950'lerin en önemli kamu yatırımları olan *Şeker Fabrikası* ve *Çimento Fabrikası'nın* yapılması için gerekli finansmanının bulunması için kurulan 6 milyon TL sermayeli girişimin de başını çekmiştir (Tekeli, 1978: 161).

Nasıl demiryolunun gelmesi ve kamunun 1926 sonrasında inşa ettiği fabrikalar kentin ekonomik gelişiminde köşe taşları olmuşsa, Osman Kavuncu'nun belediye başkanlığı

döneminde kararlı biçimde yaşama geçirdiği ve 27 Mayıs Darbesi'ne kadar DP'li başkanlar Şahap Sicimoğlu ve Mehmet Özateş tarafından¹⁸⁵ sürdürülen imar hareketi de kentin 1950 sonrasındaki sosyo-mekansal gelişiminde belirleyici bir dönem olmuştur. Kentteki belediyeciliğin tarihinde bir milat olarak kabul edilen Kavuncu döneminde yapılan düzenlemeler, bir imar planı çerçevesinde geçerlilik kazandığı için o yıllara özgü ihtiyaçların yanında, kentin geleceğine dönük bir projeksiyonun uzantısıdır. Mekan üretimi açısından değerlendirildiğinde ise merkezi genişletme ve eski mahalleleri imarlaştırarak canlandırmanın kendisi, nesnel olarak, istasyonun ve *Sümerbank*'ın merkezinde olduğu 1930-1950 arasında geçerli olan sosyo-mekansal gelişme biçiminin etkisinin eskiye göre sınırlanması anlamına gelmiştir. Zira geliştirilen ve uygulanan plan geniş yollarla otomobil merkezli bir kentsel gelişmeyi getirirken, diğer yandan uzun süredir gelişimi durmuş olan kentin tarihi merkezini, merkezi iş alanı (MİA) -elbette kısmen de yönetsel- bölgesi haline getirerek yeniden canlandırıyordu. Bu uygulamalar bir taraftan modernleşmenin kendi etrafında yoğunlaşma yaratan mekanlarının toplumsal ve mekansal konumunun kentin genişleyen alanı içinde talileşmesi ve İstasyon caddesi civarı ve kuzey-batı yönündeki yapılaşmanın (ve tabii toprak rantı artışlarının) yavaşlamasına ve eski kent parçalarının yeni bir devingenlik kazanarak önemli hale gelmelerine yol açarken, diğer bir taraftan da buradaki tarihi-kültürel eserleri mekan temsili açısından önemli olsa da, yerel toplumun gündelik yaşamı açısından dışsal bir duruma getirmektedir. Şöyle ki, tarihin toplumsal kullanımı anlamına gelen seçmeci bir

¹⁸⁵ Kavuncu'nun 1957 milletvekili seçilerek ayrılmasıyla, belediye meclis üyeleri aralarından önce Şahap Sicimoğlu'nu başkanlığa seçmiştir. Bir müteahhit olan Sicimoğlu Kavuncu zamanında büyük ölçüde rayına oturtulan imar hareketini aynı kamulaştırma, istimlak yöntemlerini uygulayarak daha da ileri götürmüştür. Caddeleri daha da genişletip bulvarlara dönüştürdüğü için kentsel sistemin işleyişini daha da otomobil merkezli kılan Sicimoğlu 1959'da meclis üyeleriyle ters düşerek istifa edince önce encümen üyesi Rifat Gönen bu göreve 2 ay vekalet etmiş, daha sonra Eylül 1959 ile 27 Mayıs 1960 arasında da başkanlık koltuğuna bir başka meclis üyesi olan Mehmet Özateş oturmuştur (Çalışkan, 1995: 152-155).

korumacılık anlayışıyla yüz-iki yüz yıllık eski sivil mimari örnekleri (eskiden Ermeni ve Rumların yoğunlukla yaşadıkları belirtilen Kiçi Kapı civarındaki evler, konaklar) yıkılırken, siyasal-ideolojik açıdan kentin anlamına damgasını vuracak dini ve siyasi yapılar Karatepe'nin deyişiyle birer biblo gibi görünür kılınmıştır. Görünür kılınan bu anıt ve simgelerin, geleneksel kültürün temsilinin motifleri olarak ideolojik bir önem kazandığı söylenebilir. Bu aynı zamanda, birbirini destekleyen devletçi sanayi ve modernleşmeci kültürel kurumlar aracılığıyla gerçekleşen 1930'ların tek parti modernleşmeciliğinin yerini, DP'nin bir hegemonya stratejisi olarak benimsediği siyasal açıdan muhafazakarlıkla uzlaşan, ekonomik açıdan liberal modernleşme modelinin almasının sonucuydu.

Devlet-toplum ilişkisini de önceki döneme göre değiştiren bu modelde modernleşmenin özünü oluşturan modern kapitalist bir toplum ve ilişkilerinin, halkın geleneksel-kültürel değer ve yargılarıyla fazlaca çatışmadan da gelişebileceği savunuluyordu. Bu Ziya Gökalp'ın *Türkçülüğün Esasları*'nda çerçevesini çizdiği; batının teknolojisini alıp, yaşam tarzı anlamında kültürünü dışarıda bırakmayı öneren milliyetçi-muhafazakar “milli hars/gelenek içinden giderek modernleşme” modelinin (Gökalp, 1969) yeniden gündeme gelmesi olarak değerlendirilebilir. Geniş yollar, ulaşım araçları ve ticaret ve tarıma dayalı zenginleşmeyle sembolize edilen bu daha tedrici ve biçimsel modernleşme anlayışını, daha iyi yaşam koşullarına ulaşma ve zenginleşme umuduyla kente göç eden ya da kırsal etkinliklerle uğraşmaya devam etmekle birlikte kent ve kasabayla ekonomik, toplumsal ilişkileri gelişenlere benimsetme çabası söz konusuydu. Bunun yanında, Kayseri'de belediyeçilik düzleminde Osman Kavuncu yönetimiyle uç veren bu yeni modernleşme anlayışının önceki dönemdeki toplumsal etkisini (gündelik yaşamdaki hegemonyacı kapasitesini) kırmakla birlikte tamamen hükümsüz kıldığını söylemek de pek olanaklı değildir. Çünkü önceki

dönemde modernleşmenin üssü olan mekan ve yapılar ve toplumsal tabanını oluşturan kesimler ve onların yerel hakim sınıf bloğuyla kimi noktalardaki çelişkileri varlığını sürdürmektedir. İkisi birbiriyle eklemlenmiş biçimde durmuş ve ikisini savunan farklı toplumsal, siyasal aktörler kentsel siyasetteki mücadelelerini sürdürmüşlerdir¹⁸⁶.

3.2.2.1.2 DP Dönemi Kayseri'sinde Toplumsal ve Siyasal Durum

Çok partili hayata geçişin ardından Türkiye genelinde gözlenen dinsel örgütlenmelere yönelmenin muhafazakârlığıyla bilinen Kayseri'de başlarda (1946-1950 arasında) daha yavaş bir seyir izlediği görülmektedir. Kentte ilk dini dernek (cami yaptırma derneği olarak) ancak 1950 yılında kurulmuştur. Çok partili rejime geçişin ilk yıllarında (1945'ten 1950 yılının başına kadarki sürede) Türkiye'de 84 adet yeni din derneği kurulmasına (öncesinde de bunların toplamı 11'di) karşın, Kayseri'de bir tane bile kurulmamış olması da bütün muhafazakârlıklarına rağmen devletle ters düşmemek noktasında ne kadar ihtiyatlı bir tavır geliştirdiklerini göstermesi bakımından önemlidir. İşte, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra yapılan Yassıada duruşmalarının ardından Celal Bayar başta olmak üzere DP'nin üst düzey yöneticilerinin Kayseri Kapalı Cezaevi'nde tutulması da devletin kentin bu özelliklerini iyi bildiğini göstermektedir (Korat, 1997: 20).

Kayseri'nin, geniş sosyolojik anlamıyla -Göksel Korat'ın deyişiyle- "hep daha hızlı ve gürleyerek akan suyun yanında yer alma" (1997: 20), dar siyasal anlamıyla ise, 'devletle/iktidarla arayış iyi tutma' kaygısında¹⁸⁷ ticari açıdan bölgesel bir merkez olmasının,

¹⁸⁶ CHP'lilerin 1973 ve 1977 Belediye seçimlerini % 43 ve 48 gibi yüksek oranlarda kazanması da bu mücadelenin farklı kentsel ittifaklar zemininde 1980'lere kadar sürdüğünü göstermektedir.

¹⁸⁷ Korat (1997: 20), bunun Kadı Burhanettin zamanından kalma bir siyasal oportünizm geleneğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Herhangi bir konuda siyasi bir netliğe sahip olmama biçiminde kendisini dışa vuran bu siyasal kültürün Kayseri'de etnik ayrımları da aşan bir güce sahip olduğunu, 1920'lerin başında Rum Ortodoks azınlığın merkezi kiliseden ayrılma kararında da görmekteyiz.

yerel ticaret burjuvazisinin esnaf ve zanaatkarı kendi siyasalarına eklemleyecek bir gelişkinliğe sahip olmasının, büyük çiftçi ve toprak sahiplerinin tarımın ekonomideki ağırlığının görece geri olmasından kaynaklı olarak yerel siyasetteki güçsüzlüğünün¹⁸⁸ payının yüksek olduğu söylenebilir. Daha da gerilere gidecek olursak, Osmanlı'nın son dönemlerinde İttihat ve Terakki'nin, Milli Mücadele döneminde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yanında yer alan yerel burjuvazinin gücü nedeniyle ki, çevre kentler Konya ve Yozgat'ta Mustafa Kemal ve adamlarının kurmaya çalıştıkları yeni otoriteye karşı gelişen türden bir ayaklanma olmamış; bunun aksine, Sakarya Savaşı öncesinde Yunan Ordusu'nun Ankara'ya girme olasılığı belirince başkent in bu kente taşınması gündeme gelmiştir.

Yine de 1950 sonrasında yavaş da olsa gündeme gelen dini örgütlenmelere yönelik eğilimi Türkiye genelindeki rakamlarla karşılaştırmalı bir bakış açısından ele alındığında, Kayseri'de dini derneklerin sayısı ve çeşitlerinin DP'nin merkezi ve yerel düzeyde iktidarda bulunmasının etkisiyle 1951'den başlayarak arttığı gözlenmektedir. Bunun DP'nin dini köktenci modernleşmeci bir geçmişi olan CHP'ye karşı kullanmaya başladığı 1954'e kadar, Türkiye genelindeki artışla paralel gittiği ve 1960'a gelindiğinde ise daha da hızlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Rakamlarla ifade edilecek olursa, 1950-1954 arasında Türkiye'deki dini derneklerin toplamı 154'ten 809'a çıkarken Kayseri'de 18'e ulaşmış, 1960'da Türkiye genelinde bu sayı 5164'e ulaşırken Kayseri'de 172'i bulmuştur (Yücekök, 1971). Aynı yıllarda, ildeki örgütlenme düzeyinin de Türkiye ortalamasından daha hızlı biçimde arttığı berrak bir şekilde görülmektedir: Türkiye genelinde 1950 yılında 20.868 kişiye bir dernek düşerken, aynı oran Kayseri'de 29.191 kişiye bir dernek seviyesine gelmiş, 1960 yılına

¹⁸⁸ Kayseri merkez ve çevresindeki toprakların önemlice bir kısmının bataklık, alüvyon olması nedeniyle çorak ya da bataklık olduğunu, tarıma uygun olmadığını bu bölümün sosyo-ekonomik yapıya ilişkin kısımlarında belirtmiştik.

gelindiğinde ise Türkiye genelinde dernek başına düşen kişi sayısı 1/2.338 iken Kayseri’de 1/1.359 olmuştur (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4751). Bu oranda, din derneklerinden sonra en büyük paya, kültür dernekleriyle (64), spor derneklerinin(61) sahip olduğu görülmektedir¹⁸⁹. Burada verileri sunarken yararlandığımız kaynaklar, Kayseri’de dernekleşmenin aynı özellikleri 1960’larda da sergilemeye devam ettiğini ortaya koymaktadır¹⁹⁰.

Siyasi parti tercihi 1950’ler boyunca yapılan üç seçimde de DP’nin ezici çoğunlukla kazanması biçiminde kendisini göstermiştir. Bu yıllarda kentin ne derece DP’nin kalesi olduğunu, kentin ileri gelen ailelerinden birinden gelen ve CHP’nin de önde gelen simalarından biri olan Turan Feyzioğlu’nun bile o yıllarda milletvekili seçilebilmek için Sivas’tan aday gösterilmesinden de anlamak mümkündür.

Bütün bunlardan çıkartılabilecek olan sonuç, özel alanında -1930’lara, hatta 1950’lere kadar- kalın, yüksek, koyu renk yontma taştan duvarlı ve sokağa sırtını dönmüş evlerden, çıkmaz, dar sokaklardan oluşan dışarıya kapalı bir İslam kentini vücuda getiren muhafazakarlığa sahip olsa¹⁹¹ da Kayseri’nin hakim bloğu söz konusu muhafazakarlığı (ve

¹⁸⁹ Kültür derneklerinden biri özellikle üzerinde durulmayı hak ediyor. Necip Fazıl Kısakürek tarafından 1948’de İstanbul’da kurulan Büyük Doğu Cemiyeti’nin ilk şubesi Şubat 1950’de Kayseri’de açılmıştı (www.necipfazil.com/biyografi/html). Bu durum, Kayseri’nin dini muhafazakarlık açısından nasıl verimli bir kaynak olduğunu, ya da en azından böylesi bir kimliği anti-komünizmle meşrulaştırıp militan bir siyasal mücadele yürüten Necip Fazıl’ın derneğin ilk şubesini açacak bir ilişki gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, Büyük Doğu derneğinin en azından (doğrudan ya da dolaylı olarak) Kayseri’den Abdullah Gül, Şükrü Karatepe gibi önemli siyasal isimlerin çıkmasında rol oynadığı söylenebilir. Bu iki isim de Büyük Doğu geleneğinden gelmektedir.

¹⁹⁰ Dernekleşme açısından 1968 Türkiye’de 1088 kişiye 1 dernek düşerken, Kayseri’de 781 kişiye bir dernek düşmektedir. Aynı yıl, Türkiye genelinde 4295 kişiye 1 dini dernek düşerken, 337 tane din derneğinin bulunduğu (263’ü cami yaptırma derneğidir) Kayseri’de bu oranın 1719 kişiye 1 olduğu görülmektedir. Hatta, Kayseri’nin söz konusu tarihte din derneği sayısı bakımından Türkiye’de 8. sırada olduğunu da belirtmek gerekir.

¹⁹¹ Korat bu muhafazakarlığı, ticaretle dindarlık arasında sosyo-psikolojik bir bağ kurarak; “Kayseri zaten oldum olası ticaret kaynaklı suçluluk taşıyan insanların kenti olarak dindardı” sözleriyle özetleyerek, bu dindarlığın Cumhuriyet’in kuruluşundan beri pompalanan anti-Hristiyan propagandayla daha da güçlendiğini belirtmektedir (1997: 21).

onun barındırdığı dindarlığı) kamusal alana taşıma noktasında ihtiyatlı olduğu, 1954 sonrasındaki süreçte ise bu muhafazakarlığını açıkça sergilemekten geri durmadığıdır¹⁹².

3.2.2.2 Çalık'tan Bahçecioğlu'na Kayseri'de Belediyeciliğin 1960 Sonrasındaki Gelişimi

3.2.2.2.1 Kayseri Belediyesi'nde Mehmet Çalık Dönemi (1963-1973)

Kayseri'deki kentsel nüfus artışı 1960'ların ilk yarısı ve ikinci yarısında birbirinden oldukça farklılaşan bir seyir izlemiştir. Nüfusun on yılın ilk yarısındaki artış hızı, 1950-1980 arası 30 yıllık dönemin en düşük artış oranı olan binde 34'tür. Türkiye genelinin altında kalan (kentsel nüfus bu zaman aralığında yıllık binde 40.7'lik artış göstermiştir) bir nüfus artış hızına sahip olmasının nedeni, kente il dışından göçmen nüfus çekmek şöyle dursun, kırsal nüfusun bir kısmının Adana başta olmak üzere başka kent merkezlerine akmasını da engellenememiş olmasıdır. 1965'ten sonra il dışından Kayseri'ye gelenlerin sayısı, ilin dışarıya verdiği göçlerden daha fazladır. Bu süreçte (1965-1970 arası), Kayseri'de oturan il dışında doğmuş nüfusun oranının % 6,5'tan % 8,1'e yükselmesi de kentin belli oranda bir göç almaya başladığının göstergesidir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4732). Buna karşın, rakamlar yıllık kentsel nüfus artışı binde 42.8'i bulan Kayseri'nin, Türkiye'nin Batı bölgelerine doğru yaşanan kentleşmenin daha da artan hızına yine de (binde 48,4) yetişemediğini¹⁹³ göstermektedir. Kayseri kent merkezi ise kentsel nüfustaki bu artışların odak noktası olarak iki beş yılın rakamlarını belirleyen bir katalizör olarak buna paralel bir demografik gelişme

¹⁹² Şubat 1960'da Yeşilhisar ilçesi'nde CHP'lilerle DP'liler arasında yaşanan olaylar sonrasında, CHP lideri İsmet İnönü'nün Nisan 1960'da olayları incelemek amacıyla gelmek istemesine karşın Kayseri'ye sokulmamaya çalışılması bu durumun bir göstergesi sayılmalıdır (Korat, 1997: 25; Satoğlu, 1977: 81-82).

¹⁹³ Göçün daha fazla yöneldiği metropollerde hızlı nüfus artışının getirdiği sorunları göz önüne getirdiğimizde bu yetişememe durumunun çok da kötü bir şey olmadığını, hatta Kayseri'nin daha tercih edilir bir tempoda geliştiğini, büyüdüğünü söylemek mümkündür.

seyri izlemiştir. İl nüfusunun 1960'ta % 21.3'ünü barındıran kent merkezinin nüfusu beş yılda toplam % 23.6'lık bir artış göstererek 102 binden 126 bine yükselmiştir. Bunun bir diğer anlamı, kentin il nüfusundaki ağırlığını da % 23,5'a yükseltmiş olmasıdır. Kayseri kent nüfusu 1965-1970 arası dönemde daha da yüksek bir artış göstererek 160 bine ulaşmış (5 yıllık artış toplamı % 27'dir), il nüfusunun % 27.3'ünün yaşadığı bir yerleşme olmuştur (DİE, 1970). Ekonomik canlılığı bölgesindeki kentlere göre daha fazla olsa da, bu dönemde yaşanan nüfus artışı, -büyük sermayenin hızlı gelişmesiyle de birleşerek- kentin geleneksel küçük burjuvazisini göçmenlere karşı loncacılık döneminin dışlayıcı ve gerilimli tavrını takınmasını beraberinde getirmiş ve bu yıllarda kentte yaşanacak büyük toplumsal öfke patlamalarının zeminini döşemiştir.

Bu on yılda nüfusun sosyo-ekonomik özelliklerine bakıldığında, kent merkezinde 1960'da sayısı 30.701 olan ücretlilerin % 34,6 ile en ağırlıklı kesiminin sanayi sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Toplam 10.620 kişiye iş olanağı sunan sanayiye, hizmetler (% 13,8) ve ticaret-bankacılığın (% 13,4) izlediği¹⁹⁴, inşaat sektörünün de % 9,8 ile kentte hatırı sayılır bir istihdam kapasitesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada aynı veriler kent merkezi dışında da önemli bir sanayide çalışanlar kitlesi bulunduğunu göstermektedir. 1970'e gelindiğinde ticaret ve diğer hizmetler sektörlerinin kent merkezindeki istihdamdaki ağırlıklarının artmış olduğu (sırasıyla birincinin payı % 15,7'ye ikincinin payı ise % 25,2'ye çıkmıştır), sanayininse azaldığı (% 29,4'e gerilemiştir), bunun da daha ziyade, il genelinde sanayide yaratılan 9 bine yakın yeni işin 7 bininin kent merkezi dışına kurulan büyük işletmelerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Fakat rakamlar 1960-1970 arası yıllarda ücretli

¹⁹⁴ Sektörlerin buradaki sınıflandırılması bu bölümün başlarında kullandığımıza tam uymamakla (devlet hizmetleri ve serbest meslek sahiplerini bir grupta toplasa, ticaretle bankacılığı birlikte almakla) birlikte, yine de çalışan nüfusun ne tür işler yaptığına ilişkin bize değerli bilgiler sunduğu için kullanışlıdır.

istihdamın hem il geneli hem de kent merkezi nüfusuna oranının gerilemiş olduğunu göstermektedir. Örneğin ücretlilerin oranını kesirsiz söylersek, kent merkezinde % 30'dan 1970'de % 25'e, il genelinde % 42'den % 34'e inmiştir. Buna ek olarak, yalnızca % 8'i kadın olan (ki bu oran 1960'da % 5 idi) ücretli çalışanların, % 6,2'sinin de iyi tanımlanmamış (enformel) işlerle iştigal ettiklerini de belirtmek gerekiyor (Velzen, 1978; DİE, 1970).

Söz konusu on yılın bir özeliği de Cumhuriyet tarihi boyunca daha önce kentte hiç yaşanmamış iki büyük toplumsal olayın yaşanmasıdır. Bunlardan ilki, 17 Eylül 1967'de kentte Kayserispor'la Sivasspor arasında oynanan futbol maçı ve sonrasında yaşanan ve 40 kişinin ölümü ve 300 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan olaylardır. Maç kavgasından sonra olaylar ise Kayserililerle Sivaslılar arasında uzun yıllar sürecek ciddi bir toplumsal gerilime dönüşmüştür. Bunda Kayseri'nin 1965 sonrasında dışarıdan net nüfus alan bir kent haline gelmesinde en fazla Sivaslıların pay sahibi olmasının yattığı söylenebilir.

İkinci büyük toplumsal olay ise 1969'da kent merkezinde yapılmaya çalışılan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) genel kongresinin basılması ve binanın binlerce kişilik gösterici grubu tarafından yakılmaya çalışılması olmuştur. Kongrenin yapıldığı sırada iki cami ve bir okul binasına bombalar atılmış, bunun ardından, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) kongresi, "komünistler camileri bombalıyor!" çığlıkları atan binlerce kişi tarafından basılmıştı. Yazar Fazıl Yalçın (1980: 25) "O günü anımsarken" adlı öyküsünde TÖS kongresine saldırı olayını şöyle canlandırır:

"On binlerce öfke, beş katlı sinemaya saldırıyor, bulabildikleri her şeyi yakıp yıkıyordu. Birer ilk çağ deliği olmuş pencerelerden dumanlı, sisli yalınlar yükseliyordu. Bu deliklerden birinde, yalınlar arasında genç bir öğretmen boğulmuş parça parça sesiyle yurtsever bir marş söylüyor, üzerinde yağan

taş ve şişeleri görmüyor sanki. Marşın boğuk ezgisi, yalımların çatırtısına, onbinlerce öfke-korkunun uğultusuna karışıyor”.

Görüldüğü kadarıyla Kayseri’de 1960’ların ikinci yarısında yoğun bir gerilim söz konusudur ve bu gerilimin temel toplumsal dinamiği esnaf ve zanaatkâr kesiminin İstanbul merkezli büyük sanayi sermayesi karşısında yaşadığı ekonomik gerilemeye ve göçün getirdiği nüfusun sahip oldukları pazar paylarını daraltacağı biçiminde zuhur eden, loncacılık zamanından kalma bir taşra muhafazakârlığıyla örülmüş tepkileridir. Sıraladığımız iki olayda da kırdan kente göç dalgasının kentteki varolan ekonomik yapı ve ilişkileri değişime zorlayan, bu bağlamda özellikle esnaf ve zanaatkâr küçük girişimcilerin etkinlik yürüttükleri alanda daha fazla aktörün bulunmasını beraberinde getiren bir etkiye sahip olmasının önemli payı bulunduğu söylenebilir. Bu anlamda, saldırıya uğrayanlar ya da çatışmanın karşı tarafı kim olursa olsun, çatışma veya saldırının bir ayağı söz konusu küçük burjuva kesimler ve pazara yeni aktörlerin girişinin engellenmesi gibi bir anlam da taşımaktadır. Kayseri’de yaşanan bu olayları, 1970’lerin sonlarında Malatya, Kahramanmaraş, Çorum’da daha tanınmış bir hedef olarak Alevileri hedef seçen geleneksel küçük burjuva kesimlerin ne kadar yıkıcı ve kıyıcı olduğunun ilk göstergelerinden biri biçiminde değerlendirebiliriz. Aslında 1967’deki olayın bir de Sivas ayağı vardı. Kayseri’de 40 kişinin öldüğünün duyulması üzerine Kayserililerin Sivas ekonomisindeki gücünden rahatsız olanların, Sivas’ta bulunan Kayserililere ait dükkanları tahrip ettikleri ya da ettirdikleri belirtilmektedir¹⁹⁵.

¹⁹⁵ *Makus Tarihi Futbolun* başlıklı bir yazısında Hakan Dilek, o dönemin AP Sivas İl Teşkilatı ve Sivasspor Başkanı Hüseyin Yıldırım’ın o günleri şöyle anlattığını belirtiyor (2003): “Maçtan önce Kayseri Valisi’ne telefon açtım. Tedbir alalım dedim. Yetersizdi tedbirler. Bir çok insan panikten öldü. Gece yarısı haber duyulduğunda Sivas ayağa kalkmış. Kayserililer Sivas ekonomisine hakimdiler. Çarşıda dükkanlar, oteller, küçük çapta fabrikalar hep onlarındı. Bunu çekemeyenler vardı. Maçta olanları fırsat bildiler.” Sivas’ta ticaretle uğraşan ve dükkanları yağmalanan tahrip edilen Kayseri’lilerin önemli bir kısmının Sivas’ı terk etmek zorunda kaldığı çokça bahsedilen bir olay olmasına karşın, Kayseri’deki Sivas’lıların kentten ayrılıp ayrılmadığı konusunda somut bir bilgiye ulaşamamıştır.

Kayseri'nin 1960'ların ikinci yarısından itibaren yaşadığı sürecin önceki dönemlerden ne kadar farklı olacağı aslında 1963 ve 1968 yerel seçimlerini karşılaştırdığımızda bile çok rahat biçimde görülecektir. Katılım oranlarına bakıldığında, 1963 seçimlerinde seçmenlerin % 68,3'ü oy kullanırken, 1968'de bu oran sert bir düşüş göstererek % 47,4 olmuştur. DP geleneğinin devamı olan AP'liler 1963'te il genel meclisi oylarında % 55,04'le en yakın rakibi CHP'nin iki katı oy toplarken, katılımın yüzde ellinin altına düştüğü 1968 seçimlerinde % 15'lere kadar gerilemiş ve CHP'yle -ondan ortanın solu çizgisini eleştirerek ayrılan sağ Kemalist- Turan Feyzioğlu'nun Güven Partisi (GP)'nin gerisine düşmüştür. Ama, Kayseri'liler belediye meclisini bu partilerden teşkil ettirecek biçimde oy kullanırken, CHP'li ya da GP'li bir belediye başkanı da seçmemişlerdir. 1963'ten beri belediye başkanlığı yapan Mehmet Çalık'ın partisinin yaşadığı gerilemeye karşın 1968 seçimlerinde koltuğunu korumasını sağlayacak bir oy yüzdesine ulaştığı görülmektedir (www.yerelnet.org.tr/il/il_secim).

Mehmet Çalık dönemi belediyeciliğine bakıldığında, Çalık'ın Osman Kavuncu zamanında temeli atılan imar ve altyapı etkinliğine ağırlık veren, toprak rantının arsa sahipleriyle bölüşülmesine dayalı finansmana önem veren belediyecilik çizgisinin devamcısı olduğu görülmektedir. Kavuncu çizgisinden niteliksel olarak çok fazla farklılık ortaya koymadığı söylenebilirse de 1970'lerde CHP'li belediyeler tarafından “üretici-kaynak yaratıcılık” olarak tanımlanacak olan mal ve hizmet üretiminde kamucu yönelimin ilk örneklerinin Kayseri'de Çalık döneminde başladığı görülmektedir. Halbuki Kavuncu çizgisi bu tür hizmetlerin piyasadan mal-hizmet alımı yoluyla gerçekleştirilmesine, bu sayede de ticaret kesimine kaynak aktarılmasına dayanıyordu.

Çalık döneminde bu yönde yapılan uygulamalardan biri, Belediye Otobüs Tamirhanesi'dir. Daha önce belediyenin sahip olduğu ve o günün koşullarında yetersiz kalmaya başlayan otobüs filosunun bakım ve tamiri sanayide yapılmaktayken, belediye aldığı 55 yeni otobüsle yenilenen filonun genişleyen gereksinimini böyle bir tesisle kendi olanakları ve personeliyle yapmaya başlamıştır. Bu dönem belediye yönetiminin, gereksinim duyduğu mal ve hizmetleri kendisinin üretmesi anlamında üretimi uygulamalarından bir diğeri, Talas Caddesi üzerinde istimlak ettiği geniş arazi üzerinde kurdurduğu asfalt şantiyesidir. Bu tesis belediyenin gereksinim duyduğu asfaltı merkezden ya da piyasadan edinmek yerine kendi kaynaklarıyla üretmesi bakımından önemlidir¹⁹⁶. **Bunun o dönem ve sonrası için önemli bir nedeni, 1960'larda kentsel hizmetlere kaynak ayırmak yerine kaynakları planlı sanayileşmeye, dolayısıyla da yerel sermayeye değil de büyük sanayi sermayesine, devletin sanayi altyapısını geliştirmeye yönelik yatırımlarına yönlendirmeye çalışan merkezi siyasanın sonucu olarak, belediyelere merkezden tahsis edilen ödeneklerin kısılmış olmasıdır. Bu nedenle, üretici-kaynak yaratıcı nitelikteki bu uygulamaların, kamucu bir kaygı ya da perspektiften ziyade, dönemin koşullarının zorlamasıyla başvurulmuş bir yol olduğu anlaşılmaktadır.**

Mehmet Çalık'ın ikinci dönemini (1968-1973) % 63,88 gibi yüksek bir oy oranıyla başlattığı 10 yıllık belediye başkanlığı sürecinde yapılan diğer kayda değer icraatların başında, kanalizasyon şebekesinin yapımı gelmektedir. İller Bankası'nın çeşitli teknik gerekçelerle (mevcut imar planında bulunmaması, kentin su kaynaklarının ve içme suyu şebekesinin yetersizliği) karşı çıktığı için belediye olanaklarıyla yapılmaya çalışılan kanalizasyonun

¹⁹⁶ Daha sonra bu tesisin kapandığı ve asfalt üretiminin Niyazi Bahçecioğlu döneminde aynı mıntıkada kurulan daha modern bir tesisle yürütölmeye devam edildiğı belirtilmektedir.

yanında, Kavuncu zamanında yapılmış ve kent nüfusunun artışıyla, yerleşim alanının genişlemesiyle yetersiz kalan içme suyu şebekesinin yeni su kaynaklarının da devreye sokulmasıyla genişletilmesi projesi de bu dönemde kentsel altyapıya büyük katkısı olan bir çalışmadır. Bunların yanında, önceki dönem imar ve istimlak uygulamalarında fazlaca önemsenmeyen park, bahçe, yeşil alan hizmetleriyle peyzaj düzenlemeleri (özellikle isminin “Şadırvan Mehmet”e çıkmasına neden olan büyük şadırvanlar) kentin yüksek yoğunluklu yapılaşmasının sosyal donatı eksikliklerini hafifleten uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde yaptırılan ya da yapımına girilen iki yeni ticaret mekanı da kentin toplumsal ve ekonomik hayatındaki etkileri bakımından önem taşır. Bunlardan 1967’de Anadolu Fuarı adıyla hizmete giren fuar alanı, o dönemde hem kentin bölgesindeki ekonomik merkez konumunu güçlendirirken, hem de halkın gezme-eğlenme amaçlı kullandığı önemli bir toplumsal mekan işlevi görmüştür. Fuar alanı bu şekilde bir cazibe merkezi olurken, Cumhuriyet meydanında yapımına başlanan yeraltı çarşısının yapımının daha sancılı bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Kentin MİA’sındaki ticari etkinliklerin kalbi konumundaki Kale-içi esnafının yoğun tepkisini çektiği anlaşılan bu çarşının yapımına mimarlar, mühendisler ve Valilik de karşı çıktığından inşaatı zaman zaman durdurulan yer altı çarşısı, ancak daha sonra gelen CHP’li yönetim döneminde tamamlanabilmiştir (Çalışkan, 1995: 161-168).

Çalık her ne kadar önceki seçimde ezici bir oyla kazanmış olsa da 1973 seçimlerine gelindiğinde AP yönetimiyle ters düşmesi ve Valiliğin hazırladığı *1973 İl Yıllığı*’na (Kayseri Valiliği, 1973: 175) göre il nüfusunun % 8’ini (hangi sayıma dayandığı bilinmediğinden sayısı 43-47 bin arasında değiştiği söylenebilir¹⁹⁷) oluşturan gecekondu nüfusa son dönemleri

¹⁹⁷ *Yıllık*’tan il için bahsedilen bu oranın büyük çoğunluğunun kent merkezinde oturmakta olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu kaynakta anılan bütün gecekondu mahalleleri kent merkezindedir.

dışında belediye hizmetlerini götürmek konusunda isteksiz davranmış olması (Dayıoğlu, 1998: 88) önemli rol oynamıştır. Seçime bağımsız aday olarak katılan Çalık, aldığı % 28,30'luk oya karşın, başkanlığı % 39,98 oranında oy alan CHP'li aday Niyazi Bahçecioğlu'na kaybetmiştir. Katılım oranının % 43,34 gibi oldukça düşük bir oranda kaldığı bu seçimde¹⁹⁸, AP'in oy yüzdesi de 31,71 olmuştur (www.yerelnet.org.tr/il/il_secim).

3.2.2.2.2 Muhafazakâr Kayseri'de Modernleşmeci-Sosyal Demokrat Belediye

DP'nin ilk seçim zaferinden beri liberalizmi yerelliğin toplumsal ve kültürel muhafazakârlığıyla birleştiren partilerin egemenliğinde bulunan Kayseri Belediyesi'nin CHP'nin eline geçmiş olmasının çok çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunların en başında da Çalık'ın AP'den aday gösterilmeyince, seçime bağımsız aday olarak katılmış olması gelir. Yerel seçime katılım oranının 1968 ve 1973'te % 50'nin altına gerilemesinin en önemli nedenlerinden biri sayılabilecek olan, geleneksel küçük girişimciliğin kendisini 1960'ların sonunda büyük sanayi sermayesinden ayırmış olması ve o sınıfın temsilcisi konumu gitgide belirginleşen AP'den uzaklaşmasının da CHP'nin Kayseri belediye başkanlığını kazanmasında rol oynadığı anlaşılmaktadır. Lakin, seçime katılım oranının % 47,42 olduğu 1968 seçimlerini göz önünde bulundurduğumuzda, CHP'nin 1973'teki yerel seçim zaferinde başka siyasal ve toplumsal gelişmelerin de rol oynamış olması gerektiği aşîkârdır.

Geleneksel küçük girişimciler seçimde oy kullanmama tavrını sergiler ya da MSP, MHP gibi partilere yönelirken, 1965 sonrasında il dışından ve ilçelerden aldığı göçün etkisiyle çeperlerinde ciddi bir gecekondulaşmanın yaşandığı Kayseri'de, ücretli çalışanların, iyi tanımlanamayan (marjinal diye tanımlanan) işlerle uğraşanların sayısının arttığı

¹⁹⁸ Ancak bunun yalnızca 1973 seçimlerine özgü bir durum olmadığını belirtmek gerekir. Bundan önceki (1968) yerel seçimde de katılım oranı % 47 civarındadır (www.yerelnet.org.tr/il/il_secim).

görülmektedir. Buna paralel olarak, bunların gereksinim ve talepleri kentsel siyasette önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Fakat bu durum, kendiliğinden değil, ortanın solu çizgisine yönelmiş CHP'nin bu kesimi kendisine eklemlenmeye dönük mekan temsili projesi ve onunla şekillenen kentsel toplumsal ittifak şemsiyesi sayesinde gerçeklik kazanmıştır. Bu konunun ayrıntısına girmeden önce kentsel nüfusta ve onun sosyo-ekonomik özelliklerinde yaşanan kimi önemli değişimleri özetlemek gerekiyor.

Başka illerden Kayseri'ye göç edenlerin sayısının ilden dışarıya göç edenlerin sayısından daha yüksek çıktığı (4422 kişilik bir fark söz konusudur) 1965-1970 arasında kent merkezinin nüfusu da 126 binden 160 bine çıkmış, ilde yaşayanların toplam % 27'si burada yaşar duruma gelmiştir. Aynı eğilim 1970-1975 arasında daha da hızlanmış, kent merkezi nüfusunu 207 bine çıkartan en önemli etkenlerden biri, il dışından kente göçün artarak sürmesi olmuştur. Kent merkezinde 1970 yılında doğum yeri başka bir il olan 29 bin kişi otururken bu sayı 1975'te 54 bini bulmuştur (DİE, 1979: 10). Bunun yanında, 1965-1970 arası yıllarda il dışına giden 47.309 kişinin önemlice bir kısmının Avrupa ülkelerine işçi olarak gitmiş olması¹⁹⁹ kentin sonraki yıllardaki gelişimine etki eden olumlu bir dışsal etken olarak altı çizilmesi gereken önemli bir olaydır. Zira, kentte 1960'larda hızlanan sanayi yatırımlarının 1970'lerde de sürmesinde, yurtdışındaki Kayseri kökenli bu işçi kitlesinin dövizlerinin özel bir payı bulunmaktadır. Dönemin hükümetlerinin örgütlenmesinde ön ayak olduğu bu çok ortaklı, büyük ölçekli yatırımlarla Kayseri kentinin nüfus artışı 1970-1975 arasında hızlanarak sürmüştür. Nüfusu 207 bine çıkan kent merkezinin il nüfusundaki ağırlığı da % 30,7'ye çıkmıştır. Bu oran 1980'e gelindiğinde % 36,1 olmuştur. Bunun

¹⁹⁹ Kayseri'nin Avrupa ülkeleriyle 1960'larda yapılan ikili anlaşmalar sonrasında başlayan yurtdışına işçi göçünü en fazla hisseden illerden biri olduğu belirtilmektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4735). Aynı kaynakta, ilden 1974'e kadar yurtdışına bu yolla gidenlerin sayısı 19 bin olarak verilmektedir.

yanında, kent merkezi yakınındaki Hacılar Bucağı ve Argıncık Köyü nüfuslarının da yeni göçmenlerle 10 bini geçerek kentle –idari anlamda olmasa da mekansal anlamda- bütünleşmesini de hesaba kattığımızda, kent merkezinde bu yıllarda yaşanan nüfus yoğunlaşması daha iyi anlaşılacaktır.

Kente yeni göçen nüfusun iktisaden faal olanlarının dörtte birinin fabrika işçiliği, inşaat işçiliği gibi fazla bilgi beceri gerektirmeyen işlerde çalıştığı ve bunların da önemlice bir kısmının arsa fiyatlarının düşük olduğu gününbirlik işe gidip gelme mesafesindeki doğuda Konaklar Köyü, Argıncık kasabası, batıda Ambar Köyü gibi yakın yerleşmelerde inşa ettikleri gecekondularda yaşadıkları belirtilmektedir²⁰⁰ (Somuncu, 1998: 59). Göçle gelen nüfusun önemli bir bölümünün istihdam edildiği imalat sanayisinde 1970-1980 yılları arasında gözlenen büyümeyi nüfus sayımları da çıplak biçimde ortaya koymaktadır. 1970’de 29.601 kişinin iş bulduğu bu sektörde çalışanların sayısı 1980’de 48.860’a çıkmıştır (DİE, 1989).

Erkekleri kentteki ücretli işlerde çalışan bu türden hanelerin, (imalat sanayisinde çalışan 15,5’inin dışında kalan) kadınlarının iktisaden faal olanların önemlice bir kısmının ise ya tarım sektöründeki mevsimlik işlerde çalıştığı, veyahut halı dokuma gibi ev içi üretim işleriyle uğraştığı söylenmektedir. İşgücü kitlesine yeni katılanların -büyük ölçüde kentsel toprak rantının yüksekliği nedeniyle-, yakın köylerde yaptıkları gecekondulara yerleşmesi ve başta kadınları olmak üzere kırsal üretim ve ev-içi üretimle uğraşmaları hem onların işçileşme süreçlerini farklılaştırmış, hem de gecekonduların önemli bir kısmının kente dışsal bir olgu olarak gelişmesini, buranın mekansal dokusunu ve gündelik yaşamını fazlaca etkilememesini

²⁰⁰ Gecekondu olgusu kentte geç ortaya çıkmış olmakla birlikte, daha 1964 yılında “Yapı Enstitüsünden Köşk Dağı mevkiine kadar olan saha”nın iskan ve gecekondu önleme bölgesi olarak plana alındığı belirtilmektedir (Kayseri Valiliği, 1973: 177).

getirmesi bakımından önemli sonuçları olmuştur. Ama, bu dönemde kente göç eden, yerel işgücü piyasasına yeni katılan nüfusun yalnızca bunlarla sınırlı olmadığını da görmek gerekiyor.

Kente göç eden nüfus içinde, kentin bölgesel bir merkez olmasından ve 1960 ve 1970’lerde yaşanan sanayileşme süreçleriyle bu konumun daha da pekişmesinden kaynaklı olarak, gerek kamuda gerekse de özel sektörde gereksinim duyulan nitelikli hizmet sektörü çalışanlarının da önemli bir ağırlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Büyük bir kısmı kamuda olmak üzere, hizmetler sektöründe çalışan bu il dışında doğmuş nitelikli işgücünün 1965-1970 arasında kente gelenlerin % 18,2’sini oluşturduğu belirtilmektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4736). Bunların da gecekondulu yeni göçmenlerle birlikte, (muhafazakâr kesimler ve onların partilerinin savunduğu toplumsal projeler ve ittifak çerçevesinden ziyade) CHP’nin sosyal adaletçiliği ön planda tuttuğu ortanın solu diye ifade edilen siyasal çizgisine yerel düzeyde destek veren önemli bir toplum kesimi olduğu söylenebilir.

Göçle birlikte kentsel siyasette ağırlık kazanan bir diğer kesim olan yeni küçük girişimcilerin de CHP’nin güç kazanmasında pay sahibi oldukları söylenebilir. Geleneksel küçük girişimcilerle öteden beri sorunlu olan ilişkisi düşünüldüğünde, modernleşmeci çizgisini sosyal adaletçi ortanın solu siyasetiyle harmanlayarak sürdüren CHP’nin, yeni ortaya çıkan ve paylaşımına katıldığı kentsel rantlar üzerinde tekel koyma gibi bir vizyona ve bunu sağlayacak örgütlülük düzeyine henüz ulaşmamış durumdaki yeni küçük girişimcilerin (yapsatçı müteahhit, dolmuşçu, vb.) desteğini sağlama konusunda daha başarılı oldukları anlaşılmaktadır. Bu karşılaştırmalı tespit, CHP’nin sözü edilen kesimi büyük ölçüde kendisine eklemlenmiş olduğu anlamına gelmekten çok, onlarla görece iyi bir ilişki düzeyi tutturmuş olduğunu ifade eder. Yaşanan göç ve nüfus artış süreci Kayseri’yi taşıra

durağanlığından çıkarırken, göç edenlerin kentteki ekonomik toplumsal konumunu güçlendirmeyi, kadim durağanlığın bozulmasından rahatsız olanlarca kuşatılan milliyetçi-muhafazakâr sağ partilere (en önemlisi de taşrada açıkça sergileyemediği liberal bir kimliğe sahip olan AP'nin böyle bir kuşatmada kaldığı söylenebilir) göre daha inandırıcı biçimde vaat eden CHP'liler –katılımın düşüklüğünden de yararlanarak- seçmen desteğini 1970'lerde % 40'lara çıkartacak bir büyüme yaşamıştır. Bütün bunlar sonucunda, CHP'li belediye meclisi üyeleri arasında esnaf-zanaatkâr ve tüccarların diğer partilere göre daha düşük²⁰¹, eğitilmiş ve uzmanlık sahibi nitelikli hizmet sektörü çalışanlarının (gazeteci, avukat, doktor, öğretmen, bürokrat kökenli) daha yüksek oranda çıkması biçiminde kendisini dışa vurmuştur.

1973 ve 1977 seçimleri sonrası oluşan belediye meclis üyeleri arasında sendikacıların sayısının yüksekliği de dikkat çekicidir. Bahçecioğlu'nun birinci başkanlık döneminde 4 olan sendikacı sayısı (3 CHP, 1 AP), ikinci dönemde 3 olmuştur (2 CHP, 1 AP). Sayının daha önceki ve sonraki on yıllarda bir daha görülmeyecek olan yüksekliğini dönemin yerel ve ulusal düzeyde hakim olan toplumsal ve siyasal eğilimlerinin²⁰² bir yansıması olarak değerlendirmek olanaklıdır (bu dönem belediye meclis üyelerinin meslek bilgileri için bakınız, Dayıoğlu, 1998: 95). Bu henüz günümüzdeki kadar bürokratlaşmamış sendikacıların

²⁰¹ CHP, yeni küçük girişimci kesimlerden belediye meclisinde en fazla temsilcisi bulunan müteahhit-inşaat mühendisi (ikisi yapsatçılık düzeninde neredeyse özdeştir, hele söz konusu inşaat mühendisi belediye meclisi üyesiyse bu özdeşlik daha da kesindir) sayısı açısından da AP'nin gerisine düşmesine karşın, Bahçecioğlu ile birlikte üç tane müteahhit-inşaat mühendisine sahiptir. Bahçecioğlu'nun seçimden önce söz verdiği üzere dolmuşçulara ruhsat vermesi (Çalışkan, 1995: 184) de CHP'nin bu dönemde yeni küçük girişimcilerle nasıl bir ilişki düzeyi tutturduğu konusunda aydınlatıcı bir göstergedir.

²⁰² Kayseri'de imalat sanayisinin gelişkin olması ve ücretli çalışanların sayısının kent nüfusunun 4'te 1'ini bulmuş olmasının maddi zeminini oluşturduğu bu eğilimleri, Keynesçi iç pazar genişlemesine dayalı planlı kalkınmacılık anlayışının getirdiği hak ve özgürlükler çerçevesiyle kentin ilk olarak 1960'ların ikinci yarısında tanıştığı grev ve işçi eylemleri, kentte örneğin 1973'de SSK'ya kayıtlı 30.173 işçiden 10.659'unun örgütlü olduğu 28 sendika şubesinin bulunması, bu dönemde ülke genelinde esen emek yanlısı sosyal adaletçi, sosyalizan rüzgarların sendikaları önemli bir konuma getirmesi diye özetleyebiliriz.

özellikle emek yanlısı-reformcu bir söylemi tutturmaya çalışan “ortanın solu” CHP açısından kentte yoğun biçimde yaşanan sanayileşmeyle yeni işçileşen geniş bir kesimle kurulan taban ilişkileri açısından oldukça önemli figürler olmaları beklenir.

CHP’li yönetimle birlikte Kayseri’de belediyeçiliğin nasıl bir gelişim izlediğine baktığımızda, öncelikle AP’li belediyeden CHP’liye geçişin ciddi bir kopuş olduğunu söylemenin olanaklı olmadığını söylemek gerekir. Çalık zamanında ilk örnekleri görülen kendi kaynaklarıyla iş yapma, yeni bütçe kaynakları yaratma, sunulan mal ve hizmetlerin kamusal olarak üretilmesi gibi üretici-kaynak yaratıcı belediyeçilik anlayışının daha gelişkin hale getirildiği anlaşılmaktadır. Fakat, Çalık’tan farklı olarak elektrik, içme suyu hizmetlerini geliştirmek için yapılan büyük altyapı yatırımlarında İller Bankası kredilerinden yararlanıldığı da görülmüştür.

CHP’nin (ve adayının) seçimi ortanın solu siyasetiyle yüzünü emekçi kesimlere dönerek kazanmış olmasının bu yıllardaki belediyeçilik pratiğinde bir değişikliğe yol açıp açmadığına gelince, onun farklılığını kimi toplu tüketim kalemlerinin kolektifleştirilmesi ve yeni kolektif tüketim kalemlerinin geliştirilmesi ve kentsel hizmetlerin gecekondü alanlarına daha düzenli ve yeterli miktarda götürülmesi noktasında görmek mümkündür. Emeğin yeniden üretimi işlevi gören kolektif tüketim hizmetlerinin Kayseri belediyesinde bu şekilde önem kazanması, ücretli nüfustaki artış ve modernleşmeyi (kapitalist toplumun salt ekonomik-teknolojik değil sosyo-kültürel boyutlarda da gelişmesini) emek yanlısı, reformcu bir çizgiyle birleştiren CHP’nin belediye yönetimini kazanmış olması birbiriyle içsel ilişki içinde bulunan gelişmelerdir ve 1970’lerin Kayseri belediyeçilik tarihinde farklı bir dönem olarak anılmasını gerekli kılar.

Söz konusu farklılıkları yaratan toplu tüketim hizmetlerinin kolektifleştirilmesi ve çeşitlendirilmesi konusunda yapılanların başında belediye ekmek fabrikasının kurulması gelmektedir. Bir Alman firmasına Karpuzatan mevkiinde²⁰³ yaptırılan fabrikanın bedelinin borçlanma yoluyla karşılandığı belirtilmektedir (Çalışkan, 1995: 184). Artan ücretli nüfusun önemli bir tüketim kaleminde belediyeyi düzenleyici ve yaşam maliyetini azalttığı için dolaylı ücret anlamına gelen bu yatırımdan çok daha kapsamlı bir iş ise “Merkezi Isıtma Projesi”dir. Kendisiyle yaptığımız görüşmede Bahçecioğlu, Romen danışmanlık firması “Romconsult” tarafından, fizibilite raporu ve avan projesi hazırlanan ve Keykubat Dağı’nın doğu tarafına Isı Santralinin temeli atılan projenin sonraki süreçte 12 Eylül darbesiyle rafa kaldırıldığını belirtmiştir. Bahçecioğlu yönetimi döneminde (1970’lerde) aynı bağlamda yapılan diğer iki önemli yatırım sağlık alanındadır. İkisi de Fuar alanı içinde karşılıklı olarak inşa edilen ve açılışı 1977 seçimleri öncesinde yapılan bu yatırımlar, belediye hastanesi ve doğumevidir (Çalışkan, 1995: 184-185).

CHP’nin kentsel siyasetteki farklılığının en bilinen boyutu olarak ele alırsak, o dönemde özel bir vurguyla seslendiği ve yerel seçim başarısında pay sahibi olduğunu belirttiğimiz gecekondulu mahalleleri, Bahçecioğlu’nun başkanlık döneminde içme suyu, elektrik, yol gibi altyapı hizmetleri bakımından çok daha yaşanabilir kıldığını söyleyebiliriz. Kayseri’ye yeni gelmiş ve büyük ölçüde işgücü piyasasında yer alan nüfusun -toplumsal yeniden üretimlerinin maliyeti anlamına gelen- kentsel yaşam maliyetlerini belediye hizmetleriyle ucuzlatan bu pratiğin, kentte 1960’lardan beri artış gösteren sosyo-mekansal adaletsizlikleri hafifletici bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Bahçecioğlu yönetiminin, CHP’li belediyelerin o

²⁰³ Kentin futbol takımı Kayserispor’un Karpuzatan’daki tesislerinin de yine bu dönemde yapıldığı belirtilmektedir (Dayıoğlu, 1998: 93)

dönemki birlikçi-bütünlükçü belediyeçilik ilkesiyle uyumlu bir çizgi tutturduğunu gösteren bu hizmetlerin, onun, katılım oranının % 49,61'e yükseldiği 1977 seçimlerini daha yüksek bir oy oranıyla (% 39,98'den % 49,67'ye) kazanmasını getiren (www.yerelnet.org.tr/il/il_secim) önemli etkenlerden biri olduğu kabul edilmektedir²⁰⁴ (Çalışkan, 1995: 187).

CHP'nin 1970'lerde kitle desteğini % 40'lara çıkartarak seçimlerde birinci parti olmasını sağlayan ve Türkiye kentlerinde sosyal belediyeçiliğin ilk örneklerini beraberinde getiren emek yanlısı, sosyal adaletçi ortamın solu siyasetinin yanında, geleneksel olarak temsil ettiği modernleşmeci çizgiyi vurgulayan işlerin de yapıldığı görülmektedir. Bunların başında, kentin merkezi meydanı sayılabilecek olan Cumhuriyet meydanının Park Caddesi tarafındaki Atatürk heykelinin –1935'te Tavlasunlu Nazmiye Hanım tarafından yapılmıştır- yakınlarına, CHP'nin 1970'lerdeki sol modernleşmeci anlayışıyla yapılmış ikinci bir Atatürk heykelinin dikilmesi gelmektedir. Yapım masraflarının halktan toplanan paralarla karşılandığı belirtilen (Çalışkan, 1995: 185) bu heykelin kentte daha sonra uzun sürecek bir anlamlandırma mücadelesinin odağında yer aldığı anlaşılmaktadır. Kentin ekonomik ve toplumsal açıdan en merkezi, siyasal açıdan en kamusal mekanı üzerine verilen bu mücadele kapsamında 1980 sonrasında yapılanlar, CHP'li belediyenin 7 yıllık pratiğinin kolektif hafızasından silinmesi çabası olarak da değerlendirilebilir.

Yeni heykel yüzünden meydana kaldırılmış bulunan büst, 19 Aralık 1981'de -askeri cunta koşullarında- Mustafa Kemal Bulvarı üzerindeki belediye binasının önüne konmuş, Cumhuriyet Meydanı'na ise Hürriyet Gazetesi'nin yaptırdığı bir büst dikilmiştir. Bunlar, CHP'nin sivil, modernleşmeci sol Kemalizm'inin göstergesi yerine, 12 Eylül darbesinin

²⁰⁴ CHP'nin oylarındaki bu artış yalnızca belediye başkanlığı düzlemiyle sınırlı kalmamış, partinin belediye meclis üyesi seçiminde 1973'teki % 43,21'lik oy oranının da 1977'de % 48,33'e çıktığı görülmüştür.

muhafazakâr küçük girişimci kesimlerle iyi ilişkilere dayalı hegemonya stratejisinin ürünü olarak, resmi (devletlü), sağ Kemalizmin göstergesinin alması biçiminde değerlendirilebilir. Ne var ki, CHP'li belediyenin diktiği anıtın açtığı tartışma bununla da kalmamış, söz konusu anıta rakip veya onun yerini alacak yeni bir heykel yaptırmak için 1980'lerde valinin başkanlığında, belediye başkanı, ticaret ve sanayi odası başkanları ve bazı daire müdürlerinin öncülüğünde kentte Atatürk Anıtı Yaptırma Derneği adıyla bir dernek bile kurulmuştur. Devlet yönetimiyle sermaye çevrelerinin birlikteliğini yansıtan bu dernek yerel halktan topladığı paralarla 1984'te meydana yeni bir Atatürk anıtı dikmiştir. Atatürk'ün at üzerinde görüldüğü iki heykel arasındaki fark pekçok konuya temas eden ciddi bir siyasi yaklaşım farkıdır. Birincisinde Atatürk figürü ne yaptıysa halkıyla yapmış bir lider olarak daha halkçı biçimde resmediliyorken, ikincisinde bir kurtarıcı, tek adam biçiminde otoritenin simgesi olan bir figür olarak sunulmaktadır. Sonrasında heykelleri ve onun imlediği modernleşme tarihine ilişkin yaklaşım farklılıkları üzerine yapılan simge mücadelesi -ki bir ideolojik-kültürel mücadele olarak mekanın toplumsal üretiminde oldukça önemli bir yere sahiptir-, 1990'larda da RP'li belediye başkanı Şükrü Karatepe'nin Atatürk Anıtı ve Saat Kulesinin meydanın merkezinden kaldırılması konusunda bir plan hazırlanmasıyla devam etmiştir.

Bahçecioğlu yönetimindeki Kayseri Belediyesi'nin 1970'lerdeki yedi yıllık pratiğinde yer tutmuş diğer önemli işler ise, kentin yeni bir (nazım) imar planının yaptırılması, elektrik ve içme suyu şebekelerinin (İller Bankası'ndan sağlanan kredilerle) geliştirilmesine yönelik iki kapsamlı projenin yürürlüğe konmasıdır. Kentsel altyapının kapsamlı biçimde geliştirilmesine dönük iki projenin tamamlanması 1980 sonrasına sarmıştır (Dayıoğlu, 1998: 92-93). Çeşitli haksız rant yaratma söylentileri nedeniyle müellifinin işine son verilen (Çalışkan, 1995: 184) plan faaliyeti sonucunda, doğuda Mimarsinan ve Alparslan mahalleleri,

istasyonun doğusundaki Mevlana mahallesi ve Kuzeyde Şirinevler mahallesi planlı yerleşim alanları olmuştur (Somuncu, 1998: 59). Yüksel Taşçı tarafından yapılan 1975 tarihli bu plan, MİA'ya ticaret ve yönetim işlevi yüklemekte, kentsel alanın tek merkez etrafında doğrusal biçimde gelişmesini öngörmekte, kullanım alanlarına göre kentin batısını sanayi, doğusunu konut dışı kentsel çalışma alanı, güneyini bağevi geleneğine uygun bahçeli evler biçiminde ayrıştırmakta, merkezinde ise yüksek bloklu yapılaşma ve geniş cadde ve bulvarlardan oluşan bir kentsel gelişme (Kocatürk-Özcan, 2002: 51) (*yani otomobil ve rant merkezli planlama*) anlayışı yatmaktadır. Bunların yanında, peyzaj düzenlemesi bakımından önceki belediye zamanında başlayan yeşil alan çalışmaları ve park yapımı işleri sürdürülerek kente yeni park ve dinlenme alanları kazandırılmış, Çalık'a "Şadırvan Mehmet" lakabını getiren devasa şadırvanların bir kısmı ise kaldırılmıştır.

Görevine 12 Eylül askeri darbesinin ardından son verilen CHP'li yönetimle birlikte Kayseri belediyeçilik tarihinde bir kopuş yaşanmamış olsa da öncesindeki belediyeçilik örneklerinden kimi açılardan farklılıkları bulunan yeni bir anlayışın hayata geçirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu farklılıklar temelde, belediyeçiliğin dayandığı kentsel toplumsal ittifakların değişmesinden kaynaklanmıştır. DP'den beri hakim olan ticaret burjuvazisi-toprak sahipleri-geleneksel küçük burjuvazi ittifakı 1960'larda ulusal ve yerel ölçekte yaşanan kimi ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeyle²⁰⁵ bozulmaya başlayınca, geleneksel olarak orta ve alt düzey bürokratlarla kamu işletmelerinde işçi-memur statüsünde çalışanları çatısı

²⁰⁵ Bu gelişmeler başlıklar halinde şu şekilde sıralanabilir: metropoldeki büyük sanayi sermayesiyle Anadolu'nun küçük-orta ölçekli sermayesi arasındaki çelişki; sanayileşmenin yerellikte bir yandan geleneksel küçük girişimcileri mülksüzleşme tehdidine maruz bırakması bir yandan da ücretli kesimleri genişletmesi; kentin göç almaya başlaması; bütün bunların sonucunda küçük burjuvazinin 1960'ların sonlarında yaşanan Kayserispor-Sivasspor maçı sonrası yaşanan kanlı olaylar, TÖS kongresinin basılması gibi büyük boyutlu toplumsal olaylarla uç veren tepkilerinin taşıyıcısı olan milliyetçi ve muhafazakâr partilerin ortaya çıkışıyla siyasetin sağında yaşanan saçaklanma.

altında toplayan CHP, modernleşmeciliğine eklediği sosyal adaletçi siyasal söylemiyle, kentin yeni sakinleri olan, sanayi ve hizmet sektörlerinde ücretli statüsünde çalışan ve çoğunlukla gecekondu bölgelerinde yaşayan yeni işçileşen kesim ya da kendi hesabına uzmanlık mesleklerini icra eden yeni küçük burjuvaziyi kendisine eklemleyerek yerel iktidarı kazanmıştır. Hakim kentsel ittifakın bu şekilde farklılaşması, yedi yıllık CHP'li yönetim döneminde belediyecilik pratiğinde de işgücünün yeniden üretimine dönük işlerin önem kazanmasını ve modern bir kent kültürünün ön plana çıkartılmaya çalışılmasını gündeme getirmiştir.

3.2.3 Kayseri'nin Belediyecilik Bağlamında 1980'den 1990'lara Gelişimi

3.2.3.1 Kayseri'nin 12 Eylül ve ANAP'la Yeniden Muhafazakârlaşması

Dışsal bir etken Kayseri'nin 1960'larda başlayan ve 1970'lerde CHP'li bir belediye yönetiminin kentsel siyasete egemen olmasını getiren toplumsal ve siyasal gelişimi 1980'lerde tersine çevirmiştir. Bu etken tahmin edilebileceği üzere 12 Eylül'dür. Bu yüzden de bu bölüme, kentin 1980'lerdeki toplumsal, ekonomik, siyasal gelişimini belirleyen bu etkeni değerlendirerek başlamak daha doğru olacaktır.

Türkiye'de 1970'lerin sonlarında yaşanan ekonomik ve siyasal krizin sorumlusu olarak solun gelişmesini gören ve bu krizden çıkışın yolu olarak benimsenen 24 Ocak kararlarının kararlı biçimde uygulanması görevini üzerine alan 12 Eylül askeri darbesi ve sonrasında kurulan cunta yönetimi, CHP'nin ulusal ve yerel düzeylerde temsil ettiği toplumsal ittifakın önünü kesmiş ve milliyetçi hareketin savunageldiği Türk-İslam sentezini benimsemiştir. Bu durum, 12 Eylül sonrasında, tekelci sermaye-yerel ticaret sermayesi-küçük girişimciler arasında Kayseri'yle sınırlı olmayan yeni bir "kentsel" ittifakın şekillenerek, güç kazanmaya

başlaması sonucunu doğurmuştur. Lakin, her ne kadar bunun Kayseri’de ne şekilde tezahür ettiğini (paralel ya da tersi yönünde) net biçimde ortaya koymak eldeki kaynaklarla güç olsa da²⁰⁶ unutulmaması gereken bir nokta, ikinci bölümde belirttiğimiz gibi 1970’lerin sonlarında ortaya çıkan kimi dinamikler bu ittifakın zeminini döşemiş olduğu gerçeğidir. Daha açık bir ifadeyle, büyük sermaye ve küçük girişimcilik arasında kentsel alanlarda kurulan ve 12 Eylül darbesinin ardından hükmünü yürütmeye başlayan ittifakın bir nedeni, bu askeri müdahalenin sol hareket ve işçi sınıfının toplumsal gücünü kırmaya (bu arada yeni belediyeçilik hareketinin zeminini oluşturan birikimleri de tasfiye etmeye) çalışması iken, bir diğer nedeni böylesi bir çabayı MHP, MSP gibi aşırı sağcı siyasal temsilcileriyle öteden beri talep eden geleneksel küçük burjuvazinin tepkisel biçimde savunduğu “anti-modern”, “anti-kapitalist” “alternatiflerin” de çeşitli iktisadi ve siyasal dinamiklerin etkisiyle bir biçimde bastırılması, emilmiş olmasıdır.

Askeri cuntanın yönetime el koyduktan sonra yaptığı işlerden biri ülke genelinde tüm belediye başkanlarını görevden almak ve belediye meclislerini feshetmek olmuştur. Bu bağlamda, 25 Eylül’de CHP’li başkan Niyazi Bahçecioğlu’nu görevden alan cunta, Kayseri Valiliği görevini yürüten Fevzi Yetkiner’i vekaleten belediye başkanlığına atamıştır. Feshedilen belediye meclisinin yeniden oluşması içinse, 1984 yerel seçimlerine kadar beklemek gerekecekti.

Belediye başkanlığı görevini valilikle birlikte yürüten Yetkiner’in, toplu taşıma, içme suyu, çöp toplama, çevre temizliği gibi rutin belediyeçilik hizmetlerinin dışında pek yeni bir

²⁰⁶ Bu konuda elimizdeki önemli bir veri, Cumhuriyet Meydanı’na CHP’nin 1976’da diktiği anıta rakip veya onun yerini alacak yeni bir heykel yaptırmak Atatürk Anıtı Yaptırma Derneği’nin kurulmuş olmasıdır. Bu dernek valinin başkanlığında, belediye başkanı, ticaret ve sanayi odası başkanları ve bazı daire müdürlerinin öncülüğünde yerel halktan -ki bu çoğu zaman esnaf ve zanaatkarlara tekabül eder- para toplayarak açılışı 1984’te yapılan yeni bir atlı Atatürk anıtını meydana dikmiştir.

şey yapmadığı anlaşılmaktadır (Çalışkan, 1995: 189-190). Bu dönemde, rutin işlerin dışında yapılan iki işten biri, 1950'lerden beri sebze pazarı olarak kullanılan Kale-içinin boşaltılması ve semt pazarları yönetmeliği çıkartılarak semt pazarlarının kurulmasıdır. Bunun gibi merkezi yönetimin emirleri doğrultusunda yapılan bir diğer iş ise belediyenin %72 hissesine sahip olduğu elektrik şirketinin Türkiye Elektrik Kurumu'na devredilmesidir (Dayıoğlu, 1998: 96-97). Elektrik şirketinin -salt Kayseri'yle de sınırlı olmayan- söz konusu devri belediyeyi önemli bir özkaynak kaleminden mahrum bırakması bakımından, onun merkezi yönetime bağımlılığını arttıran bir düzenleme olmuştur. Dayıoğlu, yerelindeki bazı işadamları ve sanayicilerin de bu devir işlemine el altından destek verdiklerini belirtmektedir (1998: 97). Vali Yetkiner, Mart 1983'te vekaleten yürüttüğü belediye başkanlığı görevini Kayseri'li işadamı Yalçın Besceli'ye devretmiştir. Fevzi Yetkiner'in önerisi ve İçişleri Bakanlığının onayıyla vekaleten belediye başkanlığına atanan Besceli, bir yıl süren görevi sırasında rutin hizmetler dışında yeni ve farklı bir hizmet/iş yapmamıştır (Çalışkan, 1995: 191).

Askeri cuntanın yasama, yürütme erkini yeniden parlamenter sisteme bıraktığı Kasım 1983 genel seçimlerinden zaferle çıkan ANAP, bu başarısını Mart 1984'te yapılan yerel seçimlerinde de sürdürmüş ve büyük ve orta ölçekli kentlerin neredeyse tamamında belediye yönetimlerini ele geçirmiştir. Kayseri de bu kentlerden birisidir. Belediye Başkanlığı'nı ANAP'lı Hüsamettin Çetinbulut %45,51'le kazanırken, partisi de belediye meclisi seçiminde aldığı %45,41'lik oyla mecliste üçte ikilik (36'da 24'ü ANAP'lıdır) bir çoğunluğa ulaşmıştır. Bu seçimin dikkat çekici bir özelliği, katılım oranının %89,39 gibi, 1970'lerle kıyaslandığında hayli yüksek bir düzeye ulaşmış olmasıdır (www.yerelnet.org.tr/il/il_secim).

CHP'li belediye döneminde yapılan Atatürk heykeli üzerinden Kayseri'de bir tartışma ekseninin kurulduğunu daha önce belirtmiştik. CHP'li yönetimden beri belediyenin başına

geçen ilk sivil yönetim olarak, Çetinbulut yönetimi büyük sermaye-küçük girişimcilik-cunta ittifakının yeniden ön plana getirdiği milliyetçi-muhafazakâr duyarlılığı, ekonomik liberalizminin toplumsal desteği haline getirmeye çalışan ANAP'ın genel stratejisinin yerellikteki parçası olarak öncülük eden aktörlerden biri olmuştur.

Belediyenin yaptığı ilk işlerden biri bu yüzden yeni Atatürk anıtının yerel halktan toplanan 30 milyon lirayla yapılıp, Cumhuriyet Meydanı'na dikilmesidir. CHP döneminde yapılan halkının kurtuluş mücadelesine önderlik eden “Kalpaklı-Kuvayı Milliyeci” Atatürk imgesinin yerini, yüksek bir kaide üzerine oturtulmuş asker üniformalı, bir otorite figürü olarak resmedilmiş Atatürk heykelinin almış olması manidardır. CHP'lilerce 1970'lerde dikilen ve milliyetçi-muhafazakar çevrelerin “komünist işi” diye eleştirdikleri, “kuyruklu Atatürk heykeli” diye dalga konusu ettikleri anıt, 1995'te altında dönemin valisi Saffet Arıkan Bedük'ün de imzası olan bir kurulun kararıyla meydandan fuar alanına kaldırılırken, 1935'te yapılan heykel ise Büyükşehir Belediye binasının önüne taşınmıştır (Karatepe, 2001: 191). Kalpaklı Atatürk heykelinin kaldırılması 1970'lerin Kayseri'sinden, sosyal demokrat belediyeciliğinden kentte kalmış tek simgenin ortadan kalkması anlamına gelecektir. Cumhuriyet Meydanı'na yeni dikilen 15,80 metre yüksekliğindeki heykelin ise, aslında olgusal olarak 12 Eylül sonrasında kentte kurulan ittifakın en önemli simgesi olduğu söylenebilir. Heykelin yapımına öncülük etmiş olan Atatürk Anıtı Yaptırma Derneği'nin başında halen askeri cuntanın vesayetinden kurtulamamış olan merkezi yönetimin valisi²⁰⁷, onun altında ise belediye başkanı, ticaret ve sanayi odası başkanları ve bazı daire müdürleri yer almıştır (Çalışkan, 1995: 192). Dolayısıyla, 1984'ün sonlarında meydana yeni heykeli diken derneğin,

²⁰⁷ Askeri cuntanın başı olan Kenan Evren Cumhurbaşkanı koltuğunda oturmakta ve Milli Güvenlik Konseyi'nde cuntanın diğer önemli isimlerinin ve askerlerin ağırlığından dolayı mülki idare amirleri, yargı organları, üniversiteleri gibi merkezi yönetim kurumlarında yöneticilerin atanmasında söz konusu vesayetin 1984 yılında büyük ölçüde sürdüğü söylenebilir.

cunta döneminden beri Türk-İslam sentezini benimsemiş devlet ricalinin²⁰⁸, milliyetçi-muhafazakâr bir zeminde, yerel sermaye çevreleri ve belediyeyle içinde bulundukları uzlaşmanın bir işareti olarak değerlendirilebilir. Fakat, bu yine de bir uzlaşmadır. Yerelliğin milliyetçi-muhafazakârlıktan ne anladığı ise daha sivilleşmiş bir siyasal iklime geçildiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin Atatürk heykeli kadar siyasallaşmamakla birlikte, bu dönemde mekanın toplumsal üretimi açısından değinilmesi gereken bir yapı UNESCO'nun "Sinan Yılı" ilan ettiği 1987'de açılışı yapılan Mimar Sinan Parkı ve mimarın park içinde yapılan heykelidir. Kayseri'nin Ağırnas köyünde doğmuş olan Mimar Sinan'ın isminin kentin merkezindeki en büyük parka verilmesi ve buraya bir de heykelinin dikilmesi ve heykelin arkasına fon oluşturan kapı figürünün karşıdan bakıldığında bir hilal şekli oluşturmaları yerellikte egemen olanların mekan temsilinin ne olduğunu, yani kendilerini hangi değerler, kimlik üzerinden (Kayserililik, Cumhuriyet öncesi tarih ve dindarlık) tanımladığını daha saf bir biçimde göstermektedir. Bu düzenlemeler aynı zamanda 12 Eylül'den sonra Kayseri'de mekan üretimine yön veren güçlerin nasıl bir toplumsal yeniden üretim sistemini hedeflediklerini de göstermektedir. Milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin geniş alanı içinde, Kayseri'nin mekan temsilinde, ANAP'lı belediyenin ilk dönemine kadar önce devletçi-milliyetçi ton ön plana çıkmış, daha sonra yerel kimlik ve muhafazakârlık vurgusu ön plana geçmiştir. Kent de 1970'lerdeki egemen sol mekan temsilinin devlet ve büyük sermaye-küçük girişimcilik ittifakıyla bastırıldığı koşullarda, kamusal alanını yeniden yorumlayan bu ideolojik salınımlara göre anlamlandırılır ve deneyimlenir olmuştur.

²⁰⁸ Devlet bürokrasisinin reformcu bir nitelik kazandığını belirttiğimiz 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ise yerel sermaye kesimlerinin modernleşme yanlısı olanlarının öne çıktığı söylenebilir. Örneğin 1 Aralık 1960'da *Devrim* adlı bir yerel gazete yayınlanmaya başlanmıştır (Satoğlu, 2002: 86). Bu gazetenin imtiyazını 1962'de alan -ve 1965'ten sonra da Akın isimli bir gazete çıkaran- Hacı Ali Şapçı'nın 1977 yerel seçimlerinde AP'nin MHP'ce desteklenen başkan adayı olması (Çalışkan, 1995), Kayseri'nin Türkiye'de özellikle de "merkezi devlet"ten esen siyasi rüzgarlara nasıl kolaylıkla adapte olduğunun bir diğer göstergesi olarak kaydedilebilir.

Bu dönemde yerel siyasette hangi kesimlerin ne ölçüde etkili olduklarını tüm belediye meclisi üyelerinin fiilen uğraştıkları mesleki konumlarından kalkarak yorumlamak da mümkündür. Belediye meclisindeki ANAP'lı üyelerin mesleklerine ayrıca bakmanın, Çetinbulut başkanlığındaki belediye yönetiminin arkasındaki yerel toplumsal ittifakı daha açık biçimde ortaya koymak açısından yararlı olacağı da besbellidir. Söz konusu göstergeler aynı zamanda, 1970'lerdeki yerel toplumsal güç dengesinin 1980'lerde değişip-değişmediği, değişti ise hangi kesimlerin (kenti değişim değeri olarak görenlerle, kullanım değerine göre değerlendirenler) lehine gelişmiş olduğunu anlamak açısından da bize bilgiler verecektir.

Çetinbulut başkanlığındaki 1984-1989 döneminde belediye meclis üyeliği yapmış 44 kişiden 40'ının mesleki kökeni ve ne işle uğraştığının bilgisine ulaşılmıştır. En güçlü kesim, inşaat sektöründe yer alan ve ağırlıkla yap-satçılıkla uğraşan inşaat mühendisi, elektrik mühendisi, mimar ve müteahhitlerdir. Bunlar belediye meclisinin yaklaşık beşte ikisine denk düşen 16 kişidir. Bu gruba ticaretle uğraşan ve 8'i tüccar olmak üzere 10 kişilik esnaf-tüccar ekibi takip etmektedir. ANAP'lı meclis üyelerinin fiilen geçimlerini sağladıkları işlere bakıldığında ise, yerel siyasette kenti değişim değeri olarak gören bu iki kesimin arasındaki güç dengesi ortaya çıkmaktadır. ANAP'lıların 7'si tüccar, biri pazarlamacı olmak üzere 8'i ticaret sektöründen gelirken, belediye başkanı da dahil toplam 8 meclis üyesinin de inşaat işleriyle uğraştığı görülmektedir²⁰⁹.

Temsil bakımından 1977 seçiminden sonra oluşan mecliste, avukatların sayısı 5 iken 1984'te bu sayı 3'e gerilemiş, doktorların sayısı ise 1'den 3'e çıkmıştır. Bunun yanında, eğitilmiş, uzmanlık sahibi küçük burjuvazinin yerel meclisteki ağırlığında oransal olarak (37'de

²⁰⁹ ANAP'ta bunların yanında, 3'ü makine, 1'i elektrik olmak üzere 4 mühendisin bulunması da sanayi sektöründen gelenlerin de belli bir ağırlık kazanmış olduğu biçiminde yorumlanabilir.

6'dan 44'te 6'ya) bir gerileme söz konusudur. Eskiye göre, daha önemli bir fark ise bu kesimden gelen meclis üyelerinin artık ağırlıkla sağ partilerden geliyor olmasıdır. Bu durum, modernleşmeciliği sosyal adaletçilikle birleştiren sol Kemalist CHP çizgisinin bu kesimler üzerindeki güçlü etkisini 12 Eylül sonrasında yitirmesi olarak yorumlanabilir. Ulaştığımız kaynaklardan hareketle, belediye meclisinde sanayi sektörüyle ilintili insanların meslekleri açısından da ciddi bir değişiklik yaşandığı söylenebilir. CHP'li yönetimin ikinci dönemi olan 1977-1980 arasında belediye meclisinde bu sektörden yalnızca 3 sendikacı bulunurken, 1984'te seçilen mecliste -her ne kadar 1'i aktif, 2'si emekli üç işçi kökenli üye bulunmakla birlikte- sanayi sektörünü 3 makine mühendisinin temsil ettiği görülmektedir. Ara bir sonuç olarak, 1970'lerde de belediye meclisinde ticaret kesimi, yap-satçılar arasında bir denge bulunurken yeni küçük burjuvazi ve sendikacılar siyasi açıdan CHP'nin yönetimde olmasından kaynaklı olarak merkezi bir konumda bulunmakta iken, 1984'ten sonra oluşan mecliste tüccarlar ve inşaat sektöründeki küçük ve büyük yap-satçılar ezici bir ağırlık yakalamış, bu durum da başka şeylerle birlikte doktor, avukat, öğretmen, mühendis gibi eğitilmiş yeni küçük burjuvazinin kilit nitelikteki konumunun aşınmasına neden olmuştur. Bu aşınmaya işçi kesiminden gelenlerin sayısındaki gerilemeyi de eklediğimizde, kenti bir rant alanı olmaktan ziyade bir toplumsal yaşam alanı olarak görüp, kullanım değerine göre değerlendirmesi beklenecek kesimlerin (sağlıklı barınma ve çalışma koşullarına sahip mekanlar, toplumsal gelişimlerini sağlayacak, kültürel gereksinimlerini karşılayacak sosyal donatılar sağlayacak kentsel siyasaları ön planda tutacağı varsayılanların) ne ölçüde bir gerileme yaşamış oldukları daha iyi anlaşılabilir (son iki paragrafta kullanılan bilgiler, Kayseri Belediyesi, 1988; Çalışkan, 1995; Dayıoğlu, 1998'den derlenmiştir).

ANAP'lı Hüsamettin Çalışkan'ın aldığı yüksek oy oranı ve partisinin mecliste sahip olduğu çoğunluk sayesinde rahat bir belediyecilik yürüttüğü görülmektedir. Çetinbulut'un söz konusu rahatlığının bir nedeni de 1984 sonrasında belediyelerin mali olanakları ve imar yetkilerinin merkezi düzeyde yapılan yasal düzenlemelerle artmış olmasıdır. Belediye bütçesi 1984'te 4 milyar 900 milyon TL iken, bu rakam dört yıl sonra (1988'de) 28 milyar 520 milyon TL'ye yükselmiştir. Kayseri Belediyesi bütçesindeki artışı daha açık bir şekilde görebilmek için aynı dönemdeki enflasyon ve döviz kuru artışlarıyla karşılaştırdığımızda, bütçe gerçekleştirmelerinin 1984-1988 arasında sürekli biçimde enflasyon ve döviz kurundaki artışlardan daha yüksek olduğu görülmektedir (Kayseri Belediyesi, 1988; Artun, 1989: 98; Çevikçe, 1997: 102, 113)²¹⁰. Bütçenin hangi kalemlere harcandığı konusunda ise 1987 yılına ait verilerden kalkarak şunlar söylenebilir: en büyük harcama dilimi %48'le "Cari Harcamalar"dır, bunun %18'ini hizmet alımı ve yönetim giderleri oluştururken, belediye çalışanlarına (1679'u işçi, 696'sı memur toplam 2375 kişiden oluşmaktadır) ödenen maaşların ise giderlerin %30'una denk düştüğü görülmektedir. Çoğunluğunu (oransal olarak %75'ini) yol, parke, asfalt yapım ve onarım işlerinin oluşturduğu yatırım harcamalarının söz konusu pastadan aldığı pay %35 iken, transfer harcamalarının -istimlak, kamulaştırma çalışmalarında yoğunlaşmak üzere- giderlerdeki ağırlığı %17 olarak gerçekleşmiştir (Kayseri Belediyesi, 1988).

²¹⁰ Örneğin bu dönemde belediye bütçesi 5,8 kat büyümüşken, doların fiyatı 4,4 kat artarak 1984 ortalaması olan 377 TL'den 1988'de 1650 TL'ye yükselmiştir (Artun, 1989: 98). Aynı şeyi enflasyon açısından söyleyecek olursak; Türkiye'de enflasyon için x diyelim, 1985'te x %43,2 iken, belediye (y) bütçesi %67 olmuştur. Aynı şekilde, 1986'da x= % 29,6, y= %120, 1987'de x=%32, y=%56. Bir tek enflasyon oranının yüzde 70'i bulduğu 1988 yılında Kayseri Belediyesi bütçesi enflasyon oranının gerisinde kalmıştır (Çevikçe, 1997: 102,113; Kayseri Belediyesi, 1988; Çalışkan, 1995: 196).

Kentte, özellikle 1980-1985 arasında gözlenen tarihi denebilecek nüfus artışının (207 binden 373 bine)²¹¹ sosyo-mekansal sorunlara yol açmamasında, bütçe olanakları genişleyen belediyenin imar ve istimlak işlerine sözünü ettiğimiz biçimde ağırlık vermesinin önemli pay sahibi olduğu söylenebilir. Bu etkinliğin omurgasını, 1986'da mevcut (nazım ve uygulama) imar planının yerini alan -ve ihale yoluyla üç kişilik bir uzmanlar ekibine hazırlatılan- yeni imar planı oluşturmaktadır (Dayıoğlu, 1998). Kayseri'ye nüfus açısından neredeyse bir Kayseri'nin daha eklendiği beş yıllık sürecin, kentin mevcut durumu ve gelecekteki gelişimini yönlendirecek bir planın hazırlanmasını zorunluluk haline getirdiği anlaşılmaktadır. Yeni planın MİA'nın işlevi, kentsel alanın tek merkez etrafında lineer biçimde gelişmesi, mekan parçalarının kullanım alanlarına göre ayrıştırılması gibi ilkelerin yanı sıra, CHP'li dönemde 1975'te hazırlanan planla çok katlı yapılaşma ve geniş cadde ve bulvarlar, *yani otomobil ve rant merkezlilik* temelinde süreklilik taşıdığı belirtilmektedir (Kocatürk-Özcan, 2002: 51). Bu imar etkinliğiyle, kentin planlanmış alanı 6000 hektardan 9300 hektara çıkarılırken, bir yandan da kentin 1/5000 ölçekli nazım imar planı onanarak yürürlüğe girmiştir (Kayseri Belediyesi, 1988). Yeni bir imar planının hazırlanmasında, dönemin ANAP hükümetinin peş peşe çıkarmış olduğu; 2981 (1984 tarihli) ve 3290 (1986 tarihli) sayılı gecekondu ve imar affı yasaları, 3194 sayılı yeni imar yasası (1985) ve 2985 sayılı yeni toplu konut yasasının (1984)²¹² getirdiği olanaklar ve belediyenin önüne koyduğu görevlerin önemli rol oynamış olduğunu da gözardı etmemek gerekir.

Çetinbulut başkanlığı döneminde yapılan ilk imar uygulamalarından biri, söz konusu plandan önce gündeme gelmiş olan Bürüngüz Camisi'nin önünün açılmasıdır. Kararı daha

²¹¹ Halbuki, aynı dönemde, il ölçeğinde düşünüldüğünde, Kayseri'nin 1965-1970 dönemi öncesindeki gibi dışarıya net göç vermeye başladığı belirtilmektedir (Somuncu, 1998: 68).

²¹² 12 Eylül askeri cuntası tarafından 1981'de ilk toplu konut yasası olan 2487 sayılı yasa çıkartılmıştır (Keleş, 1997: 362).

önce (1981’de) alınmasına rağmen, dükkan sahipleriyle belediyenin davalı durumuna düşmesi nedeniyle bir türlü gerçekleşmeyen bu iş, Çetinbulut’un önerdiği “Kavuncuvari” bir anlaşmayla²¹³ 1985’te gerçekleştirilmiş ve eski binalardan oluşan ada kaldırılarak (Cumhuriyet Meydanı’nın batı kanadında yer alan) Caminin önü meydana dahil edilmiştir. Benzer bir iş Düvenönü kavşağından Amele Pazarı’na kadar olan bölgedeki 23 dükkanın istimlak edilerek burasının park-dinlenme yeri olarak düzenlenmesidir (Çalışkan, 1995: 194-195). Bunun yanında, Vali Fevzi Yetkiner’in belediye başkanlığı döneminde boşaltılan Kale-içinin “Kuyumcular Çarşısı” olarak düzenlenmesi de Çetinbulut döneminde yap-işlet-devret yöntemiyle gerçekleştirilen önemli bir kentsel yenileme çalışması olarak değerlendirilebilir (Dayıoğlu, 1998: 100).

İmar uygulamalarında esas ağırlığı ise cadde-bulvar düzenlemeleri ve toplu konut uygulamaları almıştır. Hatiroğlu Camisi ile Şehir Mezarlığı arasındaki geniş cadde ve Mustafa Kemal Bulvarı’nın Kayseri Atatürk Stadyumu ile Talas Bulvarı’nı bağlayan kısmı bu dönemde açılmış, Yoğunburç’la Kartal Caddesi arasındaki Tacettin Caddesi genişletilerek bulvar haline getirilmiştir (Dayıoğlu, 1998: 100-101). Kent merkezindeki bütün yaya yolları müteahhite verilerek betonlanırken, sanayi bölgelerinin tamamı ile cadde ve sokakların büyük bölümü asfaltlanmıştır.

Toplu konutla ilgili yapılan iş ise Bel-Sin Kooperatifi’nin kurularak 15 bin 500 konutluk bir projeye girişilmesidir. Şeker Fabrikası ile Ambar Köyü arasındaki alana yaptırılan Bel-Sin toplu konut bölgesinin özellikle, sanayide çalışan düzenli gelire sahip işçilerin konut gereksinmesini karşılayan, yüksek yoğunluklu, yeşil alan ve sosyal donatılar açısından çok

²¹³ Anlaşma, belediyenin söz konusu bölgedeki dükkan sahiplerine kentin başka yerlerinden arsa vermesi üzerine kurulmuştur.

yetersiz bir konut çevresi olmuştur. Bir kısmı Çetinbulut döneminde bitirilen Bel-Sin'in tamamlanması ise, 1989 yerel seçimlerinde ANAP'tan -büyükşehir sınırları içindeki iki ilçeden biri olan- Melikgazi Belediye başkanı seçilen Şevket Bahçecioğlu'na kalmıştır. Ama, 15.500 konut hedefiyle başlanan işin 9 bin konut olarak tamamlandığı belirtilmektedir (Dayıoğlu, 1998: 100-101). Belediyenin bu dönemde, kentin 12 Eylül'den sonra tüm Türkiye'de olduğu gibi ücretleri bakımından yoksullaştırılan emekçi kesimlerine özellikle de gecekondulu nüfusun konut sorununun çözümüne dönük kimi başka uygulamalara da yöneldiği görülmektedir. Bunlardan ilki, Battalgazi gibi bazı gecekondu mahallelerinde oturanlara önce tapu tahsis belgesi, sonra da müstakil imar parseli tapusu dağıtılmasıdır (Kayseri Belediyesi, 1988). Bu bağlamda imza atılan bir diğer iş ise Keykubat Dağı'nın kente bakan cephesinde büyük boyutlu bir gecekondu önleme bölgesi projesinin başlanmasıdır. Bu bölgede 41 hektarlık bir alanı istimlak eden Kayseri belediyesi, elde ettiği arsaları 36 kooperatife tahsis ederek, 3200 konutluk büyük bir projeyi başlatmıştır (Dayıoğlu, 1998: 100)s. Belediyenin bu dönemdeki bir diğer konut yatırımı; Çandır, Yalman, Hacı Kılınç, Yenice, İsmail mahallelerinin tamamında –ve Hacı Saki Mahallesinin bir kısmında- yaptığı istimlak karşılığında Melikgazi'de 482 konutun yaptırmasıdır. Burada son olarak, Alparslan Mahallesi'nde belediye memurları için inşa edilen 48 konutluk lojmanları anmak gerekiyor²¹⁴ (Çalışkan, 1995: 195). Fakat, özellikle toplu konut uygulamalarıyla gerçekleşen Çetinbulut dönemi imar hareketinin, bir yandan gecekondulu nüfusu af, tapu tahsis belgesi, imara açma, toplu konut/gecekondulu önleme bölgesi gibi projelerden yararlandırarak muhalifliklerini törpülerken, bir yanyla da imarlı alanlarda söz konusu olan, yüksek yoğunluklu, rant ve otomobil merkezli gelişme biçimini daha ileri boyutlara taşımasıdır. Gecekondulu sorununu

²¹⁴ Bu dönemde belediye çalışanları için bir de yemekhane yaptırıldığı belirtilmektedir (Çalışkan, 1995: 195).

yüksek nüfus artışına karşın azaltan 1980'lerin ikinci yarısındaki yapılaşma sürecinin, kentin sahip olduğu geleneksel konut mimarisini ve onun oluşturduğu fiziki dokuyu büyük ölçüde ortadan kaldırdığını, yerel halkın gereksinim duyduğu yeşil alan miktarını ve sosyo-kültürel donatıları daha da yetersiz hale getirdiğini söyleyebiliriz²¹⁵ (Büyükmihçı, 2002; Çalışır, 2002).

Kentte çalışanların bir kısmının yakın köylerde yerleşmesi ve orta ve büyük burjuva kesimden ailelerin bir kısmının sürdürdüğü bağevi geleneğinin kısmi bir uydu kentleşme dinamiği²¹⁶ kazanması nedeniyle, kentsel alanın genişlemiş olması sonucunda belediye bu tür yerleşimlere otobüs hatları koymuştur. Bu dönemde kentin en önemli gelişme eksen, Organize Sanayi Bölgesi ve diğer sanayi tesisleri nedeniyle kuzeybatı yönü olurken (Somuncu, 1998: 59), bir sonraki dönemin özellikle kentin görece zengin burjuva kesimlerinin lüks konut ve tüketim alanı haline gelen Alparslan Mahallesi'nin de oluşmaya başladığı gözlenmiştir (Dayıoğlu, 1998: 101).

Kentin katı atık depolama bölgesinin Eskişehir mevkiinden, Mimar Sinan Mahallesi sınırına (kentin batısındaki Germir mevkiî yakınındaki bir vadiye) taşınması, 1970'lerde yapımına başlanan içme suyu altyapısının yenilenme-genişletilme çalışmalarının tamamlanarak içme suyu sorununun önemli ölçüde çözülmesi, Mimar Sinan Mahallesi ve Sivas Caddesi üzerindeki başta olmak üzere kent içinde pek çok dinlenme parkı ve çocuk parkının yapılması da Çetinbulut döneminin diğer önemli belediyecilik uygulamalarıdır (Dayıoğlu, 1998; Çalışkan, 1995).

²¹⁵ Daha sonra gelen SHP'li yönetim döneminin ilk yıllarında bu yapılaşmanın bir miktar yavaşladığı görülmekle birlikte 1992'den sonra eski tempoyu yakaladığı anlaşılmaktadır (Narin, 1997: 82). Bu açıdan, kentin yaşadığı çarpık yapılaşmadan kaynaklanan sorunların salt bu dönemki belediye yönetimine özgü bir olumsuzluk olmadığı da belirtilmelidir.

²¹⁶ Büyük ölçüde bahar ve yaz aylarında bu evlerde oturulduğu, teknik ve sosyal açıdan merkezden belli ölçüde özerkleşmiş yaşam alanlarına dönüşmediği için bağevi geleneğinin canlanışının tam bir uydu kentleşme niteliği arz ettiği de söylenemez.

Toparlayacak olursak, 1984-1989 arasında Kayseri Belediyesini elinde bulunduran Hüsamettin Çetinbulut başkanlığındaki yönetim önceki dönemlerdeki yönetimlere göre daha geniş mali olanaklara ve imar yetkilerine sahip olmuştur. Bu sayede 1970'lerin büyük boyutlu altyapı projelerini olduğu kadar, askeri cunta döneminde atanan yönetimler döneminde kararı alınmış, fakat bir türlü bitirilememiş işleri tamamlayan Çetinbulut yönetiminin elindeki genişlemiş olanakları daha çok büyük boyutlu imar (yapım-onarım vb.) işlerine yatırdığı, kentin tek merkezli (MİA'lı) yapısını değiştirmeden büyük genişleme yaşamasını, kentsel rantların yüksekliğine paralel olarak yüksek yoğunluklu ortalama 8-10 katlı binalardan oluşan yeni yaşam çevrelerinin oluşmasını getirdiği görülmektedir. Bu imar hareketinin 1980-1983 arasında ciddi bir daralma yaşadığını belirttiğimiz inşaat sektörünü ciddi anlamda canlandırdığı söylenebilir. Bir yanyla, belediye meclisinde en ağırlıklı ekonomik sektörün inşaat sektörü olmasıyla (mesleği bilinen 40 üyesinden 14'ü inşaat mühendisi, mimar ya da müteahhittir), bir yanyla da bu sektörün önünü açmak için merkezi düzeyde alınmış ve yasal düzenlemelere de yansıyan kararlarla açıklanabilecek olan bu belediyecilik pratiği; gecekondulaşmayı çeşitli yollarla önlerken yeni yapılan binaların büyük oranda 8-10 katlı yapılmasından kaynaklı olarak sosyo-kültürel donatıları yetersiz kalan yaşam çevrelerinin oluşmasına neden olurken, belediyenin kolektif tüketim hizmetleri konusuna pek fazla önem vermemiştir.

Çetinbulut yönetiminin tapu tahsis belgesi dağıtma, toplu konut projeleri, kooperatifleşmeyi özendirme gibi yollarla konut sorununu belli ölçüde hafiflettiği gecekondularının ve burada yaşayan kent yoksullarının altyapı ve üstyapı eksikliklerinden ve kentsel alanda daha yoğun biçimde hissedilen hayat pahalılığı-gelir dağılımı adaletsizliklerinden kaynaklı sorunlarına pek fazla ilgi göstermediği söylenebilir. Bu durum,

onun oylarının 1989 yerel seçiminde (başkanlık düzleminde) %26,48'e düşerek başkanlığı kaybetmesinde etkili olmuştur. Fakat ne seçimin sonucu yalnızca bu yerel nedenlerle açıklanabilir, ne de bunlar salt yerelliğe özgü sayılabilir. Çetinbulut başkanlığındaki belediye yönetiminin uğradığı seçim yenilgisi genelde ANAP'ın ve özelde de belediyelerin izlediği neo-liberal siyasaların, sınıfsal seçimlerin bir sonucu sayılmalıdır. Bunun yanında, 1980'lerin sonlarında ANAP'ın ve Özal'ın popülaritesini aşındıran, üzerinde oturduğu sınıfsal ittifakların çözülmesini getiren kimi önemli siyasal ve toplumsal gelişmelerin yaşandığını, bunun da 1989 yerel seçimlerinde ANAP'ın yenilgiye uğraması, SHP'nin yüzde 28,69'luk oy oranına karşın büyük ve orta ölçekteki kentlerde belediye yönetimlerinin çoğunu kazanması sonucunu doğurduğunu da daha önce (2. Bölüm'de) anlatmıştık.

3.2.3.2 Üçüncü Bahçecioğlu Dönemi (1989-1994): “Bastırılan” ve Yarım Kalanın Sönük “Geri Dönüşü”

Belediye Başkanlığı 12 Eylül'le birlikte kesintiye uğrayan Niyazi Bahçecioğlu, 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde %27,75'lik oy alarak bu göreve üçüncü kez seçilmiştir. Katılımın %72,71 olduğu²¹⁷ bu seçimde Bahçecioğlu'nun aldığı oyun, ANAP'tan yeniden aday olan Çetinbulut'tan yalnızca 1777 daha fazla olduğu görülmektedir. Üçüncü olan DYP'li adayın %23,03 oy alarak merkez sağ oyları bölmesi, Niyazi Bahçecioğlu isminin geçmişten gelen popülaritesi, ayrıca 1984 seçiminde %2,92'lik oy almış olan RP'nin %10.87 gibi yüksek bir arana yükselmiş olması seçim sonucuna etki eden etkenler olarak kaydedilmelidir.

²¹⁷ Önceki belediye başkanlığı seçimine katılım %89,39'dur.

3.2.3.2.1 Belediye Meclis(ler)inin Yapısı

Kayseri’de belediyeciliğin tarihi açısından bu dönemde yaşanan önemli bir gelişme, yasal düzenlemesi Aralık 1988’de gerçekleşen büyükşehir belediyesi yapılanmasına fiilen geçilmiş olmasıdır. Kent merkezinin iki ilçeye bölünmesini getiren yeni yapılanmaya fiilen Mart 1989 seçimlerinden sonra geçilmiş olduğu için bu gelişmeyi burada ele alıyoruz. Seçim sonucunda merkezin iki ilçe belediyesinden Kocasinan’ın başkanlığını SHP’li Ali İhsan Alçı, Melikgazi’nin başkanlığını ise ANAP’ın adayı Şevket Bahçecioğlu kazanmıştır. Büyükşehir belediye meclisinin yapısının da bu sonuçlara paralel olarak, -merkez sağ lehine- parçalı bir yapı arz ettiği -ve SHP 6, ANAP 6 ve DYP 3 biçiminde şekillendiği- görülmektedir.

Her ne kadar, tek merkezden çevreye doğru yayılan –desantralize olmayan, uydu kentler üretmeyen- gelişim biçimiyle klasik anlamda bir metropolitenleşme yaşanmayan Kayseri’de, büyükşehir statüsüne alınmanın belediyenin sahip olduğu maddi olanakları geliştirdiği söylenebilir. Ne var ki, konuyla ilgili ulaşılabilen kaynaklar ve yaptığımız mülakatlar sonucunda edindiğimiz izlenim, ne bu gelişme, ne de sosyal demokrat bir partiden seçilmiş olmak bu dönemin belediyecilik pratiğinde fazlaca önemli bir değişiklik yaratmıştır.

Bunun nedenlerini ayrıntılı, olgularla desteklenmiş ve net biçimde ortaya koymak bu çalışmanın boyutlarını aşacak bir iş olsa da, bu dönemdeki Büyükşehir Belediye Meclisi ve ona bağlı ilçe belediye meclislerinin sınıfsal yapısının bize söz konusu nedenlerin bir görüngüsü olarak değerli ipuçları sağlayacağı açıktır. Meclis üyelerinin mesleki unvanları dışında, fiilen hangi işten hayatlarını kazandıkları bu yapıyı genel çizgileriyle anlamamızı sağlamaktadır. Bu konuda, büyük ölçüde meclis üyelerinin kendi beyanlarına dayanan ve

fiilen uğraşılan iş yerine formel meslek ya da toplumsal konumun belirtildiği yazılı kaynaklardan (Dayıoğlu'nun kitabı (1998), 1989-1994 arasında yayımlanan çalışma raporlarından) derlenen bilgilere ek olarak, o dönemin belediye yöneticileriyle de görüşülerek daha doğru bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada ilk söylenmesi gereken, Kayseri kent merkezindeki üç belediye başkanının da inşaat sektöründe faaliyet yürüten/müteahhitlik yapan insanlar olmasıdır. Bunun da etkisiyle, Büyükşehir meclisi düzeyinde müteahhitlerin ve inşaat sektörünün belirgin bir ağırlığı bulunurken, aşağıdaki Tablo 3'te görülebileceği gibi tüccar ve esnaf merkezdeki Kocasinan ve Melikgazi belediye meclislerinde bu kesime yakın oranlarda temsil şansı yakalamıştır. Müteahhitlerin büyükşehir meclisindeki ağırlığı özellikle SHP'liler söz konusu olunca dikkat çekici bir orana ulaşmaktadır. SHP'nin 6 Büyükşehir meclis üyesinden dördü müteahhittir²¹⁸.

Dikkat çekici bir diğer nokta, bu iki ilçede müteahhit/inşaat mühendisleri ile tüccar-esnaf dengesinin ve bu iki kesimin toplam ağırlığının başkanlığı kazanmış partilerin meclis üyeleri arasında daha belirgin biçimde gözlenmesidir. Bu dönem içerisinde Kocasinan'da SHP'den meclis üyeliği yapmış 16 kişiden mesleği bilinen 15'inin 8'i ya ticaret ya da inşaat işleriyle uğraşırken, Melikgazi'deki 12 ANAP'lı meclis üyesinden meslekleri bilinen 11'inin 7'si bu iki iş alanında faaliyet yürütenlerdir. Halbuki, bu partilerin muhalefette oldukları ilçe belediye meclisindeki üyelerinin kompozisyonu daha çoğulcu bir yelpazeyi yansıtmaktadır. Kent mekanına değişim değeri ve rant gözlüğüyle bakan iş çevrelerinin, hangi partinin kazanacağı konusunda isabetli öngörü yapabilme yeteneğine sahip olduğunu gösteren bu verilere göre, ANAP'ın muhalefette olduğu Kocasinan Belediye Meclisi'ndeki mesleği

²¹⁸ Bunların bir kısmının mesleki ünvanı inşaat mühendisi veya başka bir mühendislik olsa da fiilen yaptıkları iş açısından müteahhitler oldukları söylenmektedir. SHP'nin diğer iki meclis üyesinden biri milletvekilliği yapmış bir emekli ilahiyatçı iken, biri de şirket yöneticiliği yapmış olan muhasebecidir.

bilinen 8 üyesinden dördü kenti daha ziyade bir yaşam alanı olarak kullanım değeriyle değerlendirmesi beklenen kesimlerden (üçü makine ve kimya mühendisiyken, biri dış hekimidir). Muhalefette bulunulan meclisteki çoğulcu kompozisyon ve sosyo-ekonomik konumu nedeniyle kullanım değerini gözetmesi beklenecek kesimlerden üyelerin ağırlığı, SHP'nin Melikgazi Belediye Meclisi'ndeki üyelerine bakıldığında daha çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. Melikgazi'deki 11 SHP'liden yalnızca birer tanesi inşaat ve ticaret işleriyle uğraşmaktadır. Geri kalan 9 kişi içinde, 2'ser tane doktor, sendikacı, tekniker ve birer tane de emekli, şoför, besici bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda, ekonomi-politik açıdan değişim değerinden yana olanların yerel siyasette ve toplumda daha etkin birer hegemonyacı güç olduğunu da ima etmektedir²¹⁹. İki ilçe meclisinde de temsil şansı bulan DYP'lilerin de çok büyük bir ağırlıkla ya tüccar ya da müteahhit/mimar/inşaat mühendisi gibi değişim değerini ön planda tutması beklenen kesimlerden olması dikkat çekici bir diğer nokta olarak kaydedilmelidir.

Bu arada, görüşülen belediye yetkilisi, bazı meclis üyelerinin birden fazla iş alanında faaliyet yürüttüğünü, bunun da aslında yerel iş çevrelerinin/sermaye sahiplerinin bir özelliği olduğunu belirtmiştir. Görüşülen başka kişilerin de teyit ettiği bu özelliğin özellikle Kayseri 1. OSB'nin açılmasından sonra daha da güçlendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu durum, bu bölümün başlarında Kayseri'de ticaret kapitalizmine özgü olarak geliştiğini belirttiğimiz sermaye birikim biçimiyle de uyumludur. Bununla birlikte, çalışmamızda bu türden meclis üyeleri söz konusu olduğunda, başat olan ekonomik faaliyetin ne olduğunun öğrenilmeye çalışıldığını da belirtmek gerekmektedir. Bu konuda muğlaklık bulunan az sayıdaki üyenin de

²¹⁹ Ancak, bu temsiliyet konusu bu şekilde tanımlanıp, tartışılmadığı, politik bir gündem haline gelmediği için değişim değerini gözetken kesimlerin söz konusu gücü ve etkinliği salt ekonomik güçlerine bağlanarak algılanmakta, bu da yerel siyasetteki sınıfsal ilişkilerin bu göstergesini doğru biçimde değerlendirmeyi engellemektedir.

birden fazla mesleki kimliğini birlikte hesaba katmanın (en azından meclislerin gündemlerinin ve sorunsallarının şekillenmesinde önemli payı bulunan üyelerin sektörel konumlarını ortaya koymak bakımından) yararlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: 1989-1994 Döneminde Kayseri’de Belediye Meclislerinin Yapısı				
	Meslekler	Belediye Meclisleri		
		Büyükşehir	Kocasinan	Melikgazi
İNŞAAT-KONUT SEKTÖRÜNDEN	Müteahhit-İnşaat Mühendisi	8	8	9
	Harita Mühendisi	1	1	
TİCARET SEKTÖRÜNDEN	Tüccar-Esnaf	2	10	8
SANAYİ SEKTÖRÜNDEN	Sanayici	1		1
	Makine-Kımya vb. Mühendisi		3	1
EĞİTİMLİ BEYAZ YAKALI	Muhasebeci	2	2	1
	Doktor-Avukat-Eğitimci	1	3	4
İŞÇİ KÖKENLİ*	Sendikacı			2
	Tekniker-Şoför vb.			3
EMEKLİ-DİĞER	Emekli	1	2	1
	Diğer		3	4

Kaynak: Dayıoğlu, 1998, Kayseri Belediyesi, 1993, Kayseri Büyükşehir Belediyesi eski Daire Başkanlarından Seyit Bektaş’la yapılan mülakat (Haziran, 2005).

*İşçi kökenli tabirinin kullanılması, bu üyelerin meclis üyesi olduktan sonra diğerlerine göre daha hızlı biçimde sınıfsal bir konum değişikliği yaşamasından, bir daha da eski konumuna dönmemesindendir.

** Bu kategoriye meslek bilgisine ulaşamayanlar ya da ekonomist gibi tüccar mı, yönetici mi, yoksa muhasebeci mi olduğu anlaşılamayanlar da dahildir.

Büyükşehir düzeyinde ve başkanlığı elinde bulunduran SHP’liler arasında müteahhitlerin sahip olduğu ağırlık, o dönemde SHP için getirilen “Müteahhit Partisi” eleştirisinin sahip olduğu gerçekliğe ilişkin fikir de vermektedir. Bu durum, başında aynı kişi bulunsa da 1970’lerdeki CHP’li belediye yönetiminin belediyecilik bakımından belli yenilikler ve olumluluklar taşıyan mirasının yeniden yaşam bulmasını da olanak dışı bırakan önemli bir

etmemidir. Kendisiyle mülakat yapılan ve iki dönemi de yaşamış kişilerden biri, CHP'nin bileşiminde yeni küçük burjuvazi olarak bir toplumsal katman oluşturan avukat, doktor, eğitmen gibi beyaz yakalıların belli bir ağırlığı bulunan 1970'lerdeki belediye meclis üyeleriyle, 1990'lardaki SHP'li üyeler arasında bilgi, kültür ve yaklaşım bakımından ciddi bir farklılık bulunduğunu, öncekilerin çok idealist ve birikimli insanlar, sonrakilerinse çok geri, hiçbir ideali olmayan çıkarıcı insanlar olduklarını belirtmiştir. Belediyenin pek fazla sol, sosyal demokrat bir ideal ya da saikle hareket etmediğini söyleyen bu kişiye ek olarak, kendisiyle görüşülen Bahçecioğlu'nun sözlerinden ve belediyenin 5 yıl boyunca yayımladığı çalışma raporlarından da, bu dönemde belediyeciliğin belli teknik performans ölçütlerine göre kurgulandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Bahçecioğlu'nun kendisiyle yaptığımız görüşmede sarf ettiği "Bu dönemde Kayseri'de kültürel etkinlikler bakımından elle tutulur, gözle görülür bir şey yapıldığını söyleyemem. Bu daha çok ben büyük projelerle ilgilenmeyi yeğlediğim için olabilir" sözü, veya beş yıllık icraatını değerlendirdiği 1993 Çalışma Raporunun sunuş yazısındaki, "Çalışmalarımızda siyasi kimliğimizi bir tarafa bırakarak *Herşey Kayserimiz için* sloganıyla, (...)", "Hem meclisimizde, hem de belediye idaremizdeki tarafsız, apolitik hizmet anlayışımız (...)" gibi ifadeler, bu dönemde benimsenen çizginin yerel sermaye çevreleriyle uzlaşan apolitik merkezçiliği ve o dönemki bütün SHP'li Büyükşehir yönetimi örneklerinde görüldüğü üzere daha ziyade inşaat sektörünün işine gelen projeciliğinin dışavurumları sayılmalıdır. Dolayısıyla, sözü edilen belediye meclisi üye kompozisyonundan ve yönetime hakim olan projeci ve teknisist yaklaşımdan dolayı ortaya çıkan, 1970'lerdeki sosyal adaletçi ve modernleşmeci sol Kemalist çizgiye düşünsel ve pratik açılardan pek benzemeyen, personelin ekonomik-toplumsal koşullarının gelişmesi, gecekondulaşma mahallelerinin altyapı eksikliklerini giderme gibi bir takım özellikler dışında; yerel

demokrasi/katılım, yerelliğin sosyo-kültürel gelişimi²²⁰, kolektif tüketimin ve sosyal belediyeçiliğin geliştirilmesi gibi kritik noktalarda merkez sağ bir partiden çok da farklı olduğu söylenemeyecek bir belediyeçilik deneyimi olmuştur. Bunun yanında, söz konusu belediye yönetiminin, üretici-kaynak yaratıcı olma noktasında da herhangi bir uygulamayı tamamlayıp, yaşama geçirmediği için kamuculuk bakımından da 1970'lerdeki CHP'li yönetim döneminin gerisine düştüğü, diğer merkez partilerden bir farklılık taşımadığı söylenebilir.

3.2.3.2.2 Meclis Yapısıyla Bakışlı Olmayan Belediye Harcamaları

İlk bakışta onu, liberal bir merkez sağ partiden ayıran önemli bir farklılık gibi görülen belediye çalışanlarının sosyo-ekonomik kazanımlarındaki ilerlemeyi ise bir toplumsal tercih/tavırdan çok, SHP'yi de belediyelerde iktidara taşıyan bir etken olarak, Türkiye genelinde 1988-1989'da yükselişe geçen işçi hareketinin bir sonucu saymak gerekmektedir. Bu durum belediyenin çalışanlarına ve onun sendikal örgütlenmelerine karşı önceki ANAP'lı yönetime göre daha olumlu yaklaşıyor olması gerçeğini değiştirmez. Fakat Kayseri Belediyesi'nin her yıl hazırladığı çalışma raporlarındaki verilere dikkatle bakıldığında, personel giderlerinin de içinde olduğu cari harcamalarda yaşanan artışın ülke çapında yaşanan bahsettiğimiz hareketliğe paralel olarak ANAP'lı yönetim döneminde başlamış olduğu görülecektir. Örneğin 1987 yılında belediyenin yaptığı toplamı 18.042.282.416 TL.'yi bulan giderlerin, 8 milyar 665 milyonluk bir kısmı (%48,1'i) cari harcamalara, onun da 5 milyar 417 milyon TL.'si (%30'u) personel giderlerine harcanmış iken, 1989'un ilk 5 ayında gerçekleşen 15.225.802.302 TL. tutarındaki harcamaların 8 milyar 673 milyon TL.'lik kısmı (% 57'si) cari harcamalara gittiği görülmektedir. Her ne kadar, artan söz konusu cari

²²⁰ Bundan modern ilişki ve tavırların yerellikte 12 Eylül'den beri yaşadığı gerilemesini ve buna karşılık gelen muhafazakârlaşmayı tersine çevirme anlamında bir gelişme kastedilmektedir.

harcamalar içinde personel giderleri ayrı bir kalem olarak verilmemişse de bu harcamalardaki artıştan kalkılarak ANAP'ın 1988'den itibaren yaşadığı gerilemeyi önlemek için ücretli kesimlerin maaşlarında yaptığı yüksek artışların (Boratav, 2004) Kayseri Belediyesi ölçeğinde de yankısını bulduğu söylenebilir.

Cari harcamalar ve personel giderlerindeki söz konusu artış eğiliminin SHP'li belediye yönetimiyle birlikte daha da güçlendiği söylenebilir. Yine personel giderine ilişkin ayrı bir bilgiye ulaşılamamışsa da örneğin Belediye'nin 1990 yılına ait çalışma raporunda cari harcamalar kalemi 63,8 milyar TL. tutarındaki belediye bütçesinin % 71,8'ine denk düşen 45,8 milyarlık kısmını götürdüğü görülmektedir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1991). SHP'li yönetimin tümünde iş başında olduğu 1993'e baktığımızda, cari harcamaların bütçenin %68'ini (319.325.693.600 TL'lik bütçenin 217.088.349.850 TL.'sidir), personel giderlerininse %52'sini (166.206.673.350) götürdüğü anlaşılmaktadır ((Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1994). Bu durumda, madalyonun diğer yüzünü ise Tablo 4'te görüldüğü üzere yatırım ve transfer harcamalarının düşük olması oluşturmaktadır. İlk beş ayında, ANAP'lı dönemin hesaplamalarının geçerli olduğu 1989 yılı dışarıda tutulursa, bütün dönem boyunca, bu harcama kalemlerinin belediye bütçesinden aldığı pay %28-%32 arasında bir banda sıkışmış gözükmektedir.

Tablo 4: 1989-1994 Arası Dönemde Belediye Giderlerinin Bölünüşü (Milyar TL.)												
Harcamalar	1989*	%	1990	%	1991	%	1992	%	1993	%	1994	%
Cari Harcamalar	8,7	57,0	45,8	71,8	70,6	68,2	121,0	69,9	217,1	68,0	385,9	68,9
Yatırım Harcamaları	0,8	5,5	6,3	9,9	13,8	13,3	15,3	8,8	41,1	12,9	73,7	13,2
Transfer Harcamaları	5,7	37,5	11,6	18,2	19,0	19,4	36,7	21,2	61,1	19,1	101,1	17,9
Toplam**	15,2	100	63,8	99,9	103,5	99,9	173,0	99,9	319,3	100	598,8	100

* İlk beş aylık döneme ilişkin bütçe gerçekleştirmeleridir.

** Küsurlar yuvarlanarak verildiği için toplamlarda ufak (bindelik) oynamalar söz konusudur.

Kaynak: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Çalışma Raporu, 1989; 1990; 1991; 1992; 1993; 1994.

Cari harcamalar ve özel olarak personel giderlere harcanan miktarın bu denli yüksek, yatırım ve transfer harcamalarına ayrılan payın bu denli düşük oranlarda olmasının, ekonomi-politik açıdan anlamı; SHP'li yönetimi belediyenin başına getiren toplumsal dinamikle, belediye meclisinin sınıfsal bileşimi arasında ciddi bir çelişkinin oluşmuş olmasıdır. Kamu sektöründe ve otomotiv, beyaz eşya gibi yüksek katma değerli işkollarında çalışan kayıtlı işgücünün sendikalarının öncülük ettiği işçi hareketinin 1992 sonrasında, 1988-1991 arasındaki kazanımlarını korumakla sınırlı bir hak mücadelesi içine girerek düşüşe geçtiği koşullarda, SHP'li belediye; kendi personelinin genel ücretli kitlesi içinde birer ayrıcalığa dönüşen ekonomik-toplumsal kazanımlarının bütçenin yarısını götürecek kadar büyümesinin yarattığı katılıkları aşacak siyasalar geliştiremediği için, ne aynı süreçte genişleyen işsizlik ve kayıt-dışı sektörün yarattığı kentsel yoksulluğun gereksinimlerini karşılayabilmiş, ne de yerel sermayenin taleplerine yeterince yanıt verebilmiştir²²¹. Bu noktada, CHP-SHP çizgisinin 1970'lerden beri oy anlamında görece yüksek toplumsal destek aldığı gecekondu mahallelerinde yaşayan kent yoksullarından kopuşu özellikle dikkat çekicidir. Belediye bunlara yaşadıkları mahallelere belli altyapı hizmetlerini götürmek dışında, sunduğu toplu tüketim hizmetlerini ucuzlatmak, yelpazesini genişletmek, kimileri –en alttakiler- için ücretsiz hale getirmek, yardım mekanizmaları geliştirmek gibi kentsel yaşamın ekonomik maliyetini düşürücü, sosyal refahlarını yükseltici bir sosyal belediyeciliği

²²¹ Burada olumsuzluğu vurgulanan durum, belediyenin çalışanlarının sosyal ekonomik hak taleplerini karşılaması değil, bunların toplumun genelinde ücretlerde ve gelir dağılımında bir iyileşme yaratmayıp, bir ayrıcalığa dönüşmüş olmasıdır. Bu nedenle, daha sonra gelen belediye yönetimleriyle birlikte yaşanan yoğun işçi çıkarmalarını da tetikleyen bu durumda sendikaların da ciddi sorumlulukları bulunmaktadır. Belediyenin bu dönemde çalışanlarına, lojman sayısının artırılması, personelin eş ve çocuklarına ücretsiz taşıma kartı verilmesi gibi sunduğu olanakların yanında, sendikalarla arayışı iyi tutmak için grevdeki Türk-Metal üyesi ÇİNKUR işçilerine grev süresince ücretsiz taşıma hizmeti vermesi (1992), daha sonra diğer emeklilere doğru genişlese de belediye otobüslerinde işçi emeklilerine %50 indirim getirmek gibi uygulamaları da olmuştur (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Çalışma Raporları).

geliştirmemenin sonucunu 1994 seçimlerinde aldığı yenilgiyle görmüştür. SHP'nin sergilediği söz konusu siyasal körlük ve atalette, buna bağlı olarak da yerel iktidarı elinde bulundurmasının kendisine sağladığı hegemonyanın aşınmasında, halkla ilişkilere, yerel halkın katılımına belli halk günleri ve muhtar toplantıları dışında kapalı olmasının da önemli payı bulunduğu görülmektedir. Mülakat yaptığımız pek çok kişinin, İslamcı belediye yönetiminin farklılığını anlatırken, SHP'li belediye yönetiminin bürokratik ve seçkin bir yaklaşım içinde halktan kopuk olduğunu özel olarak vurgulaması da bu tespitimizi güçlendirmektedir.

SHP'yle yoksul kesimler arasındaki daha çok oy davranışı, örgütlü işçiler ve kısmen de mezhepsel ilişkiler düzeyinde kurulmuş olan görece güçlü ilişkinin kopmasını salt SHP'li belediye yönetiminin hata ve başarısızlıklarıyla sınırlayan tek aktörlü biçimde çözümlemenin eksikli olacağı da açıktır. Bunda, ekonominin durgunluk içine girdiği 1992 sonrasında kentsel yoksulluğun derinleşip, nöbetleşe olmaktan (kırsal yoksulluğun kente taşınması anlamında göç ve kentte kalış süresiyle ilişkili bir sorun olmaktan) çıkması ve süreklilik kazanmasıyla, 1991 Genel Seçimlerinde yaptığı “Kutsal İttifak”la kentte birinci parti konumuna yükselen Refah Partisi ve çevresindeki İslami hareket de kentteki güçlü hayırseverlik eğilimini değerlendirerek örgütlediği yoksula yardım faaliyetiyle kentin yoksul mahallelerinde disiplinli çalışma yürütmesi gibi iki önemli etkenin daha belirgin bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, SHP'nin iki boyutlu önlemlerle (yaşam alanlarını iyileştirme ve kolektif tüketim hizmetleriyle kentsel yaşam maliyetlerini düşürme) geliştirebileceği sosyal belediyeciliğin birinci boyutla sınırlı kalmasının yanında, hem kentsel yoksulluğun niteliği değişmiş, hem de RP yoksullarla farklı bir ilişki kanalı geliştiren bir siyasal aktör haline gelmiştir. İslamcı hareketin toplumsal boyutunu oluşturan yapılar olarak

tarikât ve cemaatlerin (Çakır, 1997: 159) yasal kuruluşları durumundaki vakıfların da kuran kurslarıyla, öğrenci yurtları ve çeşitli sosyo-kültürel etkinlikleriyle işin içinde olması nedeniyle, en güçlü siyasal temsilcisi olan RP'yi de belli ölçüde aşan İslamcı çevreler, hayırseverlikle kodlanmış (doğrudan yardım biçimindeki) yaygın yardım faaliyetiyle bu kesimleri kendisine eklememeyi başarinca da yoksul/gecekondulu nüfusla (merkez) sol arasındaki ilişki oldukça zayıflamış, SHP (daha sonra da CHP)'nin oy tabanı eğitilmiş orta ve üst sınıflarla kamuda çalışanlardan oluşan bir banda sıkışmıştır.

Yerel sermaye çevrelerinin talep ve beklentilerini karşılamak konusunda ise durum biraz da karışıktır. Meclis yapısıyla harcama kalemleri arasında söz konusu olduğunu gösterdiğimiz çelişkiye rağmen, bu dönemki belediye yönetiminin yerel siyasette öteden beri etkin olan ve belediye meclisinde güçlü biçimde temsil edilen kesimleri tamamen göz ardı ettiği söylenemez. Örneğin cari harcamalar kalemine dikkatle bakıldığında, 1992'den sonra mal ve hizmet alımlarının %20'ler gibi yüksek bir orana yükseldiği görülmektedir. Bu anlamda, Bahçecioğlu yönetimi piyasadan mal ve hizmet alımları için belediye bütçesinden 1992'de %20,5, 1993'te %15,9 ve 1994'te de %19,6'lık oranlarda harcamalar yapmıştır. Dolayısıyla, yukarıda sözü edilen çelişkiye karşın, SHP'li yönetimin yerel sermayenin çekirdeğini oluşturan yerel ticaret kesimini de gözetmeye çalıştığı kolaylıkla söylenebilir. Ana harcama kalemlerine bakıldığında, dönem boyunca en düşük payı alan yatırım harcamaları düşük bir seyir izlemiş olsa da aşağıdaki alt başlıkta görülebileceği üzere, belediyenin imar konusundaki uygulamalarından kalkarak, bu harcamaların muhatabı olan inşaat ve konut sahipliği sektörüne yönelik birtakım telafi edici çözümün de üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

SHP'li yönetimin, yerel sermaye ve kent yoksullarının farklı toplumsal taleplerini belli ölçülerde karşılayabilmenin –özellikle ikincisi açısından- gerisine düştüğü için yerel siyasette zaten sağ içindeki bölünmeden yararlanarak elde ettiği güç bu süreçten itibaren hızlı biçimde erimiştir. SHP'nin -zaten kırılğan olan- hegemonyasının bu şekilde erimesinin sonucu, 1994 seçimlerinde hem yerel sermayenin taleplerini, hem de kent yoksullarının acil sayılabilecek gereksinimlerini karşılayan bir kentsel ittifak dizgesi öneren, Refah Partisi'nin % 31 gibi bir oy oranıyla belediye yönetimini kazanması, SHP'nin %12,5 gibi bir oy oranına kadar gerilemesi olmuştur. Siyasal öngörü yeteneğiyle her zaman güçlü akan suyun yanında yer aldığını söylediğimiz Kayseri'de RP'nin söz konusu zaferinde, Türkiye genelinde ve 1991 seçimlerinde Kayseri'de yükselişe geçmesinin önemli rolü bulunmakla birlikte, andığımız kesimlerle farklı kanallardan yakın ilişki içine girmesinin de önemli payı bulunduğunu belirtmek gerekir.

3.2.3.2.3 SHP'li Yönetimin Önemli İcraat ve Projeleri

Hizmet verdiği nüfus, 1990 sayımına göre 421 bini bulan Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin Bahçecioğlu başkanlığındaki SHP'li yönetimin icraatlarına bakıldığında, yol-asfalt yapımı, park-bahçe, su-kanalizasyon gibi rutin hizmetler ve 1970'lerde yarım kalmış ya da yaşama geçmemiş kimi projelerini yeniden gündeme getirmek dışında çok fazla dikkat çekici uygulamaları bulunmadığı anlaşılmaktadır. Sözü edilen rutin hizmetlere; 1980'li yıllarda kente mekansal olarak da katılmış bulunan Argıncık bölgesinin²²² kanalizasyon altyapısının yapılması, Kayseri Otogarı'nın yeniden düzenlenmesi, yeni park ve çocuk

²²² Bunun anlamı, kente göç eden nüfusun 1960'ların sonları ve 1970'lerde yerleştiği kırsal yerleşim alanlarından biri durumundaki Argıncık Köyü'nün, eskiden barındırdığı yeni nüfus ağırlıkla kentsel sektörlerde çalışanlardan oluştuğu için işlevsel olarak kentsel alana dahil bir mücavir alan iken, kent mekanının genişlemesiyle kent toprağı haline gelmiş olmasıdır.

bahçelerinin yapılması, belediye otobüs filosunun genişletilmesi gibi kentin varolan fiziki ve toplumsal altyapısını geliştiren kimi yatırımlar da dahildir. Belediyenin yeniden gündemine aldığı projelere gelince, bunlar; 12 Eylül nedeniyle yarım kalan tramvay projesiyle merkezi ısıtma projeleridir. Her ne kadar, merkezi yönetimin doğalgaz siyaseti nedeniyle merkezi ısıtma projesinden kısa bir süre sonra vazgeçilmişse de tramvay projesi için merkezi yönetimden gerekli yatırım izinleri alınmıştır. Bunun yanında, Bahçecioğlu'nun bu dönemde geliştirdiğı bir yeni proje olarak, kentteki katı atıkların imhasına yönelik Boğazköprü mevkisine yapılması planlanmış çöp fabrikası projesini de anmak gerekmektedir. Merkezi yönetimden (DPT ve Maliye Bakanlığı'ndan) ödeneğı çıkartılan, ihaleye çıkma izni alınan, hatta birinin (çöp fabrikası) ihalesi bile yapılan bu iki projenin 1994'te başa geçen RP'li Karatepe yönetimi tarafından rafa kaldırıldığı görölmektedir.

SHP'li yönetimin bu dönemde gerçekleştirdiğı icraatların önemli bir boyutunu da, 1980-1990 arasında yaşanan nüfus artışına paralel biçimde artan konut ve arsa gereksinmesiyle gelişen, sosyo-ekonomik işlevler açısından kentle bütünleşmiş yeni yerleşim yerlerinin planlı gelişimi için 1/5000'lik planlarının ve uygulama imar planlarının yapılarak, kent toprağına katılmasını belirtmek gerekir. Bu kapsamda, 1990 yılından itibaren planlaması yapılan yerler sırasıyla; Oymaağaç, Molu mevkileri, Cırgalan, Konaklar, Yeşilyurt, Aydınlar mevkileri, Anbar, Boğazköprü, Keykubat mevkileri, Eğribucak Mahallesinin Hacılar yolu civarı, Kanlıyurt, Mahrumlar, Demirciyazısı, Kulaklı mevkileri, Güney Korniş yolu, Çaybağıları ve Talas, Kıranardı, Hisarcık, Hacılar belediyeleri sınırlarına kadar olan bölgedir. Bunların yanında, bu süreçte imar planı tadilatları da belediye meclisinin önemli gündem maddeleri olarak göze çarpmaktadır. Plan ve plan tadilatlarına ek olarak bu dönemde, belediye yönetimi artan nüfusun ucuz konut gereksinimini karşılamak için bir de büyük

boyutlu toplu konut projesinin geliştirildiği görülmektedir. Her ne kadar, ANAP'lı belediye yönetimi dönemi düşünüldüğünde, toplu konut yatırımları azalmış olmakla birlikte, Bahçecioğlu'nun başında bulunduğu dönemde de bu konuda gerçekleştirilmiş önemli bir proje olarak, kente 8 kilometre uzaklıktaki Cırgalan mevkisine yapılan 1480 konutluk *Büyükkent* projesini anmak gerekmektedir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1993: 125). Bahçecioğlu, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ile koordineli biçimde yapılan *Büyükkent* konutlarının yapım işinin 28 müteahhit arasında paylaştırıldığını ve hak sahiplerine çok düşük bir bedele²²³ mal olduğunu söylemiştir. Arsa ve konut alanlarında yapılanların, önceki dönemin gerisine düşmekle birlikte, inşaat ve konut sahipliği sektörlerinde belli bir canlılık yarattığı söylenebilir. Belediye meclis toplantılarında, belli caddelerin bulvara dönüştürülmesinin bu dönem boyunca sıkça gündeme gelmiş olması da kentte öteden beri süregelen ve yapılan imar planlarıyla tescillenen geniş caddeler ve yüksek yoğunluklu yapılaşmaya dayalı mekansal gelişme biçiminin sürdüğünü göstermesi bakımından kenti bir değerlendirme alanı olarak bu kesimin işlerinin, belediye bütçesinden fazlaca bir pay almasa da yolunda gittiğinin göstergesidir.

3.2.3.2.4 Yeni Yapılarla Dışa Vuran Mekan Üretimi Anlayışı

Adı Sosyal Demokrat Halkçı Parti olan ve Cumhuriyet'in modernleşmeci partisi CHP'nin devamı olarak kabul edilen SHP'nin belediye yönetiminde bulunduğu bu dönemde partinin özelliklerinin (modernleşmecilik ve sosyal adaletçilik) mekan üretimi sürecine nasıl yansıdığına bakıldığında, 12 Eylül'den sonra kentteki izleri silinmeye çalışılan 1970'li yıllar

²²³ Kendisiyle 11 Haziran 2005 tarihinde yaptığımız görüşmede, Bahçecioğlu buradaki konutların söz konusu ucuzluğunu, "O dönemde sadece bir mutfakın iç donanımı 150 milyona mal oluyordu. Aynı dönemde yapılan diğer kooperatifler konutları 3-3,5 milyara teslim ediyordu. Ben kişi başı toplam 198 milyona teslim ettim" sözleriyle anlatmıştır.

belediyeciliğine göre daha az siyasal, daha ılımlı bir yaklaşımın geçerli olduğu görülmektedir. Kentin en önemli kamusal mekanı olan Cumhuriyet meydanının yeniden düzenlenmesine ilişkin bir proje hazırlanmış da olsa yerel iktidarı içinde bunu yaşama geçiremeyen Bahçecioğlu başkanlığındaki yönetimin diktiği yeni anıt, dikkat çekici bir kent mobilyası, değiştirdiği bir sembol olmadığı için bu yaklaşımın kent mekanında kendisini daha ziyade, dönem içinde yapımına başlanan kimi inşaat projeleriyle, onlarda sergilenen mimari anlayışla dışa vurduğu görülmektedir. Bunlara geçmeden önce bu dönemde kentte yaşayanların toplumsal ve kültürel gereksinimlerine ufak çaplı da olsa getirilen modern çözümleri de anmak gerekiyor. Belediye sarayının yanına yapılan, halen de kentte tek olan sinema salonu ve 1992’de Huzurevi binası içinde hizmete sokulan Kadın Sığınma Evi, kentin tarihi ticari merkezindeki kimi cadde ve sokakların araç trafiğine kapatılarak yaya bölgesi haline getirilmesi, Kayseri’nin ilk yerel televizyonu olan KBTv’nin (Kayseri Büyükşehir Belediye Televizyonu) kurulması (1992), *Büyükşehir Kayseri* isimli aylık bir haber dergisinin çıkartılması bu türden çözümlerden bazılarıdır (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994). Bunlara ek olarak, konumuz açısından ilgi çekici olan bir uygulamaya da değinmek gerekiyor. Daha ziyade RP’li belediyelerce başlatılmış gibi görülen halkın dini bayramlarda belediye otobüslerinden ücretsiz yararlandırılması uygulaması 1993’ün Kurban Bayramı’nda başlatılmıştır. SHP’li belediyenin ayrıca, modernleşmeci bakışına uygun olarak, yılbaşı nedeniyle 1993’ün son günü ve 1994’ün ilk gününde de kent halkına ücretsiz otobüs hizmeti verdiği görülmektedir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1994).

Mekan üretimi ve ona yön veren mekan temsili projesinin asıl ipuçlarını bulacağımız yapıları irdelemeye geçmeden önce bunların hangi yapılar olduğunu belirtmek gerekiyor. Temeli önceki dönemde atılan Argıncık’taki modern toptancı hali ve Camikebir civarındaki

eski Belediye İşhanı'nın yerine yaptırılan Belediye Durmaz İş Merkezi²²⁴ bir yana bırakılırsa, bu dönemde kentteki SHP'li belediyelerce yapılan iki yapı -Kayseri Su ve Kanalizasyon İşleri (KASKİ) hizmet binası²²⁵, Kocasinan Belediyesi hizmet binası- temsil ettiği mimari estetik ve belediyecilik anlayışı bakımından özel bir öneme sahiptir. Bunlara bir de temeli bu dönemde atılan 5 yıldızlı otel inşaatını eklemek gerekmektedir.

Projesi 1989'da mimar Merih Karaaslan tarafından yapılan ve RP'li Başkan Şükrü Karatepe döneminde tamamlanıp hizmete sokulan KASKİ binası yerel motiflerle modern çizgilerin birleştirilmeye çalışıldığı bir yapıdır. Kullanım açısından daha sonra kimi işlevsel sıkıntılar yarattığı söylenen KASKİ binası, içerdiği cumba, taş kaplaması, taç kapı, kümbet biçimli külah gibi geleneksel mimariye, tarihi kalıntılara yapılan fiziksel-sembolik göndermelerle kentte sonraki yıllarda gelişecek bir mimari eğilimin ilk örneklerinden biri olması bakımından önemlidir.

Her ne kadar Büyükşehir belediyesi tarafından yapılmış olmasa da kentte SHP'li dönemden kalan bir mimari eser olan Kocasinan Belediyesi hizmet binası da benzer özellikler taşıyan bir diğer yapı olarak önemlidir. Projesi Vedat Dalokay tarafından çizilmiş olan bu bina yerel-geleneksel olanla modern olanın KASKİ binasına göre daha dengeli bir bileşimidir. Binanın, kapsadığı alanın genişliği ve yüksekliğiyle hem Kale, Hunat Hatun Medresesi gibi tarihi yapıların ve tam karşısındaki Erciyes Dağı'nın görkemiyle, hem Cumhuriyet Meydanının genişliğiyle hem de çok katlı yapılaşmasıyla bakışımı bir yapı olduğu söylenebilir. Dış görünüm bakımından Kayseri Büyükşehir Belediyesi binasını

²²⁴ Şükrü Karatepe döneminde tamamlanan bu çok katlı yapının önemi daha çok boyutları ve yerinden kaynaklanmaktadır.

²²⁵ Binanın adı popüler dilde, su, kanalizasyon işletmesinin o zamanki kısaltmasından dolayı KAYSU binası olarak da geçmekle birlikte, burada yeni kısaltmadan hareketle "KASKİ binası" adlandırması kullanılacaktır.

gölgede bırakan bu binanın önünün, sonraki yıllarda, bir set biçiminde yan yana yükselen üç yapıyla (Hilton Otel, Defterdarlık binası ve onun yanındaki çok katlı işmerkezi binasıyla) kapatıldığı, onun kentin en kamusal alanı sayılabilecek Cumhuriyet meydanıyla bağlantısının koptuğu görülmektedir.

KASKİ ve Kocasinan Belediyesi'nin hizmet binaları, aynı zamanda, sosyal demokrat belediyeciliğin içselleştirdiği kültürel mantığın 1970'lere göre nasıl bir değişim geçirdiğinin somut cisimleşmeleri olarak da değerlendirilebilir. Özetle, bu yapılar, muhafazakâr sayılabilecek bir kentte modernleşmeciliği 1970'lerdeki gibi sosyal adalet-insanı (özellikle de kentte yeni gelmiş yoksul insanları) merkeze alma gibi değerlerle birleştirmekten ziyade, yerel iktidarın gücünün vurgulanmasına dönük daha seçkin bir yaklaşımla SHP'li belediyelerin 1992'den sonra öne çıkan daha orta ve üst sınıflara hitap eden projeciliklerinin mimari bir yansıması gibi gözükmemektedir. Bu geçmişe göre ılımlılaşmış modernleşmecilik çizgisi aynı zamanda, belediyenin başındaki kadronun yerel sermayeyle eskiye kıyasla daha uyumlu bir çizgiyi gözettiği biçiminde de yorumlanabilir, kent yoksullarıyla ilişkisinin yukarıda sözünü ettiğimiz gibi kopmuş olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Fakat buradaki, yerel olanı evrenselle buluşturma işini yerele dönükleşerek ya da yerelden kalkarak yapmanın taşıdığı kısmi olumluluğun altını da çizmek gerekir. Kısmidir, çünkü yerel olana yüzünü dönme halkçı bir içerik taşımaktan ziyade, yerli ticaret burjuvazinin başını çektiği egemen blokla kurulan iyi ilişkilerin bir yansıması gibi gözükmemektedir. RP'li başkanları döneminde tamamlanarak hizmete açılan söz konusu yapıların kent merkezinde daha sonra yapılacak kamusal binaların (Hükümet Konağı, Melikgazi Belediyesi Hizmet Binası, Kayseri Defterdarlığı, Kent Müzesi) mimarisini de yönlendirdiği anlaşılmaktadır.

Mimari yapı denildiğinde, bu dönemde yapımına başlanan, belediyenin o zamanki yayınlarında “Belediye turistik otel ve çarşı inşaatı projesi” olarak anılan şimdiki Kayseri Hilton Otel’ine de değinmek gerekir. Söz konusu otel, uzunca bir süre Cumhuriyet meydanının yeniden düzenlenmesini de içeren bir projenin en önemli parçası olarak tasarlanmıştır. Fakat, kenti klasik bir Orta Anadolu kentinden farklılaştırarak daha modern, gelişkin bir görünüm vermesi planlanan meydanın yeniden düzenlenmesi fikrinden 1993’ten sonra vazgeçilmiştir. Bunun yerine, Hilton Otel’inin yanı sıra, tasarlanan modern, gelişkin kent görüntüsünün meydanın Sivas Caddesi girişinde yer alan Valilik ve Adliye binalarının gelişen yeni mimari estetiğe uygun olarak yeniden yapılmasıyla verilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bahçecioğlu yönetimi, kentteki turizm ve eğlence işlevlerini geliştirdiği söylenebilecek Otel için belediyenin geniş bir arsasını tahsis etmiş ve yapının temelini atmıştır. Söz konusu otelin yapım süreci, Bahçecioğlu’ndan sonra gelen RP çizgisinden yönetimin en çok eleştiri aldığı konulardan biri olması bakımından da önemlidir²²⁶.

3.2.3.2.5 Bahçecioğlu’nun Üçüncü Döneminin Genel Değerlendirmesi

Bahçecioğlu’nun SHP’den seçilerek üçüncü defa başkanlık yaptığı 1989-1994 arası dönem, 1970’lerdekiyle karşılaştırılarak değerlendirildiğinde, belediye personelinin sosyo-ekonomik durumunda bir iyileşme yaşansa da yedi yıl süren 1970’lerdeki gibi işgücünün yeniden üretimine dönük işler önem kazanmamış, kent yoksullarından uzaklaşmış, modern bir kent kültürünün gelişmesi ve egemen kılınması için çok fazla bir yatırım ve etkinlikte bulunulmamıştır. Dolayısıyla, 12 Eylül’le birlikte bastırıldığı için yarım kalmış olan söz

²²⁶ Otelin üzerine kurulu olduğu arsanın belediyeye ait olan kısmını özel sermayeye satan RP’li Karatepe yönetimi, Kayseri’de ticaret sektörünün sosyal altyapısına önemli bir katkı anlamına gelen söz konusu otelin kapsadığı alanın genişletilmesine ve otel kompleksine bir alışveriş merkezinin eklenmesine izin verdiği için eleştiriler almıştır. Konunun görüşme yaptığımız uzmanları, Otelin hatalı imar uygulamaları nedeniyle ortaya çıkan sorunların 2000 yılına kadar giderilemediğini belirtmişlerdir.

konusu belediyecilik, Bahçecioğlu'nun yeniden başkanlık koltuğuna oturmasıyla geri dönmüş gibi gözükse de bu, bastırıldığı haliyle karşılaştırıldığında silik bir geri dönüş olmuştur.

Bir yandan, emek yanlısı, sosyal adaletçiliği belediye personeli ve kayıtlı ve sendikalı işçilerle arasına iyi tutmaya çalışmak, yoksul-gecekondlu mahallelerine belli altyapı hizmetleri götürmekle sınırlı biçimde kavrayan SHP'li yönetim, kentsel yoksulluğun yaşadığı niteliksel değişimine uygun yeni sosyal adaletçi çözümleri geliştirememiş, 1970'lerde sosyal adaletçilik ve (ortanın da olsa) sol kimlikle²²⁷ şekillenen modernleşmeci çizgiden uzaklaşarak, orta sınıflar ve formel emek kesimlerine seslenen daha ılımlı ve seçkinci, bu yüzden de yer yer dönemin popüler milliyetçiliğiyle kesişen bir çizgiye oturmuştur²²⁸. Bu yüzden sonrasında kendisini anımsatan fazlaca bir birikim bırakmamış olan, Bahçecioğlu başkanlığındaki SHP'li yönetimin belediyeciliği hatları silik olan başka bir şeye dönüşmüştür²²⁹. Sonuç olarak, nedenleri yaşanan tarihsel koşullar ve 12 Eylül'den sonra Kayseri'nin sosyo-mekansal ortamının yeniden şekillenişinde saklı olan bu farklılaşma nedeniyle, 1989-1994 dönemi belediyeciliğinin yerel siyasette ve toplumdaki hegemonyacı kapasitesi düşük kalmış, sosyal belediyecilikten uzaklaşmış ve modernleşmeciliği daha ılımlı bir çizgide kurmuş ve bir sonraki seçimde geride belirgin bir iz bırakmadan yerini İslamcı RP'ye bırakmıştır.

²²⁷ Bu kimliğin bileşenleri, yerel demokrasi ve katılımcılık vurgusu (söylem düzeyini çok aşmasa da), yeniliklere açık olmak ve geleneksel ilişki ve tavırlara ve muhafazakâr kesimlere karşı belirgin bir tavır sergilemek anlamında ilerçilik ve muhafazakârlığın güçlü olduğu bir yerellikte farklı düşünce, kimlik ve hayat tarzlarına sahip insanlara karşı özgürlükçülük olarak sıralanabilir.

²²⁸ Örneğin garnizon komutanlığının talebi doğrultusunda mezarlık alanı içinde bir şehitlik oluşturulmuş, 1992'de belediye meclisinin aldığı bir kararla bazı cadde ve sokaklara Melikgazi ve Kocasinan Askerlik Şubesine kayıtlı şehit askerlerin ismi verilmeye başlanmıştır. Bu popüler, ortalamacı çizginin en iyi anlaşılabilceği meclis kararı 1993 yılı Mart ayında alınmış, birbiriyle tam zıt dünya görüşlerine sahip Uğur Mumcu ve Adnan Kahveci'nin isimleri, Eşref Bitlis'in isminin de geçtiği bir kararla bazı cadde ve sokaklara verilmiştir.

²²⁹ Bu durum, akla Nurdan Gürbilek'in 'bastırılanın geri dönüşü'ne ilişkin getirdiği açıklamayı getirmektedir. "Geri dönen hiçbir zaman bastırılan değildir, ne burada ne de başka bir yerde" (Gürbilek, 2001: 14).

3.2.3.3 Kayseri’de Kentsel Siyaset ve Belediyeciliğin 1980’lerden-1994’e Kadarki Gelişiminin Satırbaşları

Kayseri’de RP’li belediyenin 10 yıllık pratiğini ele almaya ve değerlendirmeye geçmeden önce, işbaşına gelirken miras aldığı sosyo-mekansal gelişme dinamiklerine değinmek gerekmektedir. Bunu bu bölümde, söz konusu dinamiklerin şekillendirildiği düzlemler olan kentsel siyasette ve belediyecilik pratiklerinde 1980 sonrasındaki 14-15 yıllık sürede yaşanan gelişmeleri satırbaşlarıyla ortaya koymaya çalışacağız. Bir milat olarak 1980 yılını almamızın nedeni ise bu tarihin, 24 Ocak Kararları ve onun ardılı 12 Eylül Askeri Darbesi’nin Türkiye’de sermaye birikim tarzında, sınıf ilişkilerinde ve devletin bunlara müdahalelerinde yol açtığı değişime bağlı olarak, kentin siyasal ve ekonomik gelişiminde bir dönüm noktası olmasıdır.

Kayseri kent mekanı söz konusu 15 yıllık süreçte, nüfusun bir kattan daha fazla artmasının beraberinde getirdiği yasal ve yasal olmayan konutlardan oluşan yeni yaşam çevreleriyle önemli bir genişleme yaşamıştır. ANAP’lı yönetim döneminde toplu konut, istimlak-ucuz arsa temini ve 1986 İmar Planıyla bu genişleme önemli ölçüde kamusal denetim altında tutulmuştur. SHP’li dönemde yavaşlayarak süren söz konusu nüfus ve mekansal alan büyümesine karşın, kentin tek merkezden çevreye doğru yoğunluklu biçimde yayılan –merkezsizleşmeyen (desantralize olmayan)- mekansal gelişme biçiminde bir değişiklik de görülmemiştir.

Büyükşehir ölçülerine varmış olmasına karşın Kayseri’nin tek merkezliliği kentsel siyasetteki bir sınıfsal hakimiyetin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Başka bir deyişle, tek merkezlilik durumunda bir değişiklik olmamasında, (Kale-içi-Kapalı Çarşı-Kiçi Kapı)

arasındaki geleneksel ticari merkezde yer alan ticaret sermayesinin kent ekonomisi ve yerel siyasetteki belirleyici konumunun rolü büyüktür. Üretim etkinliğine 1989'da geçilen Kayseri 1. OSB'de ayrı bir ekonomik odak yaratmak yerine, öteden beri Kayseri ekonomisine hakim olan, ağırlıkla “Camii Kebir” camisinin cemaati olduğundan kendi içinde örgütlü sayılabilecek bu ticaret kesiminin gücünü pekiştiren bir etki yapmıştır. Kayseri'nin asıl yerlisi sayılan ve cenazelerini de büyük ölçüde bu camiden kaldırdıkları söylenen Osmanlı'daki tabiriyle bu yerel eşraf kesimi OSB'deki işyerlerinin çoğunu elinde tutarak, Kayseri ekonomisinin ticaret kapitalizmi niteliğini sürekli kılmıştır. Kent kültürünün önemli bir unsuru olan *oturma* geleneğiyle sürdürülen yerel egemen sınıfın bu kapalı yapısı; kentte yabancı olana, sosyo-kültürel açıdan yeni ve farklı olana karşı saldırgan olmasa da soğuk ve hatta dışlayıcı yaklaşan loncacı bir taşra kültürünün süregelmesinin nedeni sayılabilir²³⁰. Bu yapının aynı zamanda, merkezin yakın bir beldesi olan Hacılar'da ayrı bir sanayi bölgesinin oluşması ve HES Kablo, İstikbal gibi fabrikaların ilk olarak burada kurulmuş olmasını getirdiği de belirtilmektedir²³¹. Bununla birlikte, OSB-Bel-Sin ekseninde bir işçi havzasının varlığından, lüks konut, alışveriş ve eğlence işlevleri açısından Sivas Caddesi-Alparslan Mahallesi civarına doğru bir kaymanın yaşanmasından kalkarak, kimi yaşam çevrelerinin belli işlevler bakımından uzmanlaşmasından söz edilebilir. Hem belediye hem de müteahhit ve arsa sahiplerinin kentsel rantlardan aldığı payı yüksek bir seviyede tutan geniş caddeler ve yüksek yoğunluklu yapılaşmayla tanımlanan kentsel gelişme biçimi de yine merkezdeki bu kesimi gözeterek sürdürülmüştür. Her ne kadar, ticaret sermayesi kadar olmasa da 1984-

²³⁰ Bu tavrın fazla saldırgan bir nitelik taşımaması, kentin bin yıllar öncesine uzanan ticari geçmişine bağlanmaktadır.

²³¹ Bu mülakat yapılan bir görüşmecinin verdiği bir bilgidir. Görüşmeci bu bilginin, Hacılar beldesinde, 1990'da ilçe olmayı getiren sınai gelişmenin tarihçesiyle ilgili bir soruya ilçe kaymakamının verdiği yanıtı dayandığını belirtmiştir. Hacılar beldesinin kaydettiği bu gelişmeyle ilintilendirilecek bir durum, şimdiki Kayseri Ticaret Odası'yla Sanayi Odası'nın başkanlarının buralı olmasıdır.

1994 yılları arasında kentsel siyaset ve belediyeçilik pratikleri üzerinde ciddi ağırlığı bulunan bir diğer grup ise inşaat sektörü ve kimi eğitim görmüş olanları inşaat mühendisi, mimar gibi uzmanlık meslekleriyle anılsa da müteahhitlerdir. Bu kesimin inşaat ve konut sahipliği sektörlerinin kentte oluşan gelirlerden aldıkları payları 1980’li yıllardan beri sürekli biçimde arttırması bu durumun göstergelerinden biridir.

İnşaat ve ticaret sektörlerinin belediye meclislerindeki baskınlığıyla desteklenen bu gelişme biçimi, kentte yaşam kalitesinin arttırılması beklentilerini ve buna ilişkin toplu tüketim hizmet siyasalarını belediyeçilik pratiklerinde ve kentsel siyasetin koordinatları içinde daha tali bir konu haline getirmiştir. Özellikle ANAP’lı başkan döneminde geçerli olan bu durumu değiştirmek için ismi sosyal demokrat olan bir partiden seçilmiş olan Bahçecioğlu yönetiminin de pek fazla bir adım atmadığı anlaşılmaktadır.

Değişim değeri merkezli yaklaşımın bu şekilde egemenliğini sürdürmüş olmasına ek olarak, söz konusu yaklaşımın 1980’lerin ilk yarısında uygulanan siyasalarla daha geniş kesimlere de benimsetildiği görülmektedir. Bu esas olarak, kent merkezinin genişlemesi ve ücretlerin iç pazarı daraltıp ihracatı özendiren neo-liberal dışa dönük birikim modeli çerçevesinde geriletilip, bunun doğuracağı gerilimleri dolaylı gelir anlamına gelen önlemlerle telafi edilmesi siyasalarının sonucu olarak, gecekondu mahallelerinde yaşayan nüfusun 1980’lerde imar aflarına ek olarak verilen tapu tahsis belgeleriyle, kentsel ranttan pay alması ya da rant beklentisi içine sokulmasıyla söz konusu olmuştur.

Merkezdeki yapılı çevrenin yık-yap biçimindeki yapılaşmasının 1980 sonrasında da sürmesi, 1979’da koruma altına alınmış geleneksel konut mimarisine ait yapılardan oluşan

145 hektar civarındaki bir bölgeyi kapsayan sit alanının 1991’de 12 hektara indirilerek²³² binalar ve geniş caddelerle büyük ölçüde yok edilmesi sonucunu doğurmuştur. Sivil konut mimarisi bu şekilde ortadan kaldırılırken Selçuklu döneminden kalanlar başta olmak üzere, tarihi eserlerin korunduğu ve çevrelerinin diğer unsurlardan temizlenmesiyle ön plana çıkartıldıkları da görülmektedir. Görüşülen pek çok kişi Şükrü Karatepe döneminde bu eğilimin daha belirginlik kazandığını belirtmiştir. Kavuncu zamanından beri sağ partilerden gelen belediye yönetimlerinin az ya da çok benimsediği bu tavrı, tarihin belli yapılarının estetik sunumu yoluyla toplumsal kullanımı biçiminde değerlendirebiliriz. Geleneksel sivil mimari örneklerinin yer aldığı sit alanını ortadan kaldırırken, kentin yüzyıllar öncesine ait yapılarının korunmasıyla özetlenebilecek bu tavra ikili ve seçmeci koruma yaklaşımı diyebiliriz. Bu yaklaşım hem söz konusu tarihi yapılar için tahsis edilen kentsel toprağın değerine göre çok az olması nedeniyle ‘ekonomik’, hem de yarışan yerellikler yaklaşımının içerdiği yerel farklılık unsurlarının bir sosyal sermaye olarak öne çıkarılması çabalarıyla oldukça uyumludur. Bu bağlamda 1980’lerde yaşanan bir gelişme, görünür kılınan bu anıt ve simgelerin, yapılan geniş bulvar ve kavşaklarla ve gelişen otomobil sahipliğiyle birlikte, geleneksel kültürün temsilinin birer görsel motifine, otomobille (ya da diğer bireysel ya da toplu ulaşım araçları aracılığıyla) bir yerden bir yere giderken göz atılan merkezi göstergelerine dönüştürülmüş olmasıdır.

Mekanın bu toplumsal üretim biçimi, aynı zamanda muhafazakâr-yerelci mekan temsili projelerinin önemli bir bileşeni olduğundan, kentin yaşayanlarınca deneyimlenmesi ve anlamlandırılması anlamında mekanın ve mekandaki hakim toplumsal ilişkilerin yeniden

²³² Bir yanlış anlamaya yol açmamak açısından, kararı alanın belediye olmadığını belirtmek gerekiyor. SİT alanını 10 katı oranında daraltan Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Müdürlüğü’nün 16.07.1991 Gün ve 681 Sayılı kararıdır (Büyükmihçi, 2002: 13).

üretmesinde de önemli ölçüde etkisi olan bir unsurdur. Kentte 1980'lerden beri hangi dönemlerde, hangi temsil projelerinin egemen olduğuna bakıldığında, mekan üretiminin milliyetçilikle muhafazakârlığın geniş ideolojik-kültürel evreninde yaşanan salınımla gerçeklik kazandığı görülmektedir. Darbenin etkilerinin sıcak biçimde hissedildiği ilk beş yıllık dönemde, devlet-burjuva fraksiyonları ittifakının Türk-İslam Sentezi'nin kültürel-ideolojik etkisiyle, Kayseri'de ağırlık kazanan temsil projesi milliyetçilik ve devlete bağlılıkla dinsel muhafazakârlığın bir bileşkesinden oluşurken, ikinci yarısında ANAP'ın yerel ve geleneksel unsurları daha fazla işin içine katan ekonomik-kısmen de siyasal liberalizminin etkisiyle dinsel muhafazakârlık milliyetçilikle devletçiliğin önüne geçmiştir. Dolayısıyla ilk başlarda, kentin devletçi-milliyetçi-muhafazakâr özellikleri vurgulanırken, daha sonra yerellik-muhafazakârlık vurgusunun ağırlık kazandığı görülmektedir. SHP'li yönetim döneminde ise böylesi bir salınım sergileyen milliyetçi-muhafazakâr temsil projelerine güçlü bir alternatif projenin geliştirilemediği, 1970'lerde sol (sosyal adaletçi ve özgürlükçü) bir zemine oturttukları modernleşmeciliklerinin, 1990'larda yükselen milliyetçi dalga ve laiklik-şeriat tartışmalarının etkisiyle, devletçi ve milliyetçi bir zemine doğru kaymaya başladığı söylenebilir.

3.3 KAYSERİ'DE İSLAMCI BELEDİYE (1994-2004)

Çalışmamızda çeşitli defalar muhafazakârlığına vurgu yapılan Kayseri kentinin belediye başkanlığına 27 Mart 1994 yerel seçimleri sonucunda ilk kez İslamcı gelenekten bir başkan geldi. Şükrü Karatepe'nin Büyükşehir belediye başkanı olmasının yanında, RP 1994'te iki merkez ilçenin yönetimini de ele geçirerek belediye meclis üyeliklerinin çoğunu (11/15'ini) ele geçirmişti. Kayseri'de İslamcı gelenekten belediye yönetimlerinin, halen AKP'li başkanlarla süren egemenliğinin, 1994-2004 arasındaki 10 yıllık süreçte nasıl bir ekonomi-

politik çerçeveye oturduğu, kentsel siyasette nasıl bir hegemonya stratejisi güttükleri ve mekan üretimi sürecinde ne tür etkileri (mekan temsili projeleri-yeniden üretime ilişkin anlamı ve bu projelerin temsilin mekanlarındaki yansımalarıyla birlikte) olduğu konularına geçmeden önce, yerel siyasetteki yükselişlerine ilişkin yukarıdaki bölümlerde çeşitli bağlamlarda göndermelerde bulunduğumuz, giriş yaptığımız bilgi ve saptamaları toparlayıp tartışmanın yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

3.3.1 İslamcıların Yerel Siyasetteki Yükselişinin Belli Başlı Nedenleri

Kentte yerel iktidara yükselişinin ayak sesleri, MHP ve IDP'yle ittifak yaparak girdiği 1991 genel seçimlerinde duyulmaya başlanan RP, SHP'nin başkanlığı kazandığı 1989 seçimlerinde de %11 gibi küçümsenemeyecek bir oy oranına ulaşmıştı. Bu bir önceki seçimlere göre %8'lik bir yükseliş anlamına geliyordu. RP'nin yerel siyasetteki 1989'da uç vermeye başlayan yükselişinin nedenleri esas olarak, sosyo-ekonomik ve siyasal düzlemlerde yaşanan kimi gelişmelerde aranmalıdır.

Ekonomik düzlemdeki gelişmelerin başında, 1. OSB'nin açılmasının ardından 1990'larda yaşanan sanayileşme hareketi gelmektedir. İstanbul, İzmir, Bursa, Adana ve Ankara gibi, -diğer özelliklerinin yanında- bulunduğu bölgelerde birer sanayi üssü olan kentlerin sanayisini kent dışına ve çevresine yaymaya başladığı görüldü. Kayseri, Konya, Denizli, Gaziantep gibi küçük ve orta boy sanayi işletmeleri (KOBİ) açısından görece gelişkinliğini OSB'lerle tahkim etmiş kentler yeni bir sanayileşme sürecine girdi. Parça başı ve fason işlerin ağırlık taşıdığı söz konusu sanayileşmede, sınai bilgisi, deneyimi ve ticari bağlantıları görece gelişkin KOBİ'lere sahip olmanın yanında, söz konusu yerelliklerin sahip

olduğu ucuz, örgütsüz işgücü, sigortasız, kayıt-dışı çalıştırma gibi kimi özellikler de önemli birer avantaj olarak kullanıldı.

Yaşanan sanayileşmenin daha geniş ölçeklere (ulusal ya da uluslararası) bağımlı niteliği (parça başı, fason üretime dayandığı için) nedeniyle, Kayseri'nin bir 'Anadolu Kaplanı' haline gelerek sanayi altyapısını geliştirmesini sağlayan özelliklerin sürekli kılınması gerekiyordu. OSB'deki işyeri sahiplerinin önemli bir kısmının ticaret sermayesinin elinde olması da başka bir açıdan sanayinin bağımlı yapısını güçlendirici rol oynamıştır. Bütün bu özellikler, bir yandan KOBİ sahiplerinin küçük girişimci kültür ve ahlakını yeniden üretmelerini sağlarken, bir yandan da geleneksel emek kontrol sistemlerinin (usta-çırak ilişkisi, işçi alırken akrabalık, hemşehrilik, komşuluk gibi karşılıklı güven zemini yaratmayı amaçlayan ağlarının kullanılması) dinsel unsurlarla daha yoğun biçimde tahkim edilmesini getirmiştir. İşletme ölçeklerinin büyümesi nedeniyle de geleneksel emek kontrol sistemlerindeki diğer özelliklerin yetersiz kalması beklenebilecek bir durumdur. Bu noktada, çalışma ilişkilerinde bir uzlaşma, bütünleştirme zemini olarak dinin daha etkin kullanılması anlamlıydı. Kayseri'nin en büyük kapasiteye sahip camisinin 1998'de OSB'ye (8 bin kişilik) yapılmış olması da bu durumun en belirgin göstergesidir²³³. OSB'de yaklaşık 21 bin 500 kişi çalıştığı düşünülürse, bu rakam düşük gibi görülebilir. Ama, bölgedeki İstikbal, Hema gibi işletmelerinde çalışan işçilerin de Cuma'larını fabrikalarında kıldığı belirtilmektedir²³⁴. Çalışanların büyük bir kısmının neredeyse zorunlu olarak devam ettiği Cuma namazlarının, işçilerle patronların haftanın en az bir günü manevi bir paylaşım içinde olmalarını getirmesi

²³³ Projesi Hasan Çelebi ve Didar Savaşçı'ya ait olan söz konusu camiye Karatepe, "Sanayileşme döneminde yapılan taş işçiliğinin ve klasik tarzda cami mimarisinin güzel örneklerindendir" diye tanımlamaktadır (2001: 172).

²³⁴ Bunun nedeninin, mobilya, metal gibi alanlarda yapılan işin niteliği gereği, işçilerin temizliğinin basit bir abdestin ötesinde bir temizliği gerektirmesi ve camiye gidiş geliş süresinin yarattığı maliyetlerden kaçınma kaygısı olabileceği de belirtilmiştir.

bakımından önemli bir toplumsal yeniden üretim işlevi gördüğü söylenebilir. Cuma namazlarının bu camide kılınmasının, en az bunun kadar önemli bir işlevinin de farklı alanlarda iş yapan KOBİ sahipleri için doğal bir karşılaşma ve tanışma vesilesi yaratması olduğu belirtilmektedir.

Kentte sınıai hareketliliğin merkezi haline gelen OSB’de oluşan bu çalışma kültürünün Kayseri’deki diğer işletmelere örnek oluşturması neredeyse kaçınılmaz bir sonuç oldu. Aynı süreçte, görece modern çalışma ilişkileri dizgesiyle bu ilişkilerin dışında özerk bir alan niteliği taşıyan kamu işletmelerinin gerilemesi, kent sanayisindeki ağırlığının daha da azalmış olmasının da bir kültürel-ideolojik unsur olarak dinin işgücünün yeniden üretiminin araçlarının başında yer almasını kolaylaştırıcı bir etki yaptığı söylenebilir. Bu gelişmelerin, 1993’te içine girilen ekonomik kriz atmosferinde dinin modern toplumdaki yorumu olan İslami ideolojiler ve siyasetlerin etkinlik alanını genişleten bir sonuç yaratması için RP gibi siyasal aktörlerin çok fazla bir şey yapmasına da gerek kalmamıştır. Ama, RP canlı bir örgütsel performans sergileyerek, altını yardım faaliyetleriyle doldurduğu mahalle çalışmalarıyla ve aynı dili konuştuğu yerel sermayeyi çeşitli yollarla yanına çekerek dinin çalışma mekanlarında kazandığı söz konusu ağırlığı kendi hanesine yazmayı başarmıştır.

Dinin toplumsal etki ve işlevinin bu şekilde artmış olması, kentteki toplumsal ilişkilerin küçük girişimci kültür ve ahlakının taşralı muhafazakârlığı içine sıkışıp kalmasının görüngüsü olmuştur. Bunun yanında, aile, yerlilik gibi değerler, akrabalık, cemaat gibi geleneksel kültürel ilişki ağları da yaşanan sınıai gelişmenin niteliğine koşut olarak pekişmiştir. Klasik modernleşme yaklaşımının ekonomik-sınıai gelişmeyle çözüleceğini savladığı geleneksel kültürel değer ve ilişki ağlarının kendisini daha güçlü biçimde yeniden ürettiği 1990’lardaki sürece, geleneksel ve kültürel olanın *geri dönüşünden* ziyade, “yeniden canlanması” demek daha

doğrudur. Kentteki taşralı muhafazakârlığı da yeniden üreten bu canlanışın önemli bir yanı, onun, yeni tüketim kalıplarıyla ve hayırseverlik patlamasıyla yeniden şekillenmesidir²³⁵. Bu nedenle de geleneksel ve kültürel olanın *geri dönüşünden*, pek çok ülkede radikal İslamı açığa çıkaran *revivalizm*den farklı bir olgu olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu gelişmelerin maddi zeminini ise KOBİ sahiplerinin sanayi sermayesi içindeki sayısal ağırlığıyla karakterize olan kent sanayisinin 1. OSB'nin hizmete girişinden sonra gösterdiği hızlı gelişme oluşturmaktadır. Bu süreç, bir yanıyla bu küçük burjuva kesiminin, 12 Eylül'ün hegemonya stratejisi ve büyük sermayenin bayilikler ve servis ağlarıyla, 1960'ların ikinci yarısı ve 1970'lerde bükülen bellerini doğrultmaya başladıkları 1980'lere de götürülebilir. Bunun yanında, 1990'larda yaşanan yeni sanayileşmenin, Anadolu sermayesi içinden yeni zenginleşen bir kesimin açığa çıkması bakımından daha belirleyici olduğu görülmektedir. Bu kesimin önemlice bir kısmını çatısı altında toplayan MÜSİAD'ın da aynı dönemde, Kayseri'de de şubesi bulunan Müslüman Din Adamları Derneği'nden türediği (Togayhan, 1998: 173) anlaşılmaktadır.

²³⁵ Muhafazakar çevrelerin yeni tüketim kalıpları içinde girmesini, İslam'a ait değerlerin her geçen gün "piyasa" tarafından yutulmaya başlanması olarak değerlendiren Abdurrahman Arslan, *Modern Dünyada Müslümanlar* adlı kitabında, bu kesimlere yönelik 5 yıldızlı otellerle, tesettür defileleriyle, markalı türbanlarla, pahalı lokantalarla kendisini dışa vuran bu durumun dindar çevreden insanları, sadece üretmek ve tüketmek için özgürlük talep etmeye sevkettiğini belirtmektedir (2002: 11). Navaro-Yashin'de İslamcı kesimin Özal döneminde başlayarak gelişen holdingleri ve şirketleriyle geniş bir pazar yarattığı, bu pazar içinde tesettür giyimi gibi simgeleşen kimlik göstergelerinin metalaşmasıyla toplumun tüketim kalıpları içine çekildiklerini belirtmiştir (2002). Bu durum bir yandan dini bireysel inanç alınından çıkarıp modern anlamda Türkiye toplumuna yayarken (kamusal alanda görünür kılarken) (Mardin'den aktaran Saktanber, 1997: 144), bir yandan da eskiden az çok homojen bir topluluk görüntüsü veren İslamcı kesim içindeki sınıfsal ayrımları açığa çıkaran etki yapmaktadır (White, 2000: 101-104). Elbette bütün bunlar Türkiye geneli ve daha çok İstanbul, Ankara gibi metropol kentler üzerinden yürütülmüş tartışmalardır. Kayseri gibi geniş aile yapısıyla-tutumluluğu protestan ticaret ahlakı biçiminde benimsemiş, taşra muhafazakarlığını belli ölçülerde koruyan kentler için bu dönüşümlerin ne kadar hızlı veya yavaş gerçekleştiği sosyolojik araştırmaların konusudur. Ancak, kamu kurumlarının belirttiği gibi DİE'nin bile işyerlerinden sağlıklı veri toplayamadığı bir kapalılığa sahip olan Kayseri'de araştırma yapmak o kadar da kolay değildir.

Yaşanan yeni sanayileşme süreciyle büyüyen işletmelerden bir kısmının, 1980’lerde bir toplumsal katman olarak toparlanma yaşayan geleneksel küçük girişimciler arasından çıkması (bunları esnaf ve zanaatkârlardan ayırtırmak için ‘KOBİ sahipleri’ adlandırmasını kullanacağız), milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin klasik sosyo-ekonomik gelişme modeli “gelenek içinden giderek modernleşme”nin güncelleşmesini getirdiği için de böylesi bir yeniden canlanış söz konusu olmuştur. Modele göre, geleneksel-kültürel değerlerin yeniden canlanışı, işçi ve patronların sıkı bir disiplin içinde uyumlu çalışmasını sağlayacak, bu da yerel ve ulusal düzeylerde hızlı bir kalkınma sürecini getirecektir²³⁶. Anadolu kentlerinin bir kısmında 1990’ların başında OSB eksenli olarak yaşanan görece sanayileşme hareketiyle gündeme gelen modelin, Milli Görüş çizgisinin öteden beri dillendirdiği, ‘manevi kalkınma olmadan maddi kalkınmanın olumlu bir sonuç üretmeyeceği’ belgisiyle örtüşmesi dikkat çekicidir. RP’nin yerel yönetimlere gelişi ise, o günün koşullarında, bu muhafazakâr model ve yeniden canlanma sürecinin yeni, üst bir evreye sıçraması anlamına gelmiştir.

Aynı zamanda, RP’nin orta ve üst düzey örgütleyici ve yöneticileri konumunda bulunan KOBİ sahiplerinin bir sermaye fraksiyonu olarak, gösterdikleri ekonomik gelişmeyle yaşadıkları modernleşme ise daha çok kadınların kırsaldan getirilen başörtüsü yerine, şık markalı ipek türbanlar takması, otomobil kullanması, yazlık sahibi olma, bilgisayar, cep telefonu gibi son teknoloji ürünlerini kullanma gibi klasik gerici-softalar biçimindeki görünümlerinden uzaklaşmış olma düzeyinde kalmaktadır. Belediyeleri ele geçirmekle sağlanan kentsel siyasetteki güçlenme ise bu süreci daha ileri bir noktaya taşımış, bu insanlar kentin toplumsal ve kültürel yaşantısına daha fazla katılır olmuşlardır. Bu arada KOBİ

²³⁶ Söz konusu modelin en açık biçimde, içinde kimi büyük sermaye sahiplerini de barındırmakla birlikte, ağırlıklı Anadolu menşeli KOBİ’lerin oluşturduğu, İslami eğilimleri güçlü sermayedarların örgütü MÜSİAD’ın yayınlarında savunulması da, bunun bu süreçte belli bir sanayileşme yaşayan pek çok Anadolu kentinin sermayedarlarınca benimsendiğini göstermektedir.

sahipleriyle İslamcı siyaset arasındaki ilişkiye dair bir kayıt da düşmek gerekiyor. Bu ilişki bütün KOBİ sahiplerini İslamcı olarak gördüğümüz anlamında yorumlanmamalıdır. Kastedilen ilişki partinin yönetim kadrolarında ağırlıklı bir yeri bulunan İslamcı girişimci kesimin büyük ölçüde KOBİ sahipleri arasından geliyor oluşudur.

Kenar mahallede kendisini kentin sosyal ve kamusal mekanlarından yalıtarak sürdürülen İslami yaşam tarzı, ailecek kentin söz konusu mekanlarına taşınmaya başlanmış, bu nedenle kamusal mekanlar bir farklılaşma yaşarken, bu kesimler de kentlileşerek dışarıya açılmaya başlamıştır. Söz konusu zenginleşmenin bu kitlenin yaşam ve düşünüş biçiminde yol açtığı farklılaşmanın en güzel ipuçlarından biri, RP’de temsil edilen İslamcı çizginin 1970’lerdeki küçük burjuva radikalizminden uzaklaşmış olmasıdır. Bu durumu *Modern Dünya’da Müslümanlar* adlı kitabında Abdurrahman Arslan ulusal ölçek için şöyle betimliyordu: “Dün kendini farklı değerlerle anlamlandırdığından dolayı Müslümanın modern dünyaya “muhalif” olmak şeklinde başlayan çabası, bugün modern dünya içinde kendisi için bir anlam arayışına dönüşmüş durumdadır (2000: 9).” Arslan’a göre bunun siyasal düzeydeki anlamı, Müslüman diye kastettiği dindar/İslamcı kesimin muhalefet ve mücadele mevkiinden uyum çabasına dönüşümü olmuştur (2000: 10). Bu değişmelerin sonucunda İslamcı hareketin nasıl bir dönüşüm geçirdiğini RP Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül partisi özelinde şöyle anlatmaktadır: RP eskisi gibi toplumun “fakir ve küçük adamının” değil, “derin Türkiye” denilebilecek olan Anadolu burjuvazisinin, tarikatların, hemşerilik dernekleri ve vakıfların temsilcisidir (aktaran Yavuz, 1997:70).

Ne var ki, KOBİ sahiplerinin İslamcılığın radikal boyutlarını törpüleyerek mevcut siyasal sistemde bir seçenek haline getiren söz konusu zenginleşme sürecinin, en azından şu ana kadar klasik anlamda bir burjuvalaşmayı getirmediği, geniş aile yapısını korumayı

sağlayan muhafazakâr taşra niteliklerin yeni tüketim kalıplarıyla harmanlandığı bir yaşam tarzını getirdiği anlaşılmaktadır. Burada geniş aile yapısının, konut/hanehalkı ölçeğinde olmasa da, korunmaya çalışılması olgusu üzerinde durmak anlamlıdır. Bunun, bir yanıyla, milliyetçi-muhafazakâr kıvamın geniş alanı içinde salınım göstererek, ülkede esen egemen rüzgarlara kendisini daha kolay adapte edebilen yerel sermayenin tarihi ticari merkezinde üslenmiş esnaf-tüccar kesiminin kentteki kültürel-ideolojik hegemonyasından kaynaklandığı söylenebilir. Söz konusu kesimin daima iki şeyi; işiyle, aile düzenini kolladığı belirtilmektedir. Ailesini tehlikeye atmayacak şekilde yaşamasının altında ise bunların ekonomik girişimlerinin ağırlıklı birer aile şirketi niteliğinde olması yatmaktadır. Geniş aile yapısının bireyselleşme, burjuvalaşmayla dağılmasını önlemek, sermayenin bölünmesini engellemenin bir yolu olarak önemlidir. Dolayısıyla, nüfus sayımlarında kent merkezinde ortalama hanehalkı büyüklüğü 4'e yakın gözüktüğü (DİE, 2002b) de yerel sermaye ve geleneksel küçük burjuvazi içinden çıkan KOBİ sahipleri açısından insanlar arası ilişkilerin -özellikle toplumsal boş zaman etkinlikleri düzeyinde- merkezi öteden beri aile olmuştur.

Aileden başlayarak genişleyen cemaatleşmeler/dini gruplaşmalar da geleneksel-kültürel ilişki ağlarının varolan güvencesiz ekonomik yapı içinde bir dayanışma örüntüsü yaratması nedeniyle, Türkiye toplumunda, bu süreçte gelişen olgular olmuştur (Buğra, 2004b). Aile şirketinin bölünmesi tehlikesi, hanehalkı ölçeğinin küçülmesinden dolayı, artan yakıcılıkta gündemde olduğu için de muhafazakârlık bu kesimler açısından ideolojik-kültürel düzlemde daha sıkı biçimde savunulması gerekli bir tavır olmuştur. Bu aynı zamanda, *oturma* denilen Kayseri'ye özgü sayılan gruplaşmaların²³⁷ artan önemiyle kendisini dışa vuran cemaat

²³⁷ İleride ele alacağımız için burada ayrıntısına girmeyeceğimiz, *oturma* etkinliği, içinde dinin ağırlık taşıdığı, ancak yapılan işe, toplumsal konuma, yaşa, cinsiyete, komşuluk ölçeklerine göre oluşan ve

dayanışmasının güçlendirilerek sürdürülmesi açısından bir gereklilik olarak değerlendirilebilir.

RP'nin kentsel siyasette egemen konuma yükselmesini getiren kentsel ittifak çerçevesinin ekonomi politikğine bakıldığında, geleneksel tabanını oluşturan küçük burjuva kesimden insanların/KOBİ sahiplerinden bir kısmının 1980 ve 1990'larda yaşadığı zenginleşme temel önemdedir. Çevresindeki temel toplumsal halkayı bu yeni zenginleşen ama burjuvalaşmaya direndiği görüntüsü veren²³⁸ kesimin oluşturduğu parti, kentlin zengin ve yoksul kesimlerinin çoğunluğunu yanına çekerek, gerek kentsel yönetimi elinde bulunduran SHP, gerekse de merkez sağ partilere göre daha kapsayıcı bir kentsel ittifak çerçevesi geliştirmiştir. Özellikle yerel sermayeyi yanına çekme noktasında, 1991 genel seçimlerinde MHP ve IDP'yle kurduğu "Kutsal İttifak"ın kentte birinci parti konumuna yükselmesinin önemli rol oynadığı rahatlıkla söylenebilir²³⁹. Hem siyasi açıdan barajı geçme noktasında rüşünü ispatlaması, hem de merkez partilerden sınıfsal çıkar ve sosyo-kültürel bakımından kendisine daha yakın bulduğu için RP yerel sermayenin seçeneklerinden biri konumuna gelmiştir.

Her ne kadar, söz konusu dönemde Kayseri Ticaret Odası yönetimi ANAP'a yakın kişilerden oluşsa da, RP'nin yerel sermayenin seçeneklerinden biri haline gelmesinde,

katılımının çoğunlukla aile üzerinden olduğu bir toplumsal etkinliktir. Kayseri'ye özgü bir etkinlik olarak anlatılan oturmalar Konya, Tokat, Sivas gibi kentlerde de rastlandığı belirtilmiştir.

²³⁸ Bu görüntünün en önemli iki unsuru Kayseri'de muhafazakârlığın ölçütü sayılan, aileye bağlılık ve tutumluluktur. Bu içeriğin, Max Weber'in protestan ahlakı, püriten ahlak kavramlarıyla benzerliği de mülakat yaptığımız kişilerin bazıları tarafından, -Kayseri'li sermayedarların dışarıdan algılandığı gibi siyasal İslamcı olmadıklarını açıklarken- işaret edilen bir noktadır.

²³⁹ ANAP'ta Özal döneminin kapanmış olması ve 1989 seçimlerinde yaşadığı yenilgi, SHP'yle DYP'nin yüzlerini daha çok 1980'lerin kaybedenleri olan formel ücretli kesimler ve tarım sınıflarına dönmüş olmaları ve Doğu-Güneydoğu bölgelerinde yükselen düşük yoğunluklu savaş, pek çok diğer kentte olduğu gibi Kayseri'nin OSB'lerde, sanayi sitelerinde güçlenen küçük ve orta boy girişimcilerin merkez partileri dışında kendilerini temsil edecek böylesi bir seçim ittifakına destek vermelerini getirdiği söylenebilir.

Abdullah Gül²⁴⁰’ün RP Genel Başkan Yardımcısı olarak kentin yakın dönemde çıkardığı en önemli siyasi kişiliklerden biri olmasıyla, yerel sermayenin çekirdek mekanı olan tarihi ticari merkezden (Cami Kebir’den²⁴¹) gelen Mehmet Özhasaki²⁴² ve Sami İpek gibi isimleri Parti’den aday olmak konusunda ikna edilmiş olmasının da ciddi payı bulunduğu belirtilmektedir. Bunların söz konusu iknasının altında, Özal’ın Cumhurbaşkanlığı ve Mesut Yılmaz’ın ANAP genel başkanlığına seçilmesi sonrasında ANAP’ın muhafazakâr kanadından insanların bir bölümünün (veya Erenköy²⁴³ gibi Kayseri’de gücü bulunan kimi dini cemaatlerin) kopması ve 1991 genel seçimlerinin gösterdiği gibi özellikle RP olmak üzere radikal sağa yönelmiş olmasının önemli payı bulunduğu belirtilmektedir.

RP’nin 1994 yerel seçimlerini kazanmasının arkasındaki, belki de en görünür neden olan yoksula yardım faaliyetlerine gelince; bunların 1992-1994 arasında yoğunlaştığı ve ağırlıklı az çok bir taban ilişkisine sahip oldukları, bu yüzden de potansiyel seçmenleri

²⁴⁰ Kendisiyle ilgili *Gül’ün Adı* isimli biyografi kitabında, “Aile büyükleri Kayseri’de bilinen ve çevresinde sevilen, eşraftan insanlardır” (Selim, 2002: 43) diye tanıtilen Abdullah Gül’ün Şükrü Karatepe’yle birlikte Necip Fazıl’ın *Büyük Doğu* ekolünden geldiği, daha 1970’lerde Kayseri’de aktif siyasetin içinde yer aldığı belirtilmektedir. Gül ve Karatepe, 1994’te Kocasinan Belediye Başkanı seçilen Bekir Yıldız’la birlikte, 1974 Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde MSP’nin önde gelen isimlerinden Recai Kutan’ın kampanya ekibinde yer almışlardır (Selim, 2002: 45).

²⁴¹ Yerel siyasetin nabzını tutan Cami Kebir esnaf-tüccarları dışında Kayseri’de Cumhuriyet rejimiyle 1950’lere kadar yakın ilişkileriyle zenginleşmiş büyük aileler ve kimi büyük sanayicilerin de bulunduğu belirtilmiştir. CHP’li olarak bilinen bu ailelerin başlıcaları; Çilsal, Feyzioğlu, Cingilloğlu, Güpgüpoğlu ve Gavremoğlu Aileleridir. Bunların yanında, başta Orta Anadolu, Erbosan, Birlik Mensucat, Beğendik olmak üzere Cami Kebir odağının dışında yer alan burjuvalaşmış bir sermaye grubunun da bulunduğu belirtilmiştir.

²⁴² Özhasaki’nin 1970’lerde Orta Anadolu’daki İmam Hatip liselerinden mezun olan çoğu genç gibi aktif bir MHP’li olduğu, bu yüzden üniversite eğitimi sırasında okul değiştirmek zorunda kaldığı, Muhsin Yazıcıoğlu ekibinin MHP’den koptuğu süreçte Parti’den ayrıldığı daha sonra da zengin cemaati diye bilinen Erenköy Cemaati’ne dahil olduğu belirtilmektedir. Özhasaki’nin cemaatle ilişkisine ilişkin daha somut bir bilgi, cemaat üyelerinin kurduğu belirtilen Muradiye Vakfı’nın (Bulut, 1997: 411-412) kurucuları arasında yer almasıdır.

²⁴³ Kurucusu Mahmud Sami Ramazanoğlu olan cemaatin diğerleri içinde en belirgin farkının özellikle İstanbul, Adana, Konya, Kayseri gibi kentlerdeki tüccarlar başta olmak üzere zengin işadamlarını örgütlemesi olduğu, gücünün de buradan geldiği kabul edilmektedir (Çakır, 2002: 59-63). İslami bir düzene imanlı nesiller yetiştirilerek, evrimci bir biçimde geçileceğini savunan cemaat, Altınoluk isimli bir dergi yayınlayıp, Muradiye Vakfı ile dersaneler işletip, “hayır işleri” yapmaktadır. Tayyip Erdoğan’ın önemli danışmanlarından Ahmet Taşgetiren’le, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş’ın bu cemaatin önde gelen isimleri arasında yer aldığı belirtilmektedir.

saydıkları insanların yaşadığı yoksul mahallelere yönelik olarak örgütlendiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte, RP'nin başarısının önemli bir nedeninin, çeşitli varlıklı kişi ve kuruluşların dini bir vecibe olarak, özellikle Ramazan ayında hayırseverlik adı altında yaptıkları yardımların bir kısmını kendisi üzerinden yapmalarını sağlayabilme becerisi göstermesi olduğu belirtilmektedir. Nitekim, bu durumu dönemin SHP'li bir belediye yöneticisi “Bizim belediye olarak bir yılda yaptığımız yardımlardan fazlasını Refahlılar tek bir işadamından alarak dağıtıyordu” sözleriyle doğrulamıştır. Zenginlerin bir kısmının böyle bir yolu seçmesinde, partiye yakınlıklarının yanında, RP'nin “hanım komisyonları” başta olmak üzere sokak düzeyine kadar inen örgütlenmesi ve diğer partilere göre temiz-disiplinli bir görüntü vermiş olmasının da payı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Artan ücretler, tarım fiyatları ve düşük yoğunluklu savaşla büyüyen savunma harcamaları nedeniyle makro-ekonomik dengelerin bozulmaya başladığı 1992'den sonra başlayan ekonomik durgunlukla, 1980'lerin egemen ekonomi siyasası olan neo-liberalizm kendisini merkez partilere dayatmış, bu yüzden de söz konusu siyasal aktörlerin ücretli kesimlere ve tarım sınıflarına dönük popülist bölüşüm siyasaları üretme olanakları kısılmaya başlamıştı (Keyder, 2004). Bu sürece eşlik eden olgu ise, işsizliğin, kayıt-dışı işler ve güvencesiz istihdamın artmasına paralel olarak kentsel yoksulluğun derinleşmesi ve geçmiştekinden niteliksel bir farklılaşma yaşamasıdır.

Kentsel yoksulluğun, kırsal yoksulluğun kente taşınması anlamında göç ve kentte kalış süresiyle ilişkili bir sorun olmaktan çıktığı, hanehalklarının yaşam koşullarını iyileştirme anlamında toplumsal mobilizasyon olasılıklarının daha da azalması anlamında süreklilik kazandığı, Oğuz Işık'la Melih Pınarcıoğlu'nun (2001) adlandırmasıyla “Nöbetleşe Yoksulluk” olgusunun sona erdiği koşullarda, bu yardım faaliyetleri kent yoksulları için

olumsuz yaşam koşullarını hafifletici bir işlev gördüğü için parti kendisine güçlü bir toplumsal-siyasal ilişki kanalı açmış oldu. RP'nin o dönemki üst düzey yetkililerinden Cevat Ayhan²⁴⁴, kendisiyle yaptığımız görüşmede, bu yardım faaliyetlerinin aynı zamanda, toplumsal patlama riskini azalttığı için Erbakan'ın tabiriyle bir "pansuman tedavisi" anlamına geldiğini belirtmiştir.

Dolayısıyla, henüz belediye yönetimine gelmeden gerçekleştirdikleri bu faaliyetlerle RP, yol-asfalt, içme suyu ve benzeri hizmetler götüren mevcut belediyeye alternatif, adeta ikinci bir belediye gibi çalışarak, diğer pek çok kentte olduğu gibi Kayseri'de de kent yoksullarını bir toplumsal katman olarak kendilerine eklemlenmişlerdir²⁴⁵. Kayseri'deki güçlü dini duygularla beslenen hayırseverlik eğiliminin de RP açısından hem faaliyetin kendisi, hem de çizdiği kentsel ittifak çerçevesinin bir söylem olmanın ötesinde, (dindar) KOBİ sahipleri, yerel sermaye ve kent yoksulları tarafından deneyimlenerek gerçeklik kazanmasında önemli bir avantaj oluşturduğu söylenebilir.

Kentsel yoksulluğun niteliksel bir değişim geçirdiği koşullarda, yoksula yardım faaliyetinin iki yönüne daha değinmek gereklidir. Bunlardan biri, faaliyetin ölçeği ve aktörlerinin RP'yi aşan niteliği, diğeri ise kent yoksullarıyla sol siyaset arasındaki 1970'lerden beri mevcut bulunan ilişkinin zayıflaması, bu faaliyetlerle de kopmasıdır²⁴⁶. Bu faaliyetin ikinci yönü ise, yalnızca RP'yle sınırlı bir iş olmamasıdır.

²⁴⁴ Cevat Ayhan, 1994 sonrasında RP ve FP'nin (şimdilerde ise Saadet Partisi'nin) Mahalli İdarelerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı görevini yürütmüştür.

²⁴⁵ SHP'li dönemde belediyenin idari yöneticilerinden Seyyit Bektaş'ın yaptığımız mülakattaki şu sözleri bunu daha iyi açıklamaktadır: "Yol, kanalizasyon, ekmek, çöpün toplanması gibi hizmetler artık gecekondular mahallelerinde yaşayanlarca sıradan işler olarak görülmeye başlanmıştı. Asfalta doymuştu artık insanlar, iş-aş istiyorlardı ve bunlar bu isteklere cevap verdikleri için kazandılar."

²⁴⁶ Merkez ve radikal sol örgütlenmeler, kimi yoksul mahallelerde kendisine belli bir toplumsal destek zemini bulsa da burada oy verme davranışı ya da siyasal davranışı şekillendiren etmenler, bunların ekonomik konumlarından ziyade, etnik-mezhepsel kimlikleri olmaktadır.

Her ne kadar, RP bu süreçte yoksullarla ilişki kanalları en gelişkin siyasal aktör haline gelse de, ondan özerk bir alana sahip olan tarikat ve cemaatlerin de yasal kuruluşları durumundaki vakıfların kuran kurslarıyla, öğrenci yurtları ve çeşitli toplumsal-kültürel etkinlikleriyle işin içinde oldukları görülmektedir. Kentte çok sayıda dersane, özel okul zincirleri gibi eğitim kuruluşları, kitapevleri ve sosyo-kültürel mekanları da bulunan Nakşibendi tarikatının Erenköy kolu, Nurcuların Fettullah Gülen kolu gibi, siyasi bir boyuta da sahip olan, bu yüzden de uzunca bir süredir merkez sağa (ANAP'a) destek vermiş tarikat-cemaatler²⁴⁷ hesaba katıldığında, Kayseri'de toplumsal düzlemde RP'nin kapsadığından daha geniş bir İslamcı çevrenin bulunduğu söylenebilir. RP'den daha düşük bir yaygınlıkta da olsa, bunların da yoksula yardım etkinliklerinde yer aldıklarını kaydetmek gerekmektedir. Bu nokta, yoksulları eklemlmeyi sağlayanın aslında RP'nin de en büyük siyasi parçası olduğu geniş İslamcı çevre olduğunu, İslami eğilimli partiler kapatılsa da yoksullarla bu kesimler arasındaki hayırseverlik ilişkisinin –biçimi ve yoğunluk/yaygınlığı değişse de- devam edeceğini ima etmesi nedeniyle önemlidir. RP'nin Kayseri örgütünün kentsel siyasette hegemonya kurmak için, özellikle seçim döneminde, adaylarını belirlerken söz konusu geniş çevrenin büyük parçalarının bir koalisyonunu oluşturmaya çalıştıkları da mülakatlarımızdan çıkan bir bilgidir. Bu çabanın o dönemde söz konusu (geniş) çevre içinde güçlü bir karşılık bulmasında, RP'nin yoksul kesimler başta olmak üzere çeşitli toplum kesimleriyle ilişki bakımından sahip olduğu siyasal çalışma birikimi, militan-disiplinli kadro ve gelişkin örgütlenme ağının önemli payı olmuştur. Milli Gençlik Vakfı, MÜSİAD, Hak-İş gibi toplumsal yaşamın pek çok alanında bu çevreyi kapsama ve temsil etme iddiasında bulunan güçlü paralel örgütlenmelere sahip olan RP, 1991 seçimlerinden aldığı moral motivasyonla

²⁴⁷ Rufailik gibi daha tasavvufi mezheplerin yanında, Nakşiliğin Menzil koluyla Kadiri tarikatının da kentte etkili diğer (siyasi yanı güçlü) cemaatler olarak anılması gerekmektedir (Togayhan, 1998).

hızlanan bir tempo içinde, mekansal olarak da hiçbir siyasal partinin sahip olmadığı mahalle, hatta sokak/sandık düzeyine kadar inen bir örgütlenme yapısı kurabilmiştir. Bunlara ek olarak, yerel toplumda bu süreçte güçlenmesinde -bir siyasal-toplumsal aktör olarak- kendisinin de pay sahibi olduğu geleneksel-kültürel ilişki ve eğilimlere, diğer partilere göre daha içeriden yaklaşmaları, hatta onların sözcülüğüne soyunmuş gözükmelerinin de RP'nin Kayseri'de gündelik yaşamın dilini en fazla yakalayan, halkla en fazla bütünleşen parti olmasını sağlayan bir etken olduğunu söyleyebiliriz.

3.3.2 “Beyaz Şehir”den “Hayırseverlerin Dünya Şehri”ne Kayseri’de İslamcı Belediyeciliğin Seyri

“Kutsal İttifak”ın 1991 seçimlerinde RP çatısı altında gösterdiği başarı, kentteki sermaye çevrelerinin kadim milliyetçi-muhafazakâr salınıminin bu tarihten sonra, merkez sağ partilerden uzak, aşırı/radikal sağ bir noktada kurulmasına neden oldu. Aşırı sağ partilerin aldığı oyların söz konusu seçimden beri yüzde 55’in altına düşmemesi, yerel sermaye-KOBİ sahipleri ittifakının değer ve tavırları ekseninde kurulmasının sonucudur. Merkez sağın %20'lere gerilediği 1994 seçimlerinde, belediye başkanlığına daha önce üç kez aday olup kazanan SHP'li Bahçecioğlu'nun oyunun da sert bir düşüşle %12,54'ye gerilediği görülmüştü. Dolayısıyla, bu seçimde kent yönetimi için yarışan partiler, o dönemlerde siyasi yelpazenin aşırı sağ kanadında görülen RP ve MHP oldu. Sonuçta, Kayseri'nin yeni belediye başkanı, MHP'li adayın %25,56 oyuna karşılık, %31,04'lük bir oranı yakalayan RP'li Şükrü Karatepe oldu. Daha önce de belirttiğimiz gibi RP, bu seçimde Kocasınan ve Melikgazi Belediye Başkanlıklarını da sırasıyla %29,17 ve %33,03'lük oylarla kazandı.

RP'nin Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanlığı için aday gösterdiği Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyelerinden Şükrü Karatepe, Kayseri doğumluydu (ki yerelciliğin-taşra muhafazakârlığının güçlü olduğu bir yerde başka türlü de olamazdı) ve partinin paralel örgütleri durumundaki en önemli sınıf örgütlenmeleri olan Hak-İş'le MÜSİAD'ın siyasi danışmanlığını yapmıştı. Hareketin önemli entelektüellerinden biri olan Karatepe *Kendini Kuran Şehir* adlı kitabında, aktif siyaseti ve belediye başkanı olmayı düşünmediğini, adaylığı zorla kabul ettiğini belirtmektedir (2001: 13). Beklemediği bir anda Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin başına geçtiğini söyleyen Karatepe'nin (2001: 14) yanında, Mehmet Özhaseki'yle Sami İpek'in, kentsel siyasette etkili olan yerel sermaye çevresinin (Cami Kebir esnaf-tüccarlarının) temsilcileri olarak dönemin RP Kayseri İl Başkanı Memduh Büyükkılıç tarafından adaylığa ikna edildiklerini de daha önce aktarmıştık. Aday seçimindeki bu ve daha sonra meclis üyelerinin konumlarını anlatırken ortaya koymaya çalışacağımız dengenin, RP'nin merkezi düzeyde gözettiği bir durum olduğu, o dönemlerde merkezde yöneticilik yapmış olan Mehmet Bekaroğlu'yla yaptığımız mülakatta şu sözlerle kendisini dışa vurmaktadır;

Parti bir yerde örgütlenirken oranın işadamları aranır. Bunların yönetim listesine girmesi istenir. Bunun iki temel nedeni vardır: maddi destek sağlamak ve meşruiyet sağlamak. Özellikle belediye meclisi aday listeleri belirlenirken, hem meşruiyet hem de kampanya yürütmek için zenginlerin listeye alınması kaygısı güdülüyor. Ama listelerde şöyle bir denge de yakalanmaya çalışılır: işadamları, '70, '80'lerde bürokraside mevki sahibi olmuş partiye yakın kişiler ve yerellikte bir nüfuz sahibi olan kanaat önderleri.

Kayseri'de İslamcı gelenekten belediye yönetimlerinin 1994-2004 arasındaki 10 yıllık süreçteki pratiğinin oturduğu ekonomi-politik çerçeveyi koşullandıran unsurlardan biri, kentsel siyasette güdülen hegemonya stratejisinin ipuçlarını sunan önemli bir analiz düzlemi

olan belediye meclislerinin sosyo-ekonomik yapısıdır. Diğer düzlemler, bu yapının uygulama ve yaklaşımlara nasıl yansıdığının göstergeleri olarak; belediye harcamalarının hangi kalemlerde yoğunlaştığı, ne tür önemli proje, karar ve uygulamalara imza attıkları, farklı toplum kesimlerine ne tür olanaklar sağlandığı, kolaylıklar getirildiği konuları olacaktır. Bu dönemde belediyenin kendisini önceki belediyecilik deneyimleriyle nasıl ilişkilendirdiği, farklılığını hangi noktalar üzerinden kurduğu anlamında söyleminin de kentsel siyasette hegemonya kurma bakımından değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunların yanında, 10 yıllık belediyecilik pratiğinin birikim süreçleriyle, Türkiye’deki egemen belediyecilik siyasalarıyla ilişkisi, kentteki mekan üretimi sürecine ne tür müdahale ve etkilerinin olduğu konuları da analizimizin eksenleri olacaktır. Bu bölümde ilk olarak, İslamcı belediye yönetimi, belediyecilik anlayışı ve kendi farklılığını hangi noktalardan kurduğu, kullandığı söylemler üzerinden ele alınacak, ardından belediye meclisinin yapısı ortaya konacak, daha sonra da bu yapının belediye harcama ve uygulamalarına ne ölçüde, nasıl yansıdığı konusuna girilecektir. En sonunda da Karatepe ve Özhasseki dönemleri “Kayseri’de İslamcı Belediyenin Sosyo-Mekansal Pratiği” altbaşlığı altında ayrı ayrı ele alınacaktır. Bunun nedeni, hem RP-FP çizgisinin 1990’ların sonlarında yaşanan ve bir sonucu da Şükrü Karatepe’nin başkanlıktan cezaevine gitmesi olan kimi siyasal gelişmelerle bir değişim geçirip geçirmediğini, hem de hizmetlere bakış açısından kimi önemli süreklilikler olmakla birlikte, yatırım kararları, mekansal düzenlemeler, sosyal, kültürel etkinlikler açılarından aralarında bir farklılaşma olup olmadığını ortaya koymanın gerekliliğidir.

3.3.2.1 RP'nin Merkezi ve Yerel Ölçekte Savunduğu Belediyecilik Anlayışı ve Söylemi

Programında “yerel yönetimler” ya da “mahalli idareler” deyiminin bile geçmediği bir partiden seçilen Şükrü Karatepe'nin seçildikten sonra bu konuda kendisini geliştirme çabası içine girdiğini yukarıda belirtmiştik. Adayların seçimine özen gösterilmekle birlikte, bunların ayrıca nasıl bir belediyecilik programını yaşama geçireceklerine ilişkin vurgulardan çok, partinin ulusal ölçekte neo-liberal belediyecilik siyasaları ile de ilişkilendirilebilecek merkezi söylemi ve yaklaşımlarının seçim öncesi ve yönetime geldikleri ilk dönemlerde yön gösterici olduğu görülmektedir. Daha sonra, belediye başkanlığının geniş iktidar alanı ve yerel sermayenin gücü parti merkezinin yönlendirici etkisini azaltmış, parti çizgisinden uzaklaşma anlamında kendine özgü bir çizgiye geçmemekle birlikte, başkanın ve yerel bazı özelliklerin prizmasından geçerek şekillenen bir belediyecilik anlayışı ve söylemi oluşmuştur.

Partinin seçim döneminde ön plana çıkardığı tema, kendilerinin Türkiye’de adil bir düzenin güvencesi olduğu iddiasıdır. RP’nin Türkiye’de haklar ve özgürlüklerin güvencesi olduğunun vurgulandığı seçim bildirgesinden, söz konusu adil düzenin hem yoksul kesimlerin ihmal edilmiş ve sahipsiz bırakılmışlığına hem de toplumdaki gerilimler ve ayrışma (parçalanma) dinamiklerine karşı bir çözüm olarak formüle edilmiş olduğu anlamı çıkmaktadır. Partinin önemli entelektüellerinden Şükrü Karatepe, seçim öncesinde ortaya koyan bu çerçeveyi, Kayseri Büyükşehir Belediye başkanlığı sırasında (1996’da) yayımlanan *Siyaset ve Bürokrasi Gündemi* kitabında, “Adil Düzen” sloganı ve insan hakları bağlamlarında şöyle idealize etmektedir (103):

(...) Refah Partisi, daha adil, insancıl olacağını, ucuz ve kaliteli hizmet sunacağını söyleyerek iktidara gelmiştir. O halde, Refah Partisi belediyeciliği ya da “adil düzen” yönetimi, insanlara bugün

sahip olduklarından daha fazla hürriyet sağlayacak, daha açık olacak, nelerin cereyan ettiğini halk daha fazla bilecek, insanlar üzerindeki her türlü haksız baskı kalkacak, daha fazla çoğulculuğun ortaya çıkmasına izin verilecek, farklı düşünce ve inançların ifade edilmesine imkan sağlanacak, sivil hayata dışarıdan müdahale edilmeyecek, hizmetlerin yürütülmesinde insanlar arasında fark gözetilmeyecek, yönetici makamların oluşumunda katılıma ağırlık verilecektir.

RP'li başkan ve yöneticilerle yaptığımız görüşmeler ve parti belgelerinden edindiğimiz bilgiler, söylemlerinde ön plana çıkan temaların, “İsrafsız, insafı belediyeçilik” sloganıyla, belediye binalarına asılan “Bu kapıdan rüşvet giremez” tabelalarının içerdiği merkez sağ-sol partilerden gelen önceki belediyelerin yozlaşmışlığı vurgusu ve “dürüstlük” ve “kirlenmemişlik” iddialarının olduğunu göstermektedir. Bunların yanında, bir de Necmettin Erbakan'ın, basın toplantıları ve mitinglerde, İslamcı belediyelerinin kaynak yaratma becerilerini vurgulamak için sıkça kullandığı “Milli Görüş tekeden bile süt çıkartır” sözü vardır. Necmettin Erbakan 2003 yılında Saadet Partisi Genel Başkanı olarak düzenlediği bir basın toplantısında, “şehremini” anlayışına sahip olduğunu belirttiği İslamcı belediyelerin farklılığını: “Eski dönemlere kıyasla mukayese edilmeyecek şekilde Büyükşehir, il, ilçe ve belde belediyelerimiz geniş bulvarlara, büyük yeşil alanlara, ucuz ve temiz su ve taşımacılığa, halk meclislerine, beyaz masalara Milli Görüş’le kavuşmuştur (Erbakan, tarihsiz, 111)” sözleriyle özetlemiştir. Erbakan'ın bu özetinin, parti merkezinin belediyeçilik anlayışı ve başarılı belediyeçilikten ne anladıklarını en genel hatlarıyla ortaya koyduğu söylenebilir de merkezdeki bu yaklaşımların Kayseri'deki pratiğe nasıl yansıdığı açısından Karatepe'nin yukarıda aktardığımız görüşlerinin izlerinin de sürülmesi gerekmektedir.

Bunların yanında, belediye yönetimine geldikleri ilk yıllardaki bazı uygulamalarından kalkarak, sahip oldukları anlayışın çıplak gözle görülebilecek bazı özelliklerinden de söz edilebilir. Bunların ilk akla gelenleri, belediyelerin 1989 sonrasında artan personel giderlerini çalışanların sayısını azaltıp, çalışanları sendika değiştirmeye (işçileri Hizmet-İş, memurları Bem-Bir Sen'e geçmeye) zorlayarak hızlı biçimde düşürmeye çalışmak, yoksul mahallelere yönelik yardımları belediye ya da onun paralelinde oluşturulmuş (belediyece resmi ya da gayri resmi yollardan desteklenen) vakıflar eliyle yeniden örgütlemek, ideolojik rengi yerelliğe ve başkanın kişiliğine bağlı olarak değişmekle birlikte, modern kültür-sanat etkinliklerinden çok, yerel halkın geleneksel-kültürel değerlerine hitap eden uygulamalar geliştirmektir (iftar çadırı açmak, camilere yardım etmek, mehter takımları kurmak, sünnet şöenleri düzenlemek, kırsal yaşama, modernleşme öncesi kent yaşamına ait motifleri yeniden yorumlayarak gündelik yaşama daha fazla sokmak gibi...). Merkezdeki yöneticilerle yaptığımız mülakatlardan edindiğimiz izlenim, bir diğer özellik olarak, başlarda parti merkezinin, müfettişleri ve eğitim çalışmaları aracılığıyla belediye yönetimleri üzerinde bir denetime sahip bulunduğunu göstermektedir. Bunun yanında, aynı mülakatlarda, daha sonra partinin disiplinli yapısını yansıtan bu kurumlaşma ve işleyişin belediye başkanları lehine bozulmuş olduğu belirtilmiştir²⁴⁸.

Parti merkezine hakim olan anlayış ve söylemlerin Kayseri'de ne şekilde yaşam bulduğuna bakıldığında, belediye faaliyet raporları, yaptığımız mülakatlar ve konuyla ilgili kitaplardan (Dayıoğlu, 1998; Karatepe, 2001; Kazan, 2003) kalkarak, kendi üstünlüklerini geçmiş belediye yönetiminin kimi olumsuzlukları üzerinden tarif ettikleri görülmektedir.

²⁴⁸ Bu süreçte, başkanların, tıpkı diğer partilerde olduğu gibi, belediye yasasının başkana verdiği geniş yetki alanını ve maddi olanakları kullanarak, yerel sermaye çevrelerini yanına çekerek, ister il teşkilatlarını istedikleri gibi belirler hale gelsin, isterse de gibi yerel teşkilatla ters düşsün parti merkezini kendi yerel iktidarlarına boyun eğdirmiş oldukları görülmektedir.

Merkezi yönetime ve piyasaya (yerel sermayeye) borçlu, halktan kopuk, bir istihdam kapısına d n  m   , hantal bir belediye devraldıklarını söyleyen RP'liler, kendilerinin Kayseri B y k  ehir Belediyesi'ni Türkiye'nin borçsuz belediyelerinden biri haline getirdiklerini, belediyeyi halkla b t nle tirdiklerini, personel sayısını azalttıklarını belirtmişlerdir. Bunlara ek olarak, Kayseri merkezdeki    belediye başkanının aynı partiden olmasının birimler arası koordinasyon bakımından sağladığı olumlulukların da sıkça vurgulanmış olduğu gözlenmektedir. RP-FP çizgisinin kendi başarı iddialarını Kayseri'de hangi noktalar üzerine kurduklarını göstermesi bakımından en derli toplu özetlerden biri, RP'nin üst düzey yöneticilerinden  evket Kazan tarafından *Refah Gerçeği* adlı kitabının yerel yönetimlerle ilgili üçüncü cildinde, Kayseri B y k  ehir Belediyesinin hizmetlerinin anlatıldığı bölümde yapılmıştır:

   başına gelir gelmez    Belediye Başkanı, el ele vererek kolları sıvadılar, r  veti önlediler, israf deliklerini tıkadılar, belediye çalışanlarını motive ettiler ve halka verdikleri bütün sözleri tuttular ve merkezi yönetimin bütün ekonomik ambargolarına rağmen Kayseri'de akıllara durgunluk veren hizmetlere imzalarını attılar (2003: 285).

Her ne kadar, halkla i lkiler konusunda, düzenlenen yardım faaliyetleri, Ramazan ayı ve dini gün ve bayramlarda gerçekleştirilen özel uygulamalar, kurulan Beyaz Masa birimi²⁴⁹, halkın düğün, taziye gibi önemli günlerine gönderilen mesajlarla daha başarılı oldukları söylenebilirse de dikkatli bakıldığında, borçluluk vurgusunun bu denli  ne çıkartılmasının söylemsel/propagandif bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Dayıoğlu, Bahçecioğlu yönetiminin geride yarım trilyon liralık bir borç bıraktığını belirtirken (1998: 103), Karatepe yönetiminin ilk yılı olan 1994 belediye faaliyet raporundan devralınan borcun

²⁴⁹ Beyaz Masa'nın belediye örgüt şemasında ayrı birim olarak tanımlanmadığını belirtmek gerekir.

yaklaşık 220 milyar lira olduğu, bunun da yıl sonunda 126 milyar liraya düşürüldüğü anlaşılmaktadır²⁵⁰. Belediyenin borç tablosuna bakıldığında, arsa sahipleri başta olmak üzere yerel sermaye kesimlerine olan borçlar azalırken, kamuya ait borçlarda –en azından ilk yıl– pek bir azalma görülmemiş olması da anlamlıdır²⁵¹ (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1995: 22). Fakat, propagandif niteliğe sahip olması bu siyasanın gerçekliği konusunda bir soru işaretine yol açmamalıdır. Çünkü, kökleri yerel sermayenin finansman konusundaki kültürel sayılabilecek tavırlarında²⁵² yatan borçlanmama politikası Kayseri Büyükşehir Belediyesi’nde geçerli olduğu için transfer harcamaları kalemi altında geçen borç ödemeleri 1994-2004 arası dönemi boyunca oldukça düşük bir düzeyde kalmıştır.

Her ne kadar, erken Cumhuriyet dönemi ve Atatürk başta olmak üzere onun yöneticilerine dönük olarak “Müslümanlar içinizdeki kini ve nefreti kaybetmeyin” gibi radikal sözler ettiği, meydandaki Atatürk anıtının yerini değiştirmek istediği için belediye

²⁵⁰ Bu türden söylemlerin, “kent efsane”lerinin taşrada daha da irrasyonel denebilecek boyutlar kazanarak karşılık bulabilmesinden kaynaklı olarak başarılı olduğu söylenebilir. Örneğin mülakat yaptıklarımızdan önemli bir bölümü, Niyazi Bahçecioğlu’nun gecekondulara göz yumup, hizmetleriyle bu türden konutların sayısının artmasında teşvik edici olduğunu söyleyerek, Doğu bölgelerinden kente ciddi bir nüfus göçüne yol açtığını iddia etmiştir. Halbuki Kayseri Sanayi Odası’nın DİE verilerinden aktardığı gibi (2005: 198), bu bölgelerden gelenlerin il nüfusuna oranı yalnızca %4,4’tür. Doğuluların kenti istila ettikleri gibi bir izlenim yaratan bu efsanenin, daha sonra, bu insanların yoğunlaştığı Eskişehir Gecekondu Önleme Projesi’ne imza atan İslamcı belediyeye dönük bir eleştiriye dönüştüğü görülmektedir.

²⁵¹ Belediyenin yerel sermayenin taleplerine gösterdiği bu duyarlılığın yerel iktidarlarının ilk günlerinde nasıl geliştiği, Dayıoğlu’nun Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından yayımlanan kitabında (1998: 102): “Göreve gelişinin ikinci gününde, yakıt veren benzinci, biriken borç nedeniyle belediyeye mazot vermedi. Üç aylık maaşlarını alamayan şoförler, el frenini çekerek otobüsleri duraklara park etti. Sanayiciler, avukatlar ve esnaf, biriken alacaklarını tahsil için belediyeyi bastı” sözleriyle resmedilmiştir.

²⁵² Şükrü Karatepe başta olmak üzere mülakat yaptığım pek çok kişinin beyanatlarından kalkarak, Kayserili tüccar ve sanayicilerin (yerel sermayesinin) yatırımları için borç ve kredi almak konusunda temkinli davrandığını söyleyebilirim. Edindiğimiz bilgiler, Kayserili sermaye sahiplerinin, ancak özkaynaklarının üçte biri oranında borçlandığı, yıllık kazancının üçte birlik kısmını gayri menkule, küçük bir kısmını da hayırseverlik işlerine ayırdığı, diğerini de sermayesine katarak doğrusal bir büyüme stratejisini izlediği, bu yüzden de yaşanan ekonomik krizlerden dolayı Kayseri’de çok fazla iflasların yaşanmadığını ortaya koymaktadır. Yerel sermayeye özgü bu finansman politikası onlarla Bahçecioğlu yönetimine göre daha sıkı ilişkiler kurmuş RP-FP çizgisi tarafından belediye yönetimi için de rehber olmuştur.

başkanlığı düşüp, beş ay Yahyalı cezaevinde yatmış olsa da Karatepe'nin söyleminde, aynı partiden seçilen Ankara, İstanbul gibi büyükşehir belediye yönetimleri gibi önceki dönemin SHP'li belediyesine ve ona oy veren kesimlere yönelik rövanşçı, gerilim siyaseti güden bir yaklaşım göze çarpmamaktadır. Bu yaklaşım onun yukarıda andığımız çoğulculuk anlayışının bir sonucu gibi gözükmektedir. Karatepe bu yaklaşımını şöyle açar; “Adil düzen” ve öngördüğü belediyecilik, açık sistem modeline göre işleyecektir. Dışımızdaki tüm insanlar bizim kadar insanca, bizim kadar eşit, bütün hürriyetlere bizim kadar sahip olarak, bizimle beraber yaşayacaktır” (1996: 104). Bu yaklaşımın, kimi aynı çizgiden seçilmiş yönetimlerden farklılığının nedenlerine bakıldığında ilk söylenebilecek şey; solun/kültürel modernleşmeci kesimlerinin kentte hegemonya kapasitesinin yüzde 10'lar düzeyine inerek kentsel siyasette RP'ye bir rakip olmaktan çıkmış olmasıdır. Bu bağlamda, Karatepe belediye başkanlarının mümkün olduğunca uzlaştırmacı, kırılganlıkları barıştırmacı bir tutum içerisinde olması gerektiğini söyleyerek, “eski yönetimlerden hesap soracağız, yolsuzlukları açığa çıkaracağız gibi, çatışma getiren davranışlardan kaçınılmalıdır” biçiminde ılımlı mesajlar verdiği görülmektedir (1996:107). Önceki dönemin sol belediyeciliğinin silinmesi gerekli pek fazla kendine özgü bir mekan üretimi birikimi bırakmamış ve 1970'lerdeki belediyeciliğinin yerel hafızadaki olumlu mirasının potansiyellerini tüketmiş olmasının da bunda rol oynadığı söylenebilir.

Diğer partilere göre, daha geniş taban ilişkilerine dayalı bir kentsel ittifak şeması ortaya koyan RP'nin yerel düzlemdeki rakibinin, 1991'de “Kutsal İttifak” kurduğu, Cumhuriyet'in modernleşmeci reformlarıyla sorunlu anti-modernist bir geçmişten gelen MHP olduğu düşünüldüğünde, Karatepe'nin kullandığı çoğulcu söylemin çift yönlü bir içerik taşıdığı da görülmektedir. Kayseri koşullarında nasıl yaşam bulduğu ayrı bir konu olmakla birlikte, bu söylem bir yandan, 1990'larda yükselen laiklik-şariat tartışmaları düşünüldüğünde sistem

açısından merkez kaç bir dinamik olarak algılanabilen dini muhafazakârlığın, yerel sivil toplumun bir özelliği olarak kamusal alana taşınması çabasını içerirken, bir yandan da en yakın rakibinin alt kimlikleri dışlayıcı, farklılıkları bastıran çizgisinin yaratabileceği gerilimli kentleşmenin karşısına bir uzlaştırma modelinin ortaya konulmuş olduğunu ima etmektedir.

3.3.2.2 1994 Seçimlerinden 2004'e Belediye Meclislerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Seçim konuşmalarında sürekli olarak, “piyasayla rekabet etmeyeceğiz, piyasa şartlarında üretim ve imalat yapan iktisadi faaliyette bulunmayacağız” diye konuştuğunu belirterek, ‘yerelliğin özelliğine uygun olarak’, sanayi ve ticaret sermayesiyle ters düşmekten kaçındıklarını açık bir dille ifade eden (1996: 106-107) Karatepe’yle başlayan İslamcı yönetimlerin Kayseri’deki belediyecilik pratiğinin belirleyicilerinden biri, kentsel siyasette hangi kesimlerin bir toplumsal katman (sınıf) ve sektör olarak etkili olduğunun göstergelerinden biri saydığımız belediye meclisinin yapısının analizidir. Konuyu bu alt başlıkta iki seçim dönemi açısından ayrı ayrı ele almayı uygun buluyoruz.

Büyükşehir Belediye Meclisi ve ona bağlı ilçe belediye meclislerindeki üyelerin meslekleri ve fiilen yaptıkları işlerden kalkarak, sektörel ve sınıfsal konumları hakkında bir sınıflandırma yapmanın önünde öteden beri duran bir güçlük, bazılarının -yerel sermayenin özelliklerine uygun olarak- aynı anda birden fazla sektörde faaliyet yürütüyor olmasıdır. Bu durumda genellikle mesleki ünvanlarına en yakın uğraşı alanları, o da olmuyorsa yerellikteki birikim tarzının özelliklerine uygun olarak İl GSYİH’sinde daha fazla payı olan sektör esas alınmıştır. Örneğin bir kişi hem ticaret hem de inşaat-konut sektörlerinde yer alıyorsa, onu tüccar olarak değerlendirdik. Bu konuda, yine yazılı kaynak olarak Dayıoğlu’nun kitabı (1998) ve o dönemin belediye yöneticilerinin beyanlarından hareket edilmiştir. Belediye

faaliyet raporlarının 1994'ten itibaren meclis üyelerinin özgeçmiş bilgilerini sunmaması da diğer bir güçlük çıkarıcı unsur olmuştur.

Karatepe'yle başlayan İslamcı belediye döneminin ilk Büyükşehir belediye meclisi seçim sonuçlarına uygun olarak 11 RP ve 4 MHP'li üyeden oluştu. Bu elbette iki partinin ilçe meclislerindeki ezici ağırlığının bir sonucuydu. Bu meclislerde siyasi yelpaze açısından az da olsa daha geniş bir yapı söz konusu olsa da 31'er üyeden 18'inin RP, Kocasinan'da 10, Melikgazi'de 11'inin MHP'li olduğu görülmektedir.

Önceki dönemde Kayseri kent merkezindeki üç belediye başkanı da inşaat sektöründe faaliyet yürüten/müteahhitlik yapan kişiyken bu dönemde daha dengeli bir dağılım söz konusu olmuştur. Şükrü Karatepe akademisyen, Bekir Yıldız inşaat mühendisi, avukat unvanlı Mehmet Özhaseki ise tüccardır. Büyükşehir meclisi düzeyinde de buna koşut bir dengeli dağılımın devam ettiği görülmektedir. Büyükşehir meclisi üyelerinin 3'ü ticaret, 6'sı inşaat işleriyle uğraşmakta, ayrıca 3 avukat, 2 doktor, 1 akademisyen olmak üzere 6'sı da beyaz yakalılardan oluşmaktadır. Burada yalnızca üç kişi olan tüccar ve esnaflar, Tablo 5'te görülebileceği gibi Kocasinan ve Melikgazi belediye meclislerinde oransal olarak daha güçlü bir temsil olanağını yakalamışlardır.

Tablo 5: 1994-1999 Döneminde Kayseri’de Belediye Meclislerinin Yapısı				
	Meslekler	Belediye Meclisleri		
		Büyükşehir	Kocasinan	Melikgazi
İNŞAAT-KONUT SEKTÖRÜNDEN	Müteahhit-İnşaat, Elektrik Müh.-Mimar	6	9	6
TİCARET SEKTÖRÜNDEN	Tüccar-Esnaf	3	8	15
SANAYİ SEKTÖRÜNDEN	Sanayici	-	4	5
	Makine-Kimya Mühendisi	-	-	-
EĞİTİMLİ BEYAZ YAKALI	Doktor-Avukat-Eğitimci	6	5	5
	Muhasebe-Bankacı	-	1	1
İŞÇİ KÖKENLİ	Sendikacı-Teknisyen	-	1	-
	Sıradan İşçi	-	1	-
EMEKLİ-EV KADINI	Emekli	-	2	-
	Ev Kadını	-	1	-

Kaynak: Dayıoğlu, 1998, Melikgazi Belediyesi ve Kocasinan Belediyesi Yazı ve Kararlar Daire Başkanlığı Kayıtları ve Seyit Bektaş’la yapılan mülakat (Haziran, 2005).

Tablo 5’e bakıldığında, ilk söylenebilecek söz, inşaat ve ticaret sektörlerinden gelen sermaye sahipleri kent meclislerindeki geleneksel ağırlıklarını korumakla birlikte, eğitilmiş, beyaz yakalı küçük burjuva kesimden gelen avukat, doktor gibi meslek sahiplerinin sayısında dikkat çekici bir artış olduğudur. İnşaat ve ticaret erbabının ağırlığı ilçe meclislerinde daha belirgin bir biçimde gözlenirken bunlar arasında da yerelliğin özelliklerine bağlı olarak ciddi bir farklılaşma olduğu göze çarpmaktadır. Geleneksel ticari merkezin yer aldığı Melikgazi ilçesinin belediye meclisinde tüccar ve esnafların yüzde 46,4’lük bir ağırlığı bulunurken, Kocasinan’da hem inşaat sektörünün fazladan bir ağırlığı bulunmakta, hem de eğitilmiş, beyaz yakalı küçük burjuva kesimden gelenler diğer ilçeye göre daha büyük bir ağırlığa sahip gözükmektedir. Bunların yanında, Kocasinan belediye meclisi, sayıca az da olsa emekli, işçi ve bankacı kökenli insanları da içinde barındırması anlamında daha renkli bir görüntü sunmaktadır.

Büyükşehir belediye meclisinde müteahhit ve inşaat mühendisleriyle eşit oranda temsil edilen beyaz yakalıların sahip olduğu ağırlığın daha ziyade, geldikleri partilerin merkez partilerden farklı tarihsel birikimlerinden kaynaklandığı söylenebilir. Her ne kadar, ikisi de burjuvalaşma sürecine girmiş bir kesimin dinamizmine oturduğu için eski aşırılıkçı çizgilerinden uzaklaşmış olsa da geçmişten beri bu partileri taşıyan nitelikli kadrolar içinde bu tür meslek sahiplerinin sahip olduğu ağırlık böyle bir meclis tablosunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bunlar, parti teşkilatlarındaki yönetici konumları sayesinde aday listelerinin ön sıralarında yer aldıkları için Büyükşehir belediye meclisinde daha büyük (üçte bir oranında) bir temsil olanağı yakalamışlardır. Bu temsiliyetin, belediyeçilik anlayışı ve pratiğinde kentin kullanım değerini ön plana çıkarma anlamında fark yaratıcı bir etkisi olup olmadığı, belediye bütçesi ve yatırım kararları ve uygulamalarından kalkılarak değerlendirilecektir. Bunların sayısı ve oranının 1999 ve 2004 yerel seçimlerinde ne olduğu, aslında bu partilerin 1994-1999 arasında kentsel siyasette edindikleri güçlü konumu nasıl kullandıklarına, kadro yapılarının nasıl bir değişim gösterdiğine ilişkin ciddi ipuçları sunması bakımından da önemlidir. Bunların yanında, partilerin seçimleri kazanmak için çeşitli dini kanaat önderleri ya da çeşitli dini çevrelerin (tarikât) temsilcilerine listelerinin ön sıralarında yer verdikleri, bunların da belediye yönetimi üzerinde tutucu/muhafazakâr baskılar yaptığı belirtilmektedir. Örneğin özellikle RP'liler arasında belli bir ağırlığı bulunan bu dindar kesimin, belediyeden önceki yönetime yakın personelin atılıp yerine kendi adamlarının alınmasını istedikleri, şimdiki Hilton Oteli'nin yapımına ilişkin gündemlerde “kumar oynanacak”, “fuhuş yapılacak” diye MHP'li meclis üyeleriyle birlikte hareket ettikleri, yayımladığı bir reklamdan dolayı Coca-Cola ürünlerinin kentte satışının yasaklanmasını önerdikleri belirtilmektedir²⁵³.

²⁵³ Söz konusu reklam filminde, namaz kılan bir kişi, Coca-Cola dolabının önünde secdeye varır biçimde

Söz konusu kesimin ağırlığının özellikle mekan üretimi bakımından bunların dışında da sonuçları olduğu belediyenin kimi uygulamalarından anlaşılmaktadır.

Bu meclis tablosunun bir diğer dikkat çekici yanı, ne Büyükşehir, ne de Melikgazi ilçe belediye meclisinde işçi, öğretmen, küçük memur, emekli gibi ücretli kesimden gelenlerin bulunmayışıdır. Önceki dönem bu kesimlerden 6 kişinin olduğu düşünüldüğünde özellikle, Melikgazi'deki düşüş oldukça dramatiktir. Kocasinan belediye meclisinin görece renkliliğinin bu tabloyu tersine çevirdiği ise söylenemez. Aynı şekilde, RP'nin yoğun oy aldığı kent yoksullarının da bu meclislerde temsil edilmediği görülmektedir. Bu durum, bir yandan ücretli kesimlerin kentsel siyasette marjinalleşmiş olduklarını gösterirken, bir yandan da RP'nin kent yoksullarıyla ilişkisinin niteliksel olarak diğer partilerden bir farkı olmadığını da açığa sermektedir. Yoksulların kentsel siyasetteki yeri en fazla yardıma muhtaç, güçsüz insanlar olarak yerellikteki egemen ittifaka edilgen biçimde eklenmektedir.

Karatepe'nin (Nisan 1998'de) cezaevine girmesinden 2 ay sonra başkanlık koltuğuna oturan Mehmet Özhasaki'nin adaylığında girilen 1999 Yerel Seçimleri'nde kapatılan RP'nin yerine kurulan FP'nin aldığı oy hem önceki seçimlerde, hem de partinin Türkiye genelinde aldığı oyun çok üzerinde bir orana ulaşarak %39 gibi bir orana yükselmiştir. Buna karşın, FP'nin büyükşehir meclisinde kazandığı sandalye sayısı 11'de kalmakla birlikte, muhalif üye sayısı bir tane artmıştır. Daha sonra, AKP-SP ayrışması olunca da meclisin siyasi tablosu şöyle oluşmuştu: AKP 10, MHP 4, SP 1, DSP 1.

gösterilmektedir. Öneri belediye yönetiminin direnciyle uzun tartışmaların ardından, söz konusu markanın ürünlerinin satışının belediye ve bağlı kurumlarla sınırlı kalacak şekilde yasaklayarak kabul etmiştir.

Tablo 6: 1999-2004, 2004-2009 Dönemlerinde Kayseri Büyükşehir Belediye Meclisinin Yapısı			
	Meslekler	Büyükşehir (1999-2004)	Büyükşehir (2004-2009)
İNŞAAT-KONUT SEKTÖRÜNDEN	Müteahhit-İnşaat ve Elektrik Müh.-Mimar	6	8
	Harita Mühendisi	1	1
TİCARET SEKTÖRÜNDEN	Tüccar-Esnaf	4	3
SANAYİ SEKTÖRÜNDEN	Tekstilci-Makine ve Tekstil Müh.	1	2
EĞİTİMLİ-BEYAZ YAKALI	Doktor-Avukat-Eğitimci	4	3

Kaynak: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yazı ve Kararlar Dairesi Kayıtları.

*Dikkat edilirse, rakamlar arasında bir farklılık bulunmaktadır. Bunun nedeni, yeni Büyükşehir yasasının meclis üyesi sayısını merkezin 25 km'lik yarı çapında yer alan ilçeleri de kapsayarak 67'ye çıkarmış olmasından kaynaklanmaktadır. Burada diğer tablolarla bakışımı olmak kaygısıyla, hesaba yalnızca 2004 seçimleri sonucunda Büyükşehir meclisine Kocasinan ve Melikgazi ilçelerinden gelen 17 kişi katılmıştır.

Önce FP, daha sonra da AKP'nin ezici bir çoğunluğa sahip olduğu Kayseri Büyükşehir belediye meclisinde önemli bir farklılaşma; 1994'te meclise 6 temsilcisi giren eğitimli-beyaz yakalı (doktor, avukat, diş hekimi gibi mesleklerden gelen sınıfsal olarak küçük burjuva bir konumda yer alan) kesimin ağırlığının yarı yarıya düşmüş olmasıdır. Bunların sayısı 2004 yerel seçimlerinden sonra rakamsal olarak aynı kalsa da oransal olarak bir düşüş daha yaşadığı görülmektedir. Son iki seçimin sonucunda oluşan meclisi 1994 seçimiyle oluşanla karşılaştırdığımızda, inşaat sektöründen gelenlerin oranının istikrarlı bir büyüme yaşadığı, meclis üyelerinin yarıdan çoğu gibi bir orana erişmiş oldukları görülmektedir. Bunda RP-FP çizgisinden gelen üyelerin sektörel bileşim açısından yaşadığı değişim belirleyici olmuştur. Çünkü 1994'te Büyükşehir meclisine giren bütün eğitimli-beyaz yakalılar (6 kişi) söz konusu çizgiden gelirken, 1999 yerel seçimlerde FP'nin listelerinin üst sıralarında bunlardan 3'üne yer verilmiştir. Aynı durumun, 1999'da FP'den seçilen üç başkanın (Mehmet Özhaseki,

Bekir Yıldız, Memduh Büyükkılıç) AKP çatısı altında aday olduğu 2004 yerel seçimlerinde de devam ettiği görülmüştür. Son iki seçimde seçilen üç kişiden ikisi de önceki dönemde büyükşehir meclisinin üyeleri olduğu için aday gösterilmiş gibi görünmektedir. Bu da çizginin yerel iktidara geldiği 1994'ten bu yana ciddi bir iç değişim yaşadığına, eğitilmiş beyaz yakalıların başlardaki konumlarını yitirdiklerine işaret etmektedir.

3.3.2.3 Karatepe'den Özhaseki'ye Belediye Harcamaları: Kaynaklar Yerel Sermayeye

Bütün bu meclis yapılarının ve bu yapılardaki değişimlerin belediyeçilik pratiğinde nasıl bir yansıma bulduğuna gelince, Büyükşehir meclisinin daha çok hangi konuları ele aldığı ve belediye giderlerinin hangi kalemlerde yoğunlaştığı konularının bu noktada yeterli bilgileri sunacağı düşünülmektedir. İlçelerin gelir-gider durumları ve kararları çalışmanın boyutunu fazla genişleteceği için analize katılmayacaktır.

Bu dönemde, ufak-tefek mal alımlarıyla ilgili müteferrika komisyonunun raporları doğrultusunda alınan kararlar bir yana bırakılırsa, imar kararları daima Büyükşehir meclisinde gündemin en önemli konusu olmuştur. Görüşülen konuların %50-55 arasındaki bir kısmını oluşturan (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1999; 2000; 2002a; 2004a) söz konusu kararlar arasında, başı her zamanki gibi imar tadilatları çekmekle birlikte, önceki (Bahçecioğlu) döneme göre hız verilen gayri-menkul satışlarıyla²⁵⁴ istimlak kararlarının da önemli bir ağırlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin SHP'li dönemde fazla eğilim gösterilmeyen belediye mallarının satışından sağlanan gelirlerin, belediye gelirleri içindeki

²⁵⁴ Karatepe'nin Bahçecioğlu dönemine getirdiği eleştiriler arasında belediye kaynaklarının etkin-verimli kullanılmamasının gelmesi de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Nitekim, 1989-1994 arasında belediyede yöneticilik yapmış olan Seyit Bektaş da o dönemde belediyenin içinde bulunduğu mali sıkıntılara karşın yeterince gayri-menkul satış yapmalarının bir hata olduğunu belirtmiştir.

oranı 1994'te %13 iken, bu rakamın 1995-1998 arasındaki ortalamasının %23 gibi yüksek bir oranda seyrettiği anlaşılmaktadır. Kayseri Belediyesi'nin Kavuncu döneminden beri kentsel toprak rantını kamuya kazandırmak konusunda oluşturmayı başardığı geleneğin bundaki payının da altının çizilmesi gerekmektedir. Sahip olduğu bu birikimin Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin merkeze bağımlılığını azalttığı, finansman sorunlarını çözmek için diğer Büyükşehir belediyeleri gibi iç-dış borçlanma yoluna gitmek gereksiniminden azade kaldığı ortadadır.

İnşaat sektörünün meclisteki ağırlığının somut bir yansıması olarak değerlendirilebilecek olan imar kararlarının MHP'li muhalefetin de en fazla itiraz yükselttiği konuları oluşturduğu belirtilmektedir. Yapılan mülakatlarda, MHP'li üyelerin bu konudaki itirazlarında, MHP'nin kentteki en önemli isimlerinden meclis üyesi Naci Gavremoğlu'nun özel bir rolü bulunduğu anlaşılmaktadır. Kendisi de bir inşaat mühendisi olan gayrı-menkul zengini Gavremoğlu'nun belediye yönetiminin meclisten geçirdiği –Hilton konusundakiler başta olmak üzere- kimi imar kararlarını yargıya taşıyarak, belediye yönetimini zorladığı belirtilmektedir²⁵⁵. İnşaat sektörünün belediye meclisindeki ağırlığının zaman içindeki artışına paralel olarak, Büyükşehir'in harcama kalemlerinde yatırım harcamalarının payının da yükseldiği görülmektedir. SHP'li yönetim döneminde yüzde 8,8-13,2 arası oranlarda gezinen çok büyük ölçüde “yapı, tesis ve büyük onarım” kaleminde yoğunlaşan ve belediyenin imar ve fen işleri birimleri tarafından gerçekleştirilen bu harcamaların oranı RP'li büyükşehir yönetiminin on yıllık iktidarının sonunda %34,6 gibi yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Bu da inşaat sektörünün kentsel siyasette ve belediye meclisindeki ağırlığının

²⁵⁵ Hilton Oteli inşaatı bunun en bilinen örneğidir. Yaptığımız mülakatlarda söz konusu inşaatın bu yüzden 2000 yılına kadar çok yavaş ilerlediği, hatta uzunca bir süre durduğu belirtilmiştir.

belediyecilik pratiğinde nasıl bir yansıma bulduğunun açık bir göstergesi sayılmalıdır. SHP’li dönemin son tam yılı olan 1993’te %7,1 gibi oldukça düşük bir orandayken (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1994), sürecin ilk yarısı diyebileceğimiz 1994’ten 1999’a kadarki dönemde harcamalar içindeki ağırlığı %12,9’dan %19,8’e çıkan “yapı, tesis ve büyük onarım” giderleri, 2003’e gelindiğinde %31,9 gibi bir orana ulaşarak, cari harcamaların iki büyük kalemi olan “personel giderleri” ve “mal ve hizmet alımları”nı geride bırakmıştır.

Tablo 7: 1994-2003 Arası Dönemde Belediye Giderlerinin Bölünüşü (Milyar TL.)								
Harcama Kalemleri	1994	%	1998	%	2001	%	2003	%
Cari Harcamalar	385,9	68,9	5151	60,7	16132	51,7	33267	50,8
Personel Harcamaları	276,6	49,4	3266	38,4	8870	28,4	16021	24,5
Mal ve Hizmet Alımları	108,1	19,3	1856	21,9	6675	21,4	14939	22,8
Yolluk ve Diğer Ödemeler	1,2	0,2	28	0,3	587	1,9	2307	3,5
Yatırım Harcamaları	73,7	13,2	2030	23,9	10540	33,8	22652	34,6
Makine, Teçhizat, Taşıt Alımları	1,7	0,3	345	4,1	824	2,7	1747	2,7
Yapı,Tesis,Büyük Onarım	72,0	12,9	1685	19,8	9716	31,1	20905	31,9
Transfer Harcamaları	101,1	17,9	1303	15,4	4525	14,5	9572	14,6
Toplam	598,8	100	8484	100	31198	100	65490	100

Kaynak: Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1995-2003 arası Faaliyet Raporları

Belediyenin başına geçtikten sonra ilk işlerden biri olarak “piyasaya” borçları temizlemeye giriştiğini belirttiğimiz, RP’li Büyükşehir yönetiminin yaptığı harcamalar içinde en fazla artış gösteren ikinci gider kalemi, ticaret sektörüne sermaye aktarımı işlevi gören “mal ve hizmet alımları” olmuştur. Bu aktarımların 1993’teki %15,5’luk orandan 2003’teki %22,8’e ulaşması, ticaret sermayesinin meclisteki ağırlığının ötesinde bir gelişme gibi gözükse de RP-FP çizgisinin kentsel siyasette nasıl bir toplumsal ittifakı gözettiğini anlamak bakımından anlamlıdır. Zaten büyükşehir meclisi düzeyinde çok fazla temsil edilmese de Melikgazi örneğinde görüldüğü üzere, ticaret sermayesi (tüccar ve esnaflar) ilçe belediye meclislerinde inşaat sektöründen gelenlerle boy ölçüşecek düzeyde bir temsil gücüne

sahiptir. Bu ittifak çerçevesinde Milli Görüş'ün devamı olması hasebiyle RP'nin eski çekirdek tabanı sayılan geleneksel küçük girişimciliğin yeri de önemlidir. Bu kapsamda, RP'li Karatepe yönetimi, başa geçtikten sonra kentsel nüfusun geniş bir bölümünü oluşturan ticaretle uğraşan geleneksel küçük girişimcilerin (esnafların) hoşuna gidecek bir takım açılımlar da ortaya koymuştur. Söz konusu açılımlara ilişkin Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin 1994 Faaliyet raporunda rastladığımız iki örnek yeterli olacaktır (1995: 23): firmaların 3 milyon TL'ye kadarki alacakları için belediyeye gidip gelmelerini önlemek amacıyla mutemet avansı uygulamasının başlatılması; kalem sayısı fazla olan malzeme alımlarında, tüm kalemlerin, toplamda ucuz fiyat veren firmadan alınması yerine, kalem bazında ucuz teklif veren firmaların tercih edilmeye başlanması (raporda bunun belediyenin daha fazla firmayla çalışması olanağı yarattığı belirtilmektedir).

İslamcı yönetim döneminde belediye harcamaları içinde gündelik-rutin hizmetlerin yürütülmesi için harcanan cari giderlerle transfer giderlerinin gerilediği görülmektedir. Transfer giderlerinin düşmesinde Karatepe'yle başlayan yönetimin borçsuzluk söyleminin, cari harcamaların gerilemesinde ise personel giderlerinin yaşadığı ciddi düşüşün önemli paylara sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında, ağırlığı 1994-2003 arasında eskisine göre ciddi bir azalma gösterse de (%68,9'dan %50,8'e) cari harcamaların Türkiye'deki belediye giderleri ortalamasının üzerinde bir seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Cari harcamalar 1998'de Kayseri Büyükşehir Belediyesi bütçesinin %60,7'sini oluştururken, bu kalemin Türkiye ortalaması %38,0'dır. Bunda da en fazla pay sahibi olan etken, Kayseri'de belediyenin yerel sermayenin sosyo-kültürel bir özelliğiyle etkileşim içinde²⁵⁶

²⁵⁶ Meslekleri farklı olsa da Karatepe ve Özhaskeki'nin gençliklerinde yahut başkan olmadan önce ticaret dünyasının içinde bulunmuş kişiler olarak, yerel sermayeye içkin bu sosyo-kültürel tavrın içinden gelen kişiler olmasının bunda payı olduğu da söylenebilir.

benimsediği söylenebilecek “borçlanmama” siyasasının sonucu olarak transfer harcamalarının düşüklüğüdür. 1998’de Türkiye’deki belediye harcamaları toplamının %34,8’inin gittiği (DPT, 2001) bu kaleme Kayseri Büyükşehir yalnızca %15,4 gibi bir pay harcamıştır²⁵⁷. Onun da büyük kısmını sigorta, stopaj, KDV ödemelerini kapsayan mali ve sosyal transferler oluşturmaktadır. Aynı yıla ait mal hizmet alımları kalemi üzerinden bir karşılaştırma yapıldığında da Kayseri’nin yerel özelliklerini daha da açığa çıkartan bu belediye yönetimiyle Türkiye’deki diğer belediyelerden harcamalar bakımından nasıl farklılaşmış olduğu daha iyi ortaya çıkacaktır. SHP’li Bahçecioğlu döneminde örnek seçtiğimiz 1993’te belediye, bütçesinin %16 civarındaki bir kısmını mal ve hizmetlere ayırırken Türkiye ortalaması yaklaşık %10’dur, bu oranın 1998’de RP’li yönetimin başta olduğu Kayseri’de %21,9’a çıktığı, Türkiye belediyeleri ortalamasının ise ancak %12,5 olduğu görülmektedir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1994; 1999; DPT, 2001).

Kayseri Büyükşehir Belediyesi giderleri içinde “mal ve hizmet alımları”nın kaydettiği bu artış, bileşik kaplar kuralı gibi personel giderlerinin düşmesiyle ters orantılı biçimde gelişen bir durum olarak değerlendirmek mümkündür. 1993’te bütçenin %52’sini, 1994’te %49,4’ünü kapsayan personel giderlerinin 1998’de %38,4’e, 2003’te ise %24,5’a kadar gerilemesinin arkasında önemli ölçüde, rutin belediye hizmetlerinin gerektirdiği mal ve hizmetlerin artan oranda piyasadan sağlanması biçimindeki piyasacı, özelleştirmeci bir neo-liberal siyasanın izlenmesi yatmaktadır. Her ne kadar, yerel iktidara geldikten sonra büyük boyutlu işten çıkarmalar yapmamışsa da²⁵⁸, çok fazla yeni personel almayarak, süresi gelmişleri emekliliğe teşvik ederek 1993’te 1463 olan personel sayısını 1999’a kadar 1352’ye

²⁵⁷ DİE ve DPT’den konuyla ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklarda en son 1998’in rakamları yer almaktadır.

²⁵⁸ Bu ifade RP’liler belediyeyi kazandıktan sonra işten çıkarmanın hiç yaşanmadığı anlamında yorumlanmamalıdır. RP’li belediyenin ilk yılında 34 işçinin görevine son verilmiş, 65 işçi, 25 memur emekliye ayrılmış, 1 işçiyle 1 memur da istifa etmiştir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1995: 14).

indiren yeni yönetim, belediyede toplu sözleşme yetkisinin DİSK/Genel-İş'ten kendisine yakın Hak-İş/Hizmet-İş sendikasına geçmesini sağlayarak, ücret artışlarını kontrolü altına almıştır. İkinci döneminde özelleştirmelere ağırlık verince, belediyenin personel sayısı 2003 sonunda 971'e kadar düşürülmüştür. Personel giderlerindeki gerileme yalnızca mal ve hizmet alımlarının artmasının sonucu değildir, aynı zamanda bütçede altyapı yatırımlarına, imar ve fen işlerine yani, inşaat sektöründeki arsa ve konut sahiplerine ve müteahhitlik firmalarına daha fazla pay verme biçiminde bir bilinçli ya da kendiliğinden gelişen bir tercihin de sonucu gibi gözükmemektedir.

Belediyenin 1994-2004 arası harcamalarının seyriyle, meclislerin sosyo-ekonomik yapısının gelişimine ilişkin bilgilerimizi birleştirdiğimizde, 1989-1994 arası dönemde belediye meclisi yapısıyla harcamaların yapıldığı alanlar ve toplum kesimleri arasında gözlenen asimetriden kaynaklanan çelişkinin RP'li belediyeyle birlikte önemli ölçüde çözülmüş olduğu ortaya çıkmaktadır. Önceki dönemde formel/örgütlü işçi kesimi belediye harcamaları üzerinde genel toplumsal etkinliğiyle bir etki gücüne sahipken, şimdi ticaret sermayesinin meclisteki ağırlığının ötesinde bir güce sahip olması, iki çizginin kentsel toplumsal ittifak çerçevesinin farklılığının açık bir kanıtıdır. SHP'li belediye yönetimi hegemonya stratejisini örgütlü işçi kesimi-inşaat sektörü ittifakı üzerine bina ediyorken, RP'liler bunu ticaret sermayesi-inşaat sektörü ittifakı üzerinden kurmaya çalışmıştır. Bunu İslamcı belediyenin 2003 yılı faaliyet raporunda, yaptığı harcamaların farklı toplum kesimlerine göre nasıl dağıldığına ilişkin olarak yazılanlar da açık biçimde ortaya koymaktadır. '(...) Toplam harcamaların %35'lik kısmını müteahhit ödemeleri oluştururken, %26'lık kısmı esnaf ve sanayicilere, %24'ü de personele ödenmiştir. Kalan %15'lik kısmın %10'u vergi ve prim

olarak merkezi idareye, %5'i transfer harcamalarına aittir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2004a: 24).²⁵⁹

SHP'li dönemle İslamcılarinki arasındaki önemli bir farklılık, kent yoksullarını kendi ittifak çerçevelerine nasıl eklemlediklerine ilişkindir. SHP'liler bunları altyapı hizmetleri yoluyla konut çevrelerinin yoksulluk ve yoksunluklarını gidererek kazanmaya çalışırken, RP'liler kentsel yoksulluğun yeni niteliklerini görerek yaptığı (sistematik) doğrudan yardımlarla kendilerine eklemlemişlerdir. Belediye 10 yıllık sürede 1500-2000 arası aileye doğrudan kendisi ekmek, ilaç, kömür yardımları yaparken²⁵⁹, süreç içinde açtığı 16 aşeviyle ve personeliyle de “hayırsever” işadamları ve kuruluşların yardımlarını yardıma muhtaçlara (ki günlük yemek dağıtılanların sayısının 2004'te 10 bin kişiye, Ramazan aylarında iâşe paketi alanların sayısının 16 bin 500'e çıktığı belirtilmektedir) ulaştırmaktadır (Faaliyet Raporları, çeşitli yıllar; Bizimle Kayseri²⁶⁰, 2004). Bu yardımlarla sosyal hizmetler için yapılan harcamalar sağlık hizmetlerine yapılanlarla aynı kümede yer aldığı için, belediye bütçesinden bu konuda ne kadar harcama yapıldığına ilişkin net bilgilere ise ulaşılamamıştır.

Harcamaya ilişkin bütün bu gelişmelere ek olarak, bu dönemde belediye gelirlerinin yapısına da kısaca değinmek gerekiyor. Finansman konusunda dönemin hakim eğilimi sayılabilecek olan borçlanma siyasasına prim vermeyen RP'li yönetim özellikle bu 10 yıllık dönemin ilk yarısında, belediye bütçesini oluşturan gelirlerin daha büyük bir kısmının yerel kaynaklardan (belediye vergi ve harçlarıyla vergi dışı gelirler) sağlandığı görülmektedir.

²⁵⁹ Yardımların mekansal dağılımı, Kayseri merkezin iki ilçesinin sınıfsal özelliklerini vermesi bakımından da önemlidir. Bu yardımlardan yararlananlar, Kocasinan sınırları içindeki 52 mahalle ve Melikgazi sınırları içindeki 3 mahallede (hepsi de Eskişehir Gecekondu Önleme Bölgesi içindedir) yaşayanlar arasından seçilmiştir. Kaynaklardan 16 aşevinin de aynı şekilde çok büyük oranda Kocasinan ilçesinde yoğunlaşmış olduğu anlaşılmaktadır.

²⁶⁰ *Bizimle Kayseri*, kent merkezindeki üç belediyenin başkanının 2004 yerel seçimlere dönük olarak hazırladıkları kitapçıktır. Yazarı, yayımlayanı, editörü belirtilmediğinden *Bizimle Kayseri* diye anılmıştır.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin gelir kalemleri içinde İller Bankası ve Maliye Bakanlığı'ndan gelen genel bütçe vergi gelirleri tahsilatından gelen payların oranı 1994'te %49 iken, bu oran 1995'te %38'e düşmüş, 1996'da %41, 1997'de %46, 1998'de %47 olarak gerçekleşmiştir. Yerel vergiler olan belediye gelirleri ve harçlarının oranı da 1994'te %10 iken 1995'te %5'e düşmüş, sonraki üç yılda da ortalama %3 olarak gerçekleşmiştir. Yerel kaynaklara dayanmanın en önemli dayanağını ise belediye malları gelirleriyle, kurumlar ve teşebbüsler hasılatı kalemleri oluşturmuştur. Bu iki gelir kaleminin 1994-1998 arası ortalaması %38,6'dır. Fakat, 2001 yılından başlayarak bu durumun değiştiği merkezden gelen gelirlerin oranının, yerel vergi ve gelirleri aştığı görülmektedir. Örneğin 2001'de merkezden gelen kaynakların oranı %51'i bulurken, bu oran 2002'de %62'ye çıkmış, 2003'te ise %57 olarak gerçekleşmiştir. Merkezden sağlanan gelirlerin artışında, büyük ölçüde, 2002'de yapılan bir yasal düzenlemeyle vergi gelirlerinin yeniden hesaplanmasını getiren ve Ankara, İstanbul, İzmir dışındaki büyükşehir belediyelerinin gelirlerini arttıran "havuz sistemi"nin pay sahibi olduğu belirtilmektedir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2004b: 32).

3.3.2.4 Kayseri'de İslamcı Belediyenin Sosyo-Mekansal Pratiği

İki farklı belediye başkanının yönetimde olmasından, birincisinin görece radikal söylemleri nedeniyle belediye başkanlığı koltuğundan kalkıp cezaevine gitmiş olmasından, 28 Şubat müdahalesinden (1997) sonra, RP'nin kapatılması (1998), onun yerine kurulan FP'nin kapatılması (2001), belediye yönetimiyle, RP-FP çizgisinin yereldeki üst düzey kadrolarının - Milli Görüş hareketinin kurucu kadrosuyla yolunu ayıran ve kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan- AKP'ye geçmiş olmasından dolayı, bu bölümü iki alt döneme ayırarak değerlendirmenin daha doğru olacağını düşünüyoruz. Çünkü bütün bu gelişmelerin Karatepe'den sonra gelen yönetimin, belediyecilik pratiğinde, belediyenin farklı toplum

kesimleri ile ilişkisinde, kültürel-ideolojik tavırlarında ve mekan üretimi sürecinde dikkate değer bir değişim yarattığı ilerdeki bölümlerde açık biçimde görülecektir.

3.3.2.4.1 Şükrü Karatepe’li yıllar (1994-1998)

Birincisinde ekonomi-politiği içinde belediyenin önemli proje ve yatırımlarına değinilirken, ikincisinde bu projelerle el ele giden sosyo-mekansal düzenlemeler ve sonuncusunda da belediyenin bu dönemdeki kültürel etkinlikleri konuları ele alınacak, bunların sosyal mekan üretimi açısından anlamı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.3.2.4.1.1 Önemli Proje ve Yatırımlar

Vizyonunu büyük ölçekli altyapı projelerinin oluşturduğu SHP’li yönetimle karşılaştırıldığında RP-FP çizgisinin yerel sermayenin boyunu aşacak büyük ölçekli projelere pek fazla girişmediği anlaşılmaktadır. Karatepe’yle başlayan İslamcı yönetim döneminde, “Ben daha çok büyük boyutlu projelerle ilgilenmeyi yeğlediğim için olsa gerek, toplumsal-kültürel işler konusunda çok fazla şey yapmadık” diyen Bahçecioğlu tarafından yatırım izni alınmış ihale aşamasına getirilmiş durumdaki üç büyük altyapı projesinden; Çöp Fabrikasının ihalesi iptal edilmiş, Hafif Raylı Sistem’in ihale süreci durdurulmuş, Atıksu Arıtma Tesisi’nin çalışmalarını su ve kanalizasyon şebekelerinin yenilenerek genişletilmesi, kollektörün yapılması için ertelemiş, kredi anlaşması 1997’de Almanya’da yapılan projenin temeli, ancak Özhaseki döneminde (Eylül 2000) atılabilmiştir.

İhale süreci tamamlanmış olan Çöp (Yakma) Fabrikası ihalesini iptal eden Karatepe yönetimi, çözümü Molu Köyü’ne 5 km mesafede yeni bir çöp depolama alanı yapmakta buldu. Aradaki mesafenin uzun olmasından dolayı Oymaağaç köyü yakınlarında bir de çöp transfer istasyonu kuran yeni yönetim, depolama bölgesi ve bağlantı yollarını tamamladıktan

sonra depolama işini de ihaleyle özel bir firmaya vermiştir. Söz konusu projenin iptal edilmesinin altında, böylesine büyük boyutlu bir projenin parasını SHP’li önceki yönetimce işin verildiği firmaya vermeme, bu parayı kendi seçtiği firmalara, işlere verme yönünde bir tercihin rol oynamış olma ihtimali de güçlüdür. Belediyenin diğer projelere ilişkin tavrı da bu tahminimizi doğrulamaktadır. Gerek, Atıksu Arıtma Tesisi projesinin ertelenmesi gerekse de fizibilitesi SHP’li yönetim döneminde Belçikalı *Transub* firmasına hazırlanmaya başlanan hafif raylı sistem projesinin iptal edilmiş olması söz konusu tercihin bir ürünüdür.

Hafif raylı sisteme ilişkin kararı, Karatepe 2001 tarihinde ilk baskısı yapılan ***Kendini Kuran Şehir*** adlı kitabında: “Selçuklu’nun başkenti modern Kayseri, şimdi bir bulvarlar şehridir. Bu bulvarların en görkemlilerinden olan Sivas Caddesi ile Osman Kavuncu Caddeleri’nin orta refüjlerini yok ederek geçmesi planlanan ilkel raylı sistem projesi 1994 yılında yapılan uzun araştırmalardan sonra yanlış bulunarak iptal edilmiştir (2001: 183)” sözleriyle savunmaktadır. Karatepe başkanlığındaki belediye yönetiminin bu tasarrufundan dolayı, hafif raylı sistem projesi için merkezi yönetimden alınmış olan yatırım izni de düşmüştür. Projenin, Şükrü Karatepe’nin başkanlıktan ayrıldığı 1998 yılından sonra yeniden Büyükşehir yönetiminin gündemine girdiği görülmektedir. Temeli ise ancak, Temmuz 2005’te atılabilmiştir.

Çetinbulut ve Bahçecioğlu dönemlerinde yapılan Bel-Sin ve Büyükkent gibi büyük boyutlu toplu konut projelerinin bir benzeri Karatepe yönetimi döneminde, kentin çeperindeki 3 farklı bölgede Beyaz Şehir projesi adıyla başlatılmıştır. Seçim bildirgelerinde konut yapmayacaklarını, ucuz arsa üretip, ihtiyaç sahiplerine arsa tahsisi yapacaklarını, halkın da buraya konutlarını yapacakları bir sistemi savunduklarını söyleyen Karatepe, Kayseri’de

bu konuda 1980 sonrasında oluşmuş geleneğin sonucu olarak, her kesimden gelen büyük baskıya dayanamayarak bu işe girmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir (03.08.2005 tarihli mülakat).

Arsaları belediye tarafından sağlanan ve kooperatiflerce müteahhitlere yaptırılan Beyaz Şehir’de tüm inşaatların proje ve kontrolörlük hizmetlerinin de belediyeye bağlı ‘İmar İnşaat Ticaret’ şirketi tarafından yürütüldüğü belirtilmektedir. Üye kaydına 1995 yılında başlanan Beyaz Şehir Konut Kooperatifi ise projeyi belediyenin denetimi ve gözetiminde gerçekleştiren tüzel kişiliktir. Projenin boyutuna baktığımızda, Karatepe’nin hazırlanmış olduğu *Beyaz Kitap: Kayseri Büyükşehir Belediyesinde Dört Yıl, 1994-1998* adlı belediye yayınında²⁶¹, projenin Belsin bölgesinde 3500, Yenidoğan bölgesinde 250 ve Cırgalan bölgesinde 5500 olmak üzere 9250 konut olarak planlandığı, 1998 yılına kadar ancak, 2830 konutun inşaatına başlandığı ve bunlardan 1360’ının tamamlanmış olduğu belirtilmektedir (Yörük, tarihsiz: 70). Beyaz Şehir projesinin 1998 sonrasındaki gelişiminin nasıl bir seyir izlediğine ilişkin yazılı bir bilgi bulunmamakla birlikte, kendisiyle yaptığımız mülakatta Karatepe, Özhasseki yönetiminin doğru bir yaklaşımla projeden çekildiğini belirtmiştir. “Belediye 1998’den sonra yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak dışarıdaki herhangi bir kooperatiften ne aldıysa Beyaz Şehir Kooperatifinden de onu aldı”. Aynı kaynakta, Beyaz Şehir Projesi için 1995-1997 arasında 2,7 trilyon TL harcandığı belirtilmektedir (Yörük, tarihsiz: 71). Belediyenin 1995-1997 arasındaki fiili harcamalarının toplamının 8,8 trilyon TL olduğu düşünüldüğünde, projenin büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Belediye hesapları incelendiğinde, bu yüksek bedelin Karatepe döneminde yapı, tesis ve büyük onarım giderlerinin 12,9’dan 19,8’e yükselmesinde hatırı sayılır bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Her

²⁶¹ Bundan sonra, bu kaynağa *Beyaz Kitap* diye referans yapılacaktır.

ne kadar, kooperatif üyelerinin aidatlarıyla bu harcamalar karşılanmaya çalışılmışsa elimizdeki veriler, projenin belediyenin sırtına büyük bir yük getirdiğini göstermektedir. Nitekim, Özhasseki dönemindeki belediye yayınları ve faaliyet raporlarında Beyaz Şehir projesinden hiç bahsedilmemiş, 1998'den sonra belediye böylesi toplu konut uygulamalarına itibar etmemiştir²⁶². Bir numaralı üyesi Karatepe'den edindiğimiz bilgiye göre, Beyaz Şehir Kooperatifi'nin tamamladığı konut sayısı 2002 itibarıyla yaklaşık 6500'dür.

Beyaz Şehir projesinin yanında, Karatepe yönetimi döneminde yol yapım çalışmaları da belediye uygulamaları içinde ağırlıklı bir yere sahip olmuştur. Söz konusu çalışmaların yoğunluğu nedeniyle, harcamaların servislere göre dağılımında ulaştırma hizmetleri 1995'ten itibaren birinci sırada yer almıştır²⁶³. Bunun altında yatan bir neden, cari harcamalarda yer alan mal ve hizmet alımı kalemlerinden önemli bir kısmının da bu hizmetler için inşaat sektöründen (müşavirlik firması sahibi müteahhitlerden) alınmış olmasıdır. Fakat, yapılan cadde, bulvar sayısının diğer dönemlere göre çok da fazla olmadığı, bu konudaki yatırımların daha ziyade yol genişletme, peyzaj ve trafik düzenleme işlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Yapılan yeni yollardan biri Osman Kavuncu Caddesi'ni Kartal'a bağlayan 40 metre genişliğindeki Necip Fazıl Bulvarı'dır. Beş eski mahallenin yıkılmasıyla açılan bulvarın yüze yakın sokağı tarih sahnesinden sildiği belirtilmektedir (Karatepe, tarihsiz, 127). Bulvara Necip Fazıl isminin verilmiş olması da Karatepe'nin siyasal geçmişiyle doğrudan ilişkili bir

²⁶² Bunun yanında, projenin 1000 konutluk ilk kısmını yapan En-Sa A.Ş. firmasının sahibinin RP Bitlis Milletvekili Zeki Ergezen'in kardeşi olması nedeniyle yolsuzluk iddialarının da gündeme geldiği görülmektedir (Kayseri Akın Günlük Gazetesi, 13 Ocak 1996). Başka bir gazete de daha projenin başlarında (Kayseri Anadolu Haber, 16 Şubat 1995) Cırgalan bölgesinde istimlak edilmesi düşünülen 735 bin metrekarelik alanın 335 bin metrekaresinin tek bir firmaya (Erteks) ait olduğunu söyleyerek adını koymadan böylesi bir imada bulunmuştur.

²⁶³ Onu toplu konut harcamalarını da içeren bayındırlık hizmetleri izlemektedir.

durum olarak değerlendirilebilir²⁶⁴. Bunun yanında, belediyenin yaptığı belli başlı yol çalışmaları: havaalanı yolunun fuardan sonraki kısmının tamamlanması, çevre yolunun Ambar-Mimar Sinan Kavşağı arasındaki 16,5 kilometrelik kısmının bakım, onarım ve düzenlenmesi, Sivas Caddesi'nin Kümbet'ten sonraki Mimar Sinan Kavşağına kadar ki 2,5 kilometrelik kısmının her biri dört şeritli çift yola dönüştürülmesi, Meydan-Düvenönü arasındaki Park Caddesi'nin genişletilmesi, kent merkezindeki en önemli cadde ve bulvarların (Sivas Caddesi, Osman Kavuncu Bulvarı, İstasyon Caddesi, İnönü Bulvarı, Bozantı Caddesi) elektrik şebekesinin yer altına alınması için yeniden yapılması, kentin en büyük bulvarı olan Mustafa Kemal Bulvarı'nın Kartal Çevreyol arasındaki 2300 metrelik kısmının yeniden asfaltlanması, Büyükşehir Kooperatifi'nin yolları ve kaldırımlarının yapılması olarak sıralanabilir. Bunlardan dolayı, 1996-1997 yıllarında yapılan asfalt oranının kentin tarihinde yapılmış en yüksek miktar olduğu belirtilmektedir (Yörük, tarihsiz).

Bu dönemde ulaşım hizmetleriyle ilgili iki önemli çalışmaya daha değinmek gerekir. Bunlardan biri, Park Caddesi'nde Kurşunlu Camii ile Hattat Oteli arasında yapılan Mimar Sinan Pasajlı Altgeçidi iken, diğeri Çevreyolu üzerinde Yeni Sanayi bölgesi girişine yapılan köprülü kavşaktır. Altı ay gibi kısa bir sürede yapılarak Ocak 1998'de hizmete açılan ve Karatepe'nin Ankara'nın doğusundaki ilk köprülü kavşak diye öğündüğü Yeni Sanayi Köprülü Kavşağı'nın belediyeye maliyeti 500 milyar gibi yüksek bir rakam olmuştur (Yörük, tarihsiz: 47). *Kendini Kuran Şehir*'deki şu satırlar Karatepe'nin bu uygulamasıyla çelişir niteliktedir: “Kayseri düzlükte olduğu için, köprülü kavşak yapımına uygun değildir. Kavşaklar ve dönüşler azaltılıp, ı ışık sistemi geliştirerek, büyük kavşaklarda sağ yan girişler

²⁶⁴ Bu noktada, aynı türden isimlendirmelere Özhasaki'nin döneminde de rastlandığını belirtmekle yetinelim.

yapılabilir (2001: 182).” Belediye bütçesinde yatırım harcamalarını büyüterek inşaat sektörüne büyük bir iş alanı açan, ulaşım altyapısını geliştirmeye yönelik sıralanan icraatların yoğunluğunu, Kayseri’nin Kavuncu döneminden beri geçerli olan geniş cadde ve bulvarlara dayalı, otomobil merkezli, mümkün olduğunca fazla kişiyi merkezi iş (ticaret) alanına taşıma siyasasının daha güçlü bir biçimde sürdürülmesi olarak değerlendirebiliriz. Bu siyasaı destekleyen bir etmen de toplu taşımacılık alanında yapılan yatırımlarla birlikte, belediye otobüsleriyle taşınan günlük yolcu sayısının 1994’te yaklaşık 55 bin kişiyken, 1997’de 146 bine çıkmış olmasıdır (Yörük, tarihsiz: 86).

Yol yapımlarına ek olarak, Karatepe yönetiminin bazı belediye birimleri ve bağlı kuruluşları için yaptırdığı ya da yapımına başladığı hizmet yapı ve tesislerinden de bahsetmek gerekmektedir. Oymaağaç’taki çöp transfer istasyonuıla bir sonraki alt başlıkta ele alacağımız fuar alanındaki iki yeni yapıyı bir kenarda tutarsak, söz konusu hizmet tesis ve yapılarının başlıcaları; Karpuzatan’da yapılan yeni otobüs atölyesi ve garajı, İncelik mevkiisindeki yeni asfalt tesisleri, sonradan Beğendik ismini alacak olan beş katlı otopark, Yenidoğan Ekmek Fabrikası ve Düğün Salonu, KAYSU Atölye binası olarak sıralanabilir²⁶⁵. Bunlar arasında, belediyenin hizmetleri için gereksinim duyduğu malları üreten asfalt tesisleri ve yeni ekmek fabrikası üzerinde durmak gerekiyor. Bunlar ilk bakışta, Karatepe’nin seçim bildirgesi ve başkan olduktan sonraki konuşmalarında belediyenin özel sermayenin üretebileceği mal ve hizmet alanlarına girmeyeceği, ekonomik faaliyetlerini sınırlı tutacağı yönündeki vurgulara aykırı gibi gözükse de (Yörük, tarihsiz: 18-19; Karatepe, 1996) gerçek durum biraz daha farklıdır.

²⁶⁵ Bunların yanında, bu dönemde belediyenin 6 mahallede muhtarların kullanması için tek katlı muhtarlık hizmet binaları yaptığı da görülmektedir.

Asfalt yerellikte üretilen bir mal olmadığı için kurulan tesis piyasadaki özel sermayedarlara karşı kurulmuş bir işletme anlamı taşımamaktadır. Bu anlamda değerlendirilebilecek ekmek fabrikası ise ilk bakışta, seçim bildirgesinde ekmek üretiminin sürdürüleceğine ilişkin vurguya uygun olarak, yoksul kesimleri kazanmaya dönük bir uygulama gibi gözükmektedir. Ancak, gerçek durumun daha farklı olduğunu Karatepe'yle yaptığımız görüşme göstermiştir. Yeni yapılan ekmek fabrikası eskisinin yerine yapılmıştır ve kapasitesi ona göre çok düşüktür. Eskisinde 500 bin ekmek üretecek iki fırından oluşan bir sistem varken, bunu yıkıp (buradaki belediye arsasının üzerinde şimdilerde bir hayırseverin annesi adına yaptırdığı Darülaceze binası vardır) yerine yalnızca yoksul mahallelerde satış yapacak 20-25 bin kapasiteli bir fabrika kurulmuştur. Yani kolektif tüketimin alanı yalnızca en yoksullara doğru daraltılmış, dar gelirli, orta-alt sınıf diye anılan emekli, küçük burjuva, işçi sınıfının düzenli işlerde çalışan kesimi bu hizmetten dışlanmıştır.

Karatepe döneminde kolektif tüketim hizmetlerini sınırlı da olsa geliştiren iki iş, otobüs filosunun genişletilmiş olmasıyla, yeni bir toplu konut uygulamasına (Beyaz Şehir) girişilmesidir. Ne var ki, bunların olması, bize yalnızca, Karatepe döneminde hizmet üretiminde, belediyenin kentsel hizmet ve toplu tüketim konusunda henüz piyasacı neo-liberal yönetime geçişi sürecinin tamamlanmamış olduğu sonucunu verir. Başka bir deyişle, bunlar belediye yönetiminin, daha işe başlamadan önce seçim bildirgelerinde ilan ettikleri neo-liberal yönelimleriyle çelişir gözüktüğü de o yönelimleri tersine çeviren bir nitelik taşımaz. Örneğin Fen İşleri Dairesi'ne ait yapım-onarım işlerinin çoğunlukla müteahhitlere ihale edilmesi, belediyenin tesislerinde üretilebilecek bordür taşı, parke gibi malzemelerin özel sektörden satın alınması, çevre temizliği, çöp depolama işlerinin özele yaptırılması belediyenin gerçek yönelimini açığa sermektedir.

3.3.2.4.1.2 Karatepe Dönemindeki Önemli Mekansal Düzenlemeler ve Mekan Üretimi

Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin bu dönemde mekansal düzenleme bağlamında değerlendirilecek iki önemli projeye girdiği görülmektedir. Bunlardan biri, Kayseri Anadolu Fuarı'nın Fuar Kültür Parkı olarak yeniden düzenlenmesi, diğeri Cumhuriyet Meydanı projesidir. Eski canlılığını ve cazibesini yitirdiği, fuar olmaktan ziyade bir panayı andırdığı belirtilen fuar alanında Karatepe yönetiminin yaptığı ilk iş, gazino, bar ve meyhanelerden başlayarak, buradaki 208 yapıyı istimlak edip yıkmak olmuştur. Yeni yönetim, daha sonra (1996) bu alana fuar olma özelliğini günün koşullarına uygun olarak, -daha işlevsel ve yılın tümüne yayılan biçimde- yeniden kazandıracak bir yapı kompleksinin proje çalışmalarını başlatmıştır. Projeyi ODTÜ Mimarlık Fakültesi öğretim elemanlarından Vecit İmamoğlu ve Haluk Pamir'e hazırlatan belediyenin, fuar alanında 8-9 yıla yayılan bir faaliyet yürüttüğü görülmektedir.

Yıkılan binalardan boşalan alanı ağaçlandırıp, çimlendiren belediyenin, buraya yaptığı barbekülü kamelyalar ve oturma gruplarıyla söz konusu alanın, ailelerin hep beraber vakit geçireceği bir mesire yeri haline getirildiği anlaşılmaktadır. Kent halkının en büyük toplumsal etkinlik alanlarından biri olan bu bölgeyi bir mesire alanı haline getirirken, kendisini belediyenin başına getiren geleneksel-kültürel değer ve ilişkilerini sürdürmeye çalışan –ki bunun önemli bir nedeninin iş hayatında ayakta kalmak için aile ilişkileri ve geniş aile yapısının sürdürülmesinin özellikle aile şirketi niteliğinin ağır bastığı KOBİ sahipleri açısından süregiden gerekli olduğunu belirtmişik²⁶⁶- belli bir muhafazakâr aile prototipinin

²⁶⁶ Bunlar aile şirketinin bölünmesini, sermayenin bölünmesini engellemeye çalışan bu kesim ailesini tehlikeye atmayacak şekilde yaşar, bu yüzden de modernleşmeye karşı bir tavır içinde olurlar.

hoşuna gidecek başka düzenlemelerin de yapıldığı görülmektedir. SHP’li başkan döneminden kalma, ortasında balerin olan 50 bin metrekareye yayılan kademeli havuzun kaldırılıp yerine, “Orta Anadolu’nun en büyüğü” diye övünülen şelalenin yaptırılması, kırsal-doğal hayat hissi veren yapay kayalar, hayvanat bahçesi, büyük akvaryum 8-9 yıla yayılan²⁶⁷ bu düzenlemelerin en dikkat çekici olanlarıdır.

Kendisi başlı başına muhafazakâr bir kurum olan, Kayseri’de ise daha muhafazakâr bir içerikle yaşam bulan ailenin belli bir prototipi üzerinden, kültürel anlamda pre-modern hatta modernlik karşıtı sayılabilecek bir estetik anlayışla yapılan bu düzenlemelerle İslamcı belediyenin fuar alanını ciddi bir dönüşüme uğrattığı görülmektedir. Bu da kentsel toplumsal yaşam ve siyasette hegemonyasını güçlendiren bir etken olarak, İslamcı belediye yönetiminin, burada, kendi sosyal mekanını üretme başarısı gösterdiği anlamına gelir. Kendi sosyal mekanını üretebilmesi ve kendisine destek veren dindar-muhafazakâr kesimleri bu sosyal mekana çekerek burayı canlı bir ortam olarak tutabilmesi, söz konusu siyasal çizginin belki de en başarılı olduğu konulardan biridir. Her seçimde daha yüksek oy yüzdesine ulaşarak, kentsel iktidarlarını pekiştirmelerinin altında yatan önemli etkenlerden biri de budur. Bunun nedeni de yerelliklerin kalıbına girme gibi bir esneklığe sahip olmalarından dolayı hatları kesin olarak çizilemese de kendilerine ait bir kentsellik anlayışı veyahut mekan temsili projesine sahip olmalarıdır.

Fuar işlevini sürdürecektir ve 300 bin metrekareyi kapsayan alana görece modern bir görünüm verecek yapı kompleksi projesi ise uzun süre Kadir Has Kültür Merkezi ve İhtisas Fuarı adıyla anılmıştır. Kadir Has Kültür Merkezi’nin sonradan Kent Müzesi ve Mimar

Tutumluluk, çok kazansa da parasını harcamamak, geniş aile yapısıyla birlikte bunlara özgü muhafazakârlığın temel ölçütüdür.

²⁶⁷ Bu önemli bir kısmının Özhasaki döneminde tamamlandığı anlamına gelmektedir.

Sinan Müzesi'ne dönüşmesi de modern araçların modern kültürel üretimleri tetikleyen değil de, yereli, yereldeki geleneksel-kültürel olanı tanıtan bir işlevle kullanılması anlamına gelmesi bakımından önemlidir²⁶⁸. Kayserinin önde gelen işadamlarından Kadir Has'ın başlangıçta yaptığı maddi katkıyla yapımına girilen söz konusu yapı kompleksinin proje çalışmalarına 1996'da başlanmış, 1997'de de temeli atılmıştır. Proje daha sonra iki ayrı yapının inşaat çalışması biçiminde yürümüş, birinin adı Kadir Has Kent Müzesi olmuş, diğeri (İhtisas Fuarı) de Kayseri Dünya Ticaret Merkezi adını almıştır. Fuar alanı içinde inşa edilen ve yapımı 2003'te tamamlanan bu iki yapıdan birincisi Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından ihaleyle bir müteahhite yaptırılırken, Kayseri Dünya Ticaret Merkezi ise yap-işlet-devret modeli ile Kayseri Sanayi ve Ticaret Odaları tarafından inşa edilmiştir. Son yılında sürece dahil edilen Dünya Ticaret Merkezi (DTM) ise yapıya ismini vermiştir. DTM'nin sürece dahil edilmesinin bir nedeni 3,5 milyon dolar katkı sağlaması iken, bir diğer nedeninin söz konusu yapıya fuarcılık açısından gerekli olan, yerel-üstülük niteliğinin kazandırılma çabası olduğu söylenebilir.

Karatepe dönemindeki diğer büyük boyutlu mekansal düzenleme olan Meydan Projesi'ne geçmeden önce kent merkezinin mekansal dokusuna ilişkin daha küçük ölçekli birkaç çalışmayı da anmak gerekiyor. Bunlardan mülakatlarımıza göre en popüler olanı, park ve bahçelerin etrafındaki duvarları, çitleri, çalılıkları kaldırıp kadınların, ailelerin daha kolay kullanabileceği yerler olmasını sağlamalarıdır. Kent tarihinde özel bir öneme sahip olduğunu varsaydığı farklı dönemlerden kalma üç tarihi yapının (Ahi Evran Zaviyesi,

²⁶⁸ Altı kattan oluşan binanın ilk iki katı müzedir. Kent Müzesi'nde Kayseri'yi dijital ortamda tanıtan kiokslarla, 5 metre çapında bir kent maketi bulunurken, Mimar Sinan Müzesi bölümünde ise Sinan'ın tanıtıldığı kiokslar ve bazı eserlerinin maketleri yer almaktadır. Binanın diğer katlarında ise restoran, kafeterya, idare katlarıyla bir de seyir terası bulunmaktadır.

Memleket Hastanesi, Saat Kulesi) restorasyon projesi de belediye yönetiminin bu bağlamda değerlendirilebilecek diğer mekansal düzenlemeleridir. Anılan projeler 1997 yılında ihale yoluyla hazırlanmış olmasına karşın, bunlar içinde yalnızca Ahi Evran Zaviyesi'nin gerçekleştirilebildiği anlaşılmaktadır. Ama bunun hikayesi bile, RP-FP çizgisinin nasıl bir mekan temsili projesine sahip olduğunu gösteren bir örnek olay olarak analiz edilmeyi hak ediyor. Cumhuriyet Meydanından Talas'a giden Seyyid Burhanettin Bulvarı üzerinde yapılan bu yapının anıldığı gibi restorasyon anlamını taşımadığı, daha ziyade birkaç kalıntının bulunduğu söz konusu mahalde, Güllük Camisi esas alınarak tasarlanmış ve ihale yoluyla bir müteahhit firmaya yaptırılmış olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle de yapı sonrasında Esnaf ve Sanatkarlar Odası Birliği'ne tahsis edilerek, eski ahilik ve lonca sistemini temsil ettiği düşünülen, fakat tarihi niteliği bulunmayan materyallerin sergilendiği bir müzeye dönüştürülmüştür. Bu anlamda, tarihin toplumsal bir amaç için işlevsel kılınması anlamına gelen, -bu yüzden ideolojik bir nitelik taşıyan- bu yapı da RP-FP çizgisinin gerçekleştirdiği sosyal mekan üretimine iyi bir örnek oluşturmaktadır. Kayseri'yi sosyo-mekansal olarak kendi mekan temsili projesiyle adlandırma ve kentte yaşayanları da bu projeye çağırma anlamında yeniden üreten işlerden biridir.

Karatepe döneminde gerçek anlamda restorasyon projesi yapılan diğer iki eserden Saat Kulesi projesinin gerçekleşmemesinde, aynı zamanda kentin en kamusal mekanı olan Cumhuriyet meydanına ilişkin daha makro ölçekli projenin bir parçası olmasının rol oynadığı görülmektedir. Bunun nedeni, Karatepe başkanlığındaki belediye yönetiminin mekansal dokuya ilişkin geliştirmiş olduğu diğer önemli proje olan "Meydan Projesi"nin Özhasseki yönetimince devam ettirilmemiş olmasıdır. Karatepe, yapılacak ilk işlerden biri olduğunu söylediği meydan projesiyle amaçlananı, "Eski görüntüsüyle kış sonbahar bahçelerini

andıran Cumhuriyet Meydanı'nı bir ilkbahar coşkısına kavuşturmak" diye ifade ediyordu. Ancak, bu soyut ifadedeki ilkbahar coşkusundan kastedilenin ne olduğuna bakıldığında, Karatepe'nin meydan üzerinden yapmaya çalıştığı şeyin arka planında, kentin bu en kamusal mekanının anlamlandırılması ve deneyimlenmesine ilişkin daha somut bir sosyal mekan üretimi stratejisinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Lefebvre'nin dediği gibi her toplumsal formasyonun kendine özgü bir mekanı üretme biçimi vardır. Meydanlar ise merkezinde kentsel mekanın bulunduğu modern burjuva toplumlarında ve ulus-devletlerde kentin çekirdeğidir. Bu nedenle de söz konusu toplumsal formasyonların egemen sınıfı olan burjuvaziyle müttefiklerinin buluşma, siyasi tartışma ve yeni bir kültürü yayma merkezi işlevi görmüştür. Türkiye gibi geç kapitalistleşen toplumlarda, modern (kapitalist) toplum yapısına geçişi -bağımsız bir toplumsal güç olarak gelişmiş bir burjuva sınıfının yokluğu nedeniyle- Batılılaşma adına gerçekleştirmeye girişen sivil-asker bürokrasinin konumundan dolayı, en önemli meydanlar, merkezi iktidarı temsil eden hükümet konaklarının önü olmuş, böylesi bir koruma-denetim altında tutulan bu mekan etrafındaki yeni yapılarla yeni düzene uygun toplumsal ilişkiler ve pratiklerin de yoğunlaştığı yerler olmuştur²⁶⁹. Kayseri meydanı da Osmanlı'nın son döneminde başlayan modernleşme süreci içinde iki büyük düzenleme sürecinden geçmişti. Bunlardan ilki 1880'lerden 1920'lere kadarki dönemde, meydan çevresinde yapılan, yeni modern devlet-toplum yapısına uygun kamusal binalarla saat kulesi, park, otel, lokanta gibi yapıların yol açtığı dönüşümken, ikinci büyük boyutlu değişim ise Tekel Binası, Tan Sineması, Şehir Kulübü, Postane binalarıyla, meydanın Park Caddesi'ndeki kısmına kentin ilk Atatürk

²⁶⁹ Ancak, Kayseri örneğinden kalkarak söylersek, söz konusu yeni-modern ilişki ve pratiklerin geçerli olduğu tek yerin meydanlar olmadığı, kamu hizmet kurumlarının, işletmelerinin içinde ve çevresinde de bunların hakim kılınmaya ve kent bütününe yayılmaya çalışıldığından, Sümerbank Bez Fabrikası, Kayseri Tren İstasyonu gibi yeni yapılar çerçevesinde bahsedilmisti.

heykelinin dikildiği 1930 ve 1940'lı yıllarda söz konusu olmuştu. Bu dönemde Şehzade Çeşmesi ve Zeynel Abidin Türbesi yakınlarındaki bir medresenin²⁷⁰ de meydana ve çevresinden kaldırıldığı da belirtilmektedir. Bu bilgileri edindiğimiz *Kendini Kuran Şehir*'de konuya 14 sayfalık bir başlık ayıran Karatepe'nin de meydanların bu tarihsel gelişim sürecine, kentsel yaşamdaki önemine, en az erken Cumhuriyet döneminin yöneticileri kadar vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Farklı kültürlerde farklı meydan anlayışlarının geliştiğini belirten (Karatepe, 2001: 184) ve tarihi dokuyu oluşturan eski yapılar, mimari eserlerle bunların etrafında oluşan mahallelerin bir kültür ve kimlik kaynağı oluşuna inanan (aktaran Dayıoğlu, 1998: 103) Karatepe'nin meydan ve çevresinde yapmaya çalıştığı geniş çaplı düzenlemeyi böylesi bir genel çerçeve içinde değerlendirmek gerekmektedir.

Erken Cumhuriyet dönemi ve onun yönetici kadrolarına karşı eleştirel bir tavır içinde olduğu bilinen, hatta bu konulardaki sivri ifadeleri nedeniyle cezaevine düşen bir başkan tarafından başlatılmış olması, meydanın ortasında yer alan Saat Kulesi ve Atatürk Anıtı'nın yerlerini değiştirmeyi²⁷¹ de içeren meydan projesinin daha sonra gündemden kalkmasının nedeni gibi gözükmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi İslamcı yönetim belediyede başa geçtikten bir yıl sonra 1976'da yapılmış olan kalpaklı Atatürk heykeli içinde valinin de bulunduğu bir kurulun kararıyla meydana kaldırılıp fuar alanına taşınmıştı²⁷². Böylesi bir belediye yönetiminin kentin bu en kamusal mekanını yeniden düzenlerken, Cumhuriyeti ve onun mirasını korumayı kendilerine görev edinmiş kişi ve kuruluşların, bunun nasıl bir sosyal mekan üretimi sonucunu doğuracağı konusunda kaygı duymaları da çok yüksek bir

²⁷⁰ Karatepe, Tekel Binası'nın bu medresenin yerine yapılmış olduğunu belirtmektedir.

²⁷¹ Projede dört geniş caddenin kesiştiği noktada yer alan Atatürk heykelinin (dolayısıyla da tören alanının) Yer altı Çarşısı'nın üzerinde ve Sahabiye Medresesi'nin önüne denk düşen, şimdilerde valilik otoparkı olarak kullanılan alana taşınması planlanmıştır (Karatepe, 2001: 196).

²⁷² Bu heykelin daha sonra bakımsızlıktan dolayı fuar alanından da kaldırılıp belediye otobüs garajına taşındığı belirtilmektedir.

olasılıktır. Bu kaygının kim tarafından, hangi platformlarda, nasıl dillendirildiği bilinmemekle birlikte, Karatepe’den sonra gelen yönetimin bu kaygıları dikkate alarak projeyi gündemlerinden çıkarmış oldukları anlaşılmaktadır. İncelemelerimizden, meydanın ortasındaki unsurları istediği gibi düzenleyemeyen belediyenin, proje kapsamındaki çeşitli düzenlemeleri yaşama geçirerek kentin bu kamusal mekanının görünümünü belli ölçüde değiştirdiği de anlaşılmaktadır. Proje kapsamında kamulaştırması yapılarak yıkılan binalar meydanın kapsadığı alanı Hunat Medresesine doğru oldukça genişletmiştir. Söz konusu binalar sırasıyla; Merkez Postanesi, Feyzioğlu Evi (Sait Azmi İşhanı), Tekel Binası, Alemdar Sineması, İl Halk Kütüphanesidir (Yörük, tarihsiz: 34). Bunlara bakıldığında, mimari değeri tartışmalı olsa da bir kısmının kentin modernleşme tarihinde yapılmış mimari yapılar olduğu, bir kısmının da belediyenin mekan temsili projesine, mekana vermek istediği anlama uymayan yapılar olduğu söylenebilir.

Karatepe yönetiminin nasıl bir mekan üretimi pratiği sergilediğini anlamak bakımından İl Halk Kütüphanesi’nin kent mekanındaki eski ve yeni konumu bize önemli ipuçları sunmaktadır. Büyükşehir Belediyesi Kültür Bakanlığı’yla yaptığı anlaşma sonucunda, 1997’de meydana kaldırılan İl Halk Kütüphanesi’nin yeni binasını Gültepe Parkı ile Seyyid Burhanettin türbesi arasında bir noktaya yaptırmıştır. Karatepe, kitabında yıktığı 1963 tarihli eski kütüphane binasını estetik açıdan “şehrin tarihinde gördüğü belki de en çirkin yapı” diye nitelendirirken, 4 katlı yeni kütüphane binasının görünüşte mimari estetik açısından herhangi bir vergi dairesi, il/bölge müdürlüğü binasından hiç bir farklılığının bulunmaması dikkat çekicidir. Burada kritik nokta, Karatepe’nin eski binanın yıkılmasını, binanın kentin en kalabalık yerinde olmasıyla gerekçelendirmesidir. Belki de bu yüzden, yeni bina kentin kamusal alanının merkezinden (Cumhuriyet Meydanı’ndan) yürüyerek 15

dakikada ulaşılabilecek bir yere yaptırılmıştır. Halbuki, kütüphane binalarının kentin en merkezi yerlerinde olması, 1960 darbesi sonrasında -tek parti dönemindeki gibi olmasa da- yeniden gündeme gelen modern-geleneksel çatışmasının mekansal bir izdüşümü ve merkezin mekan temsili projesinin yeni bir ögesi olarak, yalnızca Kayseri’de değil, Anadolu’nun başka kentlerinde de söz konusu olmuş bir durumdur. Yıkıldığı 1990’larda bu işlevi ne kadar yerine getirdiği tartışmalı olsa da meydana 1963’te böyle bir yerin kondurulmasıyla amaçlananın, modernleşmeci kesimleri kentin kamusal alanına çağırarak, burayı daha fazla kullanmalarını sağlayarak, görünür kılmak anlamına geldiği söylenebilir²⁷³. Karatepe’nin meydanı genişletme adına yaptığı İl Halk Kütüphanesi’nin yıkılması, bir yandan kamusal alandaki bu potansiyel dinamiği ortadan kaldırırken, bir yandan da diğer yıkımlar ve çevre düzenlemeleriyle birlikte hem Zeynel Abidin Türbesi’nin önünü açmış, hem de meydana Hunat Camii ve Medresesi’nin katılmasını sağlayan bir uygulama olmuştur²⁷⁴.

²⁷³ Kayseri’yi tez için ön inceleme yaptığımız Adıyaman’la birlikte düşündüğümüzde, 27 Mayıs 1960’taki darbeyle 12 Eylül’deki arasındaki fark, kamusal mekanlarda yaptıkları değişiklikler üzerinden rahatlıkla anlaşılır. 27 Mayıs sonrasında meydanların yakınlara kütüphane yaparken, 12 Eylül sonrasında Kayseri’de meydanın bir köşesinde bir Atatürk heykeli dururken azametli, otorite figürü bir Atatürk heykeli dikilmiş, Adıyaman’da ise meydanın ortasına silaha benzer bir saat kulesi dikilmiştir. Yani, kamusal mekandaki düzenlemeler açısından erken Cumhuriyet dönemindeki modernleşme sürecinin ikisi de bir boyutunu öne çıkarmıştır, ilki -DP’ye karşı yapıldığı için-, toplumsal rıza aldığı kesimlerin hoşuna gidecek sosyo-kültürel değişim unsurlarına vurgu yaparken, ikincisi -sol içerikli toplumsal değişim isteğine karşı yapıldığı için- aynı sürecin otoriter-milliyetçi boyutlarına referans yapmıştır. 27 Mayıs sonrasında ne yapıldığı bilinmemekle birlikte, Kayseri ve Adıyaman’da olanların 12 Eylül sonrasında Denizli’de de söz konusu olduğunu Cengiz Bektaş’ın *Kent* (1996) adlı kitabındaki şu satırlardan öğreniyoruz: “Denizli’de Hükümet Konağı ve Türkiye’deki en akıllı başında, insan ve halk ölçeğindeki Atatürk Anıtı, Enver Paşa Caddesi üzerindedir. Atatürk sivil, uygar, ardına inanmışları ile birlikte yürür ileriye doğru... 1980’den sonra bir anıt daha yapıldı. Halktan kişiler, Atatürk Denizli’ye hiç asker olarak gelmedi. İlla yapılacaksa sivil bir Atatürk olsun dediler. Ne asker belediye başkanına dinletebildiler, ne de ünlü heykeltıraşa (aktaran, Karatepe, 2001: 196).”

²⁷⁴ Meydanın güney-doğu yönündeki bu genişletmenin Hilton Oteli ve yeni Hükümet Konağı binasıyla birlikte düşünüldüğünde, bu kamusal mekanın zaten 1950’lerden beri bozulan bütünlüğü ve anlam birliğinin daha da zedelendiği, insan ölçeğinden uzaklaştığı belirtilmektedir (Baydoğan, 2002: 103-104).

Etrafındaki yapılar ve çitler yıkıldıktan sonra Hunat Camii ve Medresesi'nin meydanın bir parçası haline getirilmesi ve –meydana daha yakın bir konumda bulunan- Zeynel Abidin Türbesi'nin önünün açılması da, Cumhuriyet Meydanı'na Bürüngüz Camisi'nden –ki 1976'da eski İki Kapılı Cami'nin yerine yapılan bu yapı da 1985'te meydana katılmıştı- sonra iki dini yapının daha katılması anlamına geldiği için önemlidir. Bu da kendi mekan temsili projesini kentin kamusal alanında daha bir görünür kılması anlamında Karatepe döneminin sosyal mekan üretimi pratiklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim, yer altı çarşısının Valilik binasının otopark alanında bulunan bacasının üzerine 1996'da eklenen taş levha üzerindeki motifler de nasıl bir Kayseri temsiline (tanımlamasına) sahip olunduğunun göstergesidir²⁷⁵. Gürdal Polat tarafından bir duvar işlemeciliği örneği olarak yapılan dikdörtgen levhanın üzerinde, Kayseri'yi simgelediği varsayılan; Erciyes Dağı, Mimar Sinan'ın profilden portresi, döner kümbet ve bir cami figürü bulunmaktadır.

3.3.2.4.1.3 Sosyal ve Kültürel Etkinlikler, Beyaz Şehrin Üretimi

Geleneksel kültürel ilişki ve değerlerin toplumsal boş zaman etkinliklerinin yapıldığı mekanlara hakim kılınmasıyla, camiler ve modernleşme öncesine ait diğer tarihi eserlerin sosyo-mekansal yapıya daha fazla dahil edilmesiyle gerçekleşen sosyal mekan üretiminin yanında, belediyenin gerçekleştirdiği kimi toplumsal ve kültürel etkinliklerin de mekan üretimi açısından irdelenmesi gerekiyor. Çünkü, bu konuda yapılanların da, Karatepe başkanlığındaki RP'li belediye yönetiminin nasıl bir Kayseri temsilini (tahayyülünü) geçerli kılmak istediğini, yani kentlileri Kayseri'nin hangi temsiline çağırdığını daha somut biçimde

²⁷⁵ Bir zamanlar, tam da bu noktada, Kayseri'nin 1933-1936 arasında hem valiliğini hem de belediye başkanlığını yürüten otoriter modernleşmeci uygulamaları nedeniyle Kayseri'li muhafazakâr çevrelerce pek sevilmediği anlaşılan (Subaşı, tarihsiz, 244; Karatepe, 2001: 189) Nazmi Toker'in yaptırdığı (daha sonra yıktırılan) Tan Sineması'nın bulunmuş olması bir ironi gibidir.

ortaya koymak bakımından anlamlı ipuçları sunduğu görülmektedir. Şimdi, Karatepe'nin "Beyaz Şehir Kayseri" diye tanımladığı bu adlandırmanın nasıl şekillendiği konusuna geçebiliriz.

Belediyenin bu dönemdeki toplumsal etkinliklerinin başında, yoksula yardım konusu gelmektedir. Ekonominin durgunluk içinde girdiği, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden batıya doğru zorunlu göç dalgasının hızlandığı 1993 sonrasında, genişleyen işsizlik ve kayıt-dışı sektörün kentsel yoksulluğun niteliğini de değiştirdiği görülmektedir. Kentlere gelen yeni yoksulların yaşam koşulları ağırlaşmış ve eskisi gibi göç ve kentte kalış süresiyle ilişkili, zaman içinde belli ölçülerde çözülen bir sorun olmaktan çıkıp süreklilik kazanmıştır. Her ne kadar, batı ve güneydeki metropoller gibi yoğun bir göç almasa da, RP'nin Kayseri'de de pek çok başka kentte yaptığı gibi yoksula yardım faaliyetlerine giriştiği görülmektedir. RP'nin, aynı zamanda mahalle çalışmalarının bir parçası olarak örgütlediği doğrudan yardım biçimindeki bu yardım faaliyetinin eskiden merkez partilerin patronaj sistemi içinde gerçekleşen popülizminin yerini aldığı belirtilmektedir (Keyder, 2004). Kayseri'de RP'nin ayrıca bir avantajının, yerel sermaye içindeki güçlü hayırseverlik eğilimi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, RP için söz konusu faaliyet, Kayseri'de mahalle düzeyinde ilişki kurdukları yoksul kesimleri KOBİ sahipleri ve yerel sermayeyi içine alan kentsel ittifak çerçevesine eklemlenmenin en önemli aracı olmuştur. Karatepe yönetimiyle birlikte, Büyükşehir belediyesi 1500-2000 arası kişiye günlük ekmek ve yemek dağıtmaya başlamıştır. Bunun yanında, bu yoksulların en yoksullarına ayrıca, giysi ve kışlık yakacak yardımları yapılmıştır²⁷⁶. Bunların yanında, yılın belli dönemlerinde daha farklı yardım organizasyonlarına da gidildiği görülmektedir. Ramazan aylarında iftar çadırları kurup yemek

²⁷⁶ Bu bilgiler Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin, 1994-1998 arası Faaliyet Raporları'ndan alınmıştır.

dağıtmak, dini bayramların arife ve birinci günlerinde ücretsiz otobüsler kaldırmak, yeni öğretim yıllarının başlarında kent yoksullarının yaşadığı mahallelerdeki okullarda öğrencilere kırtasiye yardımı yapmak bunların başlıcalarıdır²⁷⁷.

Her yıl Ramazan aylarında yapılan iaşe yardımlarıyla yoğunlaşan yardım faaliyetleri, ilçe (Melikgazi ve Kocasinan) belediyelerinin organizasyonu altında gerçekleştiği, yerel kamuyla-özelin (hayırsever zenginlerin) bulunduğu işler olarak kamusal bir nitelik arz ettiği için önemlidir. Fakat, Karatepe yönetimi süresince İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerde kurulan *İftar Çadırı* uygulamasına girişmediğini de belirtmek gerekmektedir. Bunun yerine, aynı dönemde sayısı 1500 ile 2000 arasında değişen aileye ekmek yardımlarının yapıldığı büfeler açılmıştır. Söz konusu büfeler Özhaseki döneminde aşevlerine dönüşmüştür. Belediye Ekmek Fabrikası (BEF) büfelerinden aşevlerine geçiş, yardım örgütlenmesinde de önemli bir değişim anlamına gelmektedir. Aşevleri belediyenin personel ve alet edevatlarıyla yapılıp, işletilirken, masraflarının büyükçe bir kısmının hayırseverlerce karşılandığı belirtilmektedir. İslamcı belediye yönetimi yoksula yardım faaliyetini bu şekilde hem kamusallaştırmış, hem de toplumsallaştırmıştır. Söz konusu faaliyetler Ramazan aylarında yapılan büyük boyutlu iaşe yardımlarıyla gerek yardım edenler gerekse de yardım alanlar açısından büyük bir mobilizasyon yaratarak, İslamcıların Kayseri'ye ilişkin mekan temsili projelerinin önemli bir harcı olmuştur. Bu projenin özeti, Kayseri'nin "dinine bağlı, hayırsever insanların yaşadığı, yerel dayanışması güçlü, toplumsal sınıf ve gruplar arası uyumun yüksek olduğu bir kent" olduğudur.

²⁷⁷ Hatta Ramazan'da zaman zaman belediye otobüslerinde vatandaşlara oruçlarını açmaları için iftariyelik dağıtıldığı da belirtilmektedir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, tarihsiz, 86).

Belediye başkanının Kayseri'ye ilişkin temsil projesini niteleyen tanım *Beyaz Şehir*dir. Kayseri'yi , temizlik, barış, uzlaşma, eşitlenme ve sonsuzluğun rengi olan beyazla tanımlamak iddialı ve anlamlıdır. Her ne kadar, Karatepe kendisiyle yaptığımız mülakatta (3 Ağustos 2005) *Beyaz Şehir*'in dar anlamda, yolsuzluğun olmadığı, şeffaf bir belediyeye gönderme yapan bir tanım olduğunu söylese de²⁷⁸, “Beyaz Şehir Kayseri” gibi doğrudan kent bütününe karşılayan bir adlandırmayı kullandığı göz önüne alındığında, bu açıklaması çok fazla ikna edici görülmemiştir. Bunun taşralı muhafazakarlığın değişime, farklı olana kapalı, sürekli kendi zamanını yeniden üreterek verili durumu sonsuz kılma, çelişkileri farklı türdeşlik kaynaklarıyla örtme kaygısı ve çabasıyla ilişkilendirmek de mümkündür. Halbuki, Kayseri üçe aldığı beşe satmanın, yoğun emek sömürsünün olduğu bir ticaret ve sanayi şehridir. Söz konusu taşra muhafazakarlığının gücüyle, gerçek toplumsal, ekonomik ilişkiler arasındaki derin çelişki, özellikle yeni zenginleşen burjuva kesimden insanların Kayseri’de farklı, Kayseri dışında farklı, özel alanda farklı kamusal alanda farklı davranışlar sergilemesi sonucunu doğurmaktadır. Bu yüzden de mülakat yaptığımız pek çok kişi, Kayseri’li zenginlerin muhafazakarlığının büyük oranda kent merkeziye sınırlı olduğunu söylemiş, hatta bazıları sözleşmişçesine muhafazakar kültürün kentin Ankara yolu çıkışındaki Boğazköy’e kadar olduğunu belirtmiştir²⁷⁹. Çelişkinin derinliğinin Kayseri’nin eleştiriye karşı tahammülsüz olmasını getirdiği, bunun da eleştirilerin kısık sesle, oldukça dikkatli biçimde dile getirilmesine neden olduğu söylenebilir. Siyasal tartışma ortamını oldukça daraltan bu durumun, söz konusu muhafazakarlıkla uyumlu, onun taşıyıcısı olan kesimlere (KOBİ

²⁷⁸ Karatepe, temiz bir imaj yaratmak için kullandığını belirttiği Beyaz Şehir’in aynı zamanda, Kayseri’nin karlı zirvesinin beyazlığına da bir gönderme anlamını taşıdığını belirtmiştir.

²⁷⁹ Bu sınırı aştıktan sonra, kadınların giyimleri başta olmak üzere insanların hal ve tavırlarının değiştiğini belirtenlerin yanında, kentin yakınındaki bağ evlerinin de kimi zenginler açısından muhafazakarlığın toplumsal denetiminden kaçışın bir adresi olduğunu söyleyenler de olmuştur.

sahipleri, yerel sermaye) sözcülük yapma iddiasındaki İslamcı çizgiden gelen kadroların kentsel siyasetteki hegemonyasını sürekli kıldığı ve güçlendirdiği görülmektedir. Mülakat yaptığımız hiç kimsenin bu belediyeye, uygulamalarına karşı bir toplu tepkinin, eylemin olmadığını belirtmesi bu çerçevede değerlendirilmelidir. Görüştüğümüz meslek odası başkanlarından biri durumu şöyle özetlemektedir: “Bunlara karşı büyük bir hoşgörü var. Belediyeye karşı bir eleştiri getirmek yerine, hata da yapsa müthiş bir savunma var”²⁸⁰. Mülakat yaptıklarımızdan ismini açıklayamayacağımız bir başkasının da bu bilgiyi Özhasseki özelinde şu sözlerle desteklediği görülüyor: “Yerel ilişkileri “Ne mutlu Kayseriliyim diyene” diyerek yüceltmesi, yaşantısıyla, düşünüş biçimiyle tam bir Kayserili olması, yerel güç odaklarından birilerinin onu sıkı biçimde sahiplenmesini sağlıyor”.

Beyaz Şehir imgesine dönecek olursak, bunun hem belediyenin çıkardığı kent prestij-magazin dergisinin, hem de kurucusu olduğu toplu konut projesinin adı olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak, göreve geldiği yıl Kayseri’yi ve belediye icraatlarını tanıtan *Beyaz Şehir Kayseri* isimli bir belgesel film hazırlatan Karatepe’nin, dört yıllık icraatının anlatıldığı kitabın üst başlığının *Beyaz Kitap* olması, belediyenin her yıl düzenlediği ve üç hafta süren etkinlik programının *Beyaz Şehir Kültür Haftası* olarak isimlendirilmesi de tesadüf değildir. Belediyenin kültürel etkinliklerini söz konusu başlık altında Ramazan aylarında yoğunlaştırmasının da, yılın bu döneminde yerellikte oluşan baskın dini havayı daha fazla güçlendiren bir işlev gördüğü belirtilmektedir.

²⁸⁰ 2004 Yerel Seçimleri sırasında özel bir televizyon kanalının Kayseri’de yaptığı çekimlerde, Kayseri’deki bu durumu, kenti İran’ın dini merkezlerinden Kum kentine benzetme yaparak eleştiren Seyit Bektaş’ın meczup durumuna düşüp, kamuoyundan gelen yoğun tepkiler üzerine bir süreliğine kenti terk etmiş olması da anlamlı bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Başkanlığa geldiğinin ilk yılında Bando Takımı bünyesinde bir Mehter Takımı kuran RP'li Karatepe, Belediye Konservatuarı bünyesinde Türk Sanat Müziği ve Türk Halk Müziği topluluklarına ek olarak bir de Tasavvuf Müziği Topluluğu oluşturarak varolan altyapıya kendisine uygun birimler eklemiştir. Osmanlı'da Ordu Müziği yapan Mehter Takımı'nın daha çok sivil etkinliklerde gösteri yaparken, Bando Takımının resmi törenlerde görev aldığı görülmektedir²⁸¹. Birisi rutin bir hizmet iken, diğeri milliyetçi-muhafazakâr kesimlere seslenen ekstra bir hizmet gibi gözükmektedir.

Belediyenin yayınlarından edindiğimiz bilgilere göre, söz konusu dönemde kültürel etkinlikler anlamında ayrıca, hat, tezkîp gibi geleneksel el sanatlarını öğretmeye dönük kursların düzenlendiği, resim ve fotoğraf sergilerinin açıldığı²⁸², çeşitli sempozyum ve panellerin düzenlendiği anlaşılmaktadır. Kitabı da yayımlanan bu sempozyumlardan birinin başlığı “XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Kayseri’de Bilim ve Din” iken, diğeri Kayseri’nin yetiştirdiği ünlü din bilgini Davud El Kayseri²⁸³ üzerine düzenlenen uluslararası sempozyumdur. Bunlar Kayseri’nin dini geçmişinin derinliğine yapılan bir gönderme olmanın yanında biraz da başkanın akademik geçmişinden kaynaklanmış etkinlikler gibi gözükmektedir. Aynı nedenle olsa gerek, Karatepe yönetimi, 1996’da Belediye Meclisi’nden çıkarttığı bir kararla Erciyes Üniversitesi’nde yüksek lisans ve doktora tezlerini tamamlayanlarla, başka üniversitelerde doktora tezlerini tamamlayan Kayseri’lilere

²⁸¹ Örneğin 1998’de Bando takımı çoğunluğu resmi tören olan 119 programa katılırken, Mehter takımı 88 programa katılmıştır. Bunun yanında, yerel iktidara geldikten sonra belediye bünyesinde Mehter Takımı’nın oluşturulmasının salt Kayseri’ye özgü bir durum olmadığını, pek çok İslamcı belediyede de aynı şeyin yapıldığını belirtmek gerekir.

²⁸² Bu sergilerden belki de en önemlisi “Ayhan Songar’ın Objektifi’nden Necip Fazıl Fotoğraf Sergisi”dir. Bu nedenle de Sergiye, Karatepe’nin dört yıllık icraatının anlatıldığı *Beyaz Kitap*’ta bir sayfalık yer ayrılmıştır (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, tarihsiz, 102).

²⁸³ Orhan Gazi’nin 1336’da İznik’te kurduğu, Osmanlı’nın ilk medresesinin (İznik Medresesi) ilk başkanı (muderris’i ‘am) olan Davud El Kayseri’nin döneminin Türk ve Fars düşünürlerini derinden etkilediği kabul edilmektedir (Kalın, 2005).

masraflarını karşılamak için para yardımı yapmış, üniversite sınavında dereceye giren öğrencilere altın hediye etmiş, kent kültürü ve Kayseri ile ilgili 30 adet kitap yayımlamış, *Beyaz Şehir* isimli 7 sayı çıkan mevsimlik bir kent prestij-magazin dergisi ve *Belediye Haber* isimli bir bülten yayımlamıştır.

3.3.2.4.1.4 Modern Mekan Düzenlemeleri: Neo-Liberalizmle Muhafazakârlığın Çelişkisi Taşranın Zamanını Zorlarken

“Kendimi hiçbir zaman yerel taleplerle sınırlamadım” diyen Karatepe’nin bu dönemde ayrıca, büyükşehir belediyesi olmanın gerektirdiği, küçük girişimcilerin çıkarlarıyla çelişen kimi mekan düzenlemelerinden de söz etmek gerekiyor. Bunlardan biri Düvenönü-Meydan arasındaki sur-içine giren iki caddenin trafiğe kapatılmasıdır. Kendisiyle yaptığımız görüşmede Karatepe bunu evrensel şehircilik anlayışının bir gereği olarak yaptığını söylemiştir. Bu sayede, hem tarihi ticaret merkezi trafikten arındırılacak, hem de söz konusu iki cadde üzerinde yoğunlaşmış, gürültü, çevre kirliliği, trafik gibi sorunlar yaratan inşaat malzemesi, mobilya ve toptan manifatura işleriyle uğraşan esnaf buradan çıkartılacaktır. Karatepe, bu kararın kendisinden sonra gelen yönetim tarafından hızlı biçimde geri alındığını belirtmiştir. Buna karşın, söz konusu kararı alan Özhasseki yönetimi tarihi ticari merkezdeki beş caddeyi araç trafiğine kapatarak yaya bölgesi haline getirmiş, küçük imalathanelerin merkezi iş/ticaret alanından kendisinin ya da ilçe belediyelerinin inşa ettirdiği küçük sanayi sitelerine taşınmasını sağlamıştır. Bu dönemde, “modern ve evrensel şehircilik anlayışının gereği olarak” yapılan bir diğer uygulama ise ulaşım alanında faaliyet yürüten iki esnaf kesimine yönelik olarak alınan kararlardır. Söz konusu kararlardan biri Cumhuriyet meydanı ve çevresinin dolmuşlara kapatılması iken, diğeri 1800 taksi

ruhsatından 800'ünün silinmesidir. O yıllarda Kayseri'nin taksi hizmetlerinin en kötü yürütüldüğü kent durumunda olduğunu savlayan Karatepe, ruhsat iptaline ek olarak, 20 yaşını doldurmuş taksilerin trafikten kaldırılması yönünde de bir karar aldığını söylemiştir. Bu sayede taksicilik ağırlıkla emeklilerin yaptığı düşük kalitede bir hizmet olmaktan çıkacaktır. Bazı meclis üyelerinin şiddetli muhalefetine rağmen, arsasını özel girişimcilere satarak, çeşitli imar kolaylıkları sağlayarak sürdürülen Hilton Otel'i'ne destek siyasasını da aynı şehircilik anlayışının gereği olarak yapılan işler arasında saymak mümkündür. Varolan otel arsasına yeni bir parselin dahil edilmesi, SHP'li belediye zamanında oteli almak isteyenlerin koşul olarak sürdürdükleri ama söz konusu yönetimin kabul etmediği (ki SHP'li yönetim bu yüzden temel çalışmalarını kendisi başlatmıştır) İstasyon Caddesine bakan kısımda zemin ve 1. katların alışveriş merkezi yapılması bu türden kolaylıkların başında gelmektedir.

Gerek Karatepe, gerekse de Özhasseki döneminde yapılan bu türden düzenlemelerin, kentsel alanda bir modernizasyon ve rasyonel bir düzen kurulması çabası olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Yüksek nitelikli eğlence ve dinlenme altyapısının geliştirilmesi, bilişim, iletişim, finans gibi hizmet kollarının geliştirilmesi, bunun gerektirdiği uzman işgücünün kente çekilmesi, merkezin küçük sanayi ve barınma işlevlerinden arındırılması gibi kentin ekonomik gelişimini hızlandıracak, günümüz kapitalizminin zamanını yakalamayı sağlayacak rasyonalist düzenlemeler, taşra muhafazakârlığının durağan zamanıyla çelişen bir nitelik taşımaktadır. Bu anlamda, neo-liberalizmin barındırdığı bir çelişki olarak, ekonomik liberalizmi toplumsal ve siyasal bir muhafazakârlıkla sürdürme siyasasının potansiyel çelişkilerinin İslamcı kent yönetimini her geçen gün zorladığı söylenebilir. Bu tıpkı “hem daha da zenginleşeyim, hem de büyük ailem çözülmesin,

sermayem bölünmesin” diyen tek tek sermayedarların yaşadıkları kişilik yarılması gibi bir durumdur. Kayseri’yi dünya kenti yapma hedefini önlerine koymuş olduklarını söyleyen, belediye başta olmak üzere kentsel siyasete yön veren kesimlerin aynı esnada pazarını yabancıyla paylaşmak istememek anlamına gelen, “kente yabancı da gelmesin” diyen taşralı muhafazakârlığını daha ne kadar sürdürebilecekleri kuşkuludur.

Henüz modern ve evrensel şehirciliğin gereklerinin sonucu olan rasyonalist mekan düzenlemeleri, katı olan taşra muhafazakârlığını buharlaştırıyor gözükmesine de İslami veya muhafazakâr içerikli sosyal mekan üretiminin altını oyan bir dinamik olarak işlemektedir. Dolayısıyla, bu noktada kentsel siyasanın, sermaye birikiminin yapılandırılması (yani, ekonomik gelişmenin ileri götürülmesini desteklemek ve şekillendirmek) ve toplumsal yeniden üretimi sağlamak diye tanımlanan (Fainstain ve Fainstain, 1982: 10) iki işlevi birbiriyle çatışmaktadır. Karatepe’den sonra gelen yönetimin bu anlamda daha fazla birinci işleve ağırlık vermekte olduğu, modern ve evrensel şehircilik gerekleri diye tanımlanan kapitalist mekan düzenleme rasyonalitesinin İslamcıları siyasal açıdan merkeze daha fazla çeken bir etkide bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, 1990’lara kadar geçerli olan merkezi modernleşmeci-laik mekan temsili projesi sosyal ve kamusal mekanlarda zayıflatılırken, yerel geleneksel-kültürel unsurlara dayalı yeni muhafazakâr bir Kayseri adlandırması (*Beyaz Şehir Kayseri*) ortaya çıkarken, bu da hemen ardından ulusal-uluslararası kapitalizmin zamanının sosyo-mekansal rasyonalitesiyle (*Dünya Şebri Kayseri*) yeniden bir değişime zorlanmaya başlamıştır.

3.3.2.4.2 Mehmet Özhasseki’li Yıllar (1998-2004)

Karatepe’den boşalan başkanlık görevine 23 Haziran 1998’de Büyükşehir belediye meclisinde yapılan seçimle Melikgazi Belediye Başkanı Mehmet Özhasseki getirildi. Bir yıl sonra yapılan 19 Nisan seçimlerinde FP çatısı altında girip, başkanlığı bu sefer halkın oylarıyla kazanan Özhasseki, Karatepe’nin basit bir devamcısı olmamış icraat ve söylemleri bakımından daha dengeli (ılımlı) bir çizgiye yönelerek ondan farklılaşmıştır. Bunun siyasi olarak denk düştüğü yer ise Yasin Aktay’ın deyimiyle İslamcılığın bugüne kadar *mümkün ve meşru dili* olan muhafazakarlıktır (2004: 21).

Yeni başkanın eskisinden uzaklaşarak muhafazakarlığın güvenli sığınağına çekilmesi, bir yanıyla Özhasseki’nin İslamcı siyaset geçmişinin Şükrü Karatepe’ye göre yeni olmasından ve ilişkide olduğu cemaatin (Nakşibendi tarikatının Erenköy kolu) kurulu düzenle daha uzlaşmacı bir çizgiyi benimsiyor olmasından, bir yanıyla da RP-DYP hükümetine karşı yapılan 28 Şubat askeri müdahalesinden²⁸⁴ kaynaklanan bir durum gibi gözükmektedir. Bu nedenler arasında sıralama yapmak zor gibi görünse de 28 Şubat’ın, İslamcı belediye yönetimlerini bir yön değişikliğine ittiği anlaşılmaktadır. Çeşitli mekan düzenlemeleri ve toplumsal-kültürel faaliyetlerle yönettikleri kentlerdeki sosyal ve kamusal mekanları kendi mekan temsili projeleriyle adlandırarak yeniden üretme yönündeki uğraşlarından geri çekilmeye zorlayan bu süreçle birlikte, belediye yönetimleri, başarılarını daha ziyade kapitalist mekan düzenleme rasyonalitesine uygun fiziksel altyapıyı geliştiren işlerdeki performansları üzerinden tanımlamaya başlamışlardır.

²⁸⁴ Dönemin Genel Kurmay 2. Başkanı Çevik Bir tarafından daha sonra “Post modern darbe” diye tanımlanmıştır.

Sonuçta, söz konusu iki neden birbiriyle örtüşerek, Karatepe'nin deyimiyle her daim “devlet çalgısına ayak uydurmaya çalışmış” (2001: 250-251) milliyetçi-muhafazakâr Kayseri’de meclis üyeleri arasından Özhaseki’nin seçilmiş olmasını getirmiştir. Büyükşehir’in başına seçilmeden önceki 4 yıllık Melikgazi Belediye Başkanlığı sırasında yaptığı icraatlara kısaca göz atmak bile, MHP kökenli olan ve ticaret sermayesinden gelen Özhaseki’nin, 28 Şubat süreciyle verilmek istenen balans ayarına nasıl kolayca uyduğunu ortaya koymak bakımından yararlı olacaktır.

Melikgazi Belediyesi’nin başına geçtikten sonra Karatepe gibi, borçsuz belediye anlayışını benimseyen Özhaseki, Eskişehir Gecekondu Önleme Bölgesi uygulamasını başlatmış, 120 şehit ailesine bu bölgeden arsa vermiş, tarihi ticaret merkezinin çekirdeğinde yer alan Kazancılar Çarşısı’nın üzerini kapattırmış, Bel-Sin, Nuri Has, Kazım Karabekir mahallelerine oturma ve sohbet salonları, halı saha, kütüphane, soyunma odaları bulunan kapalı spor sahaları inşa ettirmiş, 32 tane ücretsiz semt sahası yaptırmıştır. Söz konusu kapalı spor salonlarıyla, Yıldırım Beyazıt Mahallesi’nde spor salonuna dönüştürülen eski hangarın çevresinde inşa ettiği 4 aşevinin buralara birer külliye görünümü kazandırdığı belirtilmektedir (Dayıoğlu, 1998: 116). Bunlar, finansman ve gecekondu siyasası dışında, Özhaseki’nin Büyükşehir Belediyesi’nin başına geçmeden önceki sosyo-mekansal pratiğinin Karatepe kadar bütünsel bir programa oturmadığını, özünde MHP’li veya ANAP’lı milliyetçi-muhafazakâr bir belediye başkanından çok da farklı olmadığını göstermektedir. Belki bu yüzden, belki de Özhaseki’nin yerel sermayenin merkezinden geliyor oluşu nedeniyle ilk başlarda Büyükşehir Belediye Başkanı Karatepe ve Kocasinan Belediye Başkanı Bekir Yıldız

yerel basının sürekli eleştirisi altındayken, Melikgazi Belediye Başkanı Özhaseki'den hep övgüyle bahsedildiği görülmektedir²⁸⁵.

3.3.2.4.2.1 Özhaseki'yle Neo-Liberal Çizginin Sistemleşmesi, Eğreti Kamusalılık ve Oturmalar

Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin Başkanlığı'na halkın oylarıyla seçildiği 1999 yılının faaliyet raporunu sunarken, Özhaseki Kayseri'nin modern bir dünya şehri olabilmesi için önemli projelerinin olduğunu söyleyerek Karatepe döneminden farklılaşmasının salt ideolojik söylem düzeyinde kalmayacağını da işaretini vermiştir. “Bu projeler için kredi ve kaynak gerekiyor” diyen Özhaseki, söz konusu kredi ve kaynakları daha çok belediyenin bütçeleri ayrı tutulan özel iştirakleri olan Kayseri ve Civarı Elektrik A.Ş., KASKİ üzerinden aldığı için borçsuzluk söylemlerini kağıt üzerinde sürdürebildikleri görülmektedir. Özhaseki aynı konuşmasında, belediye bünyesindeki dairelerin sorumluluğunda olan yatırım, proje ve hizmet üretimi işlerinin 1999'dan itibaren, özelleştirmeye daha fazla ağırlık verilerek ve yap-işlet-devret modeliyle gerçekleştirilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Buna uygun olarak, 1999'dan itibaren belediye otobüs işletmeciliğinden çekilmiş, özel halk otobüsü uygulamasına geçilmiş, yap-işlet-devret modeli içinde yeni mezbaha yapım işi Ticaret Borsası'na, fuardaki Kültür Sitesi ve İhtisas Fuarı kompleksinin yapım işi Sanayi Odası ve Ticaret Odası'na, Karatepe döneminde yapımına başlanan çok katlı otopark işi de Beğendik

²⁸⁵ Yaptığım tarama her ne kadar niceliksel verilere dönüşmüş bir nitelik arz etmese de bu bilgiye kentin günlük yayınlanan en eski ve en fazla sattığı söylenen iki gazetesinin (Kayseri Anadolu Haber Gazetesi ve Kayseri Akın Günlük Gazetesi) 1995, 1996 ve 1997 yıllarının Ocak-Şubat-Mart aylarına ait nüshalarının genel bir incelemesi üzerinden ulaşılmış olduğumuzu belirtmek gerekmektedir. Yerel basının Karatepe'ye ilişkin tavrının, verdiği “Müslümanlar içinizdeki kini nefreti eksik etmeyin” demecinden dolayı hapis cezası aldığı ve belediye başkanlığından uzaklaştırılacağı 1997'den itibaren olumlu yönde değişmesi de dikkat çekicidir. Yine ilgi çekici bir bilgi de aynı gazetelerin hemen her nüshasında valinin demec ve icraatlarına belediye başkanlarından geniş yer alıyor olmasıdır.

A.Ş'ye verilmiştir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2000: 2). Bunlara ek olarak, piyasadan hizmet alımı işi de öyle bir noktaya götürülmüş ki, belediyenin binek araçları satılmış, yerine, ihaleyle özel sektörden ihtiyaç duydukça araç kiralanması yoluna gidilmiştir²⁸⁶.

Özhaseki, Belediye Haber dergisinin 2002'deki sayısında, 1000 günlük icraatını anlatırken, Kayseri'nin "Türkiye şhirciliğı ve belediyeçiliğıne örnek gösterildiğini" söyleyerek, bunun sırrını 5 noktada özetlemiştir. Belediye'de aşırı istihdamı önlemek, israfi önlemek, özelleştirmecilik, şeffaflık-katılımcılık ve kaynaksız yatırım yapmamak (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2002b: 24-25). Bunlardan ilk üçü; belediye hizmetlerinin kendi birimleri ve personeliyle üretilmesi anlamında belediyeçiliğın kamucu-üretici boyutlarının daha da törpülenip, piyasacı-özelleştirmeci belediyeçilik anlayışını daha disiplinli biçimde uygulanması diye özetleyebileceğimiz neo-liberal çözüme çıkar. Özhaseki, "Kamunun iş gören ve işveren olmaktan çıkarılıp, iş organize eder, planlama ve denetleme yapar bir kıvama getirilmesi" diye özetlenen neo-liberal kamunun küçültülmesi, emek piyasasındaki etkisinin sınırlandırılması ve "kamusal hizmet kurumlarının birer işletme gibi yönetilmesi" siyasasını başarıyla gerçekleştirdikleri için başarılı olduklarını belirtmektedir. Piyasadan mal ve hizmet satın almanın yanında, bu dönemde belediye otobüslerinin emekli edilen otobüs şoförleri başta olmak üzere özel kişilere satılması, belediye servislerinin kullandığı makam araçlarının satılarak kiralık araç yöntemine geçilmesi Özhaseki yönetimiyle birlikte gündeme gelen neo-liberal uygulamalar olarak kaydedilmelidir.

²⁸⁶ Bu uygulamanın yalnızca Kayseri'ye özgü olmadığını, en azından Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin 1994-1999 arasındaki ANAP'lı yönetimi tarafından da uygulandığını belirtmek gerekir (Mersin'de söz konusu dönem belediye yönetiminin de uygulamalarını ele alan bir çalışma için Doğan, 2002'a bakılabilir).

Diğer iki noktadan kaynaklı yatırım yapmamanın, siyasi çıkar kaygısıyla bol keseden vaatle bulunmanın sonucu olan verimsiz yatırımlar yapmaya itibar etmemek biçiminde tanımlanmış olması, sanki ulusal düzeyde siyasetçilere getirilen bir eleştiriyi söylemine üstün körü biçimde adapte etmiş olduğu izlenimi vermektedir. Bir yere yatırım yapmak üzerinden orada yaşayanlardan oy istemek biçimindeki söz konusu siyasi taktiğin belediye yatırımları düzleminde ne kadar oy kazandırıcı olduğu tartışmalıdır. Bunun yanında, her ne kadar ihalelerin basın önünde yapılıyor olması, halkla ya da muhtarlarla yılda birkaç kez toplantı yapılması belediyenin şeffaflık-katılımcılık görüntüsü vermesini sağlıyorsa da bu uygulamaların hangi mekanizmalar üzerinden işlediğine bakıldığında bu savlarının tartışmalı olduğu anlaşılmaktadır. Sırayla gidersek, mülakat yapılanlardan ikisi söz konusu ihalelerde yüksek fiyat kırımları olsa da sonradan yapılan bedel arttırmalarıyla buların anlamını kaybettiğini belirtmektedir. Bedel arttırımı içinse belediye yönetimiyle ilişkinin baştan iyi olması yapılan yüksek kırım yapan kişinin işten zarar etmemesi için zorunludur. Görüşülenlerden birinin, “1 kişi şeffaf ihaleyi alır, sonra 40 tane taşeron işi bitirir. Şeffaf da olsa ihalenin olduğu her yerde bedel arttırımı, işi taşeronlara dağıtma gibi işler vardır” şeklindeki sözleri de söylemin arkasındaki gerçek durumu ortaya koymaktadır.

Katılımcılık savını tartışmalı kılansa halkla ya da muhtarlarla toplantı yapmak ve “Beyaz Masa” uygulamasıyla sınırlıdır. Çünkü, adına “halk meclisleri” dense de yapılan toplantılar, halkın yol, su, elektrik gibi rutin hizmetlere ilişkin eksiklik ve aksaklıkları duyurması ve başkanın halkla içiçe olması gibi bir görüntü vermesinin ötesinde, kent konseyi, semt konseyi gibi halkın talep ve gereksinimlerini belirleyip, belediyeye etkili biçimde duyurmasını ya da yerel referandum gibi belediyenin sunduğu belli alternatifler arasında seçim yapmasını sağlayacak yeni katılım mekanizmaları ve kurumlaşmaların ortaya çıkması gibi bir sonuç

yaratmamıştır. Bunun yanında, mülakat yaptığımız hemen herkes belediye yönetiminin halkla ilişkiler konusunda başarılı olduğunu belirtmiştir. Halk meclisleri ve muhtar toplantıları dışında, halkla içiçe olma görüntüsü veren düğün, cenaze gibi etkinliklere sıkça katılması, katılamadıklarına çiçek/mesaj yollaması, sünnet şöleni gibi işler organize etmesi, halkın dilekçe ve başvurularının alındığı beyaz masanın etkin kullanımı, belediyeyle işi olan girişimcilerin yöneticilerin makamına kolayca çıkabilmesi, İslamcı belediye yönetiminin modern resmi (formel) kanallardan ziyade yüz yüze ilişkilerle çözmeyi seçen Kayseri’lilerden takdir alan uygulamaları olarak değerlendirilmelidir. Bu durum da, Jenny White’nin İslamcıların seçim başarılarını çözümlerken ifade ettiği “bireysel düzeyde yerel halkla etkileşime girmek, siyasal mesajını yerel topluluğun kültürel kodları ve normları içinde vermek” (2002: 7) stratejisini akla getirmektedir. White’nin **halkın diliyle politika** (*vernacular politics*) dediği bu türden uygulamalardan kalkarak, yerel halkın toplumsal ve ekonomik haklarını geliştirecek biçimde talep ve çıkarlarını demokratik biçimde belediyeye benimsettiği bir katılımın gerçekleştiği söylenemez. Bunlar, demokratik ve siyasal bir katılımın da önünü kesen bir olgu olarak “sahte kamusalılık” tanımlamasıyla karşılanabilir ve bilinçli biçimde amaçlandığı söylenemese de fiilen, ücretli ve yoksul kesimleri gerçek bir katılım talebinden vazgeçirerek kentsel siyaset alanını daha küçük bir sermaye kesimine doğru daraltan bir siyasal stratejiye denk düşer. Ancak, fazla değer yüklü, göreceli ve kötümser bir ifade gibi gözüken sahte kamusalılık yerine, belediyenin pratikleriyle yerel halk başta olmak üzere “dışarıyla” kurduğu ilişkinin oluşturduğu kamusalılığı karşılayan başka bir adlandırmanın gerekli olduğu ortadadır.

Kentte yaşayanların ortak yaşamlarından türediği varsayılan sorunlarını kişiselikten çıkarmak için kişisel olmayan anlama kodları geliştirmeleriyle şekillenen (modern)

kamusallığın gerileme, hatta çöküş süreci içinde olduğu ABD’li tanınmış kent sosyoloğu Richard Sennett tarafından 1970’lerden beri ifade edilen bir gelişmedir²⁸⁷. Özelde Kayseri genelde de İslamcı belediyelerde²⁸⁸ şeffaflık, katılımcılık iddialarının nasıl gerçeklik kazandığı, sosyal belediyecilik olarak adlandırılan yoksullara yardım, sünnet şölenleri, toplu nikah ve benzeri sosyal-kültürel faaliyetlerin geleneksel muhafazakar kodlarla birer lütuf biçiminde sunulması, belediyenin kamucu-üretici boyutlarının törpülenmesi gibi olgular bir arada değerlendirildiğinde sahte olmasa da **eğreti** denebilecek kentsellik anlamında bir kamusalılıktan söz edilebilir.

Sözlük anlamları iyi yerleşmemiş, derme çatma, belli belirsiz, üstünkörü, uyumsuz ve geçici demek olan eğreti sıfatını İslamcı belediyeyle gelişen kamusalılık için kullanmamızın çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlere geçmeden önce belirtmek gerekir ki, her ne kadar burada Özhasseki dönemi içerisinde ele alınıyorsa da Kayseri özelinde Karatepe döneminde de bu anlamda değerlendirilebilecek işler yapıldığını belirtmek gerekmektedir.

İslamcı belediyenin ürettiği kentselliğe **eğreti kamusalılık** dememizin bir nedeni, bunların kolektif tüketime ilişkin hizmetleri ciddi biçimde daraltması, mal ve hizmet üretimini kendi personel ve ekipmanlarıyla yapmak yerine piyasadan satın alması veya kiralaması, hizmetlerini piyasaya göre fiyatlandırması nedeniyle belediyenin sunduğu

²⁸⁷ Bu konudaki temel yapıtı *The Fall of Public Man (Kamusal İnsanın Çöküşü)* adıyla 1996 yılında Türkçe’ye kazandırılmıştır)’de Sennett bütünlüklü ifadesini 18’inci yüzyıldan sonra Avrupa kentlerinde bulan kamusalılığın bir zamanlar insanların hayatının aile ve yakın dostlar dışındaki önemli bir parçası olduğunu ancak 1970’lerden sonra ağırlığını yitirmeye başladığını belirtmektedir. Kamusal alanların yaşanan mekanlar olmaktan çıkıp gelip geçilen güzergahlara dönüşmesi, yabancıların tehdit edici bir unsur olarak kabul edilmesi, politikacıların dahi yaptıklarına değil de kişisel özelliklerine göre değerlendirilmesi, özel hayatın, evlerin, kişisel bakımın (bedenin) temel ilgi odağı haline gelmesi gibi kişilikleri yavanlaştıran, hayatları güdükleştiren gelişmeler de Sennett’in bu gerilemenin kitabında işaret ettiği sonuçlardır (Sennett, 1996: 15-45).

²⁸⁸ Ayrıca en azından daha önce üzerine bir çalışma yaptığımız Ankara Büyükşehir örneğinden kalkarak diyebiliriz ki (Doğan, 2004) bu durum Kayseri’yle de sınırlı değildir.

hizmetlerin kamusal niteliğinin üstünkörüleşme, belirsizleşme anlamında bir eğretilişme yaşamasıdır. Daha açmak gerekirse, belediye neo-liberal anlayışla, kamuculuktan piyasacı, özelleştirmeci çizgiye daha kalın çizgilerle geçerken, kentsel siyasalar tek işlevli biçimde sermayenin mekanda yapılandırılması dediğimiz -inşaat ve konut sektörlerine yatırım oranını yükseltme, üretimde ve ticarete toplanma ekonomilerine katkı sağlama (küçük sanayi sitelerini geliştirme, OSB'yi destekleme, tarihi ticari merkezi daha da canlı kılma gibi) ve ulaşım altyapısını geliştirme (geniş cadde ve bulvarlar, otoparklar)- işlerde yoğunlaşmıştı.

Bütün bunlar yaşanırken İslamcı belediye neo-liberal uygulamalarının sorunsallaştırılmasının önüne geçen ve *eğreti kamusalılık* adlandırmamızı güçlendiren iki uygulamaya yöneldi. Bunlardan biri, kentsel siyasetin ikinci işlevi olan sosyal refahı geliştirecek uygulamalar yerine, yerel halkın geleneksel-kültürel kodları (aileye verilen önem, hayırseverlik, büyüklere/yaşlılara, şehit ailelerine saygı, Müslümanlık, Türklük, Osmanlıcılık gibi) içinde geliştirilen ve bir sosyalizasyon işlevi gören işlere yönelmektir. İslamcı belediyelerin aynı esnadaki ikinci yönelimiye, neo-liberal anlayışın yerel yönetimlerin önüne getirdiği işletmecilik, girişimcilik çerçevesinde yeniden yapılanma önermesi olan ve özel sermayeyi kentsel siyasaların belirlenmesinde daha etkin bir konuma yükselten *kentsel yönetim* modelinin²⁸⁹ içerdiği, “şeffaflık” ve “katılımcılık” söylem düzeyinde ön plana çıkarmaktı²⁹⁰. Jamie Guogh *Neo-liberalizm ve günümüz kentinde sosyalizasyonu* adlı

²⁸⁹ Modele göre, kentlerin günümüz global dünya sisteminde ayakta kalabilmesi ve gelişebilmesi için kamuyla özel sektör arasında kurulacak yeni ortaklıklar kilit önemdedir. Bunun için yerelliklerde özel sektör, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan bir kentsel/yerel yönetim sistemi kurulmalıdır (Leitner ve Shephard, 2002: 495).

²⁹⁰ Yönetimin bu iki niteliği neo-liberalizmden önce de yerel demokrasinin değerleriydi. Katılım bakımından kentsel yönetimle birlikte gündeme gelen şey, ekonominin sosyal-siyasal etkilerden arındırılarak depolitize edildiği koşullarda geçmişte geniş bir kentli kitlesini toplumsal ve siyasal eylemler içine çekmiş olan sosyal adalet konusunun yerel katılımın konusu olmaktan çıkmış olmasıdır. Onun konusu daha çok yerel kalkınmadır.

makalesinde (2002) -ABD ve İngiltere örneği üzerinden-, bu iki yönelimin açığa çıkardığı uygulamaların neo-liberalizmin devleti bir hizmet şirketine dönüştürerek ekonomi alanının depolitizasyonunu derinleştirme çabasının topluma benimsetilmesi anlamında kendi sosyalizasyonunu kurmaya çalışması çerçevesinde değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir.

Neo-liberal anlayış ve siyasalarla ilişkilendirilebilecek bu ikili yönelim, belediye-yerel halk ilişkisini *eğreti kamusalılık* olarak tanımlanabilecek bir çerçeveye büründürmüştür. Buna *eğreti kamusalılık* dememizin nedeni, bir yandan şeffaflık ve katılımcılık kavramlarını birer halkla ilişkiler faaliyetine dönüştürmek için tarihsel anlamlarıyla uyumsuz (farklı) bir içerikle kurgulanması²⁹¹, bir yandan da ağırlık verdiği yoksula yardım, toplu sünnet ve düğün şölenleri, yaşlılara ücretsiz otobüs, öğrencilere burs, camilere ücretsiz elektrik, sağlık taraması gibi sosyal faaliyetlerin birer yurttaşlık hakkı olarak kamu ile vatandaş/kentli arasında bir sorumluluk (ve yazılı olmasa da bir sosyal sözleşme) ilişkisi biçiminde kurgulanmamasıdır.

Belediyenin ağırlık verdiği ve her geçen gün çeşitlendirdiği bu tür işlerin yerel kamuoyuna ve yararlanıcılara sunuluş biçimi –ki bu biçim işlerin doğası gereği gibidir-, bunların belediye başkanının, belli bir çevrenin (çoğunlukla İslamcılar) ya da belli özel kişi ve kuruluşların himayeciliği, hayırseverliği, inayetine bağlı olduklarını göstermektedir. Yukarıdan aşağıya doğru örgütlendiği görülen bu tür işlerin diğer bir özelliği; her seferinde

²⁹¹ Her ne kadar, şeffaflık ve katılımcılık konularında görüntüyle gerçeklik, iddiayla iddia edilenin tarihsel anlamı arasındaki bu uyumsuzluk belli ölçülerde temsili liberal demokrasilerde de mevcut olmakla birlikte, ekonomik liberalizme, tekelci sermayeye eleştirilerini geri çekip siyasal muhafazarlığını sürdüren “yeni sağcı”, “yeni muhafazakar” diye adlandırılan kesimin İKÜ’lerden başlayarak dünya çapında ideolojik-kültürel hegemonyasıyla birlikte, şeffaflık ve katılımcılık gibi değerlerin de karikatürleştirilmiş halleri geçerlilik kazanmaktadır. Aynı şey, RP-FP çizgisi için de geçerlidir. İslamcı belediyenin şeffaflık ve katılımcılıktan anladığının onların uyumsuz bir karikatürü olmasının kentsel siyasette fazlaca sorgulanmamasının önemli bir nedeni, dayandığı yeni kentlileşen, yeni zenginleşen kesimin önemli ölçüde 1960’ların sonu ve 1970’lerde modernleşme karşıtlığını (küçük burjuva militanlığı biçiminde) anti-komünizm örtüsü altında dışa vuran aşırı sağ bir siyasi geleneğe geliyor oluşudur.

değişen belli bir ihtiyaç sahibi grubuna sunulan olanaklar olmaları ve yararlanıcıların çoğunlukla işleri örgütleyenler (belediye, İslamcı çevre içindeki parti, dernek ve cemaat vakıfları) tarafından belirlenmesidir. Halbuki, aynı süreçte belediyeler, isteyen her kentlinin (ihtiyaç sahibi veya yoksul olarak tanımlanması gerekmeden) yararlanabileceği uzun tarihsel süreçte birer sosyal ve ekonomik hak konusuna dönüşmüş, ucuz ekmek, toplu taşıma, toplu/sosyal konut gibi kolektif tüketim hizmeti alanından çekilmektedir. Klasik anlamda bir hak çerçevesine bürünmesinin oldukça güç olması, söz konusu işlerin yerel halkın üzerinde söz sahibi olduğu kamusal hizmetlere dönüşmesini, düzenlilik kazanmasını, belli standartlara sahip olmasını, bu yüzden de sosyal refahı arttıran bir işlev görmesini olanaksız kılmaktadır. Buna karşın, İslamcı belediyenin bunların oluşturduğu bütünü kamuoyuna eskinin kamucu belediyeciliğinin kavramsal çerçevesini kullanarak “sosyal belediyecilik” olarak sunması da (*Bizimle Kayseri*, 2004) buna *eğreti kamusalılık* demeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü, İslamcıların belediyecilik pratiğiyle sosyal belediyeciliğin “ethosları” (toplumsal değerler bütünü)bakımından açık bir uyumsuzluk içinde olduğu ortadadır. Bunların yanında, Bourdieu başta olmak üzere Fransız sosyologlarının 1990’ların sonlarında işsiz ve geçici işçilerin yükselen mücadelesini anlamak üzerinden kentsel yoksullukla ilişkili biçimde gelişen *eğretileşme (precarité)/yaşamın eğretileşmesi* tartışmasını düşündüğümüzde (Bourdieu, 1999; Mitropoulos, 2005), *eğreti kamusalılık*la kentin yoksula yardım faaliyetlerine muhtaç olan ücretli, işsiz yoksul kesimleri tarafından deneyimlenmesi arasında bir ilişki bulunduğu da söylenebilir. Belediyenin doğrudan kendisinin yaptığı ya da kentin muhafazakar-hayırsever zenginlerini teşvik ederek örgütlediği yardım faaliyetleri ve onlarla aynı kulvarda olan düğün-sünnet şölenlerinden yararlananların sayısı her geçen gün artmıştır. 1994’te 1500 kişiyle başlayan bu yardımlar 1998’den sonra hızlı bir artış göstererek 2002’de 16

bini bulmuştur. Yardım yapılan yoksullar kitlesi artık yaşlı, sakat, kimsesiz gibi aktif işgücü kitlesi dışında sayılanların ötesine geçmiştir. Kayseri’de kentsel işgücünün en geniş katmanlarından biri olan geçici, düzensiz işlerde, asgari ücret ve altında maaşlarla, sigortasız biçimde çalışanların da gereksinim duyduğu bu yardımlar toplumsal yeniden üretimi açısından daha işlevli hale gelmektedir. Belediyenin eskiden, ürettiği ucuz veya ücretsiz kolektif tüketim hizmetlerinin (toplu taşıma, toplu konut, içmesuyu, kanalizasyon, sağlık hizmetleri vb.) işgücünün kentsel yaşam maliyetlerini düşürerek katkı sunduğu yeniden üretimde, yoksula yardım faaliyetlerinin önem kazanması da eğreti bir durum olarak değerlendirilebilir. Eğreti işlerde ve/veya koşullarda çalışabilen bu ücretliler ve ailelerinin toplumsal yeniden üretiminin eğretileşmesi anlamına gelen yardımlar, her ne kadar yararlananların önemli bir kısmının ayakta kalmasına hizmet etse de günü kurtarma üzerine bina edilmiş yaşamlarının eğretileşmesini besleyen bir işlev görmektedir. Yaşadığı sefalet durumunu değiştirecek umudu ve özsaygısı azalmış, çocukların eğitimini eskisi gibi önemsemeyen, onları atölye, imalathane ve hatta sokaklarda çalışmaya zorlayan, dine ve cemaat ilişkilerine daha fazla yönelen bu insanlar ve aileleri için yaşam dünyanın neo-liberalizmin hegemonyasının güçlü olduğu pek çok coğrafyasında olduğu gibi eğretileşmektedir.

Dolayısıyla, belediyenin bizzat gerçekleştirdiği ya da örgütlenmesine katıldığı *eğreti kamusalılık* kapsamında değerlendirdiğimiz işler, zaten gelişkin bir toplumsal muhalefet geçmişinin olmadığı Kayseri’de, belediyeye gerçekte olmayan vasıflar izafe edilmesine neden olmaktadır. Gerçeklik değil, birer izleyiciye dönüştürülmüş halka verilen görüntü, imaj önemli hale gelmiştir. Belediyenin örgütlediği işler etrafında belli toplumsal kesimleri

seferber etse de klasik anlamıyla kamusalılığı tahrip eden bu gerçeklik-imaj çelişkisinin üç önemli noktada nasıl yaşandığını ortaya koymak, burada *eğreti kamusalılık* kavramıyla neyi kastettiğimizi daha açık biçimde ortaya koyacaktır:

i) Yoksula yardım faaliyetlerinden dolayı İslamcı belediye yöneticileri seçim broşürlerinde *sosyal belediyecilik* iddiasında bulunur. Halbuki söz konusu yardımların, yararlanıcıların hayatta kalmalarını kolaylaştırmak dışında, yardım almaktan kurtulmalarını sağlama anlamında kentte toplumsal-ekonomik adaletsizlikleri hafifleten, yoksulluğu azaltan bir etkisi bulunmamaktadır.

ii) Belediye ihaleleri televizyonlarda yayınlatılarak şeffafmış gibi gösterilir, ihalelerde büyük fiyat kırımları yapılır ama sonra iş başlayıp ilerledikçe, malzemenin cinsi değiştirilir, bedel arttırımı yapılır, ihaleyi alan kişi aslında işten çok da anlamamaktadır, onlarca taşeronun aracısı olarak en büyük payı alır. Belediyeye iş ilişkisi içinde bulunan girişimciler kentin futbol takımlarına ya da paralel vakıflara bağışta bulunmak zorunda bırakılır.

iii) Belediye yönetimi, önce kent meydanını modernleşmeci-laik unsurlardan temizlemeyip, kendi mekan temsiline unsurlarıyla yeniden düzenlemeye çalışır, çeşitli nedenlerle projeyi rafa kaldırdıktan bir süre sonra buranın tenhalaşmasına neden olan düzenlemelere girer. Burası siyasal bir kamu alanı olmaktan çıkar, kent halkının çoğunluğu için artık yalnızca geniş bulvardan, alt geçitten otomobille ya da bir toplu taşıma aracıyla geçerken göz atılan, çoğu zaman da bakılmadan geçilen simgeler müzesi haline gelmiş olur.

Dolayısıyla, kentsel gelişme kapitalist mekan düzenlemelerine daha fazla bağımlı hale gelirken, kenti bir değişim değeri/sermaye birikimi olarak gören kesimler kentsel siyasaların mutlak belirleyicisi konumunu güçlendirirken yapılan yoksula yardım, toplu sünnet-toplu

nikah, şeffaf ihale, muhtarlarla görüşme, düğünlere-cenazelere mesaj yollama gibi işler kentsel çelişkilerin potansiyel gerilimlerini hafifleten bir işlev görmektedir²⁹². Gough'un, yukarıdan aşağıya doğru örgütlenen bu türden işlerin, "yoksulların yerel topluluk ağları içinden ekonomik ve toplumsal yeniden üretimi" anlamına geldiği, "üzerine bina edildiği muhafazakar toplumsal ilişkiler nedeniyle de yoksulluğu yaratan güç ilişkilerine karşı başkaldırının önünü kestiği" şeklindeki tespitleri de bu yargımızı desteklemektedir (2002: 417). İslamcı yöneticileri bu konuda avantajlı kılsa Türkiye'deki yerel topluluk ağlarına (tarikatlara, hemşerilik derneklerine, vakıflara) kadro bileşimi ve diliyle en yakın siyasal aktör konumunda bulunmasıdır. Bu durumun İslamcılarının sermaye çevreleriyle -28 Şubat örneğinde olduğu gibi zaman zaman gerilimli bir hal alan²⁹³ - çelişkili ilişkilerinde önemli bir uzlaşma noktası olduğu da söylenebilir.

Kayseri'de farklı toplumsal sınıf ve gruplarından insanların düşüncelerini oluşturup, talep ve tavırlarını belirledikleri daha etkili bir katılım aracı olarak *oturma*²⁹⁴lar mülakat yaptığımız ve görüştüğümüz pek çok kişinin, özel bir vurguyla andığı bir etkinliktir. Kayseri'deki en önemli toplumsal boş zaman etkinliklerinden biri olan *oturmalar*, büyük aile yapısının daha geniş cemaatlere dönüşmüş dayanışma ağları olarak değerlendirilebilir. Yaptığımız görüşmelerden *oturmaların* toplanma zemininin çok geniş olduğu anlaşılmaktadır. Dini cemaate göre, yaşa göre, mesleğe/yapılan işe göre, akrabalık ve komşuluğa göre

²⁹² Büyükşehir belediyesinin Özhasseki döneminde, -başka şeylerin yanında- bu işlevle ilişkilendirilebilecek; mahallelere spor tesisleri yapmak, Kayseri'nin iki futbol takımını Türkiye Süper Ligi'ne yükseltmek, popüler müzik sanatçılarına konser verdirmek, yürüyüş parkurları yapmak gibi klasik anlamda modern popüler kültüre içkin faaliyetlerinin de olduğu görülmektedir. Bunlara Özhasseki döneminin sosyal ve kültürel faaliyetlerini ele alacağımız bölümde daha ayrıntılı biçimde girilecektir.

²⁹³ 28 Şubat'ta Milli Güvenlik Kurulu'nun irticai faaliyetlerin önlenmesine ilişkin alınan kararları sonrasında, RP-DYP koalisyon hükümetine karşı oluşan sivil inisiyatifin başını TUSİAD ve TOBB gibi sermaye örgütleri çekmişti.

²⁹⁴ Oturma sözcüğü akla, Orta Anadolu'da zenginlerin öteden beri bağevlerinde yaptığı bir eğlence türü olan oturak alemlerini de getirmektedir.

oturmaların oluşmakta, bu yüzden de bir kişinin birden fazla *oturmaya* katılımcı olduğu görülmektedir. *Oturmaların* büyük aile yapısıyla birlikte, güçlü bir toplumsal kontrol mekanizması olduğu, taşra muhafazakârlığının taşıyıcılarından biri olduğu söylenebilir. Geleneksel kültür ve değerlerin yeniden üretildiği *oturmalar*da dini sohbetlerin de önemli bir ağırlığa sahip olduğu, etkinliğin çoğu zaman Kuran'dan bir bölümün okunmasıyla başladığı belirtilmektedir.

Kentteki sınıfsal farklılaşmaya uygun olarak bu *oturmalar* arasında ciddi yerel siyasete etki noktasında fark olması da kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu yüzden de pek çok kişi, *oturmalar*dan söz ederken, özel olarak kentin yerli zenginlerinin bağ evlerinde yaptıkları *oturmaları* kastettiğini vurgulamıştır. Bu toplantılarda belediye başkanlıkları, meclis üyelikleri için kimlerin destekleneceğinden, kentin imar planının nasıl olması gerektiğine kadar her türlü konu hakkında ağırlıklı görüşlerin çıktığı ve yöneticileri de bu tür *oturmaların* parçası olan belediyenin çoğunlukla bu görüşlere uygun hareket ettiği belirtilmektedir. Hatta, Camii Kebir cemaatini oluşturanları başta olmak üzere, *oturma* gruplarının sadece şu anki belediye yönetimi üzerinde değil, Kayseri'deki sağ, sol bütün önemli siyasi partiler üzerinde etkili, yönlendirici olduğu da büyük ölçüde üzerinde fikir birliği sağlanan bir noktadır. *Oturmanın* destek potasına girmek için partiler listelerine etkili *oturmalar*dan isimleri listelerine alırken, yani *oturmalar* daha dışsal bir etkileyenken, kentsel siyasaların belirlenmesi noktasında, şimdi bir danışma organı gibi yerel siyasetin merkezine oturmuştur. Bunun yanında, *oturmaların* artan etkisinin, yerel gündeme ilişkin herhangi bir konunun az da olsa farklı bir siyasal-ideolojik içerik kazanarak tartışılmasının önüne geçtiği, yerel siyaseti ciddi anlamda depolitize ettiği ve partilerin etkinlik alanını daralttığı da anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, *oturmaların* Kayseri'de bir tür enformel (gayrı-resmî) korporatizm yarattığı

söylenbilir. Hatta, ortaya çıkan bu tablodan kalkarak, Kayseri'nin neo-liberal kentsel yönetim modeline geçişini *oturmaların* artan önemiyle sağladığı bile söylenbilir. Ancak, bunlar *oturmalar*a ilişkin yapılacak daha derinlikli araştırmaların tartışacağı hipotezler olarak kabul edilmelidir.

3.3.2.4.2.2 Önemli Proje ve Yatırımlar

Karatepe döneminde büyük tartışmalara yol açan Meydan Projesi'ni rafa kaldıran Özhasaki, iptal edilen Hafif Raylı Sistem Projesi'ni de yeniden belediyenin gündemine almıştır. Yıllarca belediyenin gündeminde olmasına karşın bu projenin 2005 yılına kadar temelini atılamamış olduğunu belirtmiştik. Hafif raylı sistemin dışında bu dönemin diğer önemli projeleri Doğalgaz Projesi ve Yamula Barajı'dır. Bu dönemde temeli atılıp, tamamlanan bir proje de Karatepe döneminde ertelenen Atıksu Arıtma Tesisidir. Bu arada Fuar Kültür Parkı'nın yeniden düzenlenmesi çalışmalarıyla, bu bölgedeki Kadir Has Kent Müzesi ve ihtisas fuarının yapımına 2003'e kadar devam edilmiştir. Özhasaki yönetimi bir yandan Karatepe döneminin gözde mesire alanı olan fuar alanındaki çalışmaları sürdürürken, bir yandan da ondan daha geniş bir alana yayılan yeni bir mesire alanının yapımına girişmiştir. Melikgazi ilçesi sınırları içindeki Beştepeler mevkiinde yer alan Beştepeler Mehmet Çalık Mesire Alanı genişliğiyle (400 bin metrekare) Orta Anadolu'nun en büyük parkı olarak gösterilmektedir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2002b: 10).

Özhasaki döneminde girişilen iki büyük boyutlu proje olan Yamula Barajı'yla Doğalgaz projesinin de belediyenin büyük ortak olduğu şirketlerce gerçekleştirilen ekonomik yatırımlar niteliğinde olması, bu dönemdeki işletmeci belediyecilik anlayışının göstergesi sayılmalıdır. Bütçesi belediyeninkinden ayrı tutulan özerk bir kuruluş olan Kayseri ve Civarı Elektrik A.Ş

bünyesinde sürdürülen Yamula Barajı Projesi için Kayseri tarihinin en önemli projesi denilmektedir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2004b: 3). Su tutmaya 2003 yılında başlayan barajın –2004 itibarıyla- tahmini bedeli 186 milyon dolardır ve ekonomik bir yatırım olduğu için de dış kredi kullanmaktan geri durulmamıştır.

Dönemin diğer yeni projesi olan Doğalgaz Projesi'ne bakıldığında, bunun da 1999 yerel seçimlerinden sonra gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Büyükşehir Belediye Meclisinin 15.07.1999 tarih ve 73 sayılı kararı ile Kayseri Gaz Dağıtım Sanayi ve Ticaret A. Ş.'ye %50 hisse ile ortak olunmasına karar verilmiştir. Aynı yıl sermayesi 100 milyar TL'ye çıkartılan şirketin ortaklık yapısı da yerel sermaye çevreleriyle kurulan ilişkiye ışık tutması bakımından dikkat çekicidir. Kocasinan Belediyesi (%10), Melikgazi Belediyesi (%10), Kayseri Sanayi Odası (%10), Kayseri Ticaret Odası (%10), Kayseri Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği (%2,5), Kayseri Şoförler Odası (%2,5), Talas Belediyesi (%4), Hacılar Belediyesi (%1). Fizibilite çalışmaları aynı yıl AMEC Utilities-Palmet Metal ortaklığına ihale edilerek başlatılan doğalgaz projesinin şebeke döşeme işlemlerine ise Ekim 2003'te başlanabilmektedir.

Yapılan büyük boyutlu projeleri yerel sermayenin çıkarlarını gözeterek gerçekleştirme anlayışının yerel toplumda hegemonya stratejisinin önemli bir parçası olduğunu, bunun da İslamcı belediye yönetimlerini Kayseri'nin en yerel belediyecileri kıldığını Karatepe'yle ilgili bölümde belirtmiştik. Yerel sermaye çevreleriyle kamusal kurumları üzerinden doğalgaz işinde ortaklık biçiminde kurulan formel ilişkiyle ileri bir boyuta taşındığı anlaşılmaktadır. Artık boyutundan dolayı projelerden vazgeçmek yerine böyle bir modele geçilmiştir. Söz konusu modelin başka projelerin gelişiminde de önemli rol oynadığı görülmektedir. Doğalgaz Şirketi'nin bu çok ortaklı yapısının oluşturulduğu yıl, fuar alanı içindeki İhtisas Fuarı'nın ikmal inşaatı işi yap-işlet-devret modeli ile Kayseri Sanayi Odası ve Kayseri Ticaret

Odasına ihale edilmiştir²⁹⁵. Yap-işlet-devret modelini daha Melikgazi Belediye Başkanı'yken Bel-Sin'de 2 eczane ve 3 marketin yapımı gibi ufak çaplı işler için bile uygulayan (Dayıoğlu, 1998: 116) Özhasseki ayrıca, yapımına Karatepe döneminde başlanan katlı otopark işini aynı modelle Beğendik firmasına tamamlattır, Tacettin Katlı Otoparkı'nın bodrum ve zemin katlarını SS. Balıkçılar ve Sakatatçılar Kooperatifi'ne yaptırmıştır²⁹⁶. Diğer katlarını kendisinin tamamladığı Tacettin Katlı Otoparkı örneği Özhasseki yönetiminin yap-işlet-devret modelini ne kadar kıvrak bir işletmeci zekasıyla uygulayabildiğinin de göstergesi gibidir.

Tablo 8: 1998-2003 Arasında Belediye Giderlerinin Bölünüşü (Milyar TL.)										
Harcama Kalemleri	1998	%	1999	%	2000	%	2001	%	2003	%
Cari Harcamalar	5151	60,7	9104	69,8	13091	67,2	16132	51,7	33267	50,8
Personel Harcamaları	3266	38,4	5449	41,8	7715	39,6	8870	28,4	16021	24,5
Mal ve Hizmet Alımları	1856	21,9	3519	27,0	5163	26,5	6675	21,4	14939	22,8
Yolluk ve Diğer Ödemeler	28	0,3	137	1,0	213	1,1	587	1,9	2307	3,5
Yatırım Harcamaları	2030	23,9	1845	14,1	2773	14,2	10540	33,8	22652	34,6
Makine, Teçhizat, Taşıt Alımları	345	4,1	960	7,4	53	0,3	824	2,7	1747	2,7
Yapı,Tesis,Büyük Onarım	1685	19,8	885	6,7	2720	13,9	9716	31,1	20905	31,9
Transfer Harcamaları	1303	15,4	2101	16,1	3608	19,6	4525	14,5	9572	14,6
Toplam	8484	100	13051	100	19472	100	31198	100	65490	100

Kaynak: Kayseri Büyükşehir Belediyesi, ilgili yıllara ait Faaliyet Raporları.

Tablo 8'e bakıldığında, 1999 ve 2000 yıllarında, yatırım harcamalarında bir durgunluğun söz konusu olduğu, belediye giderleri arasında cari harcamalarla transfer harcamalarının ağırlıklarının artmış olduğu görülmektedir. Özhasseki yönetiminin belediyenin başlattığı -

²⁹⁵ Ne var ki, Temmuz 2000'de bitirilmesi gereken yapı kompleksi uzadıkça uzamış ve ancak 2003 yılında -Kayseri Dünya Ticaret Merkezi ve İhtisas Fuarı adı verilerek- tamamlanabilmiştir.

²⁹⁶ Yap-işlet-devret modelinin buradaki sonucu, söz konusu iki katın kent içindeki balıkçılarla sakatatçıları toplayan bir site olarak kullanılmasıdır.

yukarıda bahsedilen- kimi yapı işlerini yap-işlet-devret modeliyle yaptırmasından kaynaklanan bu durumun dolaylı sonucu, Kayseri Büyükşehir'in giderler bütçesi büyüklüğünün büyükşehirler toplamı içindeki payının %1,55'ten %1,33'e gerilemesi olmuştur (T.C. Başbakanlık, 2005: 216). Ama, 2001 sonrasında yatırımların hızlanmasıyla yeniden 1994-1998 arasında geçerli olan harcama eğilimlerine dönmüştür. Yatırım harcamalarının 2000'den 2001'e %280 artmasını sağlayan büyük boyutlu yatırımların başında Beştepeler Mehmet Çalık Mesire Alanı gelmektedir. Söz konusu yılda inşasına girişilen diğer büyük ölçekli yapımlar; Yoğunburç Köprüsü Kavşağı, Hunat Camii Önü Yeraltı Geçidi, Tacettin Otoparkı, Mimar Sinan Parkı Otoparkı, Kadir Has Kent Müzesi, Huzurevi, Taşlı Burun Mezarlığı, Ahi Evran Zaviyesi, Ziya Gökalp Spor Kompleksi, Belsin Kütüphanesi olarak sıralanabilir. Bunların yanında, tarihi ticari merkezdeki Cumhuriyet Mahallesi kentsel yenileme projesi, Mimar Sinan Parkı çevre düzenlemesi, çeşitli caddelerin kenarında yapılan açık otoparklar ve yaya yolları da yatırım harcamalarını 2001'de 2000'deki %14,1'lik orandan %33,8'e yükselten işler olduğu anlaşılmaktadır. 2002'de yatırım harcamaları yerinde saymakla birlikte, Kasım 2002'de kurulan AKP hükümetiyle birlikte belediye yönetiminin yatırım harcamalarında %101'lik bir artış söz konusu olmuştur. Bu artış aynı zamanda daha geniş bir yelpazeye hitap etme kaygısıyla açıklanabilecek bir değişiklikle birlikte yaşanmıştır.

Karatepe'nin ardından başkanlığa gelen Özhaseki'nin 28 Şubat'ta kendisini modern-laik Cumhuriyet'in koruyucusu olarak lanse edip, siyasal iradesini RP-DYP hükümetini devirecek biçimde ortaya koyan çevreyle ters düşmek istemediğini belirtmişti. Özhaseki bunu, Karatepe döneminin modern-geleneksel çatışmasını sürdüren İslamcı uygulamalarından uzaklaşıp, bir yandan milliyetçi ve muhafazakârlığın popüler unsurlarına gönderme yapacak, bir yandan da "her yere hizmet, herkese hizmet sloganıyla" genç, yaşlı, kadın gibi çeşitli

toplumsal kategorilerin hoşuna gidecek işlere yönelerek göstermiştir. Yani, bir yandan yoksula yardım faaliyetlerini geliştirerek (yardım yapılan yoksul sayısını zaman içinde 1500 aileden 10 bin aileye çıkartarak) sürdürürken, 75 kişi kapasiteli Huzurevi'ne hayırseverlerin katkısıyla yeni binalar ekleyerek kapasitesini 500 kişiye çıkarmış (buradaki tesisi de “Darülaceze” diye yeniden isimlendirmiştir), muhafazakâr aileyi Bakü Sirki, tiyatro ve çocuk tiyatrosu gibi modern etkinliklere çağırmış, sigarayı bırakma kampanyaları düzenlemiştir. Birkaç yıllık sürede çok sayıda irili ufaklı mahalle parkı açan belediye, Cumhuriyet mahallesindeki 5 caddeyi yaya bölgesi haline getiren kentsel yenileme çalışmasını tamamlamış, kent merkezindeki eski sivil mimari örneği 7 evi restore ettirmiş, Kiçi Kapıdaki eski bir binayı restore ederek Şehit Yakınları ve Gaziler Evi olarak hizmete sunmuştur. Özhasseki başkanlığındaki AKP'li belediye, şehit yakınları ve gaziler gibi pek çok toplumsal gruba hitap eden tesis de yapmıştır: eski belediye nikah salonunu bayanlar jimnastik salonu haline getirmiş, emekli ve yaşlılar için hobi bahçeleri yapmış, gençler için kütüphaneler, yüzme havuzları, Amatör Spor Evi inşa etmiş, 100'e yakın okulun bahçesine yürüyüş yolları, kamelyalar, spor alanları yapmıştır (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2004b). Belediye yönetiminin 2003'e sığdırdığını savladığı bu işleri Cumhuriyet'in 80.yılına armağan olarak yaptığını söylemesi dikkat çekicidir. Cumhuriyet'in 75. yılında başkanı “Atatürk ve Cumhuriyet karşıtı sözler söyledi” diye görevden alınıp, cezaevine yollanan bir belediyeden, 80. yıla armağan onlarca hizmetin yapılması, bunların anlatıldığı *Belediye Haber 2004* dergisinin (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2004b) ön kapak arkası ve arka kapağında Atatürk'in resmine yer verilmesi Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nde 5 yılda ne denli büyük bir değişimin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

3.3.2.4.2.3 Özhaseki Dönemindeki Önemli Mekansal Düzenlemeler ve Mekan Üretimi

Proje çalışmalarına 2001’de yapılan ihaleyle başlanan Beştepeler Mehmet Çalık Mesire Alanı 2003 yılında tamamlanarak hizmete girmiştir. Burada da şu tür yapılar ve mekan düzenlemelerine yer verilmiştir: Döner Restaurant, kır kahvesi, Kayseri Evi, amfi tiyatro, gözetleme kulesi, kaykay pisti, hayvanat bahçesi, şelaleli gölet, piknik alanları, kamelyalar, yürüyüş ve koşu parkuru ve otopark. Bunların bir kısmı, estetik açıdan fuar alanındaki düzenlemelerle benzerlik gösterse de, Döner Restaurant, amfi tiyatro, kaykay pisti, yürüyüş ve koşu parkuru görece modern düzenlemelerdir ve daha geniş bir yelpazeye hitap etmektedir. Aynı şekilde, fuar alanında olduğu gibi varolan bir mekan düzenlemesini muhafazakâr içerikte dönüştürmediği için bu yeni mesire alanının sosyal mekan üretimi açısından anlamı diğeri kadar çarpıcı gözükmemektedir. Örneğin yapımına 2001 rakamlarıyla 375 milyar TL harcanan²⁹⁷ restoran önemli bir prestij yapısı olarak sunulmakta²⁹⁸, bu bölgeye kentin sermayedarlarını, onların kente gelen ziyaretçileriyle ve turistleri çekecek bir iş olarak tasarlandığı izlenimi vermektedir.

Nuh Naci Bey Caddesi ile Talas Caddesi (Caddenin bu kısmı sonradan Seyyid Burhanettin Bulvarı olarak isimlendirilmiştir)’nin kesiştiği noktaya yapılan ve Mart 2001’de 1 trilyon 450 milyar TL’ye ihale edilen kavşak, kentteki mimarlık çevreleri tarafından verimsiz, yanlış bir yatırım olarak eleştirilmektedir. Aynı bölgede yol altyapısına ilişkin yapılan diğer bir yatırım da Hunat Camii Önü Yer altı Altgeçidi’dir. İkmal inşaatıyla birlikte 895 milyar TL’ye

²⁹⁷ Bu rakamın büyüklüğünü, toplam belediye harcamalarının %1,2’sine denk düşmesinden anlamak mümkündür.

²⁹⁸ Ankara’daki Atakule’nin tepesindeki dönmesi planlanan ancak dönmeyen restorana gönderme yapılarak bunun döndüğü de özel bir biçimde vurgulanmaktadır.

mal olan bu altgeçit, köprülü kavşakla birlikte meydana Talas'a giden Seyyid Burhanettin Bulvarı  zerindeki trafik hızlandırılmıştır. Otomobil merkezli planlama yaklaşımının Kayseri'deki son dönem yansımalarından biri olarak değerlendirilebilecek bu düzenlemenin geniş yollar ve yüksek yoğunluklu, çok katlı yapılaşma şeklindeki klasik gelişme biçiminin ileri bir noktaya taşınması olarak değerlendirmek gerekir. Kente günümüz kapitalizmine uygun rasyonel bir düzen verme çabasının ürünü olan bu düzenlemenin, Karatepe döneminde meydan ve çevresinde gerçekleşen sosyal mekan üretiminin altını oyan bir etkisi olduğu da söylenebilir. Çünkü, insanların kent merkezinden hızla geçip gitmesini sağlayan bu türden modern düzenlemeler, Asiliskender'in dediği gibi Kayseri kentini hızın içinde dondurulmuş bir kent gibi kılmaktadır (2003: 88).

Kent, kaçış  imgeler hale gelmiştir. Geniş caddeler, bir türlü ulaşılamayan huzur dolu mekanlara yönlenmiştir. Oysa, caddelerin uzaklaştırdığı ya da içinden hızla aktığı kent merkezi, yaşamın ve huzurun ta kendisi konumundadır. Caddelerin vadettiği yapay cennet apartmanlar kolonisi, süreksiz yaşamın ve aidiyetsizliğin ifadesidir²⁹⁹ (Richard Sennett'ten aktaran Asiliskender, 2003: 88).

Dolayısıyla, Karatepe dönemindeki düzenlemelerle insanların çağırıldığı merkezdeki sosyal ve kamusal mekanların canlılığı yeni düzenlemelerle yok olmakta, buralar işe gidiş-işten çıkış saatleri dışında tenhalaşmaktadır. Merkezde canlılığı arttırılan yer ise beş caddesi araç trafiğine kapatılan tarihi ticari merkez olmuştur. Melikgazi Belediye Başkanı'yken bu bölgedeki en önemli tarihi yapılardan Kazancılar  arşı'sını üzerini kapatarak, ışıklandırarak elden geçiren  zhaseki, yaya bölgesi uygulamasıyla yerel sermayenin çekirdeğinin üssü olan bu bölgenin canlılığını ve rantını ciddi anlamda arttırmıştır. Mimar Sinan Yer altı Otoparkı, Beğendik Katlı Otoparkı ve onlara göre biraz uzak d şe de Tacettin Katlı Otoparkı da

²⁹⁹ Huzurun arandığı yapay cennetin kent zenginleri açısından Talas, Kıranardı ve Hisarcık'taki bağevleri olduğunu da belirtmek gerekir.

tarihi ticari merkezdeki ticari ve toplumsal canlılığı arttıran bu uygulamanın tamamlayıcısı sayılmalıdır. Ne var ki, mağazalar, bankalar, lokantalar, devlet-dışı toplum kuruluşları (dernek, vakıf, sendika)nın bulunduğu bu yerde, insanların topluca bir araya gelip, siyasal-toplumsal gündemleri konuşacakları dinlence ve eğlence yerlerinin olmayışı buranın sosyal mekan olarak önemi artsa da kamusal-siyaset açısından güdük kalmasını, buradaki siyasal toplumsal çevrenin Camii Kebir cemaatiyle sınırlı kalmaya devam etmesini getiriyor. Eski kamusal alanın etkisi kırılıp, tenhalaştırıldıktan sonra, toplumsal yaşamın en canlı olduğu haline gelen eski ticari merkez açığa çıkan boşluğu dolduramamıştır. Ancak, bu durum *oturmalarnın* son süreçte artan önemiyle kapatılan bir boşluktur.

Siyasal kamu alanını ciddi ölçüde daraltan bu süreci kırma potansiyeli taşıyan bölge olarak ilk bakışta karşımıza, son 10-15 yılda kentin yeni burjuvalaşan kesimlerinin yoğunlaştığı Alparslan Mahallesi çıkmaktadır. Buna karşın, söz konusu potansiyelin gerçekliğe dönüşmesi için yerel sermayenin kentteki işgücünün toplumsal yeniden üretimine ilişkin gereksinimlerinin değişmesi gerekmektedir. Şimdilerde modern mekan düzenlemeleri ve İslamcılıktan çok milliyetçi-muhafazakâr literatürün popüler unsurlarıyla yeniden yorumlanmaya çalışılan taşra muhafazakârlığını güçlü kılan da OSB’lerde odaklaşan yerel kalkınma ve zenginleşmenin sürdürülmesinin gerekleridir. Yani, söz konusu muhafazakârlık, Kayseri sermayesinin görece avantajı olan ucuz işgücüne, esnek-güvencesiz çalıştırmaya dayalı ekonomik yapının toplumsal açıdan sorunsuz biçimde sürdürülmesi, yani yerellikteki “özgün” üretim ilişkilerinin toplumsal yeniden üretimi açısından neredeyse rakipsiz konumda olmasıdır. Toplumsal-siyasal etkinliği ve ideolojik gücü nedeniyle, belediyenin de belli ölçüde uzaklaşmış olduğu İslamcılar dahil olmak üzere muhafazakâr çevrelerle karşılıklı etkileşim içinde bulunması, onları gözetmesi gerekmektedir. Yerel sermaye ve belediye

bunlara sırt çevirecek olursa, şu an için zayıf bir olasılık gibi gözükse de toplumsal değişim potansiyeline sahip başka toplumsal kesimlerin (mavi ya da beyaz yakalı ücretli kesimlerin) kent yoksullarını yanına çekecek bir kentsel toplumsal ittifak çerçevesiyle varolan yapıyı sürdürülemez kılan reformcu ya da devrimci talepleri ve toplumsal-siyasal etkinliği açığa çıkabilecektir. Ki, böylesi bir durum 1970'lerin özgün koşullarında, farklı bir belediyeçilik çizgisini Kayseri'de yerel iktidara taşımıştı. Dolayısıyla, ortada belediyenin sermaye birikiminin mekanda yapılandırılması anlamına gelen işlere ağırlık vermesi, sosyal ve kamusal mekanları ideolojik-kültürel anlamda dönüştürmekten geri duran bir çizgiye oturmasından kaynaklı olarak İslamcı çevrelerin talep ve tavırlarıyla bir mesafelenme durumu söz konusu olsa da bunların etkinlik alanını daraltan ve sosyo-kültürel etkisini kıran sosyo-mekansal düzenlemeler, kültürel etkinlikleri geliştirmesi söz konusu olmamıştır. Belediye bu dönemde sosyal mekan üretiminde Kayseri'ye ilişkin bir temsil projesi çerçevesinde hareket eden aktörlük konumundan geri çekilmiş, milliyetçi-muhafazakârlığın geniş alanı içinde, toplumsal etkisi daha dolaylı ve tedrici olacak, gelenekle çatışmayan bir fiziki modernleşme çabasıyla kendisini sınırlamıştır. Taşra muhafazakârlığının sosyal mekan üretimi ve mekandaki toplumsal ilişkileri belirleyici konumunu dini boyuta ağırlık vererek sürdürme işi ise çalışma ve konut alanlarında faaliyet yürütmeye devam eden geniş İslami çevreye (yer yer iç içe geçen cemaatlere, siyasi partilere, dernek ve vakıflara) bırakılmıştır.

Son olarak, milliyetçi-muhafazakârlığın popüler motiflerinin kimi mekan düzenlemelerinde nasıl kullanıldığını ortaya koyarak bu bölümü bitirelim. Söz konusu düzenlemeler, Kayseri'nin yakın ve uzak tarihine sahip çıkma iddiasıyla yapılan işlerdir. Bunların başında da, Seyyid Burhanettin Türbesi ve Mezarlığı'nın (100 bin metrekarelik geniş bir alana yayılmaktadır) düzenlenmesi ve önceki dönemde projelendirilen Ahi Evran

Zaviyesi'nin restorasyonu gelmektedir. Söz konusu iki düzenlemenin yapıldığı hatta yer alan, Talas Caddesi'nin meydandan Hava İkmale kadarki kısmının Seyyid Burhanettin Bulvarı olarak isimlendirilmesi de bu kapsamda değerlendirilmesi gereken bir karardır. Bunların yanında, Özhasseki yönetiminin, kentin sağ belediyeçilik mirasını sahiplenme iddiasıyla, DP, AP ve ANAP'tan seçilmiş eski belediye başkanlarının (Osman Kavuncu, Mehmet Çalık ve Hüsamettin Çetinbulut) isimlerini de çeşitli park ve caddelere vermiştir. Söz konusu yönetimin, açıkça İslamcılıkla ilişkilendirilebilecek tek icraatı, bazı eski mahalleleri birleştirip, idari açıdan oluşan iki mahalleye -tarihi kayıtlara geçmiş isimleri (Gediriz, Billur, Karadere, Seygalan, Çağsak, Kayadibi gibi) yerine- kendi Nakşi cemaatiyle ilişkilendirilebilecek Erenköy ve Altınoluk isimlerini vermesidir. Birincisi doğrudan cemaatin ismiyken, ikincisi onun çıkardığı aylık derginin ismidir. Söz konusu mahalleler kentin kenarında kaldığı ve yeni apartmanlaşan yerler olduğu için bu isimlendirmeler, kentin temsiliyi değiştirecek işler olarak görülmemiş, mahalle sakinlerinin talebi üzerine yapılmış bir özel düzenleme olarak algılanmıştır.

3.3.2.4.2.4 Beyaz Şehir Tahayyülünden Hayırseverlerin Dünya Şehrine Geçilirken “Sosyal” ve Kültürel Etkinlikler ve Mekan Üretimi

Partiyle belediye arasında 1990'larda geçerli olan karşılıklı besleyen ilişkisi, Karatepe'den başkanlıktan (zorunlu olarak) ayrılmasından, 28 Şubat sürecinden ve kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan AKP'ye geçişten sonra aşamalı olarak azalmıştır. Fakat, AKP'nin özellikle “Hanımlar Komisyonu”nun etkisiyle yine de mahallelerde en aktif taban faaliyeti yürüten parti olmaya devam ettiği kabul edilmektedir. Milli Görüş geleneğinden gelen militan-disiplinli parti çalışması görece azalırken, belediyenin yoksul

emekçi mahallelerde etkinliğini sürdürmek için, elindeki en önemli ilişki kanalı olan yoksula yardım faaliyetlerini, yerel sermayeyle ilişkiler içinde hayırseverlik organizasyonlarına daha da ağırlık vererek ciddi biçimde arttırmış ve düzenli gıda yardımı yapılan aile sayısı 1500'lerden, 2003'te 3800, 2004'te ise 10000'li rakamlara çıkmıştır. Bu siyasanın gereği olarak, belediye örgütlenme şemasında Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı diye geçen birim, 2001 yılında ikiye bölünerek³⁰⁰, ayrı bir birim olarak Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı'nın oluşturulduğu görülmektedir. Bununla bağlantılı olarak, 2001'den sonra belediyenin faaliyet raporlarında, her yıl binlerce yoksul ailenin çocuğunu sünnet ettirildiği “Sünnet Şölenleri” düzenlendiği bilgisine de yer vermeye başlanmıştır (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2002a ve 2004a).

Dolayısıyla, yoksula yardım konusu, belediye yönetiminin yerel kamuoyuna dönük propaganda/halkla ilişkiler faaliyetlerinde eskisine göre daha fazla öne çıkarılan bir konu haline gelmiştir. Bir yanda açılan yeni aşevleri, bir yanda Özhasseki'nin Kayseri'li sermayedarları toplandığı “Hayırseverler Zirvesi” (13-14 Aralık 2002), Kayseri belediyesiyle, RP-FP çizgisinden İslamcı kadroların Karatepe ve 28 Şubat sonrasında yaşadığı değişimin 2000'li yıllardaki göstergeleri gibi yan yana durmaktadır. Bunun anlamı da Karatepe'nin *Beyaz Şehir Kayseri*'sinden sınıfsal adaletsizliklerin arttığı, yardımların toplumsal bütünleşme-dayanışma hissi yaratıcı boyutunun törpülenerek, basit bir popülist himayeciliğe, tek yönlü vicdan rahatlatma seansına dönüştüğü *Hayırseverlerin Şehri Kayseri*'ye geçmektir. *Hayırseverlerin Şehri* olmak, aynı zamanda “Kayseri'yi dünya şehri yapma sevdasına” yeni sayfalar eklemek

³⁰⁰ Raporlardan bu daire başkanlığının ayrı bir birim haline aslında 1999'da geldiği, ancak 2000'de tekrardan diğer (Sağlık) başkanlıkla birleştirildiği anlaşılmaktadır. Burada 2001'i esas almanın nedeni, Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı'nın bu tarihten sonra da bir daha birleştirilmemek üzere ayrılmış olmasıdır.

isteyen belediyenin (Bizimle Kayseri, 2004: 23) kentsel alanda yaptığı modern-rasyonalist düzenlemelerin sürmesinin güvencelerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

Yaptığımız görüşmeler ve basın taramalarından edindiğimiz bilgiler, belediyenin propaganda faaliyetlerinde öne çıkartılan konulardan birinin de Kayseri'nin futbol takımlarının başarısı olduğunu göstermektedir. Kayserispor ve Kayseri Erciyes futbol takımlarının 2002 sonrasında belediyenin büyük maddi ve “manevi”³⁰¹ desteğiyle sağladıkları Türkiye Süper Ligi'ne çıkma başarısını da belediyenin İslamcı siyasetten uzaklaşmasının sonuçlarından biri olarak değerlendirmek mümkündür. Kayseri'nin bir takımla temsil edilmesi doğal görülebilirse de Süper Lig'de birden fazla takımı olan üç kentten (diğerleri İstanbul ve Ankara'dır) biri olması³⁰² bundan daha fazla anlam ifade eden bir konu gibi gözükmemektedir. Yerel sermayenin onayı olmadan mümkün olmayacak bu durumun her şeyden önce, söz konusu kesimin yerel sınırların dışına (Türkiye'ye) açılma, kabuğunu kırma yönünde attığı bir adım olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun yanında, mülakat yapılanlardan ikisi, bu durumun iki takımın da manevi başkanı olan Mehmet Özhasseki'nin, AKP ve Tayyip Erdoğan'ın Türkiye siyasetinde olası etkisizleştirilmesi/tasfiyesi sonrasında, boşalan alana girmeye dönük planlarıyla ilgili bir boyuta da sahip olduğunu söylemiştir³⁰³. Yerelcilikle popülizmi birleştiren uygulamaların toplumsal yeniden üretim açısından kazandığı ağırlık, siyasal süreçlerin değiştiği bir konjonktürde (AKP'nin iktidardan uzaklaştırıldığı, şimdiki

³⁰¹ Manevi destek belediyenin yerel sermayedarları söz konusu klüplere bağış yapmaya kuvvetli biçimde yönlendiren bir politika izlemesi anlamına gelmektedir. Kendisiyle mülakat yapılanlardan ismini veremeyeceğimiz biri, “Profesyonel futbola çok kaynak aktarıyorlar, bu da kentte üretilen değerlerin israf edilmesi anlamına geliyor” diyerek, belediyenin işadamlarına “Kayserispor'a 500 milyar, 1 trilyon bağış yap” dediğini belirtmiştir. “Bu da çok büyük bir israf ve sonrasında bu bağış yapanların belediyeden çok şey talep etmesi gündeme geliyor.”

³⁰² Bunun yanında, 2004-2005 sezonu öncesinde Kayserispor'un, 2005-2006 sezonu öncesinde Kayseri Erciyes'in Süper Lig'in en fazla transfer yapan takımlar olması da dikkat çekicidir.

³⁰³ Bu takımlar ve olası başarılarının, onun ulusal medyada daha fazla görünür olmasına hizmet edeceği açıktır. Mülakat yapılanlardan biri daha da ileri giderek, Özhasseki'nin kişisel tanıtımı için bazı ulusal basın kuruluşlarına yüklü miktarda para verdiğini iddia etmiştir.

belediye yönetimi kadrolarının İslamcılıkla tamamen ayrıştığı ya da bir şekilde yerel siyasetten ayrıldığı) Kayseri’de İslamcılıkla şimdiki yönetim kadar ilgisi olmayan, başka bir milliyetçi-muhafazakâr çizginin yerel iktidara kolayca yerleşebileceği bir zemini üretmesi bakımından önemlidir.

Yatırımlarla ilgili başlıkta sıralanan; yeni mesire alanı, Darülaceze, Kayseri Evleri, hobi bahçeleri, okulların bahçelerine yapılan çevre düzenlemeleri, semt kütüphaneleri, bayan jimnastik salonu, yüzme havuzları, semt kapalı spor salonları, bulundukları yerde aynı zamanda, birer –Karatepe dönemindeki gibi bütünsel bir mekan temsili projesine oturmaya da- sosyal mekan üretimi anlamına geldiklerinden, Özhasseki döneminin toplumsal faaliyetlerinin başında anılmalıdırlar. Bu dönemde düzenlenen aslında birer halkla ilişkiler faaliyetine indirgenmiş olan sosyal ve kültürel etkinliklere gelince, bunların önceden planlanmış, programlanmış işler olmadığı önemli gün ve haftalar, açılışlar söz konusu olduğunda, bir şekilde denk düştüğünde organize edilen işler olduğu söylenebilir. Bu türden, sürekliliği olmayan, belli bir toplumsal mekan üretimi projesine bağlandığı söylenemeyecek etkinlikler arasında tespit edebildiklerimiz; Bakü Sirki (1999), popüler müzik sanatçılarının konserleri, meydana kurulan dev ekranda futbol maçı yayını (2000), Sinema Günleri (2000), çocuk tiyatroları olarak sıralanabilir. Ülke ölçeğindeki popüler kültüre, kitle kültürüne veya kültür endüstrisine açık olduğunu göstermesi bakımından taşra muhafazakârlığından belli ölçüde ayrılan bu tür etkinliklerin düzenli, programlı biçiminde gerçekleştirilmemesi, Karatepe dönemine göre ideolojik anlamda ılımlılığıyla, siyaseten ortalamacılığının (merkezciliğinin) göstergeleri olarak düzenlendikleri izlenimi uyandırmaktadır. Karatepe döneminde yapılan *Beyaz Şehir Haftası* adlı etkinlik programından vazgeçilmesi, belediyenin kültür yayınları dizisinden önceki 4 yılda 30 kitap yayımlanmışken sonraki 6 yılda yalnızca 8

yeni kitabın basılmış olması, *Beyaz Şehir* adlı kent kültürü dergisinin yaytına son verilmesi de Özhasaki döneminde kültüre bakışın ve verilen önemin göstergesi gibidir. Bunun yanında, her ne kadar tekil örnekler gibi gözükse de, Karatepe döneminde belediye bir Necip Fazıl Günü düzenlemişken, Özhasaki döneminde muhafazakârlığıyla tanınan ama görece daha az siyasal bir edebi kişilik olan Yahya Kemal'i anma gününün yapılmış olmasını da aralarındaki farklılığa işaret eden bir gösterge olarak değerlendirebiliriz. Düzenli yapılan kültürel etkinlikler ise; her yıl yapılan sünnet şölenleriyle, Belediye Konservatuarı bünyesindeki Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği korolarının konserleri, Mehter Takımı'nın gösterileri, Bondo Takımı'nın resmi törenlerde verdiği dinletiler olmuştur.

3.3.2.4.3 İslamcı Belediyenin 10 Yıllık Pratiğinin Genel Değerlendirmesi

Kayseri'de 1989-1994 döneminde belediyeyi elinde bulunduran SHP'li yönetim, harcamalarıyla belediye kaynaklarını personel giderlerinde yoğunlaştırdığı, projecilikle şekillenen seçkinci-teknokratik bir sosyo-mekansal pratik sergilediği için hem ekonomik bunalım ortamında yeni gereksinim ve taleplerini karşılayamadığı kent yoksullarından uzaklaşmış hem de yerel sermayeyi karşısına almıştı. Bu yüzden formel işçi kesimi ve ücretli küçük burjuva kesimlerle sınırlı dar bir kentsel toplumsal ittifak zeminine oturan SHP'li yönetimin, kentsel siyasette sağ oyların bölünmesi ve 1989 seçimleri öncesindeki siyasal atmosfer sayesinde elde ettiği gücü yitirdiği, daha 1991 Genel Seçimlerinde ortaya çıkmıştı. Bunun sonucu olarak, Kayseri Büyükşehir Belediyesi'ndeki SHP dönemi, 1994 seçimlerinde Refah Partisi'nin seçim zaferiyle sona ermiş oldu. RP'nin belediye yönetimini ele geçirmesinde, 1990'larda Türkiye ölçeğinde yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmelerin yanı sıra, gerek Kayseri 1. OSB'nin açılmasından sonra toplumsal ve ekonomik açıdan güçlenen KOBİ sahiplerinin en güçlü siyasal temsilcisi konumuna gelmeleri, gerekse de örgütledikleri

yoksula yardım faaliyetleriyle mahalle düzeyine inen toplumsal ilişki ağlarının önemli rol oynadığı görülmektedir.

Şükrü Karatepe'nin başkanlığıyla başlayan on yıllık İslamcı belediye dönemiyle ilgili olarak belirtilmesi gereken ilk konu, belediyecilik pratiğinin genel çerçevesini neo-liberal siyasaların belirlediğidir. İslamcı yönetimin işbaşına gelmesiyle, belediye ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri kendi birimleri ve personeliyle üretmek yerine piyasadan (özel sermayeden) alma, ekmek fabrikası örneğinde görüldüğü gibi kolektif tüketim alanından çekilme, personel sayısını ve harcamalarını azaltma gibi birbiriyle içiçe geçmiş neo-liberal siyasalara yönelmiştir. Belediyenin mal ve hizmet alımlarında ve yatırım harcamalarında hızlı ve ani bir artış yaşanmasına neden olan neo-liberal anlayışa, Özhaskeci yönetimi döneminde çok daha disiplinli biçimde uyularak, sistemli hale getirildiği anlaşılmaktadır. Belediye bünyesindeki dairelerin sorumluluğunda olan yatırım, proje ve hizmet üretimi işleri, 1999'dan itibaren, özelleştirmeye daha fazla ağırlık verilerek ve yap-işlet-devret modeliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Özhaskeci döneminde, neo-liberal siyasaları daha sistemli hale getiren uygulamaların başlıcaları şunlardır: belediye otobüslerini özel kişilere devrederek toplu taşımacılıktan çekilmek, belediyenin binek araçlarını satarak, ihaleyle özel sektörden araç kiralama yoluna gitmek, mezbaha, çok katlı otopark, fuardaki Kültür Sitesi ve İhtisas Fuarı kompleksi gibi Karatepe döneminde yapımına başlanmış büyük çaplı bina yapım işleri, yap-işlet-devret modeli içinde sanayi ve ticaret odalarına, özel şirketlere devredilmiştir. Kolektif tüketimle ilgili önemli bir gelişme de Özhaskeci'nin, Karatepe'nin başlattığı Beyaz Şehir toplu konut projesinden çekilmesidir.

Özhaskeci döneminin Karatepe dönemiyle önemli bir farklılığı da büyük boyutlu projelere ve borçlanma/finansman konusuna bakışta ortaya çıkmaktadır. Karatepe yönetimi

kendisinden önceki yönetimden farklı olarak; yatırımlarında, uzlaştırmaya çalıştığı kentsel toplumsal ittifak çerçevesine uygun olarak, yerel sermaye gruplarının ölçeğini aşacak projelere girişmekten kaçınmış, ihale aşamasına gelmiş projeleri ya iptal etmiş ya da rafa kaldırmıştır. Bunun yerine, Karatepe yönetimi kaynakların yerel ticaret ve inşaat sermayesine yönlendirilmesi anlamına gelen, harcamaları mal ve hizmet alımlarıyla yol yapım, onarım işlerinde yoğunlaştırmak diye özetleyebileceğimiz bir siyasa tercihinde bulunmuştur. Bu tercih Özhasseki'yle birlikte revize edilerek, rafa kaldırılmış kimi projeler (Atık Su Arıtma Tesisi, Hafif Raylı Sistem) yeniden gündeme alınmış, yanı sıra bir takım yeni projelere (Yamula Barajı, Doğalgaz) de girilmiştir. Kayseri'yi dünya şehri yapacağını söyleyen Özhasseki'nin söz konusu projelere girişmesi, aynı zamanda İslamcı belediyenin ulusal ve uluslararası büyük sermayeyle ilişkisinin değişim geçirdiğini göstermektedir. Yeni yönetimin projelerin finansmanı için borç almaktan çekinmemesi de -bu tespiti destekleyen bir yönelim olarak- Karatepe döneminden farklılaştığının bir göstergesidir.

Karatepe'yle Özhasseki arasındaki bir diğer farklılaşma noktasını da mekansal üretimi pratiği oluşturmaktadır. Melikgazi Belediye Başkanlığı'ndan beri icraat ve söylemleri bakımından kısmen milliyetçi daha çok da muhafazakar bir çizgiyi temsil eden Özhasseki'yle birlikte belediye yönetimi, Karatepe'nin kamusal mekanları kendi İslamcı mekan temsili projesiyle dönüştürmeye çalışan çizgisini terk etmiş, bir yandan milliyetçi ve muhafazakârlığın popüler unsurlarına gönderme yapmış, bir yandan da öteden beri mahalle düzeyinde faaliyet yürüten İslamcı çevreleri destekleyici uygulamalarla yetinmiştir. Bu da önceki sürecin modern-geleneksel gerilimini sürdürüyor gözüken İslamcı kentsellik anlayışından, toplumsal mekan üretiminden, *Beyaz Şehir*'den geri çekilmek anlamına gelmektedir. Startını Karatepe'yi başkanlık koltuğundan alıp, cezaevine gönderen 28 Şubat

süreciyle başlayan bu geri çekilmeyle birlikte, belediye yönetimi, propagandasını daha ziyade “Kayseri’yi modern bir dünya kenti” haline getirecek, kapitalist mekan düzenleme rasyonalitesine uygun fiziksel altyapıyı geliştiren işlerdeki başarılı performansı üzerinden tanımlamaya başlamıştır.

Kayseri’de neo-liberal belediyecilik anlayışını ileri bir noktaya götüren -ve onunla çelişen hiçbir talebe yanıt vermeyen- Özhasseki’nin toplumsal desteğini 1999 ve 2004 seçimlerinde açığa çıkacak biçimde arttırmasında, kentsel siyasette daha önemli bir konuma yükselen *oturumlar* ve kapsamı ciddi ölçüde genişleyen yoksula yardım faaliyetleri başta olmak üzere, halkla ilişkilere, propagandaya yönelik diğer bir takım popüler işlerin pay sahibi olduğu görülmektedir. Kapsamında yerel demokrasinin değerleri sayılan şeffaflık ve katılımcılık iddialarının da bulunduğu söz konusu işlerden bazıları; aşevleri açarak yoksullara yiyecek, iase, giysi ve yakacak yardımları örgütlemek, sünnet şölenleri düzenlemek, Şehitler Evi yapmak, Karatepe döneminde yıkılan Belediye Ekmek Fırını’nın arsasıyla bitişindeki 75 kişi kapasiteli Huzurevi’ni birleştirip hayırseverlerle işbirliği içinde 500 kişilik Darülaceze bina kompleksi yapmak, 100 okulun çevre düzenlemesini yapmak, camilere ücretsiz elektrik vermek, kadınlar, gençler, yaşlılar için farklı dinlenme ve spor tesisleri yapmak, Kayseri’nin futbol takımlarını *Türkiye Süper Lig*’ne çıkarmak olarak sıralanabilir. Bunların örneklerine Karatepe döneminde de rastlanmasına karşın Özhasseki döneminde daha fazla önem kazanmasının nedeni, belediye yönetiminin birincinin belirgin İslamcı çizgisinden, muhafazakar bir çizgiye geçmiş olmasının ve neo-liberal anlayışı daha sistemli biçimde uymasının gerektirdiği sosyalizasyon ihtiyacıdır. Bu ihtiyacın ne ölçüde siyasal-ideolojik çizgi değişikliğinden kaynaklandığı net olmasa da, belediyenin ücretli-yoksul kesimlerinin sosyal refahını arttıracak, ortak yaşamdan türeyen gereksinimlerini karşılayacak kolektif tüketim

hizmetlerini gerileten, sermayenin mekanda yapılandırılmasına yönelik -inşaat ve konut sektörlerine yatırım oranını yükseltme, üretimde ve ticarete toplanma ekonomilerine katkı sağlama ve ulaşım altyapısını geliştirme- işlere önceki dönemlere göre daha fazla ağırlık vermesini getiren neo-liberal anlayışla doğrudan bir nedensellik ilişkisi içinde olduğu açıktır.

Bu dönemde gerek şeffaflık ve katılımcılığın, içeriğinin farklılaştırılarak öne çıkartılması, gerekse de “Hayırsever Kayseri” belgisiyle kapsamı genişletilip yerel sermaye ve İslamcı çevreleri ciddi bir hareketlenme içine sokan yoksula yardım faaliyetleri, belediyenin kamucu yanlarını tasfiye edip, onu bir hizmet şirketine dönüştüren neo-liberal anlayışla birleştirildiğinde *eğreti kamusalılıklar* olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar, kentlilerin bir kısmı *hayırseverlik* adına seferber edilmiş olsa da belediyenin toplumsal refahını arttırmakla sorumlu olduğu yerel halkın, üzerinde hak ve söz sahibi olduğu kamusal hizmetler (kolektif tüketim) özelleştirilerek piyasaya, özel girişimcilere devredilmiştir. Söz konusu faaliyetler yukarıdan aşağıya doğru bir himayecilik içinde örgütlendiği için ne yardımlardan yararlananların, ne de genel olarak kent halkının bunlar üzerinde bir inisiyatif geliştirmesi mümkün olmamaktadır. Bundan dolayı da, kent yoksullarını İslamcı/muhafazakar çevrelerin etki alanı içerisinde tutan *eğreti kamusalılığın*, işçiler başta ücretli emek kesimleri içinde neo-liberal belediyecilik siyasalarına karşı oluşabilecek tepkileri paralize etmek gibi önemli bir işlevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İslamcı çizgiden gelen Refah Partisi, Fazilet Partisi ve son olarak da Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 1994'ten beri birçok kentte girdikleri belediye seçimlerini üst üste kazandılar. Her ne kadar, bu seçim başarılarının arkasında yatan, siyasal, ekonomik, sosyolojik nedenler bir çok çalışmanın konusu olmuşsa da, İslamcı kadroların 10 yılı aşan belediyecilik pratiğini örnek olaylar üzerinden çözümlemeyi amaçlayan akademik çalışmaların yetersiz düzeyde kaldığı görülmektedir. Çalışmamız bu eksiklikten de kaynaklı olarak, keşfedici ve betimleyici bir nitelik taşımaktadır. Bu yüzden bir örneklem üzerinden ulaştığımız bulgular daha çok, bundan sonra konuyla ilgili yapılacak çalışmalar ve bilimsel tartışmalar için zemin oluşturabilecek varsayımlar biçiminde değerlendirilmelidir.

Kent mekanını, toplumsal olanla mekansal olanın birbirini karşılıklı olarak etkilediği bir yer olarak kavramsallaştıran sosyo-mekansal diyalektik anlayışı çalışmamızda yol gösterici yaklaşım olmuştur. Bu karşılıklı etkileşimde daha belirleyici olan ise toplumsal olandır. Toplumsal olarak üretilen mekan da toplumsalın kuruluşunda, dönüşümünde rol oynamaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, kent mekanı, geçmiş sosyo-mekansal gelişiminden taşıdıklarıyla her zaman yeni sosyo-mekansal gelişmelerin ve birikim sürecine ait etkenlerin yoğrulduğu ve şekil aldığı bir toplumsal ortam olarak değerlendirilmelidir. Kent yönetimleri (belediyeler) ise aynı çerçeveden bakıldığında, bir yandan kapitalist ulus-devlet aygıtının -sermaye ve emeğin yeniden üretimini kent mekanı düzeyinde gerçekleştiren- bir parçasıyken, bir yandan da yerel halkın oylarıyla seçtiği, yerel çıkarlar ve tavırların temsilcisi olarak yerel ittifakların konusu ve merkezle ilişkinin önemli bir aracı sayılmaktadır.

İslamcı siyasetin ve daha genel olarak da belli etnik ve kültürel kimlikler üzerinden siyasetin son 15-20 yılda ulusal ve yerel düzeyde güçlenmesini dünya ekonomisi ve siyasetinde 1970'lerin büyük ekonomik krizinin ardından yaşanan gelişmelerle ilişkilendirerek ele aldık. Batıda refah devleti, azgelişmiş ülkelerde ulusal kalkınmacılık gibi düzenleme biçimlerini gerileten serbestleştirme, düzenleme dışı-bırakma, esneklik gibi neo-liberal düzenleme siyasaları ekonomik ve toplumsal ilişkilerde geleneksel-kültürel bağların ağırlığındaki artışıyla gündeme gelen kimlik siyasetinin yükselişinin başlatıcısı olarak değerlendirilmektedir. Bunlara ek olarak, Sovyetler Birliği merkezli sosyalist bloğun 1990'ların başında yıkılmasıyla emek eksenli sınıf mücadelesinin yaşadığı krizle, en genel anlamıyla uluslararası finans sermayesi başta olmak üzere sermayenin dünya ölçeğinde dolaşımı demek olan globalleşmenin de hem bu gelişmeyi hem de neo-liberal yeniden yapılanma/düzenleme siyasalarını ileri noktalara taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla, 1950 sonrasında hızlanan Türkiye kentleşmesinin öteden beri barındırdığı bir özellik olarak karşımıza çıkan, kır kökenli yeni kentlilerin gündelik yaşamında belli bir ağırlığa sahip bulunan akrabalık, hemşehrilik, etnik ve dinsel cemaat bağlarının yarattığı yerel toplulukların 1980 ve 1990'larda önemini daha da arttırmasını, Cumhuriyetin kurucu kadrolarının ideolojisi olan Kemalizmin modernleşme ve kalkınma ideallerinin aynı süreçte daha hissedilir biçimde aşınmasını, geleneğe ve daha genelde kültürel köklere dayalı İslamcılık, aşırı milliyetçilik gibi ideoloji ve hareketlerin güçlenmesini tezimizde dünya ölçeğinde yaşanan söz konusu gelişmelerle ilişkisi içinde değerlendirmeye çalıştık.

Kayseri özeline bakıldığında, aile, yerlilik gibi değerler, akrabalık, cemaat gibi geleneksel-kültürel ilişki ağlarının aynı süreçte büyük ölçüde, 1990'larda OSB merkezli yeni sanayileşme dalgasının özelliklerine bağlı olarak pekiştiği anlaşılmaktadır. Klasik

modernleşme yaklaşımının dediğinin tersine ekonomik-sınai gelişmeyle çözüleceği varsayılan geleneksel-kültürel değer ve ilişki ağları KOBİ'lere ve ucuz işgücüne dayalı yeni sanayileşmenin kaldırıcı olarak işlev görmüştür. Bu yüzden de söz konusu değer ve ilişki ağlarının zaten güçlü olduğu Kayseri'de 1990'lı yıllar, geleneksel ve kültürel olanın *geri dönüşünden* ziyade, “yeniden canlanması”na sahne olan bir dönem olmuştur. Bu canlanışın önemli bir boyutunu da, kentteki hakim kültür olan taşra muhafazakârlığının, yeni tüketim kalıpları ve hayırseverlik patlamasıyla yeniden şekillenerek kendisini yeniden üretmesi oluşturmaktadır.

Yaşanan yeni sanayileşme süreciyle büyüyen işletmelerden bir kısmının, geleneksel küçük girişimciler arasından çıkması da KOBİ sahipleri olarak adlandırılan yeni zenginleşen bir kesimi ortaya çıkarmıştır. OSB merkezli yeni sanayileşmenin, özel olarak da böylesi bir toplumsal kesimin yaşadığı zenginleşmenin siyasal sonucu, Ziya Gökalp'ten beri milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin klasik sosyo-ekonomik gelişme modeli olarak bilinen “gelenek içinden giderek modernleşme”nin güncelleşmesini getirmesi olmuştur. Türkiye'nin geleneksel-kültürel bağlarla kendini kuran melez toplulukları birleştirme ve yerel topluluk ağları kurma yeteneğine sahip en önemli partisi kabul edilen RP'nin Kayseri'de belediye yönetimlerine gelişi aynı zamanda, o günün koşullarında, söz konusu muhafazakâr model ve yeniden canlanma sürecinin yeni bir evreye sıçraması anlamına gelmiştir.

RP'nin seçimlerde gösterdiği buraya kadar tartıştığımız gelişmeler bağlamında düşünüldüğünde, kırsaldan göçle gelen değer ve bağların Cumhuriyet öncesinin İslami motifleriyle birleştirildiği yeni bir kentsellik (mekan temsili) anlayışının, yerelden ziyade Batı'yı model alan bir “evrensellik” çerçevesi içinde tanımlanmış modernleşmeci eski kentsellik anlayışı karşısında başarı kazanmasıdır. Bunu sağlayansa, RP'nin mekanın

temsillerini (gündelik yaşamdaki somut ilişkileri) –ki bunlar da büyük ölçüde yeni sanayileşme ve onun getirdiği emek süreçleriyle koşullanmıştır- en fazla kapsayan siyasal aktör görüntüsü vermesidir.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi’ni 1994’ten beri elinde bulunduran İslamcı kadroların 10 yıllık belediyeçilik pratiğini girişte ortaya attığımız sorular çerçevesinde değerlendirecek olursak şu sonuçlara ulaşabiliriz.

1. Kayseri’nin İslamcı belediye yönetiminin izlediği siyasaları ekonomi-politiğini yapmaya çalıştığımızda, 10 yıllık sürede, harcama ve yatırımlarında büyük oranda özel sermayenin mekanda yapılandırarak büyütülmesine dönük işlere ağırlık verdiği görülmektedir. Büyükşehir ve bağlı iki belediyenin meclislerinin büyük ölçüde inşaat-konut ve ticaret sektörlerinden gelen girişimcilerden oluşmasının sonucu olan bu durumu açmak gerekirse; İslamcı belediyenin, inşaat ve konut sektörlerine yatırım oranını yükseltme, üretimde ve ticarete toplanma ekonomilerine katkı sağlama ve ulaşım altyapısını geliştirme işlevi gören işlere önceki dönemlere göre daha fazla ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Bir diğer yansıması, belediyenin kamucu ve üretici boyutlarının ortadan kaldırılmasıyla kaynakların/ harcamaların personel giderleri yerine, piyasadan mal ve hizmet alımı ve ihalecilik yoluyla inşaat-konut ve ticaret sektörlerine aktarılması olan bu siyasa çizgisi, kentsel işgücünün sosyal refahını arttırdığı, ortak yaşamdan türeyen gereksinimlerini karşıladığı kabul edilen kolektif tüketim hizmetlerinden de çekilmiştir. Egemen neo-liberal siyasaları belediyeçilik alanında zaman içinde daha sistemli biçimde uygulayan, İslamcı belediye genişlettiği yoksula yardım faaliyetiyle de –her ne kadar RP’nin kapatılmasından sonra pek dillendirilmese de- işbaşına gelirken kullandıkları ‘Adil Düzen’ söylemini sürdürüyor gözükmektedir. İşgücünün yeniden üretimi işlevi gören işlerden çekilen ve belediyeyi iş gören, üretim yapan yapıdan işi

organize eden, denetleyen bir hizmet şirketine dönüştürdüğünü övünçle anlatan İslamcı yönetimin, bir kısmını doğrudan kendisinin yaptığı, bir kısmını da örgütlediği yardım faaliyetleri yoksulların yerel topluluk ağları ve geleneksel-kültürel dayanışma örüntüleri aracılığıyla yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Neo-liberal siyasaların gereklerini belediyeçilik düzleminde yerine getirme anlamında merkez sağ bir partiden fazlaca bir farkı olmamakla birlikte, İslamcı belediyenin neo-liberalizmin sosyalizasyonu anlamında kendisine göre başarıyla işleyen bir toplumsal yeniden üretim sistemi kurmuştur. Birbiriyle çelişen iki işi başarıyla yerine getiriyor oluşu, İslamcıların gerek belediye olarak, gerekse de bir toplumsal-siyasal çevre olarak, kentsel siyasette hegemonya kapasitesini geliştirdiği her yerel seçimde daha yüksek oy oranlarına ulaşmalarından da anlaşılmaktadır.

Dönemin İslamcı partisi RP, 1994 seçimleri öncesinde öteden beri en güçlü siyasal temsilcisi olmaya çalıştığı ve parti teşkilatının yönetim birimlerinde önemli bir ağırlığı bulunan KOBİ sahipleriyle, ticaret sektöründe kökleşmiş olmakla birlikte sanayi ve kentsel rantlar alanında etkin konumda bulunan yerel büyük sermayeyi aday seçimi ve programıyla (vaatleriyle) bir araya getirmeye çalışan, kent yoksullarını yardım faaliyetleriyle kendisine eklemlenen bir kentsel ittifak siyaseti izlemiştir. Belediye yönetimi bu ittifakı, özellikle Özhaseki sonrasında yerel büyük sermayenin daha belirleyici konuma geçtiği biçimde uyguladığı için de kentsel siyasetteki hegemonyasını arttırmıştır. Kentsel işgücünün farklı kesimlerinin ittifaktan dışlanmış oldukları uygulamalardan ve yerel meclise bu partiden seçilenlerin mesleklerinden de anlaşılırken, eğitimle kazanılan uzmanlık mesleklerinde çalışan avukat, doktor, muhasebeciler vb.'den oluşan küçük burjuva kesimin de yerel meclislerde 1994-1999 arasında sahip oldukları ağırlığın da 1999 seçimleriyle birlikte büyük bir azalma gösterdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 10 yıllık süreçte kent mekanına değişim değeri

gözlükleriyle bakan ve kentsel rantlardan aldığı payı arttırmak isteyen sermaye kesimleri kentsel siyasaların belirlenmesinde ağırlıklarını arttırmış, kenti ortak toplumsal gereksinimlerin karşılandığı bir yer olarak, kullanım değeri üzerinden değerlendirmesi beklenecek ücretli emek kesimleri ve küçük burjuva kesimlerin gücü ve etkinliği gerilemiştir. Her ne kadar, parti teşkilatında KOBİ sahipleri daha güçlü gözükyorsa da, milliyetçi-muhafazakar bir yapıya sahip olduğu belirtilen ve öteden beri diğer ekonomik sektörleri kontrol ederek gücünü koruyan yerel büyük sermayeyle ilişkilerinden dolayı, Kayseri’de İslamcı belediyenin yeşil sermaye denebilecek bir sermaye kesimini daha fazla gözettiği, geliştirdiği ise söylenemez.

2. Kentsel siyasetin önemli bir aktörü olan ve hegemonya kapasitesini süreç içerisinde arttıran İslamcı belediye yönetimi geldikleri siyasal çizgiyi ve İslami hareketin diğer parçalarını yerel toplumda ve kamusal alanda güçlendirmeye çalışma bakımından Şükrü Karatepe’nin başta olduğu 1994-1998 döneminde farklı, sonraki 6 yılda başkanlık yapmış Mehmet Özhaskeki döneminde farklı stratejiler izlemiştir. Karatepe döneminde *Beyaz Şehir Kayseri* adlandırmasıyla kendisini ifade eden strateji, Cumhuriyet Meydanı ve Fuar Alanı gibi kamusal mekanların kendisinden önceki yapı ve simgelerden arındırılarak İslami motif ve muhafazakar ilişki ve değerlerin öne çıkarılmasıyla yeniden düzenlenmesi çabaları biçiminde işlerken, Karatepe hapse atıldıktan sonra başkanlık görevine gelen Özhaskeki’yle birlikte milliyetçi-muhafazakar bir söylem ve *Dünya Şehri Kayseri* adlandırması ön plana geçmiştir. Söz konusu geçiş, kentin kamusal mekanlarındaki toplumsal mekan üretimi çabalarından vazgeçme anlamına gelse de, belediye yönetimi İslamcı çevrelerin (parti, dini cemaatler ve onlara bağlı dernek ve vakıflar) mahallelerdeki bu yöndeki faaliyetlerini destekleyici bir tutum takınmaktan da çekinmemiştir. İslamcı belediye, kendisine uygun bir toplumsal

mekanı, kah Karatepe döneminde olduğu gibi bir aktör olarak kamusal mekanları dönüştürerek üretmeye çalışmış -ve kendisine destek veren dindar-muhafazakâr kesimleri bu toplumsal mekana çekerek burayı canlı bir ortam olarak tutmaya çalışmış-, kah Özhaseki döneminde olduğu gibi bu aktörlük konumundan çekilip, bir yapı olarak çeşitli mekan parçalarında bu üretimi gerçekleştirmek için uğraşan İslamcı aktörlere ciddi destekler sunmuştur. Bütün bunların sonucu olarak da Kayseri'nin mekan temsili (anlamı) *Beyaz Şehir Kayseri*’den *Hayırseverlerin Dünya Kenti Kayseri*’ye doğru değişirken, kent halkının gündelik yaşamında mekanı deneyimlemesi daha İslami bir içerik kazanmıştır. Ancak bu içerik sabitlenmiş bir şey değildir, yerel sermayenin gösterdiği ekonomik gelişmenin gereği olarak, “dünya kenti olmak” adına yapılan ve günümüz kapitalizminin rasyonalitesine uygun mekan düzenlemeleri nedeniyle içinde çelişkiler barındıran bir nitelik taşımaktadır.

İslamcı belediye yönetimi Özhaseki döneminde daha belirgin biçimde ortaya çıkan bu çelişkinin çözümünü, aşevleri başta olmak üzere, yoksula yardım faaliyetlerini Ramazan ayında yoğunlaşan ve içinde pek çok ihtiyaç kaleminin olduğu bir hayırseverlik seferberliğine dönüştürerek, sosyal ve kültürel etkinliklerinin önemli bir kısmını bu ayda gerçekleştirmek, dini bayramlarda belediye otobüslerini ücretsiz yapmak, sünnet şölenleri düzenlemek, Şehirler Evi açmak, Huzurevini genişletip Darülaceze diye adlandırmak gibi geleneksel-kültürel kodlarla yüklü sosyal nitelikli uygulama ve faaliyetler ve kimi futbol klüplerini desteklemek, popüler müzik sanatçılarına konserler verdirmek gibi halkla ilişkiler faaliyetlerinde aramaktadır. İslamcı yönetimin bu dönemde halkla ilişkiler adına, şeffaflık, israfın önlenmesi ve katılımcılık gibi olumlu özellikleri sahiplenip, öne çıkardığı da görülmektedir.

İhalelerin televizyonlarda canlı yayınlanmasıyla sağlandığı belirtilen şeffaflık, halkla yakın ilişkiler kurmaktan ibaret bir şey olarak kurgulanan katılımcılık vurgularını, yoksula yardım faaliyetleri başta olmak üzere yaptıkları yeni toplumsal içerikli işlerle birlikte değerlendirdiğimizde, hem neo-liberal siyasaların olumsuzluklarının, hem de dünya kenti olma adına yapılan fiziki mekan düzenlemelerinin muhafazakar yapıyı dönüştüren içeriğinin üzerini örten *eğreti kamusalılık* olarak değerlendirilmesi gerekir. Bunun yanında, sözünü ettiğimiz iki gelişmeden, neo-liberal anlayış doğrultusunda uygulanan belediyeçilik siyasalarının, *eğreti kamusalılığı* besleyen işlerin artmasında daha belirleyici bir etken olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu yüzden bunları Özhaseki yönetimiyle başlayan işler olarak görmemek gerekmektedir.

Eğreti kamusalılık kavramını kullanmamızın nedeni, söz konusu toplumsal içerikli ve geleneksel-kültürel değerlerle kodlanmış işlerin, modern siyasal anlamıyla kamusallığın belediyeçilik siyasalarıyla geriletilmesiyle ters orantılı biçimde geliştirilmiş işler olmasıdır. Kamusallığın ve ona bağlı olarak kentselliğin gerilemesi Henri Lefebvre'nin 1968 hareketinin ortaya çıkış nedenlerini (kapitalist rasyonalitenin kent yönetimlerini halkın görüş ve beklentilerini bir kenara bırakacak bir teknokratikleşme eğilimine girmiş olma) açıklarken, Richard Sennett'in 1970'lerin krizi ve sonrasındaki siyasaların kentsel siyasetin özgürleştirici yanlarını nasıl olumsuz etkilediğini anlatırken vurguladıkları bir nokta. Dolayısıyla, *eğreti kamusalılık* yarattığını belirttiğimiz işler, genel olarak kapitalist rasyonaliteye uygun sosyo-mekansal düzenlemelerinin toplumsal yapıya nüfuzunun zaman içinde artması, özelde ise ulusal ve yerel yönetimler düzeyinde kamusal hizmetleri daraltan neo-liberal siyasalarla birlikte açığa çıkan yeni toplumsal meşruiyet gereksinimlerine yanıt verdiği için yelpazesi genişleyen işler gibi gözükmemektedir. Bunların oluşturduğu bütüne *eğreti kamusalılık*

dememizin temel nedeni, kamunun temsilcisi belediyeyle halkın belli bir bölümü arasında bir ilişki zemine otursa da söz konusu bütünün, insanların davranışlarını, eylemlerini ona göre düzenlediği değerler ve normların üretildiği, bu yüzden de müzakere sürecinde halkın bir taraf olduğu haklar ve sorumluluklar çerçevesi olarak klasik siyasal anlamıyla kamusalığa hiç benzememesidir. Başka bir deyişle, *eğreti* bir kamusalılık (veya kentsellik) üreten işler, yerel halkın üzerinde hak ve söz sahibi olduğu için siyasal anlamıyla kamusal bir nitelik kazanmış olan kolektif tüketim hizmetlerinin özelleştirilerek piyasaya, özel girişimcilere devredilirken geliştirilmiştir. Yoksula yardım başta olmak üzere, söz konusu işlerin bir özelliği de yukarıdan aşağıya doğru bir himayecilik biçiminde örgütleniyor olmasıdır. Bu da, bunlar üzerinde ne yardımlardan yararlananların, ne de genel olarak kent halkının bir inisiyatif geliştirmesini olanaklı kılmaktadır.

Sonuç olarak, kamucu-üretici boyutların tasfiyesi ve belediyenin bir hizmet şirketine dönüşmesiyle, günümüz kapitalizmin rasyonalitesine uygun mekan düzenlemeleri bir sermaye birikimi olarak kenti geliştiriyor olsa da yerel halkın büyük bölümünün toplumsal refahını arttırma mücadelesinin mekanı olan kenti geriletmektedir. Modern siyasal anlamıyla kamusalığı gerileten bu gelişme, siyasal söylemini yüzyüze ilişkilerle ve kültürel kodlar içinden kuran İslamcıların kent bütününde *eğreti* kamusalılık (havası) yaratan işleriyle ikame edilmeye çalışılmaktadır. Bu noktada hem Lefebvre hem de Sennett'in kentselliğin özgürlükçü yanı olarak selamladıkları farklılıklar (*différence*) üzerinden şekillenen bir müzakere alanı olarak kamusalığın, bizi kültürel kimliklerimizle, birer cemaatin parçası olarak çağıran geleneksel-kültürel kodlar içinden kurulmuş söylemle aynılıklar üzerinden şekillenen, toplumsal kontrolün güçlü olduğu bir yer haline getirildiği de görülmektedir. *Eğreti* kamusalılık, aynı zamanda, kentin yoksulları açısından hayatta kalmalarını sağlayan

“pansuman tedavileri” anlamına gelmelerine karşın, toplumsal yeniden üretimde kent yönetiminin işlevlerinde yarattığı başkalaşım nedeniyle hem yardıma muhtaç durumuna düşürülmüş ücretli ve yoksul kesimlerin yaşamının eğretilişmesine hizmet etmekte, hem de bu kesimler genelinde neo-liberal siyasalara karşı doğacak tepki, muhalefetler için de bir “emniyet sübabı” işlevi görmektedir.

Toplumsal meşruiyetini, kitle ilişkilerini bu *eğreti kamusal*la kuruyor gözüken belediyenin bu koşullarda toplumsal açıdan en önemli iki destekleyicisi vardır. Bunlardan biri etrafındaki kentsel toplumsal ittifakın –ki bu esas olarak KOBİ sahipleriyle yerel sermayenin merkezinde yer aldığı bir ittifaktır- gücü iken, diğeri kendisi milliyetçi-muhafazakar bir çizgiye çekilse de en azından parti aracılığıyla ilişkide olduğu İslamcı çevrelerin *oturmalar*, yoksula yardım faaliyetleri başta olmak üzere çeşitli toplumsal yaşam çevrelerinde (mahallelerde, işyerlerinde, camilerde, spor tesislerinde) etkin taban çalışması yürütmesidir. Bunlar yoksula yardım ve benzeri işleri/faaliyetleri birer siyasal-toplumsal çalışma alanı olarak değerlendirerek, çalışma yürüttükleri mekanın toplumsal üretiminde kullanmaktadır. Belediyelerin bu türden işleri yapması için talep yaratan yerel inisiyatifler gibi çalışmaktadırlar. Bu yüzden de modern siyasal anlamıyla kamusalığı öldüren belediyeler, güçlü bir toplumsal-siyasal taban çalışması ağıyla kuşatıldıkları için de dışarıdan bakıldığında yerel halkın nabzını tutan, dilini konuşan bu yüzden de sahici gözüken ilişkilere sahip bir belediye görüntüsü vermektedir. İslamcıların neo-liberal siyasaları yerel düzeyde disiplinli biçimde uygularken muhafazakar toplumsal ilişkiler üzerine bina ettiği yoksula yardım ve benzeri faaliyetlerle gerekli toplumsal meşruiyet zeminlerini kurma başarısını göstermesi, Türkiye ölçeğine genelleyecek olursak, neo-liberalizmi dayatarak yoksulluğu yaratan güç ilişkilerine karşı gelişebilecek toplumsal muhalefetin önünü kesen bir işlev gördüğü için

İslamcılarının sermaye çevreleriyle çelişkili ilişkilerinde önemli bir uzlaşma noktası olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F., (1999), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Y. Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akçay, Y. (2004). "İslamcılığın mümkün ve meşru dili: Muhafazakarlık", **Karizma Dergisi**, 17, s. 21-33.
- Aker, A., (1975), **12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme**, İstanbul: Sabder Yayınları.
- Al, H., (1996), "Cumhuriyet dönemi belediyeçiliğinin tarihsel gelişimi", içinde **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, der. V. Akyüz ve S. Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları, s. 21-57.
- Altaban, Ö., (1990), "1960-1973 dönemi belediyeçiliğine genel bir bakış", içinde **Türk Belediyeçiliğinde 60 Yıl (Uluslararası Sempozyum)**, düzenleyen Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara: Metropol İmar A. Ş. Ve IULA-EMME ortak yayını, s. 317-325.
- Amin, S., (2003), **Obsolescent Capitalism**, London: Zed Books.
- Aren, S., (1949), "Şehirleşme hareketleri", **Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi**, Cilt 4, s. 332-346.
- Arendt, H., (1998), **Emperyalizm**, çev. B. S. Şener, İstanbul: İletişim.

- Arın, T. (1986), “Kapitalist düzenleme, birikim rejimi ve kriz (II): Azgelişmiş kapitalizm ve Türkiye”, **11. Tez Kitap Dizisi**, 3, s. 86-125.
- Arslan, A. , (2000), **Modern Dünyada Müslümanlar**, İstanbul: İletişim.
- Artun, T., (1989), **Türkiye’de Enflasyonla Mücadele**, İstanbul: Tekin Yayınları.
- Asiliskender, B., (2003a), “1930’ların “Modern” yapıtının günümüzdeki yalnızlığı”, **Tol Dergisi**, 2, s. 47-51.
- Asiliskender, B., (2003b), “Çağdaşlaşma eşiğinde takılmış bir kent: Kayseri”, **Tol Dergisi**, 3, s. 86-89.
- Aslan, Ş., (2004), **1 Mayıs Mahallesi, 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ataay, F., (2001), “Türkiye kapitalizminin mekansal dönüşümü”, **Praksis Dergisi**, 2, s. 53-96.
- Atay, T., (2004), **Din Hayattan Çıkar**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayata, A. G. ve S. Ayata, (1991), **Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü**, Ankara: T. C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Konut Araştırmaları Dairesi.
- Ayata, S., (1996), “Patronage, Party and State: Politicization of Islam in Turkey”, **Middle East Journal**, vol. 50, 1, s. 40-56.
- Balamir, M., (1996), “Türkiye’de “apartkentlerin” oluşumu”, içinde **Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme**, der. Y. Sey ve M. Beykan, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 335-344.

- Balshaw, M. ve L. Kennedy, (2000), "Introduction", içinde **Urban Space and Representation**, der. M. Balshaw ve L. Kennedy, Sterling: Pluto Press.
- Başkaya, F., (1986), **İki Bunalım Döneminde Türkiye Ekonomisi-Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Ankara: Birlik Yayınları.
- Batuman, B., (2004), "Türkiye’de kentsel politikanın ortaya çıkışı ve bir toplumsal aktör olarak kentleşme uzmanları (1965-1977)", **Praksis**, 12.
- Batur, A., (1983), "Cumhuriyet döneminde Türk mimarlığı", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1380-1420.
- Baydoğan, M. Ç., (2002), **Kayseri Cumhuriyet Meydanı’nın Mekansal ve Sosyal Anlamını Yitirme Süreci ve Nedenleri**, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Behar, C., (Ed.)(1999), **Türkiye’nin Fırsat Penceresi**, İstanbul: TÜSİAD Yayını.
- Benevelo, L., (1995), **Avrupa Tarihinde Kentler**, çev. Nur Nirven, İstanbul: Afa-Yeni Binyıl.
- Bilgili, E., (2001), **Kayseri İmalat Sanayiinin Yapısal Analizi**, Kayseri: Kayseri Ticaret Odası.
- Bilgin, İ., (1996), "Anadolu’da modernleşme sürecinde konut ve yerleşme", içinde **Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme**, der. Y. Sey ve M. Beykan, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 472-490.
- Bizimle Kayseri, (2004), **Bir Sevdanın On Yıllık Öyküsü**, Seçim Broşürü. Yayın yeri ve yayıncı belirtilmemiş.

- Bora, T., (1996), “İslamcılıktaki Milliyetçilik ve Refah Partisi”, **Birikim**, 91, s. 15-28.
- Boratav, K., (2004), **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bourdieu, P. (1998), “The essence of neoliberalism: Utopia of endless exploitation”, **Le Monde Diplomatique**, <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>.
- Boysan, B., (1990), “Adnan Menderes belediyciliği/İmar hareketi”, içinde **Türk Belediyciliğinde 60 Yıl (Uluslararası Sempozyum)**, düz. Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara: Metropol İmar A. Ş. Ve IULA-EMME ortak yayını, s. 234-240.
- Buğra, A., (1997), **Devlet ve İşadamları**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A., (1998), “The immoral economy of housing in Turkey”, **International Journal of Urban and Regional Research**, 2, s. 303-317.
- Buğra, A., (2004a), “Bir toplumsal dönüşümü anlama çabalarına katkı: Bugün Türkiye’de E.P. Thompson’u Okumak”, içinde **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, E. P. Thompson, çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, s. 11-37.
- Buğra, A., (2004b), “Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD ve Hak-İş Karşılaştırması”, içinde **Sürekli Kriz Politikaları**, der. N. Balkan ve S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları, s. 126-147.
- Bulut, F., (1997), **Tarikat Sermayesinin Yükselişi-İslam Ekonomisinin Eleştirisi**, Ankara: Doruk Yayınları.
- Büyükmihçi, G., (2000), “Korunacak tek yapıdan korunacak kentsel dokuya geleneksel kent parçalarına”, içinde (der. S. Çalışır) **Erciyes Üniversitesi 11.Kayseri Kültür ve Sanat Haftası, ‘Koruma Kültürü/Planlama ve Kayseri’ Paneli**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi ve Sabancı Kültür Merkezi.

- Castells, M., (1977), **The Urban Question**, London: Edward Arnold.
- Castells, M., (1983), **The City and the Grassroots**, Berkeley: University of California Press.
- Cervellati, L., (1979), “Kentsel yaygınlaşmanın irdelenmesi: Bolonya örneği”, çev. M. Güvenç, **Mimarlık**, 79/1.
- Ceyhun, D., (1968), **Yağma Edilen Türkiye**, İstanbul: Habora Kitabevi.
- Cihangir-Çamur, K., (Ed.)(2002), **Belediye İmar İşleri Elkitabı**, Ankara: TODAİE.
- Cox, K. R. ve R. J. Johnson, (1982), “Conflict, politics and the urban scene: A conceptual framework”, içinde **Conflict, Politics and the Urban Scene**, der. K. R. Cox ve R. J. Johnson, Londra: Longman.
- Çakır, R., (1990), **Ayet ve Slogan**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, R., (1994), **Ne Şariat Ne Demokrasi**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çalışır, S. (2002), “Kültürel kimlik/kültürel süreklilik”, içinde (der. S. Çalışır) **Erciyes Üniversitesi 11.Kayseri Kültür ve Sanat Haftası, ‘Koruma Kültürü/Planlama ve Kayseri’ Paneli**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi ve Sabancı Kültür Merkezi.
- Çalışkan, N., (1995), **Kuruluşundan Günümüze Kayseri Belediyesi**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çevikçe, E., (1997), **Enflasyon: 20 Yılda Ne Değişti**, Ankara: Ümit Yayınları.
- Çitçi, O. vd., (2001), **Yerel Seçimler Panoraması, 1963-1999**, Ankara: TODAİE Yayını.
- Darkot, B., (1993b), “Kayseri”, **İslam Ansiklopedisi**, cilt 6, s. 484-491.

- Daunton, M., (1989), "The social meaning of space", içinde **The Proceedings of Intenational Conference: Urbanism in Islam Vol. 1**, derleyen ve yayınlayan Middle Eastern Culture Center in Japan, s. 25-57.
- Dayıoğlu, K., (1998), **Kuruluşundan Günümüze Kayseri Belediye Başkanları**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- DİE, (1995), **Mahalli İdareler Seçimi Sonuçları, 27.03.1994**, Ankara: DİE Yayını.
- DİE, (1998), **75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti**, Ankara: DİE.
- DİE, (2000), **Mahalli İdareler Seçimi Sonuçları, 18.04.1999**, Ankara: DİE Yayını.
- DİE, (2002), **Türkiye İstatistik Yıllığı-2001**, Ankara: DİE.
- DİE, (2002b), **2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl 38-Kayseri**, Ankara: DİE.
- Doğan, A. E., (2002), **Birikimin Hamalları: Kriz, Neo-liberalizm ve Kent**, İstanbul: Don Kişot Yayınları.
- Doğan, A. E., (2004), "Sosyal demokrat vaatlerden neo-liberal rövanşçılığa: 1990'lar Ankara'sında belediyecilik", **Praksis Dergisi**, 12, s. 103-128.
- DPT, (2001), **Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: DPT yayını.
- DPT, (2003), **İller ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması**, Ankara: DPT.
- Dubestky, A., (1977), "Class and community in urban Turkey", içinde **Commoners, Climbers, and Notables: A Sampler of Studies on Soscial Ranking in the Middle East**, der. C. Nieuwenhuijze, Leiden: E. J. Brill.

- Duman, D., (1999), **Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık**, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Duncan, S. ve M. Goodwin, (1988), **The Local State and Uneven Development: Behind the Local Government Crisis**, Oxford: Polity Press.
- Eraydın, A., (1988), “Sermaye birikim sürecinde kentler”, **Defter**, 5, s.133-153.
- Eraydın, A., (1992), **Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler**, Ankara: ODTÜ Matbaası.
- Ercan, F., (2004), “Türkiye’de kapitalizmin süreklilik içinde değişimi (1980-2004)”, **İktisat Dergisi**, 452, s. 98-109.
- Erdem, E., (2003), “Kayseri imalat sanayiinde son yıllarda yaşanan değişim ve 2001 ekonomik krizinin etkileri”, içinde (düz. Kayseri Ticaret Odası-KTO) **Kayseri Sempozyumu 1**, 115-144, Kayseri: KTO Yayınları.
- Erder, S., (1996), **İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye**, İstanbul:İletişim Yayınları.
- Erder, S., (1997), **Kentsel Gerilim**, Ankara:Um:ag Yayınları.
- Ersel, H., M. Tunçay, A. Kuyaş, A. Oktay, (2003), **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ertan, B., (2001), “Komün-demokrasi ilişkisi ve yerel yönetimlere bakış”, **Bilim ve Siyaset**, 2, s. 5-9.
- Fainstein, N. I. ve S. Fainstein (der.), (1982), “Introduction”, içinde **Urban Policy Under Capitalism (Urban Affairs Annual Reviews-Volume 22)**, Beverly Hills: Sage Publications.

- Frank, A. G., (1984), “Dünya krizi ve dönüşüm”, **Yapıt**, 7, s. 45-65.
- Freund, P. ve G. Martin, (1996), **Otomobil’in Ekolojisi**, çev. G. Koca, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Geray, C., (1984), “Belediyelerin üretime katılması”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 10, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 2854-2858.
- Geray, C., (1990), “Belediyelerin hızlı kentleşmeye yenik düştüğü dönem (1945-1960)”, içinde **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl (Uluslararası Sempozyum)**, düz. Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara: Metropol İmar A. Ş. ve IULA-EMME ortak yayını, 217-224.
- Gottdiener, M., (1985), **The Social Production of Urban Space**, Austin: Texas University Press.
- Gottdiener, M., (1987), **The Decline of Urban Politics, Political Theory and the Crisis of the Local State**, Newbury Park: Sage.
- Gottdiener, M., (1994), **The New Urban Sociology**, NewYork: McGraw-Hill Inc.
- Gottdiener, M., (2001), “Mekan kuramı üzerine tartışma: Kentsel praksise doğru”, çev. Ç. Keskinok, **Praksis**, 2, s. 248-269.
- Gökalp, Z., (1969), **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul: Milli Hareket Yayınları.
- Göle, N., (1994), “Towards an autonomization of politics and civil society in Turkey”, içinde **Politics in the Third Turkish Republic**, der. M. Heper ve A. Evin, Boulder: Westview Press, s. 213-222.

- Gülalp, H., (1993), **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, ev. O. Akınhay ve A. Yılmaz, İstanbul: Belge Yayınları.
- Gülalp, H., (2003), **Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri**, İstanbul: Metis.
- Güler, B. A., (1992), **Yerel Yönetimler: Liberal Yaklaşımlara Eleştirel Yaklaşım**, Ankara: TODAİE Yayını.
- Güler, M., (2004), **Türkiye’de Toplumcu Belediyecilik Anlayışının Evrimi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve evre Bilimleri) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gürel, B., (2004), “1970’ler Türkiye’sinde İslamcı ve faşist hareket-vaadler ve sonuçlar”, **Praksis**, 12.
- Gürbilek, N., (2001), **Kötü ocuk Türk**, İstanbul: Metis.
- Habitat II-Türkiye, (1996), **Habitat II-Türkiye Ulusal Raporu ve Eylem Planı**, İstanbul: T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi yayını.
- Hamamcı, C., (1981), **Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim Ekseninde Belediyelerimizin Yapısı ve Demokratikleşme Eğlimi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Hamamcı, C., (1990), “1930-1946 Tek parti dönemi belediyeciliği: Genel bakış”, içinde **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl (Uluslararası Sempozyum)**, düz. Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara: Metropol İmar A. ř. ve IULA-EMME ortak yayını, s. 147-158.

- Hamamcı, C., (1996), “Kent, zengin gettolar, yerel yönetimler”, **Ada Kentliyim Dergisi**, 5, 106-107.
- Harvey, D., (1982), **The Limits to Capital**, Oxford: University of Chicago Press.
- Harvey, D., (1985), **The Urbanization of Capital**, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Harvey, D., (1992), **The Urban Experience**, Oxford: Blackwell Publishers.
- Harvey, D., (1997), **Postmodernliğin Durumu**, çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D., (2003), **Sosyal Adalet ve Şehir**, çev. M. Moralı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hubbard, P. ve T. Sanders, (2003), “Making space for sex work: Female street prostitution and the production of urban space”, **International Journal of Urban and Regional Research**, Vol. 27/1, s. 75-89.
- Işık, O., (1994), “Globalleşme süreci ve kentin/kentliliğin değişen anlamları”, **Birikim**, 68-69, s. 98-105.
- Işık, O., (1996), “1980 sonrası Türkiye’de kent ve kentleşme”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 13, s. 780-801.
- Işık, O. ve M. Pınarcıoğlu, (2001), **Nöbetleşe Yoksulluk-Sultanbeyli Örneği**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnsel, A., (1996), **Düzen ve kalkınma kısılacında Türkiye**, çev. A. Sönmezay, İstanbul: İletişim.
- İSO (İstanbul Sanayi Odası), (1988), **Türkiye Gayri Safi Yurt İçi Hasılasının İller İtibariyle Dağılımı, 1979-1986**, İstanbul: İSO yayını.

- İstatistik Genel Direktörlüğü, (1937), **Genel Nüfus Sayımı-20 İlk Teşrin 1935, Kayseri Vilayeti**, Neşriyat sayısı 75, cilt 33, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.
- Kafaoğlu, A. B., (1981), **Enflasyon: Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde**, İstanbul: Tekin.
- Karatepe, Ş., (1996), **Siyaset ve Bürokrasi Gündemi**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karatepe, Ş., (2001), **Kendini Kuran Şehir**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karatepe, Ş., (tarihsiz), “Şehir kültürü ve hemşehrilik bilinci”, içinde **Beyaz Kitap: Kayseri Büyükşehir Belediyesinde Dört Yıl, 1994-1998**, haz. R. Yörük, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi yayını.
- Karpat, K., (1985), **Ottoman Population 1830-1914: Demographic and social characteristics**, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Kartal, K., (1978), **Kentleşme ve İnsan**, Ankara: TODAİE.
- Kartal, K., (1983), **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme**, Ankara: Yurt Yayınları.
- Kayseri Belediyesi, (1988), **1987 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Belediyesi.
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (1990), **1989 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (1991), **1990 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (1992), **1991 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (1993), **1992 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (1994), **1993 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (1995), **1994 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (1998), **1997 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (1999), **1998 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (2000), **1999 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (2001), **2000 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (2002a), **2001 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (2002b), **Belediye Haber 2002**, Yıllık haber-tanıtım broşürü, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (2004a), **2003 Yılı Faaliyet Raporu**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

- Kayseri Büyükşehir Belediyesi, (2004b), **Belediye Haber 2004**, Yıllık haber-tanıtım broşürü, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.
- Kayseri Sanayi Odası (KSO), (2004), **40. Yılına Doğru Kayseri Sanayi Odası**, haz. K. Dayıoğlu, Kayseri: KSO Yayını.
- Kayseri Valiliği, (1973), **Kayseri İl Yıllığı**, Kayseri.
- Kazan, Ş., (2003), **Refah Gerçeği (1. Cilt)**, Ankara.
- Keleş, R., (1978), **100 Soruda Türkiye’de Kentleşme Konut ve Gecekondu**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Keleş, R., (1992), **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keleş, R., (1997), **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge Yayınları
- Keleş, R., (1998), “Cumhuriyetin 75. Yılında Belediyelerimiz”, içinde **Cumhuriyetin 75. Yılında Belediyelerimiz Sempozyumu**, Ankara: TBD ve Konrad Adenauer Vakfı (Ortak Yayın).
- Keyder, Ç., (1987), “İthal ikameci sanayileşme ve çelişkileri”, içinde **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**, der. K. Boratav, Ç. Keyder, Ş. Pamuk, İstanbul: Kaynak, s. 13-36.
- Keyder, Ç., (1990), “İktisadi Gelişme ve Bunalım”, içinde, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, der. I. Schick ve A. Tonak, İstanbul: Belge Yayınları.
- Keyder, Ç., (1994), “Turkish Bell Jar”, **New Left Review**, 28.
- Keyder, Ç., Y. E. Özveren, , D. Quatert, (1996), **Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)**, çev. G. Ç. Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Kıray, M., (1998), **Kent Yazıları**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kocatürk-Özcan, F., (2002), “Kayseri’nin Cumhuriyet sonrası kentleşme sürecinde koruma ve planlama olgusuna eleştirel bir bakış”, içinde **Erciyes Üniversitesi 11.Kayseri Kültür ve Sanat Haftası, ‘Koruma Kültürü/Planlama ve Kayseri’ Paneli**, der. S. Çalışır, Kayseri: Erciyes Üniversitesi ve Sabancı Kültür Merkezi.
- Kolektif, (1994), **Yerel Yönetimler**, İstanbul: Bireşim Yayınları.
- Korat, G., (1996), “Bir anakronik panorama: Kayseri kenti“, **Birikim**, 86/87, s. 135-139.
- Korat, G., (1997), **Sokakların Ölümü-Kayseri’de ve Şehirlerimizde**, İstanbul: İletişim.
- Köksal, S. ve N. Kara, (1991), “1980 sonrasında yerel siyasetin örgütlenmesi ve belediyeler”, **Toplum ve Bilim**, 51, s. 117-128.
- Köse, A. H. ve A. Öncü, (2000), “1980 sonrası dönemde Türkiye imalat sanayi”, **Toplum ve Bilim**, 86, s. 72-90.
- Kurdoğlu, A., (1998), **Local Politics and Social Networks in Urban Turkey-The Case of Hemşehrilik in the Keçiören Municipality**, METU, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Kurtoglu, Z., (1999), **İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku**, İstanbul: İletişim.
- Laçiner, Ö., (2005), “Merkez(ler) ve taşra(lar) dönüşürken“, içinde **Taşraya Bakmak**, der. T. Bora, İstanbul: İletişim.
- Lefebvre, H., (1991), **The Production of Space**, çev. D. Nicholson-Smith, Oxford: Blacwell Publishers.

- Lefebvre, H., (1996), **Writings on Cities**, çev. E. Kofman and E. Lebas, Oxford: Blackwell Publishers.
- Lefebvre, H., (2003), **The Urban Revolution**, çev. R. Bonanno, Minneapolis ve Londra: University of Minnesota Press.
- Leitner, H. ve Sheppard, E., (2002), "The city is dead, long live the net: Harnessing European interurban networks for a neo-liberal agenda", **Antipode**, 34/3, 495-518.
- Lloyd, P., (1993), **Third World Proleteriat**, London: George Allen&Unvin.
- Mandel, E., (1976), **Late Capitalism**, London: Verso.
- Mandel, E., (1995), "Yarı-sömürge ülkeler ve yarı-sanayileşmiş egemenlik altındaki ülkeler", içinde **Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler**, der. E. Mandel ve A. G. Frank, İstanbul: Yazın Yayınları.
- Marx, K. ve F. Engels, (1990), **Komünist Manifesto**, çev. S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve F. Engels, (1999), **Alman İdeolojisi**, çev. S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Merrifield, A., (2002), **Metromarxism-A Marxist Tale of the City**, New York ve Londra: Routledge.
- Mitropoulos, A., (2005). "Precari-us?", **Mute Magazine**, Issue 29 (Winter-Spring).
- Narin, H., (1997), **Kayseri'de Yerleşmenin Evrimi**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Navaro-Yashin, Y., (1998), "Uses and Abuses of 'State and Civil Society' in Contemporary Turkey", **New Perspectives on Turkey**, No.18 (Bahar).

- Navaro-Yashin, Y., (2000), “Kültür Kehanetleri: Yerelliğin Toplumsal İnşası”, içinde **İstanbul-Küresel İle Yerel Arasında**, der. Ç. Keyder, çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları, s. 78-96.
- Navaro-Yashin, Y., (2002), “The Market for Identities: Secularism, Islamism, Commodities”, içinde **Fragments of Culture-The Everyday of Modern Turkey**, der. D. Kandiyotti ve A. Saktanber, Londra ve New York: I. B. Touris and Co. Publishers, s. 221-253.
- Ocak, A. Y., (2003), **Türkler, Türkiye ve İslam**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ., (1977), “Türkiye’de yerel yönetim geleneği”, **Mimarlık**, 1977/2, s. 15-16.
- Ortaylı, İ., (2000), **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Osmay, S., (1998), “1923’ten bugüne kent merkezlerinin dönüşümü”, içinde **75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, der. Y. Sey, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-Tarih Vakfı ortak yayını, s. 25-39.
- Öncü A. ve P. Weyland, (1997), “Introduction”, içinde **Space, Culture and Power**, der. A. Öncü ve P. Weyland, London: Zed Books, s. 1-20.
- Örik, N. S., (2000), **Anadolu’da -Yol Notları-**, İstanbul: Arma Yayınları.
- Özal, T., (1987), **Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları**, Ankara: ANAP Yayını.
- Özaslan, M. ve H. Şeftalici, (2002), **Kayseri İl Gelişme Raporu**, Ankara: DPT-Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.

- Özaslan, M., (2003), “Küreselleşme sürecinde kentsel ekonomiler ve yeni sanayi odağı olarak Kayseri”, içinde (düz. Kayseri Ticaret Odası-KTO) **Kayseri Sempozyumu 1**, 145-179, Kayseri: KTO Yayınları.
- Özdemir, N., (1999), **Kayseri Sanayisinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler ve Yurtdışına İhracatın Geliştirilmesine Yönelik Bir Analiz**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Özdoğan, A., (2003), **Ulus-Devlet ve Coğrafyasının İnşası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Peet, R., (1998), **Modern Geographical Thought**, Oxford: Blackwell Publishers.
- Pirenne, H., (1983), **Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Poulantzas, N., (1979), **Fascism and Dictatorship**, London: Verso.
- Roberts, B. R., (1995), **The Making of Citizens-Cities of Peasants Revisited**, London: Arnold.
- Robinson, G. M., (1998), **Methods and Techniques in Human Geography**, Chichester-New York: John Wiley and Sons.
- Saktanber, A., (1997), “Formation of a middle-class ethos and its quotidian: Revitalizing Islam in urban Turkey”, içinde **Space, Culture and Power**, der. A. Öncü ve P. Weyland, London: Zed Books, s. 140-156.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, (1996), **Türkiye Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri**, Ankara: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı.

- Sarıbay, A. Y., (2004), **Global Toplumda Din ve Türkiye**, İstanbul: Everest Yayınları.
- Sarıca, M., (1996), **100 Soruda Siyasi Düşünceler Tarihi**, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Satoğlu, A., (1977), **Kayserinin Efsane Adamı Osman Kavuncu**, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Satoğlu, A., (2002), **Kayseri Ansiklopedisi**, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Savage, M. ve A. Warde, (1993), **Urban Sociology, Capitalism and Modernity**, Londra: Macmillan.
- Savran, S., (1992), **Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri-1**, İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Selim, Y., (2002), **Gülün Adı**, Ankara: Kim Yayınları.
- Sencer, M., (1971), **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul: Geçiş.
- Sennett, R., (1996), **Kamusal İnsanın Çöküşü**, Çev. S. Durak ve A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı.
- Sey, Y., (1998), “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Mimarlık ve Yapı Üretimi”, içinde **75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, der. Y. Sey, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-Tarih Vakfı ortak yayını, s. 25-39.
- Shields, R., (1999), **Lefebvre, Love & Struggle: Spatial Dialectics**, New York: Routledge.
- Smith, N., (1979), “Towards a Theory of Gentrification: a Back to the City Movement by Capital, Not People”, **Journal of American Planning Association**, Vol. 45, 4.
- Smith, N., (1991), **Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space**, Oxford: Basil Blackwell.

- Smith, N., (2003), “Foreword”, içinde **The Urban Revolution**, H. Lefebvre, çev. R. Bonanno, Minneapolis ve Londra: University of Minnesota Press, s. vii-xxiii.
- Somuncu, M., (1998), **Cumhuriyetin 75. Yılında Kayseri**, Kayseri Valiliği: Ankara.
- Sounders, P., (1979), **Urban Politics: A Sociological Interpretation**, Londra: Hutchinson.
- Sönmez, M., (1990), **Doğu Anadolu’nun Hikayesi**, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Sönmez, M., (1998), **Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye’de Doğu Batı Uçurumu**, İstanbul: Alan Yayınları.
- Subaşı, M. İ., (tarihsiz), **Bu Şehrin Hikayesi**, Kayseri: Kayseri Ticaret Odası yayını.
- Sweezy, P., (1998), “Küreselleşme üzerine”, çev. A. Erhanlı, **Ürün Kitap Dizisi**, 4, s. 25-27.
- Swyngedouw, E., (2000), “Commentary about Neil Smith’s Uneven Development: Nature, Capital and Production of Space”, **Progress in Human Geography**, 24, 2, s. 266-268.
- Şeftalici, H., (1994), **Yatırım teşviklerinin Kayseri sanayiine etkisi**, Kayseri: Kayseri Sanayi Odası Yayınları.
- Şeftalici, H., (2003), “Gelişme ve stratejinin tanıtımı”, içinde (düz. Kayseri Ticaret Odası-KTO) **Kayseri Sempozyumu 1**, 1-53, Kayseri: KTO Yayınları.
- Şenel, A., (1982), **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şengül, T., (2001), **Kentsel çelişki ve siyaset-Kapitalist kentleşme süreçleri üzerine yazılar**, İstanbul: WALD Demokrasi Kitaplığı.

- Şengül, T., (2004), “İkinci dünya savaşı sonrasında kentsel gelişme ve yönetim paradigmlarında yaşanan dönüşüm üzerine bir değerlendirme”, **Toplum ve Hekim**, 19/1, s. 69-78.
- Şenyapılı, T., (1998), “Cumhuriyet’in 75. yılı, gecekondunun 50. yılı”, içinde **75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, çev. Y. Sey, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-Tarih Vakfı ortak yayını, s. 301-316.
- T. C. Başbakanlık, (2005), **Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 8, Türkiye’de Yönetimler Arası Mali İlişkiler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Ankara: T.C. Başbakanlık.
- Tekeli, İ., (1977a), “Cumhuriyetin ilk yıllarında belediyeçilik anlayışının oluşumu (1923-1930)”, **Mimarlık**, 1977/2, s. 17-21.
- Tekeli, İ., (1977b), **Bağımlı Kentleşme: Kırdan ve Kentte Dönüşüm Süreci**, Ankara: Mimarlar Odası.
- Tekeli, İ., (1978), “Cumhuriyet Döneminde (1923-1973) Türkiye’de Belediyeçiliğin Evrimi”, içinde **Türkiye’de Belediyeçiliğin Evrimi**, der. E. Türkcan, Ankara: Türk İdareciler Derneği, s. 27-297.
- Tekeli, İ., (1982), **Türkiye’de Kentleşme Yazıları**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tekeli, İ., (1983), “Yerel yönetimlerde demokrasi ve Türkiye’de belediyelerin gelişimi”, **Amme İdaresi Dergisi**, 16/2.
- Tekeli, İ., (1992), **Belediyeçilik Yazıları (1976-1991)**, İstanbul: IULA-EMME.

- Tekeli, İ., (1996), “19. yüzyılda İstanbul metropol alanının dönüşümü”, içinde **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, der. P. Dumont ve F. Georgeon, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 19-25.
- Tekeli, İ., (1998), “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, içinde **75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, der. Y. Sey, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-Tarih Vakfı ortak yayını, s. 1-24.
- Tekeli, İ., (2001), **Modernite Aşılırken Kent Planlaması**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tekeli İ. ve S. Erder, (1978), **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak: İç Göçler**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli İ. ve S. İlkin, (2004), **Cumhuriyetin Harcı, İkinci Kitap (Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İ. ve Y. Gülöksüz, (1983), “Kentleşme, Kentlileşme ve Türkiye Deneyimi”, içinde **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul: İletişim, s. 1224-1238.
- Tekeli, İ. ve Y. Gülöksüz, (1990), “1973-1980 dönemi ve 1980 sonrası dönem belediyeçiliği”, içinde **Türk Belediyeçiliğinde 60 Yıl (Uluslararası Sempozyum)**, düz. Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara: Metropol İmar A. Ş. Ve IULA-EMME ortak yayını, s. 373-381.
- Tilly, C., (1995), **Avrupa’da Devrimler: 1492-1992**, çev. Ö. Arıkan, İstanbul: Afa Yayınları.
- Togayhan, A., (1998), **Toplumsal Değişme ve Dini Cemaatleşme: Kayseri Örneği**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

- Toprak, Z., (1982), **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara: Yurt Yayınları.
- Tuğal, C., (2002), “Enformalitenin ve İslamcılığın Kenti Yeniden Kuruşu: Hakim Kentin Ötekileri”, **Birikim**, 154, s. 56-68.
- Tuncer, E. ve Kasapbaş, C. (2000), **Seçim ‘99-18 Nisan 1999 İl Genel Meclisi ve Belediye Seçimleri, Sayısal ve Siyasal Değerlendirme**, Ankara: TESAV Yayınları.
- Türkiye İş Bankası, (1974), **Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl (1973-1977)-Özet**, Ankara: Türkiye İş Bankası Araştırma Dairesi Yayını.
- Tüzün, G., (1998), “1950-1960 döneminde sanayileşme”, içinde **75 Yılda Çarklardan Chip’lere**, der. O. Baydar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-Tarih Vakfı ortak yayını, s. 150-163.
- Velzen, L. V., (1978), **Kayseri’de Çevresel Üretim-Türkiye**, çev. D. Bloch, Ankara: NUFFIC-Ajans Türk.
- Weber, M., (1968), **The City**, der. D. Martindale ve G. Neuwirth, New York : TheFree Press.
- White, J. B., (1997), “Pragmatists or Ideologues?: Turkey’s Welfare Party in Power”, **Current History**, January 1997, s.26.
- White, J. B., (2000), “İslami Moda”, içinde **İstanbul-Küresel İle Yerel Arasında**, der. Ç. Keyder, çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları, s. 97-114.
- White, J. B., (2002), **Islamist Mobilisation in Turkey-A Study in Vernacular Politics**, Seattle ve Londra: University of Washington Press.

- Yalçın, F., (1980), **Sevgi Yoksa**, Kayseri: Hakimiyet Sanat.
- Yavuz, İ., (2003), “Verimlilik açısından Kayseri imalat sanayiinin Türkiye’deki yeri”, içinde (düz. Kayseri Ticaret Odası-KTO) **Kayseri Sempozyumu 1**, 181-233, Kayseri: KTO Yayınları.
- Yavuz, M. H., (1997), “Political Islam and the Welfare Party in Turkey”, **Comparative Politics**, 30 (1), s. 63-82.
- Yerasimos, S., (1996), “Tanzimat’ın kent reformları üzerine”, içinde **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, der. P. Dumont ve F. Georgeon, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1-18.
- Yılmaz, K., (2004), “1980 dönüşümünün nedenleri üzerine alternatif bir çerçeve denemesi”, **İktisat Dergisi**, 452, s. 76-79.
- Yörük, R. (haz.), (tarihsiz), **Beyaz Kitap: Kayseri Büyükşehir Belediyesinde Dört Yıl, 1994-1998**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi yayını.
- Yurt Ansiklopedisi, (1983), **Kayseri**, 7. Cilt, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Yücekök, A., (1971), **Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, Ankara: SBF Yayını.
- Yücekök, A., (1997), **Dinin Siyasallaşması: Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi**, İstanbul: TÜSES-Afa (Ortak Yayın).

İNTERNET KAYNAKLARI:

- Dilek, H., (2003), “Makus tarihi futbolun, <http://www.ntvmsnbc.com/news/228797.asp>, ziyaret tarihi 14 Ağustos 2004.

Kalın, İ., (2005), “Davud el-Kayseri ve Osmanlı düşünce geleneğinin teşekkülü”,
www.holycross.edu/departments/religiousstudies/ikalın/Turkish/Kayseri.htm,
ziyaret tarihi 19 Haziran 2005.

Seufert, G. (2001), “Askerlik Yapmayan Hor Görülür”, **Frankfurter Rundschau**
Gazetesinden çevirip ve yayımlayan Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü,
<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2001/09/25X09X01.H>
TM, ziyaret tarihi 28.05.2004)

www.necipfazil.com/biyografi/html adlı web adresi, ziyaret tarihi 19 Haziran 2005.

www.yerelnet.org.tr/il/il_secim adlı web adresi, ziyaret tarihi, 2 Mart 2005.

YEREL BASIN

Kayseri Anadolu Haber, 1995, 1996, 1997 Ocak, Şubat, Mart aylarına ait nüshalar

Kayseri Akın Günlük, 1995, 1996, 1997 Ocak, Şubat, Mart aylarına ait nüshalar

ÖZET

İslami eğilimleri güçlü olmasıyla diğer siyasi partilerden ayrıştırılabilecek olan Refah Partisi'nden adayların pekçok belediyenin başına geldiği 1994 sonrası dönem, Türkiye belediyecilik tarihinde İslamcı belediyeler dönemi olarak adlandırılabilir. “İslamcı Belediyelerin On Yılı: Kayseri Örneği üzerinden Sosyo-Mekansal Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, önce belediye kurumunun tarihsel gelişimi ve sermaye birikim süreci-kentsel gelişme ilişkisi ele alınmış daha sonra da belediyecilik pratiğinin iki temel eksenini olarak değerlendirdiğimiz, kentsel siyaset ve mekan üretimi kavramları tartışılmıştır. Kuramsal çerçeve bu şekilde kurulduktan sonra ikinci bölüme geçilmiş, burada da Türkiye’de belediyeciliğin tarihsel gelişimi kapitalist kentsel gelişme tarihinin bir parçası olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünse ise İslamcı belediyelerin sosyo-mekansal pratiğini değerlendirmenin yerel düzeyde tarihsel-toplumsal zeminini kurmak kaygısıyla önce, örneklem seçtiğimiz Kayseri’nin sosyo-ekonomik yapısının gelişimi ve belediyecilik geçmişi iki ayrı başlık altında ele alınmış, bölümün üçüncü başlığında ise önce, İslamcılarının 1990’larda kentsel siyasette güç kazanmasının nedenleriyle, belediyeciliğe yaklaşımları tartışıldıktan sonra, iki ayrı ismin başkanlık koltuğunda bulunduğu 1994-2004 arasında, İslamcı belediye yönetiminin kentsel siyaset ve mekan üretimi açılarından nasıl bir sosyo-mekansal pratik sergiledikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

In the Turkish municipality history, post-1994 years could be labelled as the period of Islamist municipalities. Because since 1994, the cadre's of Welfare Party (*Refah Partisi* in Turkish) which is known as the most important pro-Islamist party in the established parliamentary system, has started to govern 28 city center municipalities (in Turkey, total number of it was 80) in that year. The issue of this PhD dissertation, presenting under "Ten Years of Islamist Municipalities: A Socio-Spatial Evaluation of the Example of Kayseri" title has been discussed and analysed in three main sections. The first section of dissertation, started with drawing a historical background of the development of municipal governments and the relation between capital accumulation process and urban development in the advancement of capitalism. Then the concepts *urban politics* and *the production of space* were discussed as the main axis of the evaluation of municipal practices. Setting of a theoretical framework like that, in the second part of this study, I have tried to rewrite the history of municipalities in line with these two concepts. In the last section, Kayseri, our case (city and) municipality were analysed in three parts. Firstly, I have tried to present the development of socio-economical structure of Kayseri until 1994. After this part, I have tried to rewrite Kayseri's municipal and socio-spatial development history since 1920s. Finally, in the last part of the third section of this dissertation, the ten years municipal track of Islamist local government has been evaluated around the themes related with urban policy (i.e. Islamist party's framework of urban social alliance, their strategy of hegemony on the level of locality, changing power relations with the rise of Islamist party up to local government) and the production of space (i.e. the Islamist representation of space,

Islamist municipal authorities' imaginary about Kayseri, ideological socio-spatial arrangements in social and public spaces).

EK 1
Mülakat Formları Listesi

Form1. Kitle Örgütü, Basın Temsilcileri ve Uzmanlara Sorulan Sorular

A. O kentte, RP geleneğinin siyasal gelişim süreci ile kentsel gelişim süreci arasındaki ilişkiyi sorgulayan sorular:

1. RP-FP Geleneği bu kentte köklü bir geleneğe sahip midir? Diğer büyük siyasal eğilimlerle karşılaştırırsanız daha çok hangi toplumsal kesimlere dayanıyorlar? (Yerliler, göçmenler/yeni kentliler; zenginler-esnaf-yoksul/gecekondulular, şu il ya da bölgeden gelenler) RP/Milli görüş hareketinin siyasi gelişim tarihi ile kentin toplumsal gelişim tarihi arasında sizce bir bağlantı kurulabilir mi? Nasıl, Neden? (Seçmeli)

B. Belediyenin pratiği, performansı ve farklılığına ilişkin sorular:

1. 1994-1999 Yılları arasında görev yapan RP'li belediye yönetimini genel olarak başarılı buluyor musunuz? Neden? Bu başarı durumunda etkili olan faktörler nelerdi? Başkanın kişiliği ve kapasitesi mi, kadrolarının niteliği mi, ideolojisi/dünya görüşü mü?
2. Önceki belediye yönetimlerinden farklı olarak ne yaptılar? Farklılıkları hangi noktalarda aranmalı?
3. Bu belediyenin şu başlıklardaki performansını nasıl değerlendirirsiniz (iyi, orta, çok iyi, çok kötü)?

İmar kararları:

kolektif tüketim hizmetleri (toplu taşımacılık, doğal gaz/kömür, ucuz ekmek, toplu konut):

altyapı hizmetleri (yol, içme suyu, kanalizasyon):

çöp toplama:

mekansal üstyapı hizmetleri (çevre temizliği, çevre düzenlemesi, kaldırım, dinlenme yerleri):

zabıta hizmetleri (işyerlerinin sıhhiyetinin denetimi, pazar yerlerinin denetimi):

yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım:

kültürel faaliyetler:

personele yaklaşım:

4. Bu belediye yönetiminin başarı olarak adlandıracağınız uygulamaları var mı? Varsa en başta gelenleri hangileri?

5. RP'li belediyelerin en fazla eleştiriyi hak eden yanları nelerdi? Hangi uygulamalarını beğenmiyordunuz/beğenmediğiniz uygulamaları var mıydı?
6. Hizmetlerin fiyatlandırılması, özelleştirme, taşeronlaştırma, çalışanların hakları/personel politikası gibi konuları düşündüğünüzde piyasacılık ve liberallik bakımından merkez sağ partilerden farklı olduklarını söyleyebilir misiniz?
7. RP'li belediye yönetiminin varlığı ve uygulamaları şehrin ekonomik gelişimine nasıl ve ne yönde etkide bulundu? Şehirde ticaretin, sanayinin gelişmesi için somut olarak neler yaptı? Bunlar yeterli miydi?
8. RP'li belediye yönetiminin varlığı ve uygulamaları şehrin sosyal, kültürel gelişimine nasıl ve ne yönde etkide bulundu?

C. Yerel siyasetin özgünlükleri, belediye yönetiminin toplumsal tabanı ve nasıl bir hegemonya stratejisi izlediğine ilişkin sorular:

1. Yerel siyasetin bu kente özgü yanları var mı sizce? Varsa neler?
2. Kentin yerli zenginlerinin güçlü bir (kapalı) grup olarak hareket ettikleri ve yerel siyasette etkili oldukları söyleniyor. Bu yargıya katılıyor musunuz? Evet ise, bu konuda bildiklerinizi anlatır mısınız? Bunun yanında, daha genel olarak, bu kentte adayların/partilerin seçilebilme olasılıklarını yükseltme açısından kimlerin, hangi faktörlerin önemli olduğu söylenebilir (şunların desteğini almış olmak, ya da iyi bir sosyo-ekonomik (gelişme) program(ın)a sahip olması gibi)?
3. Parti genel merkezleri, belediye başkanlığına ve meclisine seçilecekleri ne kadar belirleyebilir, eğer yerele pek inisiyatif tanınmazsa yerellik kendi özerkliği ve gücünü korumak için neler yaparlar? Bu konuda yakın tarihten bir örnek verebilir misiniz?
4. Sizce bu kenti ve bu kentte yaşayanları Türkiye genelinden ne tür özellikler farklı kılıyor (milliyetçi-muhafazakar, hayırsever, tüccar zihniyetli, sıkı tarikatçı, vs.)? Coğrafi, tarihi ve iklimsel koşulları kentte yaşayanların kimliği ve tavırlarına etkide bulunmuş mudur?
5. Kentin en önemli sorunları ve ihtiyaçları nedir? Bunlar kentin gündeminde ne ölçüde tartışılıyor ve belediye bunlara ilişkin nasıl bir tavır sergiliyor?
6. Bu belediye yönetimini halkla ilişkiler açısından nasıl değerlendirirsiniz?

7. Bu dönemde belediyenin sosyal yardımlaşma, yoksula yardım vurgusunu ön planda tuttuğu söylenebilir mi? Neden? Bu konudaki görüş ve uygulamalarının olumluluk ve olumsuzlukları sizce nelerdir?
8. Geçen 10 yıllık sürede, özellikle de ilk yıllarda bu belediye yönetimi şehirde kendilerini nasıl kabul ettirdiler (basın-yayın organlarına, kamu kurumlarına, “STK”lara)?
9. Kamuyla özeli buluşturan işbirlikleri olarak vakıflarla kurdukları ilişkiler onların kentsel siyasette ve diğer kamu kuruluşlarıyla ilişkilerinde ne ölçüde önemli oldu?
10. Bu dönemde belediyeye/uygulamalarına karşı ufak da olsa tepki/eylemler gelişti mi?
11. Toplumsal ve politik açıdan kimlerden destek alıyor, yerel iktidarları genel olarak hangi sınıf ve grupların ittifakını yansıtıyordu?
12. Özel olarak, KOBİ’lerle, atölye ve imalathane sahipleriyle ilişkileri nasıldı? Onlar için ne gibi uygulamalar, altyapı-üstyapı hizmetleri yaptılar?
13. Kendilerine destek sunmayan kesimlere, onların yaşadıkları yerlere karşı nasıl bir politika izlemişlerdir? (Kapsayıcı mı, dışlayıcı/göz ardı edici mi, her zamanki gibi mi, cezalandırıcı mı)? Kimi yerlerde (...) yaparken burada böyle yapmalarının nedeni ne sizce?
14. Bugün yereli etkileyen en önemli kamu kurumu (merkezi yönetim ve onun temsilcisi valilik, askeriye, belediye, vb) hangisidir? 10 Yıllık süreçte belediye başkanı, kentteki diğer kamu kurumlarına veya otoritelere göre ön plana çıktı/güç kazandı mı? Evet ise yerelin merkezle ilişkisinde bile belediyenin valiliğe göre daha fazla ağırlık kazandığı söylenebilir mi? Belediye başkanının güç kazandığı bu tip bir yerelleşmenin arkasında yatan faktör ve dinamikler sizce nelerdir?

D. Kentin mekanının fiziksel ve toplumsal (yeniden) üretimine ilişkin sorular:

1. Kent mekanındaki fiziksel yapılar açısından RP’li belediyenin kaldırdığı sembol, anıt, değiştirdiği mekanlar oldu mu? Neleri korudular, ihmal ettiler, ne tür yeni anıtlar, kent mobilyaları, süslemeler, çevre düzenlemeleri, sokak, cadde, meydan düzenlemeleri (isimlendirme de dahil) yaptılar? Bunlar kent dokusunu ne ölçüde değiştirdi?
2. Bunları hangi saiklerle yaptı (Muhafazakarlık, milliyetçilik, İslamcılık, modernlik)? Onların İslamcı siyaset ve ideolojileri açısından bunu değerlendirir misiniz? Manevi değerlere ve dürüstlüğe verdiklerini söyledikleri önem uygulamalarına yansdı mı?

3. Şehirde kentsel yenileme anlamında çalışmalar yapıldı mı? Bu çalışmalarla şehrin nereleri, nasıl yenilendi (ya da nerelerde, ne tür kentsel yenileme çalışmaları yapıldı bu dönemde)? Bundan kimlerin, ne ölçüde karı oldu?
4. Sizce RP-FP Çizgisinden belediyelerin kendine özgü bir mahalle(yle ilişkilene) politikası var mıdır? Bunun sacayağını neler oluşturuyor?
5. Kentinizde gündelik yaşamın daha fazla İslamileşmesi gibi bir durumdan söz edilebilir mi? Neden? Onların mahalleleri denebilecek mahalleler oluştu mu, ya da böyle olanların dini daha aleni yaşamları söz konusu oldu mu? Hayat tarzı anlamında bir muhafazakarlaşma/dine yönelik söz konusu mu? Mesela özel alanda, hane içi ilişkilerde, ticari ilişkilerde, çalışma ilişkilerinde, belli mahallelerde dini değer ve kuralların sosyal ilişkilerin belirleyeni olması anlamında. Vakıfların etkinleşmesinin bunda bir payı olabilir mi?

Form 2. Belediye Başkanına, Yöneticilerine ve Partililere Sorulan Sorular:

A. Belediyenin pratiği, performansı ve farklılığına ilişkin sorular:

1. Kuşkusuz belediye yönetimini başarılı buluyorsunuz. Bu başarıda etkili olan faktörler nelerdi? Başkanın (/sizin) kişiliği(niz) ve kapasite(niz)si mi, kadrolarını(zı)n niteliği mi, ideolojisi/dünya görüşü mü?
2. Kenti modernleştirme anlamında belli altyapı işlerine ağırlık verildiği bunda belli bir başarı da sağlandığı söyleniyor ve görülüyor. Bunun yanında, belli harcama kalemlerinde ortak tüketim hizmetleri ve personel giderlerinde bir kısıntıya gidildiği de anlaşıyor. Bu politika(nız) aslında Türkiye'deki hatta dünyadaki yerel yönetim uygulamalarıyla paralellik içeriyor. Bugünden baktığınızda bunun ne ölçüde bilinçli ne ölçüde de kendiliğinden bir politika olduğunu düşünüyorsunuz? Önünüzde model aldığınız belediyeçilik örnekleri var mıydı ve sizce bu politika(nız) merkez sağ partiden bir belediye yönetiminden ne kadar farklıydı?
3. Bu on yıllık sürede yaptığı(nız) işlerden en çok öğündükleriniz hangileriydi?
4. Yapmak isteyip de yapamadığını(zı), yarım kaldığını ya da yanlış yapıldığını düşündüğünüz işler oldu mu?
5. Diğer partilerin adaylarından, eski belediye başkanlarından bir farkı(nız) olduğunu düşünüyor musunuz? Sizce ara(nız)da ne gibi süreklilikler ve kopuşlar bulunuyor?
6. Siz belediyeçilik anlayışını(zı) bir cümleyle tanımlasaydınız ne dersiniz?
7. Siz belediye yönetimine geldikten sonra şehrinizde ekonomik açıdan ne gibi değişiklikler oldu? Bunlar elbette salt belediyeye bağlı olmayan gelişmeler de olabilir. Yanı sıra siz şehrin ekonomik gelişmesine katkı sağlayan ne tür işlere öncülük ettiniz?
8. Belediye yönetimini(zı)n varlığı/uygulamaları şehrin sosyo-kültürel gelişimine nasıl ve ne yönde etkide bulundu? Pek içki ve içkili yer ruhsatı vermediği(niz) söyleniyor. Bunun nedeni neydi?

B. Yerel siyasetin özgünlükleri, yönetimin hegemonya stratejisine ilişkin sorular:

1. Halkla ilişkileriniz nasıldı? Kentte belli bir tabana sahip her kesimle de iyi bir ilişki tutturduğunuzu düşünüyor musunuz? Bütün grupların tavırlarının ve çıkarlarının çelişkiler de barındıran bir niteliğe sahip olduğu düşünüldüğünde bunu sağlamak güç olmadı mı? Bu çevrelerden ne tür talepler ve baskılarla karşılaştınız? Parti merkezi ve buradaki parti çevresinden böylesi talepler/bunları devreye sokarak bir şeyler

yaptırma çabası oldu mu? Bunlarla fazla da yıpranmadan nasıl başa çıkabildiniz? Bu süreçte merkezi yönetimle ilişkileriniz nasıldı? Her hangi bir zorlama, engelleme ve baskı oldu mu? Olduysa bunlar ne zaman oldu, ne tür durumlardı ve nasıl çözümlendi? Bu tür durumlarda yerelin gücünü bir destek olarak arkanızda bulabildiniz mi?

2. Yerel siyasetin bu kente özgü yanları sizce neler? Yani yerel siyaset nasıl dönüyor burada, belediye başkanının kamuoyunda parlamasında ya da gözden düşmesinde en çok hangi faktörler rol oynuyor, insanlar bir partiye/adaya oy/destek verirken hangi faktörler rol oynuyor (çıkar ilişkileri, akrabalık ilişkileri, müştericilik, dini kanaat önderleri/aşiretlerin yönlendirmesi, basın vs.)?
3. Kentin yerli zenginlerinin güçlü bir (kapalı) grup olarak hareket ettikleri ve yerel siyasette etkili oldukları söylenebilir mi? Evet ise, bu konuda bildiklerinizi anlatır mısınız? Bunun yanında, daha genel olarak, bu kentte adayların/partilerin seçilebilme olasılıklarını yükseltme açısından kimlerin, hangi faktörlerin önemli olduğu söylenebilir (şunların desteğini almış olmak, ya da iyi bir sosyo-ekonomik gelişme programına (/vizyona) sahip olması gibi)?
4. Parti genel merkezleri, belediye başkanlığına ve meclisine aday gösterilecekleri ne kadar belirleyebilir, eğer yerele pek inisiyatif tanınmazsa yerellik kendi özerkliği ve gücünü korumak için neler yaparlar? Bu konuda yakın tarihten bir örnek verebilir misiniz?
5. Sizce bu kenti ve bu kentte yaşayanları Türkiye genelinden ne tür özellikler farklı kılıyor (milliyetçi, muhafazakar, hayırsever, tüccar zihniyetli, dindar vs.)?
6. Bu kentin en önemli sorun ve ihtiyaçları nelerdi? Belediyenin bunlara dair ne tür politikalar geliştirdi ve ne ölçüde sorun çözücü oldu?
7. Bu dönemde belediyenin sosyal yardımlaşma, yoksula yardım vurgusunu ön planda tuttuğu söylenebilir mi? Neden? Bu konudaki görüş ve uygulamalarının olumluluk ve olumsuzlukları sizce nelerdir?
8. Kamuyla özeli buluşturan işbirlikleri olarak vakıflarla ilişkileriniz nasıldı? İyiye, bu kentsel siyasetteki ağırlığınızda ve diğer kamu kuruluşlarıyla ilişkilerinizde ne kadar önemli oldu?
9. Bu dönemde belediyeye karşı ufak da olsa tepki/eylemler gelişti mi?

10. Sizce bugün yereli etkileyen en önemli kamu kurumu (merkezi yönetim ve onun temsilcisi valilik, askeriye, belediye, vb) hangisidir? Geçmişe dönüp baktığınızda 10 yıl öncesine göre belediye başkanının, yetki ve mali güç anlamında hareket alanının genişlemesi gibi bir durum söz konusu oldu mu? Valiye ve mülki erkana karşı gücünüzün, hareket edebilme kapasitenizin bu süreç içerisinde arttığını söyleyebilir misiniz? Bunun arkasında yatan faktör ve dinamikler sizce nelerdir (yerel-ulusal-uluslar arası-kişisel)?

C. Kentin mekanının fiziksel ve toplumsal (yeniden) üretimine ilişkin sorular:

1. Kent mekanında değiştirdiğiniz, eklediğiniz, kaldırdığınız anıtlar, kent mobilyaları, mekan parçaları oldu mu? Ne tür yeni süslemeler, çevre düzenlemeleri, sokak, cadde, meydan düzenlemeleri (isimlendirme de dahil) yaptınız?
2. Bu değişiklikleri ve eklemeleri hangi saiklerle yaptınız (Muhafazakarlık, milliyetçilik, İslamcılık, modernleştirme)?
3. Şehirde kentsel yenileme anlamında ne tür çalışmalar yapıldı? Bu çalışmalarla şehrin nereleri, nasıl yenilendi (ya da bu dönemde nerelerde, ne tür kentsel yenileme çalışmaları yapıldı)?
4. Bunlar kent dokusunu ne ölçüde değiştirdi ve kent yaşamını (kent kimliğini, insanların kenti algılayışlarını, kentlilik bilincini vs.) nasıl etkiledi?
5. Sizce RP-FP Çizgisinden belediyelerin kendine özgü bir mahalle politikası var mıdır? Bunun sacayağını neler oluşturuyor?

Form 3. Merkezde Yer Almış Yöneticilere Sorulan Sorular

1. RP-FP Çizgisinin eskiden kapitalist sanayileşmeyle gerileyen esnaf ve zanaatkarların hareketi olduğu, '90'lardan sonraysa, kırdan kente göç edip 1970 ve '80'lerde yükselen ve '90'larda atılım yapan yeni bir orta sınıfı da kendine dahil ettiği, bu sayede siyasal arenada hatırı sayılır bir ağırlık kazandığı söyleniyor. Küreselleşmenin etkisiyle gelişen esnek üretim teknikleri sayesinde parça başı üretim, fason üretim yapan atölye ve KOBİ'lerin önem kazanmasıyla bu iki kesimin biraraya gelişi gibi bir durum ortaya çıktı. '80 ve '90'larda güçlenen yöresel, etnik ve cemaatsel bağlar da bunların karşılıklı sosyal ve ekonomik dayanışma ilişkilerine girmesini sağlıyor.
2. RP-FP-AKP çizgisinin üzerine oturduğu da geleneksel orta sınıfla ve yükselen yeni kentli orta sınıf arasındaki bu ittifaklar gibi görünüyor. Bu ittifaklar kimi Anadolu kentlerinde organize sanayi bölgelerinde güçlenen yerel sermayeyi de kattığımızda daha da güçlü bir çevre yaratıyor. Elbette en tepedeki büyük İstanbul sermayesi ve onların yüzünü döndüğü uluslararası sermayenin gerektirdiği politikalara taban tabana zıt şeyler yapma kapasitesinin olup olmadığı tartışılırsa da acaba bu çizgiden partilerin politikaları belirlenirken bu iki kesimin talep ve ihtiyaçları ne kadar gözetiliyordu? Yani böylesi bir temsiliyet ilişkisi var mı ve bunun ne tür yansımaları oluyor?
3. Yerelliklerde savunduğunuz politikalar çerçevesinin yerel toplumun çıkarı olarak kabul ettirilmesinde, sizin dilini iyi kullandığınız ya da dilinizi daha kolay uyarladığınız akrabalık, hemşehrilik, dini cemaat bağları gibi bazı geleneksel-kültürel bağların 1990'larda özellikle büyük şehirlerde daha da güçlenmiş olmasının bir payı olduğu tespiti kimi araştırmacılarca paylaşılıyor. Bu da büyük ölçüde Cumhuriyeti kuran kadroların Türkiye toplumunu üzerine bina etmeye çalıştığı merkezi anlam ve değerlerin bir meşruluk krizine girmiş olmasından kaynaklanıyor. Mensubu olduğunuz çizginin, bu çerçevede her yerel topluluğun ve genel olarak da her kent ve bölgenin yakın zamanda fazla öne çıkmamış yerel özelliklerine, değer ve tavırlarına özel söylemler (Orta Anadolu'da Türk-İslam sentezine uygun söylemler, Doğu ve Güneydoğu'da Kürt Sorunu'na duyarlı, Karadeniz'de başka bir şey) geliştirdiği gözleniyor. Bu durum belediyeciliğinize nasıl yansdı? Her birinde yerel topluluğun özelliklerine uygun bir içerik mi oluştu? Bunları birleştiren harç/harçlar neydi?

4. Bununla bağlantılı olarak, belediyecilik tahayyülünüzde İslam ve Osmanlı uygarlıklarının yarattığı kentsel düzene referans yapan neo-Osmanlılık ve İslamcılık ne ölçüde yer alıyor. Yoksa parti kurucularının sanayileşmeye önem veren kalkınmacılıklarıyla Anadolu'nun Sünni İslam'ıyla harmanlanmış kıır/taşra kökenli gelenekçiliğin bir sentezimi mi söz konusu? Hangisi hangi yerellikte diğerine baskın bu konuda bir değerlendirme yapmanız mümkün mü?
5. Pek çok yazar İslam'ın 1980'lerden beri kamusal alana girmiş olduğundan, görünürlük kazanmış olduğundan ve bunun da Türkiye demokrasisini ilerletici ve sivil toplumu güçlendirici bir gelişme olduğundan söz ediyor. On yıl öncesine nazaran günümüz kentlerinde insanların gündelik yaşamına geleneksel (aile, akrabalık, hemşerilik vb.) bağların ve dinsel/İslami değer, pratik ve kültürel motiflerin daha fazla girmiş olmasından söz edilebilirse bunda sizin de parçası olduğunuz çizginin ne ölçüde bir payı oldu? Bu sorunun bir parçası olarak, partili belediye yönetimleri bu süreci ne ölçüde ilerlettiğini düşünüyorsunuz/bu mevzi sayesinde İslam'ın kamusal alandaki varoluşunun ileri bir boyuta taşındığı söylenebilir mi?
6. Mesela Ankara, İstanbul, Kayseri gibi Büyükşehir ve bağlı belediyelerin '90'lara damgasını vuran laiklik-şeriat tartışmasını kimi proje ve uygulamalarla ileri boyutlara taşıyarak düzenin meşruiyet krizinden yararlanma gibi tavrı oldu. Buralarda belediyecilik daha siyasal ve gerilimli bir seyir izledi. Bunu yerelin geleneksel ve kültürel özelliklerini kamusal alana çıkarmak adına yaptı. Bugün AKP'ce kısmen vazgeçilmiş bir yönelim olsa da bu uygulamaların hareketin meşruluğu ve güçlenmesi açısından işlevli olduğunu düşünüyor musunuz? Bununla bağlantılı bir şey, bu tartışmalar seçmenlerinizin yerel halkın belediyeye, kent yaşamına bakışı ve katılımını nasıl etkiledi?
7. Belki biraz soyut kaçacak ama, belediyelerinizin varlığı ve uygulamaları çoğunluğu kıır kökenli ve muhafazakar seçmenlerinizin İslamı yaşamalarına ve kırdan kente getirdikleri kültürlerini yaşamalarına, yeni koşullarda yeniden üretmelerine nasıl bir etkide bulundu?
8. 1994 yerel seçimlerinde Adil düzen söylemiyle ciddi bir sıçrama yaptınız. Bu dönemde partinizin resmi ya da gayri resmi de olsa bilinçli, **bütünsel bir belediyecilik programı** bulunduğu söylenebilir miydi? Yoksa dayandığınız bir takım

bağlar, ilişkiler ve dünya görüşünüz ekseninde, bir şeyler süreç içinde her şehrin ve belediye başkanının özelliklerine de bağlı olarak **el yordamıyla mı** bulundu? Bir program bulunuyorduyorsa bunun satırbaşları nelerdi?

9. Sizce 1994 öncesinden beri partinin yönetimde bulunduğu Konya, Urfa, Sivas gibi belediyeler yeni kazandıklarınız için **bir model oldular mı**? Sonraki belediyeler bu modele yeterince uydu mu yoksa her yerin her başkanın özelliğine göre farklılıklar mı oldu? Farklılıklar olduysa sizce bunlar nelerden kaynaklanıyordu?
10. RP'nin programı belediyecilik konusunda çok da fazla şey söylemiyordu ama biliyoruz ki partiniz Müslüman ülkelerdeki benzerleri gibi, öncesinde pek çok insanın kentte yaşamını idame ettirmesi için yaptığı yardımlarla, dayanışma ağlarıyla ikinci bir belediye işlevi görüyordu. Belediyeleri kazanmak buna neler kattı?
11. Adil düzen söylemine dönecek olursak, bu belediyecilik pratiklerine ne ölçüde ve nasıl yansdı?
12. Partili belediyelerin 'Adil Düzen' söyleminin bütün ahlakçı ve sosyal adaletçi görünen unsurlarına karşın, ulusal ve uluslararası düzeyde geçerli olan neo-liberal politikalar doğrultusunda işlere de önem verildiğini görüyoruz. Hizmetlerin fiyatlandırılması, özelleştirme, taşeronlaştırma, çalışanların hakları gibi konuları düşündüğünüzde piyasacılık ve liberallik bakımından merkez sağ bir partiden farklı olduklarını söyleyebilir misiniz? Bunun yarattığı muhtemel gerilimler ve sorunlar gündeminize geldi mi?
13. Partinin belediyeye yönelik bir denetleme aracı olarak **müfettişlik sistemine** benzer bir yapılanmanın bulunduğunu birkaç yerde okudum. Parti müfettişleri belediye performansını değerlendirirken hangi kriterler üzerinden değerlendirmeler yapıyordu ve bunların belediye yöneticileriyle ilişkisinde sorunlar yaşandı mı? Belediye çizgisiyle parti çizgisi arasında bir mesafe gözlemlendiğinde merkez ne tür önlemler alıyordu (merkezden danışman, genel sekreter vb. atanması vb. şeyler oluyor muydu)?
14. Bu çizgiden belediye yönetimleri arasında pek çok farklılık olsa da **yoksula yardım konusundaki** vurgunun hepsinde de ön planda olduğu ve bu konuya ayrılan bütçenin sürekli arttığı görülüyor. Bu tespite katılır mısınız?

15. Bu yardımdan artık sadece çalışamaz durumdaki muhtaçların değil, sigortasız, sendikasız çalışanların, parça başı-yarı zamanlı çalışanların da yararlandığı görülüyor. Bu nedenle, adil düzen söyleminin gelir dağılımı adaletsizliğini düzeltmeye yönelik bir biçimde de değil de bir itfaiyeci tarzında yaşam bulduğu şeklinde eleştiriler var. Bu eleştiriye ne diyorsunuz? Sizce DB'nin yoksulluk yardımları gibi bunlar da yoksulluğun gelir seviyesi düşenlerden bir tepki almadan artması yönünde bir işlev görüyor olabilir mi? Bu konuda İslamcı çevrelerden size eleştiriler geldi mi? Bu eleştirilerin belediye politikalarına bir etkisi olması beklenebilir mi?
16. Belediyeler işbaşına geldikten sonra özellikle yoksula yardım işlerini daha rahat organize edecek paralel vakıfların kurulduğu ya da varolan size yakın sayılabilecek olanlarla işbirliği içine girdikleri gözleniyor. Bu merkezi düzeyde önerilen bir politika olmalı. Bu vakıf işi nerelerden geliyor? Özal döneminden mi esinlendiniz?
17. Uygulamalara bakıldığında belediyenin mali sıkıntılarına karşı yerelliğe uygun **alaturka çözümlerin** iş bitirici bir tarzda devreye sokulduğu da gözlemleniyor. Örneğin şeffaf biçimde ihale yapıp en uygun koşulda sözleşme yapılan şirketlerden sonrasında belediye'deki ilgili birimlere bağışlar, hatta başka bir belediyeye aynı ya da nakdi yardımlar istenmesi, yoksula yardım konusunda paralel vakıflar kurulması bu vakıfların fonlarında ciddi paraların birikmesi, belediyeyle bir şekilde ilişkisi olan esnaflardan fazla giysilerin, erzakın talep edilip dağıtılması, belli dernek ve vakıflara, spor kulüplerine yardım ettirilmesi gibi... Bunların bir kısmının kayıt dışılık yarattığı düşünülürse yolsuzluklara yol açması kuvvetli bir olasılık, nitekim 10 yıllık süreçte bu konuda ortaya kimi iddialar da atıldı. Sizce RP-FP çizgisinden belediyelerin bunlardan ötürü seçmenler nezdinde çok fazla yıpranmasının nedenleri neydi?
18. RP-FP Çizgisinden belediyelerin gelişkin bir mahalle örgütlenmesi olduğu söyleniyor. Özellikle 1990'lardan itibaren örgütlenme ağını genişletme anlamında bir atak yaptınız. Bu sıçramayı nelere borçlusunuz? Türkiye'de ya da Müslüman dünyadan örnek aldığınız, esinlendiğiniz birileri var mıydı? Peki mahallelere özgü etkinlikleriniz ve örgütlenmeniz sacayaklarını neler oluşturuyor?